

*The Academy
of Management
and Administration
in Opole*

ECONOMY AND EDUCATION: MODERN TENDENCIES

GOSPODARKA I EDUKACJA: NOWOCZESNE TENDENCJE

Volume of Scientific Papers

Opole 2017

THE ACADEMY OF MANAGEMENT
AND ADMINISTRATION IN OPOLE

**ECONOMY AND EDUCATION:
MODERN TENDENCIES**

**GOSPODARKA I EDUKACJA:
NOWOCZESNE TENDENCJE**

Volume of Scientific Papers

Opole 2017

Reviewers: *Professor dr hab. Marian Ciepaj, Professor dr hab. Ellina Panasenko, Professor dr hab. Lidia Sobolak.*

Editors: *PhD, Associate Professor Tetyana Nestorenko, PhD Tadeusz Pokusa*

International Scientific Board:

Igor Bogdanov – Professor, DcSc, Berdyansk State Pedagogical University (UA)

Viera Cibákova – Professor, Ing, CSc, the School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava (SK)

Marian Duczmal – Professor, DcSc, the Academy of Management and Administration in Opole (PL)

Tetyana Kolgan – Associate Professor, PhD, Donetsk Regional Institute of Postgraduate Education (UA)

Tetyana Nestorenko – Associate Professor, PhD, the Institute for the Study of Spatial Development, Berdyansk State Pedagogical University (UA)

Svitlana Omelchenko – Professor, DcSc, Donbas State Pedagogical University (UA)

Jana Péliová – doc. Ing, PhD, the University of Economics in Bratislava (SK)

Conference Organizing Committee:

Nadiya Dubrovina – PhD, the University of Economics in Bratislava (SK)

Wojciech Duczmal – PhD, the Academy of Management and Administration in Opole (PL)

Stanislav Filip – doc. Ing, PhD, the School of Economics and Management of Public Administration in Bratislava (SK)

Russell Gerrard – PhD, Cass Business School of City University (UK)

Vladimir Gonda – Professor, Ing, PhD, the University of Economics in Bratislava (SK)

Olena Kolgan – Associate Professor, PhD, Donbas State Pedagogical University (UA)

Igor Lyman – Professor, DcSc, Berdyansk State Pedagogical University (UA)

Tamara Makarenko – Associate Professor, PhD, Berdyansk State Pedagogical University (UA)

Sergii Melnychuk – PhD, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (UA)

Oleksandr Nestorenko – Associate Professor, PhD, Berdyansk Institute of State and Municipal Management of the Classic Private University (UA)

Erika Neubauerova – doc. Ing, PhD., the University of Economics in Bratislava (SK)

Aleksander Ostenda – PhD, Katowice School of Technology (PL)

Iryna Ostopolets – Associate Professor, PhD, Donbass State Pedagogical University (UA)

Tadeusz Pokusa – PhD, the Academy of Management and Administration in Opole (PL)

Volodymyr Proskunin – Associate Professor, PhD, Donbas State Pedagogical University (UA)

Jadwiga Ratajczak – PhD, the Academy of Management and Administration in Opole (PL)

Olga Shevchenko – Associate Professor, PhD, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (UA)

Slawomir Sliwa – PhD, the Academy of Management and Administration in Opole (PL)

Authors are responsible for content of their papers.

© The Academy of Management and Administration in Opole, 2017

Publishing House:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01

ISBN 978 – 83 – 62683 – 24 – 6

Contents

Preface	7
Part 1	
Economic systems and subjects of economy: prospects for their functioning and development	9
Bożena Gajdzik. Złożoność procesów restrukturyzacji przedsiębiorstwa hutniczego w strukturach międzynarodowej grupy kapitałowej	9
Stanisław Karleszko. Wybrane problemy innowacji społecznych a współczesne wyzwania	14
Victoriia Piddubna. Application of a benchmarking to process uses of a brand for strengthening of stability of banks	21
Tadeusz Pokusa, Filip Pokusa. Zarządzanie obywatelskie jako obraz administracji postmodernistycznej	25
Valentyna Stadnyk, Liliia Hryzovska. Heterogeneity factors and innovations strategies of innovation-active enterprise	29
Jan Wójciak. Marketing w transporcie	36
Władysław Wornalkiewicz. Prognozowanie z wykorzystaniem zasady postarzania informacji	39
Людмила Білзор. Особливості оцінювання інтелектуального капіталу національної економіки	44
Ольга Гладкова. Визначення інвестиційних потреб галузі для забезпечення ефективного розвитку	51
Михайло Гриценко, Марія Нікіша. Дослідження просторових систем за допомогою гравітаційних моделей та моделей потенціалів	56
Ігор Охріменко. Формування та функціонування аграрного ринку як суб'єкта економічної системи	60
Ігор Смирнов. Логістична концепція сталого розвитку туризму в містах України	66
Наталія Щербатюк. Фізкультурно-спортивна послуга як економічна форма процесу фізкультурно-спортивної діяльності	71

Part 2

Modernity and trends in the development of the educational sphere 76

Iryna Aksonova, Viktoriia Shlykova. Study of academic autonomy and academic freedoms	76
Iryna Didenko. Pedagogical Congresses of the Early XX Century and their Influence on the Education of XX and Early XXI Centuries	82
Ganna Ivanchuk, Vita Lagodzinska. The influence of communicative competence on the development of future teacher of foreign language	85
Valentyna Kostina. Determining the level of professional competence of future specialists in the social sphere to prevent maladjustment of pupils	91
Dorota Kowalska. Adaptacja dziecka 3-letniego w przedszkolu	97
Olena Rayevneva, Olga Brovko. Higher educational institutions analysis of development of staffing autonomy	104
Tatiana Shirmova. Critical analysis of traditional and competent approaches in the educational process in the context of educational reform in Ukraine	108
Mária Strenáčiková. Súčasný trendy v motivácii študentov vysokých škôl k štúdiu (pracujúci študenti)	111
Оксана Бабенко. Формування педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу як педагогічної команди в умовах освітніх реформ	116
Галина Горська. Інноваційні технології викладання психології у вищій школі	122
Аліна Гоць. Ринок освітніх послуг: проблеми функціонування в Україні	128
Андрій Кіян. Особливості стратегій маніпулятивного впливу у педагогічному процесі	133
Катерина Козубенко. Вплив дидактичних принципів навчання на формування складових комунікативно компетентності майбутніх фахівців із туристичного обслуговування	137
Олена Колган. Необхідність введення вибіркового компонента «Основи термінознавства» як нормативної навчальної дисципліни ВНЗ	143
Тетяна Колган. Проектування професійного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти	148
Лариса Кондратенко. Первинна шкільна неуспішність з точки зору психології	153
Руслан Літус. Індивідуальний і диференційований підхід до навантаження силової спрямованості на уроках фізичної культури учнів старших класів	159
Надія Ляшова. Аспекти практико-орієнтованого проектування як ефективної форми підвищення професіоналізму майбутніх учителів початкових класів із методико-математичних дисциплін	164

Лідія Манилова. Діти з особливими потребами: психологічні аспекти роботи в умовах інклюзивної освіти	170
Олена Маркова. Використання міжпредметних зв'язків фізичної культури з предметами шкільної програми для учнів 8-9 класів	176
Викторія Мельник. Формирование информационного менеджмента как инновационно-креативной парадигмы XXI века	181
Сергій Мельничук. Специфіка прояву впевненості в собі юнацькому віці	186
Ірина Остопольєць. Вплив зміни умов діяльності в сучасній освітній системі на розвиток фрустрованості вчителя загальноосвітньої школи	192
Руслана Падалка. Роль дистанційної освіти в процесі викладання курсу «Методика навчання української мови»	198
Лариса Пасечнікова. Школа як центр освітньо-культурної інфраструктури об'єднаної територіальної громади	202
Володимир Проскунін. Особливості організації самостійної роботи студентів під час вивчення курсу «Соціально-педагогічне проектування»	207
Анна Семикіна, Антон Мельник, Сергій Дудко. Компенсаційна політика як важіль активного використання людського капіталу	211
Валентина Симхович. Компетентностный подход в системе высшего профессионального образования Республики Беларусь	218
Олексій Стасенко. Формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури як важлива умова їхньої професійної діяльності	225
Лариса Степаненко. Особливості копінг-стратегій студентів-першокурсників	231
Ірина Сундукова. Психолого-педагогічні аспекти здорового способу життя студентів	237
Анатолій Турчак. Формування готовності майбутнього вчителя фізичної культури до попередження шкідливих звичок школярів	241
Тетяна Фурсикова. Системний аналіз базових понять розвитку професійної медіакультури майбутніх учителів мистецьких дисциплін	246
Олександр Холодний. Соціальні умови формування в учнів середнього шкільного віку позитивного ставлення до здорового способу життя	251
Оксана Чекстєре. Діагностика психологічної культури вихователів дошкільних навчальних закладів	256
Олександр Шайда. Особливості становлення професійного мислення майбутніх фахівців педагогічної праці	261
Ольга Шевченко. Організаційно-методичні засади професійної підготовки студентів засобами ритміки і хореографії	268
Леонід Яцун, Валентина Віннікова, Вікторія Віннікова. Інноваційні форми підготовки менеджерів готельно-ресторанного господарства	274

Part 3	
Humanitarian aspects of society development	278
Iryna Firsova. Modern public advertising in Ukraine: legal and ethical aspects	278
Krystyna Łangowska-Marcinowska. Doradca zawodowy w szkole, jego rola i zadania oraz waga poradnictwa zawodowego	280
Наталія Алюшина, Галина Кудринська. Аутопсихологічна компетентність державних службовців	287
Микола Баюк. Гуманітарні чинники національної безпеки української держави	292
Валентина Воронкова, Ольга Кивлюк. Становление и развитие smart-философии как новой теоретической и прикладной науки XXI столетия	297
Ліна Гайдук. Роль гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у професійному становленні молоді	303
Микола Кириченко. Виртуально-сетевая культура личности как сложная диссипативная система дискурсивного пространства виртуальной реальности ..	308
Наталія Коношенко. Попередження підліткових девіацій засобами мистецтва в умовах реабілітаційного центру	313
Катерина Котеленець. Динаміка коефіцієнту відмов до початку та під час проведення антитерористичної операції на Сході України: за даними проєктів відомих соціологічних фірм та центрів	318
Олена Лобур. Стереотипи радянської ментальності як перепона на шляху формування сучасного економічного мислення молоді України	325
Світлана Манжара. Проблема дуалізму у філософії	329
Василь Омельчук. Цінність прав людини – критерій демократичності розвитку сучасного суспільства	334
Олександр Соснін. Напрями вирішення безпекових проблем інформаційно-комунікаційної діяльності: теоретичні та праксеологічні аспекти	338
Ольга Тищенко. Поняття національної ідентичності крізь призму нової картини світу в поезії «Пражан»	344
Наталія Токар. Освітньо-культурні українсько-польські зв'язки Кіровоградщини межі ХІХ-ХХ ст.	350
Валентина Черній. Гігієнічні основи харчування гімнасток	356

Preface

Dear reader! You hold in your hands the *Volume of Scientific Papers* presented at the International Scientific Conference “*Economy and Education: Modern Tendencies*”.

The conference was organized by the universities and organizations from Poland, Slovak Republic and Ukraine (the Academy of Management and Administration in Opole, Berdyansk State Pedagogical University, Donbass State Pedagogical University, the Institute for the Study of Spatial Development, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, the School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, and the University of Economics in Bratislava). It was held at the Academy of Management and Administration in Opole on November 2 – 5, 2017.

The research results of scientists from various countries are devoted to modern problems of the economy and education.

The authors of papers consider actual issues of functioning and development of economic systems and subjects of economy; various points of view to the modern state and trends in the development of the educational sphere, and the humanitarian aspects of society development.

The author's collective includes both young and well-known scientists, specialists of different spheres of economy and education from Belarus, Poland, Slovak Republic, and Ukraine.

We hope that the results of the scientists' research included into the *Volume of Scientific Papers* will be interesting to you. Also we hope it will serve as a stimulus for the further scientific discussions.

Sincerely yours,

*Editors Tetyana Nestorenko,
Tadeusz Pokusa*

Part 1

Economic systems and subjects of economy: prospects for their functioning and development

Złożoność procesów restrukturyzacji przedsiębiorstwa hutniczego w strukturach międzynarodowej grupy kapitałowej

Bożena Gajdzik
Politechnika Śląska
ul. Krasińskiego 8
Katowice, Polska
E-mail: bgaj@op.pl

Abstract. *The paper presents the main features of the restructuring of companies belonging to strong capital groups operating on the global market. As a case study, a metallurgical enterprise was used on the Polish steel market.*

Keywords: *restructuring, capital group.*

1. Wprowadzenie

Procesy restrukturyzacji, kiedyś były cechą przedsiębiorstw, które musiały stawić czoła nowym wymogom gospodarki w trakcie transformacji systemu z jednej gospodarki w drugą. Obecnie procesy restrukturyzacji są utożsamiane z permanentnymi zmianami odnoszącymi się do zasobów gospodarczych przedsiębiorstw, źródeł ich finansowania, struktury organizacyjnej oraz metod i technik zarządzania. Współczesna restrukturyzacja wpisuje się w codzienność funkcjonowania każdego przedsiębiorstwa¹.

Zakres zmian restrukturyzacyjnych jest bardzo zróżnicowany w przedsiębiorstwach. Niemniej wprowadzane zmiany o cechach restrukturyzacji uznaje się za radykalne i znaczne. Procesy restrukturyzacji, ze względu na cel i zakres zmian, są różne w poszczególnych przedsiębiorstwach ze względu na profil działalności, liczbę zatrudnionych, zakres obsługiwane rynku, strukturę organizacyjną itp.

W niniejszej publikacji wyeksponowano złożoności procesów restrukturyzacji w międzynarodowym przedsiębiorstwie. Jako studium przypadku posłużyło przedsiębiorstwo hutnicze należące do międzynarodowej grupy kapitałowej, znajdującej się w czołówce największych producentów stali na świecie. Przedsiębiorstwo zostało utworzone przez połączenie, a następnie prywatyzację największych polskich hut. Obecnie przedsiębiorstwo zatrudnia ponad 10 tys. osób, a jego udział w potencjale produkcyjnym polskiego hutnictwa to 70%².

1.1. Historia pojawienia się największej międzynarodowej grupy kapitałowej na polskim rynku stali

Na początku lat 90. w Polsce przystąpiono do restrukturyzacji przemysłu. Rozpoczęte wówczas procesy restrukturyzacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, stworzyły warunki dla inwestorów strategicznych z zagranicy. W 2002 roku przez konsolidację (połączenie) czterech hut: Katowice, Sendzimira, Cedler oraz Florian powstało konsorcjum

---

¹ A. Jaki, M. Kowalik (red.), Procesy restrukturyzacji wobec współczesnych przemian gospodarczych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2016, s. 9.

² Wpływ sektora stalowego na gospodarkę Polski w 2015 r. Analiza opracowana przez EY dla HIPH w 2016 roku.

Polskie Huty Stali (PHS). W 2003 roku przedsiębiorstwo przejął brytyjski inwestor strategiczny LNM. Powstało nowe przedsiębiorstwo o nazwie ISPAT, kilka lat później przemianowane na Mittal Steel Company. Od 2006 roku przedsiębiorstwo funkcjonuje jako ArcelorMittal Poland S.A. w ramach grupy kapitałowej ArcelorMittal³.

Po ulokowaniu się zagranicznego kapitału na polskim rynku stali rozpoczął się wewnętrzny i zewnętrzny rozwój grupy kapitałowej. Strukturę grupy poza ArcelorMittal Poland tworzą inni producenci wyrobów stalowych i kooperanci obsługujący polski rynek stali. Są to spółki należące do grupy i spółki zależne (łącznie 23 spółki + 1 spółka joint venture)⁴. W skali światowego rynku stali grupa kapitałowa ArcelorMittal ma zdolności produkcyjne na poziomie 100 mln ton stali rocznie, zatrudnia około 200 tys. pracowników w 60 krajach⁵.

2. Złożoność permanentnej restrukturyzacji w przedsiębiorstwie hutniczym należącej do międzynarodowej grupy kapitałowej

Procesy restrukturyzacji w międzynarodowym przedsiębiorstwie obejmują permanentne przemiany restrukturyzacyjne prowadzone w ramach globalnej polityki korporacji, jak i zakładowej. Restrukturyzacja może dotyczyć wszystkich przedsiębiorstw należących do grupy lub niektórych. Układ restrukturyzacji realizowany jest według ścieżki od założeń ogólnych (na poziomie centrali) do szczegółowych (na poziomie poszczególnych przedsiębiorstw). Restrukturyzacja rozpoczyna się od najwyższych szczebli struktury organizacyjnej grupy a kończy na najniższych szczeblach w poszczególnych przedsiębiorstwach należących do grupy.

Przystępując do restrukturyzacji na poziomie całego przedsiębiorstwa należy uwzględnić specyfikę funkcjonowania poszczególnych filii i oddziałów. Uwarunkowania wewnętrzna mogą wpisywać się w różny zakres atutów poszczególnych firm lub ich słabych stron, a zewnętrzne w różny zakres szans i zagrożeń dla planowanych zmian restrukturyzacyjnych. Krąg interesariuszy i beneficjentów restrukturyzacji na poziomie lokalnym (krajowym) jest znacznie węższy niż w ujęciu globalnym. W ujęciu globalnym struktura uczestników ulega podwieleniu na poszczególne kraje, w których znajdują się zakłady, filie, oddziały.

Na poziomie korporacyjnym kierunki zmian wyznaczają między innymi: globalna strategia rozwoju, polityka korporacji, porozumienia ponadzakładowe (rezultat trójstronnego dialogu społecznego), globalne programy rozwoju, kodeks etyczny korporacji, polityka zgodności i różnorodności, międzynarodowe wymogi produkcji i organizacji pracy, międzynarodowe i krajowe normy oraz międzynarodowe i europejskiej przepisy prawne, a także przepisy prawne obowiązujące w krajach funkcjonowania przedsiębiorstw. Na poziomie pojedynczych przedsiębiorstw wchodzących w skład grupy w wyznaczenie kierunków restrukturyzacji wpisują się poza wymogami zewnętrznymi: strategie rozwoju firm, zintegrowane systemy zarządzania, programy inwestycyjne, regulaminy pracy, zakładowe układy zbiorowe pracy, założenia przyjęte w polityce personalnej, finansowej, marketingowej i innych szczegółowych w zależności od realizowanych funkcji w przedsiębiorstwie. W przytaczanym przedsiębiorstwie odwołuje się do celów zrównoważonego rozwoju ONZ na lata 2015-2030. Przedsiębiorstwo hutnicze funkcjonujące w Polsce stawia na: bezpieczeństwo, rozwój pracowników, ochronę środowiska, jakość i obsługę klienta i rentowność⁶.

³ B. Gajdzik, Przedsiębiorstwo hutnicze po restrukturyzacji. Monografia. Politechnika Śląska, Gliwice 2009; J. Cygler, B. Gajdzik, W. Sroka, Cooperation as a development stimulator of enterprises in the networked steel sector, „Metalurgia” No. 3 (53), July-September, 2014, p. 383-386.

⁴ (stan na 31.12.2015) Więcej w: B. Gajdzik, Sieciowa organizacja grup kapitałowych w krajowym sektorze hutniczym, „Organizacja i Zarządzanie”, Kwartalnik Naukowy Politechniki Śląskiej, nr 1 (33), 2016, s. 5-22.

⁵ Nasza stal buduje Twój świat. Raport zrównoważonego rozwoju ArcelorMittal Poland 2016 wg standardu GRI G4, Podsumowanie, s. 3.

⁶ Nasza stal buduje Twój świat. Raport zrównoważonego rozwoju ArcelorMittal Poland 2016 wg standardu GRI G4, Podsumowanie, s. 3.

Restrukturyzacja w kontekście celów i rozwoju przedsiębiorstw należących do międzynarodowej grupy kapitałowej ma prowadzić do zmian strukturalnych w bazie materialnej w tych przedsiębiorstwach w celu zwiększenia ich efektywności działania z kierunków rozwoju grupy. Przyjmując za A. Karpińskim⁷ synonimem restrukturyzacji jest nowoczesność czyli zastąpienie dotychczasowych rozwiązań nowymi, ale zgodnie z przyjętą polityką globalną. Nowoczesność może być różnie interpretowana na poziomie poszczególnych przedsiębiorstw tworzących strukturę przedsiębiorstwa międzynarodowego. Nawet uniwersalny cel, jakim jest poprawa racjonalności i efektywności gospodarowania zasobami⁸ może podlegać innym kryteriom oceny. Trudno ustalić syntetyczną miarę restrukturyzacji. Wynik finansowy, który jest przyjmowany na poziomie globalnym do oceny efektywności działalności, jest odzwierciedleniem osiągniętych rezultatów ekonomicznych. Zintegrowany wskaźnik oceny restrukturyzacji powinien uwzględniać podstawowe procesy przebudowy w odniesieniu do poszczególnych kategorii zasobów, z uwzględnieniem specyfiki funkcjonowania przedsiębiorstw w poszczególnych krajach. Dyferencjację można wyrazić różnicując chociażby wagi kryteriów oceny przebiegu restrukturyzacji. Niektórzy autorzy zajmujący się pomiarem produktywności proponują różne formy zintegrowanych wskaźników, uwzględniających skuteczność (*effectiveness*), sprawność/wydajność (*efficiency*), jakość (*quality*), rentowność (*profitability*), produktywność (*productivity*), warunki pracy (*work place*), innowacyjność (*innovation*)⁹. Uwzględniając konieczność odpowiedzialnej restrukturyzacji (*responsible restructuring process*), wprowadza się wskaźniki oceny według standardów *Social Responsible Business* (GRI G4).

Światowe standardy produkcji (*WCM- World Class Manufacturing*) również posiadają odrębny zestaw pomiaru efektów w ramach poszczególnych filarów WCM¹⁰. Restrukturyzacja jako droga rozwoju na poziomie przedsiębiorstwa globalnego ma na celu zlikwidowanie rozbieżności między kierunkami zmian zachodzącymi w otoczeniu poszczególnych przedsiębiorstw a ścieżką rozwoju przedsiębiorstw oraz takie ich ukształtowanie, aby mogły adaptować się, a nawet antycypować zmiany w ich otoczeniu przy uwzględnieniu celów nadrzędnych grupy kapitałowej do której przynależą. Restrukturyzacja w przedsiębiorstwach należących do silnych grup kapitałowych ma między innymi na celu zlikwidowanie dysharmonii pomiędzy poszczególnymi podmiotami poprzez wprowadzenie jednolitych standardów w poszczególnych obszarach systemów, w tym systemów wytwórczych. Przytaczane jako przykład przedsiębiorstwo hutnicze oceniane jest wielopoziomowo i wielkoobszarowo przez system ocen w ramach WCM, SR – *Social Responsible*, wskaźniki produktywności, wynik finansowy i wiele innych mierników o charakterze ilościowym i jakościowym.

Do kluczowych zadań restrukturyzacji należy w pierwszej kolejności stworzenie mechanizmów budowania konkurencyjności na poziomie poszczególnych przedsiębiorstw, które zastosowane mają prowadzić do sukcesów grupy kapitałowej. Zwiększenie wartości rynkowej przedsiębiorstw należących do grupy doprowadzi do wzmocnienia danej grupy kapitałowej.

Przeprowadzenie restrukturyzacji wymaga środków finansowych i pozafinansowych. W trakcie restrukturyzacji na poziomie wielu poziomów musi występować ścisła kontrola wydawanych środków. Strategia finansowania restrukturyzacji stanowi istotny dokument programów restrukturyzacyjnych. W przedsiębiorstwach funkcjonują systemy controllingu

⁷ A. Karpiński, Restrukturyzacja gospodarki w Polsce i na świecie. PWE, Warszawa 1986, s. 20.

⁸ R. Borowiecki, Restrukturyzacja przedsiębiorstw- próba syntezy dociekań literaturowych I doświadczeń praktyki, [w:] R. Borowiecki, A. Jaki (red.), restrukturyzacja a procesy rozwoju i kreowania wartości przedsiębiorstw. Akademia Ekonomiczna w Krakowie –TNOiK, Warszawa-Kraków, s. 360-361.

⁹ Zobacz: A. Kosieradzka, Zarządzanie produktywnością w przedsiębiorstwie, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 27.

¹⁰ B. Gajdzik, World Class Manufacturing in metallurgical enterprise, „Metalurgija”, No. 1 (52),2013, p.131-134.

w ramach zintegrowanych systemów informatyczno-komputerowych, a zakresem obejmując wszystkie poziomy organizacji i obszary w ramach prowadzonych działalności.

Szczególnie newralgicznym zakresem restrukturyzacji jest restrukturyzacja kadrowa. W krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej grupy kapitałowe przez swoje organizacje oraz polityczną działalność i lobbying, wpływają na treść przepisów regulujących dotyczących pracy. W ujęciu międzynarodowym zwiększa się także agenda spraw objętych rokowaniami zbiorowymi w trakcie przeprowadzania restrukturyzacji kadrowej. Lokalne modele stosunków pracy podlegają międzynarodowym i europejskim regulacjom socjalnym (Standardy Europy Socjalnej).

Prowadzenie dialogu społecznego w kwestiach dotyczących stosunków pracy określa się korporatyzmem¹¹. Na terenie przedsiębiorstwa ArcelorMittal Poland status zakładowych organizacji związkowych ma 15 związków zawodowych, z tego 6 związków zaliczanych jest do największych (pod względem liczebności członków). Przedstawiciele 6 największych związków zawodowych systematycznie spotykają się z przedstawicielami najwyższej kadry kierowniczej i uczestniczą w planowaniu i realizacji polityki kadrowej.

Szczególną formą działań w ramach restrukturyzacji kadr w przedsiębiorstwie należącym do międzynarodowej grupy kapitałowej są metody rotacji jako formy doskonalenia (kształcenia) personelu. Pracownicy mają większe możliwości rozwoju przez zdobywanie wiedzy w wielu miejscach pracy (oddelegowanie pracownika do pracy za granicę). Pracownicy po powrocie do przedsiębiorstwa są kreatorami zmian (nabyte doświadczenie zawodowe wykorzystują w rodzimym przedsiębiorstwie). W analizowanym przedsiębiorstwie obowiązuje model 70-20-10, zgodnie z którym 70% wiedzy pracownicy nabywają w miejscu pracy, 20% poprzez wymianę wiedzy w ramach kontaktów interpersonalnych oraz 10% jako uczestnicy szkoleń¹².

Restrukturyzacja przedsiębiorstw międzynarodowych nakierowana jest na efektywność działań zarówno w ujęciu makro jak i mikro¹³. W ujęciu mikro chodzi o kreowanie korzyści z punktu widzenia właścicieli przedsiębiorstw, a makro dotyczy tworzenia produktu krajowego. Przedsiębiorstwa należące do dużych grup kapitałowych, w kluczowych branżach przemysłu, mają znaczny udział w potencjale produkcyjnym na rynku krajowym. Sektor hutniczy w Polsce wytwarza około 2% PKB.

Restrukturyzacja w międzynarodowym przedsiębiorstwie może mieć różne stopnie intensywności działań (zróznicowany zakres zmian w poszczególnych przedsiębiorstwach należących do grupy). Skoro restrukturyzacja odbywa się tu i teraz to jej efektywność zależy od tego, czy poszczególne przedsiębiorstwa potrafią wybierać najkorzystniejsze dla siebie rozwiązania.

Przyjęte cele na poziomie centrali stanowią dla nich rodzaj drogowskazu, którym muszą się kierować, aby dostosować się do globalnie transformującej się gospodarki. Poszczególne przedsiębiorstwa muszą znaleźć swoją drogę dopasowania podejść i narzędzi restrukturyzacji w taki sposób, aby zapewnić spełnienie imperatywu dopasowania strategicznego (wartości przyjętych w ramach danej grupy kapitałowej).

Przynależność do światowej grupy kapitałowej zwiększa możliwości przedsiębiorstw w zakresie antycypowania zmian. I nie chodzi tu tylko o dostęp do środków inwestycyjnych ale o szeroko rozumianą wiedzę, otwierającą przed poszczególnymi przedsiębiorstwami nowe horyzonty.

¹¹ P. Auer, Employment revival in Europe. Labour market success in Austria, Denmark, Ireland and the Netherlands, ILO, Genewa 2000, s. 52.

¹² Więcej na temat modelu w AMP w: B. Gajdzik, Zastosowanie metody 70-20-10 w przedsiębiorstwie produkcyjnym „Zarządzanie Przedsiębiorstwem”, nr 1 (R. XIX), 2016, s. 8-12.

¹³ A. Pocztcowski (red.): Międzynarodowe zarządzanie zasobami ludzkimi. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002, s. 182.

3. Podsumowanie

We współczesnych realiach gospodarczych problematyka restrukturyzacji ma złożony i wieloaspektowy wymiar. Termin restrukturyzacja dla przedsiębiorstw oznacza wprowadzanie zmian, najczęściej gruntownych i radykalnych. Zmiany wprowadzane są we wszystkich przedsiębiorstwach z racji silnej dynamiki otoczenia.

Znamiennymi cechami restrukturyzacji na poziomie przedsiębiorstwa należącego do międzynarodowej grupy kapitałowej są: skala przeprowadzanych zmian (restrukturyzacja na poziomie centrali i poszczególnych przedsiębiorstw tworzących strukturę organizacyjną grupy), znaczne zróżnicowane uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych przeprowadzenia restrukturyzacji, co skutkuje zróżnicowaniem obszarów zmian i ich intensywności, a także rozbudowaną strukturą interesariuszy, dywersyfikacja źródeł finansowania restrukturyzacji, problemy z ustaleniem syntetycznego miernika oceny restrukturyzacji, łatwość wymiany wiedzy, konieczność uwzględniania strategii korporacji w ustalaniu wewnętrznych programów rozwoju.

Literatura

Auer P., Employment revival in Europe. Labour market success in Austria, Denmark, Ireland and the Netherlands, ILO, Genewa 2000, s. 52.

Borowiecki R., Restrukturyzacja przedsiębiorstw- próba syntezy dociekań literaturowych I doświadczeń praktyki, [w:] R. Borowiecki, A. Jaki (red.), restrukturyzacja a procesy rozwoju i kreowania wartości przedsiębiorstw. Akademia Ekonomiczna w Krakowie –TNOiK, Warszawa-Kraków, s. 360-361.

Cygler J., Gajdzik B., Sroka W., Coopetition as a development stimulator of enterprises in the networked steel sector, „Metalurgija” No. 3 (53), July-September, 2014, p. 383-386.

Gajdzik B., Przedsiębiorstwo hutnicze po restrukturyzacji. Monografia. Politechnika Śląska, Gliwice 2009.

Gajdzik B., Sieciowa organizacja grup kapitałowych w krajowym sektorze hutniczym, „Organizacja i Zarządzanie”, Kwartalnik Naukowy Politechniki Śląskiej, nr 1 (33), 2016, s. 5-22.

Gajdzik B., World Class Manufacturing in metallurgical enterprise, „Metalurgija”, No. 1 (52), 2013, p.131-134.

Gajdzik B., Zastosowanie metody 70-20-10 w przedsiębiorstwie produkcyjnym „Zarządzanie Przedsiębiorstwem”, nr 1 (R. XIX), 2016, s. 8-12.

Jaki A., Kowalik M. (red.), Procesy restrukturyzacji wobec współczesnych przemian gospodarczych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2016.

Karpiński A., Restrukturyzacja gospodarki w Polsce i na świecie. PWE, Warszawa 1986.

Kosieradzka A., Zarządzanie produktywnością w przedsiębiorstwie, C.H. Beck, Warszawa 2012.

Nasza stal buduje Twój świat. Raport zrównoważonego rozwoju ArcelorMittal Poland 2016 wg standardu GRI G4, Podsumowanie, s. 3.

Pocztowski A. (red.): Międzynarodowe zarządzanie zasobami ludzkimi. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002.

Wpływ sektora stalowego na gospodarkę Polski w 2015 r. Analiza opracowana przez EY dla HIPH w 2016 roku.

Wybrane problemy innowacji społecznych a współczesne wyzwania

Stanisław Karleszko

The Academy of Management and Administration in Opole

18 Niedziałkowskiego Street

45-085 Opole, Poland

E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

***Abstract.** This publication presents selected problems of social innovation and contemporary challenges. It presents the concept of social innovation and also outlines The Europe 2020 Strategy and its assumptions in solving social problems. It puts a big emphasis on the issue of population aging, the needs of seniors and ways how they are met.*

***Keywords:** innovation, society, concept.*

1. Wprowadzenie

Przemiany zachodzące w gospodarce światowej wskazują na ewolucję paradygmatu systemu innowacji. Współczesne ujęcie problemu innowacji coraz wyraźniej akcentuje kontekst społeczny. Istnieje przekonanie, że zarówno innowacje technologiczne, organizacyjne jak i społeczne są czynnikami wpływającymi na strukturę gospodarczą i społeczną. W 2009 roku prezydent Stanów Zjednoczonych Barack Obama ogłosił powołanie w Białym Domu nowego biura zajmującego się innowacjami społecznymi (i tworząc fundusz na ich rzecz), których celem jest wspieranie rozwoju wspólnot. W tym samym czasie Komisja Europejska wydała zalecenie dotyczące tego, w jaki sposób należy wspierać i rozwijać innowacje społeczne, rozumiane jako projekt kreatywnych sposobów zaspokajania potrzeb społecznych i zwiększania wydatków socjalnych państw członkowskich Unii Europejskiej.

Koncepcja innowacji społecznych w Polsce jest niedostatecznie rozpoznana. Ożywienie tej problematyki wiąże się z wejściem Polski w 2004 roku do Unii Europejskiej, rozwojem regionów i strategią Europa 2020, która opiera się na paradygmacie zrównoważonej społecznie gospodarki rynkowej. Oznacza to rozwój regionów przez wzrost innowacyjności, konkurencyjności, a także spójności społeczno-ekonomicznej.

Nowe wyzwania XXI wieku stojące przed Europą i Polską dotyczą przede wszystkim takich czynników jak demografia, aktywność zawodowa, a także pomoc ludziom starsym. Znaczenie innowacji społecznej jest nie do przecenienia w świetle istniejących zaniedbań zaspokajania tych potrzeb w Polsce.

Bardzo ważnym problemem społeczno-ekonomicznym jest starzenie się społeczeństwa i jego problemy, a szczególnie tworzenie podstaw przedsiębiorczych do innowacji społecznych wśród seniorów. Istotnym również elementem innowacji społecznych jest zapobieganie wykluczeniu społecznemu, szczególnie z grup nierówności społecznych i wysokiego bezrobocia. Dlatego też moje opracowanie stawia sobie za cel przybliżenie problematyki innowacji społecznych. Omawia ono wyniki badań Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, pokazując problemy i sposoby ich rozwiązywania. Całość artykułu jest prezentacją poznawczą problematyki innowacji społecznych, w szczególności wśród osób starych tj. seniorów.

1.1. Pojęcie innowacji społecznych

Do końca lat 70-tych XX wieku innowację utożsamiano z technicznymi aspektami działalności ludzkiej. Współcześnie innowację postrzega się jako wprowadzenie do układu gospodarczego i społecznego zmian, których efektem są wzrost użyteczności produktów (usług) procesów technicznych oraz systemów Zarządzania, Wyższa racjonalność gospodarowania, ochrona i prawa środowiska naturalnego, lepsza komunikacja międzyludzka

oraz ostatecznie poprawa jakości życia¹⁴. Proces innowacyjny ma charakter nie tylko techniczny czy ekonomiczny, lecz także społeczny. Dokonując przeglądu literatury, trudno znaleźć jedną spójną i kompleksową definicję innowacji społecznej. Badacze koncentrują się na społecznych konsekwencjach innowacji i podkreślają, że innowacje społeczne mają na celu zaspokajanie potrzeb społecznych i rozwiązywanie problemów społecznych¹⁵.

Mimo zróżnicowanych interpretacji i znaczenia pojęć innowacji społecznych, można wskazać na ich wspólne cechy i wyznaczniki tj.:

- generują pozytywny wpływ społeczny,
- są nowatorskie,
- są inspirowane zarówno przez motywacje społeczne i gospodarcze,
- są promowane przez różne podmioty (przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe, instytucje publiczne),
- są intensyfikowane,
- są zrównoważone,
- przybierają różne formy,
- poprawiają i zmieniają życie ludzi ubogich.

Pierwszą cechą innowacji społecznej jest cel społeczny. Innowacja jest jednak głównym czynnikiem wpływającym na wzrost gospodarczy i poprawę jakości życia. Innowacja społeczna jest bodźcem do kreowania zmiany społecznej, podniesienia jakości życia oraz poszukiwania rozwiązań różnych problemów społecznych.

Wpływ społeczny innowacji dotyczy: podniesienia jakości życia ludzi, tworzenia produktu lub usług o bezkompromisowej jakości przy koszcie, który jest atrakcyjny i możliwy do poniesienia, sprostania wyzwaniu efektywnego wykorzystania zasobów w celu zarządzania drastycznie niską strukturą kosztów.

Drugą cechą, bezpośrednio powiązaną z wpływem społecznym innowacji, jest motywacja, która prowadzi do innowacji społecznych. Zysk jest główną motywacją tradycyjnego biznesu. Motywacja społeczna ma naturę organizacji społecznej nienastawionej na zysk. Motywacja, zarówno społeczna jak for profit, tworzy nowe hybrydowe formy przedsiębiorczości.

Trzecim aspektem innowacji społecznych jest nowatorstwo. Innowacje społeczne często obejmują nie tylko nowe pomysły, ale i przebudowę i ponowne wykorzystanie istniejących pomysłów.

Czwarta cecha innowacji społecznych powinna być związana z podmiotami, które promują same innowacje społeczne. Mogą być one wprowadzane przez sektor publiczny i prywatny oraz organizacje społeczne i obywatelskie. Ponadto innowacje społeczne mogą być tworzone przez korporacje międzynarodowe i duże firmy krajowe.

Innowacja społeczna musi być zrównoważona, czyli powinna sprostać wyzwaniom gospodarczym i środowiskowym. Ma minimalizować szkodliwy wpływ na środowisko naturalne, który wywołany został przez rozwój.

Wartość innowacji społecznych nabiera większego znaczenia, gdy nakierunkowana jest na ludzi ubogich. Innowacja, która obejmuje rynek o niskich dochodach jest określana jako innowacja zrównoważona i sprzyjająca włączeniu społecznemu. Innowacja społeczna na rynku o niskich dochodach to innowacja, która za główny cel przyjmuje poprawę i zmianę życia oraz dobrobytu ludzi biednych i może być określana jako idea, proces, produkt lub usługa.

---

¹⁴ Białoń L., Zręby teorii innowacji [w:] Zarządzanie działalnością innowacyjną, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2010, s. 19

¹⁵ Puziak A., Innowacyjność w endogenicznym rozwoju regionu peryferyjnego. Studium socjologiczne, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013, s. 62

1.2. Innowacja społeczna w strategii „Europa 2020”

W 2010 roku Komisja Europejska przedstawiła Komunikat „Europa 2020” Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu.

Strategia ta jest programem rozwoju opracowanego na lata 2011-2020, który zastąpił Strategię Lizbońską. Bazową propozycją Komisji Europejskiej jest wspieranie wzrostu gospodarczego opartego na wiedzy, wysokiego poziomu zatrudnienia i spójności społecznej oraz wspieranie zrównoważonego rozwoju zarówno w kategoriach konkurencyjności jak i środowiska naturalnego. Efektem realizacji strategii „Europa 2020” ma być konkurencyjna społeczna gospodarka rynkowa na miarę wyzwań XXI wieku¹⁶. Strategia „Europa 2020” opiera się na trzech wzajemnie uzupełniających się priorytetach tj. inteligentnym wzroście, trwałym wzroście i wzroście sprzyjającym włączeniu społecznemu.

Inteligentny wzrost oznacza rozwój gospodarczy oparty na wiedzy i innowacji. Tworzący wysoką wartość dodaną wzrost oparty na wiedzy i innowacjach wymaga znacznych nakładów na B+R oraz stosowania mechanizmów, które sprzyjają transmisji wiedzy teoretycznej do gospodarki. Priorytet ten kładzie akcent na rozwój i podnoszenie jakości całego systemu edukacyjnego. Trwały i zrównoważony wzrost eksponuje wzrost wspieranie gospodarki i efektywne korzystanie z zasobów przyjaznych środowisku naturalnemu i odnowionych źródeł energetycznych oraz niskiej emisji gazów.

Wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu określa się jako wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającą spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną. Celem strategii „Europa 2020” jest dążenie do aktywizacji zawodowej możliwie największej liczby osób. Zatrudnienie jest traktowane jako pożądany sposób przeciwdziałający społecznemu wykluczeniu. Stąd ważny element wprowadzenia innowacji społecznych z tym związanych.

W strategii sformułowano pięć wymiernych długofalowych celów Unii Europejskiej, których realizacja umożliwi wdrożenie nakreślonych priorytetów¹⁷.

- 1) Wskaźnik zatrudnienia dla grupy wiekowej 20-64 lat na poziomie 75%
- 2) 3% PKB przeznaczona na B+R
- 3) 20/20/20 w zakresie klimatu i energetyki, czyli udział energii ze źródeł odnawialnych, ograniczenie emisji CO₂ oraz zwiększenie efektywności wykorzystania energii
- 4) obniżenie poziomu młodzieży kończącej wcześniej edukację poniżej 10% oraz otrzymanie poziomu ilości osób w przedziale wiekowym 30-34 lata kończących edukację na poziomie wyższym wynoszący minimum 40%
- 5) zmniejszenie ilości osób pozostających w strefie ubóstwa o 20 milionów.

Komisja Europejska zaproponowała, aby nadrzędne cele unijne stanowiły podstawę do wyznaczania celów krajowych przez pozostałe państwa. Polska przyjęła w Krajowym Programie reform następujące wskaźniki zatrudnienia 71%, nakłady na B+R 1,7%, oszczędności w energetyce 13,6%, zmniejszenie ilości osób kończących wcześniej edukację do 4,5%, zwiększenie ilości osób posiadających wyższe wykształcenie do 45%, zmniejszenie ilości osób zagrożonych ubóstwem do 1,5 mln osób. Cele wyznaczone w Krajowym Programie Reform w Polsce, poza programem zmniejszenia ubóstwa, stanowią zagrożenie, szczególnie przeznaczenie nakładów na B+R.

Strategia „Europa 2020” ma być wdrażana za pomocą 7 inicjatyw europejskich, jakimi są¹⁸:

¹⁶ Sulmicka M. Polityka rozwoju Unii Europejskiej i Krajów Azji Południowo-Wschodniej po 2008 r. [w:] Gospodarka regionalna Polski wobec globalnego kryzysu gospodarczego, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 43

¹⁷ „Europa 2020” Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Komisja Europejska, Bruksela, s. 12

1. Unia innowacji – poprawa warunków do finansowania badań i innowacji tak, aby nowe pomysły przyczyniały się do wzrostu gospodarczego i tworzenia nowych miejsc pracy

2. Młodzież w drodze – inicjatywa mająca na celu poprawę jakości i atrakcyjności europejskiego szkolnictwa na wszystkich poziomach.

3. Europejska agenda cyfrowa – ma na celu utworzenia jednolitego europejskiego rynku cyfrowego opartego na ultraszybkim Internecie.

4. Europa efektywnego korzystania z zasobów tj. wzrostu gospodarczego od efektywnego wykorzystania zasobów, przejścia na gospodarkę niskoemisyjną, większe wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, modernizacja transportu raz propagowanie efektywnego wykorzystania energii.

5. Polityka przemysłowa w erze globalizacji to poprawa otoczenia biznesu, szczególnie w odniesieniu do małych i średnich przedsiębiorstw oraz wspieranie rozwoju silnej bazy przemysłowej, przygotowanej do konkurowania na rynkach światowych.

6. Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia – modernizacja rynków pracy i wzmocnienie pozycji obywateli przez rozwój kwalifikacji przez całe życie, w celu zwiększania współczynnika aktywności zawodowej i lepsze dopasowanie popytu do podaży na rynku pracy, m.in. dzięki mobilności siły roboczej.

7. Europejski program walki z ubóstwem ma na celu zapewnienie spójności społecznej i terytorialnej, aby korzyści płynące ze wzrostu zatrudnienia były szeroko dostępne, a osoby ubogie i wykluczone społecznie mogły żyć godnie i aktywnie uczestniczyć w życiu społeczeństwa.

Powyższe inicjatywy mogą być realizowane na poziomie Unii Europejskiej jak i poszczególnych państw członkowskich, władz regionalnych oraz lokalnych, w zakresie kompetencji i dostępnych instrumentów i środków finansowych. Innowacje społeczne określa się jako istotne narzędzia umożliwiające stawianie czoła wyzwaniom społecznym, związanym ze starzeniem się społeczeństwa, ubóstwem, bezrobociem, nowymi modelami zatrudnienia, stylem życia, edukacji i opieki zdrowotnej. Innowacje społeczne dotyczące znalezienia nowych sposobów realizacji potrzeb społecznych, których nie zaspokaja rynek lub sektor publiczny, są niezbędne do zapewnienia obywatelom osiągnięcia określonej jakości życia i wykształcenia nowych relacji społecznych oraz modeli współpracy.

W marcu 2011 roku Komisja Europejska uruchomiła inicjatywę innowacji społecznych w Europie, mającą na celu wspieranie innowatorów społecznych w tworzeniu nowych towarów (usług) i opracowywanie nowych metod pracy, które tworzą wartość społeczną oraz wywierają wpływ na organizacje i klientów. Inicjatywa pomaga także w pozyskiwaniu funduszy i wiedzy fachowej pozwalających zmienić pomysł innowacji społecznych w projekt, a nawet nową działalność społeczną.

Istotne znaczenie w rozwoju innowacji społecznych w latach 2014-2020 będzie miał również „Program na rzecz zatrudnienia i innowacji społecznych”. Istotą programu są innowacje społeczne jako innowacje, które zarówno w odniesieniu do celów jak i środków mają społeczny charakter, a zwłaszcza te odnoszące się do rozwoju realizacji nowych idei, oraz zaspokajające potrzeby społeczne i tworzące się nowe relacje lub współpracę przynoszącą korzyści dla społeczeństwa oraz zwiększające jego zdolność do działania¹⁸.

W latach 2014-2020 nowym programem w zakresie badań naukowych i innowacji będzie program „Horyzont 2020”. Jest to instrument finansowy służący budowie zrównoważonej i zharmonizowanej Europejskiej przestrzeni badawczej, optymalnie wykorzystującej kapitał intelektualny, strukturalny i społeczny całej UE.

---

¹⁸ Machnik-Słomka J., Istota współczesnych innowacji – nowe spojrzenie [w:] Innowacje społeczne w teorii i praktyce, J. Wyrwał, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014, s. 62

¹⁹ Petka W., Innowacje społeczne w polityce Unii Europejskiej [w:] Polityka społeczna, nr 1, 2014, s. 4

2. Starzenie się i starość jako społeczno-ekonomiczny problem i wyzwanie dla innowacji społecznych

Zachodzące w Polsce jak i na świecie przemiany demograficzne, w efekcie których rośnie problem i potrzeby osób starszych, starzenie się społeczności w Polsce i Unii Europejskiej, to efekt wielkiego osiągnięcia społeczno-medycznego, którym jest wydłużenie ludzkiego życia. Osoby starsze to grupa bardzo niejednorodna, ponieważ pojęcie starości w ostatnich dziesięcioleciach istotnie ewoluuje i wzrasta długość życia. Towarzyszą temu osiągnięcia medyczne i farmaceutyka, wpływające na poprawę jakości życia oraz jego wydłużenie.

Światowa Organizacja Zdrowia definiując starość, dzieli ją na trzy etapy tzw. wczesną starość (60-74 lata), późną starość (75-89 lat) oraz długowieczność (90 lat i więcej). W niniejszym artykule osoby starsze określam jako osoby w wieku biologicznym 65+ lub seniorzy. Z prognoz demograficznych GUS wynika, że udział ludności w wieku 65+ w 2035 roku wynosić będzie w Polsce 23,2% całej populacji, przy czym w 2007 roku dział ten wynosił 13,5%²⁰. Tak duży prognozowany przyrost osób w wieku poprodukcyjnym każe się zastanowić nad zmianami w społeczeństwie, aby zmienił na korzyść całą populację.

Innowacje społeczne tworzone zarówno dla jak i przez seniorów lub inne osoby, są czynnikiem mogącym wpłynąć na ograniczenie wykluczenia społecznego tej grupy oraz na wzrost jej aktywności zawodowej. Starzenie się populacji powodowane jest wieloma czynnikami. Do najistotniejszych należy zaliczyć:

- wzrost zamożności społeczeństwa, skutkujący poprawą standardów życia.
- niski przyrost naturalny – jako rezultat zmiennych ekonomicznych, społecznych i kulturowych
- poprawę standardów profilaktyki i opieki zdrowotnej oraz postęp nauk medycznych
- wysokie saldo emigracji zarobkowej, szczególnie w grupie osób w wieku produkcyjnym

Analizując metodologię przyjętą przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) odnośnie etapów starzenia się łatwo zauważyć, że potrzeby odczuwane przez seniorów są zróżnicowane.

Pierwszy okres starzenia (60-74 lata) charakteryzuje się tym, że wiele osób jest jeszcze aktywnych zawodowo. Z jednej strony wynika to ze zmian w systemie emerytalnym, zaś z drugiej strony zachowanie pracy dla wielu osób jest czynnikiem świadczącym o wysokim profesjonalizmie, przydatności i produktywności w danym zawodzie. Poza tym wydłużenie okresu aktywności zawodowej wpływa na status materialny seniorów.

Drugi okres starzenia się (75-89 lat) to czas przyzwyczajania się do statusu emeryta. W okresie tym zarówno podejście do życia, jak i potrzeby oraz problemy seniorów są zróżnicowane. Zależą one od aktywności samych seniorów, ich pasji, stylu życia i angażowania się w życie rodzinne czy też różne inicjatywy społeczne.

Trzeci okres starości (powyżej 90 lat) to czas, gdy najczęściej problemy zdrowotne nasilają się a tym samym potrzeby w zakresie utrzymania zdrowia i potrzeby opiekuńcze (w tym opieka długoterminowa i paliatywna) stają się dominujące.

Seniorzy, ich potrzeby i sposoby ich zaspokajania winny być w centrum zainteresowań instytucji i władzy centralnej oraz lokalnej. Innowacje społeczne w sektorze publicznym można więc rozpatrywać w kontekście praw i obowiązków obywateli, a szczególnie seniorów.

Zaspokajanie potrzeb i usług dla seniorów poprzez innowacje społeczne, wymaga wcześniejszego rozpoznania problemów senioralnych i pobudzenia seniorów do aktywności w życiu społecznym. Innowacje społeczne skoncentrowane są na działaniach mających na celu podniesienie jakości życia, przez dostarczanie dóbr lub usług, co ma ogromne znaczenie

²⁰ GUS, Prognoza ludności na lata 2008-2035, Warszawa 2009, s. 182

dla integracji osób starszych i poprawy ich bytu. Innowacje społeczne ze swej natury mają rozwiązywać problemy społeczne, przeciwdziałać niepożądanym zmianom zachodzącym w społeczeństwie, szukać sposobów na przezwycięzenie narastających problemów, a w efekcie przyczynić się do poprawy jakości życia grup społecznych.

Rozwiązania problemów, z którymi zmagają się osoby starsze za pomocą innowacji społecznych, bez względu na to kto jest ich inicjatorem (tj sektor publiczny, sektor prywatny, organizacje pozarządowe) w pełni zasługują na uznanie, kiedy te rozwiązania odpowiadają idei innowacji społecznych.

2.1. Potrzeby seniorów i sposoby ich zaspokojenia

Tradycyjna koncepcja hierarchii potrzeb stworzona przez A. Masłowa zakłada, że człowiek posiada potrzeby z pięciu równych kategorii:

- potrzeby fizjologiczne
- potrzeby bezpieczeństwa
- potrzeby miłości i przynależności
- potrzeby szacunku
- potrzeby samorealizacji

Analizując potrzeby seniorów w podeszłym wieku, widać, iż ulegają one zmianom w stosunku do teorii A. Masłowa i można je przedstawić następująco jak proponuje W. Wnuk²¹:

- potrzeba wykonania społecznie użytecznych działań,
- potrzeba wypełnienia powiększonego wolnego czasu w satysfakcjonujący sposób,
- potrzeba utrzymania normalnych stosunków towarzyskich,
- potrzeba uznania jako część społeczności, społeczeństwa i grupy oraz odgrywanie w nich określonej roli
- potrzeba stworzenia okazji i sposobności dla autoekspresji oraz poczucia dokonania,
- potrzeba odpowiedniej stymulacji psychicznej i umysłowej,
- potrzeba ochrony zdrowia i dostępu do opieki zdrowotnej,
- potrzeba odpowiednio ustalonego trybu życia i utrzymanie stosunków z rodziną,
- potrzeba duchowej satysfakcji.

Z perspektywy osób starszych ważną potrzebą jest potrzeba bezpieczeństwa, gdyż z wiekiem nabiera szczególnego znaczenia. Następstwem starości często jest niesamodzielność, choroby, a czasem niedołężność.

Zaspokojenie potrzeb bezpieczeństwa może przyczynić się do zintegrowania seniorów innymi społeczno-gospodarczymi zainteresowaniami. Przy analizie potrzeb osób starszych, należy zaliczyć potrzeby opiekuńcze, gdyż w ostatnich latach socjologowie, przedstawiciele nauki oraz Kościoła wypowiadają się o panującym Kryzysie rodziny.

Z badań przeprowadzonych przy Centrum Badań Opieki Społecznej Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce wynika²²:

- seniorzy najczęściej zastrzeżeń zgłaszali wobec usług opiekuńczych (41%)
- prawie 38% badanych oceniło, że brakuje im zniżek do kin, teatrów, muzeów
- seniorzy twierdzili, że czują niedosyt w zakresie programów radiowych i telewizyjnych skierowanych do nich,
- brak ofert edukacyjnych, odzieżowych, telefonów i portali internetowych dla seniorów

²¹ Wnuk W. Potrzeby i oczekiwania ludzi starszych, [http://www.utwstrzelin.pl/?page-id=48\(4.09.2014/](http://www.utwstrzelin.pl/?page-id=48(4.09.2014/)

²² Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce opracowany przez P. Błędowski, B. Szatr-jaworska, P.Kubiak, J. Piss, Warszawa 2014, s. 115

- brak również ofert w zakresie doradztwa finansowego, potrzeb opiekuńczych czy zakupów i usług cateringowych.

2.2. Seniorzy w społeczeństwie i ich rola

W związku z naturalnymi zmianami zachodzącymi w systemie społecznym i gospodarczym, powodowanymi, między innymi, postępem technicznym, wzrostem dobrobytu społecznego, zmianami w stylu życia, pełnienie przez seniorów ról w społeczeństwie jest kwestią dynamiczną, zależną od kultury i wzorców w zakresie aktywności społecznej i zawodowej.

Życie współczesnych seniorów wydłużyło się o blisko 20 lat na przestrzeni ostatnich 60 lat, co świadczy w jakim obecnie żyjemy uwarunkowaniach. Przeciętny okres życia w Polsce wynosi obecnie prawie 77 lat. Co prawda wraz z wydłużeniem przeciętnego trwania życia podnosi się wiek emerytalny co przyczynia się do aktywności zawodowej seniorów, ale również podejmowane są próby by go obniżyć. Obserwuje się również niechęć do zatrudniania osób starszych z powodu zmniejszonej innowacyjności, mniejszej skłonności do ryzyka i zmian. Pomija się przy tym, że seniorzy mają z reguły dużą wiedzę, doświadczenie, są dyspozycyjni i chętnie się uczą.

Spoleczne zaangażowanie seniorów jest niezwykle cenne dla nich samych, gdyż aktywność życia z pewnością wpływa na lepsze samopoczucie i wzmacnia chęć do dalszego działania. Ponadto aktywny społecznie senior to cenny obywatel mogący odegrać pozytywną rolę w procesie kształcenia i wychowania młodzieży. To wiedza życiowa seniorów, ich doświadczenie oraz wolny czas, są bardzo ważnymi wartościami. Inicjowanie innowacji społecznych wśród seniorów i dla seniorów jest dużą wartością poprzez poprawę zdrowia (sport), stylu i jakości życia.

Zmieniający się model rodziny, dłuższe zaangażowanie zawodowe osób starszych po zakończeniu pracy zawodowej, zmusza do szukania sposobów na innowacje społeczne do aktywnego zagospodarowania czasu, aby przeznaczyć go na działalność społeczną. Ogromną rolę w tym zakresie mają do zaprezentowania organizacje pozarządowe, tworzące różne inicjatywy i innowacje społeczne z udziałem seniorów.

W ostatnim okresie obserwuje się w Polsce włączenie samorządów lokalnych miast i gmin do rozwiązywania problemów osób starszych. Włączenie seniorów w rozwiązywanie procesów życia publicznego ma wiele zalet i oznacza zmniejszenie poczucia marginalizacji wielu osób starszych. Osoby starsze, mimo że często same potrzebują pomocy i wsparcia w polskich warunkach wraz z przejściem na emeryturę same stają się dostarczycielami wielu usług opiekuńczych w ramach rodzin. Prace te najczęściej pełnią kobiety troszcząc się o współmałżonków, wnuki i rodziców.

Te wszelkie innowacje społeczne emerytów wpisują się w unijną strategią „Europa 2020” na lata 2010-2020, która ma na celu m.in. rozwijanie gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach bardziej konkurencyjnych, zasobooszczędnych i ekologicznych oraz gospodarki spójnej społecznie i terytorialnie a także na wysokim poziomie zatrudnienia.

Osiągnięcie tych celów nie będzie możliwe bez włączenia w proces osób starszych, natomiast wzrost gospodarczy musi wiązać się z nowymi i elastycznymi sposobami pomocy w utrzymaniu długo zatrudnionych i rozwijaniu się rynków dóbr i usług dla osób starszych.

3. Podsumowanie

W poniższej publikacji przedstawiono wybrane problemy innowacji społecznych i współczesne wyzwania. Przedstawiono pojęcie innowacji społecznych, a także zarysowaną strategię „Europa 2020” i jej założenia w rozwiązywaniu problemów społecznych. Duży akcent postawiono na kwestię starzenia się społeczeństwa, potrzeby seniorów i sposoby ich zaspokajania.

Bibliografia

- Białoń L., Zręby teorii innowacji [w:] Zarządzanie działalnością innowacyjną, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2010
- GUS, Prognoza ludności na lata 2008-2035, Warszawa 2009
- Machnik-Słomka J., Istota współczesnych innowacji – nowe spojrzenie [w:] Innowacje społeczne w teorii i praktyce, J. Wyrwał, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014
- Petka W., Innowacje społeczne w polityce Unii Europejskiej [w:] Polityka społeczna, nr 1, 2014
- Puziak A., Innowacyjność w endogenicznym rozwoju regionu peryferyjnego. Studium socjologiczne, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013
- Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce opracowany przez P. Błądowski, B. Szatr-jaworska, P. Kubiak, J. Piss, Warszawa 2014
- Sulmicka M. Polityka rozwoju Unii Europejskiej i Krajów Azji Południowo-Wschodniej po 2008 r. [w:] Gospodarka regionalna Polski wobec globalnego kryzysu gospodarczego, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011
- Wnuk W. Potrzeby i oczekiwania ludzi starszych, [http://www.utwstrzelin.pl/?page-id=48\(4.09.2014/](http://www.utwstrzelin.pl/?page-id=48(4.09.2014/)
- „Europa 2020” Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Komisja Europejska, Bruksela

Application of a benchmarking to process uses of a brand for strengthening of stability of banks

Victoriia Piddubna

Odessa National Economic University
8 Preobrazhenskaya Street
Odessa 65082, Ukraine
E-mail: lagosodessa@vega.com.ua

***Abstract.** Application of a benchmarking as special administrative procedure for studying, the comparative analysis and introduction in practice of technologies, standards and the best methods of business which show the highest efficiency in the conditions of bank branch is shown in article. On the example of one of the largest retail banks of Western Europe, process of bank marketing which can be used in practical activities of the Ukrainian banks is investigated. The technique or technology of branding acts as a benchmarking object in the studied bank. At merges and absorption of competitors, this bank applied behaviouristic marketing, the emphasis on client behavior, but not is placed on consciousness of clients that increased the level of financial stability in the conditions of financial crisis of world and national levels. The received results can be used formation of a new business model of functioning of the Ukrainian banks.*

***Keywords:** benchmarking, branding, financial stability, bank marketing, bank innovations.*

1. Introduction

1.1. Statement of a problem

Problems of development of the market of banking services and formation of a new business model of functioning of banks are characteristic not only of a banking system of Ukraine. The German professor doctor Renker (2015) of page says that banks of Germany face existential problems of historical scale. Among problems which influence the level of financial stability of banks – destructive, near zero level interest rates, deep loss of trust of

clients, appearance of the replacing competitors, significant increase in bureaucracy in banks and expenses on management. The innovative orientation of modern economic processes causes new requirements to contents, methods and forms of bank marketing, and ensuring financial stability of banks.

1.2. Methodology

As basis of this research the method of logical generalization and system approach in application of a benchmarking for identification of discrepancy between the current activity of the Ukrainian banks and the best practice for definition acted and – is more whole than elimination of the reasons which do not promote achievement of ours business. As the general methodology, discussion of material of this article can be offered. The most characteristic feature of the scientific Popper K. (1995) method considered that scientists will not regret forces for criticism and verification of our discussed offer.

1.3. Analysis of the last researches and publications

Many Ukrainian banks are engaged in a benchmarking long ago, adopting the best achievements as each other, and at the western banks. Together with it, in scientific research not enough attention is, paid to application of a benchmarking in the context of financial stability of bank. Scientific works of Zveryakov M. I. (2016), Kuznetsova L.V. (2010) and Kovalenko V.V. (2017) are devoted to these questions. For many years a subject of their researches are the problems connected with use of bank marketing for strengthening of financial stability of bank.

1.4. Part of a common problem unresolved earlier

Among basic elements of marketing of bank innovations according to us the special place needs to be allocated to a competitiveness benchmarking, that is measurement of characteristics of rival bank, a research of its specific opportunities and administrative methods and their comparison to characteristics of own bank, accounting of commitment and habits of clients, which influence the level of financial stability of banks.

1.5. Article purpose

Objective of this research is development of methodical provisions and practical recommendations concerning definition of a role of marketing of bank innovations and directions of its improvement in the context of ensuring financial stability of banks. For this purpose, we showed the best practices of the Western European banks, which achieved success in finding of effective decisions, which can be useful to transformation of business models of the Ukrainian banks.

2. Results of the research

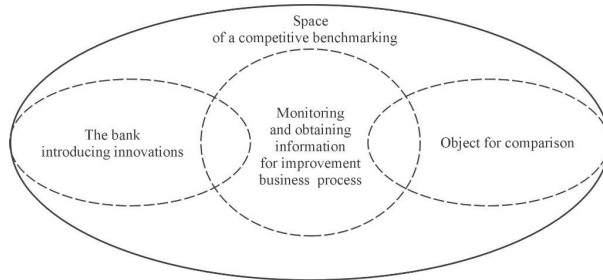
The name of a method a benchmarking comes from the English words bench (level, height) and mark (mark). This phrase can be treated as a benchmark, height mark, reference testing. It is process of definition, understanding and adaptation of the available examples of effective functioning of rival bank for the purpose of improvement of own financial stability. The benchmarking includes two processes: estimation and comparison. In the figure 1, the interrelation of these two processes is shown.

The process of monitoring and obtaining information shown in the figure 1 consistently includes the choice of successful bank for comparison and improvement, definition of indicators for comparison, collecting and the analysis of information necessary for introduction of successful experience of ensuring financial stability of bank. The choice of indicators for comparison depends on organizational structure of bank and a control system, realization of the functions assigned to banking institution, efficiency of the chosen business model and marketing of bank innovations, stability of information systems. Under the information systems Zveryakov M. I. (2016) considers set of databases of information and

information technologies which allow to carry out their processing. Use of this type of stability is, connected with emergence of new innovative methods of interaction of banks with clients by means of modern channels of service such as SMS banking, Wap-banking and TV banking. Through a marketing information system, the interrelation between clients, competitors, employees of bank, in the form of adoption of marketing decisions and communications is carried out.

Figure 1

Integrated structural model of a competitive benchmarking

Source: Development of the author.

I did not plan concrete contents of this article in advance. The choice of an object of a benchmarking for comparison and improvement of work of the Ukrainian banks happened it is possible to tell accidentally. During the trip to Spain in July 2017 in Barcelona, I lived in hotel, which was near a huge violet tower of the main office of CaixaBank on Diagonal Street. After at several offices of this bank to me refused to exchange currency, I decided to visit the main office.

At the main office, the manager informed me that the board of CaixaBank forbids to, exchange currency to the natural persons who arrived from the countries: Ukraine, Poland, Czech Republic, Russia, and Belarus. The manager did not explain the reason of such policy, referring to confidentiality, but I learned more interesting – policy of bank on application of own brand, and it defined my choice for a benchmarking. CaixaBank is the leader of the Spanish market of banking, insurance business and investments. This bank was created in July 2011 on base financially – VidaCaixa Grupo industrial group. Full reorganization of group was, carried out to adapt to the requirements of the Spanish government and norms provided by Basel Committee on Banking Supervision (1997). CaixaBank captured all financial and also insurance business of group as the only owner.

Besides the bank had shares in the international banks: Erste Bank (Austria, 10%), Bank of East Asia (Hong Kong, 15%), BPI (Portugal, 30%), Boursorama (France, 20%) and Inbursa (Mexico, 20%). The bank has about 16 million clients and network of 5,525 offices, 5,4 million clients of online banking from whom 3,8 million work via the mobile phone, 15,6 million cards which are in circulation, and the share of the market made 23,3% of a turn, according to data of Official site (2017).

In January 2016, CaixaBank declared creation of ImaginBank subsidiary bank, which became the Spain's first and one of the first institutions in the world for work only by means of the mobile phone. This bank relied on expansion of contactless payment technologies for mobile devices that several international awards of Celent (2017) brought to it. Having studied information, I collected also the analysis of data for a benchmarking. It is easier to obtain information for a competitive benchmarking from published in the dug – out access of reports and reviews. A convenient way for me was a studying of the extensive publication about work of this bank in the Area J.M (2017). Also, studying of a situation was promoted

by booklets and the website of bank. My special attention was, drawn by their strategy for development and implementation of branding. CaixaBank made the decision, at merges and merger of rival banks, to continue commercial communications with retail clients and offices under old trademarks, leaving the name of CaixaBank only for the institutional purposes. Thus preservation of long-term communication with clients on the basis, of values relevant for them, put in a brand of the absorbed bank, extension of action of the complete and demanded by the client image was provided. So in June 2013 there was an integration of Banco de Valencia into CaixaBank. After absorption, it was decided to keep the system of visual and verbal identification and to leave the name "Banco de Valencia" at offices, which this bank in the Provinces of Valencia and Castellón had. In the region Murcia, after absorption the sign, which identifies services of the Banco de Murcia brand is used. The Cajasol brands in provinces Cadiz, Huelva and Seville, the CajaCanarias brand to the provinces of Santa Cruz de Tenerife, the Caja de Burgos brand in the province Burgos continue to be, used with double marking for designation of belonging to CaixaBank.

The management of a brand providing maintaining long-term preference of clients to a habitual image of brand, its allocation among competitors with benefit for the client allows to, save thus expenses on advertising, eliminates risk of carrying out the inefficient advertising company. By definition Klein Naomi (2008) "Buyers obsessed with brands profess nearly fetishistic approach to consumption: the brand, a logo become for them a mascot". CaixaBank kind, of speaks to target audience: we will undertake problems of clients of the absorbed banks, we will keep their satisfaction, go home and forget about everything. Consecutive actions of bank, during reorganization of the business processes directed to receiving additional income from use of the existing channels of advance as a result give increase in financial stability of bank. For the Ukrainian banking market providing identity of a brand when forming the directions of communication it is most likely unprecedented innovative activity. From 100 Ukrainian banks, which disappeared from the market in 2014-2017 any brand did not remain invariable, service of old clients began to be carried out under new branded family what I already reported about (Pidubna V., 2017). Experience of CaixaBank can be useful to realization of Program (2015) of increase in level of financial literacy and the culture of savings of the population accepted in Ukraine; increases in standards of disclosure of information for the benefit of consumers and investors of the financial sector; creations of new instruments of consumer protection and investors of the financial sector. According to Area, J.M. (2017), CaixaBank created virtual office the shareholder where in real time it is possible to carry out a video conferencing with shareholders. This system brings closer virtual office in CaixaBank headquarters in Barcelona to the shareholder, the traveler worldwide, allows to create the system of a virtual meeting with the help of only several clicks. For this purpose, the shareholder needs only the computer, the smartphone or the tablet and several simple instructions.

3. Conclusions and policy implications

The benchmarking helps rather quickly and with small expenses to define how the advanced banks work, to improve activity of own bank and to achieve same and it is possible, even better results. Attentively studying achievements and errors of others, it is possible to develop own model which will be most effective for your bank. For this purpose, it is necessary to recognize that there is a competitor who in something is better than you, to study his achievements.

Thus, we come to a conclusion that use in tactical targets of a brand of the absorbed banks is productive management. CaixaBank follows the rule: if brands of the absorbed banks are too profitable why with them to risk and due to such branding provides financial stability and receiving stable income.

In methodical aspect, it is possible to consider the comparative analysis on the basis, of reference indicators as one of the directions of strategically focused market researches.

References

- Area, J.M. (2017). *CaixaBank lanza la primera Oficina virtual del accionista*. El de Catalunya Periodico. 18 de julio del, p.11.
- Basel Committee on Banking Supervision* (1997). [Online resource]. Available at: <http://www.ugin.com.ua/analit_mat/drn/018.htm>. [Accessed 5.08.2017].
- Celent, (2017). *Banking technology research and reports from Celent*. [Online resource]. Available at: <<https://www.celent.com/areas/insights/types/banking>>. [Accessed 5.08.2017].
- Klein, Naomi (2008). *NO LOGO. People against brands*. – Moscow: "The kind book". – 624 pages, p.193.
- Kovalenko, V.V., Pidbybna V.G. (2016). *Implementation of Innovative marketing channels of the promotion of banking products*//Public policy and economic development. Scientific with and Practical Journal. – Issue 9 (13). – 301pages, pp. 209-216. ISSN.2309-0863.
- Kuznetsova, L.V. (2010). *Marketing in bank: theory and methodology*. D.V. Zavadaska, L.V.Zherdetska, L.V. Kuznetsova. [Monograph] / Odessa: "Atlas". 717 pages.
- Official site CaixaBank*. (2017). [Online resource]. Available at: <<http://www.CaixaBank.com> mode>. [Accessed 2.08.2017].
- Piddubna, V. (2017). *Stakeholders and their influence on the formation of competitive advantages of Ukrainian banks*. Actual problems of public administration: ORIPA studies digest. Issue 2(70). – Odessa: ORIPA NAPA, 2017.-146 p.
- Popper, K. (1995). *What is dialectics?*// Magazine "Philosophy questions". No 1.p 193.
- Program (2015) *The comprehensive program of development of the financial sector of Ukraine till 2020*. [Online resource]. Available at: <<https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>>. [Accessed 10.08.2017].
- Renker, Clemens. (2015). *Zukunft von Kreditinstituten – auf das Geschäftsmodell kommt es an*. [Online resource]. Available at: <<http://slub.qucosa.de/api/qucosa%3A6095/attachment/ATT-0>>. [Accessed 2.07.2017].
- Zveryakov, M. I. (2016). *Management of a financial stability of banks: Textbook* / M. I. Zveryakov, V.V. Kovalenko, O.S. Sergeeva. – Kiev: "Center educational literature". 520 pages.

Zarządzanie obywatelskie jako obraz administracji postmodernistycznej

Tadeusz Pokusa, Filip Pokusa

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji

ul. Niedziałkowskiego 18

Opole 45-085, Polska

E-mail: t.pokusa@poczta.wszia.opole.pl

Streszczenie. Artykuł traktuje o ważnym zagadnieniu uczestnictwa obywateli w problematyce dotyczącej zarządzania w sferze administracji. Chodzi dokładnie o miejsce i rolę zarządzania obywatelskiego w działaniach administracyjnych o charakterze postmodernistycznym.

Słowa kluczowe: zarządzanie obywatelskie, administracja postmodernistyczna, zarządzanie partycypacyjne, samorządność

1. Wprowadzenie

Zastanawiając się nad konstrukcją merytoryczną tak wyraźnie postawionego problemu zawartego w tytule artykułu, doszliśmy do wniosku, iż nasze opracowanie powinno rozpocząć się od istoty i charakterystyki postmodernizmu w odniesieniu do administracji, stanowiącego

to rozważań dotyczących zagadnienia zarządzania obywatelskiego właśnie w obszarze tejże administracji postmodernistycznej. Już wstępne poszukiwania źródeł w sieci jak również studia dostępnej literatury przedmiotu zarówno polsko jak i angielskojęzycznej uświadomiły nam fakt, że przychodzi się zmierzyć z jakże interesującym tematem z jednej strony oraz pewnym ograniczeniem dostępności materiałów w tym obszarze, z drugiej. Mamy tu szczególnie na myśli fakt, iż polskie przeglądarki internetowe nie pozycjonują frazy „zarządzanie obywatelskie” w przeciwieństwie do spotykanego w tejże sieci terminu „administracja postmodernistyczna”, trudno też w dostępnej literaturze doszukać się w szerszej i bezpośredniej implementacji wspomnianego „zarządzania obywatelskiego” i to nie tylko w tytułach prac.

Powyższe myśli obarczone są zarazem faktem wypowiedziania ich z pokorą, przez uczelnianego asystenta z jednej strony oraz studenta V roku „prawa” z drugiej. Można jednak jak się wydaje przyjąć, iż szczególnie spotykany we wspomnianej literaturze przedmiotu do której udało nam się dotrzeć, termin „zarządzanie partycypacyjne obywateli” oddaje w swej istocie, koncepcję i założenia zarządzania obywatelskiego,²³ o czym dalej. Jak podkreślają wyżej przywoływani Autorzy, pojęcia „partycypacja” czy „samorządność” oznaczają po prostu współudział, współuczestnictwo w samo-rządzeniu, czyli rozwiązywaniu własnych spraw. Aby można było mówić o takiej partycypacji obywateli, musi istnieć pewna grupa ludzi, którą łączą wspólne interesy i wspólne cele, a więc społeczność lokalna, która może podjąć się *zarządzania obywatelskiego*. Istotą tego typu samorządu jest więc zarządzanie sprawami publicznymi przez samych zainteresowanych, czyli wspólnotę obywateli. Społeczeństwo ma prawo i zdolność do zarządzania swoimi sprawami w granicach określonych prawem, we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność. Wyjaśnienia te zostały wyżej poczynione, by bezkrytycznie, bez wyjaśnienia podstaw terminologicznych i istoty problemu, nie przechodzić do dalszej części artykułu.

2. Główne wyniki badania

Genezy postmodernizmu należy upatrywać wraz z nastaniem epoki postindustrialnej; traktowany jest jako okres w kulturze zachodniej, który rozpoczął się w latach sześćdziesiątych minionego wieku i nazywany jest epoką „*ponowoczesną*”, rozwijającą się wraz ze schyłkiem ideałów nowoczesności i postępu, trwającą nadal. Jego przedstawiciele tacy jak K. Vonnegut, R. Federman, G. Morgan czy M. Kundera miewają często rozbieżne poglądy²⁴. Należy podkreślić, iż w swej istocie postmodernizm przeciwstawia się kulturze masowej, użytkowo-konsumpcyjnemu nastawieniu do życia, unifikacji w działaniu i myśleniu, racjonalizacji i globalizacji. Epoka ta charakteryzuje się ponadto zinstytucjonalizowanym pluralizmem, heterogenicznością, ambiwalencją, żądaniem partycypacyjnymi i demokratyzacyjnymi społeczeństwa czy regionalizmem. Przejawiała się także w nauce i filozofii upadkiem autorytetów, negacją uniwersalnej prawdy, zrezygnowaniem z powszechnych metod poznawczych. Zakwestionowane zostały tu jedność, sens i ład, a także prawo oraz powszechne zasady i reguły. Jak pisze K. Dąbrowski czy J. Supernat, postmodernizm programowo odrzucił myśl, jakoby istniały uniwersalne prawdy o jakimkolwiek zjawisku społecznym. Negował istnienie teorii, praw, aksjomatów i dogmatów w naukach humanistycznych i społecznych. Uważał, że „*nie ma uniwersalnych prawd*” a zatem każde pytanie ma kilka możliwych odpowiedzi, z których każda jest równie ważna.

²³ Por.D. Sześciło, *Koncepcje ustawowego uregulowania budżetów obywatelskich (partycypacyjnych)*, w: *Masz głos masz wybór*, Fundacja im. S. Batorego, Warszawa, <http://www.maszglos.pl>, dostęp 21.01.15, Choroś P., Prokop P., Kulik K., Stachyra M., *Podręcznik zarządzania partycypacyjnego*, Fundacja Inicjatyw Menedżerskich, Lublin 2013, s.6-9, J. Blicharz, *Wpływ społeczeństwa obywatelskiego na efektywność zarządzania w administracji publicznej (wybrane problemy)*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi, J. Supernat (red.), Wrocław 2009, s. 37-41.

²⁴J. Supernat, *Współczesne teorie administracji publicznej*, (w:) *Nowe kierunki działań administracji publicznej w Polsce i w Unii Europejskiej*, pod redakcją Pawła Chmielnickiego i Anny Dybały, LexisNexis, Warszawa 2009, s. 21-38

Postmoderniści D.J. Farmer, Ch.J. Fox czy H.T. Miller uznali, iż nie istnieją uniwersalne metody organizacji i zarządzania. Było to stanowisko zgoła inne od propagowanego przez F.W. Taylora – prekursora nauki zarządzania i organizacji pracy. Negowali również metody badawcze stosowane w nauce administracji uznając je za nieadekwatne i nieefektywne²⁵. W literaturze angielskojęzycznej²⁶ w odniesieniu do postmodernizmu akcentuje się, iż „nowoczesne państwo narodowe jest zbyt odległe by zarządzać problemami naszego codziennego życia. [...] i zbyt ograniczone, aby zmierzyć się z globalnymi problemami, które nas dotykają” Stwierdzenie to, jak się wydaje, jest niezmiernie istotne właśnie z punktu widzenia idei zarządzania obywatelskiego. Autor ten akcentuje ponadto fakt że, „w dobie sieci, polityka, jawi się jako działalność drugorzędna, jest konstrukcją słabo nadającą się do rozwiązywania praktycznych problemów współczesnego świata a tym naturalnym miejscem solidarności dla dobra ogółu obywateli jest dobrze zorganizowana (*zarządzana*) hierarchia samorządności społeczeństwa”²⁷; można by dodać – na bazie przywołanych uprzednio cech tego okresu – jako obraz administracji postmodernistycznej. W związku z powyższym postmoderniści uważają, że wiele cech państwa ulega tutaj zmianie.²⁸ Sytuacja ta rzutuje także na obraz, rzec by można „nowego rodzaju aktywnego obywatela”, mającego świadomość, że swoimi kompetencjami, umiejętnościami, wiedzą ma wpływ na swój los. Jest także on świadomy iż organy władzy podlegają jego kontroli, współpracują z nim tworząc przez to sieć dobrych, wzajemnych relacji. Chodzi więc tu o możliwość partycypacji w decyzjach, o bycie aktywnym, samorządnym obywatelem w życiu codziennym. I tu także przywołane cechy postmodernizmu, szczególnie jego *obrazu administracji*, odnoszą się właśnie do koncepcji *obywatelskiego zarządzania*. Można zauważyć, że w dyskusji nad jego istotą wskazuje się, że aktywność obywateli oraz możliwości ich uczestnictwa w procesie decyzyjnym, a także jego znaczenie w społeczeństwie demokratycznym są bezpośrednio powiązane z tendencjami decentralizacyjnymi²⁹ Jak podkreśla J. Blicharz, decentralizacja daje strukturoom publicznym możliwość ingerencji w działalność instytucji sektora obywatelskiego, to jednak aktywna partycypacja obywatelska sprzyja procesom decentralizacji i wzmocnieniu odpowiedzialności instytucji publicznych³⁰. Proponowane zmiany akcentują zatem konieczność udziału obywateli w zarządzaniu sprawami wspólnoty. Powoduje to, że administracja staje się radykalnie inkluzyjna, co pociąga za sobą brak podkreślenia i podtrzymywania jej systemowych granic. Zwolennicy takiego stanowiska uznają, że im więcej funkcjonuje mechanizmów partycypacyjnych w administracji, im powszechniejsza jest inkluzja zewnętrznych interesów, tym lepiej³¹ Nie ulega wątpliwości, że partycypacja obywateli w zarządzaniu powoduje kształtowanie się kapitału społecznego oraz aktualizację zasobów tkwiących we wspólnocie. Na kapitał społeczny składa się: zaufanie, zgeneralizowana wzajemność oraz sieć obywatelskiego zaangażowania. Partycypacja posiada zdolność „wytwarzania” legitymizacji dla decyzji, jak i dla podmiotów które ją podjęły³². Jest to ważne, gdy uznamy konieczność poszukiwania przez administrację własnych źródeł

²⁵ K. Dąbrowski, *Nauka o administracji. Skrypt akademicki*, FOR, Ryki 2012, s.28, Supernat J., *Miejsce i znaczenie teorii w badaniu administracji publicznej*, opracowanie online z 2008 roku

²⁶ J.M.,Guéhenno, *The End of the Nation State*, University of Minnesota Press, 2000 s.12-13

²⁷ Guéhenno J.M., *The End of the Nation State*, University of Minnesota Press, 2000 s.12-13

²⁸ Por. H.G., Frederickson, K. B. Smith, *The Public Administration Theory Primer*, Chapter 6: *Postmodern Theory*, Westview Press 2003 s. 127-161

²⁹ H. Izdebski, *Administracja publiczna a społeczeństwo obywatelskie*, w: H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, wyd. III rozszerzone, Warszawa 2004, s. 313

³⁰ J. Blicharz, *Wpływ społeczeństwa obywatelskiego na efektywność zarządzania w administracji publicznej (wybrane problemy)*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi, J. Supernat (red.), Wrocław 2009, s. 38.

³¹ M. Stahl, *Od obywatela do człowieka. Kilka refleksji w kwestii przemian w relacjach między jednostką a władzą publiczną*, Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi, J. Supernat (red.), Wrocław 2009, s. 662

³² M. Stepień, *Responsywna administracja publiczna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 60

legitymacyjnych. W literaturze³³ wskazuje się również, iż partycypacja traktowana jest jako swoiste „dokapitalizowanie wiedzą” procesu decyzyjnego. Umożliwia artykułowanie przez obywateli swoich interesów, preferencji, potrzeb, co jest zjawiskiem cennym z punktu widzenia administracji. Procesy partycypacyjne powodują wykorzystanie „wiedzy lokalnej”. Zgodnie z takim podejściem uczestniczenie członków wspólnoty w procesie administrowania często powoduje wzrost poziomu innowacyjności.

3. Podsumowanie

Partycypacja obywatelska w zarządzaniu administracją jest zagadnieniem budzącym wiele emocji, niekiedy obaw, ale częściej nadziei. Do jej realnego zaistnienia wymaga się zarówno otwartej i życzliwej postawy władz, jak też aktywnej i zaangażowanej tkanki obywatelskiej³⁴. Ostatnie lata są okresem, w którym kwestia partycypacji społecznej zyskuje na znaczeniu, a samorządy różnych szczebli próbują zbudować na swoje potrzeby stosowny model obywatelskiego zarządzania. Aby można było mówić o zarządzaniu metodami partycypacyjnymi (a nie jedynie o elementach partycypacji obywatelskiej), aktywność w tej dziedzinie musi mieć charakter stałego, cyklicznego procesu, którego centralnym elementem jest dialog pomiędzy przedstawicielami samorządów, a stroną społeczną, czyli obywatelami i reprezentującymi ich np. organizacjami pozarządowymi oraz aktywnymi organami przedstawicielskimi. Do pożądanego stanu rzeczy prowadzi jednak długa droga, na początku której niezbędne jest opisanie sytuacji w punkcie wyjścia (diagnoza stanu rzeczy), systematyzacja dostępnych narzędzi partycypacyjnych oraz kampania informacyjna służąca zaznajomieniu potencjalnych partnerów dialogu z możliwościami w tym zakresie. Niewątpliwie proces angażowania w dialog obywatelski i zarządzanie partycypacyjne jest obliczony na lata, w ciągu których ciężar zadań będzie przenosił się z informowania i konsultowania w stronę współdecydowania i współrealizowania części zadań publicznych, na przykład w ramach budżetu obywatelskiego, co w Opolu czy Nysie ma już miejsce.

Bibliografia

- Administracja publiczna i prawo administracyjne w zarysie*, red. Karpiuk M., Kowalski J., PWP IURIS Sp. Z o.o., Warszawa-Poznań 2013
- Choroś P., Prokop P., Kulik K., Stachyra M., *Podręcznik zarządzania partycypacyjnego*, Fundacja Inicjatyw Menedżerskich, Lublin 2013
- Dąbrowski K., *Nauka o administracji. Skrypt akademicki*, FOR, Ryki 2012
- Frederickson H.G., K. B. Smith, *The Public Administration Theory Primer*, Chapter 6: *Postmodern Theory*, Westview Press 2003
- Guéhenno J.M., *The End of the Nation State*, University of Minnesota Press, 2000
- Janik M., *Nowe formy współdziałania a koncepcja społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, red. Dolnicki B., Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012
- Janik M., *Jakość administracji a partycypacja społeczna w administrowaniu – głos w dyskusji*, w: *Wyzwania i dylematy związane z funkcjonowaniem administracji publicznej*, red. Jasiuk E., Maj G.P., WSH, Radom 2012
- Kulesza M., Sześciło D., *Polityka administracyjna i zarządzanie publiczne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013,
- Prawo a partycypacja publiczna*, red. Sobiesiak-Peszko P., Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2012

---

³³ M. Janik, *Nowe formy współdziałania a koncepcja społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, red. Dolnicki B., Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s.355-362

³⁴ P. Choroś, P. Prokop, K. Kulik, Stachyra M., *Podręcznik zarządzania partycypacyjnego*, Fundacja Inicjatyw Menedżerskich, Lublin 2013, s.8

Supernat J., *Administracja jako splot umów*, (w:) *Umowy w administracji*, pod redakcją Jana Bocia i Ludmiły Dziewięckiej-Bokun, Kolonia Limited, Wrocław 2008.

Sześciło D., *Koncepcje ustawowego uregulowania budżetów obywatelskich (partycypacyjnych)*, w: *Masz głos masz wybór*, Fundacja im. S. Batorego, Warszawa 2013 (<http://www.maszglos.pl>)

Sześciło D., *Jak zwiększyć udział obywateli w zarządzaniu gminą? Formy partycypacji i dobre praktyki*, w: *Masz głos masz wybór*, Fundacja im. S. Batorego, Warszawa 2013 (<http://www.maszglos.pl>)

Wykaz źródeł internetowych

<http://www.maszglos.pl>, dostęp z dnia 21.09.2017 r.

<http://www.supernat.pl/wyklady/plk/> dostęp z dnia 22.09.2017 r

<https://www.books.google.pl> dostęp z dnia 24.08.2017r.

Heterogeneity factors and innovations strategies of innovation-active enterprise

Valentyna Stadnyk, Liliia Gryzovska

Khmelnytsky National University

Khmelnytsky, 29016, Ukraine

E-mail: stadnyk_v_v@ukr.net

Abstract. *The article presents the major goals of enterprise competitiveness management under globalization. The necessity of increase in the innovation activity of an enterprise is emphasized. Structural and substantive characteristics of an innovation-active enterprise are analyzed. Priority competitive strategies are outlined and the role of intellectual resources in their realization is defined. Key aspects of “diversity management” in the context of increasing the effectiveness of organizational interaction and developing the intellectual potential of the personnel of an industrial enterprise for better use of heterogeneity factors for forming and growing its competitiveness are determined.*

Keywords: *innovation activity, heterogeneity factors, personnel development.*

1. Introduction

Faster processes of globalization in the modern world are generating more and more challenges related to increase in competition for markets and resources. The openness of the market space dictates its own conditions of work in it, and there are no exclusive preferences for particular manufacturers contributing to the creation of a competitive advantage at the expense of restriction of other participants' rights (for instance, by means of imposing protective customs tariffs). Growing competition in the majority of market segments requires special attention to innovation activities as the key source of the creation of a competitive advantage from the management of enterprises. A high activity of enterprises in the creation and realization of innovations is the basis of their life activity in dynamically and globally changing circumstances of economic activities. Nevertheless, Ukraine does not have enough enterprises of such type to be able to announce the transition of the national economy to an innovative type of development.

The increase in number of innovation-active and competitive industrial enterprises requires reconsideration of the content and structure of the work of staff management, making an emphasis on the development of general intellectual and professionally oriented knowledge and skills. It makes the problem of enhancing the quality of personnel management more topical, necessitates changing attitude to personnel management, increasing attention to the

problems of systematic and purposeful retraining of personnel for timely updating their knowledge and acquiring competencies needed for solving new tasks. However, growing mobility of labour resources complicates solving these tasks since it destabilizes the structure of personnel, makes it more heterogeneous, and, therefore, it complicates organizational interaction and requires new approaches to the organization of the processes of updating and acquiring new knowledge.

The problem of coordinating existing approaches to personnel management and competencies of an enterprise with the conditions of present-day competitive activity is raised by numerous researchers. Underlying principles of solving this problem are outlined by G. Hamel and K. Prahalad [10], who designed an effective model of developing competencies. Relating to the tasks of the management of the development of intellectual capital their ideas were developed by O. Anisimova [1], A. Zharinova [3], M. Semikina [7], I. Friman and K. Kovalchuk [9] and many others. At the same time, some organizational and methodical problems concerning the integration of the tasks of the management of enterprise innovation activity for sustaining its competitiveness under conditions of growing mobility of labour resources, increased heterogeneity of working environment and personnel are not given enough attention. In this connection, the purpose of this research is to formulate methodological principles of using the policy of “diversity” in the management of the development of the resources of innovation-active industrial enterprises for ensuring their ability to realize competitive strategies.

2. Structural and substantive characteristic of an innovation-active enterprise

The realization of the policy of innovation development in Ukraine and the transition of the national economy into a new qualitative state require more innovation-active enterprises, which are capable of effective carrying out innovation activities, active using an innovation factor for competitive activities. This is the innovation activity that enables an enterprise to pursue a preemptive tactic forming the base for the development of consumer preferences and the creation of new high-capacity segments of the market, thus sustaining its competitiveness in a long-term outlook.

Taking into consideration the evolution of the theory of competitiveness in its historical context we suggest that competitiveness of an industrial enterprise be understood as its ability to produce and launch products with higher consumer value comparing to products produced by leading world manufacturers into the market, achieving its goals in strategic areas of economic activities chosen with regard to its own resource and market potentials and requirements of international quality standards [6]. It is known that consumer value of production is formed either in price or in functions [7]. Depending on customer target groups, the consumer value may be different even for the same goods, which requires that participants of an innovation process be able to differentiate consumer preferences and use this ability in the development of goods and their positioning in the market.

With the account of the tendencies of scientific and technological advance that considerably accelerate changes in consumer preferences, it can be stated that the effective innovation activity of an industrial enterprise is the main factor determining its competitiveness under globalization. Therefore, a considerable growth in interest shown by enterprise management and owners in increasing their innovation opportunities both in the field of creating and developing product innovations and in the field of improving existing business processes and planning new business processes can be expected.

In scientific literature the term “innovation activity” concerning enterprises is one of the most widespread. It reflects the state and dynamics of the development of the actors of the national economy for a certain period of time and the degree of their participation in innovation activity. In official statistics the level of innovation activity is defined by the ratio of the number of innovation-active enterprises (that is enterprises carrying out innovation

activities, regardless of the implementation of innovations in the market as the result of such activities) to the total number of enterprises in the country, industry, region for a certain period of time. In our opinion, this approach is not without drawbacks. It cannot be regarded as the principle of innovation activity management. The task of the innovation activity of an enterprise (as the basis of its innovation activity) is not only to create a new product or a process but also to make its implementation have significant positive influence on final results (economic, financial).

Consequently, the innovation activity of an enterprise must also be regarded as its ability to produce innovations and efficiently bring them to the stage of commercialization with the maximum return on investments. Therefore, we suggest that the innovation activity of an enterprise should be considered as the system-activity characteristics of an enterprise reflecting its intensive, purposeful and effective actions in the field of creation and implementation of innovations on the basis of the accumulated innovation potential. The activity component is estimated through accomplished innovations, that is, through the effectiveness of innovation activities. The system component is estimated through the ability of an enterprise to carry out innovation activity effectively, timely recognizing incipient problems and removing causes that obstruct an innovation process. It should be noted that it is the system component of innovation activity that can account for different results of innovation activity with relatively equal input data. In addition, for the management of innovation activity it is important to keep to a strategic approach allowing the accurate assessment of preferable innovation strategies in the context of creating competitive advantages of an enterprise and identifying resources needed for their realization (table 1).

Table 1

Types of innovation strategies of an industrial enterprise depending on the way of creating competitive advantages and resources for their realization

Type of strategy	Way of creating competitive advantages	Competencies and resources needed for creating competitive advantages
Aggressive	Bringing new mass consumption goods with high consumer value to the market	Ability to produce absolutely new goods. Strong material resources, design and development capability, creativity and professionalism of personnel
Niche	Monitoring the market with the view to identifying new needs and creating product innovations with consumer value for corresponding market niches	Ability to recognize specific needs of targeted customer groups and devise the ways of meeting these needs. Creativity and professionalism of personnel
Defensive	Product development and process improvement	Ability to develop products and processes. Creativity and professionalism of personnel
Imitating	Fast industrial development of consumer value created by others	Buying a license or pirated copying of a prototype that found consumer acceptance. Professionalism of marketers, lawyers and technologists
Dependent	Establishing partner relations with producers of a final product with the view to participating in a technological chain	Ability of the production system to ensure necessary standards of quality for a partner in a technological chain. Competencies and professionalism of top and operations management
Traditional	Sustaining standards of the traditional approach to the production of goods which ensures their correspondence with established preferences of consumers	Ability to maintain interest to the product. Creativity and professionalism of marketers, and technologists

Source: compiled by the authors on the basis of the existing classification of innovation strategies

In view of close links of innovation and competitive strategies there are sufficient reasons for regarding the enterprises whose personnel systematically and effectively create and sustain

a competitive advantage on the basis of innovations choosing innovation strategies which are appropriate to the market conditions and using suitable material resources as innovation-active enterprises. It suggests purposeful including the factors that can make the most valuable contribution to the creation of a competitive advantage in the production process of an economic entity. In the modern world such factors include human resources and their intellectual potential. In the world practice of personnel management it is done within the bounds of the policy of "diversity". We are examining its potential within the bounds of the formation of the system of the development of the personnel of industrial enterprises which plan to achieve their strategic goals by the maximum possible use of the potential of innovation activity.

3. «Diversified management» in the development of potential of human's resources an innovation-active enterprise

Growth in value of intellectual capital in the aggregate of the production factors of an enterprise makes the problem of the effective use of their potential more acute. It is particularly important if increasing mobility of labour resources in modern society is taken into account, and economic reasons are prominent among the reasons of increasing mobility of labour resources. The high dynamics of migration processes, preferably from the countries with the low standard of living to more developed countries, proves it. Such dynamics is typical for the majority of post-Soviet countries including Ukraine. Under such conditions enterprises find it difficult to attract and hold employees of high qualification, especially young people, for whom the valence of the results and the remuneration of labour is an important criterion of the appeal of a workplace.

All these factors determine negative tendencies in the age and qualification structure of personnel such as growth in the specific weight of employees over 50 years old (who can be regarded as highly skilled specialists because they have substantial practical experience in their speciality) and, quite the contrary, decrease in the percentage of young specialists. Such tendencies have particularly negative impact on the succession of job skills since the level of proneness to conflict is much higher between the age categories "fathers-children" than in other age ratios.

As a rule, young employees start their professional activity, trying to bring into correlation the theory with practical tasks in a real workplace. Therefore, they cannot be regarded as highly skilled specialists. Ideal conditions seem to be created for exchange of experience and knowledge. However, high-level competition in the labour-market and existing since the beginning of time barriers to perception between generations do not promote a normal process of sharing of knowledge and skills, their accumulation and transformation into organizational knowledge that are able to increase the intellectual capital of an organization.

In this respect, the supremely important task of the management of modern organizations, which are mostly heterogeneous in the personnel structure, is to create the conditions of organizational interaction under which existing difference could be considered as an advantage, "special resource of an enterprise" but not as disadvantage. The importance of this approach for the management of organizations is testified by the considerable interest to the concept of "diversity management" which aims at the support and development of the talents and potential of personnel, and the purposeful development of heterogeneity [5].

In scientific literature heterogeneity is interpreted as non-uniformity, diversity, variety, dissimilarity, "peculiarity" by nature or origin of parts of a certain system. This term is most commonly used in sociology as one of the structural characteristics of a certain society. If heterogeneity is examined from this point of view, as a complex of parameters showing the degree of dissimilarity, a broad spectrum of peculiarities of a certain society, diversity, "peculiarity" of its components, it can be stated that modern organizations are characterized by the high level of heterogeneity and, first of all, in respect of their social component.

This is the social component where dissimilarity shows itself to the highest degree: in the personnel structure, the relation between the educational level and the qualification of workers, their professional specialization, gender and age, values, motivational preferences and other characteristics reflecting the ability and wish of a worker to achieve given goals. In a heterogeneous organization not only the abilities, life experience and professional skills of different employees are interrelated, but their interests, preferences, values and targets clash as well. Here, the most important tasks of the management of an organization include not only neutralizing the negative impact of the factors of heterogeneity but, to a much higher degree, the use of existing differences for enhancing the effectiveness of the collaborative activities of people aimed at achieving common goals, including the sphere of innovation activity.

M. Crozier, one of the leading representatives of evolutionary economic theory, regards social interaction as the fundamental process in the activities of any organization [2, p.7]. This view is corroborated by G. Kleiner's system-integrated theory [4]. Unlike the neoclassical view of the essence of the activity of an enterprise (where the technologies of resource processing belong to the priority sphere of the analysis) and the institutional view (where contractual relationship is the central element of the analysis) G. Kleiner presents a complete (integration) picture of the components of the internal environment. In this theory he emphasizes the necessity of the integration of resource flows and processes of cultural and institutional dynamics in space and time as the principle of an enterprise activity.

In the analysis of essential characteristics of subsystems singled out by G. Kleiner it should be noted that only organizational and managerial characteristics and processing characteristics have material objects. The others are nonmaterial; they belong to the social component of an enterprise and in their combination they form the intellectual space of an enterprise which is the most important component of effective innovation activity. As we have noted [5, p.237], taking into account the heterogeneity of motivational preferences in the internal environment of an enterprise is the most difficult task for ensuring the effectiveness of managerial effects. Also it is difficult to reach the level of the concordance of the techniques and methods of management which could provide efficient solution to innovative tasks taking into consideration each participant's contribution to creation of a consumer value.

The higher heterogeneity level of team members is the bigger role of the sociopsychological and economic methods of influence on their behavior is. These methods promote modeling the system of the support of sustainable human relations inside an organization and also partnership relations in network entrepreneurial structures. It can be assumed that these are the sociopsychological and economic methods that ensure the integrity of any socioeconomic system due to the stable characteristics of an appropriate institutional environment. This assumption about the creation of a favourable institutional environment for the effective mutually beneficial cooperation of all participants of economic activities in every organizational space can serve as a methodological base for creating the appropriate management tools, technologies and strategies of work with personnel. Table 2 shows the major tasks of management concerning the subsystems of the internal space of an enterprise with the view to applying heterogeneity factors for improving its operation. In the table priority attention is focused on identifying the methods of improving organizational interaction since the effective cooperation in the process of innovation activity is the key condition of its effectiveness.

As a result, in the process of the development of relations a work group must reach the level of harmonization of individual motivational preferences which could make effective cooperation possible. It is possible to reach better mutual understanding in the process of the realization of the programs of personnel development. With regard for the above-mentioned system-activity approach to defining the essence of innovation activity of an industrial enterprise, the functional content of its system of personnel development must take into

account both the development of competence component of innovation activity and the development of a system of organizational relations.

Table 2

Improvement of the internal space of an enterprise for enhancing the effectiveness of innovation activities

Essential characteristics of subsystems	Tasks of the management of an enterprise*
<i>Mental features of participants</i>	
Peculiarities of thinking and the system of values of individuals and groups of employees participating in operation of business	Taking into account mental differences in forming working and learning groups for lessening proneness to conflict and enhancing the effectiveness of cooperation
<i>Cultural features of a company's internal environment</i>	
Corporate culture: sociopsychological climate, management style, the techniques and methods of interpretation of information, the methods of harmonization and coordination of interests of key members of a company, the level of trust between them, the level of the readiness to compromise	Getting as many potential bearers of creative ideas, including people from different categories of personnel, involved in management as possible; creating the mechanism of harmonization of interests with the account of heterogeneity of key members' preferences
<i>Institutional features of an enterprise</i>	
The combination of relatively stable norms, rules, traditions of organizational interaction, economic behavior principles referring to the legitimization of production and economic activities of a company, membership in it, relationships of its members, reflecting the specific character and uniqueness of the company comparing to other market participants	The cultivation of micro institutes encouraging entrepreneurship inside a company, internal competition, the development of mutually beneficial forms of integrative interaction with other market participants in respect of resources, processes and preferences
<i>Cognitive mechanisms</i>	
Mechanisms of the collective collection, perception and interpretation of information about the environment of economic activities, handling this information for the extraction and storage of knowledge; the creation of a company knowledge base distributed among individuals and teams	The creation of the mechanism of the formation, accumulation and diffusion of new knowledge in organizational space, which makes it possible to find and distribute the best methods and techniques of making management decisions
<i>Organizational-managerial and technological features of an enterprise</i>	
Reflect the features of the organization of a production process, determine restrictions on material flows of raw products and finished products: specificity of assets, production and management techniques, the peculiarities of relations with consumers	Singling out key management functions and relevant techniques which form competitive advantages of a company in respect of resources, processes and preferences for the subsequent development of the competencies of personnel with the view of their effective use
<i>Behavioral «patterns»</i>	
Structure experience of economic activity management, determine and form routines of decision making, structure and generalize information about "system events" which are deep changes in the system, and the results of these changes	The use of benchmarking for finding the most effective routines in the diversity of the methods and techniques of management used by other economic players and their implementation in the management of their company
<i>Experience of market functioning of an enterprise</i>	
Factors reflecting the influence of decisions on the results of the activity of an enterprise and the effect of functional inertia on its running performance (the effect of the past on current decisions). Experience of market functioning is recorded in documents and is included in the individual and group memory of employees	Multiple classification of the results of economic activities of an enterprise with determining the key factors of the creation of consumer value in strategic perspective

Source: compiled by the authors on the basis of [4], presented in [5, p.240-241]; * compiled by the authors

The competitiveness of an enterprise under globalization will grow provided that an enterprise is able to create and store new knowledge, sustain succession in knowledge transfer, ensure their multiplication in the related or concurrent fields of activity. Depending on a priority competitive strategy, the accumulation and creation of new knowledge must facilitate solving problems of searching for the best variants of forming competitive advantage in the context of a chosen strategy.

4. Conclusion

Modern enterprises operate in a complex and dynamic business environment, whose multiple factors and uncertainty increase the risks of economic activities. The more complex and diverse impact of an environment on the industrial and economic activity of an enterprise is the more diverse the decisions and actions of management for keeping dynamic stability of this enterprise in the process of implementing innovation changes must be.

Forming consumer values for different target markets, big industrial enterprises operate varied resources, develop different business-processes and implement their different combinations in appropriate competitive strategies. Naturally, it reflects on the content of innovation activity the management of which must ensure advantages of an enterprise by means of effective interaction with resource and organizational diversity.

The motivational component of the management process is a major prerequisite for the effectiveness of organizational process. The factors that encourage workers' loyalty to an enterprise, achieving organizational consensus and fruitful cooperation must be developed in the structure of motivational factors. Each of these directions of work with personnel requires its own development programs which in the aggregate ensure cumulative effect consisting in the increase in intellectual capital of an enterprise due to the minimization of the negative impact of heterogeneity and the increase in the positive synergy of diversity.

References

1. Anisimova O.N. (2012). Upravlenie rasvitiem intelektualnogo potentsiala v prozese adaptazii promyshlennykh predpriyatiy k rynku. *Problemy ekonomiki*, № 1, pp. 59-64.
2. Bahmarova V.N. and Gelych O.J. (2011). Kontseptsija upravlenija Mishelja Krozje: soziologitsheskiy analiz. In *Ekonomika i politika Rossii v perehodnyy period : nauchn. sesija po itogam NIR 2009 goda, mart-aprel 2010 g.* – SPb.: SPbGUEF, pp. 6-11.
3. Zarinova A. H. (2012). Rosvytok intelektualnykh zdbnostey personalu jak osnova stratchichnoji orijentatsii na posylenija konkurentnykh perevah pidpryjemstva. *Aktualni problemy ekonomiki*, № 5, pp.38-46.
4. Kleiner G.B. (2005). System-integration of the enterprise theory. *Original scientific paper.* – № 30.
5. Pevsner M.N., Petrijakov P.A., Stadnyk V.V., Algermissen U. (2016). *Menegement mnogoobrasija v geterogennykh organizatsijach.* Chmelnizkiy : FOP A.S. Honta, 354 p.
6. Semykina M. V. and Koval L. A. (2002). *Innovatsiyna pratsja v konkurentnomu seredovyshthchi: zahalna metodolohija, motyvatsiyni osnovy rehuljuvannja:* Kirovohrad : Step, 212 p.
7. Stadnyk V. and Zamazii O. (2015). Innovative factors in the system of value-oriented management of an industrial enterprise. *Aktualni problemy ekonomiki*, № 9, pp. 242-249.
8. Stadnyk V.V. and Zamazii O.V. (2015). Naukovo-metodychni osnovy modeljuvannja povedinky spozyvatsliv v systemi tsinnisno-orijentovanoho upravlinnja pidpryjemstvom. *Problemy ekonomiki*, № 3, pp.169-174.
9. Friman I.M. and Kovaltshuk K.F. (2011). Upravlinnja investyziyjamy v rosvytok ljudskoho kapitalu jak faktor pidvyshthennja konkurentospromoznosti promyslovoho pidpryjemstva. *Problemy ekonomiki*, № 3, pp. 71-74.
10. Hamel G. and Prachalad K. (2002). Konkurriruya za budushtcheje. Sozdanie rynekov zavtraschnego dnja. – Moscow: Olimp-Bisnes, 437 p.

Marketing w transporcie

Jan Wójciak

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu,
Wydział Nauk Społecznych w Tarnowskich Górach
ul. Niedziałkowskiego 18
Opole 45-085, Polska
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

1. Wprowadzenie

Marketing – wszelkie działania podejmowane przez przedsiębiorstwo, których celem jest skłonienie konsumentów do zakupu danego produktu (usługi). Produkt, czyli jego nazwa, jakość, cechy szczególne odpowiadające oczekiwaniom określonej grupy klientów, usługi z nim związane. Cena – jej wysokość, bonifikaty, upusty, rabaty. Miejsce – sieć dystrybucji, sprzedaż hurtowa i detaliczna, transport itp.³⁵

Kształtowanie rynkowej orientacji w przedsiębiorstwie transportowym wiąże się z przedmiotową i podmiotową strukturą rynku. Punktem wyjścia w tym procesie jest użytkownik i konsument usług wraz z jego potrzebami adresowanymi do przewoźników i organizatorów transportu.³⁶ Kształtowanie orientacji rynkowej wymaga więc systematycznego rozpoznawania potrzeb transportowych, szczegółowych badań i analiz zachowań użytkowników transportu, uwzględniania ich wyników w doskonaleniu oferty świadczonych usług oraz budowania trwałych relacji z rynkowym wewnętrznym i zewnętrznym otoczeniem firmy.

W przedstawionym kontekście należy stwierdzić, iż marketing w transporcie jest sposobem postępowania przedsiębiorstw na rynku. Widziany jest przez pryzmat procesu racjonalnego stymulowania i zaspokajania potrzeb zgłaszanych przez użytkowników transportu, wymaga ciągłego dostosowywania produkcji i oferty usług do zmiennych realiów rynku i wymagań klientów.

Wskazać należy, że elementem strategii marketingowej każdego przedsiębiorstwa transportowego powinno być budowanie zadowolenia klienta dzięki wysokiej jakości świadczonych usług i kompetentnej obsłudze, czyli dzięki sumie wartości, jakich oczekuje on od danej usługi. Nawiązując do rynku można stwierdzić, iż „wartość dostarczona klientowi jest różnicą pomiędzy całkowitą wartością produktu (usługi) dla klientów a kosztem, jaki musi on ponieść w związku z jego pozyskaniem”. Całkowita wartość usługi transportowej dla klienta (pasażera, kontrahenta) jest sumą korzyści, jakich oczekuje on od nabytej usługi.³⁷

2. Strategie marketingowe w transporcie

Powstanie strategii marketingowej, zwanej często strategią rozwojową i wykorzystanie jej w procesie zarządzania przedsiębiorstwem transportowym wynika z równoległego podejścia strategicznego i marketingowego. Marketing jest jednym z czynników tworzenia strategii marketingowej, którą stanowi zbiór metod stosowanych przez przedsiębiorstwo w celu osiągnięcia założonych celów marketingowych na wybranym rynku. Obejmuje ona decyzje dotyczące całkowitych wydatków marketingu mix oraz alokacji zasobów.

Należy więc wskazać, że strategia marketingowa jest podstawą funkcjonowania, rozwoju i sukcesu przedsiębiorstwa na coraz bardziej konkurencyjnym rynku globalnym. Powinna ona uwzględniać wszystkie elementy mieszczące się w koncepcji zarządzania marketingowego, a więc: produkt, cenę, dystrybucję, promocję i ich znaczenie w procesie zaspokajania potrzeb

³⁵ Golebska Elżbieta pod redakcją, *Kompendium wiedzy o logistyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, str.192

³⁶ Rydzkowski W. i Wojewódzka-Król K., *Transport*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007, str.303

³⁷ Kotler Philip, *Marketing*, Gebethner S-ka, Warszawa 1994, str.33

nabywców, jak również wewnętrzne (personalne) i zewnętrzne (konkurencyjne) współzależności i uwarunkowania.

Na rynku transportowym zasadniczą rolę mogą odgrywać następujące strategie marketingowe:

- określające podstawę wobec konkurencji;
- poszukujące przewagi konkurencyjnej;
- w układzie „produkt (usługa) – rynek”.

Dlatego też wobec nasilających się zjawisk umiędzynarodowienia, integracji i globalizacji gospodarczej szczegółowego znaczenia nabierają strategie marketingowe, jakie przedsiębiorstwa transportowe będą realizować na rynku międzynarodowym.

Strategia obrony przedsiębiorstw transportowych przed siłami konkurencyjnymi to:

- groźba nowych wejść na rynek transportowy;
- siła przetargowa klientów (nabywców usług);
- groźba substytucji usług transportowych;
- siła przetargowa producentów i sprzedawców usług transportowych;
- rywalizacja przewoźników funkcjonujących na rynku.³⁸

2.1. Usługa transportowa jako element marketingu

Charakterystyczna specyfika techniczno-technologiczna usługi transportowej determinuje charakter marketingu. Jest ona w rzeczywistości świadczeniem określonego rodzaju czynności na rzecz zewnętrznych odbiorców. Niematerialność usługi transportowej determinuje inne jej specyficzne cechy, a mianowicie:

- nietrwałość;
- niepodzielność procesu produkcji i konsumpcji;
- heterogeniczność (niejednorodność).

Głównym problemem z punktu widzenia marketingu, wynikającym z niematerialności usługi transportowej jest brak możliwości jej fizycznej prezentacji.

W działalności marketingowej związanej z usługą transportową należy:

- silniej eksploatować zasoby ludzkie niż rzeczowe;
- kłaść duży nacisk na szkolenie i właściwy dobór personelu kontaktującego się z klientem;
- podejmować działania dostosowane do popytu i podaży w celu ich wzajemnego dopasowania.

2.2. Cena usługi transportowej jako element marketingu

Wskazać trzeba, że cena jako element marketingu nie występuje samoistnie, lecz w powiązaniu z innymi instrumentami, uruchamianymi w procesie kształtowania zjawisk rynkowych.

Ceny mają tym większe znaczenie w procesie kształtowania zjawisk rynkowych, im większą swobodą dysponuje firma w dziedzinie ich ustalania, ich zmian oraz w im większym stopniu nabywcy reagują na zmiany cen.

Tutaj powiedzieć trzeba, że specyfiką części transportu jest stosowanie tzw. cen taryfowych, które są ustalane lub zatwierdzane przez odpowiednią władzę publiczną. Fakt ten powoduje, że ceny te przestają być dla przedsiębiorstwa transportowego po części lub w całości zmiennymi decyzyjnymi. Wobec tego to pociąga za sobą określone konsekwencje w zakresie marketingu. Rozszerza się liczba podmiotów, które powinny prowadzić działalność marketingową; inny jest także sposób budowania struktury marketingu.

---

³⁸ Porter M. E., *Strategia konkurencji*, PWE Warszawa 1994, str.54

2.3. Dystrybucja usług transportowych jako element marketingu

W dystrybucji w transporcie znajduje się określona organizacja sprzedaży jego usług, obejmująca wszystkie podmioty, których zadaniem jest zaoferowanie tych usług ich nabywcom. Oferowanie usług transportu nabywcom wiąże się z uwzględnieniem takich czynników, jak: lokalizacja miejsc sprzedaży; wielkość i rodzaj sprzedaży; formy sprzedaży; formy obsługi; zakres świadczonych usług dodatkowych.³⁹

Sama usługa transportowa, odznaczająca się określonymi właściwościami decydującymi o jej użyteczności, nie tworzy jeszcze oferty rynkowej. Musi ona być dostępna dla nabywców w czasie i miejscu dostosowanym do ich potrzeb i wymagań.

2.4. Zarządzanie marketingowe w transporcie

Jest ono istotnym elementem procesu kształtowania rynku i usługi transportowej. To zarządzanie procesami badania rynków i kształtowania możliwości rynkowych podmiotów gospodarujących w transporcie, planowania, kształtowania cen i form usług, doskonalenia ich jakości, kreowania wymiany i zaspokajania indywidualnych i zbiorowych potrzeb podmiotów na konkurencyjnym rynku usług transportowych. Również celem zarządzania marketingowego jest kształtowanie pozytywnych relacji pomiędzy producentami usług transportowych a ich nabywcami.

Wobec powyższego zarządzanie marketingowe oznacza wdrażanie koncepcji marketingu do praktyki gospodarczej przedsiębiorstwa transportowego.

Planowanie działalności marketingowej w przedsiębiorstwie transportowym to proces systematycznego określania: szans firmy na obsługiwanym rynku (rynkach) w warunkach konkurencyjnych; rozmiarów jej zasobów; celów marketingowych; opracowania strategii planów marketingowych; kontroli osiągniętych wyników.

Planowanie marketingowe działalności transportowej cechować powinny: ciągłość; regularność; wielowariantowość proponowanych wdrożeń; właściwy dobór informacji podstawowych w celu sformułowania konkretnych propozycji z zakresu marketingu; pożądany stopień szczegółowości; skoordynowanie planu strategicznego i operacyjnego w zakresie treści i formy.

3. Podsumowanie

Plany marketingowe firmy transportowej uwzględniające powyższe cechy z całą pewnością służyć będą kształtowaniu pożądanych relacji na rynku usług transportowych.⁴⁰

Bibliografia

- Gołemska Elżbieta pod redakcją, *Kompendium wiedzy o logistyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 200
- Kotler Philip, *Marketing*, Gebethner S-ka, Warszawa 1994
- Kozłak Aleksandra, *Ekonomika transportu. Teoria i praktyka gospodarcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2008
- Pokusa Tadeusz, Duczmal Wojciech, *Koncepcje i narzędzia współczesnej logistyki*, Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o., Opole 2015
- Porter M. E., *Strategia konkurencji*, PWE Warszawa 1994
- Rydzkowski W. i Wojewódzka-Król K., *Transport*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007

³⁹ Rydzkowski W. i Wojewódzka-Król K., *Transport*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007, str.323

⁴⁰ Rydzkowski W. i Wojewódzka-Król K., *Transport*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007, str.334

Prognozowanie z wykorzystaniem zasady postarzania informacji

Władysław Wornalkiewicz

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

ul. Niedziałkowskiego 18

Opole 45-085, Polska

E-mail: wlodek2004@op.pl

Abstract. *Two examples of creation and application of an adaptation model comprising a creeping trend with harmonic weights have been presented. In implementation of individual stages, Excel's REGLINP function was applied to estimate the linear regression parameters for consecutive segments of a creeping trend. The data for the first example comprised a time series of the variable "Persons employed in trade between 1998 and 2009". From the calculated theoretical values for individual periods, we calculate averages and determine a constant conversion factor in determination of harmonic weights. We find differences in value between two adjacent periods, variable period conversion factors, as well as values of deviations weighted by harmonic weights. The second example is based on the number of persons employed in transportation, storage management and communication.*

Keywords: *creeping trend, information aging, forecast taking account of harmonic weights.*

1. Wprowadzenie

W ustalaniu cech statystycznych w przyszłych okresach zachodzi potrzeba uwzględnienia wartości informacji z minionego czasu. W tym celu dokonujemy wyrównywania szeregu czasowego obserwacji trendem pełzającym, a następnie przeprowadzamy tzw. postarzanie wyników z zastosowaniem wag harmonicznych. Powstaje w ten sposób model adaptacyjny obejmujący model trendu pełzającego z wagami harmonicznymi. Postępowanie w tym zakresie sprowadza się do realizacji etapów^{41,42}:

- określenie stałej wygładzania dla trendów segmentowych np. $k = 3$, przy $n = 12$ obserwacji,
- oszacowanie parametrów a_0 i a_1 dla liniowych funkcji trendów poszczególnych segmentów,
- obliczenie wartości teoretycznych według funkcji trendów segmentowych dla kolejnych okresów danego segmentu,
- obliczenie średnich arytmetycznych z wartości teoretycznych dla danego okresu,
- obliczenie przyrostów funkcji trendu, a następnie określenie wag dla obliczonych i -tych przyrostów według zależności:

$$C_{t-1}^n = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^t \frac{1}{n-i}$$

- wyznaczenie prognozy na kolejny okres T korzystając ze wzoru:

2. Główne wyniki badania

W obliczenia według podanej procedury warto korzystać z funkcji elementarnych Excela oraz funkcji regresji liniowej REGLINP. Dla bliższego przedstawienia metody adaptacyjnej prognozowania z uwzględnieniem wag harmonicznych zaprezentowano w tym skrócie przykład „Pracujący w handlu”. Dane zaczerpnąłem z mojego wcześniejszego skryptu

⁴¹Nowak E., Zaawansowana rachunkowość zarządcza, Polskie wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s.77.

⁴²http://dydaktyka.polsl.pl/roz6/mwolny/Shared%20Documents/Prognozowanie%20i%20symulacje/Repozytorium/Instrukcja_trend_pełzajacy_PIS.pdf, dostęp: 2.05.2017.

„Metoda badania przyczynowo-skutkowego związków między cechami statystycznymi”⁴³. Dla zademonstrowania metody prognozowania z postarzeniem się informacji skorzystałem z tabeli 4.14 w zakresie zmiennej H „Liczba pracujących w handlu (przeciętne w roku) w tys.”. Dane pochodzą z roczników GUS-u, a w ramach nich z tabeli: *Ważniejsze dane o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju, handel*, str. 54-55, poz. 9, pracujący – przeciętne w roku w tys. Dynamikę pracujących ogółem dPO oraz w handlu dPH określono przyjmując dane roku 1995 = 100 (zob. tab. 1).

Tabela 1

Dynamika pracujących w handlu (przeciętne w roku) w tys.

T	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Rok	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
dPO	100.0	101.9	104.8	107.2	104.3	101.9	101.3	86.4	85.9	85.6	86.4	87.4	90.5	94.2	93.4
H	1858	1901	2046	2205	2140	2100	2113	2078	2090	2065	2108	2126	2196	2324	2267
dPH	100.0	102.3	110.1	118.7	115.2	113.0	113.7	111.8	112.5	111.1	113.5	114.4	118.2	125.1	122.0

Źródło: Opracowanie własne w Excelu na podstawie roczników GUS-u.

Na podstawie dynamik dPO i dPH możemy w Excelu dobrać trendy wielomianowe takie, aby współczynnik determinacji R^2 był możliwie jak najlepszy:

$$\frac{dPO}{dPH} \left| \begin{array}{l} y = 0,0682t^3 - 1,5224t^2 + 7,7586t + 93,74 \quad | \quad R^2 = 0,8374 \\ y = 0,0522t^3 - 1,2732t^2 + 9,6836t + 91,079 \quad | \quad R^2 = 0,8287 \end{array} \right.$$

Widzimy, że zarówno dla dynamiki dPO oraz dPH są to trendy wielomianowe trzeciego stopnia z dobrym dopasowaniem modeli do danych empirycznych. Przystąpmy teraz przykładowo do prognozowania liczby pracujących w handlu na kolejne trzy okresy, tj. 13, 14, 15 z uwzględnieniem metody wag harmonicznych autorstwa Zdzisława Hellwiga⁴⁴. Wprowadzamy wybrany szereg 12 liczb (lata 1998-2009) pracujących w handlu w tysiącach do kolumny np. E arkusza kalkulacyjnego Excel. Dla przyjętej długości segmentu $k = 3$ korzystamy z funkcji REGLINP i dokonujemy estymacji parametrów a_0 i a_1 poszczególnych funkcji trendów liniowych szeregów czasowych o postaci ogólnej: $y = a_0 + a_1 t$ (zob. ryc. 1).

	A	B	C	D	E	F	G
16	i	$t_i - t_{i-2}$	Y_i, Y_{i+1}, Y_{i+2}	Y - (Han-prac)			$f_i(t)$
17	1	1 - 3	Y_1, Y_{1+1}, Y_{1+2}	2 205	2 140	2 100	2253,3-52,5t
18	2	2 - 4	Y_2, Y_{2+1}, Y_{2+2}	2 140	2 100	2 113	2158,2-13,5t
19	3	3 - 5	Y_3, Y_{3+1}, Y_{3+2}	2 100	2 113	2 078	2141,0-11,0t
20	4	4 - 6	Y_4, Y_{4+1}, Y_{4+2}	2 113	2 078	2 090	2151,2-11,5t
21	5	5 - 7	Y_5, Y_{5+1}, Y_{5+2}	2 078	2 090	2 065	2116,7-6,5t
22	6	6 - 8	Y_6, Y_{6+1}, Y_{6+2}	2 090	2 065	2 108	2024,7+9,0t
23	7	7 - 9	Y_7, Y_{7+1}, Y_{7+2}	2 065	2 108	2 126	1855,7+30,5t
24	8	8 - 10	Y_8, Y_{8+1}, Y_{8+2}	2 108	2 126	2 196	1747,3+44,0t
25	9	9 - 11	Y_9, Y_{9+1}, Y_{9+2}	2 126	2 196	2 324	1225,3+99,0t
26	10	10 - 12	$Y_{10}, Y_{10+1}, Y_{10+2}$	2 196	2 324	2 267	1871,8+35,5t
27	11			2 324			
28	12			2 267			

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 1. Określone funkcje trendów liniowych 10-ciu segmentów

Trzeba jednak pamiętać, że akceptacja funkcji wymaga skorzystania z trzech klawiszy jednocześnie: <Ctrl>+ <Shift>+<Enter>. Mając modele trendów liniowych poszczególnych

⁴³Wornalkiewicz W., *Metoda badania przyczynowo-skutkowego związków między cechami statystycznymi*, Skrypt Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji, Opole 2013.

⁴⁴https://pl.wikipedia.org/wiki/Zdzis%C5%82aw_Hellwig, pobrano: 2.05.2017.

10-ciu segmentów obliczamy wartości teoretyczne liczby pracujących w tys. w poszczególnych okresach t . Następnie obliczamy średnie arytmetyczne $\bar{y}_t$ (zob. ryc.2).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
14	t	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	f_6	f_7	f_8	f_9	f_{10}	$\bar{y}_t$
15	1	2201										2 201
16	2	2148	2131									2 140
17	3	2096	2118	2108								2 107
18	4		2104	2097	2105							2 102
19	5			2086	2094	2084						2 088
20	6				2082	2078	2079					2 080
21	7					2071	2088	2069				2 076
22	8						2097	2100	2099			2 099
23	9							2130	2143	2116		2 130
24	10								2187	2215	2227	2 210
25	11									2314	2262	2 288
26	12										2298	2 298

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc.2. Obliczone wartości teoretyczne oraz średnie dla okresów

Przykładowo dla okresu trzeciego mamy już trzy wyniki teoretyczne, stąd wyrażenie komputerowe jest następujące: $=(B17+C17+D17)/3$.

L17			
L	M	N	O
17	2 107	2 100	-33

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 3. Przykład wyrażenia na obliczenie średniej z 3-ch wartości teoretycznych

W określeniu wag harmonicznich dla naszego przykładu występuje stały przelicznik: $1/(n - 1) = 1/(12 - 1)$. Obliczamy teraz przyrosty funkcji trendu nazwane „Różnica” (zob. ryc.3 oraz ryc.4).

	L	M	N	O	P	Q	R
14	$\bar{y}_t$	$y_t(\text{Han-prac})$					
15	2 201	2 205	Różnica	Przelicznik i-ty	Waga	i	W_i
16	2 140	2 140	-61	0,0909	0,0083	1	-0,50
17	2 107	2 100	-33	0,1000	0,0174	2	-0,57
18	2 102	2 113	-5	0,1111	0,0275	3	-0,14
19	2 088	2 078	-14	0,1250	0,0388	4	-0,55
20	2 080	2 090	-8	0,1429	0,0518	5	-0,44
21	2 076	2 065	-4	0,1667	0,0670	6	-0,23
22	2 099	2 108	23	0,2000	0,0851	7	1,92
23	2 130	2 126	31	0,2500	0,1079	8	3,38
24	2 210	2 196	80	0,3333	0,1382	9	11,04
25	2 288	2 324	79	0,5000	0,1836	10	14,41
26	2 298	2 267	10	1,0000	0,2745	11	2,61
27	y^*_T	W	30,93	Suma wag:	1,0000	Suma:	30,93
28	2 329						
29	2 360						
30	2 391						

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 3. Wyznaczenie średniej ważonej wagami harmonicznymi

	L	M	N
14	Y_t	y_t (Han-prac)	
15	2 201	2 205	Różnica
16	2 140	2 140	-61
17	2 107	2 100	-33

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 4. Przykład wyznaczenia przyrostu funkcji trendu

W kolejności obliczamy dalsze przeliczniki „Przelicznik i -ty” z uwzględnieniem wartości i w kolumnie Q (zob. ryc.5).

	L	M	N	O	P	Q	R
14	Y_t	y_t (Han-prac)					
15	2 201	2 205	Różnica	Przelicznik i -ty	Waga	i	W_i
16	2 140	2 140	-61	0,0909	0,0083	1	-0,50
17	2 107	2 100	-33	0,1000	0,0174	2	-0,57

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 5. Przykład wyznaczenia przelicznika dla $i = 2$

Jak już nadmieniałem, waga harmoniczna odnosząca się do danego przyrostu funkcji trendu stanowi iloczyn stałego przelicznika w komórce P12 oraz sumy przeliczników (z uwzględnieniem wcześniejszych) – zob. ryc. 6, wiersz 17 o wyrażeniu: =P12*SUMA(Q16:Q17).

	L	M	N	O	P
12			Przelicznik	$1/(n-1)$	0,0909
13					
14	Y_t	y_t (Han-prac)			
15	2 201	2 205	Różnica	Przelicznik i -ty	Waga
16	2 140	2 140	-61	0,0909	0,0083
17	2 107	2 100	-33	0,1000	0,0174

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 6. Przykład wyznaczenia wagi dla $i = 2$

Pozostaje nam teraz obliczenie wartości odchyłeń ważonych wagami harmonicznymi W_i^f (zob. kolumna R na ryc.7), które stanowią one iloczyny pól „Różnica” i „Waga”.

	L	M	N	O	P	Q	R
14	Y_t	y_t (Han-prac)					
15	2 201	2 205	Różnica	Przelicznik i -ty	Waga	i	W_i
16	2 140	2 140	-61	0,0909	0,0083	1	-0,50
17	2 107	2 100	-33	0,1000	0,0174	2	-0,57

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 7. Przykład wyznaczenia składnika średniego odchylenia dla $i = 2$

Suma składników średnich odchyłeń jest średnią ważoną naszego szeregu czasowego obserwacji liczby pracowników pracujących w handlu tj. po zaokrągleniu wartość 31.

	R	S	T	U
27	30,93			

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 8. Wyrażenie na sumowanie składników średnich

Tą średnią ważoną możemy też obliczyć jako sumę iloczynów odpowiednich wartości w

kolumnach N oraz P. Warto zwrócić uwagę, że suma wszystkich wag równa się jeden (zob. ryc. 9).

N27										
fx										
=N16*P16+N17*P17+N18*P18+N19*P19+N20*P20+N21*P21+N22*P22+N23*P23+N24*P24+N25*P25+N26*P26										
L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	
27	y*t	W	30,93	Suma wag:	1,0000	Suma:	30,93			

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 9. Wyrażenie obliczenie średniej ważonej wagami harmonicznymi (komórka N27)

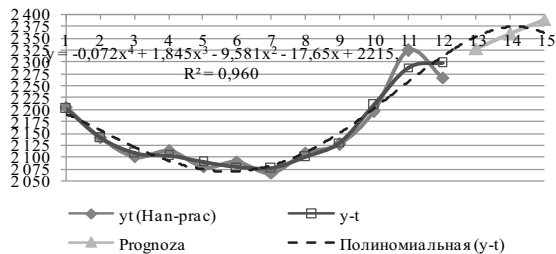
Przystępujemy teraz do obliczenia prognoz dla przykładowych okresów $T: n + 1, n + 2, n + 3$, przy czym $n=12$. Dla okresu 13 zastosujemy wyrażenie: $=\$L\$26+(K28-\$A\$26)*\$N\$27$. Analogicznie obliczamy dalsze prognozy dla okresu 14 i okresu 15.

L28			
fx			
=SL\$26+(K28-SAS26)*\$N\$27			
K	L	M	N
27	t	y*t	30,93
28	13	2 329	

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 10. Wyrażenie obliczenie prognozy na okres 13

Z ciekawości zobaczymy na wykresie jak układają się graficznie wartości empiryczne szeregu czasowego liczby pracujących w handlu, wartości teoretyczne – modelowe oraz prognozy (zob. ryc. 11).

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Ryc. 11. Graficzne przedstawienie kształtowania się liczby pracujących w handlu w tys.

Jak widzimy na rycinie program Excel umożliwia też dobór stopnia wielomianu.

* * *

Zaprezentowano tu tylko jeden przykład zastosowania wag harmoniczných do cech statystycznych. W skrypcie „Metoda badania przyczynowo-skutkowego związków między cechami statystycznymi” zestawiono podstawowe cechy statystyczne z okresu (1995-2009) prowadzone w ramach roczników statystycznych GUS-u w obszarach:

- podstawowe dynamiki statystyki okresu 1995-2009 (nakłady inwestycyjne, wartość brutto środków trwałych, produkt krajowy brutto);
- dynamiki popytu według sektorów (rachunki narodowe, rolnictwo, przemysł, budownictwo, handel, transport i gospodarka magazynowa oraz łączność);
- dynamika na mieszkańca kraju (rachunki narodowe, handel, inwestycje i środki trwałe, rynek pracy);
- cechy z różnych działów (stopa bezrobocia, wynagrodzenia, budżety gospodarstw domowych, działalność badawcza i rozwojowa, wskaźniki cen, handel zagraniczny);
- finanse (finanse przedsiębiorstw, sytuacja pieniężna, finanse publiczne);
- inwestycje i środki trwałe w sektorach.

3. Podsumowanie

Dodam, że przez analogię do zaprezentowanego przykładu, gdzie prognoza jest wyznaczana przez liniową ekstrapolację ostatniego wykładania szeregu czasowego, można zastosować wagi harmoniczne do prognozowania również innych cech statystycznych w sektorach gospodarki narodowej.

Особливості оцінювання інтелектуального капіталу національної економіки

Людмила Білзор

Київський кооперативний інститут бізнесу і права
вул. Ломоносова, 18
м. Київ, 03022, Україна
E-mail: belozorluda@ukr.net

***Abstract.** The meaning of the notion of "intellectual capital" was considered in the paper. The expediency of its evaluation was determined. The theoretical and methodological foundations of the formation and use of Intellectual Capital were investigated. The modern approaches to evaluation of its value have been systematized and critically understood. The availability, size and level of intellectual capital formation were determined. The approaches to the list of valuable indicators and to the procedure for interpreting the results of the assessment of the intellectual capital were proposed.*

***Keywords:** intellectual capital, knowledge, human resources, human capital, intellectual property, innovations, intangible assets.*

1. Вступ

У сучасному суспільстві національний інтелектуальний капітал є головним чинником розвитку країни. Саме він визначає продуктивність та конкурентоспроможність економічних систем. Фактором успішного соціально-економічного розвитку будь-якої країни стає відкритість суспільства для трансферу знань та інформації, здатність економіки продуктивно їх перетворювати. Ефективне використання інтелектуального капіталу стає основою національного багатства. У зв'язку з цим проблема вимірювання вартості інтелектуального капіталу на рівні національної економіки та розробка ефективної системи управління ним набуває першочергового значення.

1.1. Методологія

Методологічною основою дослідження виступає обґрунтування ролі інтелектуального капіталу, з одного боку, як основного чинника, що визначає конкурентоспроможність економічних систем, виступає ключовим ресурсом їх розвитку, управляти яким можна лише на основі науково обґрунтованої та адаптованої до завдань практики системи оцінювання, а з другого боку, на рівень його сформованості впливає рівень розвитку економічної системи, в рамках якої він відтворюється.

При викладенні результатів досліджень використовувалися наступні методи пізнання економічних явищ і процесів: теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, індукції і дедукції – для визначення сутності та змісту поняття «інтелектуальний капітал», уточнення теоретичних засад його оцінки; структурно-логічного аналізу – для побудови логіки та структури дослідження; монографічний метод – для виявлення факторів функціонування інтелектуального капіталу на макро- та мезоекономічному рівнях; морфологічного аналізу – для теоретичного обґрунтування сутності економічної категорії «інтелектуальний капітал»; статистичні методи: статистичного аналізу – для оцінки інтелектуального капіталу, виявлення факторів і тенденцій його функціонування та інші.

1.1.1.Перспективність

Метою нашого дослідження є подальший розвиток теоретичних положень і методичного забезпечення оцінки формування і функціонування інтелектуального капіталу на макро- та мезоекономічному рівнях. Досягнення вказаної мети передбачає вирішення таких завдань: виконати теоретичне обґрунтування економічної категорії «інтелектуальний капітал» із визначенням його основних ознак; систематизувати методичні підходи до оцінювання інтелектуального капіталу на макро- та мезоекономічному рівнях, а також сформулювати теоретичні положення оцінки його формування і функціонування.

2. Методичне забезпечення оцінювання інтелектуального капіталу

На ранніх етапах дослідження інтелектуального капіталу у 80–90-х рр. ХХ ст. увага науковців була зосереджена на його концептуалізації, головним чином в контексті суб'єктів господарювання. Проте останнім часом усе частіше в центрі уваги світового співтовариства опиняються регіональні та національні перспективи, які базуються на формуванні та використанні інтелектуального капіталу, а також розроблення підходів до його оцінювання.

У стратегіях розвитку найбільш розвинутих країн одне з центральних місць відведено саме інтелектуальному капіталу, причому в усіх країнах, крім України, провідне місце в стратегії належить людському капіталу.

У доповіді Світового банку наголошується, що прийняття політики стосовно підвищення інтелектуального багатства нації може поліпшити життя людей, забезпечити їм більш високі доходи. Компетентності та можливості вважаються необхідними для зростання національної економіки, розвитку людського потенціалу та якості життя. У результаті країни, багаті на нематеріальні активи, мають вищий рівень національного багатства, ніж ті, чий активи обмежені землею, знаряддями праці та робочою силою.

Інтелектуальний капітал як складова загального капіталу є не просто сукупністю інтелектуальних ресурсів, але й історично визначеними економічними відносинами в умовах «актуалізації інформації, знань та людського фактора у відтворювальному процесі та коли людські якості та здібності безпосередньо впливають і на власні доходи, і на суспільний прогрес» (Павловська, 2002).

Слід погодитися з А. Жаріною (Жарінова, 2013) щодо того, що високий рівень соціально-економічного розвитку країни є основою появи, функціонування і відтворення інтелектуального капіталу. У країні з низьким рівнем доходів і споживання можливості розвитку (і реалізації інтелектуального капіталу) досить обмежені. Така закономірність обумовлена тим, що на інтелектуальний капітал впливають багато чинників: це рівень медичного обслуговування, тривалість життя, розвинена система освіти (середньої, професійної та вищої) тощо.

Інтелектуальний структурний капітал через свої особливості потребує більших витрат на його організацію та підтримку, у тому числі і з боку держави. Слід врахувати, що якість інтелектуального структурного капіталу безпосередньо відбивається і на інтелектуальному людському капіталі, зокрема, доступність накопиченого світового і національного потенціалу: об'єктів мистецтва, культури – буде визначати загальний освітній рівень. Інтелектуальний капітал, реалізуючись в економіці, знаходить прояв не тільки у виробничій сфері, але й у сфері споживання. Змінюється якість потреб, у тому числі й нематеріальних, зокрема тих, що висуваються до соціального середовища, умов проживання, питань безпеки, соціальної захищеності, а також організації інституціонального середовища в цілому. Оцінювання національного інтелектуального капіталу допомагає сприяти формуванню ефективної політики і практики національного розвитку. Визнання того факту, що інтелектуальний капітал є одним із найважливіших джерел добробуту населення території, спричинило зростання потреби

в його оцінюванні на макро- та мезоекономічному рівнях. Підвищена значущість оцінювання інтелектуального капіталу для українського суспільства продиктована необхідністю визначення можливостей реалізації інноваційної моделі розвитку економіки в умовах реалізації стратегії європейського вибору України. Основна проблема полягає в тому, що у вітчизняній економічній науці методологія оцінювання інтелектуального капіталу макро- та мезоекономічного рівнів остаточно не сформована. Водночас спроби запозичити поширені у розвинутих країнах теоретичні концепції та методологічні підходи не враховують особливостей української економіки. В умовах децентралізації в Україні набуває особливої актуальності розроблення методичних підходів до оцінювання інтелектуального капіталу на мезоекономічному рівні. Аналіз зарубіжної наукової літератури дає підстави зробити висновок про те, що не існує загальноприйнятої методики оцінювання національного та регіонального інтелектуального капіталу.

Визнаючи важливість нематеріальних активів, уряди деяких країн виступили з ініціативами національних знань для розроблення моделей оцінювання і запропонували свої власні індикатори інтелектуального капіталу для створення і підтримки національної конкурентоспроможності. Розроблення методичних підходів до оцінювання інтелектуального капіталу бере свій початок з 1996 р., коли уряд Швеції презентував доповідь «Добробут і безпека». Шведський уряд разом з Стокгольмським університетом Skandia Navigator на національному рівні запровадив кількісну оцінювання ключових факторів успішності Швеції. А. Рембо (Rembe, 1999) досліджував структуру національних запозичень з точки зору іноземних інвестицій у Швецію і запропонував стратегічний план для майбутнього розвитку людського капіталу в цій країні, на ринку капіталу, технологічного капіталу і поновлення капіталу. Ізраїль визначає свої приховані цінності та ключові фактори успіху впродовж його 60-річного існування в різних галузях, таких, як освіта, патенти, кількість вчених, які займаються дослідженнями і розробками, міжнародна відкритість, мережі комп'ютерів та інфраструктура зв'язку (Pasher, 2005). Чотири бухгалтерські фірми були запрошені для проведення практико-орієнтованих досліджень нематеріальних активів Нідерландів. Данське агентство з торгівлі та промисловості ініціювало розроблення комплексних показників інтелектуального капіталу на основі досвіду ряду скандинавських країн та данських компаній; норвезький уряд спонсорує розроблення моделі капіталу компетентностей у складі інтелектуального капіталу (Malhotra, 2003). Крім того, N. Bontis (Bontis, 2001) проаналізував дані декількох країн Близького Сходу та опублікував результати дослідження з національного інтелектуального капіталу в арабському регіоні. На додаток до національних урядів, декілька організацій світового розвитку, такі, як Світовий банк і різні установи Організації Об'єднаних Націй, запропонували різноманітні моделі вимірювальних баз інтелектуального капіталу.

Слід більш докладно зупинитися на аналізі найбільш відомих методів оцінювання інтелектуального капіталу. Заснована на моделі Scandia Навігатор Л. Едвінсона (Edvinsson, 1998) доповідь містить аналіз невідчутного багатства країни, так званої нематеріальної доданої вартості. Інтелектуальний капітал у моделі досліджується в чотирьох основних сферах: людина, ринок, технології та процеси оновлення й розвитку, кожна з яких оцінюється комплексом кількісних показників. Ця модель з тією чи іншою мірою видозміни лягла в основу багатьох звітів про інтелектуальний капітал (це звіти про оцінювання інтелектуального капіталу Ізраїлю, Арабського регіону, Австрії, Канади і США).

Сьогодні з'явилися й інші методи оцінювання національного інтелектуального капіталу. Серед найбільш поширених слід назвати: метод VAIC А. Пулик, метод ICdVAL А. Бонфора, моніторинг інтелектуального капіталу Д. Андерсена, метод IVM М'Ферсона, Meyermonitor, EFQM, модель INK та інші. Багато які з розвинених

європейських країн на їх основі розробляють і реалізують проекти статистичного моніторингу розвитку національного інтелектуального капіталу як на національному, так і на регіональному рівнях (Данія, Великобританія, Швеція та ін.). У межах ЄС розробляються звіти про аналіз інтелектуального капіталу, постійно вдосконалюється методика використаних у них індикаторів. На пострадянському просторі такі проекти на національному рівні не розроблялися, але в межах академічних досліджень із застосуванням уточнених міжнародних методик проводився порівняльний аналіз економік знань розвинених країн і країн СНД (Тумян, 2015). Відповідно до моделі оцінювання ОЕСР національний інтелектуальний капітал треба оцінювати не за ефективністю використання, а за інвестиціями в нього (Malhotra, 2003).

За даними ОЕСР хоч оцінювання активів знань є складним завданням, валовий індикатор національного інтелектуального капіталу може містити: державні та приватні витрати на вищу освіту; витрати на R & D (НДДКР); інвестиції в програмне забезпечення у відсотковому відношенні інвестицій ВВП. Інакше кажучи, чим більше країна інвестує в галузі вищої освіти, програмне забезпечення, тим більший інтелектуальний капітал вона має. Така методика має певні обмеження, оскільки оцінює витрати на формування інтелектуального капіталу окремо від оцінювання ефективності таких інвестицій і використання сформованого капіталу.

Ще одна модель оцінювання національного інтелектуального капіталу – ЕСЕ, розроблена у 2003 р. Європейською економічною комісією Організації Об'єднаних Націй для Європи (ЄЕК) з метою полегшення інновацій та комерціалізації активів знань визначає: наявні методи і методики для оцінювання інтелектуальних активів (винаходів); права інтелектуальної власності (патенти); оцінювання управлінської гнучкості; оцінювання компаній на фондовому ринку; оцінювання НДДКР. Ця модель забезпечує цілісне уявлення про сталий інноваційний клімат, зокрема, на основі оцінювання прав інтелектуальної власності. Оскільки інновації тісно пов'язані з людськими ресурсами, уряди країн почали поступово надавати більше підтримки розвитку людських ресурсів і постійній адаптації інституційного базису інформаційних та інноваційних систем. Цей рух пов'язаний з усвідомленням того, що інновації та технологічні можливості країни корелюють з довгостроковим зростанням і соціальним прогресом. На сьогодні в межах означених моделей є безліч невирішених проблем пов'язаних із оцінюванням національного інтелектуального капіталу, що обговорюються як в академічній науці, так і серед практиків. Основна з них – неоднозначність визначення та перелік показників інтелектуального капіталу в умовах економіки знань. Як справедливо зазначає Л. Піпія, спроби дати кількісну характеристику економіки знань щоразу є лише певним наближенням до певного її аспекту (Піпія, 2006). В основному цілі національних досліджень інтелектуального капіталу полягають у вивченні процесів функціонування структурних компонентів інтелектуального капіталу, аналізі таких галузей, як дослідження і розроблення, інновації, освіта, наукомісткі галузі промисловості та послуг, кодифіковані і невинні знання. Разом із тим, на погляд автора, досить умовними індикаторами інтелектуального капіталу є використовувані в такому аналізі показники чисельності науково-дослідного персоналу та його кваліфікаційної структури, кількості патентів або вартості нематеріальних активів у вигляді об'єктів інтелектуальної власності.

Дослідження закордонних наукових джерел і світового досвіду оцінювання інтелектуального капіталу на макроекономічному рівні дало змогу сформулювати методологічні підходи, які на етапі формування національного інтелектуального капіталу доцільно покласти в основу моделі для України: підґрунтям інтелектуального капіталу макроекономічного рівня є національний інтелектуальний капітал; національний інтелектуальний капітал є системою, між складовими якого існують зв'язки і залежності, що наділяють економічну систему, в рамках якої він

відтворюється певною конкурентоспроможністю країни, добробутом суспільства та якістю життя населення. Наприклад, вплив чинників інтелектуального капіталу в моделі А. Никифорова (Никифоров, 2012) пропонується вимірювати за допомогою відповідних індексів: середньої очікуваної тривалості життя, частки цілком здорового населення, загального рівня освіченості дорослого населення, частки населення з повною вищою освітою, частки осіб з науковими ступеннями у чисельності дорослого населення, частки витрат на освіту у ВВП, інтенсивності відвідування культурних заходів; індексів: комп'ютеризації населення, користування інформаційно-комунікаційними мережами, патентування вітчизняних розробок програмного продукту, чисельності бібліотечних фондів.

Для оцінювання інтелектуальних продуктів, що обумовлені розвитком освіти, науки, технологій у країні, рівнем фінансування науки, охороною прав на об'єкти промислової інтелектуальної власності, А. Никифоров пропонує використовувати індекси: частки виробництв IV – V технологічних рівнів у промисловості, частки витрат на науку у ВВП, кількості наукових публікацій на 100 наукових працівників, кількості виданих Держпатентом України охоронних документів на інтелектуальну власність, кількості високотехнологічних патентів, зареєстрованих у ЄС, США, Японії, Китаї. Формування національного інтелектуального капіталу відбувається під впливом попиту на інноваційну працю, величину якого пропонується вимірювати за допомогою індексу відношення чисельності виконавців НДДКР з науковими ступеннями до загальної чисельності осіб з науковими ступеннями (Никифоров, 2012). Вплив держави на інтелектуальний капітал характеризують індекси середньомісячної заробітної плати у сфері досліджень і розробок та середньомісячної заробітної плати у промисловості (Никифоров, 2012). Запропонована система індикаторів для оцінювання національного інтелектуального капіталу охоплює мінімальний і достатній набір індексів, інформація для розрахунку яких відображена у статистичних періодичних і спеціальних виданнях щодо оцінювання конкурентоспроможності країн, уможливіючи проведення компаративного міждержавного аналізу.

У деяких дослідженнях доведений взаємозв'язок між національним інтелектуальним капіталом та національною конкурентоспроможністю. Майбутнє країни залежить від національної конкурентоспроможності, яка, у свою чергу, ґрунтується на національному інтелектуальному капіталі і його здатності створювати вартість. З іншого боку, розвиток світової економіки визначає фактори, які в різних умовах формують конкурентні переваги національної економіки. Основою конкурентної переваги є матеріальні і нематеріальні ресурси та їх комбінації. Більше того, вважається, що в розвинених країнах, вона ґрунтується саме на національному інтелектуальному капіталі. Найпростіше зіставлення показує, що в основному всі показники національного інтелектуального капіталу (визначені в межах згаданих найбільш поширених моделей інтелектуального капіталу) використовуються у звітах ВЕФ, Міжнародного інституту управління розвитком (МІУР) і Європейської комісії. Наприклад, МІУР підраховує і оцінює індекс національної економічної конкурентоспроможності (загальний рейтинг, OAR), заснований на 331-му базисному індексі. Масив індексів формують фактори конкурентоспроможності: рівень економічного розвитку, ефективність діяльності уряду, ефективність бізнесу та інфраструктура, макро- та мікроекономічне оточення, соціальна сфера і технології. Базою аналізу в методиках ВЕФ і МІУРА є як загальнодоступні статистичні дані, так і текстурована якісна інформація про так звані важкооцінювані поняття, що надаються Експертною службою ВЕФ. Усі перераховані показники, крім деяких нечисленних груп, використовуються в дослідженнях національного інтелектуального капіталу. Це видається цілком слушним з огляду на те, що, по-перше, теорія інтелектуального капіталу відображає елементи, що формують інтелектуальний капітал; по-друге, ці

елементи є джерелом доданої вартості в економіці знань; по-третє, в новій економіці вони стають джерелом конкурентоспроможності. Саме тому вихідним пунктом досліджень національного інтелектуального капіталу та національної економічної конкурентоспроможності є однакові фактори, функції і можливості, здатні стати рушійними силами економіки знань, а отже, і проблеми, що стосуються аналізованих підходів, майже однакові.

Методика оцінювання національного/регіонального інтелектуального капіталу має визначати основні параметри об'єкта та інструментарій оцінювання: період дослідження індикаторів інтелектуального капіталу який дасть змогу зробити обґрунтовані висновки про наявність певних сталих тенденцій його формування, результативність державного регулювання його розвитку і мобілізації та вплив ринку; величину показників, які слід прийняти як базові для порівняння, що уможливить якісне оцінювання досягнутого рівня й проведення компаративного аналізу інтелектуального капіталу України та інших країн; операційний апарат, за допомогою якого можна визначити тенденції інтелектуального капіталу України та основні чинники його формування, провести міждержавне порівняння інтелектуального капіталу. У складі системи оцінювання національного інтелектуального капіталу рекомендується також використовувати: часткові та інтегральні критерії і показники, пріорит ВВП, підвищення добробуту населення; вартісні показники, що включають витрати на освіту і доходи, обумовлені більш високим рівнем кваліфікації; вартісні показники, які повинні відображатися на балансах національного багатства країни і регіонів, враховуватися і аналізуватися в процесі вироблення стратегічних рішень на різних рівнях управління.

На макроекономічному рівні функціонування інтелектуального капіталу на стадії формування оцінюється системою узагальнюючого показника інтелектуального капіталу країни та частковими показниками його складових. На стадії використання оцінюється вплив споживання інтелектуального капіталу країни на результативність макроекономічної системи – конкурентоспроможність країни та рівень ВВП/ВРП на душу населення. На макроекономічному рівні функціонування інтелектуального капіталу на стадії формування оцінюється у статичі – системою узагальнюючого показника – індексу інтелектуального капіталу країни, інтегральними показниками за його складовими (компетентісною, структурною, споживчою) та частковими показниками елементів складових інтелектуального капіталу регіону. В динаміці функціонування інтелектуального капіталу на стадії формування оцінюється темпами зміни індексу інтелектуального капіталу країни, темпами зміни інтегральних показників за його складовими (компетентісною, структурною, споживчою), темпами зміни часткових показників складових інтелектуального капіталу регіону. На стадії використання оцінюється вплив споживання інтелектуального капіталу країни на результативність макроекономічної системи – конкурентоспроможність країни та ВВП на душу населення. На основі оцінювання інтелектуального капіталу на макро- та мезоекономічному рівнях має здійснюватися його регулювання державними органами та органами місцевого самоврядування. Але неповнота інформаційної бази щодо стану інтелектуального капіталу, розпорошеність інформації за різними джерелами, значне запізнення її надходження з міжнародних джерел (The World Bank, World Economic Forum, Eurostat та ін.) потребує вдосконалення системи обліку та формування баз даних функціонування інтелектуального капіталу на макро- та мезоекономічному рівнях і побудови на цій основі національної системи моніторингу функціонування інтелектуального капіталу. Щодо методів оцінювання, то слід використовувати такі інструменти, які дозволили б урахувати його нематеріальну природу й отримати числове вираження інтелектуального капіталу і ступеня та спрямованості його впливу на економічну систему певного рівня. У процесі використання методів оцінювання

можуть бути застосовані дані, які є у відкритому доступі в мережі Інтернет та джерелом яких виступають міжнародні організації й національні статистичні органи та соціологічні інститути.

3. Висновки та результати

Результати проведеного дослідження щодо особливостей оцінювання інтелектуального капіталу дозволяють зробити такі висновки:

1. З одного боку, інтелектуальний капітал – чинник розвитку національної економіки, управляти яким можна лише на основі науково обґрунтованої та адаптованої до завдань практики системи оцінювання, а з другого боку, на рівень його сформованості впливає рівень розвитку економічної системи, в рамках якої він відтворюється.

2. На макроекономічному рівні функціонування інтелектуального капіталу на стадії формування оцінюється системою узагальнюючого показника інтелектуального капіталу країни та частковими показниками його складових. На стадії використання оцінюється вплив споживання інтелектуального капіталу країни на результативність макроекономічної системи – конкурентоспроможність країни та рівень ВВП/ВРП на душу населення.

3. На макроекономічному рівні функціонування інтелектуального капіталу на стадії формування оцінюється у статистиці – системою узагальнюючого показника – індексу інтелектуального капіталу країни, інтегральними показниками за його складовими (компетентнісною, структурною, споживчою) та частковими показниками елементів складових інтелектуального капіталу регіону. В динаміці функціонування інтелектуального капіталу на стадії формування оцінюється темпами зміни індексу інтелектуального капіталу країни, темпами зміни інтегральних показників за його складовими (компетентнісною, структурною, споживчою), темпами зміни часткових показників складових інтелектуального капіталу регіону. На стадії використання оцінюється вплив споживання інтелектуального капіталу країни на результативність макроекономічної системи – конкурентоспроможність країни та ВВП на душу населення.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в поглибленні теоретичного і методичного забезпечення оцінки формування і функціонування інтелектуального капіталу макро- та мезоекономічному рівнях. Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання згенерованого методичного підходу до оцінювання формування і функціонування інтелектуального капіталу на макро- та мезоекономічному рівнях, що сприятиме регулюванню інтелектуального капіталу за економічними рівнями за рахунок визначення факторів впливу на його функціонування та резервів його формування й використання.

Результати наукового дослідження дозволяють в подальшому розробити наскрізну модель управління інтелектуальним капіталом на різних рівнях з урахуванням прогнозів соціально-економічних змін у світі та всередині країни.

Підтвердження

Дослідження, які представлені в даній публікації, виконано відповідно до науково-дослідних робіт Київського кооперативного інституту бізнесу і права, зокрема теми *«Формування обліково-інформаційної системи індикативного управління на різних ієрархічних рівнях: аналітична оцінка та стратегічне прогнозування»* (номер державної реєстрації 0116U008080), у межах якої автором запропоновано методичний підхід до оцінювання формування і функціонування інтелектуального капіталу на макро- та мезоекономічному рівнях, що дозволяє розробити наскрізну модель управління інтелектуальним капіталом.

Література

- Жарінова, А. Г. (2013) *Методологія управління інтелектуальним капіталом в умовах становлення інформаційної економіки*. Київ: НІЧЛАВА. – 323 с.
- Никифоров, А. Є. (2012) *Компаративне міжкраїнове вимірювання інтелектуального потенціалу: методологія і методика*. Актуальні проблеми економіки. – № 3. – С. 72-85.
- Павловська, Н. (2002) *Стан та тенденції витрат на оплату праці в структурі операційних витрат*. Україна: аспекти праці. – №7. – С. 24 – 30.
- Пипія, Л. К. (2006) *Потребности и возможности измерения экономики знаний*. Инновации. – № 10 (97). – С. 78–87.
- Тумян, Л. В. (2015) *Сопоставительный анализ национального интеллектуального капитала стран-участниц Евразийского экономического союза*. Креативная экономика. – Вып. 9 (9). – С.1061-1082.
- Bontis, N. (2001) *National Intellectual Capital Index: A United Nations initiative for the Arab region*. Journal of Intellectual Capital. – Vol. 5 (1). – P.13–39.
- Edvinsson, L. (1998) *Intellectual Capital: The proven way to establish your company's real value by measuring its hidden brainpower*. London: PIATKUS BOOKS. – 240 p.
- Malhotra, Y. (2003) *Measuring Knowledge Assets of a Nation\$ Knowledge Systems for Development*. <http://km.brint.com/KnowledgeManagementMeasurementResearch.pdf>.
- Pasher, E. (2005) *The Intellectual Capital of the State of Israel*. Intellectual Capital for Communities. – Elsevier BV. – P. 139–149. – Режим доступу: <http://economy.gov.il/RnD/Documents/intellectualcapital.pdf>
- Rembe, A. (1999) *The governmental invest in Sweden Agency*. – ISA: Report. – Режим доступу: <http://www.isa.se.> – 10.12.2015.

Визначення інвестиційних потреб галузі для забезпечення ефективного розвитку

Ольга Гладкова

Національний фармацевтичний університет
вул.Пушкінська, 53
м. Харків, 61000, Україна
E-mail: olgladkova25@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the issues of determining the investment needs of the trade industry to ensure its effective development. The social significance of trade, the necessity of its further innovation-investment development are substantiated. The key focus is on the methodology for determining the investment needs of trade for simple and expanded reproduction. On the basis of the given methodology, the calculation of total needs for real investments of retail trade enterprises of the Kharkov region was carried out.*

Keywords: *investment needs, real investments, trading enterprises, fixed assets, simple reproduction, extended reproduction.*

1. Вступ

Розвиток ринкових відносин в Україні супроводжується зростанням конкуренції між суб'єктами господарювання, погіршенням їх фінансового стану в різних сферах діяльності. Разом з тим, інноваційний характер конкуренції викликає необхідність концентрації уваги менеджменту на інноваційно-інвестиційних процесах, їх

фінансовому забезпеченні. Таким чином, від підприємств вимагається здійснення такої системи інвестиційної діяльності, яка б дозволила забезпечити їх інноваційний розвиток та створила б можливості для внутрішнього саморозвитку.

1.1. Методи дослідження

Під час проведення дослідження були використані методи системного аналізу економічних явищ – для оцінки сучасного стану інвестиційної діяльності в торгівлі; економіко-статистичні методи дослідження: метод вибірових обстежень та групування – для визначення інвестиційної привабливості торговельних підприємств, економіко-математичне моделювання – для визначення середніх потреб галузі в реальних інвестиціях.

2. Результати дослідження

Інвестиційна діяльність суб'єктами господарювання в умовах ринкової економіки здійснюється в інтересах отримання додаткового прибутку. При цьому інвестору, що вкладає свої кошти в доходний бізнес, необхідно знати, який дохід він зможе одержати через визначений період часу, чи збільшиться в майбутньому сума коштів, що інвестується сьогодні, чи вона знеціниться під впливом інфляційних процесів.

Разом з тим, під час реалізації інвестиційних проектів повинен досягатись соціальний ефект. В економічних та соціальних програмах розвитку України та її регіонів [1, 2] визначено ряд стратегічних напрямків розвитку вітчизняного виробництва товарів народного споживання і соціального захисту населення. Вони полягають у орієнтації виробничого комплексу на платоспроможний попит населення, забезпеченні власного випуску основних конкурентоспроможних товарів широкого використання та створенні умов для продажу продукції вітчизняних підприємств. Пріоритети віддаються розвитку обслуговуючих галузей соціальної сфери, у тому числі і торгівлі, з метою якнайшвидшого досягнення умов життєдіяльності населення на рівні соціально і економічно розвинутих країн світу.

Для торгівлі соціальний ефект виражається у підтримці вітчизняного виробника шляхом реалізації в першу чергу продукції, що вироблена українськими підприємствами, а в разі її нестачі – імпортних товарів [3]. Цінова політика повинна бути зорієнтована на середні та малозабезпечені прошарки населення, якість обслуговування споживачів в галузі повинна відповідати середньоєвропейському рівню.

Досягненню встановленої мети сприятиме успішна реалізація інвестиційних програм в торгівлі, передумовою якої є обґрунтоване визначення ефективності реальних інвестицій.

За рахунок діючих основних фондів без їх додаткової реконструкції і модернізації не уявляється можливим провести оптимізацію торговельно-технологічного процесу, забезпечити необхідний стандарт обслуговування населення.

У зв'язку з цим вважаємо, що вихід із ситуації, що склалась, лежить в розширенні інвестиційних можливостей галузі, залученні додаткових інвестицій.

Однак, в органах державної адміністрації України, Державної служби статистики та в інших офіційних інституціях відсутні дані про необхідний розмір реальних інвестицій у торгівлю, і в першу чергу в її основні засоби, розширене відтворення яких дозволяє вирішити першочергові задачі.

У зв'язку з цим було розроблено алгоритм розрахунку потреб торгівлі в реальних інвестиціях для вкладення в основні засоби в розрізі роздрібно торгівлі.

Сукупну потребу в реальних інвестиціях в основні засоби для підприємств роздрібно торгівлі можна представити як:

$$PI = ПВ + М + НБ, \quad (1)$$

де PI – сумарна потреба в реальних інвестиціях в основні засоби роздрібно́ї торгівлі; PB – сумарна потреба в реальних інвестиціях у просте відтворення основних засобів; M – сумарна потреба в реальних інвестиціях, що необхідні для модернізації діючих основних засобів; HB – сумарна потреба в реальних інвестиціях, що необхідні для нового будівництва.

Беручи до уваги той факт, що основні засоби роздрібно́ї торгівлі поділяються на обладнання, а також на будинки і споруди, сумарна потреба галузі в коштах, що спрямовуються на просте відтворення (PB), визначається як:

$$PB = B_{\text{б\ddot{y}д}} \cdot K_{\text{б\ddot{y}д}} + B_{\text{об}} \cdot K_{\text{об}}, \quad (2)$$

де $B_{\text{б\ddot{y}д}}$ – вартість будинків і споруд на визначену дату; $K_{\text{б\ddot{y}д}}$ – коефіцієнт зносу будинків і споруд; $B_{\text{об}}$ – вартість торговельного обладнання на визначену дату; $K_{\text{об}}$ – коефіцієнт зносу торговельного обладнання.

Однак, у зв'язку з відсутністю в органах державної статистики інформації про фактичний вартісний стан основних засобів у розрізі торговельного обладнання, будинків і споруд, а також даних про відповідні їм поправочні коефіцієнти, вважаємо, що суму, яка спрямовується на просте відтворення (PB), можна розрахувати як:

$$PB = B_{\text{оз}} \cdot K_{\text{зн}} \pm \Delta_1, \quad (3)$$

де $B_{\text{оз}}$ – вартість основних засобів на визначену дату; $K_{\text{зн}}$ – коефіцієнт зносу основних засобів; Δ_1 – погрішність, що може виникнути під час узагальнення результатів.

Успішне виконання соціальних задач роздрібною ланкою торгівлі не уявляється можливим без модернізації діючих основних засобів. У зв'язку з цим вважаємо, що потребу в коштах, що спрямовуються на модернізацію основного капіталу галузі (M), можна представити як:

$$M = \Phi B_{\text{б\ddot{y}д}} \cdot (K_{\text{мб\ddot{y}д}} - 1) + \Phi B_{\text{об}} \cdot (K_{\text{мооб}} - 1) = \Phi B_{\text{оз}} \cdot (K_{\text{м}} - 1) \pm \Delta_2, \quad (4)$$

де $\Phi B_{\text{б\ddot{y}д}}$ – вартість будинків і споруд з урахуванням відновленого зносу; $\Phi B_{\text{об}}$ – вартість обладнання з урахуванням відновленого зносу; $K_{\text{мб\ddot{y}д}}$ – поправочний коефіцієнт модернізації будинків і споруд; $K_{\text{мооб}}$ – поправочний коефіцієнт модернізації обладнання; $\Phi B_{\text{оз}}$ – загальна вартість основних засобів з урахуванням відновленого зносу; $K_{\text{м}}$ – середній поправочний коефіцієнт модернізації; Δ_2 – відповідна погрішність, що пов'язана із узагальненням результатів.

Середній поправочний коефіцієнт модернізації ($K_{\text{м}}$) визначається як:

$$K_{\text{м}} = \frac{B_{\text{нов}}}{B_{\text{факт}}}, \quad (5)$$

де $B_{\text{нов}}$ – середня вартість будівництва 1 м^2 нової торговельної площі; $B_{\text{факт}}$ – середня вартість 1 м^2 фактичної торговельної площі з урахуванням відновленого зносу на визначену дату.

Останньою складовою при визначенні сукупного розміру реальних інвестицій в основні засоби роздрібно́ї торгівлі є потреби в новому будівництві.

Вважаємо, що суму, необхідну на нове будівництво (HB), можна розрахувати виходячи з формули:

$$HB = (HTП_{\text{прод}} \cdot Ч_{\text{нас}} - ФТП_{\text{прод}}) \cdot B_{\text{новпрод}} + (HTП_{\text{непрод}} \cdot Ч_{\text{нас}} - ФТП_{\text{непрод}}) \cdot B_{\text{новнепрод}} = (HTП_{\text{сер}} \cdot Ч_{\text{нас}} - ФТП_{\text{сер}}) \cdot B_{\text{нов}} \pm \Delta_3, \quad (6)$$

де $НТП_{прод}$ – норматив торговельної площі продовольчих магазинів на 1000 мешканців; $НТП_{непрод}$ – норматив торговельної площі непродовольчих магазинів на 1000 мешканців; $НТП_{сер}$ – середній норматив торговельної площі на 1000 мешканців; $Ч_{нас}$ – чисельність населення на даній території на визначену дату; $ФТП_{прод}$ – фактичний розмір торговельної площі продовольчих магазинів на визначену дату; $ФТП_{непрод}$ – фактичний розмір торговельної площі непродовольчих магазинів на визначену дату; $ФТП_{сер}$ – фактичний розмір сукупної торговельної площі на визначену дату; $V_{нов.прод}$ – середня вартість будівництва 1 м² нової торговельної площі продовольчого магазину; $V_{нов.непрод}$ – середня вартість будівництва 1 м² нової торговельної площі непродовольчого магазину; $V_{нов}$ – узагальнена середня вартість будівництва 1 м² нової торговельної площі; Δ_3 – відповідна погрішність, що пов'язана з узагальненням результатів (нормативи торговельної площі відрізняються також у залежності від того, в міській чи сільській місцевості розташовуються магазини, від їх спеціалізації).

При цьому слід зазначити, що сукупність витрат на просте відтворення і нове будівництво складає мінімальну потребу в реальних інвестиціях для роздрібної торгівлі, тому що вони характеризують кошти, необхідні на відновлення зносу діючих основних засобів і доведення фактичних торговельних площ до їх нормативного значення.

Вважаємо, що представлений алгоритм є універсальним, тому що не торкається особливостей роздрібної ланки торгівлі. У цьому зв'язку вважаємо, що з урахуванням необхідних коректив, він може бути використаний для визначення необхідного розміру реальних інвестицій як в оптовій торгівлі, ресторанному господарстві, так і в інших галузях сфери обігу.

Таким чином, виходячи з розробленого і запропонованого алгоритму розрахунків, визначено середні потреби в реальних інвестиціях для вкладення в основні засоби роздрібної торгівлі Харківської області на 2017 рік. Вихідні дані для розрахунку надано в табл. 1.

Таблиця 1

Показники, необхідні для визначення потреб у реальних інвестиціях в основні засоби роздрібної торгівлі Харківської області

Показники	Сума
Вартість основних фондів ⁴⁵ , млн. грн.	8448,66
Коефіцієнт зносу, %	42,6
Нормативний показник торговельної площі, м ² на 1 тис. чол. [4]	245,2
Фактична торговельна площа, м ² [5]	582794
Чисельність населення, тис. чол. [6]	2701
Вартість 1 м ² нового будівництва трудовитрати ² , грн.	2250
Середня вартість будівельних матеріалів для 1 м ² торговельної площі, грн.	1200
Середня вартість торговельного обладнання на 1 м ² торговельної площі, грн.	1312
Середня вартість меблів на 1 м ² торговельної площі, грн.	1156

$$ПВ = 8448,66 \cdot 0,426 \pm \Delta_1 = 3599,13 \pm \Delta_1 \text{ (млн. грн)}$$

$$НБ = ((245,2 \cdot 2701) - 582794) \cdot (2250 + 1200 + 1312 + 1156) \pm \Delta_3 = 47,044 \pm \Delta_3 \text{ (млн. грн.)}$$

⁴⁵ Значення показників вартості основних фондів роздрібної торгівлі і їх зносу на 1.01.2017 р. надані Головним статистичним управлінням у Харківській області.

² Вартість трудовитрат на 1 м² нового будівництва, середня вартість будівельних матеріалів, торговельного обладнання і меблі на 1 м² торговельної площі розраховано на базі даних Всеукраїнського центру ліцензування та сертифікації будівництва.

Мінімальна потреба роздрібною торгівлі в реальних інвестиціях для вкладення в основні засоби складає:

$$(3599,13 \pm \Delta_1) + (47,044 \pm \Delta_3) = 3646,174 \pm \Delta_4 \text{ (млн. грн.)},$$

де $\Delta_4 = \Delta_1 + \Delta_3$

$$K_M = 5,918 / ((3599130 + 8448660) / 582794) = 0,3$$

$$M = (3599130 + 8448660) \cdot 0,3 = 3614,34 \pm \Delta_2 \text{ (млн..грн.)}$$

Отже, середня потреба Харківської області у реальних інвестиціях в основний капітал роздрібною торгівлі на 1.01.2017 р. складає:

$$PI = 3599,13 + 47,044 + 3614,34 \pm \Delta_1 \pm \Delta_2 \pm \Delta_3 = 7260,514 \pm \Delta \text{ (млн. грн.)},$$

де $\Delta = \Delta_1 + \Delta_2 + \Delta_3 = \Delta_2 + \Delta_4$.

3. Висновки та пропозиції

Створення привабливого інвестиційного клімату та розвиток інвестиційної діяльності сприяють подоланню кризових явищ та сталому розвитку економіки. В сучасних умовах інвестиційна модель України стає її характерною. Більш того, активізація інвестиційної діяльності є передумовою стабілізації й економічного зростання держави та різноманітних сфер економічної діяльності.

Торгівля є однією з тих галузей, що віддзеркалює економічний та соціальний розвиток країни. З метою визначення загальних потреб у реальних інвестиціях було розроблено алгоритм розрахунку мінімальних і середніх потреб у простому і розширеному відтворенні її основних засобів. Він враховує витрати на просте оновлення основного капіталу, його модернізацію на більш досконалому рівні, витрати на нове будівництво з урахуванням нормативних значень. Виходячи з нього, визначено середній розмір інвестицій у роздрібну ланку торгівлі по Харківському регіоні.

Література

1. Програма економічного і соціального розвитку Харківської області на 2017 рік – Режим доступу : // <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-kharkivskoji-oblasti-na-2017-rik> (дата звернення 10.09.2017 р.) – Назва з екрану.
2. Програма соціально-економічного розвитку України 2036. – Режим доступу : <http://www.middleclass.org.ua/programma-sozialno-ekonomicheskogo-razvitiya-ukrainyi-2030/> (дата звернення 10.09.2017 р.) – Назва з екрану.
3. Вплив інноваційно-інвестиційних процесів на фінансовий саморозвиток торговельних підприємств [Текст] : монографія / Л. О. Омелянович, О. В. Гладкова ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України , Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2012. – 194 с.
4. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень. ДБН 360-92. – Режим доступу : <http://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavny/dbn/Mistobuduvannja-Planuvannja-i-zabudova-miskyh-i-sil'skyh-poselen-DBN-360-92.pdf> (дата звернення 10.09.2017 р.) – Назва з екрану.
5. Мережа роздрібною торгівлі у Харківській області на 1 січня 2017 року. Статистичний довідник. – Режим доступу : <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/ekspres-vypusky> (дата звернення 10.09.2017 р.) – Назва з екрану.
6. Демографічна ситуація в Харківській області. Статистичний довідник. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/ekspres-vypusky> (дата звернення 10.09.2017 р.) – Назва з екрану.

Дослідження просторових систем за допомогою гравітаційних моделей та моделей потенціалів

Михайло Гриценко, Марія Нікіша

Бердянський державний педагогічний університет

вул. Шмідта, 4

м. Бердянськ, 71100, Україна

E-mail: mahanik1737@gmail.com

***Abstract.** Explore the geography of places where tourists usually stay is very important point during research of resort and recreation industry. The gravity models, potential models and models of spatial interaction are the most common models in study of spatial system. This article considers the nature of gravity models and models of potential; the possibilities of their application in the resort and recreation industry are shown on the example of Berdyansk city.*

***Keywords:** spatial system, resort and recreation industry, gravity model*

1. Вступ

При дослідженні курортно-рекреаційної галузі дуже важливим моментом є вивчення питання про географію постійного проживання відпочиваючих. Знаючи відповідь на це питання керівники курортно-рекреаційних закладів, місцева влада будуть мати можливість посилити свою маркетингову діяльність в тих регіонах, мешканці яких сьогодні є аутсайдерами в плані відвідування того чи іншого курортно-рекреаційного регіону. Визначити залежність кількості відпочиваючих у конкретному курортному населеному пункті від проживання у тому чи іншому регіоні України можливо за допомогою використання різних методів: статистичних, статистико-математичних, економіко-математичних.

2. Виклад основного матеріалу дослідження

В дослідженнях розвитку просторових систем, найбільш поширеними моделями, є гравітаційні моделі, а також моделі потенціалів і просторової взаємодії. Існують різні модифікації гравітаційної моделі запропоновані Ципфом, Рейвенстайном, Янгом і Рейлі, однак найбільш відома гравітаційна модель Стюарта, заснована на концепції про аналогію між соціальними і фізичними явищами. Стюартом запропоновані три базисних соціальних поняття, які ґрунтуються на законах класичної ньютонівської фізики. Стюарт ввів аналогічне силі тяжіння поняття демографічної сили; поняття демографічної енергії аналогічно за змістом гравітаційної енергії; третій введений Стюартом термін – демографічний потенціал – відповідає фізичному поняттю гравітаційного потенціалу [Stewart J.Q, 1950: р. 444]. На розвиток гравітаційної моделі вплинули роботи С. А. Стауффера. Запропонована ним модель для аналізу просторових взаємодій заснована на припущенні, що мігрантів приваблюють в тому чи іншому пункті так звані сприятливі можливості, які Стауффер розглядає як маси пункту тяжіння; в якості маси пункту виходу він запропонував використовувати показники чисельності населення [Stouffer S. A, 1940: р. 846]. Модель С. А. Стауффера є несиметричною, так як взаємодіючі населені пункти мають якісно різні маси.

Свою гіпотезу Стауффер сформулював таким чином: "зв'язки між рухливістю населення і відстанню не обов'язкові; число людей, що переміщаються на певну відстань, прямо пропорційно числу сприятливих можливостей в кінці цієї відстані і обернено пропорційно числу проміжних можливостей; зв'язок між рухливістю і відстанню визначається додатковою залежністю, в якій сума проміжних можливостей буде функцією відстані" [Stouffer S. A, 1940: pp. 846-847]. Відстань у моделі С.А.Стауффера виражено, таким чином, через кількість наявних між пунктами в'їзду та

візду сприятливих можливостей, які і затримують мігрантів. Чим відстань більше, тим більше і проміжних можливостей і, отже, менше міграційний потік.

Подальший розвиток гіпотеза С. А. Стауффера отримала в роботах Уорнса, Портера і Ульмана. Уваги заслуговують ідеї Ульмана про комплементарність, зіткненні можливостей і рухливості. Комплементарність Ульман пояснює наступним чином: "Щоб між двома територіями виникло взаємодія, повинен існувати попит з боку однієї з них і пропозиція з іншого. Щоб почався взаємообмін, потрібні строго певні умови для взаємної додатковості об'єктів спілкування. Це і є компліментарність" [Ulman EL, 1956: p. 867]. З приводу зіткнення можливостей Ульман вказує, що "компліментарність призводить до розвитку обміну між двома територіями лише в тому випадку, якщо немає втручання з боку іншого джерела постачання" [Ulman EL, 1956: p. 868]. Останній фактор, необхідний в системі взаємообміну, припускає, по Ульману, "рухливість предметів обміну або, інакше кажучи, відстань між взаємодіючими територіями, виражене через витрати, притаманні конкретному виду зв'язку, або через витрати часу" [Ulman EL, 1956: p. 869].

Гравітаційна модель – модель, що описує соціальні та економічні взаємодії між просторовими об'єктами (містами, регіонами, країнами). Дана модель отримала назву «гравітаційної» через її очевидної подібності з ньютонівським законом всесвітнього тяжіння. За своєю суттю вона дуже чітко відповідає першому закону географії Тоблера: «все впливає на все, але те, що ближче, – впливає сильніше» [2, p. 284]. Загальна риса цих моделей полягає в тому, що сила взаємодії (інтенсивність потоків) в них залежить від значущості (величини) об'єктів і відстані між ними [1]. До практичних недоліків моделі можна віднести наступні: прогнозовані значення часом істотно відрізняються від дійсних; модель не розкриває впливу на міграцію різних факторів; модель передбачає симетрію зустрічних потоків, чого практично не спостерігається.

Перевагою даної моделі є її суворе теоретичне обґрунтування. Модель має безліч різних модифікацій, які використовуються для аналізу процесу урбанізації, для дослідження експортно-імпортних взаємозв'язків, розміщення промисловості, міграції населення, кількості поїздок населення між різними регіонами тощо.

Гравітаційна модель заснована на наступному простому припущенні: кореспонденція з району і в район j пропорційна загальному обсягу відправлення з центру і, загальним обсягом прибуття в центр j і деякої функції C (tij), залежної від транспортного відстані tij між центрами і і j. З інтуїтивної точки зору транспортна відстань відображає ступінь близькості районів з урахуванням швидкості і зручності пересувань, наданих транспортною мережею. Спосіб визначення цієї величини може відрізнитися в різних варіантах моделі. При розрахунку однорідної матриці кореспонденцій, тобто кореспонденцій, складених з пересувань одного типу і користувачів одного класу, числовим виразом транспортного відстані є узагальнена ціна (в окремому випадку час проїзду) оптимального (найкоротшого) шляху, що з'єднує два райони. В гравітаційної моделі величина взаємодії пропорційна добутку показників значущості (величини, кількості) об'єктів і обернено пропорційна відстані між ними:

$$M_{ij} = k \frac{P_i P_j}{d_{ij}^2}$$

де M_{ij} – показник взаємодії між об'єктами і; k – коефіцієнт відповідності; p – деяка міра значущості об'єкта (наприклад, чисельність населення міста); d – відстань між об'єктами.

Легко помітити, що наведена формула аналогічна фізичної формулою гравітаційної взаємодії тіл: звідси й назва цієї моделі.

Загальний вигляд гравітаційної моделі:

$$X_{ij} = \alpha_0(Y_i) \alpha_1(Y_j) \alpha_2(N_i) \alpha_3(N_j) \alpha_4(D_{ij}) \alpha_5(P_{ij}) \alpha_6 + \epsilon, \quad (1)$$

де X_{ij} – потік відпочиваючих із регіону i в регіон j ; Y_i, Y_j – показники, які характеризують середню заробітну платню відповідних регіонів; D_{ij} – фізична віддаленість адміністративних центрів регіонів i та j ; N_i та N_j – чисельність населення у даних регіонах; P_{ij} – преференції різного, які існують між регіонами (у випадку відсутності преференцій $P_{ij}=1$; в іншому випадку $P_{ij}=2$); $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5, \alpha_6$ – еластичність кількості відпочиваючих відповідно від середньої заробітної платні відповідних регіонів, від відстані між окремими регіонами, від чисельності населення в даних регіонах, від наявності преференцій між регіонами.

Переписавши рівняння (1) в логарифмічній формі, отримаємо рівняння у вигляді:

$$\ln X_{ij} = \ln \alpha_0 + \alpha_1 \ln(Y_i) + \alpha_2 \ln(Y_j) + \alpha_3 \ln(N_i) + \alpha_4 \ln(N_j) + \alpha_5 \ln(D_{ij}) + \alpha_6 \ln(P_{ij}) + \varepsilon$$

Для розрахунку гравітаційної моделі залежності кількості відпочиваючих в конкретному місті-курорті від місця їх постійного проживання були використані статистичні дані отримані автором шляхом опитування власників курортно-рекреаційних закладів (6 пансіонатів та баз відпочинку із загальною кількістю відпочиваючих 2047 ліжко-місць) та власників міні-готелів (34 міні-готелі з загальною кількістю відпочиваючих 562 ліжко-місця) міста Бердянськ. Період збору даних 2014 – 2016 роки.

Географія відпочиваючих в місті Бердянськ описуються наступним рівнянням:

$$X_{ij} = 52,73(Y_i)^{0,67} (Y_j)^{-0,62} (N_i)^{1,41} (N_j)^{-2,14} (D_{ij})^{-2,4}$$

Модель протестована за допомогою критеріїв Стьюдента, Дарбина-Уотсона і на основі RS-критерію, результати тестів показали, що модель є адекватною і може бути використана в якості прогнозного рівняння. Роефіцієнт детермінації $R^2 = 0,92$. Найбільшим рівнем кореляції характеризується зв'язок між кількістю відпочиваючих та відстанню між м. Бердянськ та містами постійного проживання (коефіцієнт парної кореляції – 0,96). Прагнучи до використання гравітаційної моделі не тільки як засобу для опису існуючого положення, ми зустрічаємось із ще більшими труднощами. Основна перешкода при використанні гравітаційних моделей для прогнозів – це відсутність теорії, здатної пояснити значення функцій ваг і показників ступеня. В даний час застосування гравітаційної моделі засновано просто на факті, що взаємодія двох мас населення має бути за інших рівних умов прямо пропорційною їх величині. А оскільки відстань надає також гальмівний вплив і його подолання пов'язано з незручностями і витратами, то взаємодія буде обернено пропорційна відстані. Відсутність прийнятої теорії стає очевидною на прикладі робіт Гарріса і Дуна, які першими спробували поліпшити способи використання гравітаційної моделі на практиці. Гарріс склав карту потенціалів США. В якості одиниці вимірювання маси окремого регіону він використовував обсяг його роздрібною торгівлі, а за одиницю вимірювання відстані прийняв транспортні витрати. Показники ступеню відстані і маси, вага маси і гравітаційну постійну він прийняв рівними одиниці. Запропонована Гаррісом формула потенціалу має наступний вигляд:

$$V_i = \sum \frac{P_j}{d_{ij}}$$

де P_j – вартість проїзду від i -го до j -го пункту.

На підставі відстані між окремими населеними пунктами України та м. Бердянськ, а також середньої вартістю 1 л. пального (бензин А-95) та середніх витрат палива на 100 км. були обчислені потенціали та побудована мапа потенціалів (рис.1).

Розрахунки показали, що окремі регіони України мають різні потенціали відносно кількості відпочиваючих, які приїжджають на відпочинок та лікування в м. Бердянськ. Найбільший рівень взаємовпливу має зона А (36%), найменший рівень – зони F та H (3 та 1 відсоток відповідно).

Рис.1.

Потенціал курортно-рекреаційної галузі м. Бердянськ

3. Висновки

Зважаючи на політичну і економічну ситуацію, яка склалася в окремих районах Луганської та Донецької областей, в найближчі кілька років слід очікувати суттєвого зменшення кількості відпочиваючих, які прибувають на відпочинок та лікування саме з цих регіонів (зона А). Також досить вірогідним є певне зменшення кількості відпочиваючих, що прибувають в м. Бердянськ із зони В. Саме тому місцевій владі м. Бердянськ, керівникам курортно-рекреаційних закладів, власникам міні-готелів слід сконцентрувати зусилля, спрямовані на залучення відпочиваючих із зон Е, F та Н. Цілеспрямована маркетингова компанія дозволить суттєво розширити географію відпочиваючих та збільшити їх кількість в конкретному курортно-рекреаційному регіоні.

Література

- Власов М.П., Шимко П.Д. Моделирование экономических процессов. Ростов н/Д, 2005.
- Miller H. J. Tobler's First Law and Spatial Analysis // Annals of the Association of American Geographers. 2004. Vol. 94, is. 2
- Гарнер Б. Дж. Модели географии городов и размещения населенных пунктов // Модели в географии. М., 1971, 383 с.
- Заблоцкий Г. А. Оценка социальных условий расселения и логико-математическое моделирование развития городов // Социальные условия развития городов (социальные проблемы расселения). – М.; 1975, 185 с. 17
- Лазарсфельд П. Ф. Латентно-структурный анализ и теория тестов // Математические методы в социальных науках. – М., 1973, С. 42-53.
- Stewart J. Q. Demographic Gravitation: Evidence and Application, "Sociometry", № 11, May 1948.
- Stewart J. Q. Potential of Population and Its Relationship to Marketing, "Theory in Marketing", Illinois, 1950.
- Stouffer S. A. Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance // The American Sociological Review. – N. G., 1940. – Vol. 5, № 6. 18
- Ulman E. L. The Role of Transportation and the Basis for Interaction in Man's Role in Changing the Face of the Earth. Chicago, 1956, с. 868-869.

Формування та функціонування аграрного ринку як суб'єкта економічної системи

Ігор Охріменко

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

вул. Ломоносова, 18

м. Київ, 03022, Україна

E-mail: iv.okhrim@gmail.com

***Abstract.** The paper substantiates the necessity to carry out a macroeconomic analysis of the agrarian market. The theoretical and methodological approaches to such analysis are determined and the directions of its conduct are indicated. The algorithm for implementation, which involves two stages: analysis of the formation of the agrarian market and analysis of its functioning, is proposed. The system and subsystem forming element as a criterion for assessing the level of formation of the agrarian market is proposed to allocate. The completeness of its functions will be as criteria for the effectiveness of the operation. The results of this analysis, which indicate the unsatisfactory state of the Ukrainian agrarian market, are presented. The proposed methodology provides quantitative assessment of the phenomenon under study, which will contribute to the development of a set of measures aimed at improving the domestic agricultural market.*

Keywords: macroeconomic analysis, agrarian market, market functions.

1. Вступ

Соціальна спрямованість державотворення втілюється у повному забезпеченні населення країни продуктами харчування в необхідному асортименті та за доступними цінами. Світова практика давно підтвердила і продовжує підтверджувати на всіх континентах можливість вичерпного розв'язання цього завдання на базі ринкового варіанту організації суспільного виробництва. Сполучені Штати Америки та країни Європейського Союзу вже давно досягли самозабезпечення продовольством і експортують його за межі своїх територій. Високими темпами нарощують виробництво продукції аграрні сектори Китаю, багатьох африканських країн, Австралії та Нової Зеландії. Тому курс України на перехід від адміністративно-командної до ринкової економічної системи у свій час був цілком виправданим і правомірним. Він мав би сприяти її становленню як соціальної держави, перш за все, в частині вичерпного вирішення багатьох проблем, зокрема, продовольчої.

Адміністративно-командні важелі управління аграрним сектором в Україні повністю демонтовано, тому є всі підстави покласти відповідальність за появу наявних нині проблем на аграрний ринок, як правонаступник колишньої адміністративної вертикалі. Проте сучасний ринок, в тому числі і аграрний, потребує і сучасних методів організації та управління. Як цього досягти, може показати ретельний аналіз ринку, що закономірно породжує необхідність його глибокого вивчення

1.1. Методологія

Методологічною основою дослідження виступає визнання провідної ролі аграрного ринку у розв'язанні фундаментальних завдань соціально-економічного розвитку країни та створення громадянського суспільства, встановлення відповідності цій ролі та спроба кількісної оцінки отриманих результатів.

При викладенні результатів досліджень використовувалися наступні економічні методи: економіко-статистичний, за допомогою якого здійснювався аналіз результатів господарювання досліджуваних сільськогосподарських підприємств; монографічний і розрахунково-конструктивний, які сприяли вивченню і оцінці сучасного стану

формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств; абстрактно-логічний, метод соціологічних досліджень, метод системного аналізу та інші.

1.1.1. Перспективність

Метою нашого дослідження, яке лише частково може бути представлено в межах даної статті з огляду на її обсяг, є розробка теоретичних основ та комплексу логічних та техніко-економічних розрахункових прийомів макроекономічного аналізу стану аграрного ринку України. Досягнення вказаної мети передбачає вирішення таких завдань: визначити критерії, на основі яких здійснюватиметься аналіз аграрного ринку; запропонувати алгоритм здійснення такого аналізу; проаналізувати фактичний стан аграрного ринку України, виходячи із визначених критеріїв.

2. Аграрний ринок та його функції

Аграрний ринок як складова ринкової економічної системи закономірно прийшов на зміну централізовано регульованій економіці, а точніше повернувся після багатьох десятиліть її безроздільного панування. Сімдесяти років адміністративно-командній системі вистачило лише для того, щоб продемонструвати свою нездатність до поступального саморозвитку на власній основі, а численні спроби реформування в рамках соціалістичного вибору лише рельєфніше підкреслили її безперспективність (Азаренков та ін., 2003). Проте кардинальна трансформація економічної системи зовсім не означає зміни фундаментальних орієнтирів суспільного розвитку, соціальних цілей та пріоритетів громадянського суспільства. Більше того, ринок є правонаступником тих суспільних інститутів, які найвищою цінністю проголошували людину та достойні людини умови її життя. Ринок змінює лише засоби вирішення цих гуманних завдань. Він створює основу і закріплює реальні кроки демократизації суспільних відносин за рахунок створення надійних передумов прояву економічних інтересів на приватній основі. Приватна власність на результати та засоби виробництва стимулює і зміцнює економічну самостійність виробників як незалежних повноправних громадян. Нарешті, повернення до ринкових засад функціонування вітчизняної економіки виступає обов'язковою передумовою включення країни у світогосподарські зв'язки, її входження в міжнародні об'єднання, союзи, конвенції та угоди.

Така багатогранна роль ринку, в тому числі й аграрного, не може проявити себе в автоматичному режимі. На жаль, до цього часу надії на краще покладались саме на "ринкову автоматiku" і через це позитивні можливості, конструктивний потенціал ринку як економічної системи не проявили себе в Україні повною мірою і переважна більшість населення бажаних змін в рівні життя не відчула (Барабаш, 2005). Проте повернення до старої економічної системи вже неможливе, здійснені економічні зміни – незворотні. За таких умов надзвичайно важливо детально проаналізувати хід та результати аграрних перетворень в Україні, виявити недоліки та зробити правильні висновки для їх усунення та недопущення в майбутньому. Для цього і потрібен макроекономічний аналіз аграрного ринку України як соціально важливої складової її національної економіки.

Аналіз – слово грецького походження і в загальному теоретичному розумінні означає самостійний універсальний напрям пізнання, що базується на розкладі, розчленуванні досліджуваного матеріального чи нематеріального об'єкту (процесу, явища, події тощо) на складові частини, вивченні окремо кожної з них та у взаємозв'язку, з'ясуванні причин та наслідків інформаційно доступних кількісних та якісних змін, що спостерігаються (Герасименко, 2003). З точки зору місця в раціональному управлінні, аналіз виступає засобом обґрунтування управлінських рішень. Чим детальніше і точніше сформульовано аналітичні висновки, тим точнішим і дієвішим буде і управління (Балабанова, 2001). Повною мірою сказане стосується і такого складного об'єкту управління як аграрний ринок.

Його аналіз рекомендується розпочинати з формулювання досконалого, повного визначення аграрного ринку. Завдяки цьому одержимо адекватну цілісну характеристику об'єкта аналізу і на цій основі здійснимо його розчленування, виділення окремих складових для відповідних аналітичних дій. Досконале визначення аграрного ринку має своїм завданням відокремити, виділити об'єкт аналізу серед колосальної різноманітності, невичерпного розмаїття явищ та процесів навколишнього буття, створити загальне уявлення про його природу та призначення.

Розуміння аграрного ринку як системи складає другу відмітну і кардинальну рису наведеного визначення. Система є антиподом механічної сукупності. Системна природа аграрного ринку дозволяє рекомендувати двохетапну схему чи послідовність проведення його макроекономічного аналізу. Перший етап – це аналіз його формування, другий – функціонування.

Формування аграрного ринку в системному розумінні означає його організацію, тобто створення цілісної системи аграрного ринку із необхідних складових частин. Їх можна виділяти за багатьма ознаками, найважливішими серед яких є: характер участі у формуванні системи; продуктова; рольова.

За першою ознакою у складі системи аграрного ринку в цілому необхідно виділити системоутворюючий елемент та підсистеми. Системоутворюючий елемент – це одна з підсистем, яка крім власних завдань виконує ще й завдання системоутворюючої ланки. Системоутворюючий елемент сучасного аграрного ринку – платоспроможний попит. За другою ознакою аграрний ринок країни як цілісний об'єкт управління необхідно структурувати на окремі продуктові ринки (сектори), на яких предметом купівлі-продажу виступають один або кілька продуктів з однаковими маркетинговими властивостями. Рольові ознаки застосовуються, перш за все, до окремо взятого продуктового ринку. Основних рольових ознак дві:

- форма торгівлі (оптова, роздрібна);
- побудова продуктового ринку – атомістична або біполярна.

Окремо слід розглянути взаємозв'язок аграрного ринку з його державним регулюванням. Воно ніби перебуває поза ринком і до його складу не має ніякого відношення. Проте така оцінка надто поверхова. Адже важелі державного регулювання застосовуються для нормалізації стану аграрного ринку, стабілізації його параметрів у соціально доцільних межах (Сіменко та ін., 2013). Це завдання може вирішуватись і самим ринком, але ринкові механізми іноді не спрацьовують і тоді включаються важелі державного регулювання. Крім того, вплив на ринок здійснюється за допомогою переважно ринкових інструментів – цін та обсягів продаж. З цих позицій державне регулювання можна розглядати як гарант того, що ринкове саморегулювання не даватиме "відмов", працюватиме надійно і буде забезпечувати його функціонування в інтересах всього суспільства. Тому рекомендується вважати державне регулювання аграрного ринку однією з його рольових складових.

В теоретичному плані слід звернути особливу увагу і на територіальну ознаку класифікації складових аграрного ринку. В сучасній економічній літературі та господарській практиці часто вживається термін "регіональний ринок" чи навіть аграрний ринок окремої адміністративної області як територіальної одиниці (Румянцев, 2014). Спостерігаються численні спроби регіоналізації навіть ринків окремих видів сільськогосподарської продукції: молока, цукрових буряків і т.п. (Гордієнко, 2009). На нашу думку, регіоналізація аграрного ринку, виділення регіональних його складових як суто територіальних теоретично неправомірне. Ринок – відкрита система, яка обмінюється з навколишнім середовищем речовиною, енергією та інформацією. Навіть виділення внутрішнього та зовнішнього аграрного ринку є досить умовним. Глобалізація економіки є одночасно і глобалізацією ринку. Територіальні межі країн та

адміністративних одиниць всередині них можуть перетворитись на перешкоду на шляху руху товарів лише завдяки штучним заходам позаекономічної природи, тобто адміністративним.

Реальна світова практика розвивається в діаметрально протилежному напрямі – формуванні міждержавних союзів (ЄС, СЕП і т.д.). Адже фундаментальною властивістю ринку є конкуренція – рушійна сила ринкової економічної системи (Буднікевич, 2013). Створити регіональний ринок – значить замкнути, ізолювати обмінні процеси рамками окремої території і цими ж рамками обмежити конкурентні відносини. Такі завдання іноді ставились лише окремими країнами і на обмежений період. Наприклад, після другої світової війни Японія довго не відкривала свій ринок рису, захищаючи власного виробника від зовнішньої конкуренції. Спроби локалізації територіальних ринків молока або зерна шляхом заборони їх вивозу за межі області, що спостерігалися в Україні, мають суть адміністративну природу і не можуть розглядатись як закономірний процес формування регіональних ринків. Навпаки, закономірним є процес формування єдиного національного аграрного ринку, забезпечення розвитку конкурентних відносин на всій території України та якомога повніше включення у світогосподарські зв'язки. Отже, територіальна класифікація, регіоналізація аграрного ринку є неправомірною в теоретичному і недоцільною в практичному плані. Об'єктом аналізу можуть виступати не територіальні регіони, а лише територіальні особливості виробництва чи збуту продукції.

Другий етап аналізу – аналіз функціонування аграрного ринку. Змістом цього етапу є визначення повноти виконання ринком своїх функцій. Ефективність функціонування аграрного ринку залежить саме від цього. Термін "функції ринку" означає перелік завдань, які він виконує та цілей, що за його допомогою досягаються (Герасимович, 1999). Виходячи з наведеного розуміння функцій аграрного ринку та їх тлумачення у спеціальній літературі рекомендується наступний їх перелік: соціальна, виявлення ринкових цін, стимулююча, селективна, координаційно-управлінська.

Соціальна функція аграрного ринку є найважливішою і її доцільно розглядати як результативну. Тут необхідно ще раз нагадати, що в рамках даного дослідження аграрний ринок розглядається не як пасивний елемент господарського механізму, не як технічний другорядний засіб "товаропросування", а як засіб управління економікою, її аграрним сектором у відповідності з потребами, запитами споживачів. Аграрний ринок має завданням, призначенням трансформувати "ринкові сигнали", що генеруються споживачем, у відповідні дії операторів ринку з боку пропозиції, тобто суб'єктів господарювання, виробників сільськогосподарської продукції. Якщо раніше завдання щодо обсягів виробництва та збуту сільськогосподарської продукції їм ставились офіційно як директивний план, то в ринкових умовах вони просто зобов'язані, змушені самі визначати потреби споживачів, керуючись "ринковими сигналами". Одночасно зберігають свою роль і соціальні нормативи, що характеризують потенційні можливості споживання кінцевого результату функціонування аграрного ринку – продовольства. Тому соціальну функцію аграрного ринку слід розуміти як задоволення потреб громадян країни щодо споживання продуктів харчування вітчизняного виробництва на рівні науково обґрунтованих норм. Відповідно предметом аналізу в даному випадку виступає фактичне споживання продуктів харчування на душу населення за рік в динаміці у співставленні з прийнятими нормами. Матеріалами для аналізу виступають дані офіційної державної статистики. Вони показують, що аграрний ринок України свою соціальну функцію виконує далеко не повною мірою

Змістом другої – виявлення ринкових цін – є генерація ринкових цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство як цін, що складаються виключно під впливом попиту та пропозиції, врівноважених ринкових цін. Це завдання покладається на ринкову інфраструктуру. Вона є функціональною підсистемою

аграрного ринку, його функціонально складовою і відображає особливості здійснення обмінних операцій, торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством. Одночасно з генерацією ринкових цін вона має виконувати і техніко-економічне завдання сприяння так званому товаропросуванню, тобто переміщенню товарних мас від виробника до споживача. Фізична ринкова інфраструктура включає систему підприємств різних організаційно-правових форм, що виступають ареною фізичної взаємодії покупців та продавців, попиту та пропозиції. В залежності від конкретних особливостей окремих товарів як предметів обміну використовуються такі елементи ринкової інфраструктури: товарні біржі, ф'ючерсні біржі, оптово-продовольчі ринки, ярмарки, аукціони, міські ринки, магазини, ларьки, палатки. Нині активно розвивається електронна торгівля з використанням спеціалізованих інформаційних систем як елементів ринкової інфраструктури.

Стимулююча означає заохочення виробництва потрібних споживачеві товарів. Інша форма її прояву – визначення ступеню суспільної необхідності та значимості вироблених товарів. Показником повноти прояву стимулюючої функції аграрного ринку по відношенню до виробників (операторів ринку з боку пропозиції) може бути прибуток (абсолютний показник) та рентабельність (відносний показник). Ці показники можна одержати з матеріалів офіційної статистики для сільськогосподарських підприємств. Вони представляють крупнотоварний уклад аграрного сектора.

Під селективною функцією аграрного ринку розуміється його здатність відбирати, селекціонувати найбільш ефективних конкурентноспроможних операторів ринку і створювати їм можливості розширення масштабів підприємницької діяльності. Селективна функція пов'язана з фундаментальною ідеєю ринкової економіки – ідеєю економічної конкуренції, економічного змагання товаровиробників на відкритому ринку (Кілієвич, 1999). Прямим свідченням дії селективної функції і матеріалом для аналізу повноти її прояву могла б бути інформація про припинення діяльності неефективних операторів ринку, їх банкрутство та перехід майна до ефективних товаровиробників. Проте зміна власника землі та майна є крайнім проявом конкурентних відносин. Достатнім було б і переведення переможеного в конкурентній боротьбі до сфери впливу ефективного менеджменту. Таких даних відшукати в офіційній статистиці практично неможливо. Тому при аналізі виконання аграрним ринком селективної функції доцільно використовувати непрямі свідчення відношення, ставлення ринку до господарських одиниць з нижчим відносно середнього рівнем ефективності виробництва. Зокрема, якщо варіація показників ефективності в часі зростає, то це можна інтерпретувати як індиферентне, байдуже ставлення аграрного ринку до кінцевих наслідків господарювання, його низьку вимогливість до високих результатів господарської діяльності конкуруючих суб'єктів.

Координаційно-управлінська функція означає забезпечення дотримання суто ринковими важелями бажаних пропорцій в обсягах виробництва та збуту сільськогосподарської продукції та продовольства в рамках агропромислового комплексу країни з урахуванням зовнішньоекономічних зв'язків. У вичерпно повному обсязі аграрний ринок цю функцію не виконує і тому доповнюється державним регулюванням.

3. Висновки та результати

Результати проведеного дослідження щодо концептуальних підходів до організації макроекономічного аналізу аграрного ринку дозволяють зробити такі висновки:

1. В теоретичному плані складовими частинами аграрного ринку і одночасно його підсистемами та об'єктами аналізу мають бути: платоспроможний попит (системоутворюючий елемент), продуктові ринки (сектори), канали та ціни оптового та роздрібно збуту сільськогосподарської продукції та продовольства, наявність чи

відсутність інтеграції операторів ринку з боку пропозиції, установи, методи та масштаби державного регулювання ринкових процесів.

2. Першим етапом макроекономічного аналізу аграрного ринку є аналіз його формування, тобто повноти завершення створення його підсистем. В той же час, другий етап аналізу не можна вважати виключно аналізом функціонування аграрного ринку. Частково на цьому етапі продовжується і аналіз його формування в частині ринкової інфраструктури. Тому характеристику змісту та послідовності аналітичного процесу можна дещо змінити наступним чином. Перший етап – це аналіз формування статичних компонентів ринкового процесу у вигляді підприємств, установ та організацій спеціального призначення (персоніфікації продуктових ринків, інтеграції виробників, ринкової інфраструктури, установ державного регулювання), другий – аналіз функціонування статичних компонентів як функціонування аграрного ринку.

3. Обидва етапи макроекономічного аналізу показали незадовільний стан вітчизняного аграрного ринку. Так, незважаючи на тривалий період з початку його формування, створення підсистем все ще залишається неповним, тому є усі підстави розглядати аграрний ринок України як несформований. Аналіз виконання ним своїх безпосередніх функцій, проведений на другому етапі, виявив, що жодна з них не виконується в повному обсязі, що закономірно змушує говорити про його неефективність.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в тому, що запропонований алгоритм макроекономічного аналізу аграрного ринку послідовно реалізує схему організації систем як послідовну побудову трьох моделей – таксонометричної, структурної та динамічної. Перша включає простий перелік елементів створюваної системи, її складових частин, підсистем. Друга передбачає кількісне визначення обсягів, величини кожного елементу у створюваній системі. Ключова роль тут належить системоутворюючому елементу, розміри якого визначають розміри підсистем. Третя характеризує систему в дії, в процесі функціонування.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості чітко встановити проблемні моменти у формуванні та функціонуванні аграрного ринку, кількісно їх оцінити та обґрунтувати шляхи і напрями їх усунення. Таким чином, привертається увага до якісно нової проблеми організації та управління сільськогосподарським ринком, забезпеченню його ефективного функціонування на макро- та мікрорівні.

Перспективи подальших досліджень у напрямі побудови системи організації аналізу аграрного ринку полягатимуть в більш глибокій розробці алгоритмів за кожним із наведених критеріїв, врахуванні їх особливостей та конкретизації впливу того чи іншого критерію на загальний стан ринку.

Підтвердження

Дослідження, які представлені в даній публікації, виконано відповідно до науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема теми «*Організаційно-економічний механізм розвитку ринкових відносин в Україні*» (номер державної реєстрації 0113U000043), у межах якої автором запропоновано методику проведення макроекономічного аналізу аграрного ринку, що дозволяє ефективніше формувати систему заходів з його удосконалення.

Література

- Азаренков, Г.Ф., Петряєва, З.Ф., & Хмеленко, Г.Г. (2003). *Економічний аналіз*. Харків: ХДЕУ.
- Балабанова, Л.В. (Ред.). (2001). *SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій підприємства*. Донецьк.
- Барабаш, Н.С. (2005). *Аналіз господарської діяльності*. Київ: КНТЕУ.

- Буднікевич, І.М. (2013). *SWOT-аналіз у маркетингу: методика та практика*. Чернівці: Рута.
- Герасименко, Т.О. (Ред.). (2003). *Аналіз господарсько-фінансової діяльності виробничих підприємств*. Львів: ЛКА.
- Герасимович, І.А. (1999). Управлінський облік і функціонально-вартісний аналіз технологічних затрат. *Кандидатська дисертація*. Київ: КНЕУ.
- Гордієнко, М.І. (2009). СVP-аналіз в аграрному виробництві: проблеми впровадження та переваги застосування. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*, 16, 161-165.
- Кілієвич, О. (Ред.). (1999). *Аналіз вигід і витрат*. Київ: Основи.
- Румянцев, М.В. (2014). *Економічний аналіз і моделювання господарської діяльності підприємства*. Донецьк: Ноулідж.
- Сіменко, І.В., Гречина, І.В., & Ващенко, Л.О. (2013). *Фінансовий та управлінський аналіз підприємств: теорія та методологія*. Донецьк: Донбас.

Логістична концепція сталого розвитку туризму в містах України

Ігор Смирнов

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
пр. В.Глушкова, 2А
м. Київ, 03133, Україна
E-mail: Smyrnov_ig@ukr.net

***Abstract.** The article deals with the theory and practice of implementation of the author's logistic concept of sustainable development of tourism in the cities of Ukraine (on the example of Kyiv and Lviv). The structure of the logistic organization of the tourist space of the city is determined. Its main components are distinguished: geological identification of the resource base of tourism in cities; logistical identification and planning of tourist flows, their needs, consumption and waste; logistic design of tourist infrastructure, including waste collection and recycling capacity from tourism consumption; logistic design of supply chains for the provision of tourism infrastructure in cities and reverse logistics chains for the removal of waste from the city and its recycling. Examples from the tourism practice of the cities of Kyiv and Lviv are presented. The attention was paid to the problem of increasing the volume of waste, its removal and processing, which Lviv faced in connection with a sharp increase in the number of tourists. The experience of Kyiv in organizing an efficient scheme for the collection and recycling of municipal waste is revealed.*

***Keywords:** sustainable tourism, city tourism, logistic concept*

1. Вступ

Нині проблема сталого туризму є загальновизнаною у світі. Це стосується і міського туризму, пов'язаного з великим напливом туристів до міст, насамперед, столичних, що спостерігається практично в усіх країнах світу. Разом з тим виділяються міста – найбільші світові центри туризму, такі як Лондон, Вашингтон, Нью-Йорк, Париж тощо. У таких містах спостерігається підвищена концентрація туристів, відповідно – значний туристичний тиск (навантаження) на ресурсну базу туризму. Це призводить до швидкого «зносу» туристичних об'єктів в містах, а на їх відновлення потрібно багато часу і коштів. Тому актуальною є проблема регулювання туристопотоків у містах на підставі логістичних підходів. Саме на цій основі автором розроблено логістичну концепцію сталого розвитку туризму в містах, яка практично перевірена на прикладі таких міст України, як Київ та Львів. Туристичне перенавантаження міст має й інший

наслідок – це різке зростання обсягу відходів. З цим вже зіштовхнувся Львів, туристичний рекорд якого (2,6 млн туристів у 2016 р. – перше місце серед міст України) співпав з початком «смітцевої» кризи. У той же час Київ репрезентує ефективний «рецепт» вирішення проблеми накопичення та переробки міських відходів.

1.1. Методологія

Методологічною базою дослідження слугували положення логістичної теорії та практики, зокрема, логістики туризму та «реверсивної» логістики, які були прикладені до функціонування туристичного господарства міст. З точки зору системного підходу місто, як туристичну дестинацію можна представити, як «чорний ящик», на вході якого є туристичні потоки, а на виході – фінансовий дохід та матеріальні відходи. І з останніми треба вчасно і у потрібному обсязі впоратися, інакше виникне «сміттєва» криза. У той же час, з точки зору логістичного підходу туристичне господарство міста являє собою складну систему, куди належать туристичні ресурси (об'єкти), туристичні організації (туроператори, турагенції, екскурсійні бюро тощо), інфраструктурні заклади (готелі, ресторани, розважальні заклади, транспортні фірми, тощо), фінансові структури тощо. Ця система «живе», тобто функціонує за рахунок туристичних потоків, які наскрізно «проходять» через місто, з одного боку, забезпечуючи для нього можливість заробити на туристах, але з іншого боку результатом туристичного перебування (споживання) є відходи, обсяг яких закономірно збільшується із зростанням числа туристів. Ці «туристичні» відходи додаються до загальноміського обсягу сміття, який місто мусить знайти шляхи і способи, по-перше, вивезти, по-друге, переробити. Ця проблема існує в усьому світі, і навіть загострюється, тому іде опарцювання ефективних технологій переробки відходів міст, серед них – методика «реверсивної» логістики. Ці досягнення нині не є якимсь секретом, вони доступні, зокрема в Інтернеті, отже їх слід знайти, адаптувати до місцевих умов та застосувати.

2. Виклад основного матеріалу

До міського туризму безпосередньо відноситься поняття сталого туризму. Як відомо, розрізняють екологічну, економічну та соціальну сталість. Але в туризмі, основу якого складають туристичні ресурси, вимога сталості відноситься, перш за все, до необхідності збереження, відновлення та розвитку його ресурсної бази, що і складатиме підставу екологічного, економічного та соціального вимірів сталого розвитку туризму. Отже, без територіального регулювання туристичних потоків на підставі ефективної логістичної організації туристичного простору проблему забезпечення оптимальної (сталой) стратегії розвитку туризму в регіоні вирішити неможливо. Відтак зростає актуальність застосування в туризмі логістичних підходів (логістики туризму) з метою досягнення сталості та безпеки, зокрема, у містах – туристичних центрах України. Так, у Львові на рівні управління туризму міської ради значна увага приділяється логістичному аналізу та територіальному упорядкуванню туристичних маршрутів з тим, щоб туристи не концентрувалися у середмісті. З цією метою розроблено проект, щоб спрямувати туристичні потоки до не менш цікавих об'єктів міста за межами його центральної частини.

Згідно логістичної концепції сталого розвитку міського туризму, розробленої автором, структура логістичної організації туристичного простору міста (ЛО ТПМ) повинна включати такі складники [1, с.188]: 1) геологістичну ідентифікацію ресурсної бази туризму; 2) логістичну ідентифікацію та планування туристопотоків, їх потреб, споживання та відходів; 3) логістичне проектування туристичної інфраструктури, включаючи потужності зі збирання та переробки відходів від туристичного споживання; 4) логістичне проектування ланцюжків поставок із забезпечення закладів туристичної інфраструктури та ланцюжків «реверсивної» логістики із вивезення з міста та переробки відходів. Перший складник охоплює географічну та логістичну

ідентифікацію туристичних ресурсів міста. При цьому географічна ідентифікація ресурсної бази туризму передбачає геопросторову локалізацію туристичних ресурсів (об'єктів). Останні виступають у ролі «туристичних магнітів», які притягують туристопотоки на певну територію. Відповідно висока територіальна концентрація туристичних ресурсів (об'єктів) викликає скупчення та накладання туристопотоків, що погіршує якість турпослуг, які надаються. Ці міркування слід враховувати при створенні та розміщенні нових туристичних об'єктів (наприклад, музеїв, пам'ятників тощо), які не слід «втискувати» до перевантажених туристичними ресурсами центральних ділянок міст. У той же час логістична ідентифікація туристичних ресурсів означає визначення логістичного потенціалу кожного туристичного об'єкту міста, тобто максимально можливого туристопотоку, який не зашкодить сталому розвитку туризму і стану туристичних ресурсів. Географічна та логістична ідентифікація виконуються з урахуванням поділу туристичних ресурсів (об'єктів) міст на культурно-історичні (пам'ятники, музеї, театри тощо), архітектурні (історичні та сучасні), подієві (різноманітні заходи громадсько-культурно-розважального характеру) тощо. Другий складник базується на визначенні величини і структури туристопотоків та відповідних потреб туристів, які поділяються на потреби першого порядку (лавочки, урни, біоуалети, легке харчування, обмін валюти) та другого порядку (сувеніри, рекламно-інформаційні матеріали, преса та туристичні товари тощо). Також слід визначити і обсяг відходів, що утворюватимуться в результаті туристичного споживання у містах. Третій складник передбачає логістичне проектування туристичної інфраструктури території міста для задоволення потреб туристів, зокрема, потреб першого порядку (туристична інфраструктура першого порядку – заклади легкого харчування, пункти обміну валюти), потреб другого порядку (туристична інфраструктура другого порядку – кіоски з продажу сувенірів, преси та рекламно-інформаційних матеріалів, магазинчики туристичних товарів тощо) та відповідної логістично-транспортної інфраструктури для забезпечення потреб інфраструктурних об'єктів першого та другого порядку та необхідності переробки відходів, що утворюватимуться як супутній, але необхідний результат процесу туристичного споживання у містах. При цьому слід врахувати особливості їхнього розміщення на території міст, а також шляхи вивезення та наявні технології рециркуляції відходів. Четвертий складник передбачає логістичне проектування ланцюжків поставок для забезпечення потреб туристичної інфраструктури першого та другого порядків та логістично-транспортної інфраструктури з виділенням транспортної та логістичної складників та з урахуванням особливостей їхнього розміщення на території міста, а також можливостей вивезення, зберігання та переробки твердих побутових (ТПВ) та інших видів відходів, які утворюються після перебування туристів у місті та додаються до щоденного та цілолітнього загальноміського обсягу відходів.

Ці питання є актуальними для Києва, де підвищене туристичне навантаження на ресурсну базу туризму міста вже призвело до випадків фізичної руйнації низки найбільш відвідуваних та цінних об'єктів (серед них – деякі будівлі Києво-Печерської Лаври, Софіївського собору тощо). Небайдужі кияни навіть склали список цінних історичних будинків Києва, які можуть зруйнуватися у будь-який момент [2]. Цей список, на жаль, щорічно поповнюється, так, у 2017 р. обвалилася частина балкону будинку на вул.Малій Житомирській, 12. Причому ця споруда, зведена у 1913 р., – не проста: вона належить до комплексу напівзруйнованої садиби художника О.Мурашка. Подібна доля може незабаром спіткати «Дім зі зміями», що на Великій Житомирській, 32, декілька будинків на Андріївському узвозі тощо [3, с.14]. Щодо Львова, то тут таких випадків менше (мабуть, завдяки якості австрійського будівництва, у якому вже масово використовувався бетон, як основний будівельний матеріал, у той час як у Києві, кінця XIX- початку XX ст. будували переважно з цегли місцевого виробництва), але вони теж є. Так нині реставрується скульптурна група «Ощадність, рільництво та

промисловість» (її називають місцевою «Статуєю Свободи»), яка прикрашає фасад будинку Музею етнографії та художнього промислу – колишнього приміщення Галицької ошадної каси, спорудженого у 1891 р. Реставрується «Чорна кам'яниця» (роки будівництва 1588-1589) на площі Ринок за кошти гранту Посольського фонду США, потребує реставрації каплиця Боїмів (XVII ст.), законсервовано рештки Високого замку, яких теж вже досягла «цікавість» туристів. На додаток до цієї проблеми Львів гостро відчує й інший аспект явища туристичного перенавантаження – це збільшення обсягу та проблема вивозу та переробки твердих побутових відходів. Після пожежі на Грибовицькому сміттєзвалищі влітку 2016 р. Львову не стало куди вивозити свої ТПВ, обсяг яких закономірно зріс із зростанням числа туристів. Недарма туристичний рекорд Львова, який у 2016 р. відвідали 2,6 млн. гостей і число яких зростає рекордними темпами – на 15-20% щорічно (при цьому кожний турист у середньому витрачає у місті понад 100 євро щоденно), співпав зі «сміттєвою кризою». Між тим, схема логістичної організації туристичного простору міста, запропонована автором [1, с.200], підказує про необхідність застосування комплексного підходу, що передбачає і використання «зворотної (реверсивної) логістики», тобто логістики переробки відходів. Зазначимо, що туристи під час перебування у містах залишають багато відходів, особливо у середмісті (за деякими оцінками – 3-4 кг на особу за добу). Це – прямі відходи. Крім них є і опосередковані – це відходи готелів, ресторанів, кав'ярень, яких у середмісті Львова останніми роками з'явилося дуже багато. Відходи потребують ефективних технологій їх збирання, вивезення та переробки – таку можливість надає «реверсивна логістика». У Львові врахували необхідність розміщення смітників біля кожної лавки у центрі (при цьому смітники гарно, по-художньому оформлені і виконані місцевими майстрами), але при цьому не було прослідковано шляхи вивозу ТПВ та можливості їхньої наступної переробки. Між тим, щоденний обсяг відходів у місті дорівнює 600 тон (2017 р). Вирішити цю проблему у Львові можливо на підставі застосування двох підходів: транспортного та логістичного. До останнього часу активно застосовувався перший підхід, який полягав у знаходженні транспортних посередників (компаній), які зобов'язувалися (за дуже пристойну оплату) знайти відповідні сміттєзвалища і вивозити туди міські відходи Львова. Але, як показав досвід, коли львівське сміття потрапляло майже в усі області України, це не вирішувало проблему відходів. З метою зменшення їхнього обсягу були пропозиції пресування ТПВ на спеціальних майданчиках у межах міста, але вони теж не отримали схвалення, зокрема, від мешканців Львова. І тільки недавно керівництво міста та області звернулося до логістичного підходу, тобто до застосування засад «зворотної» логістики, коли аналізу і контролю підлягають не тільки різноманітні вхідні потоки до міста (у т.ч. туристів, товарів, сировини, палива тощо), але й вихідні потоки, серед яких важливе місце займають потоки ТПВ. Логістична наука і практика розробили пропозиції щодо ефективного управління цими потоками та їх глибокої переробки (рециркуляції, англ. *recycling*) на відповідних підприємствах (сміттєпереробних заводах). Подібні підприємства можливо збудувати у відносно короткі терміни (як показує наведений приклад м.Рівного – за рік), а відповідні інвестиції можуть бути як міжнародними, так і внутрішніми, комунальними. Саме такий досвід репрезентує м.Київ, де обсяг відходів становить 3000 тон щодоби (2017 р.), але їхнє зберігання та переробка успішно здійснюються, по-перше, на полігоні ТПВ у с.Підгірці; по-друге, на Бортницькій станції аерації (БСА); по-третє, на сміттєспалювальному заводі «Енергія» у Дарниці. Київ активно залучає міжнародні досягнення та інвестиції, так, БСА нині модернізується за участю японських компаній, а у м.Фастів під Києвом споруджено з китайською участю завод з переробки пластикових відходів (відповідно у Києві відкрито пункти з прийому пластика з оплатою 5 грн./кг).

Наступну ідею нових технологій боротьби з вуличним сміттям мер Києва В.Кличко привіз з відрядження до Берліна восени 2016р. Це встановлення підземних сміттєвих

баків, які поступово замінять звичні дворові контейнери для сміття. Передбачено встановити в Києві 70 підземних смітєвих баків, перші з яких вже з'явилися у травні 2017 р. на Пейзажній алії. Вони являють собою невелику урну зверху, а під землею – поємний бокс, що вміщує 5 кубів відходів та нейтралізує запах. Ці контейнери оснащено сонячними панелями та датчиками, які подають сигнал диспетчеру при заповненні підземного баку повністю. Ще один зразок нових київських смітєвих урн складається з двох частин: зовнішнього каркасу та власне урни – металевого чи пластикового контейнеру, куди і збиратиметься сміття. Комунальники зможуть дістати сміття, відкривши задню стінку каркасу, замінити пакет із сміттям на чистий. Перша партія нових урн, які встановлять у центральній частині Києва, налічуватиме 300 штук. У такий спосіб буде замінено старі урни, що нині ще «працюють» у столиці та вже давно не відповідають потребам киян та гостей міста. Це старі, ще радянського зразку, бетонні, а також металеві, які часто можна зустріти у зелених зонах міста біля лав, що мають невеликий обсяг та швидко наповнюються відходами. Часто це стає причиною того, що навколо них починають «рости» гори сміття, адже не всі готові донести обгортку від морозива чи пляшку до вільного контейнера. Інший тип урн, що набув поширення у Києві перед проведенням Євро-2012, – металеве кільце з натягнутим на нього пластиковим пакетом, – виглядає зовсім неестетично. Крім того часто курці викидають недопалки саме у пакети, вони прогорають і все сміття висипається на землю.

Серед світових досягнень у сфері збирання та переробки сміття у містах, що можна рекомендувати до використання в Україні, відзначаються такі:

1. Французький винахід – інтелектуальне смітєве відро «Eugene», яке має два відділення: одне – для відходів для подальшої переробки, інше – для непереробних відходів. Коли відро наповнюється, воно за допомогою сканера штрих-кодів нагадує власнику, що слід викинути сміття. Також цей пристрій запам'ятовує, які упаковки викинуто, після чого заносить їх до переліку покупок, цей список можна подивитися у додатку до смартфона. «Розумне» відро є в продажу з 2017 р., його ціна – \$299.

2. Пристрій польського виробництва – вуличний смітєвий бак «Bin-e», що здатний ідентифікувати, класифікувати, сортувати відходи та направляти запит на очищення до обслуговуючої компанії. Крім цього бак «уміє» попередньо обробляти сміття, для прикладу, стискаючи пластик. Також «Bin-e» вчиться розпізнавати нові об'єкти, підключаючись до хмарних баз даних. Очікується впровадження «розумних смітників» у містах Польщі, зокрема, у Варшаві, з 2017 р.

3. Висновки та подальші розвідки

Отже, логістичний підхід, застосований, зокрема, в «Концепції розподілу туристичного навантаження Львова», що недавно була ухвалена Львівською міською радою, слід було б поширити і на усі інші аспекти туристичного господарства міста, включаючи управління відходами, на базі використання найновітніших технологій та залучення національних та міжнародних інвестицій. Сказане стосується, на нашу думку, й інших міст – значних туристичних центрів України, зокрема Харкова, Дніпра, Одеси тощо.

Література

1. Смирнов І.Г. Маркетинг у туризмі: навч.пос./ І.Г.Смирнов. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. – 251 с.
2. Ми їх втрачасмо: історичні будинки Києва, які можуть знести в будь-який момент [електронний ресурс]// Режим доступу: <https://styler.rbc.ua>
3. Кириченко Л. Старинный Киев рушится на глазах / Л.Кириченко. – Сегодня. – 2017. – 30 серпня. – С.14.

Фізкультурно-спортивна послуга як економічна форма процесу фізкультурно-спортивної діяльності

Наталія Щербатюк

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
вул. Т.Шевченка, 1
м. Кропивницький, 25006, Україна
E-mail: 0501725359@ukr.net

***Abstract.** The article is devoted to the coverage of aspects of physical culture and sports services as a commodity. The characteristic features of athletic and sports services are determined. The attention is paid to the peculiarities of the production process of sports and sports services. The market relations in the field of physical culture and sports are featured.*

***Keywords:** marketing, physical education and sports services, market in the field of physical culture and sports.*

1. Вступ

Сьогодні однією з найважливіших складових ефективного функціонування сфери фізичної культури і спорту стає маркетинг. Спостерігається інтенсивне проникнення ринкових відносин у сферу фізичної культури і спорту. Фізична культура і спорт є самостійною галуззю господарства, основним продуктом якого є фізкультурно-спортивні послуги, що передбачають організовані форми занять фізичними вправами і видами спорту з різними цілями.

Галузь господарства, якою є «фізична культура і спорт», являє собою діловий простір, де індивідуальні підприємці задовольняють широке коло вимог споживача. Він розвивається величезними темпами, і це не тільки організація та проведення різноманітних змагань, але й суміжні з цим рекламні, виробничі сфери. Маркетинг у сфері фізичної культури і спорту, як наука і практичний інструментарій, став формуватися коли виробництво і споживання спортивних товарів та послуг значно розширилися, а суперництво за клієнтуру і збут загострилося. Боротьба за споживача досягла такої стадії, коли забезпечити своєму товару збут виробник міг тільки завдяки маркетинговим заходам.

1.1. *Методологія*

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науці існують певні дослідження, які присвячені вивченню соціально-економічних аспектів розвитку сфери фізичної культури і спорту. Дослідженням проблеми функціонування та розвитку сфери фізичної культури і спорту в умовах ринку в Україні займалися Ю.П. Мічуда, М.М. Приймак. Застосування моделювання для відтворення певних характеристик маркетингу в умовах і формах, які адаптовані для виробничого сектору фрагментарно висвітлено в працях Н.Р. Балук, Н.Ф. Басій, Р.В. Федоревич, С.Б. Семенюк. Маркетингу фізкультурно-оздоровчих послуг та позиціонуванні здоров'я як прибутку присвячені праці П.А. Виноградова, С.І. Гуськова та ін. Про особливості менеджменту та маркетингу фізкультурно-оздоровчих послуг (С.І. Гуськов, Ю.А. Зубарев, А.А. Кудінов, А.І. Шамардін і ін.);

2. Результати дослідження

Коли нема попиту, то нема і пропозицій. Це формула маркетингу у будь якій сфері: будь то продаж матеріального товару (одежа, їжа, машини і т. д.), або товару нематеріального, тобто товари послуг такі як, ☐ реклама, нотаріальні послуги, послуги туристичних агентств, послуги у сфері фізичної культури і спорту і т. д.

Як тільки фізкультурно-спортивні послуги почали набувати форми товару то одразу сформувався попит на цей товар. Бо ринок існує там і тоді, де і коли, з одного боку, є досить велика кількість бажаючих заплатити за потрібні їм фізкультурно-спортивні послуги, а з іншого, є достатнє число виробників, спроможних надати такі послуги, забезпечуючи при цьому їх високу якість. Фізкультурно-спортивна послуга – являє собою діяльність фахівців з фізичного виховання і спорту, пов'язану з використанням специфічних економічних ресурсів і спрямовану на досягнення бажаного стану організму людини засобами фізичної культури і спорту(Мічуда Ю.П., 2007).

Ця діяльність має загальноекономічні ознаки виробничого процесу. Як і в інших сферах економіки, вона потребує відповідного речового фактора – засобів виробництва. Виробництво фізкультурно-спортивної послуги базується на використанні специфічних засобів виробництва – спортивних споруд, обладнання, інвентарю, екіпіровки тощо.

Процес виробництва є також процесом праці, яка, залежно від галузі економіки, має відповідний зміст, специфічну фахову приналежність. Фізкультурно-спортивна послуга створюється працею відповідних фахівців: викладачів фізичного виховання, інструкторів фізичної культури, організаторів масової фізичної культури, тренерів.

Водночас існують досить істотні відмінності між виробництвом матеріального продукту й фізкультурно-спортивної послуги. Виробництво матеріального продукту складається з кількох послідовних етапів: 1) етап авансування капіталу, тобто придбання факторів виробництва; 2) власне процес виробництва, тобто створення матеріального продукту; 3) процес реалізації продукту; 4) надходження продукту до нового власника з метою його споживання.

Виробництво фізкультурно-спортивної послуги серед засобів виробництва потребує наявності специфічного предмета праці. Відомо, що предметом праці є все те, на що працівник діє за допомогою засобів праці. У сфері матеріального виробництва – це сировина, матеріали, напівфабрикати, паливо, енергоресурси тощо. Виробництво фізкультурно-спортивної послуги має свій специфічний предмет праці – психофізіологічний стан людини-споживача послуги. Фахівці фізичної культури і спорту, використовуючи спортивні споруди, обладнання, інвентар, впливають на психофізіологічний чи емоційний стан фізкультурника, спортсмена, глядача з метою привести його до бажаних параметрів, тобто з метою надати фізкультурно-спортивну послугу. Це зумовлює цілий ряд характерних рис фізкультурно-спортивної послуги, що відрізняють її від матеріального продукту(Мічуда Ю.П., 2001).

Найперша риса – це невідчутність фізкультурно-спортивної послуги. Матеріальний продукт має чітко визначену предметну форму, яку можна реально відчувати, наприклад, на дотик, смак, запах тощо. Це зумовлено матеріальним змістом предмета праці, з якого виготовляється продукт. Оскільки предмет праці в економіці фізичної культури і спорту – психофізіологічний чи емоційний стан людини – не має матеріального змісту, то й сама послуга теж не може набувати матеріальної форми. Вона являє собою невідчутний процес, неопределену діяльність.

Наступна риса – неможливість зберігання фізкультурно-спортивної послуги. Ця властивість впливає з попередньої. На відміну від матеріального продукту, що може деякий час зберігатися (залежно від встановленого терміну), перебувати у формі запасу, фізкультурно-спортивна послуга не зберігається в часі. Адже термін її «життя» до моменту споживання вимірюється часом самого її виробництва, тобто періодом діяльності фахівця (час занять оздоровчою фізичною культурою, тренування, спостереження гри). З цього випливає, що фізкультурно-спортивну послугу не можна за бажанням споживача обмінити на іншу, більш якісну. Тобто процесу споживання послуги притаманний незворотний характер.

Ще одна риса – це невіддільність фізкультурно-спортивної послуги від джерела виробництва. Виробництво фізкультурно-спортивної послуги потребує обов'язкової участі у ньому споживача як носія власного психофізіологічного стану. Протягом усього часу

виробництва споживач перебуває у безпосередньому контакті з виробником. Споживача, таким чином, можна вважати партнером виробника, «співавтором» фізкультурно-спортивної послуги. Сприяючи виробництву послуги, споживач водночас споживає її. Тобто життєвий цикл фізкультурно-спортивної послуги значно коротший, ніж у матеріального продукту. Він розпочинається й закінчується у виробництві, яке зливається зі споживанням, являючи собою єдиний неподільний у просторі та часі процес фізкультурно-спортивної діяльності. Це дає змогу споживачу добре знати як самого виробника, так і процес виробництва послуги.

Відносна несталість якості фізкультурно-спортивної послуги. Специфіка фізкультурно-спортивної діяльності полягає у тому, що тут провідна роль належить людині-фахівцю. Саме від праці викладача фізичного виховання, інструктора чи тренера насамперед залежить якість фізкультурно-спортивної послуги. Речовий фактор виробництва (спортивні споруди, обладнання, інвентар) мають допоміжне, другорядне значення. Цілком зрозуміло, що функціональні якості робочої сили фахівця значно складніше підтримувати на постійно високому рівні, ніж технологічні характеристики матеріального виробництва. Так, скажімо, якість тренувального процесу може істотно змінюватися залежно від самопочуття та настрою тренера у конкретний проміжок часу. А у деяких випадках навіть його високий фаховий рівень не може виправити становище. Несталості якості сприяє й присутність у виробничому процесі іншого його учасника – споживача фізкультурно-спортивної послуги (фізкультурника, спортсмена, глядача). Якість послуги залежить і від їхнього настрою та самопочуття, а також від наявності навичок правильного споживання послуг. Таким чином, на рівень якості фізкультурно-спортивної послуги впливає велика кількість дуже складних факторів, що й створює передумови її несталості.

Обов'язковість регулярного споживання фізкультурно-спортивної послуги. Заняття фізичною культурою та спортом мають на меті задоволення відповідних потреб людини. Для повного задоволення цих потреб слід дотримуватись певних умов занять, і насамперед їх регулярного проведення, що зумовлюється науково обґрунтованими методиками навчально-тренувального процесу. Споживання фізкультурно-спортивної послуги має сенс і дає бажаний результат лише у разі дотримання вимоги регулярності. Водночас слід відмітити, що ця вимога у багатьох випадках зовсім не обов'язкова для споживання матеріального продукту. Можливість колективного споживання фізкультурно-спортивної послуги. Отримувати бажаний ефект від споживання фізкультурно-спортивної послуги може одночасно значна кількість людей. Найхарактернішим у цьому сенсі є споживання послуг, які виробляються в ігрових видах спорту (футболі, бейсболі, хокеї та ін.). Залежно від розмірів спортивної споруди одночасними споживачами послуги (у якості глядачів) можуть бути від кількох тисяч до десятків тисяч осіб. Це надає виробникам фізкультурно-спортивної послуги певні економічні переваги перед виробниками матеріальних продуктів. Надаючи фактично одну послугу багатьом споживачам, вони отримують змогу робити менші витрати ресурсів у розрахунку на одного споживача. Водночас виробники фізкультурно-спортивної послуги значно більшою мірою ризикують зіпсувати свій імідж у разі неякісного обслуговування великої кількості споживачів одночасно.

Ринок у сфері фізичної культури і спорту, є ринком специфічних товарів [2] фізкультурно-спортивних послуг, і сукупність відносин з приводу їх купівлі та продажу (Мічуда Ю.П., 2007). Специфічні потреби людей можуть бути різноманітні, [2] особлива потреба у фізичних навантаженнях, бажання оволодіти навичками здорового способу життя, задовольнити емоціональну складову при спілкуванні з однодумцями, бажання бути першим в змаганнях та підтримувати спортивну форму, або перейматися результатом тих за кого «вболіваєш». При цьому багато видів спорту мають добротну видовищність (футбол, баскетбол, хокей, біатлон і т.д.) та шикарну естетичність (фігурне катання, гімнастика спортивна та художня тощо.). Таким чином в умовах ринку результат людської діяльності у сфері фізичної культури і спорту наповнюється реальним економічним змістом і, набуваючи форми соціальної послуги, він, як правило, стає товаром (Мічуда Ю.П., 2015). Відповідно специфічні потреби людей (потреби у фізичному

розвитку, зміцненні здоров'я, оволодінні навичками здорового способу життя, спілкуванні, змагальності, видовищах, досягненні та підтриманні спортивної форми, естетичні та інші потреби) задовольняються за допомогою ринку, де споживач може купити необхідні йому фізкультурно-спортивні послуги (Степанова О. Н., 2005).

Деякі фізкультурно-спортивні послуги споживаються безкоштовно: фізкультурно-виховна послуга, частина фізкультурно-оздоровчих, спортивно-тренувальних та фізкультурно-реабілітаційних послуг. Безпосередніми виробниками названих фізкультурно-спортивних послуг є вихователі дошкільних виховних закладів, викладачі середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, тренери, інструктори та організатори, фахівці з фізичної реабілітації. Виробництво таких послуг здійснюється у формі заняття, що проводиться відповідно до спеціальних методик.

Названі фізкультурно-спортивні послуги забезпечують першочергові життєво необхідні потреби людини для його здоров'я і вважаються соціально значущими. Це об'єктивно, оскільки будь-яке суспільство зацікавлене в здорових та міцних робітниках, тобто мати населення з досить високим рівнем здоров'я. Бо тільки фізично, а значить і психологічно здорова людина може виконувати роботу яка націлена на розвиток суспільства. Якщо ви маєте населення з досить високим рівнем здоров'я, то кожне нове покоління вступає у самостійне трудове життя фізично загартованим з умінням вести здоровий спосіб існування і виконувати більш високі завдання. Це зумовлює розвиток суспільства. Цієї мети досягають шляхом фізичного виховання населення, тобто надання йому фізкультурно-виховної послуги. Зважаючи на високу соціальну значущість цих послуг, вони визнаються суспільством обов'язковими для споживання людьми відповідних вікових груп. Вони мають надаватися цілеспрямовано залежно від фізіологічного віку, розвитку м'язів, статі, інтересів.

Такий підхід суспільства до фізичного виховання у багатьох країнах має законодавче підтвердження. Наприклад, у Законі України «Про фізичну культуру і спорт» соціальна значущість фізкультурно-виховної послуги розкривається такою нормою: «Фізичне виховання є головним напрямом впровадження фізичної культури і становить органічну частину загального виховання, яка повинна забезпечити розвиток фізичних, морально-вольових, розумових здібностей та професійно-прикладних навичок людини. Фізичне виховання шляхом проведення обов'язкових занять здійснюється в дошкільних виховних, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних та вищих навчальних закладах відповідно до навчальних програм, затверджених у встановленому порядку». Певна частина фізкультурно-спортивних послуг споживається безкоштовно, а їхня решта стає товаром, тобто об'єктом ринкових відносин. Це зумовлюється рядом чинників (С. Імас, Ю. Мічуда, 2015):

1. Значне зростання попиту на фізкультурно-спортивні послуги завдяки підвищенню рівня доходів та зміні структури споживацького бюджету населення в країні на користь послуг сфери фізичної культури і спорту.

Рівень доходів напряму впливає на попит фізкультурно-спортивних послуг. Чим більше розвинута держава, тим більше коштів населення має змогу виділяти на фізкультурно-спортивні послуги.

2. Зростання вимог до рівня якості послуг-товарів з боку споживачів, що потребує залучення значних ресурсів суспільства у сферу для задоволення цих потреб.

Коли зростає попит на фізкультурно-спортивні послуги, то зростають вимоги до належного рівня якості послуг-товарів з боку споживачів. Якщо спортивна комерційна організація бажає мати більший дохід чим інші, то вона має залучити більше ресурсів для придбання більш якісного і ергономічного спорядження для бажаючих займатися оздоровленням свого тіла. Така тенденція призводить до розвитку інфраструктури сфери фізкультурно-спортивних послуг, і стимулює до її розвитку.

3. Зростання пропозиції фізкультурно-спортивних послуг за рахунок збільшення мережі сучасних спортивних споруд, залучення фізкультурно-спортивними організаціями

значної кількості кваліфікованих фахівців, у тому числі фахівців з питань ринку (менеджерів, маркетологів тощо).

Саме зростання пропозиції фізкультурно-спортивних послуг тільки за рахунок збільшення мережі сучасних спортивних споруд дає свій результат. Але саме збільшення мережі буде не повноцінною пропозицією якщо не буде комплексного підходу до споживача. Якщо зростання пропозиції буде полягати у збільшенні залів, наприклад тільки важкої атлетики, то таке зростання буде малоефективним. У сучасному світі зростає тенденція мультипропозицій в одному закладі (спортивній споруді), коли під одним дахом зібрані різноманітні пропозиції фізкультурно-спортивних послуг: зал важкої атлетики, фітнес зал, кардіо зал (бігові доріжки, орбітреки, велотренажери), зал для єдиноборств, боксерський зал, басейн, масажний кабінет і т.д. Чим більш комплексний підхід тим більш конкурентоспроможний фізкультурно-спортивний заклад. Послуга, яка однією з перших набула статусу товару, є спортивне видовище. Адже спортивні змагання, які є спортивним видовищем, можна зрівнювати з іншими видовищами – концертами, виставами, кінофільмами – які завжди були товаром. Крім того спортивно-видовищні послуги в порівнянні з видовищними послугами інших галузей економіки (наприклад мистецтва) можуть знайти більш різноманітного, більш масового споживача.

По-перше, глядачі спортивного видовища мають більшу свободу дій: можуть вільно пересуватись по дозволеній території під час змагань; спілкуватись з сусідами, обговорюючи дійство на спортивній арені; яскраво виявляти власні емоції, наприклад коментуючи футбольний матч.

По-друге, спортивне видовище не потребує значних інтелектуальних напружень, що полегшує його сприймання. Крім того споживання спортивного видовища не вимагає спеціальної підготовки та особливих вольових зусиль. Для повноцінного споживання спортивного видовища досить розуміти сутність, кінцеву мету даних змагань.

Масовості та великої популярності набули такі види як шейпінг, фітнес, аеробіка та інші оздоровчі системи. Вони не потребують якихось специфічних навичок, а тому доступні всім верствам населення від школярів до людей похилого віку. І вони все більше збирають величезну кількість активних учасників за рахунок надання цих оздоровчих послуг населенню.

3. Висновки

Постійна конкуренція за споживача фізкультурно-спортивних послуг обумовлює необхідність обслуговування та управління галуззю. Тому маркетинг відіграє ту рушійну силу, яка ретельного вивчає інтереси і потреби людей які займаються фізичною культурою і спортом. Завдяки дослідженням виявляють що більше впливає і приносить позитивний результат для їх найбільш повного і оптимального задоволення. Для цього потрібні серйозні дослідження як виробництва так і споживання товарів, послуг, впровадження нових технологій і т.д. І такі задачі має вирішувати маркетинг.

Література

1. Імас Є. Тенденції розвитку сфери фізичної культури та спорту в умовах сучасного ринку/ Євген Імас, Юрій Мічуда // Теорія і методика фізичного виховання і спорту.– 2015. – № 2. – С.142-149.
2. Мічуда Ю. Особливості наукового аналізу сучасного ринку у сфері фізичної культури і спорту / Ю. Мічуда // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2001. – № 4. – С. 82–86.
3. Мічуда Ю. Проблеми розвитку підприємництва у сфері спорту для всіх/ Ю. Мічуда// Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 1. – С. 82–86.
4. Мічуда Ю. П. Сфера фізичної культури і спорту в умовах ринку: закономірності функціонування та розвитку / Ю. П. Мічуда. – К.: Олімпійська література, 2007. – 216 с.
5. Степанова О. Н. Маркетинг в сфере физической культуры и спорта. – 2-е изд. / О.Н.Степанова. – М.: Физкультура и спорт, 2005. – 256 с.

Part 2

Modernity and trends in the development of the educational sphere

Study of academic autonomy and academic freedoms

Iryna Aksonova, Viktoriia Shlykova

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Nauky avenue, 9-A

Kharkiv, 61166, Ukraine

E-mail: ivaksonova@gmail.com, v.shlykova@ukr.net

***Abstract.** The current stage of the higher education systems development in the countries of the world is characterized by increased attention to the problems of autonomy and the formulation of the university sovereignty doctrine. The article summarizes the approaches to the concepts of academic autonomy and academic freedom, provides theoretical substantiation of the principles of autonomy of higher educational institutions.*

The methodological and informational basis of the research were the work of scientists, which highlighted the problems of forming the autonomy of higher education systems in the countries of the world, materials of periodicals and Internet resources on the specified topics. During the research, methods of comparative analysis, system and logical analysis and information generalization method are used.

***Keywords:** autonomy, academic freedom, educational systems.*

1. Introduction

In today's conditions of higher education systems development in the countries of the world special attention is paid to the formation of autonomy of higher educational institutions (HEIs). Autonomy is understood as the autonomy of higher educational institutions in solving issues that relate to their competence. At the same time, autonomy acts as an institutional form of academic freedom, which is necessary for the implementation of the function of higher education. Autonomy and academic freedom contribute to the conceptualization of the democratic process in HEIs. In 1871, the German scientist H. Helmholtz developed a theory of the combination of academic freedom and the responsibility of universities, which formed the basis of the content of the principle of academic autonomy in the Bologna Process (Yu. E. Shabalin, 2008). This theory, in its turn, is based on the Humboldt's model, which determined the development of the Berlin University – the most authoritative in Europe, a new type of university of the XIX century. The essence of the model is that the university is the center of the educational system, because it combines learning and research.

The Humboldt's model of the university was enshrined in the World Declaration on Higher Education for the XXI Century. According to the Recommendations concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel approved by the UNESCO's General Conference, higher education institutions and their personnel and students should (UNESCO, 1998):

preserve and develop their crucial functions, through the exercise of ethics and scientific and intellectual rigour in their various activities;

be able to speak out on ethical, cultural and social problems completely independently and in full awareness of their responsibilities, exercising a kind of intellectual authority that society needs to help it to reflect, understand and act;

enhance their critical and forward-looking functions, through continuing analysis of

emerging social, economic, cultural and political trends, providing a focus for forecasting, warning and prevention;

exercise their intellectual capacity and their moral prestige to defend and actively disseminate universally accepted values, including peace, justice, freedom, equality and solidarity, as enshrined in UNESCO's Constitution;

enjoy full academic autonomy and freedom, conceived as a set of rights and duties, while being fully responsible and accountable to society;

play a role in helping identify and address issues that affect the well-being of communities, nations and global society.

An analysis of the American system of higher education (R. N. Abramov, 2010) makes it possible to note the trend of higher education development from the model of a social institution to the model of higher education as an industry. In this model of higher education development consumers' ideas, academic stratification and management, as well as the growth of the consumer value of some types of knowledge among the public and in certain markets have significant weight. At the end of the eighties of the twentieth century similar processes were called privatization of higher education.

1.1. Research methods

According to the above, the formation of the autonomy of educational systems and universities is a topical issue of improving and developing today's higher education systems. The purpose of the article is to summarize the modern theoretical and methodological support for the construction of an effective system of higher education on the principles of autonomy, the definition of common and distinctive features between academic autonomy and academic freedom.

The methodological and informational basis of the research is monographs of scientists from the mentioned issues, materials of periodicals, Internet resources. In conducting the study were used comparative analysis, system and logical analysis, information generalization method.

2. The main material

In contemporary practice both national and foreign higher education systems are discussing the concepts and content of university autonomy and academic freedom. The Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education, which was approved in 1988, academic freedom and autonomy are understood (L. M. Volosnikova, 2005):

complex of rights and freedoms of teachers and students in the field of higher education;

state interference in the affairs of the university;

equality of members of the academic community;

freedom of teaching;

the freedom to study for students, which includes the right to choose the direction of study from the courses provided and the right to obtain formal confirmation of the knowledge gained;

freedom of scientific research;

freedom of development of educational opportunities;

the right to form trade unions in order to protect the interests of members of the academic community;

self-government of higher education institutions;

participation of all members of academic communities in the management of academic and administrative affairs;

election of all governing bodies of higher education institutions;
independent decision-making concerning the management and definition of education policy, research, educational work, allocation of resources.

Thus, in the Lima Declaration, academic freedom is defined as the freedom of members of the academic community to promote the generation and transfer of knowledge through research, study, discussion, documentation, production, teaching, creation, lecturing and writing. (O. A. Gavrilyuk et al., 2014). In the modern sense of the concept, academic freedom involves the freedom of teachers and universities in general – in forming the educational trajectory and the style of teaching, scientific research, financial and economic activity, and students – in choosing their educational trajectory. At the same time, in comparison with the concept of academic freedom, the term "autonomy" of the university is widely used, which is understood as a complex characteristic that reflects the independent activity of universities in the conditions of granted freedoms. That is, in its content the term "academic autonomy" is wider than the category "academic freedom".

The Law of Ukraine "On Higher Education" states that "autonomy of the University is its independence and responsibility in making decisions regarding the development of academic freedoms, the organization of educational process, research, internal management, economic and other activities, self-selection and staffing within the limits established by this Law "(2014a). And, "academic freedom is the independence and independence of the participants in the educational process during the conduct of pedagogical, scientific and pedagogical, scientific and / or innovative activities carried out on the principles of freedom of speech and creativity, the dissemination of knowledge and information, the conduct of scientific research and the use of their results and is implemented taking into account the restrictions established by law "(2014a).

Thus, it can be noted that the autonomy of higher educational institutions is considered more often as its external identity, and academic freedom – as a leading principle of the internal organization of its activities. At the same time, in practice, forms and types of academic autonomy and academic freedom are closely interconnected. For example, freedom of research depends on the funds for their conduct, consequently, the higher the level of financial autonomy, the higher the degree of academic freedoms of teachers and students.

In the "Magna Charta Universitatum", signed at Bologna University, the following principles of autonomy of universities are formulated, based on their particular role in the modern world as centers of culture, knowledge and research:

the autonomy of universities that function as a critical reflection of reality for the purpose of spreading culture through teaching and research;

the independence of universities from political, economic and ideological authorities;

fulfillment of his mission in compliance with the requirements of freedom on both sides: authorities and universities (1999).

As the authors point out (O. A. Gavrilyuk, 2014; V. Moklyak, 2015; 2009; A. F. Pavlenko, 2011), the autonomy of the subjects of the educational process maintains a stable relationship between various forms and types of academic freedom and autonomy and provides the opportunity for the participants in the educational process to develop different kinds of autonomy granted to them (Table 1).

For provided in tab. 1 relationship between the levels of academic freedom and autonomy is a characteristic change in their relations, depending on the stages of development of society and universities in general (E. B. Pokladok, V. V. Spasskaya, 1992). The high level of development of democracy in society stimulates the development of academic freedoms, which, in the presence of autonomy in higher educational institutions, make it possible for the teachers and students to develop a higher degree of autonomy. In its turn, the developed academic autonomy promotes the democratization and innovative development of universities

and institutional autonomy in general. In aggregate, the subjects mastered by the educational process, autonomy is a factor in the sustainable development of the state and society.

Table 1

Interconnection of academic freedoms and academic autonomy

Aspects of the consideration of autonomy	Subjects of the educational process		
	Student	HEI	Teacher
<i>Academic freedoms</i>			
External	Granted educational autonomy	Granted institutional autonomy	Granted professional autonomy
<i>Academic autonomy</i>			
Internal	Educational autonomy	Educational autonomy of students + professional autonomy of teachers	Professional autonomy
External + Internal	Mastered educational autonomy	Mastered institutional autonomy	Mastered professional autonomy

Source: compiled by the authors according to the data (Gavrilyuk O. A. et al., 2014)

Consider the main aspects of university academic autonomy. This category should be considered on the basis of theoretical (related to the understanding of the nature of the university) and practical (related to the principles of university management) considerations. As shown by the analysis of literary sources (R.N Abramov, 2010), the first university corporations arose as an association of professionals engaged in the transfer of knowledge and had privileges that are typical for this type of communities, namely the privilege of legal separation, when a professional corporation itself solved issues related to her inner life and had a higher jurisdiction over her members. In this regard, academic autonomy can be understood as a special case of professional autonomy related to the institutional organization and self-organization of the academic and university community.

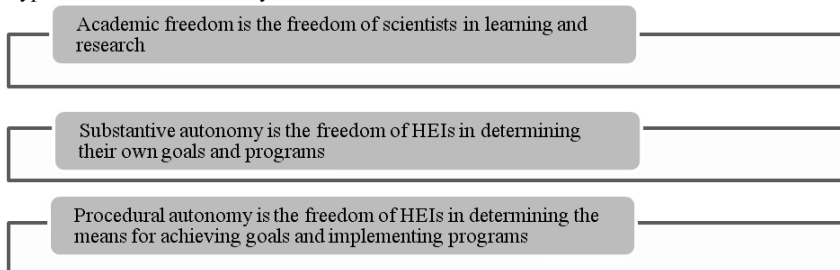
At different times, academic autonomy was under the influence of serious threats – from the pressure of the religious and secular authorities on universities, to the ideological intervention of totalitarian regimes and the logic of the university system commercialization. This dynamics changed the meaning of academic autonomy from real to symbolic, turning it into a metaphor, which meant the special position of the scientific community. I. Kant in his work noted the independence of scientific thinking, which is subordinated only to the "law of reason" and is a necessary property of a normal arrangement of academic life (I. Kant, 2002). For the French philosopher J. Derrida, university autonomy is an opportunity to make such a time gap, which will keep an intellectual view from the vanity of the world: "the time of reflection," which means that the internal rhythm of the university mechanism is independent of social time, postpones the urgency of the order, provides a large and valuable backlash "(J. Derrida, 2003).

The Lisbon Declaration of 2007 states that academic autonomy involves organizational autonomy of the university, financial autonomy, autonomy in recruitment, academic freedom in the content of curriculum and teaching, choice of thematic, theoretical perspectives and research methods. Rector of Aegean University (Greece) S. Katsikas gives a similar description of the institutional dimension of academic autonomy, which includes financial autonomy, that is combines the balance of the freedom of budget management with the response to the interest of society in the productive work of universities; administrative autonomy, when universities independently make key decisions regarding their activities; academic autonomy, which includes the priority of academic procedures in the selection of staff and the limitation of the interference of external agents (government) in research and teaching (S. K. Katsikas, 2012). University researchers also distinguish academic freedom, procedural and substantive autonomy (L. Shpakovskaya, 2007), Fig. 1.

Figure 1

Types of academic autonomy

Source: developed by authors on the data (L. Shpakovskaya, 2007)

It can be noted that, at the institutional level, substantive autonomy reflects the independent existence of the university that is mastered university autonomy, and procedural autonomy – its rights, that is granted to the university or its academic freedom. At the level of the subjects of the educational process, academic freedom reflects the granted autonomy, their rights, which can be mastered by teachers and students in the process of their autonomous activity.

The theoretical substantiation of academic autonomy as an institutional form of academic freedom is based on the following principles (L.M. Volosnikova, 2005):

- university carries out a special mission, which is to accumulate, store and broadcast knowledge and truth;

- academic freedom arising from the Descartes' epistemology, according to which the learning process involves freedom from external control;

- university performs the function of a socio-cultural object, that is, it creates conditions for the development of the individual, stores and transmits the scientific and cultural heritage, expands the scope of knowledge and their dissemination.

3. Conclusions and recommendations

As the reality shows, the world experience of the development of higher education systems, the quality of modern society is directly related to the quality of education, which, in turn, is largely determined by the level of university autonomy and the state of academic freedom in universities. The expansion of university autonomy and academic freedom is also important for the further formation of civil society, the process of creation of which in many countries is determined by the tasks of integration into the European and world economic, political and educational space.

Today, academic autonomy is among the basic indicators for the development of the European educational and scientific space – the construction of the "Europe of Knowledge". The main discussions are related to the definition of the boundaries of university freedoms and academic autonomy in the context of reducing the share of public funding for higher education systems, transforming public expectations from universities, increasing the need for flexible management of academic structures and adapting curricula to employers' requirements. At the same time, special attention is paid to the subordination of the academic autonomy of the university to the principles of the formation of the necessary competencies, and not only the number of necessary specialists, that is, the concept of university autonomy and academic freedom is complemented by the concept of responsibility. The educational policy of the state to expand the autonomy of educational systems and universities is aimed at initiating innovations in the organization of the educational process, in conducting teaching, research, personnel and financial activities.

Acknowledgement

This article is executed within the framework of the state budget applied research “Development of methodological and model information support of institutional autonomy of HEIs”. Prospects for further research in this direction are the clarification of the essence, components and levels of autonomy of the higher education systems in the field of organizational, financial, staffing and scientific and educational activities; specification of indicators and development of relevant tools for assessing the level of autonomy in the areas of organizational autonomy, financial autonomy, staffing autonomy and academic autonomy.

References

- Abramov, R. N. (2010). *Akademicheskaya avtonomiya: obrazy i realnost sovremennogo universiteta*. [online]. Available at: <http://refleader.ru/jgeotrbewmerqas.html>. [accessed 04.08.2017].
- Bolonskii process v dokumentah* (1999). [online]. Available at: <http://www.russia.edu.ru/information/legal/law/inter/bologna/>>. [accessed 15.06.2017].
- Volosnikova, L. M. (2005). *O principe akademicheskoi avtonomii*. [online]. Available at: <http://ecsocman.hse.ru/data/566/222/1218/44-49.pdf/>>. [accessed 25.07.2017].
- Gavrilyuk, O. A., Bulatova, K. A., Lebedeva, T. P. (2014). *Universitetskaya avtonomiya i akademicheskaya svoboda prepodavatelei vuzov v sovremennoi Rossii*. [online]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/universitetskaya-avtonomiya-i-akademicheskaya-svoboda-prepodavateley-vuzov-v-sovremennoy-rossii>>. [accessed 10.07.2017].
- Derrida, J. (2003). Universitet glazami ego pitomcev. // *Otechestvennie zapiski*. No. 6, pp. 96-103.
- Zakon Ukrainy «Pro vischu osvitu»* (2014a). [online]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>>. [accessed 07.09.2017].
- Kant, I. (2002). *Spor fakul'tetov* / Per. s nem. C.G. Arzakanyana, I.D. Kopceva, M.I. Levinoi; Otv. red. L.A. Kalinnikov. Kaliningrad: Izd-vo KGU, 2002. ISBN 5-88874-322-4.
- Katsikas, S. K. (2012). *The University in the third millennium: which reforms are needed? / Organisation for economic co-operation and development*. [online]. Available at: <http://www.oecd.org/dataoecd/26/12/37051299.pdf>>. [accessed 22.08.2017].
- Moklyak, V. (2015). Obgruntovannyaponyattya «avtonomiya vyschogonavchalnogozakladu» // *Pedagogichninauky*. No. 63, pp. 132-137. ISSN 2075-1478.
- Pavlenko A.F. (2011) Universytetska avtonomiya v systemi konkurentospromojnogo rozvytku vyschoi osvity // *Universytetska osvita*. No. 1, pp. 6-13. ISSN 2224-0128.
- Pokladok, E. B., Spasskaya, V. V. (1992). Evolyuciya avtonomii universitetov v Evrope // *Problemy zarubej noivisshei shkoly*. Vyp.3, pp. 1-18.
- Problemy i perspektyvy avtonomizacii ukrainskih VNZ v konteksti evropeiskogo dosvidu universitetskoi avtonomii* (2009). [online]. Available at: <http://old.niss.gov.ua/monitor/mart2009/7.htm>>. [accessed 20.08.2017].
- Shabalin Yu. E. (2008) *Principy akademicheskoi avtonomii*. [online]. Available at: http://ispu.ru/files/SovetRector_9-2008-%D1%81.21-26.pdf>. [accessed 10.06.2017]
- Shpakovskaya, L. (2007). *Politika visshhego obrazovaniya v Evrope i Rossii*. SPb.: Norma, 2007. ISBN 978-5-87857-131-9.
- UNESCO.(2005). *World Declaration on Higher Education and the Framework for Priority Action*. [online]. Available at: http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm>. [accessed 28.09.2017].

Pedagogical Congresses of the early XX century and their influence on the education of XX and early XXI centuries

Iryna Didenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60 Volodymyrska Street

Kyiv, 01033, Ukraine

E-mail: ir-za@i.ua

***Abstract.** The two educational congresses held at the very beginning of the XX century are mentioned in the article. These two congresses are considered to be of great importance for the current education due to the fact, that plenty of ideas that were firstly outlined during those congresses are still up-to-date in the XXI century. For example, the idea of life-long education; hands-on experience that students should get, that they are not expected just to accumulate knowledge, but to apply it to practice; abolishing of exams and decreasing of the stress of primary school pupils during assessment; the effectiveness of teaching national minorities in their mother tongue. The phenomenon of congresses that appeared almost a hundred and a half years ago is still up-to-date in the XXI century and the progressive concepts that were suggested during the congresses are timeless.*

***Keywords:** pedagogical congress, adult education, secondary education.*

1. Introduction

The development of education highly depends not only on the individual contributions of separate progressive teachers, but also on different ways they share their achievements with their colleagues. For this purpose teachers organise a variety of methodological seminars, publish the results of their findings in different scientific journals, participate in international scientific conferences and educational congresses, where they share their experience, conduct master classes, discuss difficult issues and find solutions. The first time such meetings were organized in our country goes back to the late nineteenth century, when teachers for the first time began organizing pedagogical congresses to discuss educational problems (Didenko, 2013). The phenomenon of educational congresses was firstly researched by their organisers: M.Korf, M.Bunakov, M.Lavrovskyy. Then L.Korz, L.Korzunova N.Kalynychenko studied the congresses from another angle – vocational training of teaching staff in Russia (Korzunova, 2010). O.Kapranova in her study covered only the first congress of teachers (Kapranova), while O.Kondrashov studied pedagogical congresses only as a part of All-Russian Teacher Union activity (Kondrashov) The first time when educational congresses became the topic of a separate research was the dissertation of V.Vdovenko "The problems of primary education of Ukraine in pedagogical congresses (1861-1920rr)." (Vdovenko, 2005). But in her research she covered only the problems of primary education in the context of congresses, while quite wider range of issues was arisen during educational congresses, for example, problems of secondary education and adult education. The purpose of this work is to research the problems of secondary education and adult education in terms of two big congresses, held in 1909 and 1911, that had a great impact on the education of the rest of the XX century and XXI century, as well.

2. Issues of secondary and adult education covered in the work of two educational congresses in the early XX century and their impact on the education of XX and XXI centuries

From 7 to 14 of June 1909 St. Petersburg hosted the First Russian Congress of teachers of the urban, according to the status of 1872, schools, during which they discussed the problem of matching urban school and secondary school curriculum. It was decided that the students

graduating from a four-year primary school should have the right to enter the fifth form of a secondary school, where foreign languages are taught, if they pass the exam in this foreign language, the exception was made only for those pupils, who had learned the foreign language in their urban school (Samsonov and Tumim, 1910). Also the curriculum of a four-year urban school was discussed, it was decided that the curriculum should include the Law of God, the Russian language, arithmetic and elementary algebra, geometry, and elementary trigonometry, science, physics, geography, history, law, drawing, sketching, singing and gymnastics (Samsonov and Tumim, 1910). In addition to compulsory subjects some additional subjects were introduced, the choice of which should depend on the local conditions: art, accounting, gardening, native language instruction for urban for people of other nationalities schools (Samsonov and Tumim, 1910).

One more achievement of the Congress was the elimination of the examinations as non-pedagogic method from the point of view of the participants of the Congress (Samsonov and Tumim, 1910). With the same aim the external means of coercion were cancelled: points, penalties and rewards, the external discipline. Delegates considered that the success of pupils is the result of their interest to learning, which is supported by the authority of a teacher, due to the knowledge this teacher has (Samsonov and Tumim, 1910). The issue of language of instruction at schools in areas where people of other nationalities live was arisen. The Congress supported the resolution of the necessity of teaching in the native language to ensure maximum efficiency of learning for the people of other nationalities (Samsonov and Tumim, 1910).

In addition, the necessity to change the curriculum in urban schools to meet the children's needs, to change teaching methods to support creativity and initiative of children during the practical lessons were emphasised during the Congress, so the extra-curricular study program has gained greater importance (Samsonov and Tumim, 1910). Even while making up the schedule, teaching councils, from the point of view of delegates, need to consider the requirements of hygiene and pedagogy.

In 1911, during the First Zahalnozemsky Congress on public education the issues of adult education are also thoroughly discussed (Doklady, 1911). The short course of primary school was mentioned as a reason for adult education implementation, because the leavers were not able to continue studying themselves after such a short school course (Doklady, 1911). They thought about the optimization of Sunday schools and repeated courses for adults in rural areas (Doklady, 1912). At the Congress such steps in the development and improvement of adult learning were suggested: to form groups according to the students' level of preparation; while developing the curriculum to bear in mind the adult age of the students, their views about life and education, their professional needs; to choose the following subjects as compulsory ones: arithmetic with elementary geometry, bookkeeping, the Russian language for writing receipts, letters, statements and decisions of village meetings and the study of the Law of God (Doklady, 1911).

During the Congress the participants also emphasised the necessity to take into account the adult age of students, while choosing the teaching methods, textbooks and practical works, for example, not to use books for children during the classes (Doklady, 1911). Although the courses for farmers were called as repeated, teachers were suggested not to limit the curriculum with reviewing the material of primary school, but also to complement it with new knowledge and skills, which farmers could then apply in practice. Courses had to become mobile to cover the biggest part of the adult population (Doklady, 1911). The delegates of the Congress considered visual aids and libraries as extremely important in adult education. Moreover, libraries should not have to move together with the courses, so the students would be able to enrich their knowledge even after leaving the courses (Doklady, 1911).

Due to the fact that the Congress was focused on the zemstvo's and village needs, the courses, that were offered in the first turn, were connected with agriculture: Gardening,

Beekeeping, but soon gradually they were expanded and covered other subjects: Chemistry, Economics, History and Law (Doklady, 1911). Teachers and the representatives of zemstvo during Zahalnozemsky Congress could not help considering the work of public schools. They discussed issues of teaching and learning. It was noted that children should be taught with the help of the real-life examples and material (Doklady, 1911). Student learning should be closely connected with the things that surround them, starting with "...the environment by means of conversations and walks...", generalizing and systematizing everything that children already know from home life. For example, the study of geography should begin with the study of the native village and its surroundings. It was noted that the introduction of the new material should be done from easy things to difficult ones, from facts to their cause-effect relationships and patterns, giving the students an opportunity to make conclusions themselves due to their observations (Doklady, 1911).

During the discussions the necessity to underline for the students the connection between the skills and knowledge acquired and the possibility of practical application of these knowledge and skills was emphasised, the training should be practical, to provide the skills necessary for life (Doklady, 1911). While creating the curriculum and choosing the methods of teaching at public school, from the point of view of the participants of the Congress, they should focus on the skills mastering and development of abilities, rather than on the accumulation of knowledge (Doklady, 1911). The new curriculum for the public schools was considered during the Congress. The purpose of studying the law of God was determined as the development of the religious feeling that reflects the spirit of Christian morality (Doklady, 1911). The purpose of the Russian language studying was determined as: the native language skills application, the expansion of the student's mental horizons, preparation them for reading without supervision in order to find answers to practical questions and for self-learning (Doklady, 1911). As the means for achieving those goals, the delegates saw: reading, exercises, copying, writing, learning by heart, writing essays, business letters, etc (Doklady, 1911). In the study of arithmetic and geometry the Congress set very practical goals: to learn to count and measure (Doklady, 1911). The course of history aim was seen as the development of national consciousness (Doklady, 1911). The purpose of teaching geography was outlined as the introduction of natural phenomena diversity, conditions and forms of human life (Doklady, 1911). The purpose of teaching singing was determined as "...teaching how to use singing to relax, to express their mood, to develop and satisfy their religious and aesthetic needs..." (Doklady, 1911).

Furthermore, the delegates discussed the issues of examinations. The delegates agreed that to improve the situation with the exams there were some conditions to be fulfilled: examinations should be held in the familiar for the children environment, for example, in their school; examinations should be conducted by the familiar to the children people, for example, by their teachers, whom they see every day at school; the examinations should be carried out in a correct, from the point of view of pedagogy, way; children should be granted with a more active role (Doklady, 1911).

3. Conclusions

Those two educational congresses outlined the ideas that are up-to-date even in the XXI century. For example, the idea of life-long education: that self-education should not stop after finishing school. Moreover, there should be resources in the disposal of those, who want to continue self-education: libraries, different courses, etc. One more idea of those congresses, that is popular in modern education, is hands-on experience that students should get, that they are not expected just to accumulate knowledge, but to apply it to practice.

Another thing, that was discussed during those congresses, and is implemented in current primary education, is abolishing of exams and decreasing of the stress of pupils during assessment. The idea of the effectiveness of teaching national minorities in the mother tongue

also is rooted in the suggestions of the participants of those congresses. At the end it should be mentioned, that the phenomenon of congresses that appeared almost a hundred and a half years ago is still up-to-date in the XXI century and the progressive concepts that were suggested during the congresses are timeless.

References

Vdovenko, V.V. (2005) *Problemy pochatkovoï osvity Ukrainy v roboti pedagogichnykh zvyzdiv (1861-1920rr.)*. – avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.01 ‘Zagalna pedagogika ta istoria pedagogiky’. – K., 2005, 19 p.

Didenko, I.O. (2013) *Pedagogichni zvyzdy na terenakh Ukrainy ta Rosii: vytoky ta naslidky*. In *Pedagogika ta psykhologia*, 2013, Vol. 44, pp.137-146.

Kapranova E.G. *Pervyy uchitelskiy syezd*. [online]. Available at the URL: <http://www.museum.unn.ru/managfs/index.phtml?id=8006_09>. [accessed 22.12.2016]

Kondrashov, A. *Ocherk istorii Vserossiyskogo soyuza uchiteley*. [online]. Available at the URL: <<http://pedagog-prof.org/2015-05-17-11-19-58/44-2015-06-09-19-04-28>>. [accessed 20.12.2016]

Korzunova, L.G. (2010) *O stanovlenii sistemy povysheniya kvalifikatsii professionalno-pedagogicheskikh kadrov v Rossii*. In *Vestnik CHGPU*. 2010, Vol.11, pp. 94-101.

Pervyy obshchezemsky syezd po narodnomu obrazovaniyu 1911 goda: Doklady. (1911) Vol. 1, M.: T-vo ‘Pechatnia S.P.Yakovleva’, 1911, pp. 15-303.

Pervyy obshchezemsky syezd po narodnomu obrazovaniyu 1911 goda: Doklady. (1912) Vol. 1, M.: Tipografiia Vilde, 1912, p.29.

Trudy Pervogo Vserossiyskogo Syezda uchiteley gorodskikh po polozeniyu 1872 goda uchilishch 7-14 iyunia 1909 g. (1910) pod red. V.A.Samsonova i G.G.Tumima. V dvukh tomakh. Vol. 1, Spb.: Tipografiya Montvida, Goncharnaya, 7, 1910, pp.116-139.

The influence of communicative competence on the development of future teacher of foreign language

Galyna Ivanchuk, Vita Lagodzinska

Uman State Pedagogical Univesity

25 Chehov Street, Apt. 27

Uman, 20300, Ukraine

E-mail: ivanchuck@meta.ua, vitalagodzinska@ukr.net

Abstract. *The problem of the relationship of foreign communicative and professional competence of foreign languages future teachers is considered in the article. It was established that during the professional competence of foreign languages future teachers understood as unity of theoretical and practical preparedness for professional activity has a communicative focus, describes a set of professionally important qualities and characteristics. Foreign language communicative competence is a set of knowledge, skills and experience of their use, that gives future teachers effectively and efficiently use foreign language for professional activities is stated.*

Keywords: *professional competence, future teachers’ professional competence, foreign language communicative competence etc.*

1. Introduction

Orientation of Ukraine to join the European and world educational area causes increasing of attention to learn a foreign language at all levels of national educational system. These

issues become of particular importance for higher pedagogical school that has a task to train future teachers of the appropriate specialization who would be characterized by a high level of professionalism and quality of the profession activity. Taking this into consideration, requirements to contextual and organizational-and-methodical content of professional training of future teachers of a foreign language and basing of this process on the main ideas of competence approach are increased. This is due to the rapid dynamism of the modern world, constant renewal of the requirements to professionals which in terms of foreign environment acquire relevant specifics. Legitimate character of this idea has been confirmed in the Law of Ukraine "On Higher Education" where, in particular, it is noted that higher education in Ukraine is a complex of systematic knowledge, skills and practical abilities, ways of thinking, professional, philosophical and civic qualities, moral-and-ethical values, other competences acquired at a higher educational establishment in a relevant branch of knowledge by certain qualification [3].

1.1. The relevant literature

Issues connected with revealing the nature of professional competence of a future teacher became the subject of scientific studies of M. Zhaldak, M. Kornilova, L. Mitina, S.Molchanov, N.Nychkalo, S. Sysoiev, O. Semenoh. Training of a future teacher of foreign language involves not only mastering of general abilities and skills for the pedagogical activity, personal qualities and value priorities but also abilities and skills specified by the specifics of his professional activity especially foreign language communicative competence.

Features of formation and development of communicative competence are studied by N.Kliuieva, V. Kunitsyna, N. Kazarynova, Yu. Turchaninova. Issues of training of a future teacher to professional communication are cleared up in works of O. Leontiev, A. Mudryk, V.Kan-Kalyk, N. Kuzmina. Specific character of professional communication in the activity of a teacher of foreign language is presented in scientific heritage of Yu. Yeremyn, L.Kotyko, H. Kytaihorodska, O.Pavlenko, Ye. Passov, Yu. Fedorenko and others, who accent attention on the importance of a high level of practical mastering a language, its verbal and nonverbal means. M. Berizko, N.Bidiuk, T. Vlasenko, I. Yeremenko, V. Kalamazh, N.Kostenko, S. Nikolaieva, O. Tynkaliuk, O. Chorna apply to the definition of the essence of foreign language communicative competence. However, the issue relating to the ratio of professional competence of a future teacher of foreign language and his foreign language communicative competence has passed over the attention of researchers.

The aim of the article is to reveal essential features based on the theoretical analysis of scientific sources and to find out relations between professional and foreign language communicative competence of a future teacher of foreign language.

2. Main Body

Professional competence is the ability of a professional to meet social requirements of the profession from the beginning of his professional activity at the level of a standard defined by the country and to demonstrate appropriate personal qualities mobilizing for this purpose relevant knowledge, abilities, skills, emotions based on internal motivation, attitudes, moral and ethical values and experience, realizing limitations of his knowledge and accumulating other resources for their compensation [4, p.110]. Speaking about professional competence of a future teacher it should be noted that it is provided by a complex that includes: pedagogical abilities and possibilities, reasoned focus on educational process, system of necessary knowledge, skills, abilities and experience that are constantly improved and implemented in practice. [1]

The content of professional competence of a teacher is determined not only by normative model of competence that is a qualification characteristic that reflects scientifically proved complex of professional knowledge, abilities and skills. A new model of a teacher's competence is scientifically proved set of professional knowledge, abilities and skills where

constructional and gnostic, analytic, projective, reflective, organizational, communicative skills, culture of pedagogical communication are detached [6].

Thus, professional competence of a teacher can be considered as an integrative personal formation which includes knowledge, a set of different abilities and skills concerning all aspects of his educational activity. It is supposed that communicative abilities have special meaning for a teacher of foreign language that give the possibility to solve educational issues effectively, be engaged in communicative interaction and contacts with speakers of one or other foreign language without denying the importance of formation of all structural components for successful professional activity of a teacher. Significance of the latter quotation is increased by the fact that foreign language education by its essence is not only mastering of knowledge and abilities in a foreign language but perception of culture of the people whose language is studied. Thus, the thing is linguistic-and-cultural education, the result of which should be multilingualism of the citizens' who are aware of their belonging to a specific ethnic group and are capable to self-identity in the world. Foreign language education promotes understanding the culture of other nation, creates the ability to orient himself in modern multicultural and information society, provides making and developing the contacts with native speakers of different languages and cultures by involving future teachers to the culture of other nation [8, p.12]. Based on this, it is correctly to talk about foreign language communicative competence as one of the results of foreign language education.

The concept of "foreign language communicative competence" itself was introduced into scientific usage by D. Haizm who explained it as knowledge, that provide the possibility for individual to perform functionally directed speech communication to achieve success in communication in the surroundings of foreign language culture [12].

"Common European Reference on Language Education: Learning, Teaching and Assessment" aimed at promoting cooperation of numerous representatives of a teaching profession in Europe and out of its bounds, emphasizes the importance of foreign language communicative competence. Use of language according to the "Reference" including its studying contains actions performed by the persons as individuals or social agents who develop a range of competencies where special place belongs to communicative speech competence. Formed competences are used by the need in different contexts depending on various conditions and necessity for performing different types of speech activity which include speech processes of production and/or perception of the texts connected with certain topics in specific spheres [2].

Competences as the amount of knowledge, skills and characteristic features that gives the individual ability to perform certain actions are divided into general (not specific for speech, but necessary for any kind of activity including verbal) and communicative speech competences which provide the person with the ability to act using specific linguistic means. Communicative speech competence by more specific approach is considered as that consisting of certain components (competences): linguistic, sociolinguistic and pragmatic and each of them contains appropriate knowledge, abilities and skills.

Linguistic competences include lexical, phonological, syntactical knowledge and abilities and other parameters of language as a system regardless of sociolinguistic value of their variants and pragmatic functions of their implementation. This component connected with the level or quality of knowledge, cognitive organization and the way by which knowledge is stored; with their availability, level of awareness.

Sociolinguistic competences relate to social-and-cultural conditions of language use. Sociolinguistic component runs through the entire process of communication even when the participants are not aware of this because of sensitivity to social conventions (rules of politeness, norms which regulate relations between the representatives of different generations, sexes, classes and social groups, linguistic codification of certain fundamental

rituals in the community).

Pragmatic competences are connected with functional use of linguistic means: production of speech functions, speech acts, etc. They offer scenarios or programs of interactive exchanges, concern the skills of discourse, connection and coherence, identification of types and forms of texts, irony and parody. Interactions and cultural priorities where appropriate capabilities are formed even more than within the linguistic component are important for functioning of this component.

In accordance with the above approach, communicative speech competence covers a set of corresponding competences that ensure successfulness of foreign language communication in different circumstances of speech interaction. All the categories mentioned before serve to characterize spheres and types of competences internalized by a social agent that is for internal conceptions, skills and abilities, which cognitive essence should be considered during the study of behaviour and communication. In addition, any educational process will help to develop or change these internal conceptions, skills and abilities to real actions, to assess their expediency and correctness in specific conditions of training and spontaneously arising speech situations, to make necessary amendments where appropriate while improving general foreign language communicative competence. Foreign language communicative competence in «Plan of actions for creating a single European indicator of leading competences» (The European Indicator of Language Competence) is revealed through the following three components:

- linguistic competence (a system of internally acquired knowledge by a communicant on functioning of a foreign language that is displayed in their use in speech activity);
- social competence (covers social-and-cultural, sociolinguistic and professional components that help to implement the main goal of modern education when a foreign language is a means of social-and-cultural development of a personality, enriching by knowledge of a new culture);
- communicative competence (mastering the rules peculiar to each expression subjected to the general rules of grammar, ensuring an individual with the ability to use language in the communication process).

In this case, foreign language communicative competence appears as a generalizing concept which inner content is revealed through the description of linguistic, social and communicative competences which simultaneously can be considered as its structural components.

Ideas laid in "Recommendations" and "Plan of actions" to define the essence of foreign language communicative competence have got specification in the works of researchers who are engaged in studying the issues on improving foreign language communicative competence of future teachers of foreign language.

N. Kopylova refers to the definition of the nature of foreign language communicative competence in the context of different approaches (personal, systemic-and-structural, acmeological). To her mind, in terms of personal approach, this competence represents actualization of foreign language competences as basic skills, expects readiness for their display, mastering knowledge of competences' content, experience to demonstrate competences in a variety of standard and non-standard situations, attitude to the content of the competences and the object of their use, emotional-and-volitional regulation of the process and result of the competences' use. Foreign language communicative competence appears as a system within the system-and-structural approach, which components are: communicative and cognitive abilities, cognitive activity, motivation, creativity and readiness to foreign language communication. Foreign language communicative competence is a multi-level integrated personal quality that gives a person the opportunity to offer and solve effectively tasks and problems of various complexity levels in the field of foreign language interaction in terms of

acmeological approach [4].

Without denying the expediency of mentioned views, we would like to draw attention to the fact that they to some extent, despite of their soundness, make difficulties in applied study of foreign language competence of future teachers which requires determination and clear explanation of structural components, criteria and indicators of its formation. Yet, this competence appears as a set of specific competences in the first case, as a system in the second case and as a multi-level integrated personal quality in the third case. All these interpretations differ from each other considerably, causing troubles in principles selection for conducting empirical research.

Interpretation of foreign language communicative competence as an integrative personal-and-professional formation seems more reasonable; which embodies in psychological and technical-and-operational readiness of a person to perform successful, productive and efficient professional activity using means of a foreign language or in the conditions of foreign language culture and ensures effective interaction with the environment, which is studied in the work of I. Sekret [9]. By this way it is emphasized a close connection between professional competence and foreign language communicative competence that collectively provide efficiency in performing of professional activity.

I. Stavvytska shares a similar opinion by stressing directly that foreign language communicative competence (FLCC) is an important component of professional competence of a personality. FLCC is characterized by a set of knowledge, abilities and skills, readiness to participate in a communication process with the representatives of other linguistic ethnological cultures. Therefore, "it should be formed both – competence in all types of speech activity and relevant language knowledge in grammar, vocabulary and cases of authentic language formation" during its formation. Hereby, the following thesis of the researcher that mastering a foreign language is only the element of foreign language communicative competence because development of another form of consciousness has important meaning as well as readiness to "comprehend a sociocultural portrait of the country of studied language and its people, linguistic tact and sociocultural politeness" together with the ability to master language practically deserves attention [10, p.284-285]. Consequently, special emphasis in this definition unlike the aforesaid is done on ethical component of foreign language communicative competence that significantly expands its inner content, on the one hand, and it brings it closer to professional competence on the other hand where ethical aspect plays an important role.

To the mind of S. Nikolaieva, you should understand foreign language communicative competence as "the ability to meet successfully individual and social needs, act and perform set tasks. It is based on knowledge, skills and abilities, but is not limited by them, obligatory covering personal attitudes of a person to them as well as his experience that allows to "interweave" this knowledge to that he has already known and has ability to grasp a life situation in which he will be able to apply them" [7, p.12]. Given statement focuses attention on valued component of foreign language communicative competence and having appropriate experience to use acquired knowledge, abilities and skills which also brings its essential features closer to professional competence of a future teacher.

If professional competence is defined by mastering level of key basic competences (a set of knowledge, abilities, skills, ways of activity, that is the components of studying content needed for effective performing of the activity concerning a certain range of things and processes [11], foreign language communicative competence can be considered as a set of competences that covers their following varieties: linguistic competence (mastering of linguistic means, knowing of linguistic material, rules of its usage and operation); thematic competence (mastering of extralinguistic information); pragmatic competence (ability to connect logically sentence with the purpose to produce coherent speech pieces); sociocultural competence (knowing of sociocultural context); compensatory competence (ability to achieve

mutual understanding); educational competence (ability to use reference books and dictionary to provide adequate learning of language for professional communication); communicative competence (ability to communicate with a companion without any tension, cooperate with him) [12, p.233]. This approach affirms not only close connection between professional and foreign language communicative competence of a future teacher, but also enriches each of them with additional clarification content.

3. Conclusions

Professional competence of a future teacher of foreign language can be represented as a unity of theoretical and practical readiness for professional activity that has a communicative focus, describes a set of professionally important qualities and characteristics. Foreign language communicative competence is a complex of knowledge, abilities and skills as well as experience of their use that gives a possibility to a future teacher to use foreign language effectively and efficiently for professional activities realization. This competence is an integral characteristic of professional competence, ensures its successful implementation in different sociocultural and pedagogical situations taking into consideration specific character of linguistic, social and moral-and-ethical norms and rules and also requirements that are put to an experienced user of foreign communication and tasks entrusted to a future teacher of foreign language.

References

1. Akulenko I. A. Axiological component of methodological competence of future Mathematics teachers. / I.A. Akulenko, N. A.Tarasenkova //Periodical of Cherkasy University. Range of Pedagogical Sciences. –2008. –Addition 139, pp.3-10
2. European recommendations of language education: learning, teaching, estimation/ [scientific Ukrainian addition, doctor of Pedagogy, professor S.Y. Nikolaeva]. – K.: Lenvit, 2003. – p.273.
3. The Law of Ukraine “About higher education”// 2016. – №37-38, p.2004.
4. Ivanova S.V. Functional approach as an appointment professional competence of Biology teacher and organization its development in institution of further education/ S.V. Ivanova // Periodical of Zhytomyr Ivan Franko State University. – 2008. – Addition 42. – pp.106-110.
5. Lapenok M.I. Continuous pedagogical education / M.I. Lapenok. – Sevastopol: Ribest, 2003. – p.165.
6. Nikolaieva S.Y. The aims of teaching foreign languages in terms of competence approach/ S.Y.Nikolaeva //Foreign languages. –2010. –№2. – pp.11-17.
7. Pedagogy. Large modern encyclopedia / [E.S.Rapatzevych]. – Minsk: Sovremennoe slovo, 2005. – p.720.
8. Sekret I.V. Foreign languages professional competence: the problem of appointment / I.V.Sekret. [Electronic source]. – Available at: <http://vuzlib.com/content/view/322/84>.
9. Stavutzka I.V. Foreign languages competence: the place of definition of the terminological and modern scientific assessments/ I.V. Stavutzka// Pedagogical studies: theory, history, innovative technology. –2013. –№4 (30). –p.p.280-286.
10. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971. – 174 p.
11. The European Indicator of Language Competence. Report from the Educational Council to the European Council. Barcelona, March 2002: [Electronic source]. – Available at: <http://www.edu.language learning.com.ua>.
12. Chorna O.O. Peculiarities and practice of the development of foreign language communicative competence for students of technical department. / O.O. Chorna//Teaching of languages in higher education. –2013. – Addition 22. p.p.203-237.

Determining the level of professional competence of future specialists in the social sphere to prevent maladjustment of pupils

Valentyna Kostina

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

29 Alchevskiyh Street

Kharkiv, Ukraine

E-mail: Vkostina2014@gmail.com

Abstract. *The article defines the essence of the concept of "professional competence of future specialists in the social sphere for the prevention of maladjustment of pupils". The analysis of scientific sources on the problem of diagnosing the level of professional competence of future social pedagogues and social workers for the prevention of maladjustment of pupils is carried out. The structural-criterial model for determining the level of professional competence of future social pedagogues and social workers for the prevention of maladjustment of pupils is developed. The description of certain diagnostic characteristics of the future specialist in the social sphere and methods for their measurement are given.*

Keywords: *level of professional competence, specialist in the social sphere, prevention of maladjustment of pupils.*

1. Introduction

In the context of the integration of higher education in Ukraine into the European space, issues of improving the quality of professional training of specialists are of particular importance. One of the most important approaches used to assess the quality of professional training of a specialist, which increases the degree of compatibility and comparability of qualifications at the national and international levels, is the competency approach. Therefore, ensuring the development of appropriate tools for determining the level of professional competence of future specialists in the social sphere becomes an important task of science and practice in pedagogical education.

1.1. Model and Data

The analysis of scientific literature on the problem of measuring the professional competence of future specialists in the social sphere showed that there is no single approach to determining its essence, which is considered: as an integral characteristic of the readiness of a future specialist to perform professional activities (O. Karpenko [6], I. Bogdanova [2], etc.); as a set of professional knowledge, skills, abilities and personality characteristics of a future specialist (V. Olefir [7], L. Reutova [11], etc.); as an integrated characteristic that determines the individual style and professional culture of future specialists (V. Hryn'ova [4], V. Polishhuk [8], etc.). However, despite the wide variety of research papers, the problem of determining the level of professional competence of future specialists in the social sphere to prevent the maladjustment of pupils in various social institutions is not sufficiently developed, which determined the need for its study.

1.2. Professional competence of future specialists in social sphere

Professional competence is considered by us as an integrated characteristic of a specialist in the social sphere (social pedagogues and social workers), which is his or her resource, which involves the development of personal and professional potential, identifying readiness for the prevention of maladjustment of pupils in various social institutions. Determined are the following components of the professional competence of future specialists in the social sphere, which carry out the prevention of maladjustment of pupils: motivationally-valued (formation of interest, needs and professional outlook, which ensure the development of personal orientation to the implementation of professional activities for the prevention of

maladjustment of pupils in various social institutions); affective-conative (development of emotional and behavioral personal potential of future specialists, which will ensure the formation of their ability to manage their own professional behavior as the basis for effective work in dealing with vulnerable contingents for the prevention of maladjustment of pupils); cognitive-instrumental (formation of social intelligence and knowledge system to identify the factors that cause the emergence of child and youth maladjustment, as well as the technological basis of the organization of socio-pedagogical and social activities for the prevention of maladjustment of pupils in various social institutions as a precondition for the formation of professional self-awareness and the success of the future specialists in their work); professionally-active (development of professional skills and abilities to implement multi-level activities for the prevention of maladjustment of pupils in various social centers, as well as accumulation of experience and skills of pedagogical and social work as the basis for professional self-determination and development of professional style of future specialists).

Based on the results of the analysis of domestic and foreign studies, it can be argued that the formation of the professional competence (readiness) of future specialists in the social sphere to prevent the maladjustment of pupils in different social institutions should take place through a specially designed educational environment that will ensure the development of their professional outlook, professional knowledge, skills and personal intellectual potential as the basis for identifying professionally-acceptable behavior in the process of preventing maladjustment of pupils within the partner network of social institutions that will enhance their resources to work with the specified contingent and future success of their work practice.

2. Measurement of the level of professional competence of future specialists in the social sphere: model and methodology

Analysis of the scientific literature on the problem of diagnosing the level of professional competence of future specialists in the social sphere has allowed to highlight many interesting developments. Thus, O. Karpenko distinguishes five criteria and their corresponding indicators by which one can determine the level of formation of professional competence (readiness) of social workers [6, pp. 176-178]: cognitive; activities-based; communicative; organizational; positional (motivational) – as well as four levels of student readiness for social work (inadequate, primary, professional-qualified, professional-specialized). We consider it possible for the system of professional training of future specialists to prevent maladjustment of pupils to take as the basis the developed by O. Karpenko level system of the formation of professional competence and to fill it with our own content, taking into account the features of the subject of research. Analysis of the results of scientific works of V. Polishhuk showed that the researcher determines such personal qualities of a social pedagogue, which is the basis of his professional competence [8, p. 41]: creativity, artistic ability, inspiration; empathy; warmth of soul; sincerity; initiative; flexibility and perseverance; common sense. The author states that the individual style of a social pedagogue contains [8, p. 42]: manifestation of the personality of a specialist-professional in the activity; moral ideal of specialist in professional activity – formed attitude towards social work; the attitude of the specialist to himself (herself) and the client, his (her) work with client; the originality of the manifestation of professional skills in the work activities; pedagogical tact and ethics in the process of social and pedagogical work; the results obtained.

During the research, I. Bogdanova identified and introduced the following basic conditions that contribute to the improvement of the training of future specialists of the socio-economic sphere: "transformation of the educational process into a pedagogical workshop in which the future specialist is instilled with a research-oriented and creative position; the emphasis on the heuristic potential of the educational sphere in the formation of the innovative thinking of the future social pedagogue; the orientation of the pedagogical process to the development of navigational abilities of students, which provide the search for new knowledge, ways of

successful activity, technologies of social and pedagogical work, etc." [2, p. 16]. The author argues that the identification of levels of professional readiness, mobilizational readiness and personal mobilization of the future social pedagogue plays an important role in diagnosing the success of training. The researcher determines the "professional readiness" of future specialists for social-pedagogical activity by counting the average score of students' success in three educational levels: a bachelor, a specialist, a master's degree holder. "Mobilizational readiness" – with the help of scores obtained as a result of writing a comprehensive state examination and defense of diploma and master's degree papers by specialists and masters respectively, and "personal mobilization" (as a specific manifestation) is manifested through the ability to design an independent learning activity that allows future specialists to mobilize own efforts to achieve successful results due to self-management and self-education.

Modern researchers, among the important results of the training of future specialists in the social sphere, distinguish the development of their social and professional maturity [11]. Scientists have developed a structural-functional model of the process of formation of socio-professional maturity of future specialists [11, p. 203] containing the following characteristics: components (cognitive, motivational, and behavioral); criteria (social, professional, maturity); indicators (personal maturity, cognitive maturity, professionally-valued maturity, activity-based behavioral maturity, emotional-behavioral maturity, social adaptation maturity); certain signs, features in three levels. It is interesting to approach the consideration of the results of professional training not as a static, but as a dynamic system, combining different characteristics (motivational, cognitive, behavioral, as well as social and professional personal experience).

On the basis of analysis and generalization of the research results of O. Bila [1], I. Bogdanova [2], R. Vajnola [3], V. Hryn'ova [4], S. Hryshchenko [5], O. Karpenko [6], V. Olefir [7], V. Polishchuk [8], L. Reutova [11], and others, the system of measuring the level of professional readiness of future specialists of the social sphere for the prevention of maladjustment of pupils is developed.

Personal readiness is measured by the following criteria: motivationally-valued; affective-conative; cognitive-instrumental; professional activity-based. The most important diagnostic characteristics the development of which can reveal a certain level of readiness of future specialists in the social sphere to prevent maladjustment of pupils are the following indicators of personal potential: the interest and need for professional activities for the prevention of maladjustment of pupils, developed values of professional activity, extraversion, weighted approach, low anxiety, restraint, balance, developed empathy, benevolence, humanity, tolerance, pedagogical tact, communicative and organizational abilities, reflection.

Let's consider in more detail each of the above-mentioned characteristics. The pronounced interest and need for prevention of maladjustment of pupils is evidence of a high level of readiness of future specialists for self-development and the desire for self-improvement in this direction, which is the basis for the development of internal motivation for professional activity. Formation of understanding and acceptance of professional values by future specialists is a guarantee of the development of their professional consciousness as the basis for the emergence of individual professional style and behavior.

Developed empathy, defined as the ability to sympathize and empathize with others through the ability to understand the emotional states of other people, is a very important personality characteristic of a social pedagogue and social worker, which contributes to the balance of his or her interpersonal relationship with the client and work environment. The development of such important personal qualities as benevolence, humanity, altruism makes it possible for a future specialist to be impartial about the analysis of pupils' behavior, to try to be on the side of the child in any case and to believe in it. Demonstrations of tolerance, prudence, pedagogical tact, low indicators of personal and situational anxiety enable future social pedagogues and social workers to successfully carry out secondary and tertiary

prevention in the environment of pupils, which are characterized by the manifestation of deviant behavior, inability to adapt to environmental conditions, etc. Developed communicative and organizational skills ensure success in establishing contact with pupils and organizing interaction in a social environment that creates conditions for preventing the development of their maladjustment.

The main characteristics of the professional potential that should be developed during the study include: social intelligence; system knowledge of the basics of prevention of maladjustment of pupils; knowledge of the features of social prevention with different categories of pupils; knowledge of the basics of technological provision of social and preventive activities; professionally important skills, abilities and experience in preventing maladjustment of pupils.

To diagnose the above-mentioned criteria and indicators of the readiness of future social pedagogues and social workers to prevent maladjustment, we have adopted a standardized diagnostic toolkit [9; 10; 12; 13] and developed certain author's techniques. For example, to bring forth in the future specialists the interest and needs for professional activities in the prevention of maladjustment of pupils and the social orientation of the personality of the future professional, we used: the method of "Differential Diagnostic Questionnaire" (DDO) by Y. Klimov; method of "Interest Map"; methodology for the diagnosis of socio-psychological instructions for a person in the motivational sphere (O. Potemkina). The method of "DDO" is used during professional guidance of adolescents and adults for selection for different types of professions in accordance with the classification of types of professions by Y. Klimov. The "Interest Map" method is used for professional guidance and recruitment. The methodology of O. Potemkina allows us to determine the degree of expressiveness of socio-psychological teachings directed at "altruism – egoism", "process – result", "freedom – authority", "labor – money". On the basis of averaging of data from all three methods, the motivational factor F_1 is defined.

In order to identify the level of the formation of professional outlook as the basis for the development of professional culture of future specialists in the social sphere, was used the method of "Value-based orientations" by M. Rokich. The methodology can determine the value basis of the individual, which affects his attitude to the surrounding world, other people and to himself, which is the basis for the development of his outlook and professional culture, and also affects his professional motivation. According to the results of the method, the value factor F_2 is determined.

The following techniques were chosen to reveal the peculiarities of temperament and the character of future specialists: the 16-factor personality questionnaire (R. Cattell's Test); personality differential adapted by V. Bekhterev Scientific Research Institute; three-factor personal questionnaire "3-FPQ". R. Cattell's test allows to measure sixteen constitutional factors of personality (features of individual communication in a group, development of intellect, the power of emotional, volitional and personality characteristics, peculiarities of self-esteem, which testify to the peculiarities of its character, disposition and interests). The method of personal differentiation provides opportunities to obtain information on the subjective aspects of the respondent's relations with oneself and others (level of self-esteem, dominance-anxiety, introversion-extraversion).

To identify the features of the emotional-volitional and personal qualities necessary for the future specialists in the social sphere to carry out professional activities for the prevention of maladjustment of pupils, the following methods were used: the method of determination of neuropsychic stability, the risk of maladjustment during stress "Prognoz"; diagnostics of empathy (I. Yusupov); the method of identifying "communicative and organizational abilities" (KOA-2); a test for the identification of communicative tolerance V. Boyko and a test for applicants for social work; methodology for identifying benevolence (by the scale of Campbell). The method "Prognoz" allows you to determine the ability of a person to work in

extreme situations. Diagnosis of empathy is used to determine human abilities for empathy and compassion that determine the ability to communicate and are necessary in those professional activities where there is a need to immerse in a communication partner's world, as in social work. The method of diagnosing communicative and organizational skills is used to determine the ability to clearly and quickly establish business and social contacts with others, attempts to distribute them, participate in group activities, ability to influence people and the desire to take initiative. V. Boyko's methodology allows you to evaluate in which aspects of relationships you are most inclined to conflict and find out which behavioral strategies and guidance in interpersonal communication should be changed in order to make the communication process more effective. Using the test on applicants for social work positions makes it possible to determine if tolerance is one of respondent's personal characteristics. Using the methodology to identify benevolence can reveal how personality is capable of its manifestation. On the basis of the generalization of data obtained by using the above-mentioned methods, F_3 is defined as an emotional factor and F_4 is a behavioral factor.

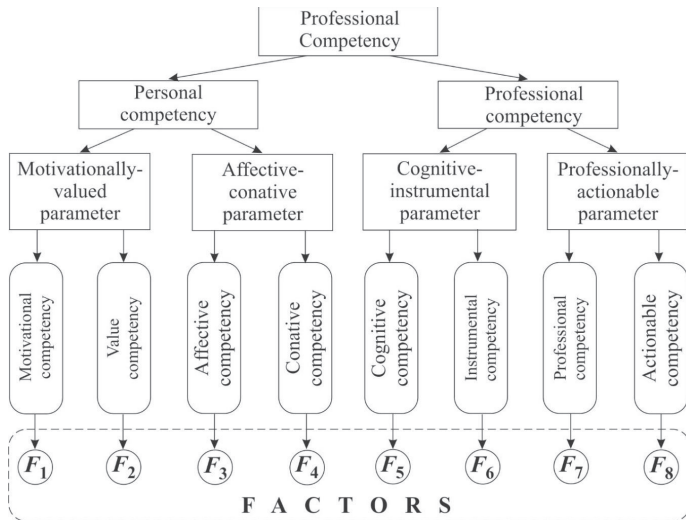
For revealing the level of cognitive and instrumental competence of future specialists to implement prevention of maladjustment of pupils there was used author's questionnaires "Socio-pedagogical competence for the prevention of maladjustment of pupils"; "Competence of a social worker to prevent maladjustment of pupils", "Technological competence to prevent maladjustment of pupils", which allowed to determine F_5 – a cognitive factor and F_6 – an instrumental factor.

In order to identify the level of practical competence of students for carrying out professional activities on the prevention of maladjustment, students used a method for identifying professional skills and assessing student interns during practice in social institutions and identified F_7 as a professional-practical factor and F_8 as an experience factor.

All of the above characteristics are graphically depicted in Fig. 1.

Fig. 1.

Factor-criteria model of determining the level of professional competence of future professionals in the social sphere (social pedagogues and social workers) to prevent pupil maladjustment

Finding F_{avg} using formula (1) provides a way to get the average value as a percentage, which is an integrated indicator of the quality of professional training of future social pedagogues and social workers for the prevention of maladjustment of pupils.

$$F_{avg} = (F_1 \times 0,125 + F_2 \times 0,125 + F_3 \times 0,125 + F_4 \times 0,125 + F_5 \times 0,125 + F_6 \times 0,125 + F_7 \times 0,125 + F_8 \times 0,125) \times 100\%. \quad (1)$$

3. Conclusion

Analysis and synthesis of scientific literature on the problem of diagnosing the level of professional competence of future specialists in the social sphere (social pedagogues and social workers) in preventing maladjustment of pupils allowed to determine that:

1) it is important to identify their level of professional competence (readiness) to create its reference-based factor-criteria models and systems for its measurement (determination of criteria, indicators (factors) of readiness of future specialists for carrying out preventive activities with pupils, is presented at the appropriate levels;

2) the selection and justification of the methods for diagnosing the determined indicators is necessary;

3) to calculate each of the characteristics of the professional competence of a future specialist in the social sphere, calculate the indicators by individual factors; 4) to calculate the general level of professional competence have to calculate F_{avg} using formula 1.

Acknowledgement

This work is the result of research within the scientific theme: "Theoretical and methodological principles of the training of future social pedagogues and social workers for the prevention of maladjustment of pupils", which is an integral part of a comprehensive program of research work of the Department of Primary, Preschool and Professional Education of the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University "Modern Educational Technologies in Teacher Training" (state registration number 0111U008876 dated October 25, 2011) and the Department of Social Pedagogy "Innovations in the Preparation of a Future Specialist for Socio-Pedagogical Activity" (state registration number 0112U002000 dated January 16, 2012).

References

1. Bila O.O. (2013) Pidgotovka majbutnix faxivciv social'noyi sfery` do proektivannya profesijnoyi diyal'nosti: teoriya i prakty`ka. Odesa: Astropry`nt, 2013. ISBN 978-966-190-802-3.
2. Bogdanova I.M. (2016) Proces pidgotovky` majbutnix faxivciv socionomichnoyi sfery.` Naukovy`j visny`k Pivdenoukrayins`kogo nacional'nogo pedagogichnogo universy`tetu im. K.D.Ushy`ns`kogo. – #1(108), 2016. ss. 13–18. ISSN 2414-5076.
3. Vajnola R.Kh. (2009) Pedagogichni zasady` osoby`stisnogo rozy`tku majbutn`ogo social'nogo pedagoga v procesi profesijnoyi pidgotovky`: Avtoref...dok. ped nauk, 13.00.04 – teoriya ta metody`ka profesijnoyi osvity`. – Poltava – 2009. [Elektronniy dokument]. – rezhim dostupa //irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...DOC/...
4. Hryn'ova V.M. (2014) Pro spivvidnoshennya ponyat` «profesionalizm», «profesijna kul'tura», «profesijna kompetentnist`», «profesijna pidgotovka»// Pedagogika ta psy`xologiya. – #45. – 2014. – S. 1–11. ISBN 978-617-7188-55-0.
5. Hryshchenko S.V. (2011) Samovdoskonalennya majbutnix faxivciv social'noyi sfery.`Chernigiv: ChNPU, 2011. ISBN 978-611-507-000-8.

6. Karpenko O.G. (2007) Profesijna pidgotovka social'ny'x pracivny'kiv v umovax univerty's'koyi osvity': naukovo-metody'chny'j ta organizacijno-texnologichny'j aspekty. Drogovy'ch: Kolo, 2007. ISBN 978-966-7996-60-4.
7. Olefir V.O. (2016) Psy'xologiya samoregulyaciyi sub'yekta diyal'nosti: Dy's. ... dok. psy'x. nauk: 19.00.01. – Zagal'na psy'xologiya, istoriya psy'xologiyi. Xarkiv, 2016. – 428 s. [Elektronnyy dokument]. – rezhim dostupa <http://www.pdpu.edu.ua/doc/vr/olefir/dis.pdf>.
8. Polishhuk Vira (2011) Stanovlennya profesionalizmu social'nogo pedagoga na osnovi komponentiv indy'vidual'nogo sty'lyu jogo diyal'nosti.//Molod' i ry'nok. – # 4. – 2011 r. – S.38–43. ISSN 2308-46-34.
9. V.D. Balin, V.K. Gayda, V.K. Gerbachevskiy i dr. (2003) Praktikum po obschey, ekspeymentalnoy i prikladnoy psihologii. SPb.: Piter, 2003. – 560 s. ISBN 5-8046-0100-8.
10. Raygorodskiy D.Ya.(1998). Prakticheskaya psihodiagnostika. Metodiki i testyi. Uchebnoe posobie. – Samara: Izdatelskiy Dom «BAHRAH», 1998 – 672 s. ISBN 5-89570-005-5.
11. Reutova L.P. (2012) Professionalno-pedagogicheskoe mirovozzrenie i pedagogicheskaya deystvitel'nost' / [Elektronnyy dokument]. – rezhim dostupa http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=3134.
12. Upravlins'ki aspekty' social'noyi roboty. (2002). K. MAUP, 2002. – 376 s. ISBN 966-608-341-1; ISBN 966-7815-26-9.
13. Shapar V.B., Timchenko A.V., Shvyidchenko V.N. (2002) Prakticheskaya psihologiya. Instrumentariy. Rostov n/D: izdatelstvo «Feniks», 2002. – 688 s. ISBN 5-222-02199-8.

Adaptacja dziecka 3-letniego w przedszkolu

Dorota Kowalska

Wyższa szkoła zarządzania i Administracji w Opolu
 ul. Niedziałkowskiego 18
 Opole 45-085, Polska
 E-mail: peraspera24@wp.pl

***Streszczenie.** Przepływając próg przedszkola zarówno dziecko, jak i jego rodzice, bez względu na wiek odczuwają różnorakie emocje. Zarówno dzieci i dorośli odczuwają lęk, strach, ból, które spowodowane są nową sytuacją. Dziś wiemy, że dzięki poznaniu danych miejsc, sytuacji, i związanych z nimi emocji mówimy o adaptacji, czyli przystosowaniu dodanych warunków. Przez wielu badaczy przystosowanie uważane jest za fundamentalny problem życiowy człowieka.*

***Słowa kluczowe:** dziecko, adaptacja, przedszkola.*

1. Wprowadzenie

Tematykę aklimatyzacji kilkulatek do przedszkola ujęła w swojej książce Jadwiga Lubowiecka. Twierdzi ona, że: „osoba społecznie przystosowana, to taka osoba, która dostosowuje się do norm i zasad panujących w określonym środowisku. Takie zachowanie umożliwia jej bezpieczne funkcjonowanie. Co więcej współczesny świat oczekuje od człowieka nie tylko zaspokajania wymogów stawianych przez dane otoczenie, ale również zobowiązuje do rozwijania w sobie twórczości, kreatywności oraz umiejętności współpracy w

grupie.¹ W literaturze przedmiotu termin „adaptacja” wyjaśniany jest na wiele sposobów. Stosowany jest na równi z terminem „przystosowanie”. Wątek ten był rozpatrywany przez wielu naukowców w takich dziedzinach jak: pedagogika, socjologia, psychologia, biologia, a także medycyna. Powszechne znaczenie rozpatrywanego pojęcia to wzajemna relacja zachodząca pomiędzy jednostką, a środowiskiem, w jakim egzystuje.

Przystosowanie w takich dziedzinach, jak: psychologia, a zwłaszcza w psychopedagogice specjalnej zostało wielokrotnie omówione. Określenie to używane jest, aby scharakteryzować funkcjonowanie osobnika w środowisku, w którym bytuje. Przejawia się również, jako: kształcenie oraz kreowanie zachowań mających dać odpowiedź na przemianę danego środowiska. Mówiąc o adaptacji oraz zdolnościach przystosowawczych jednostki nie ma żadnych przeszkód, aby rozważać to pojęcie pod względem rozwoju ludzkości, a także historii życia człowieka, w okresie trwania indywidualnych stadiów rozwoju. Ponadto omawiane pojęcie odnosi się także do konkretnych sytuacji, zwłaszcza sytuacji trudnych dla psychiki i organizmu człowieka, na które napotykamy w swoim życiu.²

Wincenty Okoń adaptację przedstawia w dwóch wymiarach: biologicznym oraz społecznym. Adaptacja biologiczna w rozumieniu autora to działanie mające na celu przystosowanie organizmu do zmian zachodzących w środowisku. Natomiast adaptacja społeczna w jego opinii jest procesem lub efektem procesu osiągnięcia równowagi pomiędzy potrzebami człowieka a warunkami środowiska społecznego. Ukształtowanie jednostki prospołecznej, wyczułonej na potrzeby drugiego człowieka, a także inteligencja oraz orientacja indywidualnych predyspozycji są elementami regulującymi odpowiedni przebieg procesu adaptacji społecznej.³

Proces ten ułatwiają również takie cechy jak: wytrwałość, odpowiedzialność, samodzielność, wyzbycie się egoizmu oraz łatwość dostosowywania się do grupy społecznej.⁴

Według Tadeusza Tomaszewskiego adaptacja dokonuje się głównie poprzez uczenie się i naśladowanie. Jedną z teorii osobowości, jaką autor wymienia w swojej książce jest teoria przystosowania. Zasadniczą rolą tego procesu jest system kar i nagród występujących w danym środowisku, które nagradza jednostkę za zachowanie akceptowane przez otoczenie oraz karze za wszelkie odstępstwa.

Henryk Gasiul uważa, że osobowość człowieka jest skutkiem oddziaływań środowiska, które go potencjalnie rozwija, twierdzi, że jest stworzeniem w pewnym stopniu reaktywnym a ukształtowanie jego osobowości jest efektem sposobu przystosowania do wciąż zmiennych warunków bytowych oraz wpływu kultury. Henryk Gasiul również twierdzi, że wielokrotnie trudności przystosowawcze wymagają różnych rozwiązań. Uważa również, że umysł człowieka na ścieżce rozwoju potrafi wytworzyć wiele procesów psychologicznych, które pozwalają na adaptację do szeregu różnych dziedzin życia.⁵

2. Cechy procesu rozwojowego trzylatka

Trzeci rok życia dziecka to czas, kiedy następuje otwarcie kolejnej fazy rozwoju. Bardzo często faza ta nosi miano wieku przedszkolnego, ze względu na to, iż duża liczba dzieci właśnie w wieku trzech lat rozpoczyna uczęszczanie do przedszkola. W tym okresie następuje duża zmiana w dotychczasowym życiu dziecka, gdyż ze środowiska rodzinnego wkracza w środowisko życia społeczności przedszkolnej. Jest to niezwykle trudny czas dla małego

¹ Lubowiecka J, *Przystosowanie psychospołeczne dziecka do przedszkola*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000, s. 7.

² Sękowska Z, *Przystosowanie społeczne młodzieży niewidomej*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991, s. 9.

³ Okoń W, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007, s. 16.

⁴ Mróz T, Sivińska M, *Słownik terminów ogólnej teorii kształcenia*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Legnica 2013, s. 4.

⁵ Gasiul H, *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*, Difin SA, Warszawa 2012, s. 187-190.

dziecka, które dotychczas przebywało w domu tylko z rodziną. Bardzo często wiąże się to z dużym stresem i przeżyciami emocjonalnymi u dziecka. Dla większości malców jest to niełatwy okres, dlatego tak ważne jest wsparcie ze strony zarówno rodziców jak i nauczycielek przedszkola.

2.1. Czynniki wpływające na adaptację dziecka do przedszkola

Na proces przystosowania się dziecka do otoczenia i warunków przedszkolnych składa się wiele czynników a ich źródło znajduje się w samym przedszkolaku, w środowisku, w którym żyje a także w otoczeniu, do którego ma się przystosować.

Dla procesu przystosowawczego trzylatka istotne są dwie grupy czynników:

- czynniki endogenne (wewnętrzne, wrodzone) to swoiste cechy, na które składają się: płeć, wiek, cechy układu nerwowego, etap rozwoju psychoruchowego, sytuacja zdrowotna
- czynniki egzogenne (zewnętrzne, nabyte) to detale, które dotyczą środowiskarodzinnego i dotyczy warunków materialnych i bytowych rodziny, sytuacji, jaka w niej panuje, jej liczebności, międzyludzkich relacji, postaw opiekunów, a także metod, jakimi się posiłkują.

Słowniki pedagogiki i psychologii podają, że rodzina jest fundamentalną grupą społeczną, która funkcjonuje we wszystkich grupach społeczeń. ⁶ W życiu, każdego rodzica przychodzi moment, kiedy musi posłać swoje dziecko do przedszkola. Działalność wychowawczo – opiekuńcza rodziców ma znaczący wpływ na ciąg procesu akomodacji dziecka. Dla przyszedłego przedszkolaka dość istotne jest, aby rodzice wspierali go przed przybyciem po raz pierwszy do placówki przedszkolnej a także, aby należycie przygotowali go do nowej roli. Niestety dość często rodzice nie przykładają większej uwagi do odpowiedniego przygotowania psychicznego ani fizycznego swoich dzieci do wkroczenia w nowe środowisko. Nie uczęszczają na zajęcia adaptacyjne z dzieckiem, wyręczają w podstawowych czynnościach, co skutkuje brakiem samodzielności, nie pozostawiają malucha pod opieką innych osób choćby na krótki czas (inaczej pójsie do przedszkola będzie kojarzyć się z pierwszym rozstaniem), nie uczą zgłaszania i załatwiania swoich potrzeb fizjologicznych. Takie postępowanie w dużej mierze utrudnia pozostanie trzylatka w przedszkolu. Kształtowanie działań związanych z samoobsługą, a także naukę dobrych manier trzeba rozpocząć dostatecznie wcześnie. Im bardziej trzylatek się usamodzielnia, w domu, tym będzie się czuł pewniej i łatwiej poradzi sobie z aklimatyzacją do warunków życia przedszkolnego. ⁷

Aby malcowi nie sprawiało problemu przyswojenie zwyczajów przedszkolnych, rodzice powinni wdrażać go do dłuższego przywiązywania uwagi za pomocą różnych zabaw i gier, w których wyznaczone są pewne zasady, słuchać wierszy, opowieści a także śpiewać piosenki. Ważna jest tu regularność i konsekwencja ze strony rodziców w kształtowaniu nawyków iprawidłowych postaw dziecka tak, aby w przyszłości nie trzeba było się zamartwiać, w jaki sposób je skorygować. ⁸

Przedszkole i rodzina są tymi środowiskami wychowawczymi, które podejmują starania oddziałujące na rozwój dziecka. Dla placówki przedszkolnej ważną rolę odgrywa prawidłowa współpraca pomiędzy załogą przedszkola a rodzicami. Podstawą owocnej współpracy placówki z rodzicami jest wzajemne zaufanie oraz partnerskie relacje w wychowaniu. Ważnym aspektem jest kierowanie rozwojem jednostki. Proces ten powinien przebiegać jednolicie tzn. tok wychowania i uczenia się w domu powinien być bardzo podobny do toku nauczania w przedszkolu. W przeciwnym razie może dojść do specyficznej rozbieżności emocjonalnej oraz poznawczej dziecka. ⁹

⁶ Janus K, *Słownik pedagogiki...*, op. cit., s. 245.

⁷ Klim-Klimaszewska A, *Trzylatek w przedszkolu*, op. cit., s. 77 – 85.

⁸Fiutowska T, Rumińska A, *Dziecko w domu i w przedszkolu. Vademecum dla rodziców i nauczycieli*, Oficyna Wydawnicza – Pedagogiczna Adam, Warszawa 2010, s. 39.

⁹ Karbowiczek J, Kwaśniewska M, Surma B, *Podstawy pedagogiki...*, op. cit., s. 177 – 178.

Anna Zalewska patrząc z perspektywy dyrektora instytucji wychowania przedszkolnego uważa, że rodzice powinni mieć poczucie, że wybrali takie przedszkole, które zagwarantuje należytą troskę i dbałość o ich pociechy. Często niewiedza rodziców na temat danej placówki budzi w nich lęk i obawy. Dlatego też należy, jak najpełniej informować ich o wszystkim. Służą temu takie działania jak: upublicznianie celów i planów wychowawczych, zebrania rodziców, organizowanie dni otwartych oraz spotkań ze specjalistami. Wzbudza to w rodzicach poczucie zaufania i pewności, ponieważ mają wiedzę jak wygląda codzienna praca przedszkola.¹⁰

2.2. Rola przedszkola

Środowiskiem, do którego ma się zaadoptować trzylatek jest przedszkole. Z chwilą przekroczenia progu przedszkola w życiu dziecka następuje bardzo ważny moment początku życia w dwóch środowiskach: rodzinnym oraz instytucjonalnym. Rozpoczęcie edukacji przedszkolnej wiąże się z opuszczeniem na kilka godzin doskonale znanego dziecku miejsca, jakim jest jego dom. Maluch wkracza w całkowicie nieznaną mu przestrzeń, która wcale nie kojarzy mu się z bezpieczeństwem, ciepłem rodzinnym i znajomymi twarzami.

W interesie instytucji powinno być, aby dziecko uważało to miejsce za przyjazne, ciekawe, godne zaufania i bezpieczne. Jeśli takie będzie maluch na pewno szybciej pokona proces adaptacji i będzie z każdym dniem chętniej przychodził do placówki. Poza dobrą organizacją przedszkola bardzo ważną rolę odgrywa nauczyciel grupy, do której uczęszcza trzylatek.

Według Wincentego Okonia przedszkole jest placówką wychowawczą – opiekuńczą, do której uczęszczą dzieci od 3 do 6 lat. Instytucja ta stanowi pierwszy stopień w jednorodnym systemie edukacyjnym. Zadania, jakim powinno sprostać przedszkole według autora to: zagwarantowanie jednolitego wszechstronnego rozwoju ruchowego, intelektualnego, emocjonalno– społecznego a także przystosowania do rozpoczęcia edukacji w szkole podstawowej.¹¹

Oprócz zadań pedagogicznych obowiązkiem przedszkola jest również zapewnienie wychowankom należytej opieki, bezpieczeństwa oraz pełnienie funkcji:

- kompensacyjnej (szczególnie wyrównywanie deficytów rozwojowych),
- socjalizacyjnej,
- uczącej reguł nawiązywania należytych stosunków z rówieśnikami,
- przekazującej potrzebną wiedzę, manieri i umiejętności,
- przygotowującej do rozpoczęcia obowiązku dydaktycznego.¹²

Jak twierdzi Anna Klim – Klimaszewska kształcenie przedszkolne wciela trzyletniego człowieka w kolektyw w momencie, kiedy to zaczynają się formować zawiązki jego osobowości? Stanowi to najlepszą lekcję aklimatyzacji oraz istotnie wpływa na kompensację szans edukacyjnych a także rozwojowych. Jak widać kształcenie to odgrywa bardzo ważną i fundamentalną rolę w życiu człowieka?

Jadwiga Lubowieck uważa, że edukacja elementarna powinna wcielać w realizację swoich celów zabiegi dążące do zdobycia przez malca umiejętności zaadoptowania się do nowego środowiska. Ma to, bowiem znaczący wpływ na postępowanie oraz społeczne działanie wychowanków oraz, ale także w przyszłości.¹³

W procesie adaptacji trzylatka do przedszkola nie bez znaczenia pozostaje kwestia stosowanego przez rodziców systemu wychowawczego. Wykazują to badania przeprowadzone przez Grażynę Sochaczewską. Wnioskuje ona, że maluchy, które były

¹⁰ Zabielska A, *O czym każdy rodzic wiedzieć powinien?*, [w:] *Moje dziecko w przedszkolu*, red. A. Jegier, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2009, s. 11 – 13.

¹¹ Okoń W, *Nowy słownik...*, op. cit., s. 336-337.

¹² Janus K, *Słownik pedagogiki i psychologii*, Wydawnictwo Buchmann, Warszawa 2011, s. 224.

¹³ Lubowiecka J, *Przystosowanie psychospołeczne...*, op. cit., s. 116.

wychowywane przez swoich rodziców w sposób racjonalistyczny przejawiają mniejsze trudności w przystosowaniu się do nowego środowiska niżeli dzieci rodziców nadopiekuńczych, które były wychowywane zbyt tolerancyjnie i pobłażliwie.¹⁴

Pozytywne doznania i doświadczenia malucha na początku pobytu w placówce służą procesowi adaptacji. Co więcej mogą być perspektywistyczne dla tego trudnego okresu? Wychodząc naprzeciw problemowi przystosowania się maluchów do nowego środowiska zaczęto wprowadzać programy adaptacyjne dla dzieci, które wkraczają w nowy nieznan im etap życia. Program ten jest indywidualnie dostosowany dla każdej placówki i zależy od koncepcji dydaktyczno – wychowawczej przedszkola.¹⁵

Program wstępnej akomodacji to czynności dydaktyczne, które służą rozładowaniu niepożądanego emocji dziecka, związanych z nagłym rozstaniem z najbliższymi a także brakiem informacji o nowym otoczeniu. Głównym i najważniejszym celem tego programu jest ułatwienie startu przedszkolnego maluchom wkraczającym w nowe środowisko za pomocą wsparcia i ukierunkowania ich rozwoju w ujęciu społecznym zharmonizowanym z ich potencjałem rozwojowym. Anna Klim – Klimaszewska nadmienia w tym miejscu, iż program przystosowawczy nie gwarantuje dobrej adaptacji do przedszkola, jednak znacząco go przyspiesza i ułatwia.¹⁶

Przedszkole nie jest tylko budynkiem, ale przede wszystkim jest grupą osób, które znają, ale również rozumieją potrzeby malców oraz ich rodziców. Pierwsze dni pobytu w placówce przedszkolnej są niezmiernie ważne i mogą zaważyć na całym rozwoju społecznym młodego człowieka. Dlatego tak ważne jest odpowiednie przygotowanie dziecka do wejścia w nowe środowisko. W procesie tym kardynalną rolę odgrywają rodzice, nauczyciel oraz instytucja przedszkolna. Przy współpracy tych trzech jednostek możliwe jest wczesne wykrycie problemów adaptacyjnych maluszka, dzięki czemu można mu sprawnie i należyście pomóc.¹⁷

2.3. Rola nauczyciela wychowania przedszkolnego

W życiu każdego dziecka przychodzi moment, kiedy musi rozpocząć edukację przedszkolną a co za tym idzie przejść proces adaptacji do nowego środowiska. Nie ważne czy jest to dziecko trzy-, cztero-, pięcio- czy sześćoletnie. Każdemu maluchowi pozostanie pod opieką obcej osoby sprawia trudności, wywołuje niepokój, strach, lęk. U dzieci trzyletnich przystosowanie przebiega nieco trudniej gdyż ich stan emocjonalny jest dość chwiejny. Rodzic przyprowadza malca do przedszkola i znika za drzwiami sali gdzie czeka na niego nauczycielka przedszkola. To właśnie pod jej opieką dziecko pozostaje podczas pobytu w placówce.

Józef Pielachowski oraz Ireneusz Król uważają, iż pedagog jest jednym z subiektów procesu wychowawczego a także główną osobą każdego systemu nauczania.¹⁸

Jak napisała Henryka Kwiatkowska znaczenie określenia „nauczyciel” przeradzało się na przestrzeni stuleci. Jednak niezmienną pozostała jego fundamentalna funkcja, jaką było i jest uczynienie jednostek aktywnych społecznie, a także przekazywanie im dóbr kulturowych, co ma na celu przygotowanie ich do życia w społeczeństwie.¹⁹

Nauczycielka jest dla malucha pierwszą i jedną z najważniejszych osób w środowisku przedszkolnym, do którego dopiero wkracza. Z nią pozostaje przez kilka godzin dziennie w

¹⁴ Portal nauczycieli przedszkola [http://www.wychowanieprzedszkolne.pl/adaptacja-dziecka/, ostatnia wizyta 4 maj 2017 roku].

¹⁵ Chorchos P, *Problemy adaptacji dziecka do edukacji przedszkolnej*, w: Lubina E (red): *Male dziecko w przestrzeni...*, op. cit., s. 40-41.

¹⁶ Klim – Klimaszewska A, *Witamy w przedszkolu*, Instytut Wydawniczy ERICA, Warszawa 2011, s. 61 – 69.

¹⁷ Chorchos P, *Problemy adaptacji dziecka do edukacji przedszkolnej*, w: Lubina E (red): *Male dziecko w przestrzeni...*, op. cit., s. 47 – 48.

¹⁸ Król I, Pielachowski J, *Nauczyciel i jego warsztat pracy*, eMPI2 Poznań 1995, s. 8.

¹⁹ Kwiatkowska H, *Pedeutologia*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 46.

szczególnie bliskiej relacji emocjonalnej i intelektualnej. To ona staje się dla dziecka wzorem do naśladowania. Często dzieci przytaczają jej słowa, zwroty i opinie a także przenoszą do domu zasady przez nią wprowadzone, które obowiązują w grupie przedszkolnej.²⁰

Szczególnie w procesie adaptacji rola nauczycielki jest niezmiernie ważna, gdyż przy odpowiedniej współpracy z rodzicami może znacząco pomóc maluchowi przejść przez ten niełatwy dla niego czas. W żadnym wypadku nie powinna krzyczeć, unosić się czy poniżać dzieci. Wręcz przeciwnie swoim zachowaniem i postawą nauczycielka powinna dawać dobry przykład, a także powinna być osobą optymistyczną i rozsądną nie tracącą realizmu i cierpliwości. Szczególnie w najmłodszej grupie wiekowej Pani powinna wspierać fizycznie i duchowo, dawać wrażenie bezpieczeństwa i spokoju. Edukować, jak radzić sobie z emocjami oraz jak postępować w trudnych sytuacjach. Uczyć dziecko prosić o wsparcie, kiedy nie może sobie samo poradzić z jakimś problemem. W pracy dydaktyka szczególnie ważne jest intensyfikowanie ciekawości, wielostronności, a także oddziaływanie na rozwój jednostki. Przy współpracy z trzylatkiem należy mieć na uwadze jego nieustający rozwój oraz stwarzanie warunków umożliwiających wyrównywanie szans kształceniowych. Nie bez znaczenia pozostaje również rozumienie mowy trzylatka oraz posiadanie zdolności pracy indywidualnej z maluchem.²¹

Zadania, jakim musi sprostać pedagog przybierają szczególnego znaczenia. Staje się on, bowiem świadkiem sukcesów i niepowodzeń, zainteresowań i zdolności a także progresów, jakie następują w rozwoju dziecka.²² Nauczyciel jest nie tylko dydaktykiem, ale również przetrada się w organizatora toku kształcenia, diagnostę, nowatora i mentora.²³

3. Podsumowanie

Barczo ważnym elementem w fachu nauczyciela jest posiadanie przez niego odpowiednich kompetencji, czyli potencjalnych zdolności, uwidaczniających się w momencie realizowania danego zadania bądź skłonności do jego realizacji. Rodzaje kompetencji są zróżnicowane oraz zależne od sposobu ich zaprezentowania przez twórców.²⁴

Anna Klim – Klimaszewska uważa, iż nie tylko cechy charakteru oraz kompetencje nauczyciela są najistotniejsze, ale również ważną rolę odgrywa jego postawa. Najbardziej właściwą postawą pedagoga (pod względem skuteczności dydaktycznej) w wychowaniu przedszkolnym jest postawa demokratyczna. Jej fundamentem jest okazywanie dziecku serdeczności i zrozumienia, zdobywaniu ich zaufania i przychylności. Nauczyciel demokratyczny daje możliwość wspólnego i indywidualnego podejmowania decyzji, liczy się również z opinią oraz psychospołecznymi potrzebami grupy. Zachęca jednostkę do aktywnej i samodzielnej działalności praktycznej, czynnie wspiera w realizacji wykonywanych zadań. Autorka zaznacza, iż ważne jest również umiejętne nawiązywanie oraz podtrzymywanie więzi z grupą a także z każdym dzieckiem indywidualnie.²⁵

Anna Borkowska opierając się na słowach Anny Brzezińskiej podsumowuje wspomagającą rolę pedagoga twierdząc, iż misją wszystkich czynności wykonywanych, przez

²⁰ Lubowiecka J, *Przystosowanie psychospołeczne dziecka...*, op. cit., s. 119.

²¹ Borkowska A, *Kierunki działań adaptacyjnych w pracy z małym dzieckiem rozpoczynającym edukację przedszkolną*, w: *Małe dziecko w przestrzeni społecznej i edukacyjnej*, Lubina E (red.), Wydawnictwo POLIHYMNIA, Lublin 2012, s.62-63.

²² Borkowska A, *Kierunki działań adaptacyjnych w pracy z małym dzieckiem rozpoczynającym edukację przedszkolną*, w: *Małe dziecko w przestrzeni społecznej i edukacyjnej*, Lubina E (red.), Wydawnictwo POLIHYMNIA, Lublin 2012, s.62.

²³ Karbowniczek J, Kwaśniewska M, Surma B, *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 158 – 159.

²⁴ Gulińska – Grzeluska D, *Kompetencje nauczyciela przedszkola*, w: *Nauczyciel. Rozwój zawodowy i kompetencje*, Przygońska E (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 157 – 165.

²⁵ Klim – Klimaszewska A, *Pedagogika przedszkolna. Nowa podstawa programowa*, Instytut Wydawniczy ERICA, Warszawa 2012, s. 162.

nauczyciela w okresie adaptacji do przedszkola, jest uzyskanie przez dziecko poczucia bezpieczeństwa. Dotychczas tego uczucia dziecko doznawało tylko w gronie najbliższych mu osób. Aby nauczycielka mogła osiągnąć ten cel powinna skupić całą swoją uwagę na dzieciach, konwersować z nimi na różne tematy.

Jeżeli nauczyciel wykazuje się serdecznością, życzliwością, dobrocią, pomocnością a także umie zintegrować grupę za pośrednictwem odpowiednich zabaw, a do tego potrafi zaciekawić wiedzą swoich podopiecznych to znaczy, że jest właściwym i kompetentnym nauczycielem.

Literatura

Borkowska A., *Kierunki działań adaptacyjnych w pracy z małym dzieckiem rozpoczynającym edukację przedszkolną*, w: *Małe dziecko w przestrzeni społecznej i edukacyjnej*, Lubina E. (red.), Wydawnictwo POLIHYMNIA, Lublin 2012.

Chorchos P., *Problemy adaptacji dziecka do edukacji przedszkolnej*, w: Lubina E (red): *Małe dziecko w przestrzeni*, Warszawa 2007.

Fiutowska T., Rumińska A., *Dziecko w domu i w przedszkolu. Vademecum dla rodziców i nauczycieli*, Oficyna Wydawnicza – Pedagogiczna Adam, Warszawa 2010.

Gasiul H., *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*, Difin SA, Warszawa 2010.

Gulińska – Grzeluska D., *Kompetencje nauczyciela przedszkola*, w: *Nauczyciel. Rozwój zawodowy i kompetencje*, Przygońska E. (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.

Janus K., *Słownik pedagogiki i psychologii*, Wydawnictwo Buchmann, Warszawa 2011.

Karbowniczek J., Kwaśniewska M., Surma B., *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.

Klim – Klimaszewska A., *Pedagogika przedszkolna. Nowa podstawa programowa*, Instytut Wydawniczy ERICA, Warszawa 2012.

Klim – Klimaszewska A., *Trzylatek w przedszkolu*, Warszawa 2008.

Klim – Klimaszewska A., *Witamy w przedszkolu*, Instytut Wydawniczy ERICA, Warszawa 2011.

Król I., Pielachowski J., *Nauczyciel i jego warsztat pracy*, eMPiK Poznań 1995.

Kwiatkowska H., *Pedeutologia*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

Lubowiecka J., *Przystosowanie psychospołeczne dziecka do przedszkola*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000.

Mról T., Siwińska M., *Słownik terminów ogólnej teorii kształcenia*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Legnica 2014.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007.

Sękowska Z., *Przystosowanie społeczne młodzieży niewidomej*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.

Zabielska A., *O czym każdy rodzic wiedzieć powinien?*, [w:] *Moje dziecko w przedszkolu*, red. A. Jegier, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2009.

Higher educational institutions analysis of development of staffing autonomy

Olena Rayevnyeva, Olga Brovko

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Nauky avenue, 9-A

Kharkiv, 61166, Ukraine

E-mail: olena.raev@gmail.com, ol.iv.brovko@gmail.com

***Abstract.** The article examines the dynamics of staffing autonomy by countries. Staffing autonomy is one of the four parts of the institutional autonomy of universities. The analysis of the autonomy rating of staffing will be devoted to the key problems of the development of institutional autonomy of universities, as well as to formulate actions to enhance the autonomy of the university.*

***Keywords:** education, university, autonomy, staffing autonomy.*

1. Introduction

Higher education is influenced by processes of systemic and institutional dynamics that dictate the need for change. In such circumstances, universities should find solutions that will allow them to retain themselves as an organization, to remain competitive and fulfill their own mission. Today, analyzing the tasks and challenges of university policy as a whole, important conditions for the development of universities are formed. First of all, it concerns the personnel policy, where the increased attention and emphasis are directed on the necessity to improve human resources management.

A purposeful and conscious approach to updating the personnel policy in the organization is justified by the growing pressure of environmental factors or internal organizational requirements of the Ukrainian university. Attention to employees as a key resource of competitiveness and long-term development of the organization in a dynamically changing, complex environment is – an important trend of modern management theory and practice all these aspects are of primary importance today for the higher education system. The contribution of universities to the creation of new directions of development directly depends on the degree of involvement and activities results of the faculty, which is facing new tasks in teaching, research, and providing educational services in general.

The purpose of the article is a theoretical and practical study of the main aspects of staff autonomy in higher education institutions.

2. Results

In recent years, many managers have become increasingly focused on the analysis and evaluation of one of the most valuable enterprise resources – the staff. The lack of highly qualified personnel unambiguously affects the results of the organization as a whole. This problem is especially acute in the educational sphere, where insufficient budget financing, low wages and social insecurity caused a significant outflow of qualified pedagogical personnel to various commercial including foreign structures, far from education.

The created situation puts before the head of the educational institution the problem of not just maintaining the human potential, but also its analysis, assessment and development forecasting. In addition, in the existing system of market relations, it is necessary to have a clear idea of the position of the organization in terms of not only financial, but also personnel indicators.

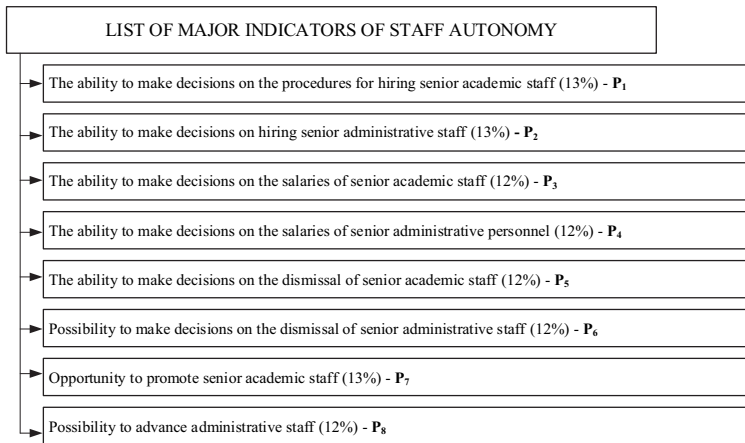
The development of fundamental science and education is attributed to the strategic national priorities of the country along with the improvement of the population life quality, the achievement of economic growth, the development of culture, the provision of defense

and security of the country. The development of the human resources potential of higher education, ensuring the continuity of scientific knowledge is attributed to one of the main directions of state policy in the field of science and technology development [3].

The European University Association has been monitoring and analyzing the state of institutional autonomy for several years in countries whose universities are members of this organization [5]. The study is conducted in 28 European educational systems (in some countries in Europe, within the same state, there are different systems of higher education) for the four main components of institutional autonomy: organizational, financial, academic and human resources.

Figure 1 presents a list of the main indicators of personnel autonomy, according to which countries are ranked.

Figure 1
The main indicators of staff autonomy evaluation

Source: compiled by the authors on the basis of data presented on the site <http://www.university-autonomy.eu/>

In Fig. 1 the dynamics of staff autonomy level (L_{HA}) for 2016 for the totality of countries is given [5]. The dynamics of indicators have a complex nature and form an integrated indicator – that is the level of the university personnel autonomy, according to the following formula:

$$L_{HA} = \sum_{i=1}^8 P_i * d_i \quad (1)$$

where L_{HA} – is the level of staff autonomy; P_i – is the indicator of personnel autonomy; d_i – is the specific weight of the indicator.

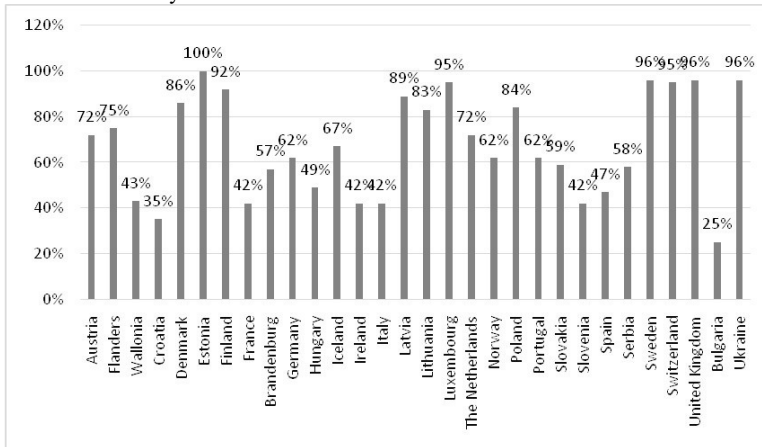
At the same time, the implementation of traditional university schemes for the solution of personnel issues has its own specific features, which impose restrictions on the higher education institutions of rights.

Analyzing the data presented in Fig. 2, we can say that in Ukraine the level of personnel autonomy is 96%, that is, the provision of human resources potential for higher education institutions are at a sufficiently high level. Thus, the overwhelming number of European countries provides their universities with a high level of personnel autonomy. An obvious exception to the general rule is Greece, which has significant restrictions in freedom of making decisions on personnel matters. Formally, the procedures for hiring, firing and

promoting academic and administrative personnel in Ukraine are not particularly different from European models of staff autonomy. At the same time, the implementation of traditional university schemes for the solution of personnel issues has its own specific features, which impose restrictions on the rights of higher education institutions [6].

Figure 2

Level of staff autonomy in 2016

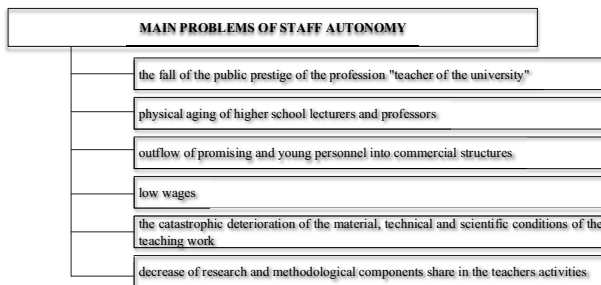

Source: compiled by the authors on the basis of data presented on the site <http://www.university-autonomy.eu/>

The staff potential of the university reflects not only the teachers readiness to perform their functions at the moment, but also their potential in the long term, with regard to age, scientific and pedagogical qualification, practical experience, business activity, quality and effectiveness of activities, innovation, motivation level. With such understanding of human resources, this element of the university institutional autonomy should be adopted as one of the central objects of the university management system. However, at this stage of development and modernization of the educational services system in Ukraine, the staff autonomy of higher education faces many challenges. A comparative analysis of the existing problems related to the staff autonomy of higher education institutions made it possible to formulate a list of the main problems to be solved [1, 2], this list is, presented in Fig. 3.

Figure 3

List of staff autonomy main problems

Source: compiled by the authors on the basis of data presented in the periodical literature

Investigating the list of problems presented in Fig. 3, it is possible to single out the main goal of the higher school personnel autonomy in Ukraine, which consists in ensuring the optimal balance of the processes of updating and preserving the numerical and qualitative teaching staff in accordance with the aspirations and needs of the society, the system of higher professional education, the requirements of the current legislation, the state of the country's economy.

In order to have a high level of personnel autonomy management, it is first of all necessary:

- to activate and qualitatively transform the innovative ability of university teaching staff;
- to treat carefully generation of teachers, maintaining their professional activity;
- to support collegial culture of solving scientific and educational problems;
- to ensure transparency of rights and duties of all subjects of higher education system;
- to observe the rights of educational institutions autonomy in the decision of the personnel questions.

3. Conclusions

Thus, the educational policy of the state today must be based on understanding the importance of preserving, strengthening and reproducing the scientific and pedagogical staff of higher education. Modern education policy should be formed in accordance with a fundamentally new approach to determining its place and role in the process of social and economic transformation also the attention should be paid to training highly qualified personnel for participation in this process. Considering that the processes of the higher education system development have a very long cycle, the personnel policy in this sphere should be proactive and long-term. In order to get an effective result tomorrow, immediate action is urgently needed to develop the scientific and pedagogical potential of higher education. This policy must be based on the national interests of the country. Higher school is considered to be not only the main factor of the socio-economic, intellectual and spiritual development of society, but also an important factor in the state survival and security.

Therefore, the personnel policy of an individual university within the framework of its staff autonomy should promote the activation and qualitative development of the faculty, creating a variety of levels for increasing its work productivity.

References

1. Kulaga, I. (2012). Formation of a united open educational space as a leading trend in the development of modern education system. *University education*. Issue 1, pp. 66-68.
2. Zhitnik, N. V. (2011). *Ensuring quality of education: theory and practice: collective monograph / under the constituencies*. Dnipropetrovsk: IMA-press, 2011. -300 p.
3. Chernishova, E. (2013). Methodological approaches to the assessment of the human resources potential of higher education institutions. *Alma Mater*. Issue 1, pp. 42-48.
4. Chirikov, I. (2010). Academic development in the university: the experience of foreign universities. *University management: practice and analysis*. Issue 5, pp. 15-23.
5. University Autonomy in Europe. [online]. Available at: <http://www.hkvs.muni.cz/uploads/Autonomy_QAconf_Masaryk.pdf>. [accessed 12.09.2017].
6. University Autonomy in Europe II The Scorecard [online]. Available at: <http://www.eua.be/Libraries/publications/University_Autonomy_in_Europe_II_-_The_Scorecard.pdf?sfvrsn=2>. [accessed 12.09.2017].
7. Trends 2015: Learning and Teaching In European Universities [online]. Available at: <http://eua.be/Libraries/publicationhomepage-list/EUA_Trends_2015_web_> [accessed 13.09.2017].

Critical analysis of traditional and competent approaches in the educational process in the context of educational reform in Ukraine

Tetiana Shirmova

Kyiv National University of Trade and Economics

58, Igoria Sykorskogo Street, 1

Kyiv, 04112, Ukraine

E-mail: t.tatyana1201@gmail.com

Abstract. *The article contains comparative analysis of traditional and competence approaches in education. It gives essence of these methods, their positive and negative sides. The article also defines the concepts of “traditional approach”, “competence approach”, “competence” and describes different types of competence. The author hopes that the latest technology will be used in universities to train future specialists.*

Keywords: *competences, traditional approach, competence approach, abilities, experience, knowledge, methods of activity, skills.*

1. Introduction

The main task of modern education is to prepare a competent person who is able to find the right solutions in specific educational, life and professional situations. It is known that the problem of educational innovations in our time is becoming more and more relevant in pedagogical practice, which is connected with the implementation of the provisions of the Bologna Declaration in the system of higher education and science of Ukraine. Knowledge, on which education was traditionally oriented is no longer considered the main criterion for training a specialist. After all, thanks to scientific research, they are constantly supplemented or even radically change. Therefore, in today's society, the knowledge itself is no longer valued, but the ability to independently acquire and competently use it. For this reason, there is a need for a reorientation of the paradigm of higher education from a knowledgeable to a competent one. Today, in the world there are many approaches to the organization of educational activities in high school. They are information descriptive, objective, target, dialogical, simulation game, content-procedural, personally oriented, competent and others. Let's consider the essence of traditional and competent (as one of the innovative) approaches to student learning and, with the help of comparative analysis, we will try to critically evaluate them.

2. Traditional approach in the educational process

2.1. *The concept of traditional method and its positive sides*

Under the traditional method, the educational process is strictly regulated: in one specialty of training all students study according to a single curriculum. The training is organized in study groups only on schedule in such a system: lecture, seminar, laboratory classes, group task, etc. at a limited time on independent classes. At the next stage, this material is supplemented by the teacher's guidance, specified in other types of training sessions and in the course of independent work. Each discipline is studied in a strict logical sequence, in close temporal and methodical connection with other disciplines. The current and intermediate knowledge control is systematically carried out, which allows through the feedback system (from student to teacher) to make quickly the necessary adjustments to the training process.

2.2. *Disadvantages of traditional approach in educational system*

Traditional type of training has a lot of positive, so it still has a significant advantage over other approaches to the organization of the educational process. However, it is characterized by significant shortcomings of principled nature. Let's dwell on some of them.

Typical features for traditional learning are:

1) the objective orientation of education, which manifests itself in the direction of learning to acquire as much knowledge of specific subjects as possible and forming a standard set of skills and abilities. But the level of education, especially in modern conditions, is not determined by the scope of knowledge, their encyclopedicity; it is defined by the ability to solve problems of varying complexity on the basis of available knowledge;

2) a look at learning as the relationship between two autonomous activities (the teacher's educational activity and student's learning and cognitive activity). Proceeding from this, teachers act as subjects of the learning process, and students are objects. Therefore, the educational interaction of teachers and students has a subject-object nature; the role of the teacher is reduced to the function of the main informer and controller, the authoritarian style of learning communication is cultivated; the students play mostly the passive role of the performers of the will of the teacher; the individual characteristics of the students are officially recognized, but in practice they are not taken into account; the students are fitted to the given standards. In the organization of training, there is a predominance of a lesson (mainly combined) and frontal work, verbal methods and reproductive activity.

The traditional type of study is marked by a certain passivity of students in learning knowledge and acquiring practical skills. This is due to the essence of the educational process, when most of the academic time students spend on classes in study groups, and independent classes play an ancillary role. As a result, the formal memorization of the educational material prevails, which does not contribute to the development of the individual, the full use of his creative potential. This system is characterized by a well-known confrontation between a teacher and a student. The teacher, moved by good intentions, makes a student learn, and the student is trying to avoid this guardianship. For him, it is more important to receive a positive assessment than gaining in-depth knowledge, that is, there is the advantage of motivating achievements. Thus, the traditional type of education does not provide a combination of cognitive motivation, motivation for achievement and motivation of movement from learning to practical work. In the traditional way of organizing learning, it is difficult to resolve the contradiction between the continuously developing science and the static nature of educational information, which is usually presented in a steady form in educational books. So there is a situation where students become as if separated from the process of development of society. In addition, sometimes faculty professors who are well-versed in science taught, unfortunately, have weak orientation in other (especially non-related) disciplines. Therefore, students often do not form integrated in all curriculum disciplines the knowledge and skills which are necessary for successful work in the future.

3. Competence approach

3.1. Description of the competence approach

Unlike traditional approaches, where learning activities are reduced to the process of acquiring knowledge, skills and competences, a competent approach involves their unity, interpenetration and complementarity with other, not less important components. It is based on the idea of the active nature of the content of education. In literary sources, the competence approach is interpreted as the focus of the educational process on the formation and development of a number of key and substantive competencies that subjects of learning have. According to S. Adam, its main feature is the transfer of emphasis from the learning process to its results, which is the competence.

Competence is an integrated personality activity category, which is formed during learning as a result of a combination of initial personal experience, knowledge, methods of activity, skills, abilities, personal values and the ability to use them in the process of productive activity in relation to the range of subjects and processes in a particular field of human activity

The competence approach is characterized by the following features:

- recognition of competencies as the final result of training and their purposeful formation;
- shifting the emphasis from the awareness of the subjects of learning to their ability of using information to solve practical problems
- student-centered learning orientation (when applying this approach, students have the opportunity to get acquainted with the requirements for their preparation at the beginning of their studies, and teachers can organize a learning process aimed at forming defined competencies)
- targeted professional training for the future employment of graduates. (Lists of graduates' competencies pre-defined by higher education institutions will greatly facilitate the work of employers to find suitable candidates for jobs).

3.2. Types of competence

So, what competences are formed in the subjects of learning at a competent approach? These are: value-semantic, general-cultural, educational-cognitive, informational, communicative, social-labor, personal self-improvement.

Value-semantic competence is a competence in the world of thought, related to the student's value orientations, his ability to see and understand the surrounding world, to orientate therein, to realize his role and purpose, creative orientation, to be able to choose the target and meaningful settings for his actions, to make decisions.

General-cultural competence are the peculiarities of national and universal culture, the spiritual and moral foundations of human life and humanity, individual peoples, cultural foundations of family, social, social phenomena and traditions, the role of science and religion in human life.

Educational-cognitive competence is a set of competencies of the student in the field of independent cognitive activity, which includes elements of logical, methodological, heuristic, general education activities, correlated with real objects that are recognized by the student.

Informational competence is the ability with the help of informational technologies to independently search, analyze and select the necessary information, organize, transform, store and transmit it.

Communicative competence includes knowledge of the required languages, ways of interacting with other individuals and events, teamwork skills, playing different social roles in the team.

Social-labor competence means possessing knowledge and experience in the field of civic, social and labor activities, in the sphere of family relationships and in the field of professional self-determination.

The competence of personal self-perfection aims at assimilating the methods of physical, spiritual and intellectual self-development, emotional self-regulation and self-support. These are also the rules of personal hygiene, caring for their own health, sexual literacy, internal ecological culture.

4. Conclusions

Thus, we can draw the following conclusion. The traditional approach to the training of specialists in higher education, the essence of which is the formation of knowledge, skills and abilities, has come into conflict with the requirements of the European educational space, in which the educational system of Ukraine integrates.

Competent approach does not deny the value of knowledge, but it focuses on the ability to use the knowledge that were gained. Consequently, the main task of education today is to teach young people to interact with society creatively and fruitfully and thus to achieve the status of full and competent citizens, to create, consistently and step-by-step, conditions for pupils to acquire the necessary competencies.

References

1. Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library for educational policy / for colleges. Ed. O.V. Ovcharuk. – K.: "K.I.S.", 2004.
2. Paraschenko L.I. Technology of formation of key competences in senior pupils: practical approaches // Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library on educational policy / Under the foundations. Ed. O.V. Ovcharuk K.: "K.I.S.", 2004.
3. Zimova I.A. Key Competencies as an Effective-Target Framework for a Competency Approach in Education. Author's version / I.A. Winter – Moscow: Research Center for Quality Problems of Specialists Training, 2004.

Súčasný trendy v motivácii študentov vysokých škôl k štúdiu (pracujúci študenti)

Mária Strenáčiková

Academy of Arts in Banská Bystrica

Kollárova 22

Banská Bystrica, 974 01, Slovak Republic

E-mail: mstrenacikova1@aku.sk

Abstrakt. Poslaním vysokoškolského štúdia je príprava študentov na odbornú kvalifikovanú prácu v rôznych oblastiach a odboroch. Kvalitu tejto prípravy však determinujú okrem činiteľov súvisiacich s pedagógiou, zabezpečením škôl a systémom vzdelávania aj faktory týkajúce sa študentov samotných. Významnú úlohu medzi nimi zohráva motivácia k štúdiu, ktorá sa v dôsledku transferu zo strednej školy na vysokú, psychického vývinu a zmeny ekonomickej situácie markantne mení. Popri výkonovej a „sociálnej“ motivácii sa častejšie objavuje už aj finančná motivácia a snaha po dosahovaní sformovaných životných cieľov a aspirácií. Študenti hľadajú voškolách predovšetkým saturáciu sociálnych, intelektuálnych a sebarealizačných potrieb, avšak svoje miesto zastávajú aj potreby istoty (v zmysle finančného zabezpečenia). Z viacerých dôvodov sa čoraz viac študentov dostáva do pozície študenta i pracujúceho zároveň. V optimálnych podmienkach by ich pracovná činnosť mala obohatiť ich prípravu na povolanie, no ak sa realizuje v prehnanej miere alebo v oblasti, ktorá nesúvisí so študovaným odborom, môže sa stať distrakciou pri plnení študijných povinností a negatívne pôsobiacim elementom v odbornej príprave vysokoškolákov. V našom prieskume sme sa venovali motivácii k štúdiu, životným cieľom a zamestnanosti študentov vysokých škôl.

KLúčové slová: študent, motivácia, zamestnanie.

1. Úvod

Motivácia žiakov k štúdiu, udržanie ich aktivity a záujmu o učivo a učenie sa v súčasnosti stáva jedným zo závažných problémov v školstve, ktorý sa snažia riešiť odborníci tak z oblasti pedagogiky, psychológie a didaktiky, ako aj sociálnej práce, poradenstva a pod.

1.1. Motivácia študentov ako súčasť práce pedagóga

Na základných a stredných školách patrí motivovanie žiakov k prioritným záujmom pedagóga. Vstupná motivácia je súčasťou každej hodiny, v rámci priebežnej motivácie sa zaraďujú do vyučovania prvky hrových činností, bežnou praxou sa stávajú aktivizujúce metódy vyučovania ako brainstorming, hranie rolí, lúštenie krížoviek, metódy na podporu kritického myslenia a mnoho ďalších. Učítelia sa snažia priebeh učenia sa žiakov facilitovať

a nové poznatky im sprístupňujú zaujímavým pútavým spôsobom. Dbajú na skupinovú dynamiku, na vzťahy medzi žiakmi a smerujú k rozvoju potenciálu každého žiaka v maximálnej nožnej miere.

Na mnohých vysokých školách je však situácia iná. Metódy sprostredkovania učiva v teoretických predmetoch sa obmedzujú takmer výlučne na monologické prednášky (vo väčšine prípadov využívajúc moderné technológie, t.j. verbálny prejav má písomnú skrátenú verziu vo forme powerpointovej prezentácie) a učivo sa prostredníctvom využitia interaktívnych tabúl spracúva len výnimočne. Prednášky sú často obohacované konkrétnymi príkladmi z praxe, prezentovaním videí z reálneho života či výsledkami výskumov realizovaných v danej oblasti vzdelávania. Hoci o vedeckosti a aktuálnosti sprostredkovaných poznatkov nemožno pochybovať, je otázne, nakoľko sa spôsob ich podávania prispôbil modernému trendu propagovanému vo vzdelávaní na základných a stredných školách. Navyš sa na vysokej škole kolektívu študentov nevenuje takmer žiadna pozornosť. Kým na strednej škole je trieda pod dohľadom triedneho učiteľa, na vysokej škole nie je pre dohľad nad skupinovým dianím určený žiadny zamestnanec. Takisto je neraz pri vyučovaní opomínaná skupinová dynamika, vzťahy medzi žiakmi, či ich osobná motivácia k štúdiu. Problém nastáva aj pri hodnotení, ktoré odzrkadľuje častokrát len výkon na skúške – základ hodnotenia tvorí množstvo správnych odpovedí v testoch a písomných prácach, prípadne na ústnych skúškach, na ktorých si študenti i v dnešnej dobe „ťahajú“ otázky. V niektorých prípadoch sú hodnotení za seminárne práce, ktoré sú prevažne výsledkom „prieskumu“ internetových stránok a ktoré majú len málokedy tvorivý rozmer či obsahujú vlastný originálny vklad študenta. Ich príprava totiž väčšinou vychádza len zo štúdia materiálov bez praktickej skúsenosti, z internetu, resp. z iných publikovaných zdrojov. Ak študent v práci niečo navrhne (vymyslí), nemá možnosť overiť si, či by v reálnej praxi jeho nápady boli realizovateľné a akým úskaliam by pri ich aplikácii musel čeliť.

Celková diskontinuita v systéme vzdelávania pri prechode žiaka zo strednej na vysokú školu sa odzrkadľuje nielen na výsledkoch vzdelávania, ale aj na postojoch študentov k štúdiu. Z vynikajúcich žiakov na strednej škole sa často stávajú priemerní študenti na vysokých školách a mnohí priemerní stredoškooláci nezvládajú nápor vysokej školy, prenášajú si skúšky z jedného ročníka do druhého a neraz štúdium po prvom alebo druhom semestri opúšťajú. Výnimkou nie sú ani takí študenti, ktorí sa so svojimi „restami“ (tzv. prenášanie predmetov) snažia vyrovnáť až v končiacom ročníku a nie vždy sú v tejto svojej snahe úspešní.

Okrem uvedeného problému musia neraz vysokoškooláci riešiť aj otázky finančného zabezpečenia, čo ich vedie k hľadaniu zamestnania, brigád alebo iných zdrojov príjmov. Ich pracovná aktivita však limituje čas, ktorý sú schopní venovať štúdiu, čo sa zákonite odzrkadľuje v ich študijných výsledkoch a v kvalite prípravy pre budúce povolanie. Začlenenie sa do pracovného pomeru môže mať negatívny vplyv aj na motiváciu k štúdiu a môže viesť k jeho chápaniu ako nevyhnutnosti, prípadne ako „záťaž“ popri pracovných povinnostiach.

2. Prieskum

So zámerom zmapovať motiváciu vysokoškoolákov k štúdiu a ich zamestnanosť sme zrealizovali na Slovensku v mesiacoch máj – jún 2017 prieskum. Zúčastnilo sa ho 125 študentov vysokých a stredných škôl, z toho 27 žiakov stredných škôl (19 gymnazistov a 8 žiakov stredných odborných škôl) a 98 vysokoškoolákov (57prvého – Bc. a 41druhého – Mgr./Ing./MUDr.stupňa) vo veku 18 – 24 rokov. V ďalšom texte sa zameriame len na študentov vysokých škôl.

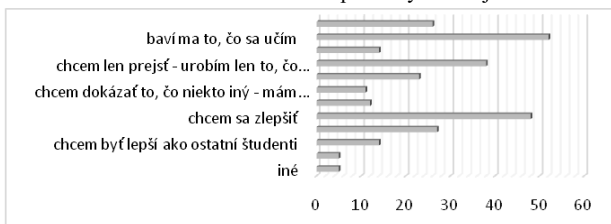
2.1. Motivácia študentov vysokých škôl

Z hľadiska výkonovej motivácie sa najviac frekventovaným dôvodom prípravy na vyučovanie javí fakt, že študenti majú záujem o oblasť svojho štúdia. Až 53,06%

respondentov udalo ako jeden z dôvodov svojej prípravy na vyučovanie výrok *Baví ma to, čo sa učím*. Za pozitívum považujeme fakt, že 48% študentov označilo možnosť *Chcem sa zlepšiť*. Na druhej strane (zväčiac, že respondenti mohli označiť viac ako jednu odpoveď) je otázne, či je tento stav uspokojivý (len polovica študujúcich vyjadrila kladný vzťah k štúdiu a pozitívnu vnútornú motiváciu). Je alarmujúce, že 38,8% opýtaných označilo možnosť *Chcem len prejsť – urobím len to, čo musím, aby som neprepadol/nedostal FX* a 14,29% respondentov uviedlo, že sa *neučí a nepripravuje*. Na zamyslenie je aj skutočnosť, že len 1% opýtaných (teda len 1 študent) uviedlo, že sa chce pripraviť pre výkon budúceho povolania. Medzi odpoveďami sa pomerne často objavovala aj možnosť *Baví ma učiť sa* (26,53%). Ostatní uvádzali, že sa učia preto, lebo sa chcú zlepšiť, že sa nechcú zhoršiť, byť horší ako ostatní a pod. Pritom až 69,4% opýtaných uviedlo, že sa považujú za dobrého študenta.

Graf 1

Odpovede študentov na otázku Prečo sa učíte? z aspektu výkonovej motivácie

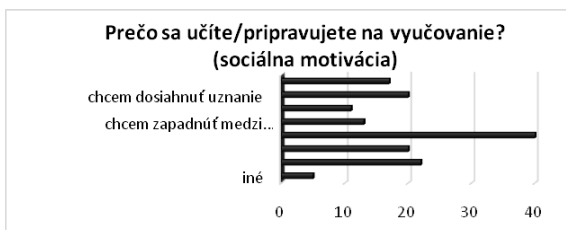

Zdroj: Dáta z prieskumu realizovaného v mesiacoch máj-jún 2017.

Z aspektu sociálnej motivácie ako najčastejší dôvod prípravy na vyučovanie respondenti volili odpovede *Som rád, keď ostatní uznajú, že som „dobrý“* (40,82%). Je zrejmé, že potreba uznania a ocenenia patrí k najčastejším sociálnym motívom prípravy študentov na vyučovanie. K významným potrebám, ktorých saturáciu sa snažia študenti dosiahnuť aj prostredníctvom výkonov v škole patrí potreba afiliácie (možnosť *Chcem mať dobrý vzťah s učiteľom/rodičom* bola druhou najfrekvencovanejšou – 22,45% a možnosť *Chcem zapadnúť medzi ostatných žiakov* označilo 13,27% študentov) a potreba moci (možnosť *Chcem mať lepšie postavenie a moc* označilo 11,22%). Tretím najčastejším motívom je potreba pomáhať druhým, čo dokumentuje frekvencia odpovedí *Chcem vedieť čo treba, aby som mohol pomôcť iným* (20,41%) a rovnaký počet volieb sme zaznamenali aj pri odpovedi *Chcem dosiahnuť uznanie*. Za pozitívny fakt možno považovať, že v oblasti sociálnej motivácie dominuje kladná motivácia a len 17,35% opýtaných sa svojím konaním snaží vyhnúť negatívnemu statusu čiernej ovce v skupine.

Graf 2

Odpovede študentov na otázku Prečo sa učíte? z aspektu sociálnej motivácie

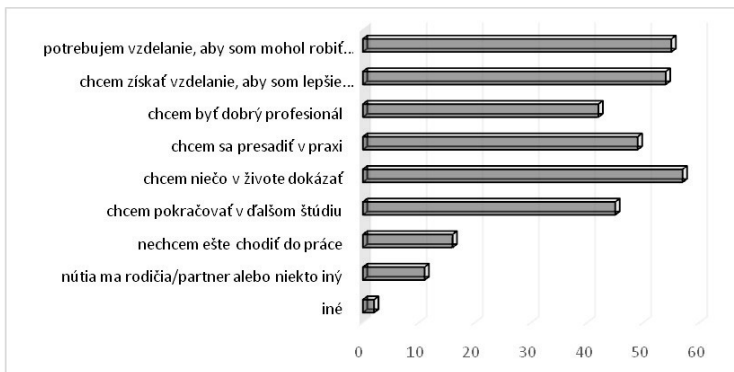

Zdroj: Dáta z prieskumu realizovaného v mesiacoch máj-jún 2017

Na otázku *Prečo chodíte do školy?* respondenti najčastejšie volili možnosti odpovedí: *Chcem niečo v živote dokázať* (58,16%), *Potrebujem vzdelanie, aby som mohol robiť to, čo by som chcel* (56,1%), *Chcem získať vzdelanie, aby som lepšie zarábala* (55,1%) a *Chcem sa presadiť v praxi* (50%). Niektorých respondentov motivuje k štúdiu okolie: až 11,22% uviedlo, že ich *núti rodičia alebo partner*. Medzi inými dôvodmi sa objavovali aj odpovede ako *nechcem ešte chodiť do práce* (16,33%), *nechcem platiť sociálku* (1%) a *ani sám neviem* (1%). 45,2% opýtaných vyjadrilo zámer pokračovať v štúdiu i naďalej.

Graf 3

Odpovede študentov na otázku *Prečo chodíte do školy?*

Zdroj: Dáta z prieskumu realizovaného v mesiacoch máj-jún 2017

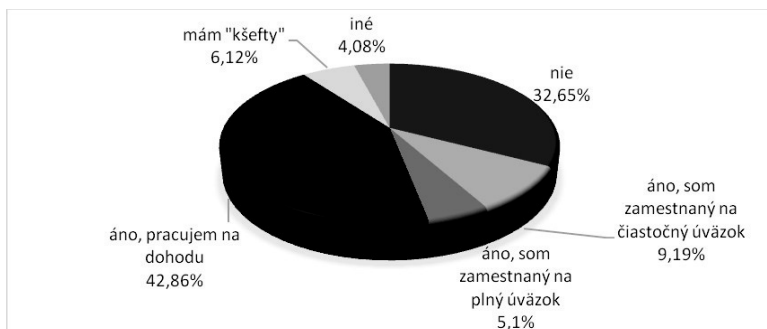
Študenti na škole najviac oceňujú (popri možnosti vzdelávať sa a príprave v profesionálnej oblasti) medziľudské vzťahy, akceptáciu, možnosť spolupráce, možnosť porozprávať sa s niekým, podporu od ostatných spolužiakov a ich uznanie, prípadne pochvalu od pedagógov.

2.2. Zamestnanosť študentov vysokých škôl

Významným trendom, ktorý sme zaznamenali prostredníctvom výskumu je zárobková činnosť študentov. Kým 32,65% študentov nepracuje, až 67,35% má vlastný zdroj príjmov. Spomedzi všetkých opýtaných sú mnohí zamestnaní na dohodu (42,86%), menší podiel majú študenti zamestnaní na čiastočný úväzok (9,19%), na plný úväzok (5,1%), alebo majú „kšefty“ (6,12%). Zvyšné 4% uviedli príležitostné zárobky – brigády, vlastný biznis a sociálne štipendium ako zdroj svojich príjmov.

Graf 4

Odpovede študentov na otázku *Zarábate popri štúdiu?*

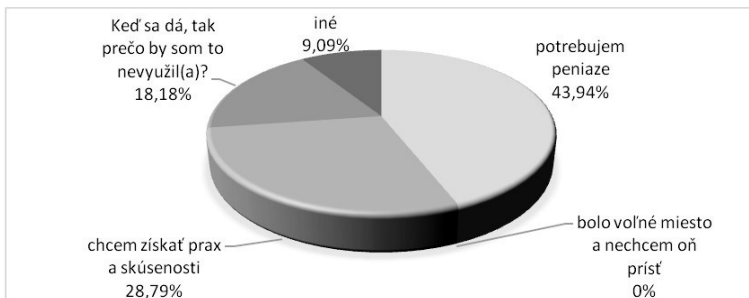

Zdroj: Dáta z prieskumu realizovaného v mesiacoch máj-jún 2017

Ako dôvod zárobkovej činnosti študenti najčastejšie uvádzajú, že *potrebujú peniaze* (43,94%). 18,18% vybralo možnosť *Keď sa dá, prečo by som to nevyužil?* a len 28,79% pracuje preto, že chce získať prax. Medzi možnosťami „iné“ respondenti uvádzali, že chcú získať skúsenosti a návyky, zázemie, či financie (9,09%).

Graf 5

Odpovede študentov na otázku *Prečo pracujete?*

Zdroj: Dáta z prieskumu realizovaného v mesiacoch máj-jún 2017.

Na jednej strane je zrejmé, že prax obohacuje teóriu, no je otázne, koľko pracujúcich študentov sa skutočne zamestnalo vo sfére týkajúcej sa ich štúdia a neposobí v rôznych iných pozíciách a sektoroch (ako čašníci, plavčíci, opatrovatelky, animátori, zberači ovocia, pracovníci na lodiach a pod.). Bolo by potrebné preskúmať uvedenú oblasť podrobnejšie. Práca v iných oblastiach nepochybne rozvíja osobnosť študenta a obohatí ho o nové skúsenosti, no tie nemusia skvalitňovať jeho odbornú prípravu na budúce zamestnanie. Okrem toho sa dá predpokladať, že práca počas štúdia limituje možnosti študentov na prípravu na vyučovanie (časové dôvody, únava, stres a pod.) a navyše hrozí riziko, že zamestnaný človek začne chápať svoje štúdium len ako sekundárnu aktivitu potrebnú na získanie vzdelania.

Na margo problematiky chceme ešte uviesť niektoré odpovede respondentov na otázku *Aký je Váš životný cieľ?*. Kým väčšina respondentov uvádzala odpovede typu *chcem byť šťastný, spokojný, mať šťastnú rodinu, nájsť si dobrú prácu a pod.*, našli sa aj takí, ktorí odpovedali nasledovne: *vyštudovať vysnenú VŠ a odsťahovať sa do zahraničia; vyštudovať a uplatniť sa v odbore v zahraničí...; mať sa dobre; mať veľa peňazí; ...nerátať každý jeden cent, aby som mohla viesť slušný, dobrý život...; neprežívať zo dňa na deň; zarobiť dosť na to, aby som sa nemusela obmedzovať; získať titul, nájsť si dlhodobý vzťah, cestovať a mať ušetrené dosť na slušný a skorý dôchodok; byť dobre platená, dokonalá, bohatá...*

3. Závera návrhy pre prax

V oblasti motivácie študentov vysokých škôl k štúdiu zohráva rolu tak výkonová, ako i sociálna motivácia a finančné ohodnotenie v budúcom povolani.

V prechode na „nový štýl“ vzdelávania po skúsenostiach na základných a stredných školách s moderným spôsobom výučby sa študent ocitá v náročnej situácii: je postavený pred úlohu memorovať množstvo učiva (na čo nebol zvyknutý), preberá zodpovednosť za vlastné vzdelávanie, nikto nesleduje, koľko času venuje príprave a učeniu a otázky motivácie ležia častokrát na konci bohatého zoznamu „úloh“ pedagógov. Fyzická prítomnosť autority rodičov počas vysokoškolského štúdia absentuje, nakoľko študent väčšinou býva v študentskom domove alebo na priváte, čím sa stráca možnosť monitorovania trávenia jeho voľného času. Motivácia študenta k štúdiu preto nadobúda nové rozmery. Už nie je vyvolávaná a udržiavaná prevažne z vonkajších zdrojov, ale vychádza prevažne z jeho vnútra a orientuje sa na výkon, interpersonálne vzťahy a ekonomické zabezpečenie v budúcnosti. V ideálnom prípade by

mala reflektovať túžbu po sebazdokonaľovaní, po nových poznatkoch, snahu pripraviť sa čo najlepšie na budúce povolanie...

Okrem toho sa študent musí neraz vyrovnávať aj s otázkou sebaфинанcovania, čo býva dôvodom jeho snahy čo najskôr sa zapojiť do pracovného procesu (či už vo forme práce na dohodu, na čiastočný úväzok a vo vyšších ročníkoch neraz aj na celý pracovný úväzok). Je nutné si uvedomiť, že hoci pracovné skúsenosti študenta obohatia, nemusia ísť o skúsenosti v študovanom odbore a pracovné zaťaženie môže mať negatívny vplyv na jeho kvalitnú prípravu do praxe po odbornej stránke. V tejto súvislosti by bolo potrebné vykonať podrobnejší výskum zameraný na zamestnanosť študentov popri štúdiu, na jej kvantitu, oblasť a možný dosah na školské výkony, plnenie študijných povinností a celkový postoj k štúdiu. Súčasná legislatíva nie je nastavená tak, aby bolo bežnou praxou, že pedagógovia a zainteresovaní pracovníci vysokej školy zasahujú do pracovných aktivít študentov, zakazujú alebo prikazujú ich formu. V možnostiach pracovníkov vysokej školy nie je ani prispievať k zabezpečeniu základných materiálnych a finančných podmienok všetkých študentov. Čo však je v ich kompetencii a v rámci ich možností, je zvýšenie snahy motivovať študentov k štúdiu, aplikovať moderné metódy vyučovania, využívať záujmy študentov, mať obraz o ich mimoškolských aktivitách, usmerňovať formovanie ich postojov a zameriavať sa aj na cielené formovanie hodnotového systému vysokoškolákov.

Použitá literatúra

Helus, Z. (2015). *Sociální psychologie pro pedagogy*. 2. přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4674-6.

Nakonečný, M. (2013). *Lexikon psychologie*. Praha: Vladimír Kvasnička, nakladatelství Vodnář. ISBN 978-7439-056-2.

Oravcová, J. (2012). *Sociálna psychológia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-557-0402-9.

Směkal, V. (2012). *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister&Principal. ISBN 978-80-87029-62-6.

Формування педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу як педагогічної команди в умовах освітніх реформ

Оксана Бабенко

Слов'янський педагогічний лицей Слов'янської міської ради Донецької області
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
вул. Г. Батюка, 19
м. Слов'янськ, 84116, Україна
E-mail: obabenko2002@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the coverage of some aspects of the theory and practice of the formation of a pedagogical team and the analysis of effective administrative approaches and technologies for the formation of a team of a general educational institution based on the example of Slov'yans'k Pedagogical Lyceum of Slov'yans'k City Council of Donetsk region. Theoretical bases of the chosen problem in the context of Europeanization of Ukrainian education and democratization of management process of national schools are outlined. Particular attention is paid to such questions as social and psychological diagnostics and motivation of pedagogical staff, a research of prospects of personal and professional development of pedagogical personnel of school through attraction to research activity,*

participation in various professional competitions, active work with gifted pupils within Small Academy of Sciences of Ukraine. Teamwork is contributes to creation of the trajectory of development of each member of the staff and creation of the situation of success and personalization of the contribution of each teacher to joint activity. The article defines the effective administrative principles and technologies which promote formation of a pedagogical team of a general educational institution as an acmeological system of a personally focused social unit and the center of culture of management and relationship are defined. Creation of a pedagogical team is possible only if there is a democratic management style, a personalized approach as an equal nature of interaction between the leader and subordinates. The components of the model of a member of a pedagogical team of a general educational institution on the example of Slov'yans'k Pedagogical Lyceum are formulated.

Keywords: *pedagogical team, democratic management, acmeological environment, professional and personal development of a teacher.*

1. Вступ

Сучасне реформування освіти в Україні характеризується насамперед суттєвим переглядом підходів до управління освітою, що полягає у відмові від бюрократично-авторитарної моделі управління, заміні її моделлю, яка базується на засадах демократизму й гуманізму; дає можливість приймати ефективні управлінські рішення, зорієнтуватися на виявленні й реалізації внутрішніх ресурсів кожного вчителя, оптимізувати кадрове забезпечення навчального закладу.

Нагальним питанням вітчизняного педагогічного менеджменту сьогодні є проблема формування командного управління, культури педагогічної команди школи, «педагогічного колективізму» [9], що є невід'ємною складовою як інноваційного управлінського мислення директора навчального закладу, так і моделі вчителя європейської школи. Складність і багатоаспектність досліджуваного питання спонукає нас до розгляду проблеми феномену команди як високоорганізованого акмеологічного середовища; пошуку ефективних управлінських технологій і підходів до формування педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу як команди професіоналів-однодумців, чия діяльність спрямована на розвиток школи, формування нового вчителя, який поділяє ідеї й принципи командної діяльності, здатний працювати в педагогічній команді й розвивати її культуру.

Такі ідеї знайшли сьогодні свого відображення в «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», Концептуальних засадах реформування середньої освіти «Нова українська школа» [10], інших сучасних державних та регіональних нормативних документах.

1.1. Методологія

Теоретичним підґрунтям зазначеної проблеми є положення теорії розвитку команди (Г. Гергер, Х. Оттл, Дж. Максвелл, А. Маслоу, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, Д. Фролов, А. Петровський, П. Уманський), педагогічної команди (О. Александрова, С. Боброва, В. Васильєв, Н. Гавриш, Л. Галавська, І. Жуковський, О. Пометун, Н. Романова, Л. Юрчук, О. Янко) як спільноти педагогів-однодумців, які працюють у будь-якому освітньому закладі, чия командна взаємодія розвивається за законами командного управління, має характерні для команди ознаки [4], розвивається поетапно [7]. Дослідники Н.Гавриш, О.Янко [4] зазначають, що від групи співробітників команду відрізняє високий рівень корпоративної культури, який визначається організованістю, раціональністю, умінням цінувати й розвивати потенціал кожної особистості. Ефективна команда є колективом людей, що в процесі спільної діяльності відчують єдність, мислять одними категоріями, мають високу якість роботи й задоволеність, здатні до співпраці та взаємопідтримки. Команда виробляє принципи діяльності для всіх своїх членів, уміє розділити завдання на стратегічні й тактичні питання, на сутнісні

та другорядні; члени команди вирізняються бажанням і вмінням нести особисту відповідальність за результати діяльності за всіма ступенями управлінської піраміди й не уникати її, постійно вдосконалюють фахові якості, виявляють творчу ініціативу. Важливими в розрізі досліджуваної проблеми є визначені дослідниками [8] принципи командної роботи, серед яких акцентуємо увагу на колективній діяльності членів команди для досягнення спільної мети; активності та особистій відповідальності кожного за результат діяльності команди; партнерстві, взаємопідтримці та взаємозбагаченні; створенні умов для особистого й професійного розвитку членів команди, індивідуальної самореалізації (за зручною для кожного індивідуальною програмою); принципі довіри членів команди один одному; принципі гуманізму і толерантності. Н.Галавська, С.Боброва зауважують, що в процесі командної діяльності неформальні стосунки між членами команди можуть мати більше значення, ніж формальні, а дійсна роль і вплив конкретної особи не збігається з її офіційним статусом і вагою [5].

У зв'язку з цим зауважимо на особливу роль директора навчального закладу, що має стати лідером педагогічної команди, виробити новий тип управлінських умінь, що, на думку О. Казачінер, дасть змогу зосередитися не тільки на результатах діяльності, а й на процесі та стосунках; забезпечити оптимальний рівень залучення членів команди до процесу ухвалення рішень, фасилітацію процесу досягнення поставлених завдань, діалогічність у спілкуванні тощо [6, с. 14]. На ролі керівника-«діалогіста» наголошує й І. Струкова, яка вважає, що саме ця управлінська здатність є командоутворювальною й визначальною в трансформаційних процесах сучасного освітнього простору України [12].

Ідея «спільного керівництва» навчальним закладом знаходить сьогодні відображення в освітніх доктринах деяких європейських країн. На думку дослідників (А.Покка, 2017), реалізація такого підходу забезпечить командну мотивацію й підтримку управлінських цілей і завдань. Крокami до спільного управління школою є аналіз потенціалу вчительського складу; визначення сфери відповідальності в межах співтовариства; навчання команди основних принципів управління школою з метою здійснення членами додаткових обов'язків чи керівництва проектом [11, с. 101-102]. Тож подальші кроки до практичного впровадження в Україні ідей демократичного управління в освіті становлять перспективу розвитку вітчизняної освітньої галузі.

2. Результати дослідження

Мета статті – висвітлити деякі питання теорії й практики формування педагогічної команди на прикладі діяльності загальноосвітнього навчального закладу – Слов'янського педагогічного ліцею Слов'янської міської ради Донецької області.

Одними з головних стратегічних цілей розвитку ліцею є

- оптимізація навчально-виховного середовища навчального закладу в контексті нової моделі старшої профільної школи академічного спрямування;
- підвищення якості освітніх послуг ліцею та забезпечення їх відповідності національним, європейським і міжнародним стандартам та вимогам;
- глибока демократизація управління навчальним закладом;
- запровадження в ліцеї інноваційних підходів, форм, методів і засобів навчання;
- забезпечення ефективної взаємодії та співпраці всіх учасників навчально-виховного процесу;
- активізація діяльності ліцею в міжнародному та європейському освітньому просторі.

Такі перспективи розвитку передбачають створення в навчальному закладі міцної педагогічної команди професіоналів-одномумців, об'єднаних спільним баченням

реалізації місії ліцею, здатних до активних спільних дій, високо мотивованих.

Формування такої команди в Слов'янському педагогічному ліцеї має системний характер і забезпечується різними напрямками управлінської діяльності.

1. *Соціально-психологічна діагностика й мотивування педагогічного колективу, дотримання психологічних правил управління.* У межах цього напрямку запроваджено систему роботи з діагностики психічних кризових станів учителів, визначення психологічного клімату всередині колективу, у системі відносин «директор-учитель»; відбувається запровадження системи психологічних тренінгів і консультацій для педагогів; триває розвиток корпоративної культури колективу; створено клуб педагогів «Здоров'я», здійснюється перехід від системи внутрішньошкільного контролю до системи оцінювальної та самооцінювальної педагогічної діяльності [3]; проведено серію заходів (педарад, семінарів) з моніторингу та демократизації відносин у системі «директор-учитель». Перші результати роботи в цьому напрямі засвідчили покращення психологічної атмосфери всередині колективу, вчасну корекцію емоційних станів учителів. Серія педагогічних рад та психолого-педагогічних конслаїумів [1] дали змогу визначити проблемні зони й спрямувати зусилля всіх учасників освітнього процесу на їх подолання. Сьогодні вчителі визначають психологічний клімат в колективі як сприятливий, що підтверджується, зокрема, високою результативністю діяльності педагогічного персоналу навчального закладу.

2. *Вивчення перспективи особистого розвитку членів колективу через залучення до науково-дослідної діяльності. Побудова траєкторії особистісного розвитку кожного члена колективу.* Наукова спрямованість розвитку ліцею обумовлена багаторічною співпрацею з Державним вищим навчальним закладом «Донбаський державний педагогічний університет», що сприяло активному залученню членів педагогічного колективу до науково-дослідної діяльності, результатом якої стало проведення в межах ліцею педагогічних досліджень і захист учителями трьох дисертацій на здобуття звання кандидата педагогічних наук. Сьогодні в навчальному закладі створено атмосферу творчості й педагогічного пошуку через організацію спільних проєктів з педагогічними вищими навчальними закладами, іншими науковими педагогічними установами (Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України).

Процес професійного розвитку вчителя проходить у ліцеї ряд етапів – *діагностико-психологічний* (допомагає вчителю визначити індивідуальні можливості, створити власний психологічний портрет, комфортно почуватися і взаємодіяти в педагогічному колективі), *проектувальний* (упродовж якого здійснюється необхідний і достатній науково-методичний супровід педагога, його активне залучення до роботи кафедр, фахових методичних об'єднань; організація самоосвітньої діяльності вчителя за участю провідних наукових установ України та Центру професійного розвитку ліцею, що сприяє фаховому розвитку вчителя та побудові його траєкторії особистого розвитку), *діялісно-технологічний* (забезпечує розвиток і саморозвиток учителя в межах обраної траєкторії особистого розвитку; спрямований на проведення педагогами власних наукових досліджень, підвищення професійного рівня через участь у різноманітних фахових конкурсах; активну роботу з обдарованими учнями в рамках Малої академії наук України, підготовки ліцеїстів до участі у предметних олімпіадах, творчих конкурсах; супровід і консультування учнів у процесі створення власних проєктів тощо); *моніторинговий* (дає змогу відстежити результативність діяльності вчителя й скоригувати її). Такий підхід дав змогу реалізувати Модель професійного розвитку вчителя в умовах Слов'янського педагогічного ліцею [2].

Упродовж останніх років педагогічна команда ліцею працює в руслі проблеми *створення команди учасників навчально-виховного процесу в контексті особистісно-діялісної освітньо-педагогічної парадигми.* За останні роки в конкурсах фахової

майстерності «Учитель року», «Кращий працівник у сфері освіти» взяли участь 10 педагогів. 5 із них стали переможцями II (міського), III (обласного) етапів у номінації «директор школи», «математика», «фізика», «німецька мова», «українська мова».

20 науково-методичних розробок учителів ліцею були презентовані й відзначені дипломами, сертифікатами, грамотами на всеукраїнських етапах конкурсів «Творчий учитель – обдарований учень» у номінації «Організація навчально-виховного процесу», «Авторський розвивальний урок, проект учителя-предметника»; фестивалі педагогічних ідей «Сузір'я талантів», всеукраїнських конкурсах «Вчитель-новатор», «Педагог-ДОСЛІДНИК» у номінації «Навчальний контент»; 91% учителів мають публікації у фахових науково-методичних виданнях. Активна робота з обдарованими учнями в рамках підготовки учнів до Всеукраїнських предметних олімпіад, Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів Малої академії наук України дає змогу навчальному закладу понад 5 років утримувати в місті першість за кількістю переможців міського, обласного, всеукраїнського етапів цих конкурсів.

3. *Запровадження ефективних принципів і технологій управління персоналом навчального закладу. Створення ситуації успіху.* Управління ліцеєм здійснюється на засадах людиноцентричного підходу й сприяння акмеологічному розвитку освітнього закладу, що обумовило вибір і активне запровадження видів і технологій управління, які ґрунтуються на засадах партнерства, демократичності, урахування думки підлеглого, колегіальності прийняття рішень, творчого підходу до розв'язання освітніх проблем, створення ситуації успіху.

Провідним стилем вважаємо партисипативне управління, застосування в управлінському процесі персоналізованого підходу. Ефективними в процесі створення педагогічної команди стали *технології колективного планування* (О.Горохова, О.Коновалова), що забезпечили організацію колективного планування роботи, реалізацію в цьому процесі потреб і можливостей членів педагогічного колективу; дали змогу створити в ліцеї групу однодумців, які володіють певними навичками управлінської діяльності, ясно уявляють загальний план і зміст роботи та свою роль у ній; *технології довгострокового розвитку базової інноваційної ідеї* (С.Сидоров), завдяки чому реалізовано ідеї компетентнісного орієнтованого підходу в ліцеї за рахунок збагачення її окремими новаціями педагогів; *технології підтримки освітніх ініціатив та педагогічної творчості* (С.Репін), що забезпечила необхідні умови для розробки й реалізації інноваційних ідей педагогічного персоналу [2]. У контексті розгляду професійного розвитку педагогічної команди навчального закладу (staff-development), зазначимо, що найбільшу ефективність засвідчили технології професійно-орієнтованого навчання (Hammond, 1976) – кейс-метод, коучинг, наставництво, метод консультування, – що забезпечують безперервність розвитку педагогів, сприяють їхньому кар'єрному росту, забезпечують демократію й рівноправність членів колективу у розв'язанні проблем.

Надзвичайно важливим у процесі формування педагогічної команди ліцею стало *створення ситуації успіху*: підтримка керівником навчального закладу будь-яких позитивних змін у діяльності кожного окремого педагога чи групи; висвітлення діяльності колективу через Інтернет-ресурси, ЗМІ; вчасне апробування результатів педагогічних досліджень членів колективу у фахових науково-методичних виданнях з обов'язковим зазначенням авторства або частки персонального внеску в загальний педагогічний проект; матеріальне і моральне заохочення членів команди. Таким чином, усередині і зовні команди в навчальному закладі вдалося створити акмеологічне середовище – простір особистісного й професійного зростання кожного її члена і досягнення ним вершин у фаховій діяльності.

4. *Формування корпоративної культури педагогічної команди.* Корпоративну культуру команди Слов'янського педагогічного ліцею ми розуміємо як систему установок і цінностей педагогів, що сформувалася на основі традицій і філософії навчального закладу. Елементами корпоративної культури є, зокрема,

- чітке усвідомлення членами педагогічної команди своєї ролі в навчальному закладі, зони особистої відповідальності;
- рівень відносин у межах колективу, у роботі з батьківською громадою, з громадою міста; мова і стиль спілкування членів команди, що впливає на формування позитивного іміджу ліцею;
- елементи уніформи педагогів як складова загального зовнішнього іміджу навчального закладу (форма ліцеїстів, система символів ліцею тощо), що вирізняє ліцейську спільноту в місті;
- традиції педагогічної команди як складова системи традицій ліцею (система внутрішньолицейських свят, заходів, пам'ятних для учнів дат тощо).

Результатом роботи з формування педагогічної команди Слов'янського педагогічного ліцею стала оновлена *Модель учителя* цього навчального закладу:

- фахівця, що має розвинені самоосвітню, інформаційну, продуктивну, комунікативну компетентності;
- успішно вибудовує власну траєкторію особистісного розвитку;
- володіє прийомами педагогічного й психологічного супроводу обдарованих учнів;
- активно співпрацює в межах акмеологічного навчального закладу;
- бере на себе делеговані повноваження;
- має досвід участі й організації науково-практичних конференцій, семінарів, освітніх форумів;
- обізнаний з прийомами управлінської діяльності; готовий до прийняття рішень у межах делегованих повноважень і відповідальний за їх реалізацію.

3. Висновки

Досвід управлінської діяльності зі створення педагогічної команди в умовах загальноосвітнього навчального закладу засвідчив необхідність і актуальність таких змін в умовах європеїзації системи української освіти. Про колектив педагогів, об'єднаний спільною метою розвитку свого навчального закладу, у якому ефективно функціонує система особистісного й фахового зростання кожного його члена, сформовано корпоративну культуру й запроваджено ефективні принципи й технології управління персоналом, доцільно говорити як про *педагогічну команду*, що практично є акмеологічною системою, осередком культури праці і взаємовідносин. Створення педагогічної команди є можливим лише за умови наявності демократичного стилю управління як рівноправного характеру взаємодії керівника і підлеглих, засобу співуправління школою. Взаємодія виступає як принцип і спосіб функціонування та розвитку освітньої системи, що сприяє непримусовому залученню педагогів до процесу розвитку й позитивно позначається на іміджі загальноосвітнього навчального закладу.

Література

1. Бабенко О. Управління персоналом навчального закладу з позицій здорового способу життя / О.Бабенко // Conference Proceedings of the International Scientific Internet-Conference Modern Problems of Improve Living Standards in a Globalized World (December 8, 2016, Opole – Berdyansk – Slavyansk), 2016; ISBN 978-83-62683-871; pp.534, illus., tabs., bibls., P. 168-173.
2. Бабенко О.А. Партисипативне управління як мотиваційний компонент процесу

професійного розвитку персоналу навчального закладу / О.А.Бабенко // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В.І.Сипченка]. – Спецвип. 6. – Ч. II. – Слов'янськ: СДПУ, 2012. – С. 3-14.

3. Бабенко О. Атестація й самооцінювання як складові успішного управління навчальним закладом / О.А.Бабенко, О.Г.Набока // Педагогічний пошук: науково-методичний вісник. – Луцьк: Видавництво Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти – № 2 (86). – 2015. – С. 40-43.

4. Гавриш Н.В. Теоретичні засади формування педагогічної команди як суб'єкту управління якістю роботи дошкільного навчального закладу [Електронний ресурс] / Н.В. Гавриш, О.В. Янко. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/182/84/>. – Назва з екрану.

5. Галавська Л. Організація командної роботи у колективі у розрізі розробки освітніх програм [Електронний ресурс] / Людмила Є. Галавська, Світлана Ю. Боброва. – Режим доступу: http://er.knutd.com.ua/bitstream/123456789/3807/1/Konf20161007_VI_P401-409.pdf. – Назва з екрану.

6. Імідж школи [Текст] / упоряд. І.М.Рожнятовська. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с.

7. Пометун О.І. Організація командної діяльності в педагогічному колективі [Текст] / О. Пометун, Л. Середняк, І. Сущенко, О. Янушкевич // Директор школи. — 2005. – № 6-7. – С.59-73. 2.

8. Карамушка Л.М. Технології роботи організаційних психологів [Текст]: навчальний посібник / Л.М. Карамушка. – К. : Фірма «ІНКОС». – 2005. – 366 с.

9. Кучай О. Формування сучасного стереотипу вчителя в умовах євроінтеграції закладу [Електронний ресурс] / О.Кучай. – Режим доступу: <http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/uk/arkhiv-zhurnaliv/2014/vipusk-3>. – Назва з екрану.

10. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2017/03/docs/konceptczia%20\(NXPowerLite\).pdf](http://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2017/03/docs/konceptczia%20(NXPowerLite).pdf). – Назва з екрану.

11. Покка, Арі Вищий клас. Шкільне управління по-фінськи [Текст] / Арі Покка; пер. з англ. О.М.Назарової. – Х.: Вид-во «Ранок», 2017. – 160 с.

12. Струкова І. Новий тип керівника школи на етапі змін // Управління школою. – 2006. – № 2(122). – С. 24-27.

Інноваційні технології викладання психології у вищій школі

Галина Горська

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
вул.Шевченка, 1
м. Кропивницький, 25006, Україна
E-mail: ggorska@kspu.kr.ua

Abstract. The article is devoted to the modern conditions and problems of implementation of innovative technologies in teaching Psychology in pedagogical universities of Ukraine. The author notes that modernization of learning process should be aimed at increasing efficiency of studying Psychology by future specialists-humanitarians, formation of necessary competencies of successful life activities and interaction with others, future students in particular. Among innovative technologies which are successfully realized in the methodology of teaching Psychology there are person-oriented, technologies of cooperative learning,

interactive, informational, technologies of projects. Usage of modern innovative methods of teaching Psychology provides creation of appropriate learning environment that includes certain organizational-pedagogical and social-psychological conditions. It is important for the person-oriented learning of psychology to fill the education with ideas of real life and technologies of life-creativity, to initiate the needs of self-development, self-improvement. Studying should be organized as a dialogical process of subject-subjective interaction. The author analyzes work experience according to the technology of critical thinking development in studying psychological disciplines by students. Achievements and difficulties of innovations implementation in the educational process of higher educational establishments were determined by the author.

Keywords: *innovative pedagogical technologies, person-oriented learning, interactive technologies, dialogic approach, methodology of teaching Psychology in higher educational establishments, technology of critical thinking development.*

1. Вступ

Розвиток вищої школи України визначається в загальному контексті Європейської інтеграції збагаченням традиційних освітніх цінностей новітніми зарубіжними надбаннями. Необхідність модернізації національного педагогічного досвіду є очевидною, але вона не є самоціллю, не може здійснюватися заради самого процесу. Незважаючи на інтенсивні трансформації в освіті, вона ще не забезпечує очікуваної мети, її «кінцевий продукт» ще дуже далекий від досконалості. Чимало випускників вузів, незважаючи на непогані оцінки, не можуть знайти і виявити себе як професіонали, є неконкурентними на сучасному ринку праці. Інноватика тоді має сенс, якщо вона сприяє підвищенню не лише якості освіти, але й виступає мотиватором власної активності студентів, викликає їхню ініціативу.

Безпосередній досвід роботи і спеціально організовані дослідження свідчать про необхідність удосконалення системи вивчення психологічних дисциплін у вузах; спостерігається протиріччя між тим, що студенти знають, вивчили на теоретичному рівні, і тим, як ці знання застосовувати на практиці. Психологічні знання повинні бути інструментом саморозвитку і забезпечувати професійні уміння здійснювати розвивальний і корекційний вплив. Одним із шляхів підвищення ефективності підготовки спеціалістів є впровадження інноваційних технологій у процес вивчення студентами психологічних дисциплін.

1.1. Методологія

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях проблема інновацій в освіті є однією з пріоритетних. Широко обговорюються сам зміст категорій «освітні інновації», «інноваційні педагогічні технології», підходи до класифікації інноваційних технологій навчання, їх види і форми, зокрема, у вищій школі. Сутність впровадження інноваційних процесів у технології і методи вищої освіти стали об'єктом вивчення як зарубіжних, так і українських учених. Наукові дослідження А. Алексюка, І. Доброскок, В. Ільїна, Г. Клімової, Г. Коцури, В. Кременя, М. Лисенка, С. Нікітчиної, С. Пролєєва, П. Сауха та ін. присвячені загальнотеоретичним і науково-практичним проблемам інноваційної парадигми у вищій школі, окремим сучасним формам і технологіям навчання, досвіду та перспективам їх використання в освітній практиці. Ю. Бистрова, І. Богданова, Р. Гуревич, М. Кадемія, А. Павленко, С. Стешенко та ін. досліджують питання впровадження інновацій у навчальний процес та в освіту в цілому. Багато авторів зазначає, що основні інноваційні напрями в навчанні пов'язані з необхідністю вдосконалення традиційного педагогічного процесу (модернізація, модифікація, раціоналізація); трансформації існуючого традиційного освітнього процесу, тобто радикальних перетворень та комплексних видозмін. Дослідники проблем педагогічної інноватики О. Абдалова, О. Василенко, І. Галиця і О. Галиця, В. Докучаєва, О. Ісакова,

О. Фатхутдінова та ін. інноваційне в освітньому процесі розуміють як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове (Бистрова, 2015).

Педагогічну інновацію розглядають як особливу форму педагогічної діяльності і мислення, які спрямовані на організацію нововведень в освітньому просторі, або як процес створення, упровадження і поширення нового в освіті (Туркот, 2011). Поняття «освітньо-навчальні інновації» використовується в різних педагогічних дослідженнях для визначення сучасних процесів, які охоплюють всі напрями трансформації вищої школи. Так, категоріальне наповнення інновації у сфері освіти можна, на думку Ю.Бистрової, розглядати як процес, який полягає в масштабній або частковій зміні системи освіти і відповідної діяльності, та як готовий продукт, тобто очікувані результати. У діяльнісному аспекті інноваційними слід вважати оригінальні, новаторські способи та прийоми застосування педагогічних дій і засобів. Отже, освітні інновації – це постійне прагнення до переоцінки цінностей, збереження тих із них, які мають незаперечне значення, і відкидання тих, що вже застаріли. Інновації в навчанні пов'язані з активним процесом створення, поширення нових методів і засобів (нововведень) для вирішення дидактичних завдань підготовки фахівців у гармонічному поєднанні класичних (традиційних) методик та результатів творчого пошуку, застосування нестандартних, прогресивних технологій, оригінальних дидактичних ідей і форм забезпечення освітнього процесу (Туркот, 2011).

Огляд вітчизняної наукової літератури, присвяченої даній темі, показав, що у центрі уваги переважної більшості публікацій – аналіз інноваційних технологій і методів навчання. Педагогічна технологія навчання, в цілому, розуміється як система дій педагога, пов'язана з вирішенням педагогічних задач або як планомірна і послідовна реалізація на практиці заздалегідь спроектованого педагогічного процесу (В.Беспалько); Б. Лихачов зазначає, що технологія являє собою сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і компоновання форм, методів, способів, прийомів навчання або виховних засобів; Н. Щуркова розглядає її як суму науково обґрунтованих заходів виховного впливу на людину чи групу людей, окрему галузь професійної підготовки педагога, пов'язану з його творчістю і майстерністю. Серед сучасних технологій навчання, своєчасність і корисність яких підтверджена досвідом роботи ВНЗ, слід виділити: особистісно-орієнтовані, інтеграційні, колективної дії, інтерактивні, інформаційні, дистанційні, творчо-креативні, модульно-розвивальні тощо. Незважаючи, що процес активної інноваційної діяльності в освіті триває вже кілька десятиліть, упровадження в навчальний процес ВНЗ інноваційних педагогічних технологій здійснюється достатньо повільно, долаючи інертність, сталість, консерватизм існуючої системи. Утвердження нового в освітній практиці, зумовлене позитивними трансформаціями, повинно стати засобом вирішення актуальних завдань для конкретного навчального закладу і витримати експериментальну перевірку для остаточного застосування інноваційних технологій.

2. Результати дослідження

Мета дослідження полягає у обґрунтуванні необхідності та розкритті особливостей впровадження інноваційних технологій в навчальний процес опанування студентами психологічних дисциплін; з'ясування можливостей підвищення ефективності засвоєння психології студентами внаслідок застосування інтерактивних технологій навчання.

Потреба у постійному удосконаленні методики викладання психології обумовлена рядом обставин. В першу чергу, це специфіка самого об'єкта вивчення психології. Як визначає переважна більшість науковців (К.Абульханова, Г.Костюк, Б.Ломов, С.Рубінштейн, В.Татенко та ін.), спільність, злитість об'єкта і суб'єкта пізнання в психології відрізняє її від природничо наукових дисциплін. Психічні явища неможливо вивчати як окремі, відділені від свого носія – людини. Предметом вивчення виступає сама особа, а пізнання її психічних функцій протікає як рефлексивний та суб'єкт-

суб'єктивний, діалогічний процес. Психологія повинна бути «живою», а психіка, яку вивчають студенти, має розглядатися в контексті суб'єктивного підходу.

Встановлено, що сам по собі обсяг знань, нехай навіть значний, але отриманий шляхом пасивного сприйняття матеріалу, не може задовольнити потреби практики, забезпечити адекватне вирішення особистістю життєвих завдань. Наприклад, студент, достатньо добре обізнаний зі структурою та типологією пам'яті і мислення, не може проаналізувати, як саме він запам'ятовує і засвоює навчальний матеріал, як потрібно удосконалити свої пізнавальні навички. То ж студент, який вивчає психологію, має усвідомити, для чого йому потрібні психологічні знання. Саме усвідомлення особистісного значення психологічних знань сприятиме засвоєнню складних понять і категорій та їх ефективному використанню в житті, навчанні та професійній діяльності. Засвоєння навчального матеріалу психологічних дисциплін повинно забезпечити потреби самопізнання, розуміння себе та інших, налагодження міжособистісних стосунків. Усвідомлення особливостей власної індивідуальності, ключ до якого дає вивчення психології, є передумовою розуміння складних світоглядних проблем, сенсу життя. Знання психологічних закономірностей створює базу для самореалізації та самовдосконалення, а, відтак, відчуття впевненості, компетентності, здатності бути успішним і щасливим. Крім того, вивчення психології потрібне для підвищення ефективності власної навчальної діяльності, здобуття професійної освіти. Особливо це стосується студентів-гуманітаріїв, які оволодівають педагогічними професіями. Психологія є органічною частиною професійної підготовки, її значення для вчителя визначається успішністю навчально-виховного впливу на учня.

В.Семиченко, аналізуючи стан викладання психологічних дисциплін у вищій школі, називає ряд особливостей, найбільш важливі з яких, на наш погляд, такі:

- навчальний процес має наукову спрямованість, пріоритет надається знанням і способам роботи з ними;
- наявність декількох курсів психології – загальної психології, соціальної психології, педагогічної та вікової психології, психологічних спецкурсів;
- наявність чіткої, офіційно заданої професійної спрямованості діяльності – на педагогічну професію;
- ставлення до психології як предмету безпосередньо залежить від майстерності та особистісних якостей викладача (Семиченко, 2005).

Використання інноваційних технологій, на наш погляд, дозволило розв'язати ряд протиріч у системі вивчення психології: поєднати теоретичні знання із практикою їх застосування у пізнавальній діяльності, спілкуванні; здолати відокремленість матеріалу, встановити міжпредметні зв'язки між змістом різних психологічних дисциплін та здійснити їх інтеграцію у вивченні певних тем; сформувати навчальну мотивацію у вивченні психології; налагодити позитивні міжособистісні стосунки між викладачем та студентами і у самій студентській групі. Серед розмаїття напрямків інноваційних педагогічних технологій ми віддаємо перевагу тим, які найбільше відповідають змісту і цілям вивчення психології у педагогічному вузі.

Створюючи сприятливе навчальне середовище, ми в першу чергу звернулися до особистісно орієнтованих технологій. В організації занять, побудованих на засадах особистісно орієнтованого підходу, особливе значення надається такому фактору розвитку, який в традиційній педагогіці майже не враховувався – суб'єктному досвіду життєдіяльності, набутому раніше. Освітній процес будуватиметься на навчальному діалозі викладача і студента, який направлений на спільне конструювання ситуації та її вирішення. При цьому обов'язково враховується індивідуальна вибірковість того, хто навчається, до змісту, форми, ступеня розуміння навчального матеріалу, мотивація студента, прагнення використовувати отримані знання самостійно, за власною

ініціативою. Заохочуються запропоновані студентом види діяльності, способи опрацювання навчального матеріалу, по-можливості, враховується побажання щодо форми перевірки і контролю знань (усна, письмова). Технологія особистісно орієнтованого освітнього процесу припускає спеціальне конструювання навчального контенту, дидактичного матеріалу, методичних рекомендацій до його використання, типів навчального діалогу. На практичних заняттях із загальної, вікової та педагогічної психології, основ психодіагностики постійно застосовуємо прийоми технології кооперативного навчання (cooperative learning), бо, по-перше, вони легко вписуються в навчальний процес, докорінно не змінюють зміст навчання, який визначений освітнім стандартом, дають змогу досягати поставленої програмою чи стандартом освіти мети; по-друге, вони є істинно педагогічними технологіями, гуманістичними не тільки у своїй філософській і психологічній суті, але й у суто моральному аспекті, забезпечують не тільки успішне засвоєння навчального матеріалу всіма студентами, але й їх інтелектуальний, моральний, духовий розвиток, самостійність, доброзичливе ставлення до викладача й один до одного, комунікабельність, бажання допомогти іншим. Кооперативна (групова) навчальна діяльність – це форма організації навчання у малих групах, об'єднаних загальною навчальною метою за опосередкованого керівництва з боку викладача. У групі навчання здійснюється шляхом спілкування, обговорення, взаємонавчання. Успіх кожного члена групи залежить від сумлінності інших. Студенти вчать взаємній відповідальності і роботі в команді. При використанні методів кооперативного навчання обов'язковою вимогою організації спільної роботи є необхідність вербалізації своїх думок, аргументації висловлювань, переконливості, чіткості формулювань.

Різновидом групової роботи є інтерактивна модель навчання (від англ. interact, де inter – взаємний і act – діяти, тобто інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу) – це технологія навчання на основі діалогу, що передбачає безпосередній контакт і узгодженість з партнерами, координацію і синхронізацію в обміні інформацією. За визначенням О.Пометун та Л.Пироженко, інтерактивне навчання – це «...співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії...». Інтерактивна взаємодія виключає як домінування одного учасника навчального процесу над іншими, так і однієї думки над іншою, спонукає учасників такого спів-навчання бути демократичними, набувати досвід творчого спілкування з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані, обгрунтовані рішення. Мета такої форми організації пізнавальної діяльності – створити комфортні умови навчання, за яких кожен відчуває свою успішність і інтелектуальну спроможність.

У вивченні психологічних дисциплін набули популярності активні та інтерактивні методи навчання, об'єднані у технологію розвитку критичного мислення. Саме завдяки умінню мислити критично, суб'єкт набуває здатності до конструктивного переосмислення набутого раніше досвіду, до творчої інтеграції ідей, переоцінки відомих фактів та подій. Критичне мислення, як таке, включає в себе процес формування знань та перевірку можливості їхнього застосування, піддання їх коректному скептицизму, порівняння із протилежними точками зору, моделювання таких систем доводів, на яких ґрунтуються різні позиції. Критичне мислення є активним та інтерактивним процесом пізнання, що відбувається водночас на багатьох рівнях. Суб'єкт пізнання має одержати власний досвід пошуку, відкриття, обробки та створення власних ідей. Здобуті навички не тільки забезпечують мислительну діяльність під час роботи з інформацією в процесі навчання, а й складають основу для

подальшого застосування методичної структури критичного мислення і міркування у вирішенні життєвих ситуацій, самоосвітніх завдань, кроках самореалізації особистості.

Для реалізації спільної навчальної мети конструюються ситуації, які сприяють активному включенню студента в пізнавальну діяльність, організовану під час заняття. Такий стан досягається завдяки проведенню «розминки» з використанням прийомів згуртування групи, евокації («пробудження»). В результаті долається офіційність, відчуженість у стосунках, встановлюється атмосфера доброзичливості, зростає зацікавленість у спільній діяльності. Під час роботи студенти мають можливість постійно спілкуватись, обмінюватись думками. Застосовуються різноманітні діалоги, перехресні опитування, дискусії, обговорення заданої теми у групах. З метою генералізації ідей проводяться «мозкові атаки», використовуються прийоми асоціювання, групового вирішення проблеми, підготовки спільних проєктів. Заняття передбачають використання ігор, драматизацій, розв'язування різноманітних ситуацій. Така форма роботи дозволяє залучити до активності усіх без винятку, створює атмосферу зацікавленості, невимушеності, творчого пошуку.

Крім того, розкриваючи зміст активних методів навчання здобувачів вищої освіти, необхідно також приділити увагу технології соціально-психологічного тренінгу (від англ. training – тренування), в якому основним принципом виступає активна позиція кожного його учасника. Сутність і типи тренінгу, основні види вправ і процедур, етапи тренінгової роботи спрямовані на опрацювання необхідних навичок взаємодії у різних ситуаціях спілкування, вирішення професійних і життєвих проблем, використовуються для формування навичок самопізнання і саморозвитку. Зважаючи, що у навчальних планах підготовки педагогічних працівників тренінги відсутні, можливим є використання певних елементів тренінгової роботи, окремих процедур (розміщення учасників у колі, вітання, «зворотній зв'язок», принцип «тут і тепер», рефлексія, позиція тренера тощо). Спілкування і спільне обговорення проблем психологічного змісту не тільки створює сприятливий психологічний клімат в аудиторії, а й стає засобом ініціювання взаємодії, одним із факторів активізації мислительної діяльності студентів. Важливого значення набуває переживання власного досвіду студентами під час вивчення матеріалу психологічних дисциплін. Такі теми як «Особистість», «Міжособистісні стосунки», «Психічний розвиток (на різних етапах онтогенезу)» є особистісно значущими для молоді, вони не залишаються байдужими, і знання на таких парах засвоюються як особисті здобутки студента.

Проектна технологія навчання психології у вузі передбачає, що студенти використовують сукупність дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів і засобів для створення реального продукту (теоретичного або практичного). Проєктування у навчальному процесі спрямовано на намір, який буде здійснено у майбутньому, а тому містить обов'язкові елементи цілеспрямованої діяльності: планування, аналіз, пошук, реалізацію, очікуваний результат. Як правило, це робота в парах або невеликих групах, яка полягає у розробці певної моделі (діагностичної, корекційної, розвивальної), проєкту просвітницького заходу, оформлення презентації, методичної розробки, певної програми. Важливим є те, що студенти залучаються до самостійної пошуково-дослідницької діяльності, навчаються користуватися інформаційними ресурсами, електронними бібліотеками. Особливу увагу приділяємо захисту проєктів та презентації виконаної роботи.

Звісно, вуз ще не готовий відмовитися від таких традиційних форм навчання, як лекція, семінар, самостійне опрацювання матеріалів підручників. Але на кожному традиційному занятті використовуються елементи нових освітніх технологій: демонстрація структурно-логічних схем із застосуванням мультимедійного обладнання, використання фрагментів навчальних фільмів як ілюстрацій до теми, пошук потрібної інформації в режимі on-line, обговорення прикладів «із життя», власного досвіду тощо.

3. Висновки

На основі досвіду роботи зі студентами, нами здійснено спробу проаналізувати можливість сучасних освітніх технологій для підвищення ефективності вивчення психології як професійно орієнтованої дисципліни в системі вищої педагогічної освіти. Впровадження інноваційних технологій у навчальний процес вищої школи передбачає принципову зміну розуміння викладачем сутності освітнього процесу, його місця і ролі у ньому, принципів підходів до організації власної діяльності і діяльності студентів. Отже, освітні інновації характеризуються цілеспрямованим процесом часткових змін, що ведуть до модифікації мети, змісту, методів, форм навчання, способів і стилю діяльності, адаптації освітнього процесу до сучасних вимог часу і соціальних запитів ринку праці. Включення в освітній процес активних та інтерактивних форм навчання суттєво впливає на розвиток професійних та особистісних якостей майбутнього спеціаліста, підвищує якість засвоєння психологічних знань.

Література

1. Бистрова, Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України [Електронний ресурс] / Ю. В. Бистрова // Право та інноваційне суспільство: електрон. наук. вид. – 2015. – № 1. – Режим доступу: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Bystrova.pdf>
2. Жуков С.М., Самойлов В.В. Викладання психологічних дисциплін у сучасних навчальних закладах: навч. посіб. / С. М. Жуков, В. В. Самойлов. – Артемівськ: ДонУЕП, 2015. – 435 с
3. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні: монографія / за ред. Ю. С. Атаманової, Г. П. Клімової. – Х. : Право, 2015. – 452 с.
4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко – К: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
5. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / Т.І. Туркот. – К: Кондор, 2011. – 628 с.
6. Семиченко В.А. Методичні проблеми викладання психології у вищій школі / В. А. Семиченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти: зб. наук. праць / МОН України, МОН АРК, РВНЗ КГУ (м. Ялта); ред.: О. В. Глузман, М. Я. Ігнатенко. – Ялта: РВВ КГУ, 2005. – Вип. 8, ч. 2: Серія: Педагогіка і психологія. – С. 3-12.
7. Щуркова Н.Е. Педагогическая технология / Н.Е. Щуркова. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 224 с.

Ринок освітніх послуг: проблеми функціонування в Україні

Аліна Гоць

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Гоголя, 1

м. Старобільськ, Луганська область, Україна

E-mail: ukolova_alina@ukr.net

***Abstract.** In the article is analysed the formation of the market of educational services in the conditions of market economy. Also investigated the reasons and consequences of disproportions of development of this market in Ukraine. The concepts of «education» and «the market of educational services» are revealed. The dynamics of the number of higher educational institutions and their students in Ukraine is analyzed.*

***Keywords:** education, educational service, market of educational services.*

1. Вступ

Освіта в українському суспільстві покликана задовольняти як потреби особистості в отриманні знань, вмінь та навичок, так і суспільство в підготовці кваліфікованих

кадрів. Ринкова економіка породила і такий різновид ринку як ринок освітніх послуг. Ринок освітніх послуг в Україні розвивається швидкими темпами і пов'язаний зі зростанням чисельності студентів, відкриттям нових вищих навчальних закладів, нових спеціальностей. Все це ніби то позитивні моменти, але тут виникає гостра проблема. Ринок освітніх послуг не є автономною одиницею, він для свого розвитку повинен взаємодіяти з ринком праці. Однак не завжди ця взаємодія приносить позитивні результати. Так і в нашій державі існує проблема того, що ринок освіти не завжди орієнтується на ринок праці, викликаючи дисгармонію та безробіття серед молодих кадрів. Ця проблема є досить актуальною в умовах сьогодення. Проблемами освіти, питаннями розбалансованості ринків праці та освіти займається багато вітчизняних дослідників, серед яких виділимо Шукліну О.А., Зборовського Г.Є., Сокурянську Л.Г., Шудло С.А., Грішнову О.А., Нечаєва В.Я., Одегова Ю.Г., Васильєва В.М., Гуртова В.О. Питаннями теоретичного обґрунтування понять «ринок освітніх послуг» та «освітня послуга» останніми роками почали активно займатися вчені різних країн. До їх складу належать: Лукашенко М.О., Кожухар В.М. та інші. Але для українського суспільства, що сьогодні перебуває на стадії невизначеності та формування нових соціальних норм і життєвих стратегій, проблема функціонування ринку освітніх послуг та його адаптація до умов ринку є не повністю усвідомленою та вивченою.

Метою одної статті є аналіз ринку освітніх послуг, виявлення причин та наслідків диспропорції розвитку даного ринку в Україні.

2. Основні результати дослідження

Сучасне суспільство без розвинутого інституту освіти є неможливим, а становлення інформаційного суспільства формує соціальні запити та очікування щодо цього інституту. Вчені М. П. Лукашевич та М. В. Туленков зазначають, що інститут освіти має відносно самостійність за своїми соціальними функціями, володіє спадкоємністю історичних систем освіти, здатністю активно впливати на функціонування й розвиток суспільства. Стан цієї системи визначається пануючими в цьому суспільстві способом виробництва та економічними відносинами, породженими ним, структурою соціальних зв'язків і відносин, а отже, і соціальною (насамперед соціально-класовою) структурою, особливостями політичних та ідеологічних відносин. А соціологія освіти розглядається як галузь соціологічного знання, яка вивчає закономірності розвитку та функціонування освіти як соціального інституту та його взаємодії із суспільством [8]. Згідно із Законом України «Про освіту», в нашій країні існує та функціонує певна структура освіти, яка включає в себе дошкільну освіту, загальну середню, позашкільну освіту, професійно-технічну, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру та самоосвіту [7]. Нас, для подальшого аналізу, переважно цікавитиме саме набуття професійної освіти, яка з переходом України до ринкових умов господарювання, викликала багато нагальних питань.

Формування ринкових відносин привело до появи елементів ринку практично у всіх сферах життєдіяльності людства. Ринок, як інститут суспільства інтегрує соціальні дії людей у всіх сферах життєдіяльності: виробничій, побутовій, освітній, духовній та інших – і перетворює їх у ринкову поведінку економічних суб'єктів. Ринок являє собою сукупність структурно пов'язаних продавців та покупців конкретного товару (товарної групи), діяльність яких регулюється сумісними правилами та концепціями контролю, що розрізняються більшістю учасників [5, с. 23]. Сучасній науці відома велика кількість різновидів ринків. Серед інших, в умовах переходу до постіндустріального суспільства, набув вагомого значення ринок послуг. Ринок послуг можна охарактеризувати, як певну сукупність економічних відносин з приводу надання, споживання і купівлі-продажу послуг [9, с. 12]. Ринок послуг, який у світі почав активно функціонувати в першій половині 60-х років XX ст., сьогодні є важливим сектором розвитку розвинених країн. Скажімо, на сучасному етапі розвитку у ФРН у

цій сфері зайнято 41% робочої сили, в Італії – 38%, Нідерландах – майже 50, у США – 73, в Україні менше 30% [9, с. 12].

З переходом суспільства до інформаційного типу розвитку домінуючим стає «інший тип праці – суперіндустріальний, який базується на високорозвинених технологіях, вміннях, кваліфікації робітника, що забезпечується високим рівнем освіти, в тому числі формальною освітою (коледж, школа), професійною освітою та «культурною» освітою» [11, с. 268-269]. В сучасній українській культурі значущі позиції посідають цінності освіти та знання, доступність якісної освіти, про це говорить Щудло С.А., аналізуючи оцінку цінностей серед населення Сходу та Заходу України [13, с. 216-223]. Так, за результатами опитування населення Львівщини та Луганщини за п'ятибальною шкалою, середній бал за цими показниками не відрізняється по регіонах країни та складає 4,2 бала. А у молодіжному сегменті цей показник дещо збільшується – середній бал сягнув відмітки 4,4, а за показником доступності якісної освіти на Луганщини – 4,5 бали [13, с. 218].

Тобто, в умовах сьогодення особливого значення набуває інститут освіти, зокрема, розпочинає активно функціонувати ринок освітніх послуг. Він є досить специфічною складовою цього ринку. Перш ніж визначити поняття «ринок освітніх послуг» ми, насамперед, звернемо увагу на його складову, а саме освітню послугу. Під якою розуміємо сукупність доцільної діяльності, що задовольняє потребу суб'єкта в освіті і проміжних освітніх продуктах у формі речей, супроводжуючих таку діяльність [9, с. 15]. Треба зауважити, що освітні послуги виступають у формі діяльності і не залишають видимого, речовинного продукту. Освітні послуги невідчутні. Їх не можна побачити, потримати, спробувати на смак. І хоча освітні послуги нерідко втілюються в матеріальному продукті (програми, підручнику, методичній допомозі і т.д.), вони служать лише речовинним носієм цих послуг [7]. Виходячи на ринок освітня послуга стає товаром даного ринку. Таким чином, ринок освітніх послуг, в контексті розвитку ринкових відносин трактується зазвичай, як сфера обігу чи система економічних відносин з приводу купівлі-продажу освітніх послуг. Втім освітні процеси, на нашу думку, не можуть повністю підкорюватися законам ринку, повинні враховуватися, насамперед, цілі суспільства.

Головною функцією ринку освітніх послуг є сполучна ланка між виробництвом і споживачем освітніх послуг. Основними компонентами на цьому ринку є продавець, покупець та товар, про який ми вже згадували раніше. При цьому даний ринок щільно взаємодіє з іншими видами ринків: інформації, праці тощо. Зосередимо нашу увагу на взаємодії ринку освітніх послуг з ринком праці. Ринок освіти повинен забезпечувати ринок праці кваліфікованою, конкурентоспроможною робочою силою, саме на виході споживача освітніх послуг на ринок праці можливо проаналізувати та оцінити діяльність ринку освіти. І ринок праці, й ринок освіти можна розглядати автономно, як самостійні інститути суспільства, але треба знати та розуміти, що вони тісно пов'язані між собою, вони є взаємозалежними інститутами. Однак на сьогодні гостро стоїть проблема розбалансованості ринків. Ця проблема має не тільки національний характер, вона є типовою для більшості країн з ринковою економікою. Зазначимо, що цей процес об'єктивний, оскільки система освіти завжди більш інерційна та консервативна, ніж ринок праці. Ринок праці достатньо гнучкий, схильний до кон'юнктурних коливань і заклади освіти не встигають вчасно реагувати на ці зміни.

В науковій літературі відмічається, що дисбаланс системи освіти та ринку праці є досить очікуваним та закономірним явищем, яке перетворюється на проблему, коли досягає особливо великих розмірів. Тут можливі дві базові ситуації: 1) попит на ринок праці перевищує пропозицію; 2) попит на ринок праці виявляється значно меншим від пропозиції зі сторони системи освіти. Крім того, зустрічаються змішані форми, коли спостерігається дефіцит одних спеціалістів при надлишку інших [12]. Ця ситуація нині

є безумовно насущною для нашої країни. Однією з причин такої складної ситуації є те, що навчальні заклади переважно орієнтовані на попит на освітні послуги з боку абітурієнтів, а цього не достатньо для ефективного функціонування ринків. Відзначимо ж, що система освіти, яка забезпечує першу фазу відтворення ресурсів – їх формування – повинна орієнтуватися при ефективній роботі на ринку освітніх послуг на наступне: на потреби сучасного рівня розвитку економіки (а у зв'язку з цим забезпечити відповідний рівень знань та вмінь); на потреби ринку праці в необхідній кількості спеціалістів; на бажання свої споживачів (тих людей, які проходять для отримання знань) [2, с. 84].

На жаль, потреби ринку праці та бажання молоді далеко не завжди співпадають. При виборі місця подальшого навчання пріоритетним на сьогодні є вищий навчальний заклад III-IV рівня акредитації (інститут, консерваторія, академія, університет). Проведений аналіз статистичних даних України показав, що на ринку освітніх послуг за період незалежності значно зросла, як кількість ВНЗів III-IV рівнів акредитації, так і чисельність їх випускників. Їх кількість у 2016/2017 навчальному році виросла у порівнянні з 1990/1991 н.р. приблизно у два рази (149 та 287 відповідно). Після 2013/14 дані подаються без урахування окупованих територій, до початку воєнних дій в Україні налічувалися 325 навчальних закладів [3].

Відповідно цьому зріс показник чисельності студентів у даних закладах освіти. Проте збільшення чисельності студентів відбувається за рахунок контрактної форми навчання, кількість бюджетних місць зменшується. Тому заповнюються переважно "модні", тобто випитані серед молодого покоління професії.

Якщо порівняти кількість місць, то у 2017 році кількість місць зменшилась на 17 відсотків у порівнянні з 2016. Крім того, є плани на наступні два роки, де у 2018 державне замовлення складе 201,5, а в 2019 – 199,2, тоді як в 2017 було 212,4 [1]. А кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (технікум, училище, коледж) за роки незалежності України, навпаки, зменшилась з 742 у 1990/1991 навч.р. до 478 у 2013/2014 н.р. та 370 2016/2017 [3]. На перший погляд може здатися, що нічого поганого в цих даних немає, але це все не так вже й однозначно. Приріст вищих навчальних закладів III-IV рівнів був викликаний комерціалізацією освітньої сфери. В країні за роки незалежності зросла кількість недержавних навчальних закладів, що спровокувало підготовку надлишкових для ринку праці кадрів. В комерційних навчальних закладах підготовку здійснюють переважно за професіями, які найчастіше користуються попитом серед абітурієнтів. Вже станом на 2003/2004 навчальні роки функціонувало 104 недержавних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації з 339 існуючих в країні та 84 – I-II рівнів [10]. По суті новостворені комерційні навчальні заклади мали б готувати фахівців, професійно-кваліфікаційна структура яких відповідала б попиту ринку праці, але цього не відбувається.

За даними багаторічних досліджень російського вченого Ф.Зіяїдиної, окремими наслідками принципу платності освітянських послуг є: зниження рівня загальної функціональної грамотності; концентрація за майновою ознакою в престижних сферах і сферах життєдіяльності суспільства представників заможних верств і груп суспільства; зосередження у нормотворчих і правозахисних органах влади представників асоціально- (криміногенно-) орієнтованих верств суспільства, в результаті доступності для них платної освіти в більшості вищих навчальних закладів означеного профілю; зниження якості праці і спеціалістів як в окремих областях і сферах, так і в цілому соціумі, бо 10-15 відсотків професіоналів високого рівня не замінюють абсолютної більшості освічених членів суспільства, які вміють мислити та знають шляхи вирішення проблем, які виникають [6, с. 71]. Але проблема перевиробництва кадрів стосується всіх закладів надання освіти, не тільки недержавних. За видами економічної діяльності чверть вакансій пропонується на підприємствах та установах переробної та

добувної промисловості, у торгівлі та ремонту автотранспорту (17%), на транспорті (10%), у державному управлінні й обороні; соціальному страхуванні (8%), у охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (6%), у сільському, лісовому та рибному господарстві (5%). За професійними групами найбільший попит роботодавців спостерігається на кваліфікованих робітників з інструментом (21%) на робітників з обслуговування устаткування та машин (18%), а також на найпростіші професії (14%). За конкретними професіями – це водії, швачки, слюсарі, електромонтери, електрогазоварники, токарі, муляри тощо. Також затребувані працівники сфери послуг (продавці, кухарі, офіціанти, перукарі, охоронники тощо). У сільськогосподарському секторі – агрономи, трактористи та робітники з обслуговування сільськогосподарського виробництва. Залишається високим попит на професіоналів та фахівців з досвідом роботи – лікарів, фармацевтів, інженерів різних галузей, юристів, викладачів, економістів, бухгалтерів, а також IT-фахівців. Серед найпростіших професій найбільш затребувані підсобні робітники, прибиральники, двірники, вантажники та комірники [4].

3. Висновки

Як свідчить проведений аналіз, система освіти, зокрема, вища освіта в Україні останніми роками активно розвивається, проте в даній сфері існує велика кількість проблем. Ми розглянули проблеми, що існують безпосередньо на ринку освітніх послуг, коли його учасники виходять з результатами своєї діяльності на ринок праці. Бо ринок праці та ринок освіти – є двома інститутами суспільства, які залежать один від одного. Розгляд проблеми показав, що системі вищої освіти притаманні значні диспропорції у підготовці кадрів. Ринковий фундаменталізм, який передбачає впровадження ринкового механізму регуляції у всі сфери суспільства, став причиною розбалансування всієї системи в країні. Він став практично-орієнтованою свідомістю керівників закладів освіти, перш за все, закладів вищої освіти. Це привело, з одного боку, до її бурхливого розвитку, а з іншого – до диспропорції майбутніх спеціалістів переважно гуманітарних спеціальностей, які не знаходять адекватного попиту з боку ринків праці.

Література

1. Бюджетні місця у вишах України 2017: наскільки їх стане менше / Режим доступу: <https://m.znaj.ua/society/byudzhetni-miscya-u-vuzah-ukrayiny-2017-naskilky-yih-stane-menshe>
2. Васильев В.Н., Гуртов В.А., Питухин Е.А. и др. Рынок труда и рынок образовательных услуг в субъектах Российской Федерации / В.Н. Васильев, В.А Гуртов, Е.А. Питухин и др. – М.: Техносфера. – 2007. – 680 с.
3. Вищі навчальні заклади / Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.htm
4. Демографічна та соціальна статистика / Освіта. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Закон України «Про освіту» / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=106012&key=kkMMfBEvM6xUZJdgZiMWddbAHdIWQsFggkRbIc>
6. Зиятдинова Ф.Г. Образование и наука в трансформируемом обществе // Социс. – 1998. – № 11. – 66 – 72.
7. Кожухар В.М. К определения содержания образовательной услуги // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. – №3 / Режим доступа: <http://www.mavriz.ru/articles/2005/3/3744.html>
8. Лукашевич М. П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посібник / М.П.Лукашевич, М.В.Туленков. – К. : МАУП, 1999. – 344 с.
9. Лукашенко М.А. Образование в условиях рынка: концепция учебного заведения: монография / М.А. Лукашенко. – М. – Высшая школа, КноРус. – 2002. – 285 с.

10. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2003/2004 навчального року. – К.: Державний комітет статистики. – 2004. – 105 с.
11. Сокурная Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. – Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина, 2006. – 576 с.
12. Тимошин А.В. Социально-экономические аспекты взаимодействия рынка образовательных услуг и рынка труда: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: спец. 22.00.03 «Економічна соціологія і демографія» / А.В. Тимошин. – Саратов, 2008. – 21 с. – Режим доступа: www.seun.ru/download/avtoferat/tim.doc
13. Щудло С.А. Цінність освіти в сучасній українській культурі: регіональний зріз // Культура України: цілісність у регіональній різноманітності: зб. Матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 19 листопада, 2008 р.: ДАКККіМ, 2008. – 228 с.

Особливості стратегій маніпулятивного впливу у педагогічному процесі

Андрій Кіян

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
вул. Г. Батюка, 19
м. Слов'янськ, 84116, Україна
E-mail: kiian.andrey@gmail.com

***Abstract.** The article is devoted to the study of strategies of influence on a person, the main criterion in which the relation to the partner in communication as a subject to the object. The features of manipulative influence of teens on teachers in pedagogical activity are explored. Data that indicate the most typical techniques of manipulative influence of adolescents in communicating with teachers are presented.*

***Keywords:** strategies of influence, manipulation, constructive methods of influence, destructive methods of influence, problem pedagogical situations.*

1. Вступ

Проблема психологічного впливу незважаючи на її широкий прикладної спектр, є однією з мало розроблених у вітчизняній науці. Вона концентрує в собі безліч актуальних питань психологічного знання: починаючи з сутності людської психіки, механізмів її функціонування, процесів становлення та розвитку особистості, закінчуючи питаннями етики і моралі. Проблема психологічного впливу безпосередньо виводить на розуміння механізмів і способів управління психічними явищами, на розуміння закономірностей зміни суб'єктивного світу особистості, а також фактів, що визначають результативність самого процесу впливу.

Професію вчителя відносять до професій, що пов'язані із маніпулятивним впливом. У будь-якому навчанні завжди є елемент маніпуляції. Водночас щоденна шкільна практика переконує, що не будь-який педагогічний вплив є конструктивним і має позитивний результат у вигляді особистісних та індивідуальних змін. Знання закономірностей маніпулятивного впливу дозволяють вчителям своєчасно розпізнавати, протистояти їм і не допускати у своїй практиці педагогічно недоцільних маніпуляцій.

1.1. Методологія

Вітчизняні психологи пропонують кілька типологій стратегій впливу на людину, основним критерієм в яких є ставлення до партнера по спілкуванню як до суб'єкта чи як

до об'єкта. Для нашого дослідження є цікавою типологія основних стратегій психологічного впливу, запропонована Г.А.Ковальовим. На його думку, в реальній життєдіяльності людини мають місце три основні стратегії: «імперативна», «маніпулятивна» і «розвивальна».

Імперативна стратегія відповідає «об'єктній» або «реактивній» парадигмі в психології, відповідно до якої психіка і людина в цілому розглядаються як пасивний об'єкт впливу зовнішніх умов і продукт цих умов. Використання імперативних методів впливу призводить найчастіше лише до зовнішнього короткочасного підпорядкування з боку об'єкта впливу і не торкається глибинної структури його психічної організації.

Маніпулятивна стратегія відповідає «суб'єктній» парадигмі, що ґрунтується на твердженні про активність і індивідуальну вибірковість психічного відображення зовнішніх впливів, де суб'єкт сам здійснює перетворюючий вплив на психологічну інформацію, що поступає ззовні. Маніпулятивна стратегія реалізується, головним чином, за допомогою прийомів підсвідомого стимулювання, що діють в обхід психологічного контролю, а також так званих маскувальних і конверсійних технік, що блокують систему психологічних захистів або руйнують її, вибудовуючи натомість нову суб'єктивну просторово-часову організацію, нову модель світу.

Розвиваюча стратегія ґрунтується на «суб'єкт-суб'єктній» або «діалогічній» парадигмі, де психіка виступає як відкрита система, що перебуває в постійній взаємодії, яка володіє внутрішнім і зовнішнім контурами регулювання. Психіка в цьому випадку розглядається як багатомірне й «інтерсуб'єктне» за своєю природою утворення. «Розвиваюча стратегія забезпечує, на відміну від двох інших стратегій, актуалізацію потенцій власного саморозвитку кожної з взаємодіючих між собою систем. Психологічними умовами реалізації такої стратегії впливу є діалогічність взаємна відкритість» [5].

Від типології Г.А.Ковальова відштовхується і Є.Л.Доценко, вибудовуючи свою шкалу рівнів установок на взаємодію від об'єктивного до суб'єктивного полюсів. Є.Л.Доценко пропонує п'ять рівнів установок на взаємодію в міжособистісних стосунках.

1. Домінування. Ставлення до іншого як до речі або засобу досягнення своїх цілей, ігнорування його інтересів і намірів. Прагнення володіти, розпоряджатися, отримувати необмежену односторонню перевагу.

2. Маніпуляція. Ставлення до партнера по взаємодії як до «речі особливого роду» - тенденція до ігнорування його інтересів і намірів, прихований вплив, з опорою на автоматизми і стереотипи. Найбільш часті способи впливу – провокація, обман, інтрига.

3. Суперництво. Партнерство взаємодії є небезпечним і непередбачуваним. Домінує прагнення переграти, вирвати односторонню перевагу. Засобами ведення боротьби можуть бути окремі види «тонкої» маніпуляції, чергування відкритих і закритих прийомів впливу, «джентльменські» або тимчасові тактичні угоди.

4. Партнерство. Ставлення до іншого як до рівного, що має право бути таким, як він є, з яким треба рахуватися. Прагнення не допустити збитків собі, розкриваючи цілі своєї діяльності. Рівноправні, але обережні відносини, узгодження своїх інтересів і намірів, спільна рефлексія.

5. Співдружність. Ставлення до іншого як до самоцінності. Прагнення до об'єднання, спільної діяльності для досягнення близьких або співпадаючих цілей. Основний інструмент взаємодії – вже не договір, а угода (консенсус) [4].

І.І.Риданова пропонує розділити все різноманіття психологічних впливів, до яких вдається сучасний учитель, надві групи – конструктивні і деструктивні способи впливу на учнів.

За умов конструктивного способу впливу вчитель буде «суб'єкт-суб'єктні» стосунки з учнями, зорієнтовує свої зусилля на мобілізацію природних сил і здібностей дитини, на розвиток її особистісного потенціалу, саморегуляцію, на формування внутрішньої мотивації. До конструктивних способів впливу в педагогічному спілкуванні відносяться: переконання, наслідування, заохочення, схвалення, похвала, попередження, прохання.

Деструктивні способи впливу спрямовані на зовнішній вплив, жорстке структурування поведінки дитини, на придушення її внутрішньої свободи, на реалізацію вчителем своїх потреб. У такий спосіб учитель прагне домінувати над учнем і буде «суб'єкт-об'єктні» відносини. Вони можуть бути відкритими (психологічний напад, примус, осуд, покарання, приниження, образа, подавлення, обман, залякування) і прихованими (маніпуляція) [8].

Наша увага спрямована на вивчення маніпулятивної стратегії впливу, за умов якої мета впливу прямо не проголошується, але при цьому досягається за допомогою активності об'єкта впливу.

З позиції системного підходу, психологічні механізми маніпулятивного впливу розглядаються як єдине складне системне утворення. У рамках цього підходу маніпуляція може бути представлена як один з видів психологічного впливу [1].

Специфічних загальнонаукових понять, які відображають узагальнену схему, модель або механізм такого явища, як приховане психологічне примушення особистості, і мають достатнє наукове обґрунтування, небагато. До їх числа можна, в першу чергу, віднести маніпулятивний вплив, психологічні ігри і рефлексивне управління. Суть поняття «рефлексивне управління» фахівці визначають наступним чином. «Управління рішенням супротивника, в кінцевому підсумку нав'язування йому підстав, з яких той міг би логічно вивести своє, але зумовлене іншою стороною рішення. Процес передачі підстав для ухвалення рішення одним із супротивників іншому ми називаємо рефлексивним управлінням. Будь-які «обманні рухи» (провокації та інтриги, маскування, розіграші, створення помилкових об'єктів і взагалі брехня в будь-якому контексті) є реалізацією рефлексивного управління» [6].

Однак немає єдиного підходу до розуміння маніпуляції, не виділені критерії, за якими маніпуляція відрізняється від інших видів психологічного впливу. У визначенні маніпуляції різні автори розставляють різні акценти. Тому для робочого визначення маніпуляції в нашому дослідженні ми проаналізували і систематизували описані в науковій літературі уявлення про цей спосіб впливу.

У психологічному тлумачному словнику сучасних термінів маніпуляція визначається як вид психологічного впливу, спритне застосування якого призводить до таємного збудження в іншій людині намірів, які розходяться з його актуально існуючими бажаннями [7].

Так, Є.Л.Доценко, розглядаючи передумови, механізми, технології, критерії маніпуляції, також описав основні способи захисту від маніпулятивного впливу. Він визначив маніпуляцію як «вид психологічного впливу, при якому майстерність маніпулятора використовується для прихованого впровадження в психіку адресата цілей, бажань, намірів, ставлень або установок, що не співпадають з тими, які є у адресата в даний момент» [4].

Проблема маніпуляції розглядається також українськими дослідниками: Н.В.Волинець, О.Е.Гуменюк, Б.І.Мотузенко, О.М.Литвинчук, О.О.Прокоф'єва. Так, Н.В.Волинець вивчає психологічні механізми виявлення та протистояння маніпулятивним намірам студентів. Науковець провів теоретичний аналіз маніпулятивних впливів у міжособовій взаємодії, розкрив зміст поняття "маніпуляція", суб'єкт та об'єкт маніпулятивного впливу, загальні механізми психологічного впливу,

психологічні засоби та інструменти розгортання маніпулятивної атаки [2]. Аналізуючи психологічні умови попередження маніпулятивного впливу в педагогічному спілкуванні, О.М.Литвинчук дає визначення маніпуляції в педагогічному спілкуванні – це прихований вплив вчителя на учнів, при якому не розкриваються справжні цілі, використовується психологічна сила або «гра на слабкостях», обман, вносяться зміни в мотиваційну структуру особистості учня для вирішення складних педагогічних ситуацій [7].

Таким чином, ми розглянули різні підходи до визначення поняття «маніпуляція» як виду психологічного впливу, окреслили основні причини та передумови маніпулятивного впливу. Однак проблема особливостей маніпулятивного впливу підлітків у спілкуванні з учителями ще недостатньо вивчена.

2. Результати дослідження

Причини використання підлітками маніпуляцій у спілкуванні з педагогами нами пов'язуються з наступним. На початку підліткового періоду складається ситуація, що сприяє виникненню протиріч у спілкуванні підлітка та дорослого – це відбувається тоді, коли у дорослих зберігається ставлення до підлітка як до дитини. Таке ставлення, з одного боку, виявляє суперечність із завданнями виховання і гальмує розвиток соціальної дорослості підлітків, а з іншого – протиріччя з уявленнями підлітка щодо ступеня власної дорослості та його претензіями на нові права. Саме ця суперечність є джерелом конфліктів і труднощів у стосунках дорослого і підлітка.

Одним із завдань нашого дослідження є виявлення особливостей проблемних педагогічних ситуацій, пов'язаних з використанням учнями підліткового віку маніпулятивних засобів впливу на педагога.

У нашому дослідженні підбір педагогічних ситуацій здійснювався на основі проведеного пілотажного дослідження. Для цього проводилося анкетування вчителів, де їх просили описати ситуацію із власної педагогічної діяльності, в якій підлітки поводити себе певним чином – перевіряли, «випробовували» учителя, намагалися вплинути на нього за допомогою «маленьких хитрощів». Як вчитель поводив себе в таких ситуаціях? Які емоційні переживання відчував?

Перш за все, цікавили види маніпулятивного впливу учнів на вчителів. В результаті проаналізованих матеріалів нами були виділені чотири основних маніпулятивних способи впливу, найбільш часто використовувани підлітками.

Обман – один з видів маніпулятивного впливу, використовуваних підлітками у спілкуванні з учителями.

Прояв схильності до брехні і посилення її у підлітка в роки шкільного навчання створює негативні передумови успішності в навчальній діяльності.

Наступний маніпулятивний прийом можна позначити як *гра на почуттях*. Для цього учні прагнуть розпізнати слабкі сторони вчителів і потім використовують їх з метою досягнення поставлених результатів. Учні в основному апелюють до емпатії педагога, до співчуття і тим самим намагаються викликати поблажливість і розуміння вчителя під час навчальних занять.

Використання ситуації в особистих цілях – наступний вид маніпулятивного впливу. Цей прийом свідчить про те, що підлітки здатні використовувати умови, які складаються на уроці, з метою досягнення особистих цілей. Вміле використання ситуації, що склалася, свідчить про те, що підлітки винахідливо використовують ситуацію, а це є явною ознакою маніпуляції.

Наступним видом маніпулятивного впливу є *колективна змова*, за умов якої підлітки колективно намагаються спотворити інформацію, ввести вчителя в оману і тим самим взяти з себе відповідальність за невиконані домашні завдання і т. ін.

3. Висновки

Таким чином, нами були розглянуті найбільш типові маніпулятивні прийоми, які використовуються підлітками в педагогічному спілкуванні. Найважливішим і зміст ситуацій дає можливість зробити висновок, що маніпулятивні прийоми спрямовані на отримання особистої вигоди шляхом маніпулювання іншою особою, зокрема вчителем, уникнення почуття тривоги, що пов'язане з навчальними заняттями, намагання використати ситуацію в своїх інтересах, не зважаючи на аморальність ситуації.

Література

1. Барабанщиков В.А. Системный подход к исследованию психики / В. А. Барабанщиков // Б.Ф.Ломов. Психологический журнал. –1995. – Т. 23, №4. – С. 27-38.
2. Волинець Н. В. Психологічні механізми виявлення та протидії маніпулятивним намірам у студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05. «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Волинець Н.В. – Київ, 2008. – 20 с.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л.Доценко. – СПб.: Речь, 2003. – 304 с.
4. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия // Г.А. Ковалев. – Вопросы психологии. 1987. – №3. – С.41-49.
5. Лефевр В.А., Алгебра конфликта. / В.А. Лефевр, Г.Л. Смолян. – М. : Знание, 1968. 36 с.
6. Литвинчук А. Н. Деструктивный характер манипулятивного влияния в педагогическом общении/ А. Н. Литвинчук // Віс. Луган. наці. педа. уні-ту ім. Т. Шевченка / за ред. Харченко С.Я. – Луганськ, 2006. – №16. – С. 129-135.
7. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / [В. Б. Шапар, В. О. Олефір, А.С.Куфлієвський, Б. І. Фурманець [та ін.; ред. А. М. Невжжина]. – Х. : Прапор, 2009. – С.223.
8. Рыданова И. И. Основы педагогики общения / И.И.Рыданова. – Мн.: Беларус. нав, 1998. – 319 с.

Вплив дидактичних принципів навчання на формування складових комунікативної компетентності майбутніх фахівців із туристичного обслуговування

Катерина Козубенко

Вінницький торговельно-економічний коледж КНТЕУ

м. Вінниця, Україна

E-mail: Slavia_77@ukr.net

***Abstract.** The article deals with the analysis of didactic principal education. The basic principles of training are described. These principles will help to develop the communicative competence of tourist services specialists. The peculiarities of the use of these principles in the classes on Ukrainian literature are considered.*

***Keywords:** professional competence, communicative competence, didactic principles of training, specialists in tourist services, Ukrainian literature.*

1. Вступ

Зміни, що відбуваються останнім часом в Україні, потребують нового формування змісту освіти з філологічних дисциплін майбутніх фахівців із туристичного обслуговування, який забезпечив би необхідний рівень знань, розвиток творчих здібностей студентів, уміння засто-совувати набуті знання у своїй професійній діяльності, що допоможе сформувати та вдос-коналити комунікативну компетентність фахівця із туристичної галузі на високому рівні.

1.1. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Цій проблемі присвячено ряд наукових розвідок, зокрема: формування і класифікації дидактичних принципів формування змісту освіти (К. Ушинський, Г. Ващенко, Я.Коменський, П. Підкасистий, Й.Песталоцці, Й.Гербат, Ж.-Ж.Руссо та ін.); проектувальної інноваційної діяльності, які керуються принципами навчання української мови (Н.Голуб, Л.Мацько, Н.Тоцька, Т.Донченко та ін.); принципи навчання (Ю. Бабанський, С.Гончаренко, В.Євдокімов, В.Лозова, М.Ярмаченко та ін.).

1.2. Мета дослідження

Виокремити та охарактеризувати дидактичні принципи навчання, що сприятимуть формуванню складових комунікативної компетентності студентів-туристів.

2. Основні результати дослідження

Принципи навчання відносяться до базових понять дидактики. За Г.Ващенко, дидактичні принципи – це «основоположні ідеї, що пронизують усі рівні й компоненти освіти та засвідчують їх системну цілісність» [1].

Серед сучасних визначень принципів навчання доречним, влучним є запропоноване В.Ягуповим «спрямовуючі положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу, які мають характер загальних вказівок, правил і норм та впливають із його закономірностей» [14]. Тому ці принципи навчання у вищому навчальному закладі мають бути «підпорядковані меті і завданням вищої школи, дидактичні принципи керують процесом педагогічного проектування, розробкою системи методів, прийомів, засобів, форм спільної продуктивної діяльності викладача і студентів як суб'єктів навчально-виховного процесу» [2].

На наш погляд, лише одні традиційні принципи навчання не сформують належний рівень комунікативної компетентності майбутніх фахівців із туристичного спрямування.

Є низка науковців, які віддають перевагу якомусь одному принципу навчання, наприклад: професійної спрямованості (А.Коржуєв, Ф.Науменко, В.Попков); принцип природо відповідності (О.Герд); принцип культуровідповідності (Г. Коджаспирова) диференціація освіти за рівнем та фахом (Ф.Науменко); принцип виховання та розвитку особистості (Л.Грищенко, В.Загвязинський); краєзнавчий принцип (К.Строєв); принцип урахування культурного, морального, духовного досвіду на рівні критеріальної оцінки (О.Федій) тощо.

Одним із найголовніших складників професійної підготовки фахівців із туристичного обслуговування є комунікативна компетентність, тому для студентів-туристів підбирати принципи навчання потрібно з урахуванням постійного вдосконалення навичок комунікативної компетентності. Враховуючи вище сказане, хочемо виокремити принципи навчання, що будуть актуальними для фахівців цього спрямування і, які формуватимуть та вдосконалюватимуть комунікативну компетентність цих особистостей, зокрема принцип науковості (К.Ушинський, Г.Ващенко); принцип систематичності (К.Ушинський, Г.Ващенко); принцип виховання (К.Ушинський, Г.Ващенко); професійної спрямованості (А.Коржуєв, Ф.Науменко, В.Попков); принцип наочності (К.Ушинський, Г.Ващенко); принцип міцності знань, умінь і навичок (К.Ушинський, Г.Ващенко); принцип активності та самостійності студентів на заняттях різного типу (Ю.Бабанський); краєзнавчий принцип (К.Строєв); принцип культури відповідності (Г.Коджаспирова).

Принцип науковості визначає зміст, мету і форму навчального процесу. Вагомим є під час вивчення теоретичного матеріалу. Принцип науковості вимагає від студентів, з одного боку, засвоєння достовірних фактів, процесів, особливості розвитку і становлення певних наукових термінів в їх історичному ракурсі, а з іншого –

розуміння сутності науково обґрунтованих законів. До речі, педагоги Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. зауважували, що «все це має передусім сприяти формуванню наукового світогляду вихованців» [5] і допомагатиме збагачувати навички комунікативної компетентності. На нашу думку, принцип науковості є одним із основних у змісті туристичної освіти, бо саме завдяки цьому принципу майбутні фахівці формують мовну, дискурсивну та ілюкативну компетентності, зокрема здатність розглядати суспільні явища в розвитку і конкретних історичних умовах; здатність здійснювати комунікативну діяльність; здатність виконувати професійну діяльність у відповідності до стандартів; реалізації туристичного продукту, обслуговування туристів тощо. Через принцип науковості такі майбутні фахівці здобуватимуть навички реалізації комунікативної компетентності в процесі спілкування.

Наведемо приклад застосування принципу науковості з власного досвіду. Тема заняття «Провідні проблеми творчості О.Кобилянської» вимагає поєднання принципу науковості з різними методами навчання. Під час вивчення життєвого і творчого шляху Ольги Кобилянської спочатку подаю інформацію у вигляді розповіді, яка супроводжується слайдами презентації, потім за допомогою методу наукового пізнання такого, як інтерв'ю студенти розповідають про цікаві моменти з життя видатної письменниці, про історію створення повісті «Земля», а також про проблему емансипації тогочасного суспільства.

Принцип систематичності органічно пов'язаний із принципом науковості знань. Я.А.Коменський у «Великій дидактиці» писав «як в природі все пов'язано одне з одним, так і в навчанні потрібно пов'язувати все одне з одним сам так, а не інакше» [4]. В будь-якій науці є певна система знань, якими повинен оволодіти студент на певному етапі навчання. Ці знання, об'єднанні між собою внутрішніми зв'язками, що повинні вивчатися в певній системі. При цьому попередній рівень знань студентів має виступати фундаментом ефективності засвоєння наступної частини знань. Переконаливо про дотримання принципу системності у навчання стверджував К.Ушинський: «Тільки система ... розумна, що виходить із самої суті предметів, дає нам повну владу над нашими знаннями» [5]. Вибираючи зміст навчального матеріалу та завдання, потрібно враховувати пізнавальну активність і навчальні можливості студентів. Принцип системності є дуже важливим для студентів-туристів під час засвоєння ними знань, умінь, навичків спостереження за явищами та історичними процесами. З цього приводу хочемо згадати педагога М.Ярмаченка, який говорив, що «систематичність у навчанні вимагає наступності між роками, а також безперервного використання навчального часу» [15]. Цей дидактичний принцип лежатиме в основі формування соціолінгвістичної і стратегічну компетентності, зокрема уміння працювати в міждисциплінарній команді; уміння критично оцінювати явища, ситуації, діяльність осіб, спираючись на отримані знання; здатність застосовувати знання у практичній діяльності тощо. Передусім необхідно зауважити, що без цього принципу навчання у студентів із туристичного обслуговування не вибудується логічність викладення думок чи фактів при поясненні певного матеріалу, обґрунтування власної позиції, а отже, не до кінця сформується комунікативна компетентність, яка є для цих фахівців надзвичайно важливою у професійній діяльності. Наприклад, готуючись до семінарського заняття з теми «Людина і земля у повісті О.Кобилянської «Земля»» ми не можемо знехтувати вивченням попередньої теми «Провідні проблеми творчості О.Кобилянської», адже тоді студенти не знатимуть важливі факти з життя письменниці, історію написання повісті, актуальну проблему тогочасного суспільства – емансипацію. Без знань, вивчених на попередньому занятті, ми не зможемо зрозуміти матеріал, який подається на цьому занятті, не знатимемо хронометражу проблеми братовбивства від початку створення світу і аж до сьогодення. Студенти не зможуть оцінити діяльність Ольги Кобилянської.

Принцип виховання вів у навчальний процес ще Сократ. Слушно зауважує Г.Вашенко, що на вищому навчальному закладі, а зокрема на викладачеві «лежить найвідповідальніше завдання: виховувати віру у майбутнє, надихнути молоде покоління любов'ю до своєї Батьківщини, виховати свідомість високих якостей нашого народу й великої місії, що призначила йому доля» [1]. Принцип виховання навчання для фахівців цієї сфери діяльності допоможе сформувати соціокультурну та деякі компоненти стратегічної компетентності, зокрема позитивне ставлення до несхожості культур; здатність до критики та самокритики; здатність до формування культури мислення, її сприйняття; туристичний супровід. Цей принцип в нашій професійній діяльності є пріоритетним. Готуючись до кожного заняття, ретельно обдумує кожную деталь, влучність її використання. Наприклад, вивчаючи тему: «І.Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я» – реалістична соціально-побутова повість», завжди обдумую, яким переліченим проблемам надавати більшого значення. В першу чергу це залежить від рівня сформованості групи, рівня інтелекту кожної особистості та розвитку її комунікативної компетентності. Переважно перед першокурсниками ставлю такі запитання: які проблеми свого часу автор порушує у творі? які з них ви віднесли б до сучасних? хто був першоджерелом постійних сварок в родині? за що Кайдашиха недолюблювала своїх невісток? чи ставали сини Кайдашихи на захист своїх дружин, чи розуміли вони їх? Відповідаючи на ці запитання, студенти аналізують поведінку, вчинки, мову кожного героя і роблять висновки.

Принцип професійної спрямованості є досить важливим під час навчання майбутніх фахівців із туристичного обслуговування. Педагоги В.Попков, А.Коржув, Ф.Науменко наголошують на тому, що цей принцип передбачає, по-перше, «вже з молодших курсів включення до програми навчання предметів, що забезпечують студентів професійними фундаментальними знаннями, по-друге, приділення уваги практичним способам діяльності та виробничій практиці, аналогії яких майбутні фахівці будуть виконувати» [9]. Тому буде доречно, починаючи з першого курсу студентам цієї спеціальності з будь-яких предметів навчального плану вести пояснення навчального матеріалу в тісному взаємозв'язку з професійною спрямованістю, що допоможе розвивати та вдосконалювати професійні якості майбутніх фахівців.

Погоджуємося з думкою І. Єгорової, що «педагогічними основами професійної спрямованості навчання є ідеї розвиваючого навчання, принцип зв'язку теорії і практики, принцип наступності у навчанні, концептуальні положення особистісно орієнтованої професійної освіти, ідеї творчої самореалізації особистості» [3]. Для формування комунікативної компетентності у фахівців із туристичного обслуговування цим методом не можна знехтувати, бо без нього не вибудується ланцюжок складників комунікативної компетентності таких, як: мовної, дискурсивної, соціолінгвістичної, ілюктивної, стратегічної, соціокультурної з професійним спрямуванням, як однією з ознак висококваліфікованого спеціаліста.

Використання цього принципу в нашій діяльності дає змогу студентам з перших років навчання у виші зрозуміти значення та складність обраної професії. Принцип професійної спрямованості під час вивчення теми «Новелістика В.Стефаніка «Камінний хрест»» відіграє велику роль. Саме завдяки студентам-туристам на одній парі ми зможемо зрозуміти чому люди тогочасного суспільства постійно емігрували, а також відвідаємо дві країни початку ХХ століття, а саме: Україну (Карпати) і Канаду. Познайомитися з культурою, традиціями та побутом цих країн. Відчути велику любов головного героя Івана Дідуха до своєї Батьківщини. Зрозуміти значення його «божевільного» танка, значення отого камінного хреста, якого він поставив собі ще за життя.

Принцип наочності був запропонований ще Я.Коменським. «В його основі лежить наукова закономірність, яка вказує на те, що ефективність засвоєння знань залежить від

залучення до процесу пізнання різних органів чуття» [7]. Наочне навчання передбачає, що у процесі пізнання навчального матеріалу мають бути задіяні зорові органи людини. «Сприйняті речі, залишають у свідомості студентів певні образи, уявлення. На їх основі й розвиваються вищі форми мислення» [1]. Цей принцип впливає на формування таких компетентностей у студентів-туристів, як: уміння працювати у колективі та команді; здатність діяти самостійно та автономно; здатність формувати нові ідеї та креативність; вміння реалізовувати проект; організація технологічного процесу туристичної діяльності. Для студентів-туристів на заняттях викладачеві доречно застосовувати опосередковану наочність. Дивлячись на наочні матеріали, студенти розвивають свою пам'ять, логічне мислення, що для фахівців із туристичного обслуговування є надзвичайно важливим. Сьогодні вимагає від викладачів креативності, тому вивчаючи тему з української літератури «Та хто ж він, цей Пузир?», використовують мультимедійний комплекс. Зокрема, презентацію, яка супроводжує кожен етап заняття, відеосупровід, бланки для анкетування студентів. Завдяки принципу наочності студенти зуміють об'єктивно оцінити сутність головного персонажу комедії І.Карпенка-Карого «Пузир» і дати відповідь на запитання: «Та хто ж він, цей Пузир?».

Принцип міцності знань, умінь і навичок. У процесі формування комунікативної компетентності фахівців із туристичного обслуговування реалізація цього принципу обумовлюється свідомим засвоєнням знань, умінь, навичок не лише фахових предметів, з метою розширення словникового запасу слів майбутнього фахівця, що знадобляться в процесі спілкування з клієнтами-туристами, а й проміжного значення. Головною ознакою міцності знань у студентів цієї спеціальності є свідоме повторення й ґрунтовне засвоєння найсуттєвіших фактів, понять, законів, якихось істотних ознак, тому необхідно постійно повторювати навчальний матеріал за розділами, параграфами. Цей принцип лежить в основі таких компетентностей, як: здатність діяти з позиції соціальної відповідальності, займати активну громадянську позицію; пошук та використання спеціалізованої довідникової, статистичної інформації з надання туристичних послуг; інформаційно-консультативна робота з туристами (у тому числі з потенційними).

Наприклад, на одному з перших занять першого курсу студенти вивчають тему «Розвиток драматургії і театру II половини XIX ст.». Одним із запитання плану цієї теми є наступне: «Умови розвитку драматургії і театру в другій половині XIX ст.». Опрацьовуючи це запитання студенти мають мобілізувати всі свої знання з історії, з художньої культури, а також з попередніх тем, що вивчалися з цього предмета. *Принцип активності та самостійності навчання* є досить важливим при формуванні комунікативної компетентності спеціалістів туристичної сфери діяльності. Під час використання цього методу у студентів «відбувається активне засвоєння навчального матеріалу, вони здобувають навички, необхідні в житті, іде підготовка до практичної діяльності та розширюються загальнонаукові знання» [12]. Принцип активності і самостійності студентів на заняттях різного типу допоможе майбутнім фахівцям сформувати такі складники комунікативної компетентності як: стратегічну (уміння брати ефективну участь у спілкуванні, добираючи правильну стратегію і тактику спілкування; знання професійного дискурсу; вміння аналізувати іншомовні джерела тощо), соціокультурну (розуміння традицій і звичаїв інших культур, уміння проявляти толерантне ставлення тощо), мовну (уміння будувати комунікаційну мережу для обміну інформацією та зворотного зв'язку, вести кореспонденцію; уміння спілкуватися рідною та іноземною мовою у професійному дискурсі тощо).

Наприклад, під час вивчення теми «Філософське осмислення історії у романі Ліни Костенко «Маруся Чурай»» ділимо групу на три мікрогрупи, кожна з яких отримує своє завдання. Для першої мікрогрупи – дослідити життя справжньої дівчини Марусі Чурай, культуру та побут тієї доби; для другої – дослідити долю Івана Іскри, описати зустріч

Івана Іскри з Богданом Хмельницьким, продемонструвати уявний діалог між ними; для третьої – пояснити на прикладі тогочасного суспільства вчинок Гриця, порівняти цей вчинок із сьогоденням.

Красназвчий принцип навчання. Погоджуємося з думкою Г.Кушнір, що «коли студент отримує інформацію про географічні умови, ресурси, населення своєї рідної місцевості, в нього складається, як пазл, уявлення в цілому про свій край за аналогією йому вже значно простіше осягнути інформацію про свою країну та інші країни світу» [6], що для майбутніх фахівців із туристичного обслуговування є пріоритетним в їх професійній діяльності. І цей принцип навчання, на нашу думку, є досить важливим для формування таких складників комунікативної компетентності як: дискурсивну (здатність надавати висвітлену інформацію існуючим і потенційним туристам; здатність забезпечувати процес туристичного супроводу тощо) та ілюктивну (здатність забезпечувати та проводити ділові зустрічі і переговори з партнерами та іншими суб'єктами туристичної діяльності, підтримувати ділові контакти тощо). Звичайно, найкраще його застосовувати, коли розглядаємо життєвий і творчий шлях письменника, чи поета, драматурга. Зауважимо, що використовуючи цей принцип з перших курсів, студент зуміє під час виконання домашнього завдання вишукувати досить цікавий матеріал про епоху, в якій жив митець, про побут, культуру його родини та цілої епохи. Це допоможе постійно вдосконалювати комунікативну компетентність майбутніх фахівців із туристичного обслуговування.

Принцип культури відповідності в процесі навчання відіграватиме важливу роль. Він допоможе познайомити майбутніх фахівців із туристичного обслуговування «багатством різних культур світу і самобутністю тих народів, в оточенні яких вони розвиваються, зі світовою культурою та її невичерпним потенціалом» [10].

Застосовуючи принцип культури відповідності під час навчання, викладач допомагає студентам-туристам сформувати такі складові комунікативної компетентності: мовну (здатність виокремлювати і виділяти найцінніше в необмеженій кількості правильних повідомлень); дискурсивну (здатність фахівця із туристичного обслуговування поєднувати повідомлення у зв'язні дискурси); ілюктивну (здатність підтримувати врівноважені стосунки та вести різні розмови з членами колективу та команди); соціокультурну (уміння використовувати соціокультурний контекст). Наприклад, вивчаючи творчість У.Самчука та В.Барки, намагаємось знайти спільні та відмінні особливості культури України, Німеччини та Нью-Йорком. Це дає змогу студентам удосконалювати свої вміння та знання з різних предметів: української мови, історії, географії, культурології тощо.

3. Висновки і перспективи

Отже, щоб сформувати на високому рівні комунікативну компетентність фахівця із туристичного обслуговування, то необхідно всі вище зазначенні принципи використовувати в навчальному процесі, бо «вони знаходяться в тісному взаємозв'язку, проявляючись одночасно в будь-якому елементі процесу навчання, хоча і різною мірою, при домінуючому значенні одного або декількох з них залежно від специфіки тієї або іншої сторін навчання» [11]. Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані із визначенням педагогічних умов, котрі сприятимуть формуванню комунікативної компетентності майбутніх фахівців із туристичного обслуговування.

Література

1. Г.Ващенко (1997). Загальні методи навчання. – К., с. 410.
2. Дидактичні принципи навчання української мови на нефілологічних факультетах педагогічних університетах (2009) / К.Я. Климова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету) (Педагогічні науки). – № 4. Бердянськ: БДПУ,

с.193-197.

3. Егорова И. П. (2002). Проектирование и реализация системы профессионально направленного обучения математике студентов технических вузов: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Ирина Петровна Егорова. – Тольятти. – С. 234.
4. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. / сост. А.А.Красновский, Я.А.Коменский. – М.: Учпедгиз., 1955. – С.651.
5. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка. Підручник. – К.: Знання. 2007. – с. 447.
6. Кушнір Г.Л. (2013). Роль дидактичних принципів навчання у процесі засвоєння краснавчих знань студентами. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – № 5. – С.160-166.
7. Малафіїк І.В. (2009). Дидактика : навч. посібн. / І.В.Малафіїк. – К. : Кондор. – С. 670.
8. Науменко Ф.І. (1970). Про предмет і принципи дидактики вищої школи : лекція з педагогіки вищої школи для аспірантів і молодих викладачів вузів / Ф.І.Науменко. – Львів. – С. 25.
9. Попков В.А., Коржув А.В. (2004). Дидактика высшей школы : учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений / В.А. Попков, А.В.Коржув. – [2-е изд., испр. И доп.]. М.:Издательский центр «Академия». – С.192.
10. Рацул О. Основні принципи навчання з метою системного розвитку інформаційної культури майбутніх соціальних педагогів за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. Наукові записки. Випуск № 135. Серія: Педагогічні науки.
11. Сорокин К.Ф. (1974). Дидактика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Н.А.Сорокин. М.: Просвещение. – С. 222.
12. Строев К.Ф. (1967). Краеведение / К.Ф.Строев. – М. : Просвещение, – С. 143.
13. Федій О. (2002). Естетичні аспекти соціалізації особистості. // Професійно-художня освіта України: Зб.наук.праць // Редкол.: І.А.Зязюн, В.О.Радкевич, Р.Т.Шмагалю та ін. – Київ; Черкаси: Вид-во Черкаський АНТЕЙ. – С. 39-44.
14. Ягулов В.В. (2002). Педагогіка. : Навч. посіб. – К. : Либідь, – С. 560.
15. Ярмаченко М.Д. (1986). Педагогіка. – К.: Вища школа. – С. 543.

Необхідність уведення вибіркового компонента «Основи термінознавства» як нормативної навчальної дисципліни ВНЗ

Олена Колган

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Вільна, 7-55

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: ovkolgan@gmail.com

***Abstract.** The article examines the need to include an elective course “Basic Terminology” to a compulsory part of curricula. It was noted that this discipline is one of the core competencies of students in every field. Therefore, the author finds it inappropriate that the course “Basic Terminology”, aimed to obtain professional language, remains elective at higher educational institutions. The article refers to the problem of improving the organisation of a learning process and programs of developing higher educational institutions within this question.*

***Keywords:** professional competency, the principle of variation and alternative, terminology.*

1. Вступ

ВНЗ XXI ст. – освітній заклад, де формується професійно компетентна людина, яка має достатні знання з багатьох галузей, зокрема обраного фаху.

1.1. Методологія

У процесі викладацької діяльності у виші повсякчас стикаємося із проблемою, що годин, відведених на вивчення фахової мови спеціаліста під час вивчення спецкурсу «Основи термінознавства», недостатньо для досконалого опанування здобувачем вищої освіти навіть мінімального термінологічного апарату професії.

1.1.1. Доступність

На сьогодні більшість наукових праць спрямовано на вивчення проблеми формування ключових компетентностей, зокрема фахової.

2. Результати дослідження

С.С. Вітвіцька зауважила, що „Основним критерієм роботи навчального закладу є рівень підготовленості випускників, раціональне поєднання теоретичних знань з умінням застосовувати їх на практиці, що означає потребу вести пошук ефективних форм і методів навчання, удосконалення навчальних планів, програм, розробку навчально-методичних посібників” (Вітвіцька, 2006). Проблема професійної компетентності фахівців, як і функціонування вузькоспеціальної термінології залишається актуальною як на теоретичному, так і практичному рівнях. Хоча, як відомо, „Нова освітня парадигма передбачає стосовно вищої освіти також набуття компетентності, ерудиції, формування творчості, культури особистості. У цьому головна відмінність її від старої парадигми, що в цілому була спрямована на навчання, гаслами якої були: знання, вміння, навички і виховання” (Слепкань, 2005).

На жаль, реальний стан мовленнєвої підготовки фахівців різних галузей людської діяльності свідчить про низький рівень володіння державною мовою, що зумовлено й недостатнім рівнем забезпеченості спеціальною літературою, зокрема праць термінографічного характеру конкретних сфер освіти і науки. Усе це попри те, що існують певні вимоги до змісту освіти, зокрема: „забезпечення гуманізації освіти, що вимагає „визначення гуманітарних аспектів у всіх навчальних предметах; створення умов для активного, творчого засвоєння студентами основ загальнолюдської культури знань, спілкування, почуттів і творчості”” (Лекції з педагогіки вищої школи, 2006).

Цінною є думка, що мова „формує комунікативну компетентність, необхідну для успішної соціалізації в суспільстві й активної адаптації на ринку праці (Гумбольдт, 1958).

Загальновідомо, що „Сучасна парадигма освіти, зокрема вищої, ґрунтується на трьох основних принципах: фундаментальності; варіативності та альтернативності; гуманізації навчально-виховного процесу та гуманітаризації його змісту” (Слепкань, 2005).

З.І. Слепкань зазначила, „Щодо внутрішньої форми вияву принципу варіативності та альтернативності, то тут на перший план виходить навчально-виховний процес тих чи тих вищих навчальних закладів, його організація, зміст, форми контролю. Нормативною ознакою тут мають бути освітні стандарти, в яких науково визначено функціонально визнаний мінімальний рівень освіченості випускника, що нині зіставляється зі світовими стандартами” (Слепкань, 2005).

На сучасному етапі у вищій школі „Зміст освіти включає нормативний та вибірковий компоненти.... Вибіркова частина змісту освіти – це рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістові модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях певної спеціалізації, досягнень

наукових шкіл і навчальних закладів. Вибіркові навчальні дисципліни запроваджуються, як правило, у формі спеціальних навчальних курсів для поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної і фахової теоретичної чи практичної підготовки” (Фіцула, 2006).

Спецкурс „Основи термінознавства” – навчальна дисципліна за вибором. Проте, вважаємо, що є нагальна потреба її обов’язкового введення до нормативних навчальних дисциплін.

Професійно-компетентна особистість насамперед усвідомлює необхідність обізнаності в тонкощах своєї майбутньої професійної діяльності, зокрема її термінологічного апарату. Саме тому надання освіти професійно-компетентнісної спрямованості вимагає вдосконалення процесу навчання у ВНЗ.

А. Корнілова зазначила, що „компетентність – це знання та вміння, необхідні людині в певній галузі діяльності” (Корнілова, 2005).

На сьогодні в процесі ознайомлення з нормативними документами різних установ, навчальними посібниками, підручниками тощо простежуємо непослідовне живання термінологічних одиниць спеціалістами різних галузей, калькування конструкцій з російської мови, невдалу синонімію, велику кількість росіянізмів, захоплення іншомовними номінаціями тощо. Тому завдання викладача ВНЗ – допомогти студентам (майбутнім вузькогалузевим фахівцям) оволодіти тим термінологічним мінімумом, що необхідний для отримання спеціальних знань.

Актуальність статті зумовлена тим, що в ній порушено питання вдосконалення організації навчального процесу та програм підготовки вишів, зокрема щодо викладання курсу „Основи термінознавства” на різних факультетах ВНЗ як нормативної навчальної дисципліни.

Метою статті є обґрунтування необхідності вивчення курсу „Основи термінознавства” не як варіативної, а як обов’язкової дисципліни на всіх спеціальностях вишів.

Мета зумовлює вирішення таких завдань:

- а) проаналізувати наявні нормативні документи щодо сучасного змісту освіти;
- б) визначити основні умови визначення вибіркового компонентів;
- в) довести важливість вивчення курсу „Основи термінознавства” студентами різних факультетів та спеціальностей ВНЗ, обґрунтувати необхідність його викладання як нормативної навчальної дисципліни.

У виші студенти ознайомлюються з термінами під час занять із різних курсів, зокрема з поняттями „термін”, „професіоналізм”, „номенклатурна назва” у загальних рисах, тоді як специфіка їх живання й функціонування в сучасній літературній мові, зокрема науковому стилі, залишаються поза увагою. З огляду на це, слушною, на нашу думку, є ухвала Міжнародної конференції „Проблеми української термінології Словосвіт”: „запропонувати Міністерству освіти і науки України ввести у вищих навчальних закладах „Основи термінознавства” як окрему дисципліну”. Бо, на жаль, до сьогодні у ВНЗ цей навчальний предмет є лише спецкурсом.

У нашому виші „Основи термінознавства” викладають лише на філологічному факультеті, проте навіть не на всіх спеціальностях. Цей навчальний предмет забезпечує вивчення термінології обраного фаху, сприяє формуванню професійної компетентності та є ефективним засобом пропаганди державної мови в країні через вдосконалення мовленнєвих навичок її носіїв. Метою викладання навчальної дисципліни „Основи термінознавства” є підвищення загального мовного рівня здобувачів вищої освіти, розширення обсягу знань і увялень про стан української термінології від найдавніших часів до сьогодення.

Основними завданнями вивчення дисципліни „Основи термінознавства” є :

- 1) дати розуміння понять „термін”, „терміносистема”, „термінологія”;
- 2) визначити роль і місце термінологічної лексики в сучасній українській літературній мові;
- 3) дослідити історію вивчення української терміносистеми;
- 4) окреслити основні проблеми української термінології;
- 5) з’ясувати особливості функціонування наукової термінології в різних стилях сучасної української мови.

Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач:

- загальні: здатність самостійно розв’язувати проблеми усного та писемного наукового мовлення; здатність широко використовувати у фаховій діяльності знання з сучасної української літературної мови, зокрема її наукового стилю;

- спеціальні: усвідомлення перспективних тенденцій розвитку українського термінознавства, що ґрунтуються на кращих світових та національних здобутках термінологічної науки; вміння визначати суть та характер нерозв’язних проблем щодо українського термінознавства, узагальнювати й класифікувати наявний матеріал; здатність опановувати систему сучасних знань про термін, науковий стиль, філологічну термінологію; закономірності та найважливіші аспекти розвитку вітчизняної термінології; досконале володіння професійною термінологією; дотримання норм сучасної української літературної мови.

Програмні результати навчання: вміння володіти нормами української мови; формування креативних умінь мовленнєвої діяльності; здатність узагальнювати основні світові та вітчизняні тенденції з термінознавства й вміти застосовувати їх у процесі продукування тексту; вміння застосовувати знання з фахової термінології в практичній діяльності; вміння виявляти та виправляти порушення норм сучасної української літературної мови.

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>0203 Гуманітарні науки</u>	За вибором	
	Напрямок підготовки <u>014 Середня освіта (українська мова і література)</u> (шифр і назва)		
Модулів – 3		Рік підготовки:	
Змістових модулів – 4		4-й	4-й
		Семестр	
Загальна кількість годин – 90	7-й	7-й	
	Лекції		
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи освіти – 1	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <u>бакалавр</u>	18 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		30 год.	8 год.
		Самостійна робота	
		42 год.	74 год.
		Вид контролю: залік	

Згідно з сучасними нормативними вимогами, „Освітньо-професійна програма встановлює мінімальний обсяг годин для засвоєння дисциплін, вільно обраних студентом (не менше від 10% загального обсягу годин)” (Фіцула, 2006).

Уважаємо, що така кількість годин не може забезпечити досягнення названої мети курсу цього навчального предмета. Відповідно до організації навчання як в Україні, Польщі, так і в інших країнах світу, „Важливі дисципліни закінчуються екзаменами, короткі чи практикуми – заліками” (Лекції з педагогіки вищої школи, 2006). Маємо всі підстави стверджувати, що особливості вивчення цього курсу вимагають такої форми контролю як екзамен, урахуваючи: великий обсяг матеріалу; необхідність у достатній кількості відповідних навичок, умінь, які вимагають збільшення відведених годин для практичних, семінарських занять; велику дослідницьку діяльність під час самостійної та індивідуальної роботи тощо. Зауважимо також, оскільки предмет „Основи термінознавства” згідно з навчальними планами вивчають студенти випускних курсів, то доречним є написання курсових і магістерських робіт зі спеціальності, відводячи окремий розділ для вивчення історії термінології того чи того фаху.

Завдання різного характеру, які виконують студенти під час вивчення названого курсу, сприятимуть не лише засвоєнню термінологічного мінімуму, необхідного фахівцеві, а й досягненню мети, що ставлять в сучасній науці до професіонала, який усвідомлює свою роль у політичному, соціально-економічному розвитку країни, має ґрунтовні знання зі спеціальності; постійно вдосконалює свій фаховий рівень й обізнаний у різних царинах життєдіяльності.

3. Висновки

Зважаючи на те, що „При розробленні освітньо-професійної програми науково-методична комісія спирається на концепцію підготовки фахівців за спеціальностями, які відповідають конкретному професійному спрямуванню, і рекомендує перелік професійно-орієнтованих навчальних дисциплін за вибором, які мають бути включені вищими навчальними закладами до освітньо-професійної програми, якщо передбачена майбутня підготовка спеціалістів за конкретною спеціальністю” [6, с. 99], сподіваємося на вирішення питання членами цієї комісії, які розуміють важливість, доречність та сучасну потребу у введенні курсу „Основи термінознавства” до нормативних навчальних дисциплін ВНЗ. Отже, наголосимо:

- 1) професійна освіта є складовою розвитку країни;
- 2) навчання студентів різних спеціальностей ВНЗ основам термінознавства з фаху має бути поставлено на державний рівень, через що є вкрай необхідним уведення цієї дисципліни як обов’язкової, причому не лише у вишах, а й у навчальних закладах I-II рівнів;
- 3) зважаючи на крайню необхідність у стандартизації та кодифікації сучасної вітчизняної термінології, переглянути й вдосконалити відповідні ДСТУ виходячи з положень новітніх праць термінологів;
- 4) варто активізувати термінографічну роботу різних галузей;
- 5) необхідно створити легалізований інтернет-ресурс, куди б входила картотека найуживаніших термінів державною мовою.

Підсумовуючи, наголосимо, що вивчення курсу „Основи термінознавства” сприяє можливості кращого засвоєння термінології майбутніми спеціалістами; усвідомленню вживання термінів у мовленні в процесі навчання, наукової діяльності, а в професійній діяльності – правильній організації праці; формуванню професійної компетентності. Усе це – складові успішного, прогресивного розвитку всіх сфер будь-якої країни. Отже, уведення „Основа термінознавства” до навчальних планів як нормативної дисципліни, є вкрай необхідним.

Підтвердження

Цей внесок є складовою результатів комплексної науково-пошукової проблеми кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету «Актуальні проблеми сучасної української філології та їх реалізація на заняттях з мови і літератури.

Перспективою є внесення змін до програм підготовки вищів (зокрема викладання навчального предмета «Основи термінознавства» не як варіативної, а як обов'язкової дисципліни на всіх спеціальностях вищів, удосконалення організації навчального процесу ВНЗ в цілому.

Література

Вітвицька С.С. (2006) *Основи педагогіки вищої школи: Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури*. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. ISBN: 978-611-01-0156-1

Гумбольдт В. (1958) *Язык и философия культуры*. М.: Прогресс, 1958. ISBN 5-7859-0027-0.

Корнілова А. (1958) *Ключові кваліфікації компетентності особистості у вищих навчальних закладах Німеччини / А. Корнілова // Шлях освіти : Науково-методичний журнал*. N 3, стор. 18-22.

Лекції з педагогіки вищої школи: Навчальний посібник (2006). Харків „ОВС”, 2006. ISBN 966-7858-43-X.

Слепкань З.І. (2005) *Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч. посіб.* К.: Вища шк., 2005. –ISBN 996-642-244-1.

Фіцула М.М. (2006) *Педагогіка вищої школи: Навч. посіб.* К.: „Академія”, 2006. ISBN 966-8226-35-6.

Проектування професійного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти

Тетяна Колган

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

вул. Центральна, 43

м. Слов'янськ, 84100, Україна

E-mail: taKolgan@ippo.dn.ua

***Abstract.** The article is devoted to some aspects of the effective organization of advanced training courses for management personnel at the Donetsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, one of the main structural elements of the system of training school leaders for management activities is highlighted. The elements of designing professional development of heads of general educational institutions, in particular, in the system of work of the department of educational management, are outlined, and the range of innovative models of educational services provided to managers during the courses of advanced training is outlined. We emphasize that the most effective, active and efficient form of adult's education in the post-graduate educational system is training. The important arguments for such option are the optimal working rhythm, democratic principles of communication, the free choice of a particular version of professionalism, practicality and interactivity in the supplying of information, etc. The article gives a brief description (actuality, purpose, structure, number of academic hours) of three five-day trainings, namely, "Innovative Education as the Main Resource of Innovative Development of the State"; "Organizational*

changes and organizational development as objects of management"; "Hubschool – a school with a European level of quality education." The article focuses on the fact that it is the training forms that cover the entire potential of the person-manager: the level and extent of his competence (social, emotional, intellectual, professional and managerial), independence, decision-making ability, interaction, ability to work in a team etc. It is noted that each head of a comprehensive educational institution participating in any of the five days training offers new opportunities, deepens knowledge, obtains a tool for skills development, improves and extends practical experience, builds an individual educational trajectory for professional development. At the end of the article it was emphasized that the training activity on designing professional development of the heads of general educational institutions in the system of postgraduate pedagogical education allows to produce new ideas and regulate innovative processes in educational institutions of the region.

Keywords: professional development design, training, advanced training courses.

1. Вступ

Україна, чітко визначивши орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог. У нещодавно презентованій Міністерством освіти і науки України концепції «Нова українська школа», наголошується на суттєвих змінах у процесі і змісту підготовки педагога, також зазначено, що «збільшиться кількість моделей підготовки вчителя. Форми підвищення кваліфікації буде диверсифіковано: курси при ІІПО, семінари, вебінари, онлайн-курси, конференції, самоосвіта (визнання сертифікатів)» (Нова українська школа, 2016).

Отже, ефективна організація курсів підвищення кваліфікації, наповнення їх новим змістом і формами, методиками і технологіями є викликом часу і визначальним показником діяльності закладів системи післядипломної освіти.

Перед науковими та науково-педагогічними працівниками інститутів післядипломної педагогічної освіти постала необхідність у перегляді структури, форми та змісту курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; зокрема у створенні єдиної системи підготовки керівників шкіл до управлінської діяльності.

1.1. Методологія

У науковій літературі питання підвищення кваліфікації керівників загальноосвітніх навчальних закладів розглядаються у різних аспектах:

- особливості підготовки керівників шкіл до управлінської діяльності на засадах андрагогіки в системі післядипломної педагогічної освіти розглядали В. Бондарь, С. Вершловський, Ю. Кулюткін, В. Олійник, Н. Протасова та ін.;

- методологією безперервності в системі післядипломної освіти займалися І. Зязюн, В. Кремень, В. Олійник, Н. Протасова, О. Савченко тощо;

- професійний розвиток керівників шкіл у процесі підвищення кваліфікації досліджували Б. Жебровський, В. Мельниченко, Г. Тимошко;

- проблемою підготовки керівників навчальних закладів до професійної управлінської діяльності в системі післядипломної педагогічної освіти опікувалися Л. Даниленко, Г. Сльникова, Л. Карамушка, В. Олійник та ін. (Сорочан, 2005).

2. Результати дослідження

Мета статті полягає у висвітленні одного із аспектів проектування професійного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Підготовка керівників закладів освіти до управлінської діяльності є актуальною у змінюваному соціально-педагогічному контексті України. У системі післядипломної

педагогічної освіти це вимагає активного впровадження інтерактивних методів та сучасних інформаційних технологій навчання, відповідного науково-методичного забезпечення, управлінського супроводу процесу підвищення кваліфікації (Бухлова, Коновалова, 2008).

Отже, система професійного розвитку керівників стане ефективною лише тоді, коли буде тісно пов'язана з важливими напрямками роботи щодо управління персоналом, роботою з резервом на керівні посади, програмами розвитку персоналу, атестацією та стажуванням педагогів, ротацією та самопідготовкою, тобто механізмами управління.

Одним з таких механізмів управління системою професійного розвитку керівників навчальних закладів є програми підготовки та курси підвищення кваліфікації управлінців, які забезпечують підвищення здатностей керівників різних рівнів виявляти та визначати проблеми, збирати та аналізувати інформацію, готувати альтернативні рішення й обирати найбільш оптимальний варіант із певної кількості інших як під час індивідуальної роботи, так і під час взаємодії з іншими працівниками.

Процес підвищення кваліфікації має достатній потенціал у системі професійного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів, що передбачає проектування професійного розвитку через широке застосування інтерактивних форм і методів навчання, що передбачають оптимальне поєднання індивідуальної, парної, групової роботи керівників (Колган, 2013).

Найбільш ефективним шляхом вирішення цієї задачі, на нашу думку, є впровадження під час курсів підвищення кваліфікації керівних кадрів такої форми роботи як тренінг. Важливими аргументами такого вибору є оптимальний робочий ритм, демократичні засади спілкування, вільний вибір певного варіанту розвитку професіоналізму, практичність та інтерактивність подачі інформації тощо. Також тренінгові форми навчання повністю охоплюють весь потенціал людини-керівника: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, професійної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо.

На кафедрі менеджменту освіти Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти розроблено та впроваджуються в діяльність три п'ятиденних тренінги для керівників загальноосвітніх навчальних закладів, а саме «Інноваційна освіта як основний ресурс інноваційного розвитку держави»; «Організаційні зміни та організаційний розвиток як об'єкти управління»; «Hubschool – школа з європейським рівнем якості освіти». Будь-який із цих тренінгів триває п'ять днів, загальна кількість 20-ть годин (один навчальний день – це окрема тема, тривалість роботи – 240 хв.). У межах роботи п'ятиденного тренінгу розглядається певна тема (проблема), кожен день є змістовним продовження попереднього. Теоретичний матеріал подається у міні-лекції, а практична частина (усвідомлення раніше поданого теоретичного матеріалу) проводиться у формі енерджайзеру.

Розглянемо більш детально тренінг *«Інноваційна освіта як основний ресурс інноваційного розвитку держави»*, актуальність якого визначається інноваційною спрямованістю розвитку суспільства, джерелами якого є потреби суспільства й інтелектуальна діяльність людини; інноваційною спрямованістю освіти XXI століття; загостренням завдань радикальної перебудови цілей і змісту освіти, а також форм, методів і засобів навчання. *Мета:* формування професійних компетенцій сучасного керівника ЗНЗ для забезпечення впровадження інноваційного аспекту в управлінську діяльність. *Щоденна тематика тренінгу: 1-й день. Інновації як основа змін освітньої практики* (1.1. Сучасні тенденції розвитку освітньої політики в Україні. 1.2. Інновації та інноваційна діяльність. 1.3. Педагогічний експеримент в інноваційній освітній діяльності). *2-й день. Право в освіті* (2.1. Правовий статус освітнього закладу. 2.2. Правовий статус учасників навчально-виховного процесу. 2.3. Юридична

відповідальність керівника). 3-й день. *Стратегія розвитку школи в умовах змін* (3.1. Місія і цінності школи в системі стратегічного планування. 3.2. Аналітичний етап розробки стратегічного планування. 3.3. Формування стратегічного плану школи). 4-й день. *Проекти і цільові програми як основні механізми змін* (4.1. Проект як основа організації простору. 4.2. Проектно орієнтоване управління інноваційним розвитком. 4.3. Цільові програми у стратегічному менеджменті). 5-й день. *Педагогічна команда – головний інноваційний ресурс* (5.1. Характеристики ефективної команди. 5.2. Командоутворення. Техніки створення ефективної команди. 5.3. Взаємодія в педагогічній команді).

Актуальність тренінгу «*Організаційні зміни та організаційний розвиток як об'єкти управління*» визначається ключовою роллю організаційних змін та організаційного розвитку в ефективному функціонуванні освітньої системи. *Мета* полягає у підвищенні професійної майстерності керівників ЗНЗ щодо запровадження організаційних змін та здійсненні розвитку організації. *Щоденна тематика тренінгу: 1-й день. Організація як базовий елемент соціального життя* (1.1. Вступ до тренінгу. 1.2. Організаційна діяльність. 1.3. Види організацій). *2-й день. Організація: погляд зсередини* (2.1. Структурні складові організації. 2.2. Огляд основних моделей організаційних структур. 2.3. Організаційна культура). *3-й день. Людина в організаційному просторі* (3.1. Організація і індивід. 3.2. Організаційна поведінка. 3.3. Мотивація працівників). *4-й день. Організаційні процеси* (4.1. Функціонування команд в організації. 4.2. Комунікації в організаціях. 4.3. Прийняття рішень в організаціях). *5-й день. Організаційний розвиток* (5.1. Розвиток організації. 5.2. Організаційні зміни. 5.3. Людина і зміни в організаціях).

Децентралізація у сфері освіти зумовила необхідність розробки та впровадження в практику курсів підвищення кваліфікації керівників закладів *освіти тренінгу «Hubschool – школа з європейським рівнем якості освіти»*. Тренінг має за мету підвищення рівня готовності, професійної компетентності керівників опорних шкіл області до перебудови системи регіональної освіти у процесі децентралізації, через популяризацію інноваційних ідей, технологій, знахідок; вироблення узгоджених підходів до подальшого розвитку опорних навчальних закладів. *Щоденна тематика тренінгу: 1-й день. Опорна школа: пошук оптимального шляху, аналіз перспективних освітніх тенденцій* (1.1. Формування опорних шкіл у сучасній Україні в контексті світових тенденцій розвитку загальноосвітньої школи. 1.2. Завдання створення освітнього простору опорної школи. 1.3. Зміна пріоритетів діяльності навчального закладу відповідно до сучасних тенденцій розвитку освіти). *2-й день. Вектори реформування освіти в контексті адміністративно-територіальної реформи України* (2.1. Особистісно-професійний розвиток педагогічних кадрів через застосування інноваційних технологій роботи з персоналом. 2.2. Концептуальні засади організаційних механізмів управління загальноосвітніми навчальними закладами. 2.3. Громадсько-державне управління в освіті України). *3-й день. Зміна концептуальних підходів до управління освітньою інфраструктурою* (3.1. Формування стратегії освітнього осередка об'єднаної територіальної громади. 3.2. Аналітичний етап розвитку стратегії організації. 3.3. Розробка стратегії розвитку школи). *4-й день. Демократична школа – планування змін* (4.1. Демократична школа: бачення та розуміння. 4.2. Освіта для демократичного громадянства й прав людини. 4.3. Особистісний розвиток як тренд майбутнього). *5-й день. ІКТ в управлінні навчальним закладом* (5.1. Інформатизація загальної середньої освіти. 5.2. Використання ІКТ в управлінській діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу. 5.3. Інтернет у сучасній системі освіти).

На стадії розробки ще один п'ятиденний тренінг «*Модель освіти керівника-початківця*», який спрямований на роботу із тільки-но призначеними керівниками загальноосвітніх навчальних закладів.

Слід зазначити, що участь у таких п'ятиденних тренінгах дозволить керівникам відкрити в собі нові можливості, відчуття того, що вони знають і вміють більше, ніж до цього часу думали про себе; поглибити знання, покращити практичний досвід, відслідкувати неперервну динаміку власного професійного досвіду. Така ж «позиція керівника, який включений до інноваційної діяльності, кардинально відрізняється, оскільки дає інше бачення своєї практики, спонукає його прогнозувати свою діяльність, подумки програвати різні варіанти навчально-виховного впливу, оцінювати їх ефективність» (Пасечнікова, 2016).

З іншого боку, це буде поштовхом для подальшого самостійного вдосконалення управлінської майстерності, забезпечення неперервного розвитку професійної компетентності та управлінської культури керівника, впровадження інноваційних технологій в управлінську діяльність, підвищення статусу менеджера освіти.

3. Висновки

Отже, процес проектування професійного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти дозволяє оптимізувати процес підвищення кваліфікації управлінців, забезпечити впровадження сучасних освітніх технологій, продукувати нові ідеї та регулювати інноваційні процеси в закладах освіти регіону.

Література

1. Бухлова Н.В., Коновалова Л.М. Науково-методичний супровід самостійної й самоосвітньої діяльності педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти: Практико орієнтований методичний посібник / Бухлова Н.В., Коновалова Л.М. – Донецьк: Каштан, 2008. – 108 с.
2. Колган Т.В. Проектування професійного розвитку керівника навчального закладу: теоретичний аспект / Т.В. Колган // Післядипломна педагогічна освіта як технологія розвитку фахової компетентності: всеук. електронної наук.-практ. конф., 03-30 жовтн. 2013 р. – Т. 2. – Донецьк: Витоки, 2013. – С. 220-223.
3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/serpnev-pedagogichni-konferencziyi-2016.html>
4. Пасечнікова Л.П. Удосконалення професійної компетентності керівників ЗНЗ у системі післядипломної педагогічної освіти [Електронний ресурс] / Л.П. Пасечнікова // Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України: Всеукр. наук.-практ. конф., 28 жовтня 2016 р. – К., 2016. – С. 237-248. – Режим доступу: http://umo.edu.ua/images/content/institutes/cipo/kaf_der_g_slug/material_diyaln/MATERIALI_KONFERENCII_28.10.16_23.01.17.pdf
5. Сорочан Т.М. Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія та практика. Монографія. / Т.М. Сорочан. – Луганськ: Знання, 2005. – 384 с.

Первинна шкільна неуспішність з точки зору психології

Лариса Кондратенко

Науково-дослідний інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України

вул. Паньківська, 2

м. Київ, 01033, Україна

E-mail: Lorusz@ukr.net

Abstract. *The article considers the primary school failure as a certain psychological phenomenon, the level of traumatic influence on the child of which is directly related to the features of perception of situation by social environment. Primary school failure is typical only for elementary school as it is arisen up only then, when inability of child to master educational material is not a consequence of gaps in knowledge. In the primary school failure, one can distinguish academic and general school failure. Academic school failure relates only to the educational success of the child, the general has a much wider character and is related to the internal sense of school defeat, the inability to overcome difficulties Pedagogical psychologists (both research workers and practices) always spared large attention to work from overcoming and warning of unprogress, but modern terms of life, change of status of school as a main source of knowledges put absolutely new problems and tasks before psychological science. In particular, the modern school has lost its role as the main provider of knowledge, because there was a new infinite information space of the Internet that would provide the child's cognitive needs and at the same time don't needs any effort to acquire knowledge and develop practical skills based on them. School failure gradually loses its non-academic component, as. a value of official education goes down for vital success of man.*

Keywords: *primary school failure, academic failure, overall failure.*

1. Вступ

Шкільна неуспішність належить до одних із найдавніших і найскладніших проблем педагогічної психології, оскільки її причинами можуть виступати фізіологічні, педагогічні, соціальні і суто психологічні фактори. Така різнотипність причин породжує різноспрямованість методів її вивчення. До того ж будь-якій шкільній неуспішності можна виокремити як академічну так і загальну складову. Академічна неуспішність полягає у нездатності дитини засвоїти визначений програмою навчальний матеріал. Загальна шкільна неуспішність це відторгнення дитини як від навчально-виховного процесу, так і тих соціальних зв'язків, які формуються в стінах навчального закладу. Первинна шкільна академічна неуспішність виникає в початковій школі і, на відмінну від вторинної, не базується на прогалинах у навчальних знаннях уміннях і навичках. Загальна шкільна неуспішність як правило (хоча із цього правила є досить багато винятків) виникає паралельно академічній, але може бути і незалежним від академічної неуспішності/успішності явищем. Традиційно шкільна неуспішність пов'язується з певною дефіцитарністю дитини, відсутності у неї засобів, необхідних для успішного навчання.

1.1. Методологія

Велика соціальна значущість проблеми завжди викликала підвищену зацікавленість нею широких кіл науковців. Шкільною неуспішністю цікавились такі відомі психологи, педагоги, дефектологи та психофізіологи як І.О.Сікорський, Г.І.Россолімо, Л.С.Виготський, П.П.Блонський, Ю.К.Бабанський, З.І.Калмікова, Н.О. Менчинська, Х.Д.Алчевська, Я.Ф.Чепіга, І.П.Соколянський, А.В.Володимирський, Г.С.Костюк, І.О.Синиця, В.О.Сухомлинський, Ш.О.Амонашвілі, Л.С.Славіна, В.С.Цетлін, П.Й.Ефруссі, В.В.Зеньковський, В.П.Кашченко, М.М.Рубінштейн, В.І.Лубовський,

М.С.Певзнер, Т.О.Власова, О.Я.Савченко, Б.Ф.Баєв, В.В.Рибалка, М.М.Безруких, Л.В.Занков. Важко знайти психолога чи педагога-науковця, який займаючись проблемами дітей шкільного віку, хоча б побіжно не торкнувся такого болочого явища як шкільна неуспішність. Однак, попри великий інтерес до проблеми більшість дослідників зосереджували свою увагу лише на чинниках неуспішності – соціальних, психофізіологічних, педагогічних і залишали поза увагою суто психологічну складова первинної шкільної неуспішності, механізми її виникнення та розвитку. Велике значення в проведенні досліджень, присвячених шкільній неуспішності мають принципи генетичної психології: історизм, системність, цілісність розгляду психічних утворень, аналіз за одиницями, моделювання психічних та психологічних явищ (Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, Г.О.Балл, М.Л.Смульсон, Л.С.Виготський), положення про механізми психіки та психологічні механізми представлені в роботах С.Д.Максименка, теорія психологічних механізмів Ю.І.Машбція, новітні концепції наукового пояснення в психології С.Пилося, П.МакЛафіна та В.Бехтеля.

2. Результати дослідження

У сучасному світі школа часто виступає тим місцем, де вперше по-справжньому перевіряється спроможність дитини долати перешкоди, реалізувати свої можливості, стверджувати або втрачати самоповагу. Саме у той період дитинства, який можна співвіднести з молодшим шкільним віком, на думку Е. Еріксона, зароджується або віра в себе, працелюбність, здатність ставити собі завдання і наполегливо йти до мети, або відчуття власної нижчеартості, неспроможності ефективно діяти, марності сподівань, безсилля перед труднощами. Тоді ж починає формуватися образ "Я, у якому важливою складовою виступає бачення себе або як невдахи, або як переможця, того – хто здатен підпорядкувати обставини собі, або того – на кого чекає фіаско у будь-яких починаннях. Причин формування деформованого, нижчеартісного образу "Я" багато, та досить часто фактором, який відіграє роль нарижного каменю у побудові викривленого бачення самого себе, стає первинна шкільна неуспішність, яка виникає в перші роки навчання і не залежить від рівня знань дитини та її реальних здатностей. За своєю суттю така неуспішність, на відміну від вторинної – заснованої на прогалинах у знаннях, специфічній поведінці, характерологічних особливостях, якій не сприйняло оточення, – є більше психологічним аніж педагогічним явищем, однак саме ця, психологічна сторона первинної шкільної неуспішності чомусь досить рідко стає предметом прискіпливого аналізу науковців. Це тим більш дивно, що самі по собі труднощі (пов'язані з навчанням або соціальною взаємодією), які виникають у дітей з початком систематичного навчання, належать до вічних проблем, вирішенням яких займається як педагогіка так і психологія. Навряд чи знайдеться хоч один дитячий психолог чи педагог, який тією чи іншою мірою не торкався б у своїй роботі питань, пов'язаних з ефективністю навчання та виховання підростаючого покоління. Однак, попри таку значну увагу, проблему первинної шкільної неуспішності (яка в початковій школі у першу чергу репрезентується навчальною (інший термін – академічною неуспішністю) вирішити не вдається. З часом навчальна неуспішність може переростати у загальну дитячу неуспішність, яка, у свою чергу, стає передумовою життєвої поразки людини.

Сама по собі поява більш або менш вираженої навчальної неуспішності у частини дітей – явище закономірне, яке не можна повністю подолати або попередити жодним стандартизованим набором психолого-педагогічних впливів. Причина цього полягає у надзвичайно високій варіативності факторів, які можуть породжувати проблему, їх залежності як від особистісних, так і поза особистісних чинників. Саме постійна мінливість причин, що стають підґрунтям первинної шкільної неуспішності, і визначає недостатню ефективність переносу напрацьованих корекційних заходів у нові умови. Розробка ж методик подолання неуспішності (як навчальної, так і загальної) базованих

на роботі не з окремими причинами, а із суто психологічною складовою явища, гальмується відсутністю цілісного уявлення про його психологічні механізми.

Кінець ХХ початок ХХІ століття відмічений суттєвими змінами в розумінні завдань і можливостей освіти. Стрімкі темпи науково-технічного прогресу призвели до якісного переосмислення пріоритетів загальноосвітнього навчання і певного зниження ролі первинної навчальної неспішності у розвитку загальної неспішності дитини. Це сталося не в останню чергу тому, що школа частково втратила свою роль місця, покликаного забезпечити дітям необхідний для збереження спадковості поколінь рівень знань, умінь та навичок. Реалії життя стали змінюватися швидше ніж пишуться підручники, програми застарівають швидше ніж діти закінчують вивчати відповідні курси. Хороші академічні знання перестали бути запорукою успішності. Інтернет, віртуальна реальність перетворились на паралельний світ, успішна життєдіяльність у якому, потребує інших знань і умінь ніж ті, яким вчать у школі.

У нових умовах виявились недостатньо мобільними роками випробувані методи корекції навчальної неспроможності. Візьmemo для прикладу традиційний підхід до подолання невстигання, який полягав у прилаштуванні методів навчання до можливостей дітей. Новітні технічні засоби навчання, рівень розвитку психодіагностики, створили небачені раніше можливості для гармонізації методів навчання з особистісними потребами практично кожної дитини. Та, не дивлячись на це, проблему неспішності подолати не вдалось. Більше того, досвід свідчить, що чим у легший для засвоєння формі надаються знання дитині, тим гіршими стають її загальні показники. Неспішність же часто залишеться неспішністю навіть на легшому для засвоєння матеріалі. Розрив між тим, що знають добре встигаючі і невстигаючі діти не тільки не зменшується внаслідок посиленої індивідуалізації навчання, а навіть дещо збільшується. Як стверджує Гі Лефрансуа, спираючись на дані Раскіна й Хігінса, саме в останні роки різко зростає кількість випускників середніх шкіл нездатних до навчання [Див.: Лефрансуа, 2003, с.266]. Одночасно суспільство потребує все більшої кількості людей, здатних працювати з високими технологіями. Причому ці люди повинні уміти не тільки покладатися на техніку нового тисячоліття, але, в разі потреби, повністю замінювати цю техніку. Однак, як показує сумний досвід останніх десятиліть, брак саме таких спеціалістів відчувається все гостріше. Виховані в умовах підвищеної комфортності навчання, не привчені протистояти труднощам, захищені в шкільні роки від переживань поразки і перемоги, вступивши в доросле життя і зустрівшись неочікуваною проблемою, такі «псевдо благополучні» випускники, виявляють всі ознаки поведінки неспішного школяра.

Хоча явище шкільної неспішності завжди перебувало в центрі уваги різних спеціалістів: педагогів, психологів, медиків, однак, у дослідженнях переважав педагогічний ракурс бачення проблеми, педагогічний підхід, спрямований на попередження та корекцію, а не на виявлення механізмів неспроможності дитини ефективно засвоювати матеріал. До того ж, як зазначає Ю.Машбиць, психологи довгий час розглядали процес навчання переважно «як передавання інформації від учителя до учня або як підкріплення правильної поведінки. При такому тлумаченні навчання проблема його психологічних механізмів не виступала як актуальна» [Машбиць, 2002, с.469]. Джерела шкільної неспішності шукали в соціальних умовах життя, моральних або генетичних особливостях дитини, психологічному дискомфорті, невмінні налагодити контакт із учителем або однокласниками, невідповідності потреб дитини системі навчання тощо.

Однак, за всієї різноманітності причин шкільної неспішності, які виокремлювали дослідники проблеми, найчастіше головним зовнішнім показником виступав нижчий (порівняно із загальною вибіркою) рівень сформованості в дитини як певних формальних знань і вмінь, так і певних психологічних рис. Слід зауважити, що

протягом довгих років вивчення питання майже кожна риса індивідуальності школяра була названа дослідниками як можлива головна причина шкільної неуспішності.

Відповідно до переважання того чи іншого погляду на причину неуспішності, створювалися методики її подолання. Такі пошуки надзвичайно збагатили педагогічну скарбницю вчителів, допомогли подолати конкретні проблеми окремих дітей, але не дали відповіді на основне запитання: чому частина дітей виявляється неспроможною опанувати стандартний набір знань, необхідний для оволодіння найелементарнішими навчальними вміннями? Тут не йдеться про хворих дітей. Серед невстигаючих учнів початкової школи не так уже й багато школярів із глибокими ментальними вадами. Проблема полягає не в складності розуміння матеріалу, а в рівні здатності цю складність долати.

Спробуємо глянути на проблему шкільної неуспішності з двох, по суті протилежних боків: педагогічного та психологічного. Ставлення педагогів до дитячої неуспішності завжди було досить суперечливим. Вона є для них такою ж особистісною внутрішньою проблемою, як і для їхніх вихованців. Неуспішність – символ професійної поразки, вияв неспроможності виконати основне своє завдання: дати якісні знання підростаючому поколінню. Історія вітчизняної педагогіки останніх століть переповнена пошуками нових методів навчання, такого собі життєдайного джерела, педагогічного святого Грааля, єдиного і всеосяжного способу позбутися неуспішності, а з нею – і власної глибокої тривоги.

Як не дивно, але так було далеко не завжди. Бо для того, щоб неуспішність дитини стала джерелом неусвідомленої або усвідомленої тривоги для вчителя, потрібно, щоб ця вимога – вчити всіх і вчити якісно – була поставлена перед ним суспільством. Довгий час учитель залишався носієм певного вищого знання, до якого дитина хотіла долучитися. Функція вчителя полягала у тому, щоб поділитися цим знанням. Той, хто ділиться, не має жодних зобов'язань перед тим, із ким він ділиться. Дар є дар. Більше того, той, хто дарує, може бути смертельно ображеним, якщо обдарована ним особистість погано скористається дарунком. (Біблійна притча про талан є яскравим прикладом такого бачення стосунків між тим, хто дає, і тим, хто отримує.) Якщо дитина не встигала, то це була виключно її вина, а найкращим стимулом хорошого навчання визнавалось покарання.

Проблема шкільної неуспішності, як проблема педагогічна, психологічна, соціальна з'являється тоді, коли шкільна успішність стає базовою для формування плану всього майбутнього життя дитини, коли здатність/нездатність справитись з програмою навчання починає сприйматись суспільством як показник глобальної життєвої здатності/нездатності людини. Відпочатку в основі проблеми неуспішності лежить не сама неуспішність як така, а сприймання її результатів соціумом.

Однак, попри відносність самого поняття навчальна неуспішність, її складних взаємозв'язків із загальною успішністю, якість знань (якщо говорити про початкову школу) неуспішної дитини є об'єктивно гіршою за якість знань успішної дитини, а відтак об'єктивно звужується коло можливостей для повноцінної особистісної самореалізації. Тут не дітями навіть злободенний фактор соціальної нерівності – успішний у навчанні син незаможних батьків отримує кращі стартові можливості, ніж неуспішний; а багатий невіглаз здатен змарнувати найкращі життєві шанси.

Історія становлення сучасних поглядів на сутність первинної шкільної неуспішності свідчить, що її дослідники переважно акцентували увагу на причинах виникнення неуспішності і майже не приділяли увагу їй самій, як складному психологічному явищі. При цьому лише побіжно згадувався такий знаковий факт, відмічений ще при перших психодіагностичних обстеженнях, що одні й ті самі причини, або навіть одні й ті ж комплекси причин, у одних дітей приводять до появи шкільної неуспішності, а у інших

– ні. Шкільна неуспішність представлялась лише наслідком чогось, похідною від чогось, а не реальністю, у якій у кожен конкретний момент перебуває дитина. Такий підхід зумовлювався, насамперед, тим, що неуспішність (як академічна так і загальна) є вкрай суперечливим явищем, в якому взаємопов'язуються, взаємопроникають, взаємопослаблюються та взаємопідсилюються різноспрямовані діючі фактори. Серед найпоширеніших із них можна виокремити такі:

1. Об'єктивний фактор гальмуючих/пришвидшуючих розвиток дитини умов виховання у сім'ї, зокрема відсутність/присутність інтелектуального фону, складні/дружні стосунки між батьками, наявність/відсутність «відштовхування» дитини дорослими чи психологічного або фізичного насилля.

2. Об'єктивний фактор наявності/відсутності в анамнезі дитини травмівних подій, що могли привести до посттравматичних стресових розладів.

3. Об'єктивний фактор недостатньої/достатньої готовності дитини до шкільного навчання – відсутність/наявність потрібних знань, умінь і навичок.

4. Об'єктивний фактор наявності утруднення засвоєння знань внаслідок відсутності або нерозвиненості окремих ментальних здібностей або хороший розвиток ментальних здібностей.

5. Об'єктивний фактор утруднення засвоєння знань внаслідок відставання у психофізичному розвитку або хронічних хвороб.

6. Суб'єктивний фактор невіри/віри дитини у власні сили, здатність долати труднощі.

7. Суб'єктивний фактор відсутності/наявності стимулів до здійснення інтелектуальних зусиль.

8. Суб'єктивний фактор оцінки дитини колективом – не за реальним поступом окремої особистості у навчанні, а за рівнем успішності порівняно з кращими учнями класу.

9. Суб'єктивний фактор позашкільної або позанавчальної зацікавленості дитини.

10. Об'єктивний фактор недостатньої психологічної обізнаності вчителів, що не дає змоги правильно оцінити потенційні можливості та психологічні особливості кожної дитини.

11. Об'єктивний фактор відсутності спеціальних методик для вчителів, щодо спілкування з «важкими» дітьми.

12. Суб'єктивний фактор сприймання «невстигання» дітей як показника їхньої розумової неповноцінності.

13. Суб'єктивний фактор налаштованості педагога на використання найбільш звичних для нього дидактичних прийомів і методів, які можуть відповідати або не відповідати потребам конкретної дитини.

Первинна шкільна неуспішність найчастіше виникає тоді, коли вплив негативних факторів перевищує вплив позитивних факторів. При цьому, на перших етапах розвитку неуспішності переживання у дитини викликає не сам факт власної навчальної неспроможності (молодшими школярами він часто взагалі не оцінюється як травмівний фактор: у дітей зберігається величезна віра в скороминучість своїх навчальних невдач та й самі невдачі не є предметом для рефлексії). Хвилює дитину реакція важливого оточення – чи переживатиме мама, що зробить батько, як поведе себе вчителька і як будуть ставитись до неї однокласники. Саме реакція оточення формує сприйняття дитиною себе як успішної або неуспішної, здатної справитись з проблемами або нездатної. Сформоване ж під впливом оточення самовідчуття «невдахи» саме по собі починає знижувати і так недостатній навчальний потенціал дитини, викликаючи появу уже тотальної шкільної неуспішності.

Надмірна орієнтація учнів початкової школи на зовнішні чинники, особливо на «важливого дорослого», призводить до можливості неумисного запускання вчителем механізмів мобінгу та буллінгу стосовно дитини, яка чимось не подобається педагогові. Саме у початковій школі мобінг (дещо у меншому ступені буллінг) може виступати у своїх найбрутальніших формах, які погано піддаються раціональному поясненню, оскільки ні його жертви, ні самі ініціатори, в силу вікових особливостей, просто не усвідомлюють сенсу того, що відбувається. Піддана мобінгу дитина не має жодних адекватних засобів самозахисту, не володіє і не може володіти техніками попередження та подолання його негативного впливу на власну психіку. Не розуміючи реальних причин мобінгу і не маючи ефективного механізму захисту, жертва, як правило, вибирає контрпродуктивні вчинкові стратегії, які можуть лише посилювати її як академічну так і загальну неуспішність.

Пошук ефективних шляхів пропедевтики та подолання неуспішності потребує перенесення уваги дослідників з причин труднощів в оволодінні дитиною шкільною програмою на механізми існування шкільної неуспішності як суто психологічного явища.

3. Висновки

1. Первинна шкільна неуспішність є складним психолого-педагогічним явищем яке не можна зводити лише до академічної (навчальної) неуспішності. Академічна неуспішність є її найбільш очевидною але не єдиною складовою.

2. Первинна шкільна неуспішність виникає за наявності комплексу негативних чинників, які включають педагогічні, психологічні, соціальні та навіть фізіологічні фактори. Її розвиток/не розвиток визначається системою дії механізмів різних рівнів. З часом первинна навчальна (академічна) шкільна неуспішність здатна переростати у загальну шкільну неуспішність, яка супроводжується формуванням дефіцитарної особистості не спроможної долати не тільки навчальні, а й життєві проблеми.

3. Історія більш ніж сторічної боротьби вітчизняних психологів і педагогів зі шкільною неуспішністю дітей показує, що виправити її виключно педагогічними методами неможливо. Аналіз роботи вчителів, які досягали прекрасних результатів у подоланні академічного невстигання дітей, переконливо свідчить про те, що поряд із застосуванням абсолютно різних методів навчання, вони завжди (усвідомлено або частіше навіть неусвідомлено) широко використовували методи психологічного впливу на своїх вихованців.

4. Ефективна корекція первинної шкільної неуспішності можлива лише за умови врахування дії системи механізмів, які детермінують її виникнення і розвиток.

Література

1. Балл Г. А. Категория модели и ее роль в педагогических исследованиях / Г. А. Балл, В. И. Войтко / Балл Г. А. Психология в раиоигуманистической перспективе. – К. : Основа, 2006. – С. 151–159.
2. Костюк Г. С. Навчання і розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1968. – 46 с.
3. Костюк Г. С. Організація додаткових занять з неуспішними учнями в школі / Г. С. Костюк // Комуністична освіта. – 1934. – № 4. – С. 72–81.
4. Лефрансуа Г. Прикладная педагогическая психология / Ги Лефрансуа. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 416 с.
5. Максименко С. Д. Психология учіння людини: генетико-моделюющий підхід : монографія / С. Д. Максименко. – К. : ВД «Слово», 2013. – 592 с.

6. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : у 2 т. / С. Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – Т. 1. – 319 с. ; Т. 2. – 335 с.
7. Максименко С. Д. Теоретические основы психологии жизненной энергии (нужды) личности / С. Д. Максименко // Наука і освіта, 2014. – № 9/CXXVI. – С. 14–21.
8. Максименко С. Д. Теорія специфічних рушіїв розвитку Г. С. Костюка / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 27. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – С. 7–19.
9. Максименко С. Д. Методологічний статус нужди і потреби в розвитку особистості / Максименко С. Д. // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Ч. 5 / Ін-т психології ім.Г.С.Костюка АПН України ; за ред. С. Д. Максименка. – Київ : [Б. в.], 2008. – С. 7–15.
10. Максименко С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С. Д. Максименко, В. В. Клименко, А. В. Толстоухов.– К.: Вид-во Європейського університету, 2010. – 152 с.
11. Максименко С. Д. Генетико-модельний метод у дослідженні навчання і розумового розвитку школярів / С. Д. Максименко // Рад. шк. – 1981. – № 12. – С. 23–29.
12. Машбиць Ю. І. Психологічний механізм довизначення учбової задачі: сутність і евристичний потенціал / Ю. І. Машбиць // Теорія і технологія проектування навчальних систем : зб. наук. праць. – К. : [Б. в.], 2002. – Вип. 3. – С. 3–17.
13. Смутьсон М. Л. Дослідження ментальної моделі світу засабами наративізації / Смутьсон М. Л. // Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика, 2010. – № 6 (Т. II). – С. 215–225.
14. Bechtel W. What is psychological explanation? / Bechtel W., Wright C. // P. Calvo and J. Symons (ed.) Routledge companion to philosophy of psychology. – London : Routledge. – 2009. – PP. 113–130.
15. McLaughlin P. Kant's Critique of Teleology in Biological Explanation / McLaughlin P. – Lewiston-NY : Edwin Mellon Press. – 1990. – 199 p.
16. Psillos Stathis. The idea of mechanism / Stathis Psillos // Causality in the Sciences, in Illari et al. 2010. – PP. 771–788.

Індивідуальний і диференційований підхід до навантаження силової спрямованості на уроках фізичної культури учнів старших класів

Руслан Лігус

Бердянський державний педагогічний університет

вул. Шмідта, 4

м. Бердянськ, 71112, Україна

E-mail: coachpower@online.ua

***Abstract.** Individual and differentiated approach to the load power orientation in physical education classes high school students. The article deals with the problems of individual and differential approach in relation to the load on the lessons of physical culture of high school students. The questions of urgency in researches of the human body of the constitutional-typological approach of increasing the physical possibilities of high school students are considered.*

***Keywords:** individual approach, differentiation, types of body, human constitution.*

1. Вступ

В даний час в теорії та практиці фізичного виховання найбільш гостро стоїть проблема вдосконалення фізичної підготовленості юнаків в старшій школі. Вихід цієї проблеми на перші позиції в системі фізичного виховання підростаючого покоління обумовлена в останні роки виявляється вираженням невідповідності між рівнем фізичної підготовленості юнаків і постійно зростаючим рівнем вимог до неї, що пред'являються до неї з боку суспільства. Виявляється невідповідність вимогами до майбутніх військовослужбовців, а також освоєнням багатьох інших суспільно значущих професій. У структурі фізичної підготовленості юнаків в старшій школі на уроках фізичної культури силова підготовка є одним з провідних напрямків, що забезпечують можливість ефективного вирішення педагогічних завдань, зумовлених різноманітністю рухової діяльності. У сучасній науковій літературі накопичено певні знання про особливості методики силової підготовки юнаків, про вибір засобів і методів розвитку силових здібностей.

На підставі аналізу актуальності і протиріч виділена проблема, яка полягає в пошуках науково-методичних підходів у розвитку силових здібностей юнаків на уроках з фізичної культури в старшій школі [6, С. 262-265].

Одним із принципів фізичного виховання є принцип доступності та індивідуалізації. Його призначення полягає в забезпеченні оптимальних умов для формування рухових умінь і навичок, розвитку фізичних якостей, удосконалювання фізичної працездатності, а також виключення негативних наслідків для організму від непосильних тренувальних навантажень, вимог, завдань. По визначенню І.Є.Унт, у процесі навчання облік індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості і якою мірою враховуються, є індивідуалізацією. Індивідуалізація здійснюється в умовах колективної навчальної роботи в рамках спільних завдань і змісту навчання. Засобами індивідуалізації навчання можуть виступати індивідуальні та групові завдання. Виходячи із зазначених визначень, індивідуалізація освітнього процесу це один зі способів його гуманізації. При практичному використанні мова йде не про абсолютну, а про відносну індивідуалізацію. У реальній шкільній практиці індивідуалізація завжди відносна по наступних причинах:

1) звичайно враховуються індивідуальні особливості не кожного учня, а в групі учнів, які володіють приблизно подібними особливостями;

2) враховуються лише відомі особливості або їх комплекси, а саме такі, які важливі з погляду навчання (наприклад, загальні розумові здатності); поряд із цим може виступати ряд особливостей, облік яких у конкретній формі індивідуалізації неможливий або навіть не так і необхідний (наприклад, різні властивості характеру або темпераменту);

3) іноді відбувається облік деяких властивостей або станів лише в тому випадку, якщо саме це важливо для даного учня (наприклад талановитість у якій-небудь області, розлад здоров'я);

4) індивідуалізація реалізується не в повному обсязі навчальної діяльності, а епізодично або в якому-небудь виді навчальної роботи та інтегрована з не індивідуалізованою роботою.

1.1. Методи дослідження

Аналіз і узагальнення даних науково-методичної літератури, педагогічні спостереження, педагогічне тестування, медико-біологічні дослідження з оцінки й аналізу фізичного здоров'я, фізичного розвитку, фізичної працездатності й функціональних можливостей серцево-судинної й дихальної системи підлітків старшої школи різних соматотипів.

2. Результати дослідження

За останні роки питання індивідуального та диференційованого підходу було широко освітлено дослідниками в області спортивного тренування. Однак у шкільній практиці реалізація індивідуального підходу має свої особливості, які ще залишаються недостатньо вивченими. Аналіз теорії та практики фізичного виховання свідчить, що індивідуалізація можлива лише при використанні об'єктивних і простих методів диференціації учнів на групи, визначення спрямованості впливу та складу засобів, відповідних до особливостей учнів. У фізичному вихованні учні формуються в групи в основному по типологічним ознакам, тобто по соматотипам. У цей час розроблене велику кількість схем, що дозволяють визначити соматотип людини, однак, як показує шкільна практика, усі ці схеми дуже громіздкі та не адаптовані до шкільних умов. Але простий у своєму застосуванні вагоростовий індекс дозволяє, хоча й з меншою точністю, визначити соматичний тип учнів в умовах уроку фізичної культури. Для кожної сформованої групи потрібно визначити таку спрямованість, яка б впливала на найбільш розвинені рухові якості.

Актуальність конституціонально-типологічного підходу в дослідженнях організму людини вже не викликає сумнівів. Це дозволяє одержати цілісні показники, що поєднують у собі вплив індивідуального, генетичного та навколишніх факторів, що визначають особливості реактивності організму [2, 270 с.]

Вчителі фізичної культури приділяють велику увагу руховій підготовці, вивчаючи можливості її індивідуалізації в умовах уроку фізичної культури в школі. Індивідуальний підхід на уроках фізичної культури будується на обліку типологічних особливостей статури та властивій кожному соматотипу структурі рухової підготовленості. Таке адекватне типологічне навантаження дозволяє забезпечити не тільки підвищення функціональних можливостей, але й супроводжується більш стійким кумулятивним тренувальним ефектом.

На думку В.А. Вишневського, серйозний резерв у підвищенні оздоровчих можливостей фізичної культури представляє індивідуалізація фізичного виховання учнівською молоді. Однак реалізація індивідуального підходу має певні труднощі, пов'язані як з організацією навчально-тренувального процесу, так і з виявленням індивідуальних особливостей рухових проявів. У зв'язку із цим П.В. Квашук вважає, що індивідуалізація підготовки юних спортсменів завжди відносна, тому що облік навіть частини компонентів, які визначають індивідуальність людини в юнацькому віці, представляє об'єктивні труднощі. Тому більш коректно говорити не про індивідуальний, а про диференційований підхід до побудови тренувального процесу.

Удосконалення методичних підходів до підвищення функціональних можливостей організму школярів стимулює пошук нових, більш раціональних шляхів вирішення даної проблеми. Одне з основних напрямків у цьому – диференційований підхід до учнів, припускає вивчення індивідуальних особливостей кожного з них із наступним розподілом школярів з подібними типологічними ознаками на певні групи з урахуванням завдань навчального процесу.

Як вважає В.І. Міхальов, «під диференціацією навчання можна розуміти угруповання учнів для більш успішної розв'язки тих або інших завдань навчання, а під індивідуалізацією – облік у процесі навчання індивідуальних особливостей конкретного учня». Процес диференціації може будуватися на обліку рівня фізичної підготовленості, як у найбільш простому варіанті учні діляться на групи слабкої, середньої та високої фізичної підготовленості. [5, С. 116-119.]

Різноманітність програм силової спрямованості не означає повної довільності їх побудови. Використання різних видів рухової активності, що є змістом програм,

спрямованих на розвиток силових якостей повинно відповідати основним принципам фізичного виховання та дидактичним принципам. Програми розробляються під окремого учасника (індивідуальні програми) та під певний контингент учасників (програми для цільової аудиторії) [7, с. 22-23].

Доведено необхідність розвитку силових здібностей в структурі загальної фізичної підготовленості юнаків старшої школи, в якому повинні бути наступний розподіл:

- вправи, пов'язані з вирішенням завдань відповідного розділу шкільної програми;
- вправи, спрямовані на розвиток власне-силових здібностей;
- вправи, спрямовані на розвиток силової витривалості.

Обґрунтовано форми фізичних навантажень на уроках фізичної культури: лінійно-висхідна форма – при розвитку швидкісно-силових здібностей і хвилеподібна форма – при розвитку силової витривалості.

Розроблена теоретично обґрунтована методика проведення уроків фізичної культури з розвитку силових здібностей юнаків, яка включає:

- підготовчу частину (загально-підготовча частина: рішення задач загальної підготовки організму до м'язової діяльності, активізації нервових і обмінних процесів; спеціально-підготовча частина: рішення задач активізації аеробних процесів енергозабезпечення, посилення діяльності дихання і кровообігу);
- основну частину (розвиваюча частина: вибір складу спеціалізованих вправ, послідовності їх пред'явлення і методів виконання для вирішення завдань розвитку силових здібностей юнаків; відновлювальна частина: вибір складу педагогічних засобів, спрямованих на збільшення швидкості утилізації продуктів анаеробного енергообміну з організму, відновлення функціональної активності нервових процесів);
- заключну частину: підготовка організму школяра до подальшої діяльності, зняття втоми, напруги, підведення підсумків уроку [3, с. 6-12].

Результати досліджень останніх років свідчать про те, що найбільш важливими типологічними ознаками у фізичному вихованні виявляються особливості статури. Педагогічні спостереження показали, що школярі різних типів статури по-різному ставляться до виконання рухових завдань. Так, учні зі слабкорозвинутою мускулатурою (астено-торакальний тип статури) люблять повільний, але тривалий біг, учні м'язового типу із задоволенням включаються у швидкісно-силову роботу, школярі із підвищеним жировим відкладанням (дигестивний тип) бігові легкоатлетичні вправи виконують із небажанням, зате їм подобаються метання та робота з обтяженнями. І це цілком закономірно, оскільки переважна більшість людей прагне виконувати ті дії, які в них краще виходять. Так, результати тестів показують, що в школярів астено-торакального типу статури найбільш розвинена якість – витривалість, а в учнів м'язового та дигестивного типів статури швидкісно-силові якості [4, с. 46-49].

Природно, що в чистому виді зазначені конституціональні типи зустрічаються досить рідко, і в кожного індивіда в тому або іншій комбінації представлені всі три компоненти конституції. Тому кожний з компонентів оцінюється окремо по семибальної системі: балом 1 позначається його дуже слабка виразність, балом 2 – слабка, балом 3 – нижче середньої, балом 4 – середня і т.д. Сума оцінок (не менш дев'яти й не більш дванадцяти) позначається тризначною цифрою, перший знак якої характеризує ступінь виразності елементів ендоморфії, другий – мезоморфії й третій – екторморфії.

Таким чином, у цілому можна констатувати, що між типом статури і силовими здатностями людини (властиво силовим, швидко-силовим та силовою витривалістю) є певний зв'язок. Дослідження, проведені О.Ф.Жуковим і С.П.Льовушкіним, також показали, що найбільш продуктивними для підвищення фізичних можливостей школярів були комплекси вправ, спрямовані на вдосконалення найбільш розвинених рухових якостей, причому обсяг вправ, спрямованих на розвиток провідних рухових якостей, становив у середньому 60% від загального фізичного навантаження. Цей підхід нагадує методичний принцип, який використовується в процесі спортивної підготовки [4, С. 46-49]. Досвід показує, що юні спортсмени практично завжди відрізняються від своїх однолітків по всьому комплексу показників моторики, хоча мають звичайно відносно вузьку спеціалізацію. При таких заняттях моторна щільність занять і середня інтенсивність навантаження може бути підвищена на 20-30 %, що також позитивно позначається на ефективності тренувального процесу.

3. Висновки

Для реалізації будь-якої типоспецифічної методики в основному застосовують груповий (індивідуально-груповий) спосіб проведення занять. Кожну групу становлять зі школярів одного типу конституції. Під загальним керівництвом викладача роботою кожного відділення керує старший відділення (хто-небудь із найбільш підготовлених учнів). Учитель перебуває в тому відділенні, яке виконує найбільш складне завдання. Однак він час від часу підходить і до інших відділень, перевіряючи їх роботу. Для організації таких занять широко використовується метод колового тренування [1, С.302-304].

Основними методами в силовому тренуванні визнані – методи повторних та максимальних зусиль. На підставі вищевикладених правил і закономірностей силового заняття сформульовані деякі умови, які визначають особливості занять і ефективну їх організацію: в режимі виконання вправ в занятті та в їх серії важливо враховувати оптимальне поєднання роботи і відпочинку; в комплексі вправ необхідно включати вправи як на локальне навантаження м'язів, так і вправи загального впливу, що залучають до роботи значну кількість м'язових груп; вправи силової спрямованості обов'язково повинні поєднуватися з вправами на розтягування тих же груп м'язів і доповнюватися вправами на розслаблення, рухами на точність і спритність; для оцінки вихідного рівня підготовленості тих, хто займається використовують співвідношення вагових і ростових показників, оцінка топографії м'язів тіла та окремих ланок, тестування ступеня розвитку силових якостей за допомогою динамометрії та рухових завдань (зазвичай на кількість повторень).

Література

1. Безруких М.М., Фабер Д.А. Фізіологія розвитку дитини: теоретичні та прикладні аспекти. / Під ред. М.М. Безруких, Д.А. Фабер. – М.: Утвір від А до Я., 2000. – С.302-304.
2. Вишневський В.А. Здоров'язбереження в школі (педагогічні стратегії та технології) / Володимир Антонович Вишневський. – М.: Теорія і практика фізичної культури, 2002. – 270 с.
3. Гусев А.А. Развитие силовых способностей юношей в общеобразовательной школе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А.А.Гусев. – Сургут, 2008. – С. 16-22.
4. Жуков О.Ф., Львовушкін С.П. Фізична підготовка та особливості статури школярів // Фізична культура в школі. – 2004. – № 6. – С. 46-49.
5. Літус Р.І. Індивідуальний і диференційований підхід до планування навантаження на уроках фізичної культури учнів старших класів / Р.І. Літус // Науковий часопис Національного

педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія № 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури /фізична культура і спорт» / 36. наукових праць / За ред. Г.М.Арзютова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. – Випуск 3К(45)14. – С. 116-119.

6. Літус Р.І. Фітнес-програми силової спрямованості на уроках фізичного виховання для учнів старшої школи. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / «Фізична культура і спорт» / 36. наукових праць / За ред. О.В. Тимошенка. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2017. – Випуск 3 К (84)17. – С.262-265.

7. Товт В.А., Маріонда І.І., Сивохоп Е.М., Сусла В.Я. Теорія і технології оздоровчо-рекреаційної рухової активності. Навчальний посібник для викладачів і студентів. – Ужгород, ДВНЗ «УжНУ», «Говерла». 2015. – С.22-23.

Аспекти практико-орієнтованого проектування як ефективної форми підвищення професіоналізму майбутніх учителів початкових класів із методико-математичних дисциплін

Надія Ляшова

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Г. Батюка, 19

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: nadinika2017@gmail.com

***Abstract.** The article is devoted to the illumination of various aspects of the category of design, its functional purpose, typological classification, the role in the educational and educational process. Particular attention is paid to practical-oriented designing as an effective form of improving the professionalism of future teachers of elementary school in methodology and mathematics disciplines. We found that a practical project aimed at specific practical aspects of the activity: the content of the project complements deepens the basic course of methodical and mathematical discipline, carries the emphasis on the conscious perception of the subject; a new activity is the conditions for self-realization of future teacher of initial classes, reveals his inner natural inclinations, responsibility, creativity. In the article the sequence of the methodology of work on the student's practical-oriented design of the educational-methodical manual "Logic-didactic structure of the course of mathematics of elementary school (in diagrams and tables)" is revealed, which is dedicated to the students of higher education level "bachelor" and primary school teachers, as well as specialists who are involved in the organization and management of the general education process in elementary school and aim at deepening and generalizing the methodological knowledge of students on the methodology of teaching mathematics and the logical and didactic structure of the primary school mathematics course. In the teaching manual the training material in the charts and tables are systematized. Structurally-logic schemes stimulated thinking allows us to find significant relationships between mathematical phenomena and components. Schematic visualization gives a clear perception of the holistic image of methodical and mathematical material that is studied by students.*

***Keywords:** project, practical-oriented designing, logical-didactic structure, mathematical methods.*

1. Вступ

Проблема проектування, формування інноваційних педагогічних практик, розробка технологічного забезпечення нових педагогічних ідей, концепцій, теорій у вищій освіті займає одне із пріоритетних місць сьогодення. Перспективним напрямком у роботі із

студентами є організація педагогічного процесу, який реалізує методіку проектування в її творчому потенціалі. Становлення зазначеної тенденції залежить від здатності майбутнього вчителя проектувати як власну професійну діяльність на основі нових сучасних принципів освіти, так і будувати новий зміст і технології навчання в початковій школі. Успішно працювати в цьому напрямі має допомогти професійна підготовка студентів у вищому навчальному закладі.

1.1. Методологія

У сучасній вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці існують певні дослідження, які присвячені вивченню різноманітних аспектів категорії проектування, її функціонального призначення, типологічній класифікації, ролі у навчальному і освітньому процесі та багатьом іншим визначальним особливостям. Варто зауважити, що технологія проектування почала активно запроваджуватися в навчальну діяльність із початку ХХ століття. Великий внесок у теорію і практику цього напрямку педагогічної науки було здійснено зарубіжними вченими Дж. Дьюї, Ф. Паркером, І. Кілпатріком. Надалі ця технологія привернула увагу радянських педагогів М. Крупеніної, С. Шацького, В. Шульгіної, які вважали, що застосування проектування забезпечить розвиток ініціативності учнів, їх творчої діяльності, посприє безпосередньому зв'язку між здобутими знаннями і навичками та їх застосуванням під час розв'язання практичних завдань. У зв'язку з реформуванням шкільної освіти метод проектів знайшов своє відображення і в українських наукових дослідженнях (Безрукова 1999).

На сучасному етапі вченими розширюється та поповнюється банк наукових досліджень концепту проектних технологій. Перш за все, на ґрунтовній теоретичній базі осмислюється практичний спосіб опанування та застосування методу проектів. У цьому напрямку особливий інтерес для нас представляють дослідження вчених О. Пехоти, К. Баханова, В. Гузєєва, Е. Полат, М. Бухаркіної, А. Кіктенко, О. Любарської, Т. Новоїкової, Ю. Василькова та ін. (Пехота 2001). Певний розвиток думки про метод проектів отримали також праці А. Бичкова, Т. Буджак, В. Васильєва, І. Єрмакова, Л. Коваль, В. Курициної, І. Чечель, О. Прашко, С. Шевцової. Вони уточнили зазначену категорію, виявили її особливості й визначили метод проектів як систему навчання, що дозволяє учням здобувати знання, уміння і навички у процесі планування роботи й здійснення практичних завдань, що постійно та поступово ускладнюються. На думку вчених, під час проектувальної діяльності, значне місце посідає самостійність та активність учасників навчального процесу (Коваль, Сковцова, 2011).

У працях О. Антонюка, Т. Гордієнко, А. Савенкова, Н. Коряковцевої, Т. Тухтарової висвітлюються методичні аспекти педагогічного проектування. Зокрема, ними зазначено, що вагомим елементом проектної технології є процес проектування – пошук розв'язання поставленої проблеми, починаючи від моделювання тренувальних умій до розуміння та постановки навчальної проблеми і її вивчення, а також до конструювання й виявлення оптимальних шляхів її розв'язання у вигляді проекту (Антонюк, 2007).

Сучасні дослідження В. Киричука, С. Кримського, І. Єрмакова, Н. Яковлевої присвячені педагогічному проектуванню саме у вищій освіті. Науковці розглядають педагогічне проектування як творчий процес, побудований на педагогічному передбаченні у взаємодії з усіма учасниками навчального процесу. Точки зору науковців відрізняються у деталях, але можна прослідкувати спільні думки у поглядах на це інноваційне явище в педагогічній теорії і практиці. Тож, В. Киричук (Киричук, Прашко, 2010) вважає проектування як науково обґрунтоване визначення системи параметрів майбутнього проекту – прототипу, об'єкту, стану чи процесу єдності зі способами його досягнення. На думку С. Кримського, якщо наукова теорія є

універсальною формою теоретичного освоєння навколишнього світу, то проект є універсальною формою його конструювання. За визначенням І.Єрмакова, проектування – це не лише процес виникнення задуму, ідеального образу певного об'єкту, а й упровадження задуманого та осмислення результатів проектної діяльності. У свою чергу Н. Яковлева стверджує, що «проектування передбачає синтез різних знань: педагогічних, психологічних, філософських, соціологічних, технологічних, інформаційних та ін. Звернення до них викликане колосальною відповідальністю не лише за технологічний складник освітнього процесу, але й за життя й психічний стан студентів, що беруть участь у реалізації даного проекту» (Яковлева, 2002). Процес проектування припускає планування, підготовку та розробку певної моделі; опис об'єктів, які плануються створити (наприклад, проект уроку, позакласного заходу, проект програми, методичного посібника тощо); прикладну діяльність щодо використання спроектованої певної моделі; оформлення та представлення результатів (презентація, виставка, власна програма, захід, методичні розробки, методичні посібники, наочність тощо).

2. Результати дослідження

Мета статті полягає у висвітленні аспектів практико-орієнтованого проектування як ефективної форми підвищення професіоналізму майбутніх учителів початкових класів із методико-математичних дисциплін. Включення студентів, майбутніх учителів початкових класів, у проектну діяльність на заняттях методико-математичних дисциплін учить їх міркувати, прогнозувати, планувати, ставити цілі та досягати їх і, одночасно, підвищувати свою самооцінку. Вони з власного досвіду впроваджуються в перевагах самостійної (індивідуальної), або сумісної (групової) діяльності, освоюють нові види методичної роботи для досягнення поставленої мети кожного етапу проектування і, разом з тим, опановують програмні методико-математичні знання. Як наслідок, проектна діяльність майбутніх учителів початкових класів має два основні результати. Перший – це педагогічний ефект від включення студентів в інформаційне поле нових методичних знань та їхнє логічне застосування, а другий – це власне виконаний проект, що позитивно впливає на мотивацію самоосвіти.

Механізми, що дозволяють реалізувати основні напрямки підготовки майбутніх учителів початкових класів до проектної діяльності, ми вбачаємо в наступних конкретних пропозиціях, які активно впроваджуємо в ході практичних занять навчальної дисципліни «Технології навчання освітньої галузі «Математика». Метою даного курсу є підготовка майбутніх учителів до застосування педагогічних технологій у початковій школі на уроках математики.

У структурі курсу передбачені умови ефективної їх реалізації, серед яких: здатність майбутнього вчителя працювати в умовах інноваційного освітнього простору; упровадження конкретної технології або системи навчання на уроках математики; узгодженість дидактико-методичної підготовки з вимогами технологічності процесу навчання майбутніх учителів у ВНЗ; оволодіння майбутніми фахівцями загальним алгоритмом застосування педагогічних технологій на уроках математики. Із сукупності технологій, що визначають змістове поле курсу, визначне місце відведено технології організації навчальної проектної діяльності.

За Е. Полат (Полат, Бухаркіна 2010) типологія навчальних проектів за домінуючою діяльністю може бути інформаційною, дослідницькою, творчою, практико-орієнтованою. На заняттях із методико-математичних дисциплін нас більше зацікавили практико-орієнтовані проекти. На думку О. Пехоти (Пехота, 2001) практико-орієнтовані проекти – це проекти, результат діяльності над якими чітко визначений з самого початку, тобто він орієнтований на методичні інтереси учасників, які проектують певний реальний об'єкт: документ, програму, методичні рекомендації,

проект заходу, словник, довідковий та наочний матеріал тощо. Для розуміння зазначеної проблеми ми виділили праці дослідників Є. Баїрової, М. Господникової, А. Зінов'євої, О. Кучеренко, В. Логвін, О. Уразової, Н. Поляніної, Ю. Родіонової та ін., що розглядають практико-орієнтований проект з позицій різних дисциплін, в тому числі й природничо-математичного циклу (Господникова, Полянина, 2008). Вони впевнені, що проектне навчання націлене на розвиток компетенцій студентів у процесі проблемно-зорієнтованого пошуку, а його застосування є засобом швидкого особистісного і академічного зростання.

Так як компетентнісна парадигма не заперечує знань, а формується на її основі, то з позицій компетентнісного підходу розвиток здатності і готовності студента застосовувати методико-математичні знання в подальшій професійній діяльності зводиться до трьох завдань: по-перше, сформувати у студентів фундаментальні методико-математичні знання; по-друге, навчити застосовувати ці знання в майбутній педагогічній діяльності, сформувати певні навички методичного моделювання та проектування; по-третє, одночасно сформувати певні якості особистості – компетенції, які посилюють можливості застосовувати ці якості, використовуючи проектування на уроках математики.

Особливостями практико-орієнтованого проекту є реалістичність реалізації, доступність викладу, використання проекту в подальшій практичній роботі як власної, так і своїх колег, (інших учителів початкових класів). Практико-орієнтований проект націлений на конкретні практичні аспекти діяльності: зміст проекту доповнює, поглиблює основний курс методико-математичної дисципліни, переносить акценти на усвідомлене сприйняття предмета; а новий вид діяльності складає умови для самореалізації особистості майбутнього вчителя початкових класів, розкриває його внутрішні природні задатки, відповідальність, творчість. Починаючи роботу над практико-орієнтованим проектом студенти звертають увагу на наступну аргументацію:

- студент повинен зрозуміти, що саме він проектує, для чого проектує і який вплив буде мати проект на результати навчання в проєктованій області (ми пропонуємо студентам наступні форми продукту проєктної діяльності: виставка, захід, словник, стаття, сценарій, навчальний посібник, аналіз даних соціологічного опитування, відеофільм, конкурс, наукова доповідь, рекламний буклет, довідковий та наочний матеріал тощо);

- студент має бути готовий включити в навчальний процес інноваційні технології, систему оцінки тощо;

- студент може посилатися на вже існуючий досвід (власний – спостереження на практиці, проаналізований за різноманітними джерелами інформації досвід вчителів-практиків та науковців), що підтверджує ефективність методів, способів організації педагогічної проєктної діяльності.

Для кращої роботи над практико-орієнтованим проектом ми пропонуємо студентам певну послідовність їхньої діяльності. Спочатку вони вибирають тему проекту. Тематиці проектів ми приділяємо особливу увагу. Для систематизації тем проектів нами розроблені напрямки, що стосуються певних теоретичних питань з курсу вивчення методики освітньої галузі «Математика», з метою поглиблення знань окремих технологій, або практичних питань, які актуальні для студентів в їхній подальшій професійній діяльності вчителя початкових класів. Звертається увага на лаконічність та точність назви проекту. Обов'язково заповнюється інформація про розробників проекту. У цій рубриці студенти зазначають учасників (учасника) проекту. Можлива конкретизація того, хто яку частину проекту виконував. Далі складають коротку анотацію практико-орієнтованого проекту. Анотація може рекомендувати звернути увагу на певні позиції проекту, може вміщувати певну спрямованість, може вказувати

для кого або для чого призначений цей проект. Наприклад, під час проектування навчально-методичного посібника «Логіко-дидактична структура курсу математики початкової школи (у схемах і таблицях)» анотація може бути такою: «Навчально-методичний посібник адресований студентам рівня вищої освіти «бакалавр» та вчителям початкової школи, а також спеціалістам, які займаються організацією та управлінням загальноосвітнього процесу в початковій школі. Він націлений на поглиблення та узагальнення методичних знань студентів з питань методики викладання математики та логіко-дидактичної структури курсу математики початкової школи. У навчально-методичному посібнику систематизовано навчальний матеріал у схемах і таблицях».

Однією із основних складових при проектуванні є концептуальні положення проекту. Вони направлені на розгляд проблемного поля, опис проблематики на розв'язання якої спрямовано проект. Ця частина, як правило, вміщує науково-методичний (методичний) текст в якому може бути в стислій формі розкрито основні поняття, актуальність, що може покращити (удосконалити) в подальшому пропонований проект, чому сприяти, з якими важливими ініціативами він співвідноситься. Наприклад, «У посібнику «Логіко-дидактична структура курсу математики початкової школи (у схемах і таблицях)» широко представлені структурно-логічні схеми, які активізують мислення, дозволяють знаходити суттєві зв'язки між математичними явищами та компонентами. Схематична візуалізація дає наочне сприйняття цілісного образу методико-математичного матеріалу, що вивчається студентами. Схеми допоможуть забезпечити сприйняття та закріплення отриманих методичних знань, структурувати їх та правильно орієнтуватися у навчальному матеріалі». Невід'ємною частиною є зазначення мети, завдань та запланованих результатів практико-орієнтованого проекту. Наприклад, «Мета навчально-методичного посібника «Логіко-дидактична структура курсу математики початкової школи (у схемах і таблицях)» – надати практичну допомогу майбутнім учителям початкових класів в освоєнні освітньої галузі методики викладання математики, поглибити та узагальнити фахові методичні знання, а також систематизувати та структурувати курс математики початкової школи».

Одним із основних механізмів здійснення проекту є опис-планування заходів, які поетапно реалізуються протягом роботи над проектом. На цьому етапі студенти, якщо працюють групою, виконують кожний своє завдання. Одним із механізмів є алгоритм пошуку інформації, аналіз її, відбір змісту та правильне її використання в здійсненні проектної моделі. Пошук потрібного матеріалу сприяє систематичній роботі із довідковою, методичною, науковою літературою. Студенти звертаються до підручників, методичних розробок, методичних посібників, періодичних видань з математики, журналів, енциклопедій, зарубіжного досвіду, Інтернет ресурсів, інколи використовують власний досвід, який набули під час практики в школі. Це сприяє підвищенню рівня професійної методичної компетентності, дозволяє розвивати уміння і навички вибору оптимального варіанту виконання проекту, необхідне та достатнє проникнення в проблематику проекту, планування етапів роботи над ним, визначення послідовності дій, уміння аргументувати свої висновки, пошук шляхів подолання помилок. На цьому етапі можливі варіанти корекції проекту, завдяки постійному аналізу, діагностиці та здійсненню контролю і самооцінки.

Ми впевнилися, що у процесі розв'язання логіко-дидактичних проблем, представлення матеріалу початкового курсу математики у схемах і таблицях формує у студентів чіткість, структурованість, культуру математичної та ясність методичної мови, обґрунтованість норм методичних завдань, сукупність різнобічних методів та засобів навчання математики молодших школярів, методичне бачення всього

навчального процесу під час вивчення певної теми, розділу, або структури навчального процесу протягом усього року.

Разом з тим, формується вміння визначати та розв'язувати проблемні питання, прогнозувати результати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Результатом практико-орієнтованого проекту студентів став методичний посібник, який готовий до впровадження у навчальний процес початкової школи. Його можна побачити, осмислити, прийняти до реальної практичної діяльності, оцінити запропоновані варіанти посібника та вибрати найбільш ефективний, конструктивний та правильний.

Етап підведення підсумків роботи над практико-орієнтованим проектом включає в себе наступні складові: аналіз діяльності кожного студента протягом проектного періоду та підготовка до презентації методичного посібника, естетика оформлення результатів виконання проекту, публічна доповідь і презентація практичної роботи на студентській науковій конференції з використанням рисунків, таблиць, схем, відеоматеріалів тощо.

Форма презентації повинна бути переконливою і зрозумілою, відповідати меті проекту та особливостям його результатів. Обов'язковим є момент конструктивного ставлення до критики своєї моделі проекту іншими слухачами. Цікавими є сумісні публікації викладачів та студентів із напрямку реалізації перспектив у роботі над практико-орієнтованими проектами, які друкуються у щорічному збірнику наукових статей «Пошуки та знахідки», що видається на кафедрі природничо-математичних дисциплін. Необхідно також відмітити залучення студентів до участі у Міжнародних науково-практичних конференціях.

3. Висновки

Таким чином, завдяки практико-орієнтованому проектному спрямуванню навчання, студенти свідомо виявляють активність до майбутньої професійної діяльності, успішно долають труднощі, набувають теоретичних та практичних системних умінь та навичок. Таке направлення є діяльнісним засобом досягнення конкретної стратегії у навчанні студентів, сприяє отриманню якісного особистісного досвіду у навчанні методико-математичних дисциплін та у подальшій роботі з дітьми в початковій школі.

Література

1. Антонок О. В. Проектирование. Некоторые методические аспекты / О. В. Антонок. – Минск, 2007. – 168 с.
2. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика: Учебник // В. С. Безрукова. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 288 с.
3. Киричук В. О. Технології проектування обдарованості в комп'ютерному комплексі «Універсал» / В. О. Киричук, О. В. Прашко. – К.: Інформаційні системи, 2010. – 98 с.
4. Коваль Л. В. Методика навчання математики: теорія і практика: Підручник / Л. В. Коваль, С. О. Скворцова. – Харків: ЧП «Принт-Лідер», 2011. – С. 80 – 88.
5. Освітні технології: Навч.-метод. посібн. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
6. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : уч. пособ. / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2010. – 368 с.
7. Проектная деятельность в начальной школе / Авт.-сост. М. К. Господникова, Н. Б. Полянина, Ю. А. Родионова и др. – Волгоград: Учитель, 2008. – 131 с.
8. Яковлева Н. О. Проектирование как педагогический феномен / Н. О. Яковлева // Педагогика. – 2002. – № 6. – С. 8 – 14.

Діти з особливими потребами: психологічні аспекти роботи в умовах інклюзивної освіти

Лідія Манилова

Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України

вул. Паньківська, 2

м. Київ, 01033, Україна

E-mail: manylova.lidia@gmail.com

***Abstract.** The education system in Ukraine is considered as the basis of the national and spiritual revival of society. The main task of which is to educate a generation of people, including people with disabilities. After all, such people are capable of preserving and increasing the values of national culture and civil society, with the whole population, develop and strengthen an independent, social and legal state as a component of the European and world community. The current world trend is the desire for social adaptation of people with disabilities, with peculiarities of psychophysical development, which reaches 10-12% of the population. One of the promising directions for the education of children with disabilities is their inclusive education in general educational institutions. The psychological support for the development and training of these children is very effective in influencing their successful social adaptation of community involvement and significantly increases the level of development of their cognitive and communication abilities. Inclusive education of children with special needs positively affects the psychological state of a wide range of people and above all their parents – weakens the tension, improves the emotional state, improves the effectiveness of correctional work, mobilizes forces for daily and prospective success, and structurally transforms the world perception.*

***Keywords:** children with special needs, inclusive education, psychological support, information and computer technologies.*

1. Вступ

За останні роки в Україні відбувається істотна зміна відношення суспільства до осіб з проблемами здоров'я, особливостями психофізичного розвитку та оцінки можливостей дітей з особливими потребами. Все більш стає зрозумілим, що психофізичні порушення не заперечують людської суті, здатності відчувати, переживати, набувати соціального досвіду. Приходить розуміння того, що кожній дитині необхідно створювати сприятливі умови розвитку, що враховують її індивідуальні потреби і здібності. Назріла гостра необхідність в розумінні проблем дітей з особливими потребами, пошані і визнанні їх прав на освіту, бажання і готовність включити їх в дитяче співтовариство. Це допоможе звільнити таких дітей від соціальної ізоляції, сприятиме здоровій взаємодії їх з іншими дітьми та розвитку позитивного, терпеливого, толерантного, лояльного ставлення до них з боку оточуючих. Соціалізація дуже важлива для кожної маленької людини, а для дитини з обмеженими можливостями особливо. І саме школа грає найважливішу роль в процесі адаптації її до життя. Аналіз стану здоров'я, порушення психофізичного розвитку дитини, бажання батьків надати їй освіту в загальноосвітній школі, виховання в сімейному колі дає поштовх для змін в освітньому процесі.

Сучасною світовою тенденцією є прагнення соціальної адаптації осіб з особливостями психофізичного розвитку. У нашому суспільстві починає формуватися нова культурна й освітня норма – повага до людей з фізичними та інтелектуальними вадами.

Система освіти в Україні розглядається як основа національного і духовного відродження суспільства. Її основне завдання полягає у вихованні покоління людей, які

здатні оберігати та примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати незалежну, соціальну та правову державу як складову європейської та світової спільноти.

1.1. Методологія

Згідно зі статутом Організації Об'єднаних Націй, Всесвітньої декларації про права людини діти-інваліди мають рівні права і можливості з іншими людьми. Прийняті Генеральною асамблеєю ООН Конвенція про права дитини та Декларація про права інвалідів визначили пріоритети в правах дітей з особливими потребами на освітні, медичні послуги, професійну підготовку та трудову діяльність (за даними Всесвітнього банку – це 10-12% всього населення).

В нашій державі протягом десятиліть існувала освітня політика, яка базувалась на принципах роботи системи загальноосвітніх шкіл для «здорових» дітей та так званих спеціальних шкіл для «дітей з особливими потребами». Останні мали чітку і диференційовану систему навчально-виховних закладів восьми типів – для кожної категорії дітей, що мають особливості психофізичного розвитку (глухих, слабочуючих, сліпих, слабозорих, дітей з порушеннями опорно-рухової сфери, затримкою психічного розвитку, обмеженими розумовими можливостями, мовленнєвими вадами). Одним із перспективних напрямків реформування спеціальної освіти цих категорій дітей є їх інклюзивна освіта в загальноосвітніх навчальних закладах.

Під інклюзією (від «inclusion» – включення) розуміють залучення дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір, пристосування освітнього процесу до потреб усіх учнів, зокрема і таких, що мають особливі потреби. Інклюзія – це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх програмах. Інклюзія визначається в зусиллях, спрямованих на введення дітей у регулярний освітній простір. Відмінна ознака такого підходу полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство, аби воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, яка ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими потребами в умовах загальноосвітнього закладу.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – ***всі діти є цінними й активними членами суспільства.***

В Україні кількість дітей-інвалідів, за даними УНІАН понад 165 тисяч осіб (Аналітична записка ЮНЕСКО, 2010).

В останні роки проявляється тенденція до достатньо швидких темпів впровадження інклюзивного навчання в практику загальноосвітніх шкіл України. Дуже важливо, щоб при цьому повноцінно реалізовувався справжній інклюзив, а не механічне переміщення дитини із спеціалізованої школи в спеціалізований клас при загальноосвітній школі. Подібний підхід, всупереч його зовнішній привабливості (адже дитина залишається в сім'ї, не відривається від батьківської опіки) все ж не вирішує основного завдання інклюзиву – соціалізацію дитини, повноцінне включення її в колектив здорових дітей, розвиток здібностей жити в суспільстві, відчувати свою спорідненість із ним. Адже мета інклюзиву не механічне переведення учня з одного типу навчального закладу до іншого, а спроба такої організації життя дитини за якої вона навчиться відчувати себе не гіршою за інших, спроможною, попри особливості свого фізичного стану, вільно вибудовувати успішний проект власного життя на основі розуміння своєї соціальної значущості. На думку дослідників проблем інклюзивної освіти результатами інклюзії повинно стати: надання учням можливості постійно і активно брати участь в усіх заходах загальноосвітнього процесу; адаптація до життя в соціумі та подолання

стереотипів; індивідуальна допомога включена в загальний процес навчання таким чином, щоб не відокремлювати і не ізолювати учня (Акатов, 2003).

Поставлені завдання досить точно відображають мету інклюзії – забезпечення дітей з особливими потребами якісним навчанням та всебічним розвитком.

Інклюзія означає *розкриття кожного учня* за допомогою освітньої програми, яка досить складна, але відповідає його здібностям.

Інклюзія враховує потреби, так само як і спеціальні умови, і підтримку, що необхідні учню та вчителям для досягнення успіху. В інклюзивній школі кожного приймають і вважають важливим членом колективу, що надає особливій дитині впевненості в собі і виховує в інших дітях чуйність та розуміння. Учня з особливими потребами підтримують однолітки та інші члени шкільного співтовариства для задоволення його спеціальних потреб.

Більшість дітей з відхиленнями в розвитку, всупереч зусиллям сім'ї, спеціалістів по їх навчанню та вихованню, суспільства, коли виростають залишаються невідповідними до включення в соціально-економічне життя. Разом з тим результати досліджень та практика свідчать про те, що кожна людина, яка має вади у розвитку, може при відповідних умовах стати повноцінною особистістю, розвиватися духовно, матеріально себе забезпечувати і бути корисною для суспільства (Акатов, 2003; Ворон, Найда, 2006; Колупаєва, 2009).

В останні роки все більше помітним стає прагнення до змін ситуації, що склалася, стосовно дітей з особливими потребами. Варто відмітити увагу з боку держави щодо інклюзивного навчання: починаючи з 1997 року було прийнято ряд відповідних Постанов, наказів, листів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Однак проблема виховання та реабілітації дітей з вадами розвитку залишається складною. Потрібна розробка нових теоретичних підходів до їх навчання та інтеграції в суспільство. Зауважимо, що в Україні система інклюзії має зовсім маленький досвід. Одне з теоретичних осмислень цього підходу міститься в статті О.Понятковської «Такі жє как все». Авторка підкреслює значущість інклюзії, говорить про проблеми її впровадження та про зарубіжний досвід з цього питання (Понятковська, 2004).

В Західних країнах система інклюзивної освіти на більш високому рівні та її теоретично розроблена набагато краще. Можна відмітити такі праці, як «Удосконалення освіти» (Improving Education. The Promise of Inclusive Schools), Національного Інституту удосконалення міської освіти США, «Інклюзивна освіта при обмежених ресурсах» (Sue Stubbs. Inclusive Education Where There are few resources, 2002) та ін.

2. Результати дослідження

Сьогодні вже існують і створюються досить багато освітніх закладів, що перейшли на інклюзивну освіту. Але ще залишається багато перепон для реалізації проекту по впровадженню інклюзивної освіти в загальноосвітні учбові заклади. Основні з них:

- різноманітність категорій дітей з особливими потребами – від незначних порушень, наприклад, слуху – до глибокої затримки у розвитку;
- психологічний бар'єр – страх перед невідомим, страх шкоди інклюзії для інших учасників процесу, негативні настанови, забобони, небажання змін, психологічна неготовність до роботи з «особливими» дітьми;
- архітектурна недоступність освітніх закладів;
- діти з особливими потребами часто визнаються не здатними до навчання;
- більшість вчителів та директорів загальноосвітніх шкіл недостатньо обізнані в проблемах включення дітей з особливими потребами в процес навчання в звичайних класах;

- батьки дітей з особливими освітніми потребами не знають як відстоювати права своїх дітей на освіту і відчувають страх перед системою освіти та соціальної підтримки.

На думку багатьох спеціалістів інклюзивна освіта – новий етап в розвитку освіти взагалі (Акатов, 2003; Грабовська, Островська, 2011; Жаворонков, 2005; Понятковська, 2004; Софій, Найда, 2007; Riding, Cheema, 1991; Rogers, 1993). Адже в освітніх закладах часто не враховуються здібності кожної конкретної дитини. Це пов'язано з переповненістю класів, педагоги просто не в змозі шукати підхід до кожного з 25-35 учнів, а тим більше, коли таких класів декілька. В той же час інклюзивна освіта дає можливість включати в систему освіти дітей-інвалідів, що ставить на новий рівень соціальну підтримку цієї категорії громадян. Крім того взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими потребами і мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань та вмінь. Взаємодія «здорових» дітей і дітей з особливими потребами в інклюзивних класах сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків, сприяє розвитку емпатії, толерантності, об'єктивній оцінці власних можливостей, формуванню реалістичного світогляду. То ж інклюзивне навчання корисне не лише для дітей з особливими потребами, а й для їхніх однолітків, батьків.

Інклюзивна освіта допомагає звільнити дітей з особливими потребами від соціальної ізоляції, сприяє здоровій взаємодії їх з іншими дітьми та розвитку позитивного, терпеливого, толерантного, лояльного ставлення до них з боку оточуючих.

Таким чином, інклюзивна освіта – прогресивний спосіб освіти, який має великі перспективи в сучасному суспільстві. Для її реалізації потрібні теоретичні обґрунтування, методи, які ще мають бути створені. Крім того, потрібні спеціалісти, які будуть втілювати цей проект в життя, бо далеко не всі сучасні педагоги здатні перебудуватися на нову систему. Інклюзивна освіта – важливий проект, який потрібно розвивати, удосконалювати та втілювати в життя, якому потрібна підтримка держави, спеціалістів, батьків і педагогів.

Інклюзія, в першу чергу, передбачає особистісно орієнтовані методи навчання, в основі яких – індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням усіх її індивідуальних особливостей (здібностей, особливостей розвитку, типів темпераменту, статі, сімейної культури тощо).

Інклюзивне навчання вимагає гнучкої, індивідуалізованої системи навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним планом, і кожна дитина повинна бути забезпечена медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Зупинимося на прикладі психологічного-педагогічного супроводу інклюзивної освіти, яка досить успішно реалізується в Слов'янській загальноосвітній школі І–ІІІ ступенів № 15 Донецької області. На початку роботи, в 2010 році було виявлено 6 учнів початкової школи, які мали певні проблеми психофізичного та логопедичного напрямків (1учень з ДЦП, 1учень з ЗПР, 4 учні з тяжкими мовними порушеннями).

Враховуючи індивідуальні потреби дітей з порушеннями і звичайних дітей, кваліфікацію учителів початкових класів були оцінені можливості інтеграції цих дітей у навчальний процес. Коло дітей, що були охоплені проектом, складала учні, рівень психічного розвитку яких був нижчий рівня вікової норми, і тому вони потребували систематичної корекційної допомоги. При цьому вони були здатні з деяких навчальних предметів навчатися разом з однолітками, розвиток яких відповідав віковим вимогам, і проводити з ними більшу частину позакласного часу. Тому для організації навчання дітей з особливими освітніми потребами та їх інтеграції в освітній простір була

визначена модель постійної неповної інтеграції.

Перш за все, було сформовано позитивне ставлення педагогічного колективу щодо навчання дітей з особливими потребами, а також проведена робота з учителями по оволодінню ними спеціальними знаннями і розвитку у них необхідних навичок.

Наступний етап роботи передбачав:

- вивчення особливих освітніх потреб дітей;
- адаптацію навчальних програм для учнів з особливими потребами;
- розробку особистісно-орієнтованих навчальних планів, програм, індивідуальних маршрутів, адаптованих до навчання дітей з особливими потребами;
- створення передумов для соціалізації дітей з особливими потребами;
- розробку критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими потребами на рівні загальних умов загальноосвітньої школи;
- застосування прийомів і форм особистісно-орієнтованого навчання, основним завданням якого є розвиток індивідуальних та пізнавальних здібностей дитини, допомога їй в пізнанні себе самої, самовизначенні і самореалізації.

В процесі впровадження моделі інклюзивного навчання були виявлені труднощі в роботі з дітьми з мовними порушеннями, які обумовлені відставанням в їхньому психічному розвитку. Ці учні відрізнялися наявністю різних комплексів, відставанням в навчанні, які посилювали вплив мовного бар'єру на формування психіки дитини. Тому в школі в тісному взаємозв'язку з практичним психологом було організовано логопедичну допомогу школярам з урахуванням їх психологічних особливостей. Систематичні заняття з вчителем-логопедом допомогли учням усунути певні мовленнєві проблеми й частково уникнути появи та проявів психологічних комплексів. Крім того, з усіма учнями з особливими потребами психологом систематично проводились заняття по розвитку їх здібностей – когнітивних, комунікативних та ін. Особливо ефективним виявилось застосування методики по складанню орнаментів з кубиків Кооса (методика розроблена авторкою статті). Складання орнаментів також позитивно вплинуло на комплексний розвиток всіх психологічних здібностей учнів, включаючи мовленнєвий розвиток.

Такий психолого-педагогічний супровід учнів підвищив рівень адаптованості дітей з особливими потребами, тобто розвинув їх здібності самостійно досягати рівноваги у відношеннях між «Я» та оточуючими. Стимулювання діяльності учнів, їх позитивне просування шляхом пізнання забезпечувало створення ситуацій успіху у навчально-виховному процесі, безумовно з урахуванням індивідуальних особливостей.

Практично всі діти з особливими потребами, що були охоплені проектом, успішно соціалізуються, добре навчаються (відповідно до своїх можливостей), успішно розвиваються. Починаючи з 2010 року і по сьогодні в ЗОШ № 15 м. Слов'янськ інклюзивна освіта функціонує досить успішно.

Залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітньому навчальному закладі позитивно впливає на широке коло близьких для них людей: батьків, інших членів родини. Вхідження дитини в коло своїх однолітків сприяє поступовій зміні і психічного стану їхніх батьків – послаблює напруженість, покращує емоційний стан, підвищує ефективність навчально-виховної корекційної роботи. Активна, мотивована, ціннісно-орієнтована і керована участь батьків в навчально-виховному процесі обумовлює зменшення їхніх тривог і страхів, мобілізує сили на щоденне і перспективне досягнення успіху, по-новому структурує світосприйняття цілої родини, близьких до неї людей.

Деякі слайди про результати інклюзивної освіти:

- в учнів є можливість для значимої, активної і постійної участі у всіх заходах загальноосвітнього процесу;
- адаптація менш нав'язлива і не сприяє виробу стереотипів;
- заходи направлені на включення учня, але достатньо для нього складні;
- індивідуальна допомога не відділяє, не ізолює учня;
- з'являються можливості для спілкування і передачі навичок;
- педагоги загального і спеціального викладання ділять обов'язки в плануванні, проведенні і оцінці уроків;
- існують процедури оцінки ефективності.

Однак досягти визначених цілей інклюзивної освіти без залучень сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій практично неможливо. І справа зовсім не у поганій підготовці вчителів до роботи з "особливими" дітьми, ця проблема вирішується простим запровадженням спеціальних навчальних курсів до програм педагогічних ВНЗ, і не у потребі постійного моніторингу стану здоров'я маленьких інвалідів – це завдання МОЗ. Головна складність полягає у самій специфіці хворих дітей: вони фізично не здатні постійно перебувати в класі, сидіти на всіх уроках, бути присутніми на всіх шкільних заходах. До того ж сам процес навчання має проходити ніби у двох рівнях – пояснення для більшості класу повинне супроводжуватись паралельним уточнюючим навчанням особливої дитини. При цьому всі інші діти не повинні бути "включені" в це додаткове пояснення, оскільки усвідомлення "різності" отримуваної інформації може породжувати відчуття "нерівності" серед однокласників. Досягти подібного можливо лише за умови включення додаткового інформаційного каналу, комп'ютерного зв'язку між учителем і учнем, учнем з особливими потребами та однокласниками; створення ефекту присутності дитини на уроці навіть за умов її фізичної відсутності в класі (Софій, Найда, 2007).

Залучення новітніх інформаційних технологій дозволить вирішити головну проблему інклюзії – гармонійне включення особистісно-орієнтованих методів навчання з класно-урочною системою та реалізацію завдань інтенсивного розвитку всіх здібностей дітей-інвалідів, їх соціалізацію.

3. Висновки

Таким чином інклюзивна освіта є реальним шляхом для соціалізації і включення в життя спільноти людей з відхиленнями в здоров'ї. А правильна організація психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах – запорука їх нормального розвитку, звільнення від соціальної ізоляції, здорової взаємодії з іншими дітьми та розвитку в суспільстві позитивного, терпеливого, толерантного ставлення до них.

Література

1. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Л.И.Акатов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
2. Аналитическая Записка Института ЮНЕСКО (2010) по информационным технологиям в образовании за октябрь 2010 г. [онлайн]. Доступно по адресу: <http://ru.iite.unesco.org/publications/3214675/>.
3. Ворон М.В., Найда Ю.М. Інклюзивна освіта: українські реалії / Підручник для директора. – К.: «Плеяди», 2006. – 232 с.
4. Грабовська С.Л., Островська К.О. Психологічні особливості ставлення учнів загальноосвітньої школи до інклюзивного навчання. / Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т.ХІІІ, част. 5. – К., 2011. – С. 77-85.

5. Жаворонков Р. Реализация права детей-инвалидов на образование (европейская практика и российский опыт) / Р.Жаворонков // Человек и труд. – 2005. – № 9. – С. 22-28.
6. Колупасва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К.: «Самміт-Книга», 2009. – С. 5-32.
7. Понятковская О. Такие же как все / О.Понятковская // Социальная защита. – 2004. – № 2. – С.10-13.
8. Софій Н.З., Найда Ю.М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник / Кол. Авторів: Колупасва А.А., Найда Ю.М., Софій Н.З. та ін. За ред. Даниленко Л.І. – К., 2007. – 128 с.
9. Riding R.J., Cheema I. Cognitive style – an overview and integration // Educat. Psychology, 1991. V.11. – P. 193 – 215.
10. Rogers I. The Inclusion Revolution. – Bloomington: Phi Delton Kappa. 1993. – 258 p.

Використання міжпредметних зв'язків фізичної культури з предметами шкільної програми для учнів 8-9 класів

Олена Маркова

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
вул. Т.Шевченка, 1
м. Кропивницький, 25006, Україна
E-mail: marbodia12@gmail.com

***Abstract.** The article highlights the interdisciplinary connections, that serve as pedagogical conditions for the increase of the effectiveness of the educational process in the middle school. The usage of diverse knowledges in physical culture, messaging the information about it on the lessons of other subjects helps pupils to perceive the notions and phenomena of the surrounding environment completely. The author's programme of the interdisciplinary connections with physical culture and other subjects such as world history, the history of Ukraine, artistic culture, physics, chemistry, geography, foreign literature, crafts discloses the themes of theoretical and practical messages for pupils of the 8th and 9th forms.*

***Keywords:** interdisciplinary connections, physical culture, pupils of the 8th and 9th forms.*

1. Вступ

У процесі фізичного виховання школярів розв'язуються оздоровчі, освітні та виховні завдання. Для їх ефективного вирішення не можна обмежуватися лише можливостями предмета «Фізична культура». Знання з інших предметів шкільної програми поглиблюють і доповнюють знання з цінностей фізичної культури, розширюють світогляд учня, забезпечують можливість сприймати цілісну картину світу, виховують інтерес і пізнавальну активність, поєднують розумову й рухову діяльність, здійснюють всебічний і гармонійний розвиток особистості, формують активну життєдіяльність у суспільстві [3]. Для цього доцільно реалізовувати міжпредметні зв'язки, оскільки вони становлять сутність фізичного виховання. Міжпредметні зв'язки фізичної культури та інших предметів взаємно узгоджують навчальний матеріал предмета «Фізична культура» зі змістом інших предметів, і спрямовані на ефективне вирішення завдань фізичного виховання школярів та їх підготовки до активної життєдіяльності [2].

1.1. Методологія

Використання міжпредметних зв'язків у розвитку пізнавальних здібностей, активності, розумової діяльності досліджувалась Б. Г. Ананьєвим, Л. С. Виготським,

С. Л. Рубінштейном, Ю. К. Бабанським, П. Я. Гальперіном, М. М. Скаткіним. Ідея про міжпредметні зв'язки отримала розвиток у працях вітчизняних учених ХХ століття: В. А. Далінгер, Е. М. Кабанової-Меллер, В. Н. Келбакіані, П. Г. Кулагіна, Н. А. Лошкарьова, В. М. Максимової, Ретюнського, В. М. Федорової, Н. М. Черкес-Заде – в яких були розкрито методичні, дидактичні та психологічні аспекти. В роботах Г. С. Костоюка, В. В. Давидова, було показано, що провідні ідеї світоглядного характеру грають роль організації при вивченні навчального матеріалу, тобто вони як би «обростають» теоріями, поняттями, фактами, що виходять за межі одного предмета, і створюють цілісну наукову систему знань про природу і суспільство.

Значний внесок у розвиток інтеграційних процесів внесли психологи Л. С. Виготський, О. Р. Лурія, А. В. Запорожець, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, О. М. Леонтьєв. Дослідження цих вчених мали позитивний вплив на інтеграційні процеси і спрямовували останні у бік змістових, системних, дидактичних зв'язків між навчальними предметами [1, 2].

2. Результати дослідження

При досягненні максимуму міжпредметних взаємодій кожний вид зв'язку виконує певну дидактичну функцію, а разом вони сприяють утворенню системи знань, їх синтезу, а також розвитку в дітей цілісного світогляду і створенню таким чином позитивної мотивації як до навчання, так і до занять фізичною культурою і спортом.

Розроблені інтегровані уроки давали змогу формувати цілісні уявлення та аналізувати цінності фізичної культури, спорту і здоров'я та взаємозв'язок їх з іншими галузями знань. До розділів і тем предметів, з якими формувалися міжпредметні зв'язки, ми разом з вчителями розробили програму, де чітко визначили тематику інформаційних повідомлень, яка була прив'язана до певної теми (табл.1).

Таблиця 1

Зміст навчального матеріалу у системі міжпредметних зв'язків фізичної культури з іншими предметами шкільної програми

№	Назва теми	Зміст інформації з фізичної культури
Всесвітня історія 8 клас		
1. Ранній новий час (кінець XV – перша пол. XVII ст.)		
	Розділ 1. Великі географічні відкриття. <i>Доколумбові цивілізації Америки.</i>	Ритуальні ігри в м'яч, обряди ініціацій, змагання з бігу на довгі дистанції народів Америки доєвропейської колонізації. Військова підготовка (фехтування на палицях, метання томагавка і списа, мистецтво володіння ласо) ацтеків і майя. Змагання дітей інків. Гра в м'яч на льоду північними племенами.
	Розділ 3. Реформація і контрреформація <i>Мартін Лютер і початок Реформації.</i>	Стрілкові свята і змагання зі стрільби з луку, арбалету і рушниць у Німеччині. Стрільба у мішень, що рухається. Класовий характер свят зі стрільби. Мартін Лютер «про доцільність заповнення вільного часу прослуховуванням музики і заняттями фізичними вправами».
	Розділ 4. Західноєвропейські держави XVI – перший пол. XVII ст. Нідерланди. <i>Франція. Зміни у суспільстві. Поширення Реформації</i>	Нова конструкція ковзанів. Виникнення елементів фігурного катання. Ігри на льоду. Змагання на ходулях.
	<i>Англія. Зміни у суспільстві. Королівська Реформація. Єлизавета I.</i>	Цехові організації фехтувальників. Розвиток фехтувального мистецтва. Ігри в м'яч – «пергамон» і «тенес». Виникнення цехів з виробництва м'ячів і ракеток.
	Розділ 5. Культура західної Європи XVI –	Любов до гри в м'яч англійських монархів Генріха VII і Генріха VIII. Започаткування Єлизаветою I змагань для лондонців зі стрільби з луку. Кінні змагання.
		Скульптури майстрів фехтування. Поява наукових трактатів з мистецтва фехтування і техніки танцю. Відокремлення

	першої половини XVII ст. <i>Мистецтво Високого Відродження в Італії.</i>	хореографії в танці. Математичні розрахунки митців у постановці танцю. Флорентинський м'яч і різновиди гри з ним. Гра «кальчо». Венеціанські регати. Змагання гондольєрів. Святкові паради
Новий час. Перша частина (друга половина XVII – XVIII ст.)		
	Розділ 8. Доба Просвітництва <i>Просвітництво і абсолютизм. Промисловий переворот.</i>	Організація «Олімпійських ігор» лондонським прокурором Робертом Довером. Поява книги короля Якова I «Книга про спорт».
	<i>Англійська революція Англія напередодні революції. Наслідки революції.</i>	Виховання джентльмена по Джону Локку. Спорт джентльменів. Кінні змагання, відокремлення боксу від кулачного бою. Поява букмекерських контор, грошові ставки і спорт. Закриті аристократичні клуби.
	<i>Росія наприкінці XVII – в перій пол. XVIII ст. Російська держава наприкінці XVII ст.</i>	Створення першої спілки з фігурного катання. Фізичне виховання руських феодалів. Мистецтво володіння списом, луком і шаблею. Ведмеже, соколине і псове полювання, фехтувальні поєдинки. Ігри з м'ячем, катання на гойдалках і з гри на санчатах, ігри в шахи і шашки. Класові традиції військово-фізичного виховання. Праця Е. Роттердамського «Гражданство обычаев детских».
	<i>Петро I та його реформи. Зовнішня політика Петра I, утворення імперії.</i>	Фізична підготовка – обов'язкова дисципліна у школі математичних і навігаційних наук. «Невська флотилія» – перший російський клуб вітрильного і веслувального спорту.
Всесвітня історія історія 9 клас		
2.		<i>Світ наприкінці XVIII – у XIX ст.</i>
	Розділ 1. Велика французька революція кінця XVIII ст. Європа у період наполеонівських війн. <i>Доба просвітництва.</i>	Фізична культура епохи Просвітництва. Заняття французької аристократії фехтуванням, їзди верхи, танцями. Перетворення бойових поєдинків на дуелях у нові форми елегантної гри. Виникнення нових форм танцю – балет і пантоміма. Вплив танцювального мистецтва на їзду верхи. Виникнення поняття «вольтижировка», використання спеціальних снарядів прообразу сучасного гімнастичного «коня з ручками». Ідеї Ж.Ж. Руссо стосовно фізичного виховання молоді, формування «природно-вільної людини».
	<i>Німеччина</i>	Підготовка до боротьби німецької буржуазії проти Франції. Національне виховання філософа Фіхте. Виникнення німецької гімнастики. Участь гімнастів турнферейна у війні з Наполеоном. Масові показові виступи німецьких гімнастів під керівництвом Ф. Яна на честь перемоги над Наполеоном.
Розділ II. Європа в добу революцій 1848-1849 рр.		
	<i>Велика Британія у першій половині XIX ст.</i>	Діяльність Томаса Арнольда у коледжі м. Регбі. Виникнення спортивних ігор (футбол, регбі). Міжшкільні змагання з крикету. Перші змагання з греблі між Оксфордом та Кембриджем.
	<i>Франція у період Реставрації.</i>	Виникнення природно-прикладної гімнастики. Участь гімнастів школи Амороса в Липневій революції.
	<i>Політична роздробленість Німеччини.</i>	Виникнення бойових загонів студентів – буршеншафтів у Німеччині початку XIX ст. Обвинувачування і арешт буршеншафтів і турнерів прусською владою. Заборона німецької гімнастики в Пруссії.
Розділ III Європа й Америка у добу об'єднання й модернізації суспільства		
	<i>Австрійська імперія.</i>	Національна слов'янська гімнастична система «Сокіл». Боротьба чехів за незалежність від Австро-Угорщини.
	<i>Вікторіанська Британія.</i>	Критика гімнастичних систем Гербертом Спенсером. Розпад гімнастики на три напрямки: художню, спортивну, лікувальну. Ритмічна гімнастика Далькроза. Школа танцю Айседори Дункан.
	<i>Англія – «майстерня світу».</i>	Формування змагального спорту. Популярність в Англії змагань з веслування, крикету, крокету і гольфу. Винахід велосипеда.

		Перші велогонки. Футбол – національна гра англійців.
	<i>Зовнішня політика Англії.</i>	Нові види спорту завезені з колоніальних країн: кінне поло, бадмінтон, настільний теніс, «ля крос», веслування на байдарці й каное.
	<i>Доба Мейдзі в Японії</i>	Вплив американських місіонерів на розповсюдження боротьби дзюдо і зменшення розповсюдження карате, джиу-джитсу, кендо. Створення Морихейєм Уїсшиба «айкідо».
Розділ VI. Культура народів Європи і Америки У XVII – наприкінці XIX ст..		
	<i>Дозвілля.</i>	Рекреаційний рух у країнах Європи. Діяльність активістів руху «соціальний квартал» в Лондоні, будівництво спортивних майданчиків у робочих кварталах. «Йорданські сади» у Кракові. Прогрулянки та ігри у парках міст Європи. Зацікавленість роботодавців у користі проведення активного дозвілля службовцями і робочим класом Впровадження виробничої гімнастики на заводах і фабриках Німеччини. Створення спілок і федерацій з видів спорту. Перші змагання на річці Гудзон з хокею з шайбою. Міжнародні зустрічі команд Англії і Америки з боксу і легкої атлетики, з велоспорту між Францією і Бельгією. Проведення першого міжнародного Уїмблдонського турніру. Першість світу з шахів, швидкісного бігу на ковзанах, фігурного катання, стрільби, французькій боротьбі.
3.	Художня культура 9 клас	
	Розділ I. Мистецтво в просторі культури <i>Тема 1. Види і мова мистецтв.</i>	Поняття «образу» у мистецтві і «образу» в спорті (гімнастика художня, синхронне плавання, фігурне катання, акробатика).
	<i>Тема 4. Театр як синтез мистецтв.</i>	Хореографія як вид сценічного мистецтва, і як форма підготовки спортсменів у різних видах спорту. Використання елементів хореографії для покращення постави і ходи. Артистичність і драматизм спорту. Створення ескізу спортивно-мистецького свята, костюмів представників фізичної культури і спорту різних епох.
	Розділ II. Основи художньої культури <i>Тема 1. Художня культура як духовне явище.</i>	Гармонійність розвитку, спільні риси фізичної і художньої культури. Роль фізичної культури і спорту у поширенні мистецьких цінностей.
	<i>Тема 2. Художня культура і світ людини.</i>	Відображення емоцій і почуттів засобами як художньої, так і з фізичної культури.
	<i>Тема 3. Художні напрями і стилі.</i>	Античність. Показ репродукцій: Настінні розписи у Кносі: Акробатичні ігри з биком. Кулачні бійці. Малюнки із зображенням видів пентатлону. Розписи на панафінейських амфорах з атлетами-бігунами, нагородженням лавровим вінком спортсмена-переможця Олімпійських ігор. Статуї «Дискобол» Мирона, «Зевс» Фідія, «Дорифор» Поліклета, «Ніка, що спускається з Олімпу» Пеонія, статуї стародавніх грецьких атлетів: схватки борців греко-римської боротьби, кулачного бою, панкратіону. Традиції встановлення статуї переможцем Олімпійських ігор у рідних містах. Поняття калокагатії. Реалізм, імпресіонізм. Показ репродукцій: картин Пабло Пікассо, «Гравець у футбол», Жан Жакобі «Кутовий», Брак «Гравці в теніс», Віллон «Борці», Цитман «Фехтувальники», скульптури Робінсона «Метатель молоту» і Данлопа «Регбі».
		Радянський реалізм. Показ репродукцій: картин О.Самохвалова «На стадіоні», «Дівчина у футболці», «Після кросу», «Біг», «Плавчиха», «Дискобол», «Спортивні ігри на стадіоні» С.Лупова, «Фізкультурниця» І. Куликова. «Пейзаж з червоним деревом (Біг)» Л. Чуп'ятова, «Лижники» С. Лучишкіна, «Стрільці з лука» О. Пахомова, «Фізкультурниця після

		плавання» А. Браїловського, «Серафим Знаменський» С. Лебедєвої, «Борці» М. Манізера.
	<i>Тема 5. Художня культура рідного краю.</i>	За складеною картою туристичного маршруту «Пам'ятки художньої культури рідного міста» провести похід вихідного дня.
4.	Історія України 8 клас	
	Тема 1. Українські землі в XVI ст. Життя та побут козаків. Військове мистецтво козацтва.	Народні дитячі забави, ігри, фізичні вправи у січових і козацьких школах. Мистецтво їзди верхи. Складові козацького одноборства: «бойовий гопак», «гойдок», «спас». Мистецтво ведення бою. Боротьба з ворогом козаків-характерників.
	Тема 2. Українські землі у першій половині XVII ст. Морські походи козаків.	Військово-фізична підготовка козаків перед морськими походами.
5.	Історія України 9 клас	
	Тема 7. Суспільно-політичний рух в Україні у другій половині XIX ст. Відродження громадівського руху в 70 – 90-х роках.	Питання оздоровлення, фізичного розвитку дітей і дорослих у діяльності роботи київських просвітницьких товариств. Київське педагогічне товариство та Київське товариство тверезості. Українське товариство дошкільного виховання дітей «Дитяча хата». Київське гімнастичне товариство «Сокіл», Товариство фізичного виховання, Спортивний гурток Олексіївського острова.
	<i>Діяльність галицьких народовців у другій половині 70-90-ті роки XIX ст. Тема 8. Культурне життя України в другій половині XIX ст. Особливості розвитку української культури.</i>	Перше гімнастичне товариство у Львові «Сокіл». Організація фізичного виховання населення Західної України синами І.Франка Впровадження наукової системи фізичного виховання російського педагога П.Ф.Лесгафта.

3. Висновки

Таким чином, на основі аналізу спеціальної та психолого-педагогічної літератури проблема міжпредметних зв'язків має глибоке історичне коріння, пронизує усі напрями педагогічної науки і набуває особливого значення для якісної підготовки сучасного школяра.

Міжпредметні зв'язки фізичної культури у процесі оволодіння знаннями з інших предметів є цілісною системою роботи вчителя і учня в процесі навчання, яка передбачає єдність цілей, функцій, змістових і структурних елементів навчальних предметів, сприяє узагальненню, систематизації і міцності шкільних знань і формуванню узагальнених фізкультурно-оздоровчих умінь та навичок, забезпечує формування цілісного наукового світогляду і якостей всебічно й гармонійно розвиненої особистості.

Література

1. Иванова, О. (2011). Интеграция историко-педагогического знания в содержание профессиональной подготовки будущих социальных педагогов на основе межпредметных связей. Историческая и социально-образовательная мысль №3(8). С.43-46. ISSN 2075-9908.
2. Котляров, І. (2012). Інструмент формування міжпредметних зв'язків. Вищеє образование в России. № 8-9. С. 131-135. Москва. <http://www.vovr.ru>
3. Кругляк, О. (2015). Реалізація міжпредметних зв'язків учителями фізичної культури – випускниками педагогічного коледжу. Спортивна наука України. №1 (65). С. 3-6. ISSN 1993-5757.

Формирование информационного менеджмента как инновационно-креативной парадигмы XXI века

Виктория Мельник

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова

вул. Пирогова, 9

г. Киев, 01601, Украина

ORCID 0000-0001-5976-5823

E-mail: doc.v.melnik@mail.ru

Abstract. *The relevance of the topic of research of information management as a modern direction of the development of society is that in the 21st century the development of modern civilization has accelerated in the direction of globalization – economic, political, and cultural. The central problem for the development of informational civilization is information as one of the most important attributes and resources of human activity, which grows into knowledge. The article substantiates the essence, tasks and main directions of the development of the concept of information management, determined by informationalism. The transition to a new information civilization has the character of a "technocratic project", based on the innovative development of society, which is based on the information infrastructure. The development of information management is promoted by the "knowledge society", which cultivates a creative person, the formation of which is based on information and knowledge. The research tasks are the conceptualization of information management, its essence, content and main directions of development, which are introduced into the practice of the educational process of high school. The methodological basis for the formation and development of the concept of the information society is informationalism, studied by M.Castells (2000), as well as Autopoiesis methodology of Maturana and Varela. The results of the research are the formation of the concept of information management as one of the most modern trends in the development of the 21st century society, which is quite innovative, requiring the development of an informative and innovative society and an informative and innovative personality. Conclusions – the concept of information management should be introduced in all areas of the development of society, including high school, which requires the formation of a creative personality as a subject of an informative and innovative society.*

Keywords: *information management, information, information civilization, information society, informatisation.*

1. Введение

Сущность концепции информационного менеджмента как науки определяется развитием информационно-коммуникативных технологий, которые определяют рейтинг той или иной страны и продвижение ее к уровню конкурентоспособных. Основные направления развития базируются на основаниях – экономических, образовательных, культурных, которые способствуют усовершенствованию информационных оснований общества и формированию креативно-инновационной личности. Информационный менеджмент как наука призван углублять значение научно-категориальных форм информационного дискурса, который способствует формированию инновационно-информационной личности как главного интеллектуального ресурса общества (Voronkova, 2017).

1.1. Методология

Концепция информационного менеджмента как новое направление развития общества включает в себя методы и подходы, которые позволяют проникнуть в его сущность: 1. Экономический подход, который рассматривает вопросы привлечения новой информации, исходя из полезности, эффективности, инновационности. 2.

Аналитический подход, который базируется на анализе потребностей пользователей информации и коммуникации. 3. Организационный подход, который рассматривает информационные технологии в контексте их влияния на организационные процессы. 4. Системный подход, который рассматривает обработку информации, исходя из целостного, системно ориентированного, всеохватывающего процесса обработки информации.

Проблема исследования – информационный менеджмент как наука, который недостаточно еще разработан в современной научной литературе, поэтому очень важно изучить все новые подходы к ее развитию. **Цель исследования** – концептуализация информационного менеджмента как науки, в основе которой выступают информационно-коммуникативные технологии и механизмы информатизации, способствующие выявлению информационно-инновационного потенциала нашей страны, развитию информационных стандартов и реализации интеллектуального человеческого капитала, в основе которого информация. Поэтому переход к информационной цивилизации носит в условиях глобализации – экономической, политической, культурной, образовательной – характер «технократических проектов», в основе которых информационное развитие общества (Vorontkova, 2017).

1.2. Информационный менеджмент как наука и практическая деятельность

Информационный менеджмент как наука должен соответствовать технологическому укладу производства и системе управления, которая базируется на информационно-коммуникативных технологиях и способствует укреплению ее организационной культуры. Интеллектуальный потенциал общества призван противостоять разрушительным тенденциям общества, что с необходимостью требует формированию креативно-творческой личности, которая информацию превращает в творческие процессы. Информационно-коммуникативный менеджмент носит характер «технократических проектов»: 1) коммуникационный менеджмент; 2) управление информационными ресурсами; 3) управление обработкой информации. Информационный менеджмент – это совокупность правил, технических способов и систем, которые определяют информационную и коммуникационную структуру организации, определяя целеустремленное использование информации как главного ресурса. Понятие «интегрированного информационного менеджмента» включает создание такой информационной структуры, где все «частишки» информации обеспечивают необходимый уровень совпадения всех информационных компонентов. Информационный менеджмент рассматривается как дополнительную функцию в бизнесе, ориентированную на ресурсы, к его содержанию включаются задачи поиска информации и разработки информационных систем (Castells, 2000).

2. Характеристика информационного менеджмента

Информация представляет собой один из самых важных хозяйственных ресурсов, фактор производства и решающий фактор конкурентоспособности, который требует целеустремлённой координации. Информационный менеджмент превращается в самую важную задачу развития современного общества и представляет собой существенный фактор успеха предпринимательской деятельности. Сущность информационного менеджмента в том, предпринимательская информационная инфраструктура должна координироваться при помощи трех задач: 1) формирования (строительство информационных систем – человек, информационные ресурсы, информационные и коммуникационные технологии); 2) управление (управление информационными процессами); 3) развитие (перманентная способность адаптации информационных систем к быстрой изменяющейся окружающей среде).

Цель информационного менеджмента – оптимально поддерживать деловые процессы предпринимательской стратегии и тем самым обеспечивать ее

конкурентоспособность. Сфера информационного менеджмента включает в себя несколько составляющих информации: 1) информацию; 2) информационные и коммуникационные технологии; 3) индивидуальных потребителей информации. Информационный менеджмент как концепция и новая методология имеет фундаментальное значение для организаций и владеет значительным интегрированным потенциалом для устойчивого развития.

2.1. Результаты исследования

В результате исследования эмпирического материала, собранного об информационном менеджменте, мы пришли к выводам, что информационный менеджмент дает системное изложение знаний в объеме, необходимом для информационно-коммуникационного развития организации как системного целого и единого социального организма.

Результаты исследования свидетельствуют, что в научном мире имеет место много определений информационного менеджмента: 1) иногда его рассматривают как синоним организационного управления обработкой данных; 2) в других случаях он отождествляется с коммуникационными и информационными процессами организации, что связано с более широкой трактовкой информации как ресурса, представляющего самостоятельный фактор производства, который лежит в основе принятия решений. С позиций системного подхода информационный менеджмент охватывает планирование, организацию, координацию и контроль информационной деятельности и процессов, а также с целью улучшения ее работы (Kyvliuk, 2014).

Концепция информационного менеджмента сводится к: 1) качественному информационному обеспечению процессов управления организацией; 2) обеспечению управления обработкой информацией на всех уровнях; 3) обеспечению управления коммуникациями. Содержание информационного менеджмента определяется концепцией о развитии новой самостоятельной сферы знания – коммуникационных и информационных наук, которые отвечают парадигме развития общества и имеют собственную специфику наряду с другими науками (социальными, гуманитарными, техническими, естественнонаучными). Информационный менеджмент тесно связан с теорией информации и коммуникации, истории массовых коммуникаций, информационной инфраструктурой общества, теорией информационного общества и «общества знаний», информационно-коммуникативной политикой, информационным правом. Информационный менеджмент как наука охватывает информационные ресурсы, информационные системы, телекоммуникации, информационно-коммуникативную технику и технологии, методы исследования информационных систем. Информационный менеджмент следует анализировать в контексте таких подходов, как организационная коммуникация, информационные услуги и маркетинг, методы организации общественных связей, финансирование информационной деятельности, коммерческое право, семиотика рекламы. Информационализм – это новый способ развития, созданный реструктуризацией способа производства в конце XX века. Постольку информационализм базируется на технологиях знания и информации, информационный способ развития предвидит тесную взаимосвязь между культурой и производительными силами.

Одним из способов качества информации в информационном менеджменте есть характеристика ее с точки зрения временных, смысловых и формальных измерений, куда входит время, содержание и форма, которые в своем триедином целом характеризуют высококачественную информацию (таблица 1). Информационный менеджмент касается всех функций управления современных организаций, а также процессов коммуникации и принятия решений. Информационный менеджмент включает общую методологию работы с информацией в управленческих структурах.

Таблица 1

Характеристики высококачественной информации

Временные измерения	
Поступление информации в меру ее необходимости	Своевременность
Оперативное воспроизведение информации	Актуальность
Доступность информации о прошлом, современном и будущем	Периодичность
Смысловые измерения	
Достоверность информации	Точность
Соответствие информации требованиям конкретного пользователя	Целесообразность
Предоставление всей необходимой информации	Полнота
Обеспечение только необходимой информацией	Сжатость
Формальные измерения	
Информация предоставляется в простой и понятной форме	Четкость
Обеспечение более точной информацией	Детальность
Предоставление информации в детальной, цифровой или пространственно-визуальной форме	Визуальность

Общей целью информационного менеджмента есть производство оперативной для организации информации и обеспечение эффективного управления всеми ресурсами, для чего необходимо создание инновационной программной и технической среды для осуществления управления организацией. К числу стратегических задач организации информационного общества относится создание информационной инфраструктуры организации и управление информационно-коммуникативными технологиями. Главной задачей информационного менеджмента является информационная поддержка деятельности организации (Кугученко, 2017). Задача заключается в том, чтобы: работать с большими массивами информации и разумно ее использовать; овладеть современными информационно-коммуникативными технологиями и определить приоритет и направления модернизации общества с использованием технологий пятого-шестого технологического укладов, обеспечить развитие общества «модернизация с опережением» и результативным использованием технологий шестого технологического уклада (нанотехнологии, биотехнологии, робототехника); сформировать наиболее эффективную для сетевого общества систему управления организацией.

Концепты информационного менеджмента варьируются в широком спектре: от традиционного понимания информационного обслуживания к общей теории управления. Условно следует выделить следующие обобщения объекта и предмета исследования информационного менеджмента: 1) информационное обеспечение (в самом широком смысле этого слова); 2) информационные ресурсы и их управление; 3) информационные услуги и предпринимательство; 4) информационные системы и их управление; 5) обработка и анализ информации; 6) офис-менеджмент; 7) организация коммуникации; 8) управление информационно-коммуникативными технологиями (Maksimenûk, 2016). Информационный менеджмент выступает результатом информационно-технологической революции, которая есть современным этапом развития научно-технического прогресса, в котором информация выступает самым важным стратегическим ресурсом и инструментом управления общественными и природными процессами, а новые технологии – определяющим фактором общественного развития.

3. Выводы

1. Украина задействовала много средств для развития информационного общества на уровне государства, принято много государственных программ для дальнейшей технологизации общества.

2. Стратегию решения в Украине проблем информатизации очерчено в Национальной программе информатизации, общих основаниях формирования, исполнения и использования которой определено Законом Украины «О национальной программе информатизации» (1998), которая состоит из Концепции Национальной программы информатизации, стратегических целей и основанных принципов государственной политики в информационной сфере.

3. Сегодня возникает много разнообразных видов и типов информационного знания – экономика информационно-коммуникативных технологий, сетевая экономика, экономика глобальных процессов, экономика интеллектуальной собственности, инновационная экономика, инвестиционная экономика, информационная экономика, социальная экономика, экономика знаний, которые базируются на информационном менеджменте (Melnik, 2014).

4. Информационный менеджмент содействует развитию информационной политики государства, улучшения управления экономикой страны, развитию наукоемких производств и высоких технологий, усовершенствованию социально-экономических отношений. Информационный менеджмент – это управление деятельностью организации с целью использования информации в интересах самой организации и обеспечения ее эффективного развития.

5. Концепцию информационного менеджмента следует внедрить на всех направлениях развития общества, включая и высшую школу, которая требует формирования креативной личности как субъекта информационно-инновационного общества.

3.1. Рекомендации

1. Развивать информатизацию, в результате которой получило развитие масса новых направлений в науке, культуре, экономике, менеджменте, бизнесе, которая постепенно изменяет ареал социальной реальности и духовной жизни человека.

2. Высшей школе формировать глобального (информационного) менеджера, готового работать в условиях информационной революции и владеть компетентностями информационного менеджмента.

3. Разрабатывать информационный и информационно-коммуникативный менеджмент как новые направления в науке XXI столетия, которые будут способствовать информационно-коммуникативному прогрессу общества и цивилизации.

References

1. Voronkova, V. G. (2017). *The formation of the smart community as a factor of sustainable development and its influence on the formation of a new educational paradigm*. Gileã. Kiev. Issue 117 (2). Pp. 189-193.
2. Voronkova, V. G., Romanenko, T. P., Andriukajtene, R. (2017). *Genesis from the information society to the "smart-society" in the context of the historical evolution of the modern world: theoretical-conceptual context*. Gileã. Kiev. Issue 116 (1). Pp. 128-133.
3. Castells, M. (2000). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I-II. Oxford: Blackwell Publishers, 1996-1998. Vols.1, 2 Russian translation ed. by O. Shkaratan. Moscow: GU-VshE, 2000. 608 s.

4. Kyvliuk, O. P. (2014). *Modelling of information processes in the context of the information society*. Gileã. 2014. Issue 80. Pp. 222-226.
5. Kyrychenko, M. O. (2017). *Informatization as a factor of optimizing the ideology of the information society and ensuring its sustainable development*. Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». Issue 1 (9). Pp.46–50
6. Maksimenûk, M. Yu., Nikitenko, V. O. (2016). *Informational and communicative society as a kind of complex social systems and interaction*. Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy. Issue 66. Pp. 266-278.
7. Melnik, V. V. (2014). *Formation of the concept of information management: essence, objectives, main directions of development*. Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy. Issue 56. Pp. 208-217.

Специфіка прояву впевненості в собі юнацькому віці

Сергій Мельничук

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, 25012, Україна
E-mail: sergiymelnychuk8@gmail.com

Abstract. *The article presents a theoretical analysis of the problem of self-confidence identified and described species. The scientific and theoretical approaches to the study of types of confidence are revealed. Author determined types of confidence: insecure, unbalanced sure perfectly confident, cocky. Characterize the specificity of their manifestation in adolescence. Experimentally features of the distribution of persons by adolescence confidence. Diagnosis revealed specifics of the structural components of self-confidence in adolescence.*

Keywords: *self-confident, kind of self-confidence, self-structure.*

1. Вступ

Впродовж останніх років наше суспільство знаходиться у процесі кардинальних політичних, економічних, соціальних та культурно-національних змін. Під впливом як національних українських традицій, так і запозиченого «західного» способу в країні формуються нові духовні і культурні цінності, моральні норми та соціальні стандарти. Відповідно до них з'являється фактор впевненості у собі в юнацькому віці стає провідним у діяльності людини як суб'єкта соціальної взаємодії, тому питання розвитку впевненості у собі набуває все більшого значення.

1.1. Методологія

На основі аналізу психологічної літератури було встановлено, що впевненість у собі може виявлятися в окремих видах діяльності чи ставленні до дійсності та може стати стійкою якістю особистості, поширюватись на ті види діяльності, в яких у людини ще немає досвіду. У зв'язку з цим, І. Вайнер, В. Висоцький, Л. Глушко, М. Мішечкіна, В. Ромек виділяють ситуативну та особистісну впевненість і стверджують, що вони взаємозалежні та є формами суб'єктивної впевненості. На їх думку, при потраплянні в конкретну ситуацію формування суб'єктивної впевненості відбувається, з одного боку, завдяки досвіду, вже наявного у людини, з іншого – завдяки системі стосунків, що склалися у даній ситуації. Цей досвід і стосунки І. Вайнер умовно назвав суб'єктивним фоном. На його думку, можливі поєднання високої особистісної впевненості як з високою, так і з низькою ситуативною упевненістю, причому для досягнення високої

ефективності оптимальним є поєднання високої особистісної та низької ситуативної впевненості [1]. В. Висоцьким встановлено взаємозв'язок між даними складовими: ситуативна впевненість є похідною від особистісної (впевненості у собі), яка не залежить від реальних досягнень [2].

Узагальнений портрет упевненої в собі людини, на думку В. Ромека, характеризується тим, що вона відверто і без остраху висловлює свої почуття, досягає своєї мети і залишається задоволеною собою, не принижуючи при цьому інших і не викликаючи негативних емоцій по відношенню до себе. Упевнені люди говорять голосно і ясно, не переходять на крик, дивляться в очі співрозмовнику, витримують оптимальну дистанцію у спілкуванні. Вони вміють тримати паузу в розмові, рідко перебивають, здатні ясно і чітко висловлювати свої думки. Упевнені в собі люди відкрито говорять про свої бажання і претензії, супроводжуючи їх коротким і чітким обґрунтуванням [5].

На першій погляд, упевненою в собі може бути лише людина, яка досягла високого рівня особистісного розвитку. Однак складні поєднання розвитку компонентів у її структурі зумовлюють виникнення різноманітних видів впевненості в собі.

Цілісно-функціональний підхід передбачає наявність гармонійних і дисгармонійних змінних у всіх компонентах базових властивостей особистості, в залежності від того, які змінні домінують у більшості компонентів: гармонійні або дисгармонійні [4]. Між крайніми типами будь якої дихотомії розташовуються змішані види.

М. Мішечкіна виокремлює такі види впевненості: впевнений, ситуативно впевнений, самовпевнений, парадоксальний, невпевнений [5]. Впевнений вид характеризується вірою у власні можливості, переконаністю у правильності зроблених виборів і вчинків. Ситуативно впевнений вид відзначається нестійким проявом довіри до власних можливостей; здатністю мобілізувати свої зусилля на подолання перешкод лише за підтримки та підбадьорення близьких. Самовпевнений вид характеризується бажанням виділитися, домогтися успіху за будь-яку ціну та отримати схвалення авторитетних людей; самоствердженням за рахунок інших. Характеристикою парадоксального виду є невміння зіставляти бажання з можливостями, орієнтація на допомогу інших, а не власні сили, обмежений досвід успішної діяльності. Особливостями невпевненого виду є залежність поведінки від думок інших людей, постійні сумніви у власних можливостях.

У руслі психологічного аналізу системно-функціонального підходу типологічних досліджень особистості, поставлено питання про універсальність типів реалізації системно-функціональних особистісних рис. При зіставленні типів, отриманих у дослідженнях І. Ісаєвої, Н. Каргіної, К. Полянської, І. Пономарьової, Ю. Стакіної, Н. Фоминої було виявлено певну схожість між ними і виділено чотири типи, аналогічні для усіх досліджуваних рис (включаючи впевненість у собі): інтернально-ергічний, інструментально-смісловий, ергічно-продуктивний; вибірковий, вибірково-смісловий, егоцентрично-стенічний; аергічний, інструментально-агармонійний, аергічно-утруднений; нейтральний і екстернальний.

Отже, теоретичний аналіз дослідження показав, що психологи виокремлюють ситуативну та особистісну впевненість. Перша проявляється в окремих видах діяльності, друга – є усталеною якістю особистості. Ситуативна впевненість є похідною від особистісної і перетворюється на властивість особистості тоді, коли перестає бути тісно пов'язаною з конкретною ситуацією. У залежності від впливу внутрішніх або зовнішніх чинників та особливостей прояву готовності до реалізації впевненості у собі виділяють: невпевнений; інтенсивний, екстенсивний і змішаний тип. У залежності від ступеню та сталості прояву психологами виділяють впевнений, ситуативно впевнений, самовпевнений, парадоксальний види впевненості в собі; а від особливості розвитку її структурних компонентів: інструментально-смісловий, мотивовано-дисгармонійний,

вибірковий і слабо-мотивований.

На підставі теоретичного аналізу дослідження ми пропонуємо структуру впевненості в собі, яка містить такі компоненти, кожен із яких характеризується певними критеріями (когнітивний – глибина знань про зміст і прояви впевненості в собі у поєднанні з позитивним сприйняттям себе як особистості; мотиваційно-цільовий – цілеспрямованість, рішучість, ініціативність, домінування мотивації на досягнення успіху, потреба у визнанні, високий рівень домагань; поведінковий – сукупність умінь та навичок, що дозволяють проявляти впевнену поведінку, інтернальний локус контролю, соціальна сміливість, ініціатива в соціальних контактах; емоційно-оцінювальний – стійка позитивна самооцінка, невисокий рівень індивідуальної чутливості до оцінок інших, невисокий рівень тривожності.

У сучасній психологічній науці ведеться дискусія що до визначення структури та видів впевненості в собі та є актуальною потреба у виокремленні видів впевненості в собі в юнацькому віці. На основі отриманих показників констатувального експерименту за критеріями інтенсивності, сталості та повноти з урахуванням гармонійних і дисгармонійних змінних, ми виокремити такі види впевненості в собі в юнацькому віці: гармонійний (впевнений у собі) і дисгармонійний (надмірно впевнений); розбалансовано впевнений та невпевнений.

2. Результати дослідження

Оскільки проблема вивчення впевненості у собі потребує цілісного аналізу всіх її компонентів, ми обґрунтували та застосували програму експериментального дослідження, яка передбачала використання блоку діагностичних методик: «Бланковий тест – упевненість» О. Крупнова; тест мотивації досягнення успіху та уникнення невдач А. Реана; експрес-діагностика схильності до немотивованої тривожності В. Бойка, методика самооцінки Дембо-Рубінштейна в модифікації Г. Прихожан; тест Ланже-Якубовські «Responsible Assertive Behavior»; тест В. Ромека «Упевненість у собі», а також складені нами анкети для самооцінки та експертної оцінки особливостей упевненості у собі в юнацькому віці.

Для обробки результатів було застосовано статистичні методи з використанням пакету «Statistica for Windows 20.02»: кореляційний (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена); t-критерій Стьюдента.

При узагальненні результатів констатувального етапу дослідження з використанням типологічних параметрів інтенсивності, повноти, сталості, нами було виділено гармонійні та дисгармонійні профілі особистості у юнацькому віці.

Для особистості з гармонійним видом впевненості є характерним збалансований розвиток когнітивного, емоційно-оцінювального, мотиваційно-цільового та поведінкового компоненту, який стабільно проявляється в різних сферах життя, та характеризується середньо-високими показниками інтенсивності, повноти та сталості за усіма структурними компонентами впевненості в собі. Для особистості з гармонійним видом впевненості є характерним збалансований розвиток когнітивного, емоційно-оцінювального, мотиваційно-цільового та поведінкового компоненту, що виражається у правильному розумінні впевненості в собі, визнанні важливості впевненості для розвитку та досягнення цілей; мотивації до успіху; адекватній самооцінці; невисокому рівні тривожності; ініціативі в соціальних контактах і соціальній сміливості, стабільності поведінкових проявів упевненості в собі.

Дисгармонійний профіль поділяється на підвиди: самовпевнений, невпевнений та розбалансований.

Дисгармонійний вид поділяється на підвиди: самовпевнений, невпевнений та розбалансований. До самовпевненого виду відноситься особистість, для якої притаманні дуже високі показники інтенсивності, сталості та повноти всіх структурних

компонентів впевненості в собі, що проявляється через неадекватно завищену самооцінку, зверхність, перебільшення власних можливостей, агресію.

Розбалансований вид пов'язаний з нерівномірно розвиненими показниками інтенсивності, сталості та повноти структурних компонентів впевненості в собі (на середньо-високому рівні знаходиться лише один, два або три компоненти). Він поділяється на підвиди:

- демонстративний (середньо-низькі показники впевненості за усіма структурними компонентами, окрім поведінкового та експертної оцінки). Особистість з демонстративним видом лише демонструє впевненість оточуючим, а насправді почуває себе невпевнено, що виражається у високому рівні тривожності, мотивації до уникнення невдач;

- мотиваційний (середньо-високі показники лише за мотиваційно-цільовим компонентом). Для досліджуваних, що відносяться до даного виду, характерна внутрішня потреба у впевненості, мотивація до успіху, розвинені суспільно значущі цілі та соціоцентричність;

- емоційний (середньо-високі показники лише за емоційно-оцінювальним компонентом) характеризується високим рівнем самооцінки, стеничності, домінуванням операційних труднощів над особистісними, низьким рівнем тривожності;

- пізнавальний (середньо-високі показники лише за когнітивним компонентом). Вищевказаний вид характеризується правильним та осмисленим розумінням сутності впевненості в собі, вмінням розпізнавати впевнену поведінку, але через слабку розвиненість решти компонентів не в змозі в повній мірі проявити власну впевненість;

- когнітивно-мотиваційний (розвинений когнітивний і мотиваційний компонент при недостатньо розвиненому емоційно-оцінювальному та поведінковому компонентах) характеризується осмисленим розумінням впевненості в собі та володіє здатністю правильно розрізнити впевнену, невпевнену та агресивну поведінку, високою мотивацією до успіху, суспільно значущими цілями та соціоцентричністю;

- когнітивно-емоційний (сформовані когнітивний і емоційно-оцінювальний, недостатньо сформовані мотиваційно-цільовий і поведінковий компоненти). Даному виду притаманні осмислене розуміння впевненості в собі, вміння розрізнити впевнену, невпевнену та агресивну поведінку, низький рівень тривожності та адекватний рівень самооцінки;

- когнітивно-поведінковий (сформовані когнітивний та поведінковий компоненти, недостатньо розвинені емоційно-оцінювальні та мотиваційно-цільові складові). Особистість, що відноситься до даного виду, правильно розуміє поняття «впевненість у собі», має високий рівень соціальної сміливості та може вміло реалізовувати власні знання у нових соціальних контактах;

- мотиваційно-емоційний (сформований емоційно-оцінювальний та мотиваційно-цільовий компоненти при недостатньо розвинених когнітивному та поведінковому) характеризується високим рівнем мотивації до успіху, низьким рівнем тривожності, високою самооцінкою, проте не завжди може правильно розуміти поняття «впевненість у собі»;

- мотиваційно-поведінковий (сформований мотиваційно-цільовий і поведінковий компоненти при недостатньо розвинених когнітивному та емоційно-оцінювальному). Цей вид має високу мотивацію до успіху, розвинену енергійність та інтернальність, ініціативу в соціальних контактах та соціальну сміливість;

- емоційно-поведінковий вид (сформований емоційно-оцінювальний і поведінковий компоненти при недостатньо розвинених когнітивному та мотиваційно-цільовому) виявляється у адекватній самооцінці, розвиненій стеничності, домінуванні операційних

труднощів на особистісними, розвиненими навичками впевненої поведінки;

– інтуїтивний (розвинені усі компоненти, крім когнітивного) даний вид характеризується низьким рівнем розпізнавання та розуміння поняття «впевненість у собі», проте завдяки середньо-високому рівню розвитку інших компонентів особистістю у різних галузях життя неусвідомлено поводить себе впевнено;

– немотивований (розвинені усі компоненти, крім мотиваційно-цільового). Даний вид поєднує у собі осмислене розуміння впевненості, відсутність високої тривожності, адекватну самооцінку, розвинені навички впевненої поведінки, проте для нього характерне домінування особистісно-значущих цілей над суспільно значущими, егоцентричність, низький рівень мотивації до успіху;

– емоційно-нестійкий (добре розвинені усі компоненти, за винятком емоційно-оцінювального). Цьому виду властиве вірне, осмислене розуміння впевненості в собі, мотивація до успіху, соціоцентричність, домінування суспільно значущих цілей, соціальна сміливість та ініціатива в соціальних контактах, енергійність та інтернальність, проте людина характеризується підвищеним рівнем тривожності, низькою самооцінкою, астеничністю, домінуванням особистісних труднощів над операційними;

– прихований (добре розвинені усі компоненти, за винятком поведінкового). Цей вид поєднує у собі високий рівень осмисленого розуміння впевненості в собі, низький рівень тривожності, та високу необхідність у власній впевненості, соціоцентричність та суспільно значущі цілі, проте людина не проявляє впевненість у собі або не володіє достатнім поведінковим репертуаром, соціальною сміливістю та ініціативою в соціальних контактах;

Невпевнений вид характеризується низькими показниками інтенсивності, сталості та повноти розвитку всіх структурних компонентів впевненості в собі, що виражається у постійних сумнівах, зневірені у власних силах, сильній орієнтації на інших людей та пошуку в них підтримки, схильності до безпідставної тривожності, спрямованості на уникнення невдач; не достатньо розвинених навичках упевненої поведінки та не усвідомленні їх важливості у житті людини. Він поділяється на:

– невпевнений (характеризується низькими показниками усіх структурних компонентів за винятком, в окремих випадках, когнітивного).

– дуже невпевнений (дуже низькі показники за всіма структурними компонентами).

У результаті констатувального діагностичного дослідження нами було виявлено переважання дисгармонійного профілю впевненості у собі в юнацькому віці. У дисгармонійному профілі було виявлено самовпевнених досліджуваних – 8% і 4%; невпевнених – 7% і 8% респондентів (відповідно у першій і другій експериментальній групі). Розбалансований вид впевненості в собі за результатами діагностування було виявлено у 73% досліджуваних старшокласників і у 77% студентів, серед якого у першій експериментальній групі найпоширенішим є емоційний, мотиваційно-емоційний, інтуїтивний види, у другій експериментальній групі – емоційно-поведінковий, інтуїтивний, пізнавальний, емоційний види.

Гармонійно впевнений вид впевненості в собі було виявлено у 12% досліджуваних раннього юнацького віку і 11% респондентів власне юнацького віку. При цьому гармонійно впевнених юнаків було виявлено більше (12%), ніж дівчат (5%). У хлопців більше представлені емоційно-поведінковий, невпевнений та прихований види впевненості в собі, у дівчат – емоційний, мотиваційно-емоційний, емоційно-поведінковий, пізнавальний, демонстративний, емоційно-нестійкий та інтуїтивний.

Таким чином, можна зробити висновок, що у юнацькому віці, в цілому, досить розвинена емоційно-оцінювальна складова впевненості в собі, що, безперечно, засвідчує про переважання високої самооцінки, стійкості (що виражається у

позитивних емоцій, які супроводжують впевнені дії та вчинки), домінування операційних труднощів над особистісними, невелику схильність до тривожності. При цьому слід зазначити, що у ранньому юнацькому віці спостерігається тенденція до зростання мотиваційно орієнтованих, а у власне юнацькому віці – до когнітивно орієнтованих видів впевненості в собі.

Аналіз результатів проведеного психологічного діагностування дозволив виділити специфіку розвитку структурних компонентів впевненості у собі в юнацькому віці. Зокрема, дослідження когнітивного компоненту виявило невисокий рівень його розвитку, що проявляється у неправильному розумінні феномена впевненості в собі, недостатньо розвиненій спроможності розрізняти впевнену, невпевнену та агресивну поведінку. При цьому вказана тенденція виявилася більш характерною для хлопців раннього юнацького віку.

Результати діагностування емоційно-оцінювального компонента показали, що впевненість у собі в юнацькому віці характеризується переважанням стенічності (що засвідчує загальну тенденцію до домінування позитивних емоцій, пов'язаних із власною впевненістю у собі) та високої самооцінки. Досліджувана вибірка дівчат характеризується вищим рівнем астенічності та виникненням особистісних труднощів, вищим рівнем тривожності а також нижчим рівнем самооцінки порівняно з юнаками, що засвідчує їхній нахил до безпідставних страхів, сором'язливості, занепокоєння та піддавання панічному настрою. У досліджуваних студентів спостерігається тенденція до зростання немотивованої тривожності порівняно зі старшокласниками.

Особливості мотиваційно-цільового компонента в юнацькому віці виявляються в переважанні мотивації успіху, готовності приймати на себе відповідальність і прагненні до досягнень, ініціативності, цілеспрямованості (що більш яскраво виявляється в хлопців, ніж у дівчат), а також домінуванні особистісно значущих цілей над суспільно значущими (що виражається у прагненні до самостійності та незалежності, досягненні своїх бажань і планів, розвитку власних здібностей, самовдосконаленні). Впевнена поведінка молоді також спонукається почуттям обов'язку, наміром краще освоїти певну справу, бажанням заслужити схвалення від інших людей, тобто характеризується домінуванням соціоцентричності над егоцентричністю.

Поведінковий компонент упевненості в собі в юнацькому віці характеризується розвиненою ініціативою у соціальних контактах, соціальною сміливістю; екстернальністю та енергійністю. За шкалою «Аенергійності» спостерігаються вищі статистично значущі показники в досліджуваних дівчат, які загалом вирізняються недостатньою рішучістю, розгубленістю в нових ситуаціях і тому потребують підтримки.

3. Висновки

При узагальненні результатів констатувального етапу дослідження з використанням типологічних параметрів інтенсивності, повноти, сталості, нами було виділено гармонійні та дисгармонійні профілі розвитку впевненості в собі у юнацькому віці. Для особистості з гармонійним видом впевненості є характерним збалансований розвиток когнітивного, емоційно-оцінювального, мотиваційно-цільового та поведінкового компоненту, який стабільно проявляється в різних сферах життя. Дисгармонійний профіль поділяється на підвиди: самовпевнений, невпевнений та розбалансований.

У констатувальному експерименті нами було виявлено переважання дисгармонійного профілю впевненості у собі в юнацькому віці, серед якого найпоширенішим виявився розбалансований вид. Отримані результати діагностування дозволили нам виявити юнаків і дівчат з недостатнім та надмірним рівнем розвитку впевненості в собі, які потребують подальшої індивідуальної та групової корекційно-розвивальної роботи.

Література

1. Вайнер И. В. Индивидуальные различия в проявлении субъективной уверенности и особенностях решения психофизической задачи // Проблемы дифференциальной психофизики / [под ред. К. В. Бардина]. – М., 1991. – С. 71-92.
2. Высоцкий А. И. К развитию настойчивости у подростков / А. И. Высоцкий // Проблемы психологии воли : материалы IV научн. конференции. – Рязань, 1974. – С. 100-102.
3. Кудинов С. И., Русакова Н. Г. Психологический анализ типологических проявлений организованности личности // Вестник РУДН. – 2007. – № 2. – С. 24-32. – Серия: Психология и педагогика.
4. Мішечкіна М. С. Онтогенетичний вимір впевненості в собі як соціально значущої якості / М. С. Мішечкіна // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. : Мартинюк М. Т.]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Ч. 4. – С. 185-193.
5. Ромек В. Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии / В. Г. Ромек // Психологический вестник РГУ, 1996. – Выпуск 1 (Ч. 2). – С. 132-146.

Вплив зміни умов діяльності в сучасній освітній системі на розвиток фрустрації вчителя загальноосвітньої школи

Ірина Остопольц

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Г. Батюка, 19

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: irinaostopolets@gmail.com

***Abstract.** The article reveals the reasons and factors of the frustration of the teachers of the school. It is shown that most of the working day of teachers takes place under tense conditions. The frustration of a teacher is conditioned by the special situations of their professional activity. Stress factors potentiate the frustration of teachers. Frustrated and emotionally unstable teachers negatively affect students and are not able to perform their functions qualitatively. Frustration occurs when communicating with people. Difficulties in communicating with students and school administration often cause frustration. Diagnosis of teachers has shown that they often have frustrations in their professional activities. They are strained by insufficient material base of the school, low status of the teacher's profession, uncertainty in the future, difficulties in performing professional functions and high responsibility for their consequences, etc.*

***Key words:** frustration, stress factors, pedagogical activity of the teacher.*

1. Вступ

Останнім часом у нашій країні відбувся цілий ряд соціальних та економічних перетворень, які без сумніву накладають відбиток на функціонування і розвиток освітньої системи. Це, насамперед, багатоплановість і динамічність соціальних процесів, усунення авторитарної ідеологічної одноставності, руйнування соціальних стереотипів суспільної свідомості, переоцінка цінностей, зростаюча жорсткість умов економічного життя та ін. Національна система освіти формується в умовах значних зрушень і у духовному просторі суспільства. Ці перетворення впливають і на навчально-виховний процес, потребуючи активізації психологічних ресурсів педагогів у плані формування стійкості та емоційної врівноваженості в складних умовах життєдіяльності.

1.1. Методологія

Психологічні дослідження педагогічної діяльності свідчать про те, що вона тісно пов'язана з емоційною сферою. Специфіка цього зв'язку зумовлена не тільки інтенсивними процесами міжособистісної взаємодії, а, насамперед, тим, що педагогічна діяльність є емоційно напруженою та стресогенною.

Так, Р.Макаревич за результатами анкетування вчителів установив, що більша частина їх робочого дня (66,2%) протікає в напружених умовах діяльності. Найбільш напруженими є ситуації спілкування вчителя з учнями, організація та проведення позакласних навчально-виховних заходів, керівництво самостійною роботою школярів та інше. Більшість опитаних вказують на хвилювання, які важко перебороти волевовими зусиллями, розгубленість, нервозність, погіршення самопочуття. 50% опитаних відмітили погіршення результатів їх діяльності внаслідок надмірної напруженості; 35% – вказали на зниження працездатності, 20% – на виникнення нехарактерних помилок, які самими респондентами в процесі діяльності не помічаються[3].

На думку Є.Рогова, саме напруженість педагогічної діяльності є одним із найважливіших факторів, які деформують особистість вчителя. [8]

Дуже цікавими, на наш погляд, є дослідження О.Прохорова, який вивчав особливості особистісних характеристик та психічних станів у представників різних професій, зокрема, у бізнесменів, адміністративних робітників, інженерів, продавців, працівників телецентру, журналістів, викладачів і вчителів школи [6]. Результати дослідження цього автора показали, що у вчителів показники фрустрованості найвищі в порівнянні з аналогічними характеристиками інших категорій досліджуваних. Так, найнижчі показники фрустрованості були виявлені у адміністративних робітників та продавців – 2.7, у інженерів-дослідників – 4.5, у журналістів та підприємців на рівні 4.7, у робітників телецентру 5.8, у педагогів – 6.3. Цей факт підтверджує, що фрустрованість педагогів, крім інших, зумовлена і специфікою їх професійної діяльності.

Результати емпіричних даних О.Прохорова цікаві для нас ще й тим, що вони дають можливість порівнювати показники деяких особистісних характеристик у представників різних професійних груп. Так, у педагогів були визначені найвищі показники за такими характеристиками: невірноваженість та прагнення до стабільності, особистісні проблеми та внутрішні конфлікти, моральні установки, авторитарність, фрустрація, виснаження та вигорання. Найнижчі бали вони отримали за такими шкалами, як мотив досягнення, саморегуляція, самоповага та навички спілкування.

О.Щербаков вважає, що стрес-фактори, які потенціюють розвиток фрустрованості у педагогів, впливають із самих функцій педагогічної діяльності: 1) інформаційної; 2) мобілізаційної; 3) розвиваючої; 4) орієнтаційної; 5) комунікативної; 6) конструктивної; 7) організаційної; 8) дослідницької [9].

Л.Аболін вказує, що найбільш стресогенними факторами є високий динамізм педагогічної діяльності та брак часу [1].

Причинами емоційної нестійкості багато авторів називають новизну, незвичність, невизначеність ситуацій педагогічної діяльності. (А.Реан, О.Баранов та ін.) [7].

М.Лакін – один із відомих дослідників стресу у викладачів – вказує на такі специфічні стрес-фактори, які характерні для педагогічної діяльності:

- зміни мікросоціальної ситуації (розриви стосунків, групування та інше);
- взаємодія з різноманітними соціальними групами (учні, батьки, колеги);
- рольова невизначеність (різноманіття соціальних ролей, соціально-рольових очікувань);
- поведінка дітей (девіантність, педагогічна запущеність, тощо);

- сприймання та осмислення одночасних комунікацій різноманітного виду [10].

В цілому, для педагогічної діяльності характерна дія всіх класичних чинників фрустрації, описаних в сучасній концепції стресу:

1. Соціальна оцінка (симпатії-антипатії учнів, оцінка вчителя батьками, колегами, тощо).

2. Фізична загроза. Відчуття фізичної загрози може виникати у вчителя при сприйнятті ним певних умов, чи аспектів організації праці в школі. Наприклад: типовий для школи підвищений рівень шуму, загроза захворювання у зв'язку з високою контактністю з учнями та інше.

3. Невизначеність. В педагогічній діяльності позитивним є те, що професія вчителя – творча, педагог може сам моделювати стратегію й тактику своєї роботи. Але при цьому у нього виникає ризик позбавлення психічного комфорту, так як будь-яка ситуація, яка потребує від людини вибору і створення чогось нового, є напруженою.

4. Повсякденна одноманітність. Одним із найважчих аспектів роботи вчителя є багаторазовість повтору одного і того ж навчального матеріалу, інформації, тощо. При цьому йому треба бути широко зацікавленим в матеріалі, який він передає дітям. Для багатьох вчителів така ситуація може стати фруструючою.

Педагогічна діяльність відноситься до професій соціономічного типу, в якому провідну роль відіграє спілкування. Воно є основним засобом, завдяки якому здійснюється реалізація завдань навчання та виховання, адже саме особливості взаємовідносин учасників педагогічного процесу визначають у кінцевому результаті можливість досягнення стратегічної мети освіти – формування особистості як самоцінної, здатної до саморозвитку і самовдосконалення, самодостатньої істоти. Від того, на якій основі і як здійснюється спілкування вчителя з дітьми, колегами, батьками, залежить весь процес навчання та виховання школярів.

Дослідження, проведені М.Мкртчяном, В.Ольшанським, І. Остополець, О.Орловим, О.Прохоровим та ін., показують, що фрустрація – це явище, яке часто зустрічається у стосунках між учнями та вчителем, оскільки учень безпосередньо є об'єктом праці педагога. [5]. Специфіка цього об'єкта полягає в тому, що він не тільки здатний сприймати те, що йому передається вчителем, а й сам проявляє активність. Він, в свою чергу, також здійснює певний вплив на суб'єкта професійної діяльності. В результаті такої взаємодії почасти відбуваються зміни в емоційно-вольовій сфері не тільки учня, а й вчителя.

Аналогічної точки зору дотримуються колектив дослідників проблеми педагогічної майстерності під керівництвом І.Зязюна, Г.Ковальов, Я.Коломинський, О.Кондратенков, С.Кондратьєва та інші. Вони наголошують на можливості виникнення ускладнень в стосунках вчителя та учнів через низький рівень психолого-педагогічної культури та психічних станів педагога.

Культура емоційних станів вчителя, його особистісні властивості набувають суттєвого значення у навчально-виховному процесі, виступають важливим фактором, який впливає на ефективність роботи педагога. Як зазначає О.Щербаков«... немає іншої галузі людської діяльності, як педагогічна, де на результатах роботи так сильно відбивалися б особистісні властивості самого вчителя, його світогляд, витримка, саморегуляція» [9, с.9].

У зв'язку з цим, дуже важливо знати, як вчитель сприймає блокування своєї діяльності.

В контексті вивчення даної проблеми для нас видаються цікавими емоційні та поведінкові реакції педагогів, які виникають за умов дії особливих обставин критичної ситуації.

Низький рівень психологічної культури, розвитку комунікативних здібностей, навичок саморегуляції призводить до того, що значна частина педагогів страждає хворобами стресу – соматичними та нервово-психічними розладами, на чому особливо наголошує Л.Мітіна [4]. Це, в свою чергу, є основною причиною невротизації школярів, які значну частину свого життя проживають в невротизуючому середовищі, що створюється вчителями. Адже, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, невротизація школярів під час навчання в школі за останні роки зросла майже в десять разів.

М.Левітов встановив закономірність, яка має важливе значення для виховного процесу, а саме – формування нових рис характеру в більшості випадків здійснюється через перехідний етап психічних станів. Їх повторення призводить до закріплення певних рис та властивостей. Психічні стани, що переживаються педагогом, відбиваються на дітях, які схильні до наслідування [2]. Отже, фрустрованість однієї людини впливає на іншу, замикаючи коло. Така ситуація ще більше “підігріває” та “накаляє” обставини в процесі взаємодії і заважає нормальному перебігу спілкування.

Таким чином ми можемо стверджувати, що фрустрація дуже поширене явище в педагогічній діяльності вчителя, зумовлене, крім інших, її специфікою. Фрустрованість вчителя впливає не тільки на прийняття педагогічного рішення в напружених ситуаціях діяльності, а й на міжособистісну взаємодію в навчально-виховному процесі, загальне самопочуття.

2. Результати дослідження

Нами проводилося опитування вчителів (методика «20 висловлень», розроблена О.Дроботом та М.Заброцьким) з метою з'ясування основних труднощів, з якими зустрічаються педагоги в своїй професійній діяльності, включаючи самоопис вчителями ситуацій фрустрації, які виникають у педагогічній діяльності, також використовувався варіант методики незакінчених речень, модифікованої нами відповідно до мети дослідження.

Комплексне використання прямих та проєктивних методів дозволило глибше вивчити основні причини та труднощі, які сприяють зростанню напруженості педагогічної діяльності вчителя, виявити основні об'єкти і причини негативних переживань та змістовно інтерпретувати їх.

Однією з актуальних проблем сучасної школи педагоги вважають відсутність інтересу до навчання та недисциплінованість учнів. Шум, незацікавленість школярів, низька мотивація навчальної діяльності були відзначені 84% респондентів (147 осіб.) від загальної кількості опитаних. Ці вчителі вказують, що така ситуація дезорганізує діяльність під час уроку, викликаючи в них стан фрустрації.

Наведемо приклади відповідей вчителів.

Олена Іванівна (стаж 4 роки): “Більшість учнів не зацікавлені в навчанні і приходять до школи в основному для того, щоб поспілкуватися з товаришами”;

Зоя Михайлівна (стаж 33 роки): “За останні роки, в середньому, діти стали набагато гірше вчитися. Їх дуже важко зацікавити предметом”.

Борис Вікторович (стаж 41 рік): “Учні часто шумлять на уроках, не слухають вчителя, а інколи і відмовляються виконувати завдання.”

Фрустрованість вчителя також провокують ситуації, коли учні виявляють настирливу непорозумілість, неувважність, демонструють агресію.

Крім вище названих труднощів вчителями були особливо відзначені ще й такі, як:

- недостатня матеріальна база школи, відсутність нових підручників у достатній кількості, посібників, технічних засобів навчання, навчальної, художньої та методичної літератури і т.д.;

- велика наповненість класів та робота в дві зміни;
- несприятливий психологічний клімат в педагогічному колективі і, особливо, стосунки з керівництвом школи, відділами народної освіти;
- труднощі в спілкуванні з батьками, які часто перекладають відповідальність за виховання дітей на школу, а самі не приділяють належної уваги своїм дітям. Відсутність наступності у вихованні родини і школи;
- низький соціальний статус вчителя в сучасному суспільстві;
- «принизливо» маленька заробітна плата педагога.

Наведемо приклади відповідей вчителів.

Ольга Іванівна (стаж 8 років). “Надзвичайно мало методичної літератури, яка так необхідна для роботи з дітьми. Придбати її майже неможливо та й коштує дорого (відносно зарплати вчителя). Використання Інтернет-ресурсів також обмежене через нестаток технічних засобів”.

Ірина Вікторівна (стаж 22 роки): “Важко порозумітися із сучасними батьками учнів. Більшість із них вважають, що школа повністю відповідає за навчання та виховання їхніх дітей і зовсім не займаються дітьми вдома, не цікавляться їх навчанням”.

Олеся Михайлівна (стаж 1 рік): “Деякі діти кажуть: “Навіщо ця школа? Все одно ніхто не знає, що буде в майбутньому. Може, ці знання і не знадобляться”.

Ігор Михайлович (стаж 6 років): “Важко працювати в жіночому колективі. Жінки дуже емоційні, нестримані, часто конфліктують. Це дуже заважає роботі”.

Раїса Дмитрівна (стаж 38 років): “Останнім часом дуже змінилися суспільні цінності, та й статус вчителя значно знизився”.

На перше місце серед причин, що викликають стан фрустрації, педагоги ставлять високу напруженість, викликану тим, що кожного дня їм доводиться оперативно вирішувати різноманітні педагогічні задачі. Ці задачі у своїй більшості імовірного типу. При цьому, як відзначають педагоги, існує можливість помилки, за яку вчитель несе повну відповідальність.

Аналіз асоціацій за тестом “Незакінчені речення” показує, що найбільш афектогенними зонами для вчителів є взаємини з адміністрацією й учнями.

Наприклад: речення «Коли до мене наближається директор школи, чи завуч, я ...» багато вчителів продовжили так «... я дуже хвилююся», «...я розгублююся», «...я очікую неприємності» і т.д. Речення «В школі мої учні...» деякі вчителі продовжили так «...поводяться дуже погано і заважають іншим працювати», «...не хочуть вчитися, їм це не треба». Фраза «У взаєминах з учнями мені часом...» актуалізують позитивні емоції лише в 43,2% опитаних (77 чоловік).

Інші відповіді досліджуваних вчителів дозволяють нам констатувати факт переваги почуття провини, спрямованого на себе в 50% (92 особи)У42,4% (78 чоловік) звинувачення спрямовані на учнів та їхніх батьків.

Однак, цікавим фактом, на наш погляд, є те, що багато вчителів відзначають, що більше всього в роботі їм подобається спілкування з учнями (76,6% всіх досліджуваних). При цьому 44% (81 особа) шкодують, що їм бракує компетентності в спілкуванні, психологічних знань про те, як раціонально керувати процесом спілкування з учнями. Більшість респондентів стверджують, що не можуть керувати своїми емоціями в процесі спілкування. Вони інколи “програють” через те, що під впливом емоцій не можуть швидко й правильно знайти адекватне рішення в напруженій ситуації педагогічної діяльності.

Наведемо приклади відповідей вчителів.

Олена Василівна (стаж 13 років): “Дуже люблю дітей і свою роботу. Але інколи важко “знайти ключик” до кожної дитини, недостає психологічних знань”.

Тетяна Іванівна (стаж 22 роки): “Сучасні діти відрізняються від минулого покоління. Їх питання інколи просто “ставлять в кут”. Відчуваю, що бракує знань з психології, зокрема з проблем спілкування.”

Світлана Іванівна (стаж 3 роки): “Робота вчителя дуже напружена. Інколи доводиться витратити багато часу, щоб врівноважити свій емоційний стан. Особливо важко спілкуватися з батьками, які не хочуть піклуватися про своїх дітей”.

3. Висновки

Таким чином, соціальні й економічні перетворення в нашій країні за останні роки призвели і до змін у сучасній освітній ситуації. Серед причин, що викликають тривогу і фрустрацію, більшість опитаних відзначають невпевненість у майбутньому, переживання щодо низького статусу вчительської професії, низької мотивації навчальної діяльності учнів, відсутність інтересу до навчання.

На першому місці стоять причини високої напруженості професійної діяльності, зумовленої її специфікою, матеріальною незабезпеченістю, зниження престижу якісної освіти, а також страх втратити роботу і стати безробітним, невпевненість у майбутньому, переживання за долю дітей, родини тощо.

Література

1. Болин Л.М. Эмоциональная устойчивость и пути ее повышения // Вопросы психологии. – 1999. – №4. – С.141-149.
2. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний // Вопросы психологии. – 1967. – №6. – С. 118-129.
3. Макаревич Р.А. Влияние психологической напряженности на процесс общения учителей с учащимися // Психология учителя. Тезисы докладов к 7 Всес. съезду Общества психологов СССР. – М., 1989.
4. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2008. – 200 с.
5. Остополец І.Ю. Специфіка педагогічної діяльності в контексті вивчення фрустрації // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. Випуск 18 //За загальн. ред. М.Б.Євтуха, укл. О.В.Михайленко. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2011. – С. 66-69
6. Прохоров А.О. Саморегуляция психических состояний в учебной и педагогической деятельности // Вопросы психологии. – 2014. – №5. – С. 156-161.
7. Реан А.А., Баранов А.А. Факторы стрессоустойчивости учителя // Вопросы психологии. – 2007. – №1. – С. 18-23.
8. Рогов Е.И. Многоуровневость профессиональных деформаций личности в педагогической деятельности // Становление личности учителя-профессионала: проблемы и перспективы. – Ставрополь, 2003. – С. 60-61.
9. Щербаков А.И. Совершенствование системы психолого-педагогического образования будущего учителя. // Вопросы психологии. – 2011. – №5. – С. 13-21.
10. Lakin M. Interpersonal Encounter Theory and Practicin Sensitivity Training. N.Y. Mc. Yaw Mill BookLo, 1992.

Роль дистанційної освіти в процесі викладання курсу «Методика навчання української мови»

Руслана Падалка

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Г.Батюка, 19

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: ruslana-padalka@i.ua

Abstract. Remote education synthesizes in itself achievements of the theory and practice of the technique of training Ukrainian language, reveals the tasks and content of teaching and educational work of higher education institution in general and, respectively, to each group of applicants in particular; points to the leading role of a teacher in pedagogical process, aimed at all-round development of the identity of a teacher, being guided by concepts of development of remote education in Ukraine, normative legal acts on humanitarian education and distance learning in Ukraine. The new philosophy of school education implies the use of such methods of studying Ukrainian studies at Ukrainian lessons, which, along with traditional didactic functions (informative, transformational, motivational, systematic, integrative, self-checking, developmental, educational, etc.) would fulfill new ones (the function of development of an independent cognitive activity of students in the information space, the function of development of key and subject competencies).

The teacher's model in the course of distance learning as a generalized image of a qualified professional, will be a sample and an incentive for increase in level of professional competence of language and literature teachers. Mastering of specialty happens during training in higher education institution, and has application in professional and pedagogical activity, and is estimated through authority, reputation and professional image of an educator in general and a teacher in particular. The practical value of the results is that they can be used during the remote learning of the sections of modern Ukrainian language. The results obtained can be used in the research work of both teachers and students.

Keywords: remote education, integration, technique, professional competence, Ukrainian lessons.

1. Вступ

Дистанційна освіта синтезує в собі здобутки теорії та практики методики навчання української мови, розкриває завдання та зміст навчально-виховної роботи вишу в цілому і, відповідно, кожної групи здобувачів зокрема; вказує на керівну роль викладача в педагогічному процесі, яка спрямована на всебічний розвиток особистості педагога, спираючись на концепції розвитку дистанційної освіти в Україні, нормативно-правові акти щодо гуманітарної освіти та дистанційного навчання в Україні. Нова філософія шкільної освіти передбачає використання таких методів та прийомів навчання української мови, які водночас із традиційними дидактичними функціями (інформативною, трансформаційною, мотиваційною, систематизувальною, інтегративною, функцією самоконтролю, розвивальною, виховною тощо) виконували б ще й нові (функцію розвитку самостійної пізнавальної діяльності учнів в інформаційному просторі; функцію розвитку ключових і предметних компетентностей). Практична цінність одержаних результатів полягає в тому, що їх можна буде використати під час дистанційного вивчення розділів сучасної української мови. Отримані результати можна застосовувати в науково-дослідній роботі як учителів, так і студентів / учнів.

1.1. Методологія

Насамперед, основою впровадження дистанційного навчання є положення теорії педагогічних систем і теорії неперервної професійної освіти (Ю. Бабанський,

В.Беспалько, Н. Ничкало, В. Олійник та інші), положення сучасної теорії цілісного процесу навчання як активної взаємодії педагога та учнів (Ю.Бабанський, В. Беспалько, Н. Волкова, та інші), наукові узагальнення щодо структури педагогічної діяльності та специфіки професійної праці вчителя (Н.Амінов, В. Беспалько, Н. Крюкова, Н.Кузьміна та інші), положення теорії дистанційного навчання (О. Андреев, В. Волков, В.Кухаренко, О. Околелов, В.Олійник, П.Стефаненко, А. Хуторський та інші). Теоретичним підґрунтям розв'язання поставленої проблеми є науково-педагогічні засади дистанційного навчання вітчизняних науковців (В.Кухаренко, В. Олійник, В.Рибалко, Н. Сиротенко, П. Стефаненко), а також у працях зарубіжних дослідників (Р.Бел, Дж. Блумстук, Д. Кіган, Дж. Коумі) та російських (О.Андреев, М. Моїсеєва, Є.Полат, В. Солдаткін, А. Хуторської та ін.). Як зауважила Рукавішнікова О.В., форми дистанційного навчання (ДН), коли викладач і студент розділені відстанню та часом, наприклад, кореспондентське навчання, існували на Заході ще з 1840-их рр., робилися спроби їх теоретичного обґрунтування провідними вченими в цій галузі, але тільки в кінці 1960-их років почала створюватися теоретична база ДН [4].

2. Результати дослідження

Дистанційне навчання – сукупність сучасних технологій, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) від тих, хто навчає, до тих, хто навчається. Основними принципами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія в процесі роботи, надання студентам можливості самостійного освоєння досліджуваного матеріалу, а також консультативний супровід у процесі дослідницької діяльності дає змогу навчатися на відстані, за допомогою диспутів експертів із кількох країн, за відсутності викладача [3]. Основну роль у здійсненні дистанційного навчання відіграють сучасні інформаційні технології. Зауважимо, що педагог, який створює будь-яку дистанційну програму, особливо освітню, завжди орієнтується на майбутнє, намагаючись випередити час і визначити перспективи розвитку. Але прогнозування стає успішним лише за умови врахування як досвіду сьогодення, так і минулого. Дистанційній освіті передувала ціла епоха досліджень, було накопичено значний науковий потенціал, який потребує свого узагальнення й осмислення з позиції можливості практичної реалізації наукових ідей на відстані, у віртуальному просторі.

У сучасній Україні педагоги мають право самостійно обирати програму дистанційного навчання з комплексу варіантних програм, затверджених Міністерством освіти і науки України, а також розробляти та впроваджувати власні. В останні роки наукові колективи вишів та загальноосвітніх закладів створили низку сучасних дистанційних програм, що збереже систему відносин «викладач-студент» та «учитель-учень». Науково та методично обґрунтована програма покликана синтезувати історичні надбання, нові досягнення теорії та практики гуманітарної освіти, актуальні суспільні вимоги до неї, відповідати особливостям сучасної науки про мову, забезпечувати гармонійний розвиток як педагога, так і студента/учня.

Модель педагога в процесі дистанційного навчання, як узагальнений образ фахівця найвищої кваліфікації, буде зразком та заохоченням для підвищення рівня професійної компетенції учителів-словесників. Опанування фахом відбувається в період навчання у виші, а має застосування в професійно-педагогічній діяльності, оцінюється через авторитет, репутацію, професійний імідж педагога в цілому та викладача зокрема.

У професійній діяльності педагога сьогодні простежується як методичне, так і наукове зростання, яке пов'язане з осмисленням змісту діяльності, вибором методів і форм, виробленням професійно-особистісного стилю викладача. Цей стиль має відображення і в структурі всього дистанційного курсу. Визначення основних напрямків модернізації професійної освіти в Україні, зокрема й дистанційної освіти,

неможливе без урахування її мети – формування компетентного, висококваліфікованого конкурентоспроможного спеціаліста, який буде відповідати міжнародним вимогам і стандартам якості. Важливу роль у цьому процесі відіграють учителі/викладачі-практики, які покликані забезпечувати ефективну діяльність вишу чи загальноосвітнього закладу, де цілеспрямовано виховується й розвивається особистість, а це відповідно підносить рівень вимог держави й суспільства до особистісно-професійного розвитку педагогів. Саме цим визначено успішність виконання соціального замовлення держави й потреб суспільства щодо підготовки гуманних, компетентних спеціалістів. Ураховуємо, що на сучасному етапі навчання української мови у виші розширюються функції системи «викладач-студент», пов'язані з пошуковою, науково-дослідницькою, соціальною, культурно-просвітницькою діяльністю обох суб'єктів навчання. На сучасному етапі розвитку української мови ставляться принципово нові вимоги до підвищення фахової підготовки вчителя української мови: підготовка творчого вчителя, здатного здійснювати комунікативно зорієнтоване навчання, формувати розвинену мовленнєву особистість, творчо застосовувати інноваційні технології навчання української мови, проводити дослідницьку роботу з методики навчання української мови.

Дистанційний курс «Методика навчання української мови» спрямований на саморозвиток здобувача, осмислення ним нових освітніх концепцій навчання української мови у виші та старшій школі, оволодіння найоптимальнішими технологіями навчання, а водночас – технологіями власного інтелектуального розвитку. Насамперед, здобувач ознайомлюється із загальною інформацією про курс. Відкрито форум «Ви запитуете – ми відповідаємо». Темі форуму повсякчас поновлюються: «Концептуальні засади освіти України», «Вимоги до підручника з української мови», «Про заклади освіти» тощо. Вихід у чат уможливує онлайн-спілкування як зі студентами, так і з зареєстрованими гостями сайту. Сам курс складається з трьох основних блоків: теоретичного, практичного та блоку для самоосвіти. У теоретичному блоці використано такі ресурси, як «книга», «сторінка», «файл» та вміщено теми:

- проблема вдосконалення курсу «СУМ»;
- рідномовний підхід до професійної підготовки філологів;
- програми, підручники, посібники з української мови;
- комунікативне спрямування в навчанні рідної мови в старшій школі;
- основи мовленнєвої діяльності студентів-філологів;
- нові технології під час проведення лекцій, семінарських, практичних занять із розділів курсу «СУМ»;
- форми контролю навчальної діяльності студентів;
- риторика: завдання, методи навчання;
- роль і місце навчально-дослідної та науково-дослідної роботи студентів (конспекти, реферати, доповіді, конкурси, олімпіади, курсові роботи, роботи на конкурсах, конференції) у галузі лінгводидактики вищої школи.

Блок аудиторної роботи уможливує практичне відпрацювання умінь та навичок, залучаючи такі види діяльності, як: «тест», «форум», «семінар», «урок». Наприклад, педагогічна практика студентів-філологів (інструктаж щодо принципів планування уроків та занять з української мови); нові технології проведення занять у вишах (розробки занять); організація самостійної роботи студентів з курсу «Сучасна українська мова»; самостійне конспектування; колективна розробка прикладів тестів, алгоритмів та тренувальних вправ з окремих розділів курсу «Сучасна українська мова»; методичне моделювання.

Передбачено науково-теоретичну, науково-практичну, практичну та контрольну-

оцінювальну діяльність. Як наслідок, практичну роботу завершують тестові завдання.

Зміст блоку самостійної роботи зорієнтовано на стимулювання науково-дослідної, пошукової та самостійної діяльності кожного вчителя-філолога. Обов'язковим є глосарій із необхідними термінами та список питань до запланованого виду контролю. Зазначимо дидактичну доцільність використання ілюстративного матеріалу на такого типу уроках (образотворчі й умовно-графічні матеріали, малюнки чи документальні фотографії); наявність завдань, спрямованих на роботу учнів з ілюстративним матеріалом, наприклад, ремісничі справи нашого міста). Ілюстративний матеріал реалізує провідну розвивальну спрямованість, інформаційність, естетичне виконання, національний колорит та інклюзивність уроку через наочні зображення, наприклад, представленість в ілюстраціях різних соціальних груп населення. Зв'язок наочних зображень із текстами має бути дидактично обґрунтований, відповідати вивчим особливостям школярів.

Уроки української мови та українознавства виховують характер, сприяють розвитку особистості, створенню умов для самовизначення та соціалізації учня на основі соціокультурних, духовно-моральних цінностей і прийнятих у суспільстві правил і норм поведінки в інтересах людини, родини, сприяють формуванню активної громадянської позиції, любові й поваги до Батьківщини, свого народу, його мови, державних, національних, родинних цінностей, толерантному ставленню кожної людини. Важливим у цьому плані є вивчення антропомірного матеріалу на уроках української мови (під час опрацювання розділів «Лексикологія», «Лексикографія», «Словотвір»). Наприклад, здобувачі дізнаються, що невелику, але вагому частину серед автохтонних слов'янських прізвищ становлять позапарадигмальні іншомовні прізвища, що уможлиблює стверджувати про проживання в нашому регіоні значної частини іноземців-мігрантів. Тому вивчення антропомірії локального району виконує провідну виховну функцію: незалежно від етнічної, релігійної, культурної належності будь-якої людини, її громадянства, навчас міжнаціонального й міжконфесійного діалогу; виховує особистість учня, готову до ефективної міжкультурної взаємодії в нових історичних реаліях, які є пріоритетними напрямками під час підготовки особистості в умовах європейської інтеграції.

3. Висновки

Дистанційний курс може бути адресований слухачам курсів підвищення кваліфікації української мови, який переорієнтує вчителя від традиційного засвоєння знань мовної системи на засвоєння функціональних мовних одиниць у мовленні та практичне застосування їх у мовленнєвій практиці учнів – в усіх видах мовленнєвої діяльності: слуханні, читанні, говорінні, письмі. Мета дистанційної освіти в процесі навчання української мови полягає в самостійному опрацюванні знань із філологічних дисциплін, теорії та історії мовознавства, сучасних проблем мовознавства; оволодінні фаховими методиками вищої школи. Отже, зазначені тенденції дистанційної освіти в процесі розвитку професійної освіти на сучасному етапі, залучення її до загальних цивілізаційних процесів відіграють важливу роль у формуванні економічного, інтелектуального, морального й культурного потенціалу сучасного суспільства.

У статті визначено основні напрямки модернізації професійної освіти в Україні, зокрема й дистанційної освіти, яке неможливе без урахування її мети – формування компетентного, висококваліфікованого конкурентоспроможного спеціаліста, який буде відповідати міжнародним вимогам і стандартам якості. Важливу роль у цьому процесі відіграє дистанційне навчання, покликане забезпечувати ефективну діяльність загальноосвітнього закладу, де цілеспрямовано виховується й розвивається особистість, а це відповідно підносить рівень вимог держави й суспільства до особистісно-професійного розвитку педагогів. На сучасному етапі навчання української мови у вишій

розширюються функції системи «викладач-студент», пов'язані з пошуковою, науково-дослідницькою, соціальною, культурно-просвітницькою діяльністю обох суб'єктів навчання.

Література

1. Буряк В. К. Умови та засоби самоосвіти / В. Буряк // Вища школа. – 2002. – №6. – С.18–27.
2. Жевакіна Н. В. Дистанційне та заочне навчання: загальне та особливе / Н.В.Жевакіна // Динаміка наукових досліджень: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Т.8. Педагогіка. – Д.: Наука і освіта, 2002. – С. 13 – 14.
3. <https://uk.wikipedia.org/wiki>
4. http://www.mcppv.ho.com.ua/docs/st_rykavishnikova1.htm

Школа як центр освітньо-культурної інфраструктури об'єднаної територіальної громади

Лариса Пасечнікова

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
вул. К. Маркса, 41
м. Слов'янськ, 8400, Україна
E-mail: pasechnikova@ippo.dn.ua

***Abstract.** The article considers the importance of creating a united educational and cultural space of the united territorial community for the reform of the school, presents different views and approaches to the creation of a universal educational space. Legislative acts, which should be guided by the created educational and cultural space of the community were given, attention was paid to the algorithm of building a common educational space, the problem of communities for the creation of educational and cultural space the united territorial community was analyzed.*

***Keywords:** community educational space, local government, universal educational space, decentralization, educational district, united territorial communities, basic school, school-branch.*

1. Вступ

Розвиток освіти є одним із найскладніших, актуальних і фінансовоємних проблем сучасності. Без належної освіти держава, народ і культура не мають майбутнього. І навпаки, ефективна освіта є саме тим імпульсом, який збуджує творчість, спонукає до дії, виховує спосіб життя, відповідний до цивілізаційних форм. Сьогодні теза про те, що освіта в Україні потребує відповідних часових змін, не вимагає жодних особливих аргументів і доказів. І враховуючи адміністративно-територіальну реформу, що здійснюється в державі, слід зауважити, що й реформування освіти має відбуватися саме в контексті цієї реформи. Тобто, школа із організації, що є закритою і незрозумілою для суспільства, має стати центром освітньо-культурного осередку громади. Від так, виникає суспільна потреба в пошуку шляхів перетворення загальноосвітньої школи в центр освітньо-культурного осередку громади. Це зумовлює актуальність дослідження означеної проблеми.

1.1. Методологія

Розгляд існуючих теоретико-методологічних підходів до поняття освітньо-культурного простору засвідчує можливість з'ясування його змісту на основі вивчення підходів до визначення сутності спільного простору культури та освіти. Генезис

поняття культурно-освітнього простору в гуманітарному знанні розкрито О. Смолінською [1], в дисертаційному дослідженні якої дається різнобічний розгляд поняття «культурно-освітній простір»: як філософської категорії, через соціологічні підходи та культурологічні концепції, з позицій менеджменту, герменевтики та лінгвоконцептології. У теорії педагогіки поняття освітньо-культурного простору теж розвивалося поступово. Його відомими назвами є «дух закладу» (К. Ушинський [2, с.17]), «пам'ять суспільства» (Г. Ващенко [3, с.582]), «стиль... що живе в часі» (А. Макаренко[4, с. 519]), «духовне життя школи» (В. Сухомлинський[5, с. 73])та ін. Серед сучасних дослідників проблемою освітньо-культурного простору навчального закладу опікуються Н. Касярум, В. Кириченко, К. Крутій, І. Шендрик та ін.[6, 7, 8, 9]. Але вони розкривають лише окремі аспекти освітньо-культурного простору навчального закладу і потребують сучасного переосмислення в аспекті децентралізаційних процесів, що відбуваються в державі. З цього випливає мета статті – дослідити освітньо-культурний простір крізь призму створення об'єднаних територіальних громад в контексті адміністративно-територіальної реформи.

2. Результати дослідження

Мета статті полягає у висвітленні складових освітньо-культурного простору крізь призму створення об'єднаних територіальних громад в контексті адміністративно-територіальної реформи.

Досвід розвинутих країн і перші результати реформи в нашій державі свідчать про те, що саме на місцевому рівні краще, ефективніше та доцільніше задовольняються основні потреби та прагнення людей. Держава забезпечує стандарти надання послуг в різних сферах та гарантує права людини на певні блага, проте мета реформи, щоб в кожному конкретному місці саме на локальному рівні відбувалося створення сприятливого для громадян середовища існування, в якому різні аспекти поєднуються та комбінуються, а ресурси окремих галузей використовуються максимально ефективно у взаємному доповненні та синергії. Згідно з Концепцією Уряду України [10], результатом реформ щодо децентралізації повинна бути проста і логічна система місцевого самоврядування, яка здатна забезпечити комфортне життя жителів сіл і міст. Прийняті Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»[11] та «Про співробітництво територіальних громад» [12] надають змогу громадам ставати самодостатніми та впливати на добробут свого середовища в кінцевому результаті досягати головної мети децентралізації – підвищення якості життя кожної окремої людини там, де вона мешкає.

Найбільш поширене визначення якості життя запропоноване експертами Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, за яким якість життя – це індивідуальне співвідношення власного положення в житті суспільства в контексті культури, систем цінностей цього суспільства і цілей даного індивідуума, його планів, можливостей, міри загальної невласності [13]. Це визначення доповнюється цілим рядом об'єктивних індикаторів та критеріїв, серед яких головними є належність до певної соціальної групи, матеріальний стан, охорона здоров'я, освіта, персональна безпека, дозвілля, якість довкілля, тощо. Тобто, фактично це означає, що потрібно працювати над забезпеченням всіх критеріїв одночасно, в сукупності, не ставлячи жорстких бар'єрів – просторових або часових. Отже, якщо жорстко відокремлювати різні сфери надання послуг – освітню, культурну, туристичну, розважальну, соціальну – це не просто буде менш ефективним з економічної точки зору в умовах інфраструктурних обмежень в громаді, але й не матиме сукупного ефекту і не сприйматиметься населенням однозначно, як покращення.

На даному етапі, тобто на самому початку шляху природно вирішуються давно наболілі чисто технічні та інфраструктурні питання ремонту шкільних та дошкільних

приміщень, клубів. Додаткові кошти місцевих бюджетів та державні субвенції терміново витрачаються на ремонти дахів, утеплення, опалення та інші нагальні потреби. Це не дивно, бо якщо взяти до уваги подекуди аварійний стан закладів освіти, культури та спорту, в якому вони перебували останні декілька десятків років в селах, селищах та містечках – то цей процес є абсолютно виправданим та логічним.

Але цілком природнім є і питання щодо наступного кроку. Яким він буде? Як буде далі розвиватися громада? Як наголосив під час конференції «Україна на шляху децентралізації освіти» Віце-прем'єр-міністр – Міністр регіонального розвитку будівництва та ЖКГ Геннадій Зубко: «У громадах необхідно створити єдиний освітньо-культурно-спортивний простір. ... Сьогодні освіта без культурного простору, без наповнення змістом наших традицій є неповноцінною. ... Крім того, біля опорних шкіл ми бачимо розбудову й спортивного простору. Переконали, що створення у громадах єдиного освітньо-культурно-спортивного простору – необхідна умова для того, щоб наші діти вирости патріотами, освіченими й конкурентоспроможними».

Для створення єдиного освітнього простору в ОТГ, як було наголошено Віце-прем'єр-міністром, необхідно здійснити п'ять кроків:

- 1ий – аналіз ресурсної бази кожної окремо взятої ОТГ;
- 2ий – розробка стратегії розвитку єдиного освітнього простору громади;
- 3ий – визначення пріоритетів та черговості запуску складових освітнього простору;
- 4ий – розробка пакету проектів громади на 3-5 років аби забезпечити повноцінну інфраструктуру для якісного функціонування простору;
- 5ий – відкриття опорної школи з мережею початкових шкіл філій із забезпеченням доступності освітніх послуг для учнів усіх залучених в процес шкіл-філій.

Створення єдиного освітнього простору на рівні об'єднаної територіальної громади – це нова якість освітньої послуги, це можливість доступу до конкурентної освіти для всіх школярів, незалежно від місця проживання. Єдиний освітній простір передбачає системну комунікацію опорних шкіл на рівні кожної ОТГ із створенням поглиблених навчальних центрів на базі окремих шкіл.

Під час обговорення більшість учасників зібрання висловили точку зору, що створення локальних освітньо-культурно-спортивних просторів у громадах має базуватися не на закритті окремих закладів, а на співіснуванні різних систем та спільному використанні їх ресурсів задля успішного розвитку окремих громад і, як наслідок, українського суспільства загалом. Через створення єдиного освітньо-культурно-спортивного простору ми виходимо на абсолютно нову модель системи формування гармонійно розвиненої, духовно збагаченої, морально сформованої особистості. Це – навчання протягом життя, навчання усюди і завжди.

Рациональність та ефективність створення єдиного освітньо-культурно-спортивного простору доведено європейською та світовою практикою. В Європі на місцевому рівні застосовується інтегральний підхід до освіти, який характеризується поєднанням різних типів освіти – офіційної, неофіційної, неформальної, життєвої (спорадичної). Тобто, освітні, культурні, спортивні, дозвільні, рекреаційні ресурси на певній території (в рамках однієї громади) відкриваються для потреб всієї громади і функціонують в рамках шкільного розкладу та позашкільної діяльності в тісній співпраці з батьками, активною громадою, неурядовими організаціями та установами.

Для забезпечення цієї взаємодії в громаді мають бути створені логістичні, інфраструктурні, інформаційні передумови – діти та дорослі повинні мати можливість здобувати вичерпну інформацію про всі послуги на території громади, мати рівний та вільний доступ до тих чи інших послуг та пересуватися між об'єктами громадським транспортом по якісних дорогах. Роль місцевого самоврядування в цьому питанні є

визначною. Держава створює нормативну базу, а також можливості для покращення інфраструктури завдяки державному фонду регіонального розвитку. Також держава (МОН) розробляє моделі та підходи функціонування освіти на місцях. Але, як саме розвивати освіту, має вирішувати місцева влада і громада.

Проте основною проблемою процесу створення універсальних освітніх просторів, як і взагалі децентралізації в освіті, є те, що поки що немає чітких правил, адже саме реформування випереджає законодавче творення.

Підгрунтям створення єдиного освітньо-культурно-спортивного простору має слугувати Європейська Хартія місцевого самоврядування (1985/1998), за якою «повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачено законом. Якщо повноваження делегуються органам місцевого самоврядування центральним чи регіональним органом, органи місцевого самоврядування у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов».

Постановою від 20 січня 2016 р. Кабінет Міністрів України затвердив зміни у порядку створення освітніх округів і визначив умови функціонування загальноосвітніх навчальних закладів у рамках децентралізації [15]. Прийняті зміни покликані надати ширші повноваження об'єднаним територіальним громадам щодо вирішення питання структури мережі загальноосвітніх навчальних закладів.

Відповідно до Положення про освітній округ, ним є об'єднання навчальних закладів, закладів культури, фізичної культури і спорту, а головними завданнями округу є концентрація та ефективне використання наявних ресурсів, їхнє спрямування на задоволення освітніх потреб мешканців громади. Тобто, на цей час склалася ситуація, коли практика випереджає законодавство. Утім, концептуальні засади реформування школи загальновідомі. На прес-брифінгу в Українському кризовому медіа-центрі, що був організований Міністерством освіти і науки України та Інститутом модернізації змісту освіти, Олег Дерев'янюк, заступник міністра освіти і науки – керівник апарату, підкреслив, що Україна розробляє власну модель розвитку та управління освітою, проте орієнтується на передовий світовий досвід, зокрема Фінляндії та Сінгапуру. Освіта майбутнього в Україні передбачає поєднання отриманих теоретичних знань із здобутими практичними навичок; навчання комп'ютерній грамотності з орієнтацією на IT-спеціалізації; проведення інтегрованих уроків із використанням паспортів професій тощо. Освіта буде орієнтована на результат. Вона не тільки виховуватиме людей розумних, успішних, свідомих громадян своєї країни, але й має створити соціальні умови для навчання впродовж усього життя.

Україна перебуває на вістрі докорінних перетворень. Нормативна база в сфері освіти та місцевого самоврядування трансформується концептуально в бік загальноприйнятих в Європі принципів. Самоврядування громади на місцях отримують більше повноважень, в тому числі і у сфері освіти. На громади, на обраних ними очільників, на менеджерів місцевого самоврядування лягає більше повноважень та відповідальності. Державні органи влади також докорінно змінюють підходи в бік демократизації, підзвітності, відкритості, збільшення спроможності, прозорості у прийнятті рішень. І цей процес наразі триває. В якому напрямку розвиватиметься школа також можна зрозуміти з інших документів. Так МОН нещодавно також презентував концепцію «Нова українська школа», імплементація якої розрахована до 2029 року. Концепція має досить амбітні завдання, які полягають у введенні нових стандартів освіти в початковій, середній та старшій школі, що відповідатимуть справжнім потребам дитини, необхідності набувати сучасних компетенцій та вмінь. Тому завданням кожної громади, кожного освітнього округу, кожної школи є побудова власної стратегії розвитку в контексті змін, що відбуваються в державі. Децентралізація у сфері освіти

має безліч можливостей для особистого розвитку кожного члена громади, тому до вироблення стратегії мають бути залучені різні стейкхолдери – широка громадськість, неурядові організації, батьки, міжнародні та вітчизняні експерти через громадські слухання, особисте спілкування, екскурсії, візити тощо. Як цілком доречно зауважила міністр освіти і науки Л. Гриневич: «Школа має стати центром громади, і саме школа як центр громади є основою успішної децентралізації».

3. Висновки

Таким чином, на рівні місцевих громад через ресурсні та інфраструктурні обмеження і можливості розширюється коло функцій та завдань школи та інших наявних інституцій, що стає підставою і робить можливим застосування інтегрального підходу до освіти і реалізувати національну ідею інтегральної освіти, яка веде до максимального розкриття потенціалу особистості.

Література

1. Смолінська О.С. Теоретико-методологічні засади організації культурно-освітнього простору педагогічних університетів України [Текст] : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / О.С.Смолінська; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич, 2015. – 601 с.
2. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : [у 2 т.] / Редкол. : В.М. Столетов (голова) [та ін.]. – К.: Радянська школа, 1983. – Т.1: Теоретичні проблеми педагогіки / [упор. Е.Д. Дніпров]; за ред. О.І. Пискунова (відпов. ред.) [та ін.]. – 1983. – 488 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г.Г.Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
4. Макаренко А.С. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко. – К.: Веселка, 1986. – 604 с.
5. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості : вибр. тв. : В 5-ти т. / В.О.Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С.53-206.
6. Касярум Н.В. Освітній простір: становлення поняття / Надія Васи́лівна Касярум // Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – Вип. 12. – С. 107 – 113.
7. Кириченко В. І. Виховний простір: сутність і технологія створення [Електронний ресурс] / В. Кириченко, Г. Ковганич // Постметодика. – 2009. – № 2 (86). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Postmetodyka/2009_2/kirichenko.pdf
8. Крутій К.Л. Можливості PR-технологій і публісності у формуванні позитивного іміджу дошкільного навчального закладу [Електронний ресурс] / К.Л.Крутій. – Режим доступу: http://www.ukrdeti.com/metodrabota/mr5_4.html
9. Шендрик И.Г. Образовательное пространство субъекта и его проектирование: монография / И.Г.Шендрик. – М.: АПКиПРО, 2003. – 156 с.
10. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
11. Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
12. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
13. The WHOQOL. Group. The World Health Organization Quality of Life assessment (WHOQOL): position paper from the World Health Organization // Soc.Sci.Med. – 1995. – Vol.41. – P.1403-1409.
14. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/serpnevipedagogichni-konferenciyyi-2016.html>
15. Положення про освітній округ (затверджено Постановою Кабміну України від 27 серпня 2010 року № 777) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/79-2016-%D0%BF>

Особливості організації самостійної роботи студентів під час вивчення курсу «Соціально-педагогічне проектування»

Володимир Проскунін

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

пров. Богомольця, 24

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: proskuninvm@ukr.net

Abstract. *The article examines the problem of students' competencies' formation while taking the course "Socio-pedagogical projecting", identifies the main resources obtained during independent learning that allow comprehensive preparation of the specialist in humanities for completing tasks in professional occupation.*

Key words: *professional competency, program learning results, independent learning, projecting.*

1. Вступ

Актуальним питанням на сьогодні є формування в студентів компетентностей, пов'язаних із підготовкою цілісних проектів і програм за професійним спрямуванням, цілісного бачення проблеми й способів її вирішення за допомогою наявного інструментарію та ресурсів, що лежать у площині безпосередньої професійної роботи, здатності залучати інвесторів для надання якісніших соціальних послуг.

Отже, запропоновані напрямки, форми самостійної роботи дозволять ефективніше сформувати портфоліо майбутнього працівника соціальної сфери.

1.1. Методологія

Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти, "Зростаючий освітній потенціал суспільства забезпечить упровадження новітніх виробничих та інформаційних технологій, що дасть змогу протягом наступних 10-15 років скоротити відставання у темпах розвитку, а надалі істотно наблизитися до рівня і способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу" (Національна доктрина розвитку освіти, 2002).

2. Результати дослідження

Предметом вивчення навчальної дисципліни є процес організації проектування в практиці роботи соціального педагога та соціального працівника.

Метою навчальної дисципліни «Соціально-педагогічне проектування» є формування в студентів теоретичних знань та практичних навичок проектної діяльності.

Основними *завданнями* вивчення дисципліни «Соціально-педагогічне проектування» є:

- формування в майбутніх фахівців знань про сутність проектної технології;
- створення категоріального апарату та інформаційного забезпечення проектної діяльності;
- оволодіння студентами практичними навичками розробки та презентації проектів.

За результатами вивчення дисципліни в здобувачів повинні бути сформовані компетентності (таблиця 1).

Таблиця 1

Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач

Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач	Програмні результати навчання
<p>Загальні: здатність самостійно розв'язувати проблеми наукового підходу до проектної діяльності у соціальній сфері; здатність широко застосовувати в професійній діяльності новітні технології, підходи та інструментарій.</p> <p>Спеціальні: знання основ законодавства у соціальній роботі, основних напрямків професійної діяльності; оволодіння основами проектної технології в соціальній сфері; знання й вміння користуватися сучасними ресурсами та базами даних; знання базових понять, основних відомостей із різних напрямків роботи соціального працівника, що передбачені навчальними програмами; інтеграція теоретичних і практичних знань у практику роботи соціального працівника.</p>	<p>Здатність володіти формами наукового підходу в професійній сфері; вироблення творчих, нестандартних підходів та умінь до вирішення соціальних проблем; здатність застосування знань, норм чинного законодавства в продукуванні нових способів і форм роботи з клієнтами; здатність розуміти й продукувати нові стратегії в різних сферах професійної діяльності; здатність планувати, готувати проекти у різних сферах соціальної роботи; здатність утілювати задум у процесі підготовки, захисту й реалізації проектів і програм; здатність сприймати, відтворювати й створювати програми та проекти у професійній сфері.</p>

На вивчення навчальної дисципліни відведено 54 години / 1,5 кредити ECTS.**РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА****Основна**

- Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні / Упор. С.Я. Харченко та ін. – Луганськ, 2005.
- Колесникова И. Педагогическое проектирование / Колесникова И. – М., 2005.
- Луков В.А. Социальное проектирование / Луков В.А. – М., 2000.
- Менеджмент социальной работы: Уч. пос. для студ. // Под ред. Е.И. Комарова, А.И.Войтенко. – М.: ВЛАДОС, 2001.
- Освітні технології: Навч.-метод. посібник / О.М. Пехота, А.З.Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За ред. О.М. Пехоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003.
- Педагогическое проектирование: программа спецкурса для студентов-выпускников, магистрантов и аспирантов / Подобедова Т.Ю. – Ялта, 2004.
- Социальный менеджмент: Учеб. пособие / Попов С.Г. – М., 2000.
- Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: Навч.-мет. пос. / Г.М.Попович. – Ужгород, 2000.
- Социальная работа // Под общ. ред. проф. В.И. Курбатова: Сер. "Учебники. Уч. пос." – Ростов н/д: Феникс, 2000.
- Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді. – У 2-х ч. / За заг. ред. А.Я. Ходорчук. – К: УДЦССМ, 2001.
- Сущенко О.Р. Теоретичні й практичні основи моделювання педагогічного процесу / Сущенко О.Р. – Луганськ, 2010.
- Технология социальной работы.: Уч. пос. для студ. // Под ред. И.Г. Зайнышева. – М.: ВЛАДОС, 2000.
- Технология социальной работы: Учебник под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. – М.: ИНФРА, 2001.

- Технології соціально-педагогічної роботи / За заг. ред. А.Й. Капської. – К., 2000.
- Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: Уч. пос для студ. / Фирсов М.В., Студенова Е.Г. – М.: ВЛАДОС, 2000.
- Яковлева Н.О. Теоретико-методологические основы педагогического проектирования / Яковлева Н.О. – М., 2002.

Допоміжна

- Бедерханова В. Проблемы воспитания и развития личности. Совместная проектировочная деятельность как средство развития детей и взрослых / Бедерханова В. – СПб., 2002.
- Бушай І.М. Сучасні моделі соціальної роботи / Бушай І.М. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – №1.
- Загвязинский В.И. Материалы региональной научно-практической конференции «Моделирование социально-педагогических систем» / Загвязинский В.И. – СПб., 2001.
- Ковчина І.М. Сучасні технології соціальної роботи за рубежом: Навч.-мет. пос. // За заг. ред А.Й. Капської. – К: Логос, 2001.
- Новиков А.М. Методология образования / Новиков А.М. – М.: Эгвес, 2002.
- Новые педагогические и информационные технологии в системе образования // Под ред. Е.С. Полат. – М., 2000.
- Семиченко В.А. Моделювання структури педагогічної діяльності / Семиченко В.А. – Ялта, 2000.
- Шевченко В. Теорія і практика використання методу проєктів у вищій школі / В.Шевченко. // Рідна школа. – 2002. – № 8-9.
- Юсупов В.З. Проектирование адаптивной образовательной среды / Юсупов В.З. – Киров, 2001.
- Яковлев Н.О. Теоретико-методологические основы педагогического проектирование / Яковлев Н.О.. – М.: Изд-во АТиСО, 2002.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- Бібліотека ДВНЗ “ДДПУ”.
- Електронний каталог Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського.
- Бібліотеки м. Харкова, Львова тощо.
- Фонд авторефератів кандидатських і докторських дисертацій спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій при ДДПУ зі спеціальності 13.00.05.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань: 0101 Педагогічна освіта	Нормативна	
Модулів – 1	Напрямок підготовки: 231 Соціальна робота	Рік підготовки: 2-й	
Змістових модулів – 2		Семестр	
Загальна кількість – 120 годин		4-й	
		Лекції – 24 год.	
		Практичні – 24 год.	
	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Самостійна робота – 72 год.	
		Вид контролю: екзамен у 4 семестрі	

На думку В.І. Лозової, “Ефективність самостійної роботи залежить від активності студента, сформованості професійної спрямованості, рівня розвитку пізнавального інтересу, а також умінь організувати себе на процес пізнання, працювати з літературою тощо” (Лекції з педагогіки вищої школи, 2006).

Зміст самостійної роботи студентів із навчальної дисципліни “Соціально-педагогічне проектування”

№ теми	Завдання	Література	Форма
Т. 1.	Вивчити досвід 2-3 проєктів та визначити їх структуру.	5Д; 6Д; 7Д	Доповідь
Т. 2	Скласти пам'ятку для соціального працівника по роботі над соціально-педагогічним проєктом.	1Б; 3Б; 7Б	Повідомлення
Т. 3	Скласти приклад оформлення проєктної заявки, заповнити аплікаційну форму.	1Б; 3Б; 7Б	Заявка
Т. 3	Участь у колективній розробці проєкту на замовлення центру зайнятості.	1Б; 3Б; 7Б	Проєкт
Т. 4	Зібрати інформацію про масштабні проєкти в Україні по роботі з дітьми та молоддю.	Інтернет ресурси	Доповідь
Т. 5	Розробити власний проєкт соціально-педагогічного змісту, сформулювати проєктну групу, здійснити розподіл обов'язків між учасниками, підготувати презентацію.	5Д; 6Д; 7Д	Проєкт
Т. 6	Скласти термінологічний словничок із дисципліни.	1Б; 2Б; 8Б Індивідуально	Словник

Як відомо, усі джерела інформації “поділяють на первинні і вторинні. До первинних належать книги, документи, періодичні видання, спеціальні видання, а також джерела, які не публікуються (дисертації, депоновані рукописи, архівні документи). До вторинних відносять різноманітні інформаційні видання: довідкову літературу, каталоги, картотеки, бібліографічні видання” (Фіцула, 2006). Усі вони, поза сумнівом, стануть у нагоді студентам під час виконання самостійної роботи з курсу.

3. Висновки

Отже, самостійна робота має велике значення під час навчальної діяльності студентів, зокрема в процесі вивчення курсу “Соціально-педагогічне проектування”, бо “...дає можливість студентам оволодівати навчальними дисциплінами, формувати навички самостійної роботи у навчальній, науковій, професійній діяльності, а також здатність приймати на себе відповідальність, самостійно вирішувати проблеми, знаходити конструктивні рішення. Крім того, самостійна робота студентів сприяє оволодінню досвідом творчої, дослідницької, соціально-оцінної діяльності. Самостійна робота, передусім, сприяє поглибленню й розширенню знань, формуванню інтересу до пізнавальної діяльності” (Лекції з педагогіки вищої школи, 2006).

Література

1. Лекції з педагогіки вищої школи: Навчальний посібник / За ред. В.І. Лозової. – Харків “ОБС”, 2006. – 496 с. ISBN 966-7858-43-Х.
2. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – 1 трав.
3. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / Фіцула М.М. – К.: “Академвидав”, 2006. – 352 с. ISBN 966-8226-35-6.

Компенсаційна політика як важіль активного використання людського капіталу

Анна Семикіна¹, Антон Мельнік², Сергій Дудко³

¹Одеський національний економічний університет

вул. Преображенська, 8

м. Одеса, 65000, Україна

^{2,3}Центральнотехнічний національний технічний університет

вул. Ю. Коваленка, 9/108

м. Кропивницький, 25028, Україна

E-mail: ¹SemikinaMV@i.ua, ²antikos09@gmail.com, ³sergedudko@ukr.net

Abstract. *The article is devoted to the actual issues of the active use of human capital on the principles of compensatory policy. The tendencies of the implementation of compensatory policy in Ukraine at the national and regional levels are analyzed. The concept of compensatory policy on the basis of individualization of evaluation and stimulation of labor is proposed. The scheme of compensation policy has been improved.*

Keywords: *compensation policy, human capital, incomes, differentiation, social package.*

1. Вступ

Людський капітал активно працює на економіку тоді, коли створена адекватна система компенсації витрачених в процесі праці зусиль щодо накопичення знань, реалізації творчих нахилів та практичних навичок.

Світовий досвід доводить, що економічне зростання та інноваційний розвиток регіонів (країн) вагомою мірою залежить від зростання доходів зайнятого населення, яке зумовлює підвищення попиту на товари та послуги, отже, слугує могутнім важелем розвитку виробництва, модернізації та створення нових робочих місць. Доходи завжди слугують індикатором задоволення потреб, компенсації трудових зусиль та прагнень до розвитку людського капіталу.

Важливим регулятором цих процесів слугує грамотна *компенсаційна політика* на підприємствах, орієнтована на взаємодію соціальних партнерів у розробці стимулюючої компенсації за принципом надання індивідуального «пакету заохочень», що слугують винагородою за прояв трудової і творчої активності найманих працівників і одночасно компенсацією за витрачені трудові, інтелектуальні, творчі зусилля, здатність брати на себе відповідальність [1, с. 5; 2, с. 3].

1.1. Методологія

Потреба у вдосконаленні методології активізації використання людського капіталу зумовлена вичерпанням основних джерел економічного зростання. Нагальним питанням стає пошук шляхів кращої реалізації людського капіталу на засадах розробки і впровадження сучасної компенсаційної політики. Ця необхідність посилюється чинниками науково-технічного прогресу, руху світової спільноти до інноваційної економіки, інноваційними змінами у змісті праці, інтелектуалізацією та комп'ютеризацією трудових процесів, зростанням попиту на персонал, здатний діяти творчо, самостійно, виявляти мобільність, ініціативність, здатність до перенавчання, постійного опанування новими знаннями та компетенціями [3, с.7; 4, с. 5].

До кола розробників наукових засад компенсаційної політики належать М. Армстронг, Е. Лоулер, П. Томпсон, С. Гросс, С. Каплан, Г. Фрідман, Р. Хендерсон та інші. В Україні найбільш відомими дослідниками цих питань є М. Ведерніков, О. Грішнова, В. Лагутін, Е. Лібанова, А. Колот, Т. Костишина, Г. Куліков, Ю. Куліков,

В. Никифоренко, В. Новіков, О. Новікова, С. Цимбалюк, І. Петрова, М. Семикіна, Л. Шаульська та інші науковці.

Заслужують на окрему увагу останні дослідження МОП, що вказують на поширення тривожних тенденцій в багатьох регіонах і країнах світу: соціальними партнерами не приділяється належна увага соціальному діалогу в питаннях компенсаційної політики, забезпечення мотивованого зростання доходів населення, подолання соціальної нерівності в оплаті праці. У новій доповіді МОП «Заробітна плата у світі у 2016-2017 рр.» зосереджено увагу на тому, що темпи зростання реальної заробітної плати в світі, що почали відновлюватися у 2010 р. після різкого спаду в результаті економічної кризи 2008 р., з того часу знов уповільнилися. Без урахування Китаю, який випереджав інші країни, ці темпи в 2015 р. становили менше 1%. З цього приводу Гай Райдер, Генеральний директор МОП, справедливо наголошує, що «без зростання заробітної плати і розширення можливостей для гідної праці світова економіка не зможе вирватися з порочного кола низького росту, в якому вона знаходиться зараз» [5, с. 6].

Не зважаючи на активізацію наукових пошуків у цьому напрямі, в Україні все ще не вистачає ґрунтовних рекомендацій прикладного характеру стосовно вдосконалення компенсаційної політики, особливо з урахуванням регіональної специфіки використання людського капіталу.

2. Результати дослідження

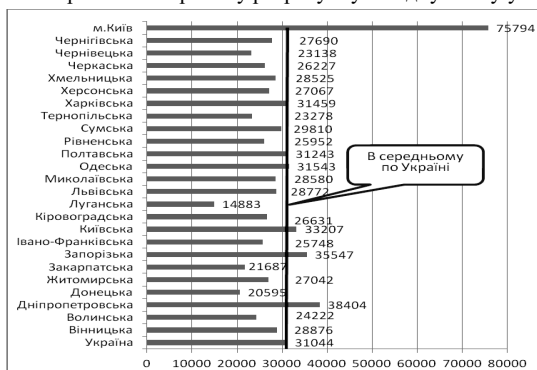
Аналіз даних соціальної та економічної статистики дає змогу стверджувати, що зазначене має особливе значення для економіки України, її регіонів, де мають місце явища зниження доходів зайнятого населення, соціально несправедливі та мізерна оплата праці більшості працюючих, надмірне розшарування на багатих і бідних, збільшення розриву в оплаті праці найманих працівників і керівного складу підприємств, поширення масового зубожіння серед працюючих.

Зосередимо увагу на окремих протиріччях у політиці доходів населення з огляду на офіційні дані Державної служби статистики, які підкреслюють нагальну потребу у відмові від традиційної моделі дешевої робочої сили в Україні та переходу до поширення компенсаційної політики.

З огляду на дані діаграми на рисунку 1, відмінності в доходах населення перевищують 5 разів. Пояснюємо це нерівномірністю в економічному розвитку регіонів, а також кризовою ситуацією в економіці, війною на сході країни.

Рис. 1

Доходи населення за регіонами країни у розрахунку на одну особу у 2015 р. (грн.)

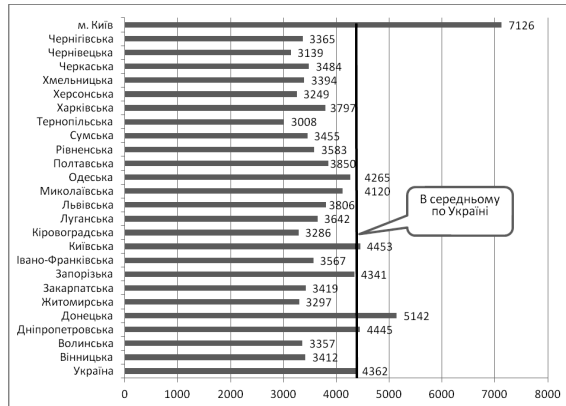

Джерело: www.ukrstat.gov.ua

До регіонів з найвищим рівнем річного доходу відносимо (у порядку зменшення значень доходу на одну особу): м. Київ (75794 грн.), Дніпропетровську (38404 грн.), Запорізьку (35547 грн.) області. Найменшу величину річного доходу у розрахунку на одну особу (у порядку збільшення значень величини доходу на душу населення) у 2016 році отримало населення Луганської (14883 грн.), Донецької (20595 грн.), а також Закарпатської (21687 грн.) областей.

Рис. 2

Середньомісячна заробітна плата працівників за регіонами країни у розрахунку на одну особу (січень, 2016 р.; грн.)

Джерело: www.ukrstat.gov.ua

З огляду на рисунок 2, середні заробітки населення 18 регіонів не тільки не досягають середнього рівня, а й навіть не перевищують величини 4 тис. грн. Серед регіонів з найвищою середньомісячною заробітною платою на одну особу виокремлюємо такі (у порядку зменшення значень середньомісячної заробітної плати): м. Київ (7126 грн.), Донецьку (5142 грн.), Київську (4458 грн.) області. За нашими оцінками, найнижчу середньомісячну заробітну плату у розрахунку на одну особу отримує населення таких регіонів (у порядку збільшення значень середньомісячної заробітної плати): Тернопільська область (3008 грн.), Чернівецька область (3139 грн.), Херсонська область (3249 грн.). За нашими розрахунками, міжрегіональна диференціація середньомісячної заробітної плати працівників в Україні сягає 2,4 рази, що вряд чи можна вважати соціально справедливим. Окреслені дані відображають регіональні відмінності в рівнях життя, неоднакові можливості забезпечення економічних та соціальних потреб. Крім того, усвідомлення цих явищ формує не стільки мотивацію до ефективної праці, скільки мотивацію трудових міграцій, несе загрозу відтоку кращих кадрів з регіонів з найнижчою оплатою праці.

Разом з тим, не можна не помітити, що наведені статистичні дані ілюструють суттєві відмінності у розмірах офіційної середньомісячної заробітної плати працівників у різних видах економічної діяльності, які сягають 3 рази. Це не можна вважати соціально справедливим явищем. Відмічені деформації в оплаті праці дозволяють констатувати, що величина матеріального добробуту українських працівників за сучасних умов залежить не стільки від трудової активності, якості людського капіталу, скільки від місця проживання та сфери прикладання праці.

Організаторам бізнесу, керівникам бюджетних установ слід пам'ятати, що малооплачувана робота не є ефективною. Адекватної компенсації трудових зусиль не відбувається. Малооплачувана робота не мотивує до постійного саморозвитку,

провокує імітацію трудової діяльності за відомим з радянських часів принципом: держава робить вигляд, що оплачує працю, а працівник, отримуючи таку заробітну платню, робить вигляд, що працює. Особи, яких не влаштовує мізерний заробіток в офіційному секторі економіки вимушені робити вибір на користь неформальної зайнятості з нестабільними умовами оплати праці, без соціальних гарантій, працевлаштовуючись часто не за фахом, що не сприяє підтриманню рівня професіоналізму за обраною спеціальністю.

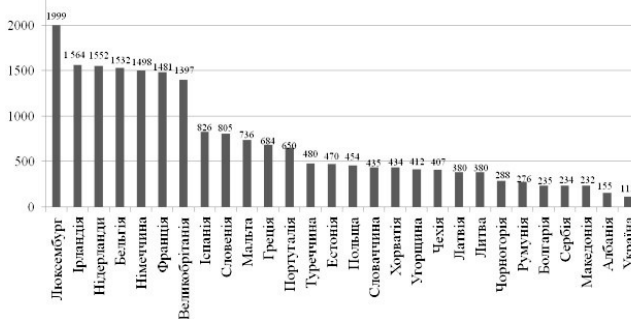
Окремої уваги заслуговує проблема вкрай низької оплати праці в Україні та в її регіонах, проблематичності якісного відтворення людського капіталу в умовах обмежених доходів та їх знецінення на тлі інфляції. У разі порівняння середньомісячної заробітної плати українських працівників з оплатою праці в Європі стає чітко зрозумілою недосконалість існуючої моделі вітчизняної компенсаційної політики і нагальна потреба переходу на іншу модель, що передбачає гідну оплату праці, багатоспектне стимулювання результативності праці, її якісних показників, досягнень у професійному зростанні тощо.

Стосовно змін, які відбуваються у показниках оплати праці в Україні і в країнах ЄС повністю поділяємо думку Г. Кулікова: ці зміни не тільки не наближують нашу оплату праці до аналогічних показників країн Євросоюзу, а за останні два-три роки навіть віддалили її [6].

Розвиваючи напрям думок дослідника на основі аналізу сучасних даних (рис. 3), зауважимо, що упродовж 2013-2016 рр. середня заробітна плата в Україні знизилася з 308 до 156 євро, тобто майже удвічі і досягла лише рівня мінімальної заробітної плати Албанії.

Рис. 3

Порівняння розмірів мінімальної заробітної плати в країнах Європи і в Україні (євро/місяць)

Джерело: за даними журналу "Eurostat" на 6 лютого 2017 р.

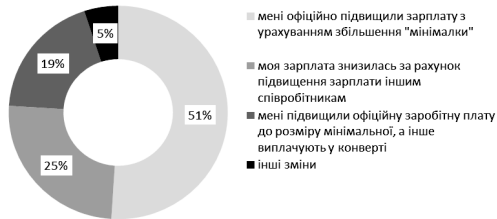
Іншими словами, за умов існуючої в Україні компенсаційної політики, середня заробітна плата в Україні за своєю величиною не може «наздогнати» навіть величину мінімальної зарплати в більшості країн Євросоюзу. Навіть після підвищення мінімальної заробітної плати в Україні на початок 2017 року становить тільки 113 євро, в той час як у Люксембурзі – 1999, Ірландії – 1564, Франції – 1481, Словенії – 805, Туреччині – 480, Польщі – 454, Латвії – 380, Болгарії – 235 євро (рис. 3). З такою різницею в оплаті праці України загрожують подальші величезні втрати людського капіталу через міграції за кордон найбільш активних, мобільних, освічених фахівців та робітників.

Підвищення мінімальної оплати праці, що відбулося на початку 2017 року, суттєво не вплинуло на стан компенсаційної політики більшості компаній в Україні. За підсумками інтернет-опитувань [11], про зміни у виплатах заявили тільки 20%

українців. І навіть в цьому випадку про підвищення винагороди повідомили близько 40% респондентів, тоді як 20% опитаних констатували зменшення розміру виплат в результаті перерозподілу зарплат між усіма співробітниками компанії [11] (рис. 4).

Рис. 4

Зміни у компенсаційній політиці компаній за результатами соціологічного опитування порталу «Dengi.ua»

Джерело: <http://Dengi.ua/budget/294905-Kak-povishenie-minimalnoi-zarplati-skazalos-na-ukraincah>

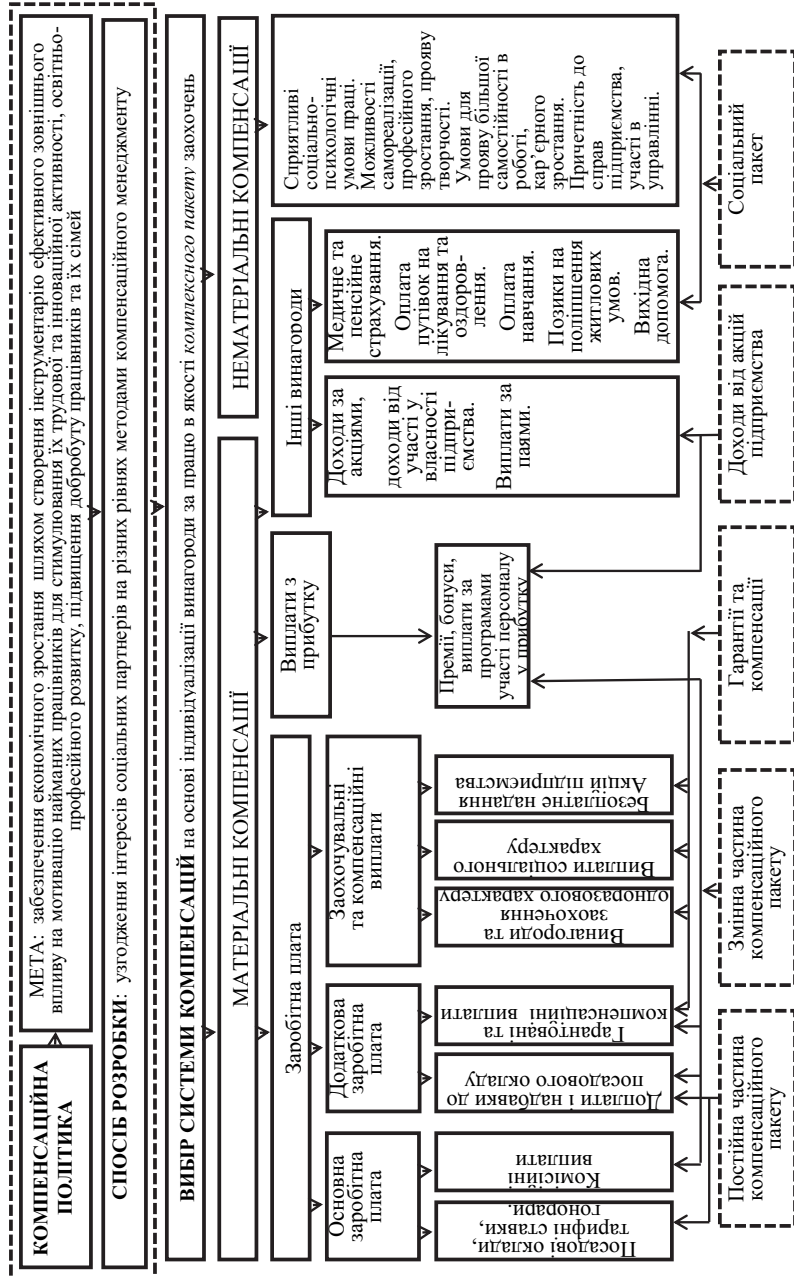
Кардинальним змінам в компенсаційній політиці суттєво перешкоджає відсутність активного соціального діалогу на регіональному рівні та на рівні підприємств, ігнорування змісту укладених колективних договорів, намагання більшості підприємців утримувати так звану «конкурентну перевагу» – дешевизну ціни робочої сили і мінімізувати витрати на персонал. Як наслідок, втрачаються можливості реального узгодження інтересів та мотивацій роботодавців і найманих працівників у досягненні економічного зростання.

Окреслені деформації у сфері оплати праці України вважаємо *кризою існуючої компенсаційної політики*, оскільки вони руйнують мотивацію населення до плідної праці в офіційному секторі економіки, погіршують якість людського капіталу, можливості його нормального відтворення та розвитку, знижують продуктивність праці, зменшують попит на товари та послуги. Все зазначене уповільнює розвиток економіки країни загалом та її регіонів зокрема. Назріла потреба в оновленні змісту *компенсаційної політики* зовнішнього впливу на мотивацію найманих працівників для стимулювання Розвиваючи підходи А. Колота, С.Цимбалюк, А. Соснового та інших вчених [12-15], вважаємо за доцільне розуміти компенсаційну політику комплексно (рис.5), ставлячи за мету забезпечення економічного зростання шляхом створення інструментарію ефективного їх трудової та інноваційної активності, освітньо-професійного розвитку, підвищення добробуту працівників та їх сімей. На рис.5 наводимо схему компенсаційної політики, яка поглиблює підходи А.Колота та С.Цимбалюк (схема розроблена на основі узагальнення джерел [12-15]). Дана схема узагальнює наукові підходи [12-15] щодо змісту компенсаційної політики та складових розширеного компенсаційного пакету, який передбачає матеріальні та нематеріальні компенсації. Матеріальні компенсації включають заробітну плату (основну і додаткову), заохочувальні та компенсаційні виплати, виплати з прибутку, інші винагороди; нематеріальні – створення умов для творчої самореалізації, кар'єрного зростання, кращого задоволення соціальних потреб працівника та його сім'ї.

Вирішальну роль в якісних змінах компенсаційної політики відводимо активізації соціального діалогу на різних економічних рівнях. Так, на рівні регіону йдеться про узгодження інтересів об'єднань працівників, роботодавців і регіональних органів державної влади шляхом укладання територіальних (регіональних) угод із включенням програм вдосконалення компенсаційної політики на підприємствах, орієнтованих на підвищення оплати висококваліфікованої праці, подолання неорієнтованої диференціації в доходах керівників і підлеглих, нерівності в оцінці та стимулюванні праці.

Рис.5
Компенсаційна політика та її зміст

Наближення до стандартів Євросоюзу в питаннях компенсаційної політики має передбачати не автоматичне зростання розмірів оплати праці (що, безумовно, давно назріло), а передусім підвищення цінності праці як ресурсу через індивідуалізацію оцінки трудового внеску залежно від складності, якості, результативності праці, рівня освіти, кваліфікації, прояву творчої активності тощо.

Призначення компенсаційної політики бачимо, передусім у розробці сукупності положень, процедур, інструментів та методів адекватного зовнішнього впливу на формування трудових мотивів працівників, що дозволять індивідуально заохочувати їх до піднесення трудової і творчої активності за допомогою надання пакету компенсацій.

Варто підкреслити, що вибір системи компенсацій має здійснюватися на основі індивідуалізації оцінки праці та винагороди за працю. Пакети компенсацій, як правило, не можуть бути однаковими для різних працівників, оскільки вони мають формуватися з урахуванням результатів праці, рівня кваліфікації, досвіду, відданості компанії, прояву творчих здібностей, досягнень в освітньо-професійному розвитку, участі у розробці ініціатив, інновацій тощо.

Зауважимо, що спектр складових компенсаційного пакету може бути різним. Він залежить від результатів узгодження інтересів та мотивів взаємодії соціальних партнерів, їх соціально відповідальної поведінки, фінансових можливостей власника підприємства, ступеню розвиненості економічних та соціальних потреб найманих працівників, обізнаності менеджерів стосовно актуальних потреб підлеглих, стану корпоративної культури, а також спільного усвідомлення потреб економічного зростання та інноваційного розвитку підприємства. Проте головним, на нашу думку, є утвердження підходу до визначення індивідуальних потреб, оцінки та стимулювання праці в залежності від трудових досягнень конкретного працівника. Активізація трудової поведінки у значній мірі залежатиме від індивідуалізації компенсаційної політики.

3. Висновки

Політика матеріального і нематеріального заохочення до праці, що має компенсувати витрати праці, в Україні є недосконалою, що гальмує ефективне використання людського капіталу. Вдосконалення методології компенсаційної політики є нагальним питанням сьогодення, від вирішення якого залежатиме активізація ролі людського капіталу в економіці, доля конкурентоспроможності суб'єктів господарювання і країни загалом. Спектр складових компенсаційного пакету може бути різним в залежності від спектру потреб і можливостей підприємства, цілей компенсації витрат праці і стимулювання професійного розвитку персоналу. Перспективи розробки успішної компенсаційної політики залежать від впровадження індивідуалізованих компенсаційних (соціальних пакетів).

Література

1. Хендерсон Р. И. Компенсационный менеджмент: Питер, 8-е изд, 2004. – 880 с.
2. Алехина О.Е. Компенсационная политика компании [Текст] / О.Е. Алехина // Справочник по управлению персоналом, 2005.– № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.osvb.ru/articles/detail.php?id=4822>.
3. Колот А. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань // Україна: аспекти праці. – 2007.– № 4. – С. 6-7.
4. Інноваційна праця : діагностика проблем, важелі активізації : монографія / М.В. Семикіна, С.Р. Пасека та ін. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М.В. Семикіної. – Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. – 320 с.
5. Заработная плата в мире в 2016–2017 гг.: Неравенство в оплате труда на предприятиях / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран

- Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва : МОТ, 2017. – 164 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_544096.pdf
6. Куліков Г. Як розірвати порочне коло низьких зарплат? Дзеркало тижня №13 8 квітня 2016 р.
7. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/
8. Динамика изменения среднемесячной зарплаты по Одесской обл. / Финансовый портал Минфин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/average/chart.php?15/>
9. Доходи населення / Головне управління статистики в Одеській області: Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>
10. Индекс реальной заработной платы / Финансовый портал Минфин : Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/real/?2016>
11. Как повышение зарплаты сказалось на украинцах / dengi.ua [Электронный ресурс] – Режим доступу : <http://Dengi.ua/budget/294905-Kak-povishenie-minimalnoi-zarplati-skazalos-na-ukraincah>.
12. Мотиваційний менеджмент: підручник / А.М. Колот, С.О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ, 2014. – 479 с.
13. Цимбалюк С.О. Компенсаційна модель винагороди за працю: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія / С.О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ, 2014.– 359 с.
14. Сосновыи А.А. Компенсационный пакет: Содержание, структура, особенности создания / А.А.Сосновыи // Московский психологический журнал. – 2004.– № 8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazine.mospsy.ru>.
15. Семикіна М.В. Компенсаційна політика як важіль активізації інноваційної праці / М. В.Семикіна, Т.І. Жеребенко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. – 2014. – № 2(8). – К.: Ін-т соціально-трудових відносин КНЕУ.– С. 97-103. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/3753/1/Kompensatsiyna%20polityka.pdf>.

Компетентностный подход в системе высшего профессионального образования Республики Беларусь

Валентина Симхович

Белорусский государственный экономический университет

Институт социально-гуманитарного образования

Партизанский проспект, 26

г. Минск, 220670, Республика Беларусь

E-mail: simkhovich_V@mail.ru

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы внедрения компетентностного подхода в систему высшего профессионального образования Республики Беларусь: история формирования подхода и степень его новизны для национальной образовательной среды, интерпретация терминов «умение», «навык», «компетенция», «компетентность», анализ взглядов сторонников и противников компетентностного подхода. Перечислены проблемы внедрения данного подхода, выявленные в ходе анализа текущей ситуации в национальной системе образования в рамках проекта 574087-EPP-1-2016-1-ES-EPPKA2-CBHE-SP «Содействие развитию компетенций в белорусском высшем образовании» (Fostering Competencies Development in Belarusian Higher Education / FOSTERC). Планируется, что проект будет способствовать*

конкретизации понятийного аппарата компетентностного подхода, диагностике проблем национальной системы образования, идентификации актуальных компетенций выпускников вузов, совершенствованию программирования учебной документации через усиление интеграции вузов с работодателями, повышению качества высшего образования в Беларуси.

Ключевые слова: компетентный подход, система высшего профессионального образования Республики Беларусь, проект FOSTERC.

1. Вступление

Сегодня не надо доказывать актуальность компетентностного подхода на современном этапе поиска наиболее эффективного использования человеческого ресурса практически во всех сферах деятельности. Белорусская система профессиональной подготовки специалиста, способного действовать активно и конструктивно, не стала исключением. Компетентностный подход провозглашен в качестве базового в системе высшего профессионального образования Республики Беларусь.

Следует, однако, отметить, что для отечественной образовательной системы он не является принципиально новым. Пробразом современных представлений о компетентностном подходе считаются идеи развития личности, сформулированные в контексте личностно-ориентированного, деятельностного образования в годы СССР. Можно привести и более ранний пример – индустриализацию молодой Советской республики, которая требовала компетентных кадров. В этот период теоретической и экспериментальной разработкой педагогических проблем подготовки рабочих занимались ученые многочисленных учреждений страны, в частности, сотрудники Центрального института труда (ЦИТ), возглавляемого теоретиком управления и профессионального образования А.К. Гастевым, Научно-исследовательского института подготовки промышленных кадров, лабораторий различных технических, медико-гигиенических и экономических институтов. Так, решая вопросы научной организации труда, сотрудники ЦИТ разработали теорию трудовых установок, концепцию краткосрочной подготовки рабочих на установочных курсах и в цехах институтов, противопоставив их долгосрочным формам школьной подготовки рабочих, школе фабзавуча. Данные установки были широко внедрены в производство.

Важную роль в формировании компетентностного подхода сыграли и педагогические работники 20-х гг. прошлого столетия. Они считали, что специфику профессиональной педагогики составляют не только обучение и воспитание рабочего как таковые, но и конструирование содержания теоретической и практической подготовки с учетом требований производства, специальности, квалификации, а также связь общего, профессионального и политехнического образования, соединение труда и обучения, школы и производства в рамках отрасли, технологии формирования профессиональных навыков и умений. По их мнению, профессиональная педагогика должна опираться как на общие педагогические закономерности, так и на принципы организации труда и производства. Именно тогда были заложены основы профессиональной индустриальной эргономики как научно-практического направления, обеспечивающего эффективную деятельность рабочего. Именно так реализовывался компетентностный подход в эпоху индустриализации страны.

Как показала история, отечественная теория формирования умений и навыков оказалась невостребованной. Как научное направление компетентностный подход начинает формироваться на Западе в середине 1960 гг., когда Н. Хомским в теорию языка было введено понятие компетентности. Затем это понятие начинают использовать в сфере управления для определения качеств успешного профессионала. Изначально компетенции противопоставлялись профессиональным знаниям и навыкам,

т.е. рассматривались как универсальные составляющие *любой* успешной профессиональной деятельности. Естественно, возник вопрос: можно ли научить компетенциям? Так в 1990-х гг. проблематика компетенций попала в образование. По сути дела, разработка компетентного подхода стала ответом на конкретный заказ профессиональной сферы, пожелавшей использовать компетенции для определения качеств успешного профессионала. Именно профессия дает ответ, какими компетенциями должен обладать специалист. Иными словами, профессиональная сфера на уровне заказа точно и однозначно формулирует свои требования к образованию, а образование – трансформирует знания, навыки и умения в определенные компетенции. Любопытно, что когда мировая образовательная практика столкнулась с проблемой деятельностной направленности профессионального образования, в английском языке не нашлось аналога русскому понятию «умение», которое отличается от понятия «навык», поэтому в англо-американской образовательной среде стали использовать термин «competence». Российские и белорусские авторы начали активно использовать его, создав основу для переноса компетентного подхода в отечественную образовательную практику.

2. Компетенция, компетентность и компетентностный подход глазами белорусских ученых

Освоение иного образовательного опыта неизбежно сопряжено с необходимостью корректной интерпретации понятийного аппарата. В этом плане компетентностный подход не оказался исключением. В системе подготовки специалистов компетентностный подход опирается на такие понятия, как «компетенция» и «компетентность». И если в русском языке эти понятия различаются, то в английском языке – понятия *competence* и *competency* являются синонимами. Так, F. Hartle (1995) оперирует термином *competency* и утверждает, что компетенции описывают то, что позволяет специалисту эффективно выполнять определенную роль. G. Elkin (1990) разводит понятия и соотносит *competences* с микроуровнем трудовой деятельности и базовыми навыками, а *competencies* – с более высоким уровнем деятельности и навыками управления. Англоязычный вариант компетенций идентифицирует их в целом как понятие, которое описывает знания, навыки и модели поведения, усвоенные студентом по окончании обучения. Компетенции обычно идентифицируют практические навыки и знания, необходимые для успешной профессиональной, образовательной и иных видов деятельности специалиста.

В русском языке слово «компетенция» означает совокупность юридически установленных полномочий, прав и обязанностей конкретного органа или должностного лица. Однако влияние англоязычных источников изменило его значение, и российские исследователи, в частности Г.А. Бордовский и его коллеги (2010) из РГПУ им. А.И. Герцена трактуют компетенцию как область деятельности, значимую для эффективной работы организации, в которой индивид должен проявить определенные знания, умения, поведенческие навыки, гибкие способности и профессионально важные качества личности.

Возможности реализации компетентного подхода в сфере образования рассматриваются белорусскими исследователями О.Л. Жук, А.Н. Коноплевой, А.В. Макаровым, В.Н. Наумчиком, Л.В. Хведченей и др. В Беларуси проводятся научные мероприятия, одним из которых стал научно-методологический семинар по обсуждению проблем трансформации специального образования в контексте компетентного подхода, организованный Национальным институтом образования в 2009 году. Его участники активно обсуждали понятия «компетенция», «компетентность», «компетентностный подход», «ключевые компетенции». Более того, высказывались сомнения о необходимости заимствования англоязычного термина «компетенция» при наличии русскоязычного аналога «способность».

Хотя споры относительно смыслового различия понятий «компетенция», «способность», «компетентность» в педагогической литературе продолжаются и сегодня, анализ взглядов отечественных авторов обнаруживает сходство и различие позиций с российскими зарубежными коллегами. Так, белорусский исследователь А.Н. Коноплева и ее коллеги (2009), а также автор данной статьи разделяют точку зрения российских исследователей Г.К. Селевко, И.А. Зимней, О.Е. Лисейчикова, А.В. Хуторского, Д.А. Иванова о том, что компетенция – это способность и готовность действовать в жизненно важных ситуациях. Такое определение данного понятия позволяет не отождествлять его со способностью. Компетенция – это не только способность делать что-нибудь хорошо, эффективно, но и готовность к деятельности, основанной на знаниях и опыте, ориентированной на самостоятельность и поведенческую зрелость.

В качестве концептуального определения предлагается принять формулировку европейского проекта TUNING (2003): «...понятие компетенций и навыков включает знание и понимание (теоретическое знание академической области, способность знать и понимать), знание как действовать (практическое и оперативное применение знаний к конкретным ситуациям), знание как быть (ценности как неотъемлемая часть способа восприятия и жизни с другими в социальном контексте). Компетенции представляют собой сочетание характеристик (относящихся к знанию и его применению, к позициям, навыкам и ответственности), которые описывают уровень или степень, до которой некоторое лицо способно эти компетенции реализовать».

Поскольку компетенции являются результатом обучения, в контексте проекта TUNING академические степени бакалавра и магистра рассматриваются с точки зрения результатов обучения, т.е., по отношению к компетенциям. В проекте выделены два типа компетенций: универсальные компетенции и предметно-специализированные компетенции, отражающие специфику профессиональной подготовки. Как известно, 5 наиболее важных универсальных компетенций были отобраны по результатам опроса респондентов, в выборку которых вошли 5183 выпускника, 944 предпринимателя, 998 преподавателей вузов европейских стран. Из 30 универсальных компетенций, внесенных в анкету проекта TUNING, наиболее сильная корреляция была выявлена между оценками, выставленными работодателями и выпускниками по следующим компетенциям: базовые знания в различных областях; способность учиться; способность к анализу и синтезу; способность применять знания на практике; способность адаптироваться к новым ситуациям. Именно эти компетенции идентифицируются как наиболее важные.

В качестве ремарки отмечу, что интерпретации компетенции как способности и готовности реализовать определенное действие придерживаются и члены Консультативной группы AG4 (в состав которой в качестве национального эксперта от Беларуси входит автор данной статьи) Наблюдательной группы Болонского процесса (BFUG). Данная группа осуществляет ревизию Приложения к диплому и в части программирования результатов обучения (пункт 4.2) идентифицирует результаты обучения как «то, что выпускник знает, понимает и способен реализовать после завершения обучения и получения квалификации / Learning outcomes are statements of what the graduate knows, understands and is able to do after completing his/her studies and receiving the qualification (knowledge, skills, competencies)» и рекомендует формулировать результат обучения в настоящем времени с использованием модального глагола can вместо should (для английского языка это принципиальное различие!). Например, The graduate can analyse consumer behavior trends and apply them in a given consumer market / Выпускник может анализировать тренды потребительского поведения и применять их на соответствующем потребительском рынке. Именно эта информация становится основой для оценки и/или признания квалификации

выпускника. Аналогичная проекту TUNING работа была проведена в Республике Беларусь в 2007-2012 гг. Сравнительный анализ показал сходство мнений академических сообществ стран Европы и Республики Беларусь относительно наиболее и менее важных универсальных компетенций. Результаты анализа подробно описаны в публикации Федина В.Т. (2008) о диагностировании компетенций выпускников белорусских вузов.

В то же время ряд белорусских ученых выражает критику не столько в адрес компетенций, сколько в адрес компетентностного подхода. Мы уже отмечали, что компетентностный подход представляет собой дальнейшее развитие деятельностного образования с акцентом на умение оперативно применять знания на практике – в конкретной профессиональной ситуации. Профессор Республиканского института профессионального образования В.Н. Наумчик (2015) более категоричен и считает обращение к компетентностному подходу как к педагогической инновации искусственным и преходящим, поскольку на разных этапах развития профессионального образования в нашей стране в центре внимания всегда был акмеологический, или компетентностный, критерий. Он подчеркивает, что компетентностный подход – это педагогическая проза профессионализма и в подтверждение приводит ситуацию с господином Журденом Мольера, который от учителя философии узнал, что всю свою жизнь он говорил именно прозой.

Белорусский педагог Л.В. Хведченя (2014) высказывает опасение, что данный подход ведет к развитию прагматического, утилитарного сознания в качестве нормы жизни и с большим трудом и оговорками вкладывается в культурно-историческую традицию отечественной педагогики. Она пишет: «Практико-ориентированный характер знаний во все времена востребовался в качестве нормы, но никогда ранее компетентность не провозглашалась высшей целью образования. Попытки расширить понятие термина «компетентность» за счет включения в него других компетенций (академической, социально-личностной, профессиональной и др.) едва ли можно считать удачными, так как искажается либо нивелируется и смысл терминов, и исконный смысл образования (формирование образа человека). При таком подходе высшее образование низводится до уровня ремесленного училища». Ее поддерживают многие выступавшие на X международной научно-практической конференции «Технологии развития личности обучающихся в условиях человекообразного образования (ТехноОбраз–2015)», отмечая негативное влияние компетентностного подхода на личностное развитие специалиста. Причинами, по мнению Ч.С. Кирвеля (2015), являются «накачивание» студента разного рода техническими навыками и умениями по успешному манипулированию (управлению) «объектами» и неучтенность возможности формирования личности выпускника вуза. По сути дела, отмечает автор, модернизация образования оборачивается опасным парадоксом: «образование дает профессиональное знание, наполняет память информацией, но оставляет пустой и неразвитой душу».

Опасения отечественных ученых и педагогов имеют под собой определенное основание, ибо история свидетельствует, что иногда положительный педагогический опыт передается забвению в угоду некоторым сиюминутным трансформациям. Несомненно, что компетентностный подход к обучению студентов меняет современные образовательные цели. Его основная идея заключается в том, что образование должно давать не отдельные знания, умения и навыки, а развивать способность и готовность обучающихся к эффективной деятельности в различных ситуациях профессиональной, *личной и общественной жизни* (курсив наш). По этой причине компетентностный подход нацелен на формирование таких универсальных компетенций как ценностно-смысловые, общекультурные, социальные, личностные, информационные, коммуникативные и т.п. Целый ряд из них, составляющие сущность личности

выпускника вуза, формируется именно в ходе воспитательного процесса образовательного учреждения. Белорусские ученые напоминают, что воспитательная функция всегда была и остается важнейшей функцией каждого образовательного учреждения республики, что отражено в статье 18 «Воспитание в системе образования» Кодекса Республики Беларусь об образовании (2011).

3. Заключение

Несмотря на противоположные позиции в отношении компетентностного подхода и определения понятий «компетенция», «компетентность», нельзя не признать, что компетентностный подход – это реалия современной системы образования Республики Беларусь, желающей стать активным членом Европейского пространства высшего образования. В 2015 году ведущие вузы совместно с Республиканским институтом высшей школы (РИВШ) осуществили разработку макетов новых образовательных стандартов по специальностям бакалавриата и магистратуры с учетом новой модели высшего образования, представленной в проекте Кодекса об образовании (2017). Макеты поколения «3+» включают расширение требований к реализации компетентностной модели образовательного процесса (требования к разработке состава компетенций по компоненту учреждения высшего образования; требования к реализации компетентностно-ориентированной учебной программы по дисциплине; требования к компетентностной модели управляемой самостоятельной работы студентов и др.); использование Дублинских дескрипторов при формировании перечней компетенций; использование модульного подхода к проектированию содержания образовательных программ; учет мнения работодателей, выпускников, студентов и других заинтересованных сторон и т.д.). Разработанные проекты образовательных стандартов размещены для общественного обсуждения на сайте <http://www.edustandart.by/proekty/proekty-obrazovatelnykh-standartov>.

Однако реализация компетентностного подхода в белорусской системе высшего образования сопряжена с рядом проблем. К ним относятся отсутствие единой классификации компетенций и единой точки зрения на количество и содержание компетенций, сложности с конструированием структуры учебных планов на основе модульного подхода и использования результатов обучения, доминирование лекционной формы занятий, а также отсутствие массовой заинтересованности работодателей принимать участие в процессе проектирования содержания высшего образования и прогнозирования будущих профессиональных компетенций, востребованных рынком труда. Данные проблемы стали результатом анализа текущей ситуации в национальной системе образования, выполненного партнерами проекта 574087-EPP-1-2016-1-ES-EPPKA2-CBHE-SP «Содействие развитию компетенций в белорусском высшем образовании» (Fostering Competencies Development in Belarusian Higher Education / FOSTERC)(2016), который стартовал в октябре 2016 года. Проект FOSTERC реализуется консорциумом в составе 15 партнеров из Испании, Беларуси, Литвы, Польши и Финляндии. Проблемы, представленные в общем отчете консорциума (2017), широко обсуждались на международном семинаре «Современные подходы в учебно-программном обеспечении высшего образования», организованном в рамках проекта в Минске, наряду с вопросами реализации компетентностного подхода в системе высшего образования Беларуси и стран Европейского Союза, согласования компетенций и результатов обучения, а также проектирования учебно-программной документации образовательных программ отечественного высшего образования.

Цель проекта FOSTERC – усиление использования инновационных принципов и подходов к преподаванию и обучению в высших учебных заведениях Беларуси для улучшения результатов обучения выпускников на основе компетенций. Обеспечение лучшего понимания процесса разработки учебных планов с акцентом на результаты обучения и их использование при описании и определении квалификации и учебных

программ – один из ожидаемых результатов. Проект FOSTERC соответствует приоритетам развития высшего образования Республики Беларусь, определенным в государственной программе «Образование и молодежная политика» на 2016-2020 гг. в части повышения качества образования, реализации компетентного подхода в образовании и углубления связей с организациями-заказчиками кадров. Он будет содействовать совершенствованию компетенций выпускников белорусских вузов, соответствующих требованиям социально-экономического развития республики. Кроме того, он обеспечит обновление и совершенствование методик преподавания и обучения, методологические инструменты и показатели для концептуализации результатов обучения, проведение тренингов, а также интеграцию передового опыта и новых методов в повседневную деятельность вузов республики. В рамках проекта будет осуществляться модернизация управления и функционирования белорусских вузов и мероприятия по повышению качества образования.

Таким образом, компетентный подход – это реалья, с которой нужно считаться и которую белорусская педагогическая общественность сегодня активно осваивает, в том числе и через реализацию проекта FOSTERC. Планируется, что проект будет способствовать конкретизации понятийного аппарата компетентного подхода, диагностике проблем национальной системы образования, идентификации актуальных компетенций выпускников вузов, совершенствованию программирования учебной документации через усиление интеграции вузов с работодателями и, в конечном итоге, повышению качества высшего образования в Беларуси.

Acknowledgement

Данная статья написана по результатам первого этапа проекта FOSTERC (15.10.2016 – 14.04.2017), цель которого – анализ текущей ситуации в национальной системе образования, согласование понятий компетентного подхода и устранение противоречий между ними.

Литература

Кирвель, Ч.С. (2015). Современные информационно-компьютерные технологии и образовательные практики: парадоксы и противоречия. В *Материалы X международной научной конференции «ТехноОбраз'2015. Технологии развития личности обучающихся в условиях человекообразного образования»*. Том 1. Гродно: ГрГУ, сс. 59-65. ISBN 978-985-515-905-7.

Кодекс Республики Беларусь об образовании. (2011). *Статья 18. Воспитание в системе образования*. [онлайн]. Режим доступа: <<http://kodeksy.by/kodeksy-ob-obrazovanii>>. [дата доступа 12.03.2015].

Коновлева, А.Н. – Лещинская, Т.Л. – Лисовская, Т.В. (2009). Стандартизация специального образования на компетентной основе. *Вестник адукацыі*. № 6, сс. 12–18.

Настройка образовательных структур в Европе. Вклад университетов в Болонский процесс (2003). [онлайн]. Режим доступа: <<https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/82228236>>. [дата доступа 22.05.2017].

Наумчик, В.Н. (2015). Педагогическая проза профессионализма. *Мастерство online* [онлайн]. № 4(5). Режим доступа: <<http://ipr.unibel.by/index.php?id=924>>. [дата доступа 24.08.2017].

Разработка программ подготовки профессорско-преподавательского состава к проектированию образовательного процесса в контексте компетентного подхода. (2010). Бордовский, Г.А.etal. (ред.). СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2010. ISBN 978-5-8064-1538-8.

Реализация компетентного подхода в системе высшего образования Республики Беларусь. Общий отчет. [онлайн]. Режим доступа: <<https://yadi.sk/d/qhK5E0mV3EAB9M>>. [дата доступа 17.04.2017].

Проект Кодекса Республики Беларусь об образовании.(2017).[онлайн]. Режим доступа: <edu.gov.by/doc-1219943>. [дата доступа 24.08.2017].

Современные подходы в учебно-программном обеспечении высшего образования. Программа международного семинара. (2017). [онлайн]. Режим доступа: <http://fosterc.bsu.by/ru>. [дата доступа 22.05.2017].

Федин, В.Т. (2008). Диагностирование компетенций выпускников вузов. Минск: РИВШ, 2008. ISBN978-985-500-194-3.

Хведченя, Л.В. (2014). Природа кризиса в образовании. *Социология*, № 1, сс. 78-86.

Elkin, G. (1990). Competency-based Human Resource Development. In *Industrial and Commercial Training*, 22(4), pp. 20-25.

Fostering Competencies Development in Belarusian Higher Education.FOSTERC.(2016). [online]. Available at the URL: <http://www.ingenio.upv.es/en/projects/fostering-competencies-development-belarusian-higher-education-fosterc#.WaRk0VGqq_g>. [accessed 2.12.2016].

Hartle, F. (1995). *How to Re-engineer your Performance Management Process*. London: Kogan Page Ltd., 1995. ISBN 0749416408.

Формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури як важлива умова їхньої професійної діяльності

Олексій Стасенко

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

вул. В. Пермська, 3

м. Кропивницький, 25006, Україна

E-mail: Stasenkool @i.ua

***Annotation.** The article is sanctified to preparation of highly skilled future teachers of physical to the culture, as to the issue of the day of present time. Modern requirements are considered to personality of teacher of physical culture, their professional internalss, and also knowledge, abilities and skills that they must lay hands on in the process of studies in institution of higher learning. Basic descriptions of professional competence of teachers of physical culture are analysed, namely: personality-humane orientation; capacity for system vision of pedagogical reality in the field of a physical culture and system actions in a professionally-pedagogical situation; possessing the modern pedagogical methodologies (by technologies), related to the culture of communication, cooperating with information and his transmission to the students and others like that. The competeihen going is certain near professional preparation of graduating students of higher educational establishments, that assists the achievement of integrated end-point of education, that can be examined as formed for the graduating student of key and professional competences that in detail is reasonable in this article. The basic constituents of professional competence of teachers of physical culture are reflected: the special competence in industry of physical education and sport; a socialpsychological competence is in the field of athletic-sporting and pedagogical activity; a differentially-psychological competence is in relation to aspiration of reasons, capabilities, orientation of students in a capture theoretical knowledge and motive skills; autopsychological competence is in the field of realization of the special social value of the personal pedagogical activity in industry of physical education of student's young people.*

***Keywords:** professional competence, teachers of physical culture, knowledge, ability, skills, educational-educator process.*

1. Вступ

Метою розвитку педагогічної освіти є формування вчителя XXI століття, здатного здійснювати професійну діяльність на демократичних та гуманітарних засадах, широко використовувати новітні технології й реалізовувати політику як пріоритетну функцію держави, забезпечувати розвиток та самореалізацію особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних потреб, бути конкурентоспроможним на ринку праці [7].

У нинішніх умовах залучення України до Європейської інтеграції, зокрема в освіті, визначає важливим аспектом державної освітньої політики проблему формування професійної компетентності фахівців різних професій, у тому числі й учителя фізичної культури.

Це зумовлено значною інноваційною динамікою сучасного ринку праці, який ставить нові вимоги до випускників вищих навчальних закладів. Відповідні вимоги сформульовано не тільки у форматі “знань” студентів, а й у способах майбутньої професійної діяльності (“вміння”, “здатність”, “готовність”). Тому в проєкції на вчителя фізичної культури йдеться про такі особливі результати в системі його професійної підготовки, у межах яких знання є необхідною, але недостатньою умовою досягнення високої якості освіти, про “професійну компетентність” та її складові, як базові компетентності. Актуальність їх формування в майбутнього вчителя фізичної культури пов’язана з особливою потребою суспільства в здоровому, працездатному й фізично розвинутому поколінні [4; 8].

На сучасному етапі розвитку загальноосвітньої школи значно підвищився рівень вимог до загальної і професійної освіти вчителя фізичної культури. Враховуючи той факт, що інформованість і освіченість більшості учнів зросла, школі перш за все потрібні вчителі, які вміють нешаблонно мислити, творчо ставитися до своєї праці, здатні поглиблювати й поширювати свої психолого-педагогічні та спеціальні знання в галузі теорії та методики фізичної культури [5].

Конкурентоспроможність фахівця в галузі фізичної культури, спорту і здоров’я людини формується з наступних компонентів, а саме: професійний, поліпрофесійний, особистісний і престижно-технологічний [2]. Одним із найбільш важливих компонентів є професійний, який характеризує підготовленість спеціаліста до професійної діяльності і включає професійні компетенції, що забезпечують успішність професійної діяльності в галузі фізичної культури в цілому та конкретному виді професійної діяльності зокрема. У свою чергу професійна компетенція включає загальну, професійну та спеціальну (професійні та функціональні знання і вміння) компетенції. Загально професійні компетенції формуються в циклі соціально-гуманітарної, фундаментальної та науково-природничої підготовки, а спеціальні – в циклі професійної та практичної підготовки фахівців.

1.1. *Методологія*

Теоретичні та методичні засади компетентнісного підходу в системі вищої і загальної середньої освіти висвітлено в працях В. Байденко, І. Зимньої, І. Єрмакова, Н. Кузьміної, В. Лозової, О. Пометун, А. Хуторського, О. Язловецької та інших. Теоретичні й практичні основи професійної підготовки вчителя фізичної культури до педагогічної діяльності, сутність і специфіку педагогічних умінь, механізми їх формування в професійно-педагогічній підготовці досліджено в працях М. Віленьського, Л. Лубишевої, А. Матвєєва, Л. Сушенко, Б. Шияна та інших.

Аналіз наукових досліджень, які стосуються проблеми формування окремих складових професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури (М. Данилко, Р. Карпюк, О. Смакула, А. Черноштана та ін.), свідчить про недостатнє обґрунтування науково-методичних засад використання компетентнісного підходу у вищій фізкультурно-педагогічній освіті України. Досвід його впровадження виключно

фрагментарний, тому що нині в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів домінує функціональний підхід, тобто формування здатності студентів до певних видів педагогічної роботи, а не готовності до якісного виконання функцій майбутньої фахової діяльності як основи професійної компетентності.

Проблема формування професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі фізичної культури містить низку суперечностей, а саме:

- між об'єктивною необхідністю переходу на компетентісно зорієнтовану освіту й недостатньою розробленістю теоретико-методологічних основ компетентісного підходу;
- між зростанням вимог суспільства до якості освіти (у тому числі фізкультурно-педагогічної) та недостатнім рівнем професійної компетентності випускників вищих навчальних закладів;
- між вимогами загальноосвітньої школи до рівня сформованості базових професійних компетентностей учителя фізичної культури й відсутністю теорії та практики визначення переліку, змісту, діагностики й створення відповідних педагогічних умов їхнього формування в студентів вищих навчальних закладів.

2. Результати дослідження

Спробуємо провести науковий аналіз проблеми застосування компетентісного підходу до професійної підготовки вчителя фізичної культури та визначити основні елементи професійно-педагогічної компетентності педагога.

Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти у 2008 році розроблено «Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти», в основу нового покоління якого покладено компетентісний підхід через формування нової системи діагностичних засобів із переходом від оцінки знань до оцінки компетенцій та визначення рівня компетентності в цілому [1, с. 2–8]. Запропоноване в Європейському проєкті TUNING («Налаштування освітніх структур») поняття «компетенція» вміщує не лише когнітивну й операційно-технологічну складові частини, але й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову сторони (результати освіти, знання, уміння, систему ціннісних орієнтацій). У формуванні компетенції вирішальну роль відіграє не тільки зміст освіти, а й організація освітнього процесу, освітні технології, включаючи також самостійну роботу студентів тощо. Треба підкреслити узагальнений, інтегральний характер поняття «компетенція» стосовно понять «знання, уміння, навички». Отже:

- *компетентність* – інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника вищого навчального закладу для виконання діяльності в певних професійних та соціально-особистісних предметних сферах (компетенціях), який визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду в певному виді діяльності;
- *компетенція* включає знання й розуміння (теоретичне знання академічної області, здатність знати та розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття та життя з іншими в соціальному контексті). Це предметна область, у якій індивід добре обізнаний і в якій мірі він проявляє готовність до виконання діяльності;
- *ключові компетенції (міжпредметні та надпредметні)*, що визначаються як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язувати актуальні, індивідуальні, соціальні та інші проблеми;
- *професійні компетенції* – це компетенції (загальнопрофесійні, спеціалізовано-професійні), які мають узагальнений характер, притаманний професіоналу й

визначаються вимогами конкретних професійних стандартів на основі Європейських аналогів та кваліфікаційною характеристикою професії фахівця.

Виходячи з вище зазначеного слід констатувати, що застосування компетентнісного підходу до професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів припускає досягнення інтегрованого кінцевого результату освіти, який може розглядатися як сформованість у випускника ключових і професійних компетенцій. Як єдності узагальнених знань та вмінь, універсальних здатностей і готовності до розв'язання великих груп завдань – від особистих до соціальних, професійних і спеціальних професійних компетенцій, що визначають володіння власне професійної діяльністю на достатньо високому рівні, готовність до інновацій у професійній галузі [1; 2]. Звісно це потребує розробки якісно нової методичної системи, яка б урахувала взаємний вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на її розвиток та спрямованості на набуття майбутніми учителями фізичної культури необхідних компетенцій та подальший саморозвиток у професійній діяльності.

Компетентнісний підхід дає змогу уявити професійну компетентність учителя фізичної культури, що складається з низки компетенцій, які можуть бути об'єктивно спостереженні, із певною точністю виміряні й цілеспрямовано сформовані в освітньо-професійному процесі.

Спираючись на результати відповідних наукових праць можна визначити такі основні характеристики професійної компетентності вчителів фізичної культури, а саме:

- особистісно-гуманна орієнтація;
- здатність до системного бачення педагогічної реальності у сфері фізичної культури й системних дій у професійно-педагогічній ситуації;
- володіння сучасними педагогічними методиками (технологіями), пов'язаними з культурою комунікації, взаємодії з інформацією та її передачі учням;
- здатність до інтеграції вітчизняного, зарубіжного, історичного й сучасного інноваційного фізкультурно-оздоровчого досвіду;
- креативність у професійній сфері;
- наявність рефлексивної культури [3; 6].

Також у науково-педагогічних дослідженнях останніх років професійно-педагогічна компетентність учителів фізичної культури розглядається як сукупність їхніх умінь та навичок, особливим способом структуровані наукові і практичні знання, спрямовані на ефективне вирішення педагогічних завдань.

На їхній основі можна виділити основні елементи професійно-педагогічної компетентності учителів фізичної культури, а саме:

- спеціальна компетентність у галузі фізичного виховання та спорту;
- соціально-психологічна компетентність у сфері фізкультурно-спортивної та педагогічної діяльності;
- диференціально-психологічна компетентність у сфері спрямування мотивів, здібностей, спрямованості учнів в оволодінні теоретичними знаннями та руховими навичками;
- аутопсихологічна компетентність у сфері усвідомлення особливого соціального значення особистої педагогічної діяльності в галузі фізичного виховання учнівської молоді та обізнаності стосовно шляхів підвищення особистої педагогічної майстерності.

Компетентність учителя фізичної культури слід розглядати не лише як оволодіння знаннями, уміннями та навичками, а як фахову ерудицію, насамперед його потенційну

готовність ефективно вирішувати навчально-виховні завдання в процесі педагогічної діяльності. Педагог з високим рівнем компетентності має не тільки знати внутрішній зміст проблеми, а й уміти ефективно розв'язувати її практично.

Категорія «професійно-педагогічна компетентність» розкриває органічне поєднання багатогранної характеристики педагогічної діяльності вчителя фізичної культури: професійні знання, уміння та навички, професійно й соціально-значущі особистісні якості. Визначальними сьогодні є такі змістовні компоненти компетентності вчителя, як соціальна спрямованість педагогічної діяльності, лабільність педагогічного мислення, здатність до критичного аналізу та самоаналізу, потреба у самовдосконаленні, рівень розвитку професійних цінностей та інтересів, схильність до творчості і любов до своєї професії. Професійно-педагогічна компетентність учителя фізичної культури не вичерпується вузькопрофесійними межами. Вона характеризується, перш за все, стійким ефективним характером педагогічної діяльності, здатністю віднаходити такі форми вирішення педагогічних проблем та ситуацій, які забезпечують цілеспрямовану педагогічну дію, що враховує широкий спектр соціальних, моральних і виховних її чинників.

Важливого значення набуває також спеціальна компетентність учителя фізичної культури, яка передбачає акумульовані в навчальному предметі обізнаність і авторитетність у відповідній галузі науки (або кількох наук). До спеціальної науково-практичної підготовки вчителя слід включати такі знання як: історичні етапи розвитку фізичної культури та спорту; принципи та ідеї, що покладені в основі викладання предмету «Фізична культура в школі»; прикладних проблем сучасної фізичної культури та спорту; особливостей фізіологічного розвитку учнівської молоді та їх врахування при застосуванні засобів та методів фізичного виховання.

Водночас готовність майбутнього вчителя фізичної культури до певного виду діяльності включає в себе у послідовній єдності такі компоненти: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оцінювальний. Стосовно готовності до виконання соціально-виховних функцій ці компоненти можуть бути конкретизовані наступними ознаками, а саме: знання про структуру особистості, навички діагностики та визначення ознак структури особистості школяра; педагогічні вміння та навички щодо організації навчально-виховного процесу, спрямованого на всебічний розвиток особистості школяра та його особистісно-ціннісних якостей; уміння та навички здійснювати педагогічне керівництво самостійною пізнавальною та суспільною діяльністю учнів на рівні “суб’єкт-суб’єктних” відносин.

На підставі цього педагогічну компетентність учителя фізичної культури можна трактувати як його здатність доцільно ефективно діяти для успішного розв'язання навчально-пізнавальних завдань у навчально-виховному процесі в загальноосвітніх навчальних закладах та поза їх межами.

Рівень сформованості професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів фізичної культури слід розглядати як запас теоретико-методичних ресурсів та якість їх застосування в педагогічній діяльності. А її розвиток відбувається шляхом здобуття знань та умінь протягом навчання на факультеті фізичного виховання й раціонально їх використання у професійній діяльності.

Компетентнісний підхід дає змогу реалізувати в освітньому процесі основні положення професійної підготовки вчителя фізичної культури, а саме:

1. Засвоєння й реалізація в професійній підготовці нормативів праці та поведінки, напрацьовані в процесі культурно-історичного розвитку суспільства.

2. Особистісно-професійний розвиток студента, який розглядається як результат встановлення взаємозв'язку між двома лініями переходів: «повноцінна діяльність – повноцінний інтелект – повноцінна особистість» та «повноцінна спільна діяльність –

повноцінний колектив – повноцінна особистість».

3. Наступність у формуванні різних рівнів самосвідомості особистості (професійної, духовної й фізичної), які обумовлюють становлення її світогляду.

4. Системну організацію навчально-виховного процесу, що передбачає виконання двох взаємопов'язаних вимог: планомірне формування цілісної професійної діяльності та всебічно розвиненої особистості.

3. Висновки

Таким чином, професійна компетентність учителя – це інтегративна якість, котра виявляється в здатності до педагогічної діяльності, готовності виконувати різноманітні професійні функції на основі органічного поєднання особистісних і базових професійних якостей, які забезпечують високу результативність фахової діяльності. Професійно-педагогічна компетентність як компонент фахової готовності вчителя фізичної культури до виконання соціально-педагогічних функцій є складним станом особистості, який зумовлюється її готовністю до навчально-виховної діяльності; усвідомлення себе як вагомої рушійної сили в педагогічному просторі; комплексом психолого-педагогічних, фізичних та соціальних чинників.

Література

1. Комплекс нормативних документів для розроблення складових систем галузевих стандартів вищої освіти / За заг. ред. В. Д. Шинкарука; уклад.: Я. Я. Болубаш, К.М.Левківський. – К.: МОН України, 2008. – 24 с.
2. Митин Е. А. Компетентная модель формирования конкурентоспособности будущего специалиста сферы физической культуры / Е.А.Митин: НГУ им.П.Ф.Лесгафта г. Санкт-Петербург // Ученые записки университета П. Ф. Лесгафта: науч.-теорет. журнал. – 2010. – С. 51–55.
3. Радул В. В. Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя [навч. посіб.] / В. В. Радул, В. О. Кравцов, М. В. Михайліченко. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД», 2007. – 252 с.
4. Стасенко О. А. Структура професійно-педагогічної діяльності вчителя фізичної культури / О. А. Стасенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка [Текст]. Вип. 143 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів: ЧНПУ, 2017. – (Серія: педагогічні науки). – С. 100–104.
5. Стасенко О. А. Технологічний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів фізичної культури / О. А. Стасенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15. „Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт” зб. наукових праць / За ред. О.В.Тимошенка. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – Випуск 3 К (84)17. – С. 455–459.
6. Фазлеев Н. Ш. Компетентносно ориентированный подход к профессиональной подготовке педагога по физической культуре и спорту / Н. Ш. Фазлеев // Теория и практика физической культуры, 2008. – № 12. – С. 9–12.
7. Язловецький В. С. Новітні технології у фізичному вихованні та спорті: [навч. посіб.] / В.С.Язловецький, О. В. Маркова, О. В. Язловецька. – Кіровоград: Поліграфічне підприємство «Ексклюзив-Систем», 2014. – 204 с.
8. Язловецька О. В. Педагогіка фізичного виховання: [навч. посіб.] / О. В. Язловецька. – Кіровоград: Приватне підприємство «Ексклюзив систем», 2015. – 260 с.

Особливості копінг-стратегій студентів-першокурсників

Лариса Степаненко

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Г. Батюка, 19

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: lora.step.74@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to forming the constructive forms of behaviour of the person's mastering during the period of studying at the university; the scientists' views on the essence and differences of the mechanisms of mastering and the mechanisms of psychological protection are fixed; the results of the empirical investigation of the coping strategies and the mechanisms of psychological protection of the students of the first year of studying are presented; the average indices, the levels of manifestation of the mentioned phenomena are analyzed; the repertoire of the coping strategies, peculiarities of the functioning of mechanisms of psychological protection are defined; the priorities for use by the students of the first year of studying of conscious and unconscious mechanisms of psychological protection are established; the peculiarities of their interconnection are determined.*

Keywords: *coping strategies, strategies for overcoming, mechanisms of psychological protection, protective mechanisms, adaptability.*

1. Вступ

Підготовка спеціалістів в період навчання у ВНЗ повинна визначатися цілями розвитку особистості. Психологічна адаптація студентів до навчання є важливим фактором у підготовці майбутніх спеціалістів, що сприяє формуванню саморозвитку, усвідомленню самовизначення. Сутність адаптації пов'язана із здатністю будь-якої системи, яка регулюється, здійснювати зміни в напрямку підтримки рівноважних відношень даної системи із середовищем. Одним із феноменів, що забезпечує таку здатність є копінг-стратегії. З точки зору адаптації до навчання у вищому навчальному закладі критичним вважається перший курс навчання.

1.1. Методологія

Проблема копінг-стратегій є маловивченою, адже саме ці механізми дозволяють людині виходити з кризових ситуацій та вирішувати життєві проблеми. Теоретичну основу дослідження проблеми копінг-поведінки становлять роботи Р.М.Грановської, О.С.Романової в галузі дослідження механізмів психологічних захистів; О.Р.Ісаєвої, Р.Лазаруса, В.М.Мясищева, В.А.Ашликова, Е.Хайма, В.М.Ялтонського в галузі дослідження стратегій подолання.

Копінг спрямований на усунення ситуації психологічної загрози, тобто підтримання балансу між вимогами середовища і ресурсами, що задовольняють цим умовам. Умовою копінга є стрес – стан людини, неспецифічна реакція на фізіологічному, психологічному і поведінковому рівнях, що виникає у відповідь на несприятливі дії. Отже, копінг являє собою індивідуальний спосіб взаємодії з ситуацією у відповідності з її власною логікою, значимістю в житті людини та її психологічними можливостями. Копінг є змінною, яка залежить від трьох чинників – особистості суб'єкта, реальної ситуації та умов соціальної підтримки. При дослідженнях стресу копінг-поведінка нерідко розглядається як поняття, близьке за своїм змістом до психологічного захисту. Дійсно, коли відбувається стресова подія, порушується гомеостаз. Його порушення може бути викликано характеристиками стресора або їх сприйняттям. Організм реагує на сприйняте порушення або автоматичними адаптивними реакціями, або адаптивними діями, цілеспрямованими і потенційно усвідомленими. У першому випадку мова йде про неусвідомлені поведінкові реакції або психологічні захисні механізми. У другому

випадку має місце усвідомлена поведінка опанування. Психологічний захист і копінг-поведінка розглядають як найважливіші форми адаптаційних процесів і реагування особистості на стресові ситуації.

Дослідники Р. Лазарус і С. Фолкман виділили вісім основних копінг-стратегій: планування вирішення проблеми, яка передбачає зусилля щодо зміни ситуації; конфронтаційний копінг (наступальні дії для зміни ситуації, певна ступінь ворожості і готовності до ризику); прийняття відповідальності (визнання своєї ролі у виникненні проблеми і спроби її вирішення); самоконтроль (зусилля з регулювання своїх емоцій та дій); позитивна переоцінка (зусилля з пошуку достоїнств існуючого стану справ); пошук соціальної підтримки (звернення до допомоги оточуючих); дистанціювання (когнітивні зусилля відокремитися від ситуації і зменшити її значимість); втеча-уникнення (бажання і зусилля, спрямовані до втечі від проблеми) [7].

На думку А.Н. Поддякова, потрібно розрізняти труднощі за їх джерелами (об'єктивного характеру або навмисно створені іншими людьми) і відповідно розрізняти способи і ресурси, необхідні для їх подолання. І відповідно до цього, використовує класифікацію трьох типів копінг-стратегій: 1) стратегії когнітивної адаптації, 2) стратегії поведінкової адаптації і 3) емоційно-орієнтовні стратегії. Стратегії когнітивної адаптації пов'язані з використанням мислення і спрямовані на зміну ставлення до ситуації, наприклад, заперечення, дистанціювання, звернення до гумору. Проблемно-фокусовані стратегії спрямовані на роботу з причиною проблеми, маючи на меті зміну її джерела, наприклад, звернення до пошуку інформації, планування рішення. Емоційно-орієнтовані стратегії спрямовані на роботу з емоціями, які супроводжують сприйняття стресу і включають активне їх вираження, управління ворожими почуттями, медитації, процедури систематичної релаксації. Також, А.Н. Поддяков зазначає, що люди в своїй життєдіяльності використовують всі три типи копінг-стратегій [4].

А.Я. Анцупова та А.І. Шипілова виділяють три площини, в яких відбувається реалізація копінг-стратегій поведінки:

1) поведінкова сфера – поведінка особистості, яку вона демонструє в найближчому соціальному оточенні або сама пропонує її людям для подолання труднощів (співпраця, звернення і альтруїзм);

2) когнітивна сфера – це форма поведінки, спрямована на аналіз виниклих труднощів і можливих шляхів виходу з них, підвищення самооцінки і самоконтролю, більш глибоке усвідомлення власної цінності як особистості, наявності віри у власні ресурси в подоланні важких ситуацій (проблемний аналіз, установка власної цінності, свідомість самовладання);

3) емоційна сфера – протест, оптимізм, що відображають емоційний стан з активним обуренням і протестом по відношенню до труднощів і впевненістю в наявності виходу в будь-який, навіть самої складної ситуації [1].

Е. Хейм поділяє копінг-стратегії на більш ефективні і менш ефективні. До більш ефективних можна віднести спроби вирішити проблему самостійно, зміна власних установок щодо ситуації, пошук інформації, оцінка ситуації, втручання в ситуацію, самоконтроль, прийняття відповідальності. До менш ефективних відносить закритість для інформації, уникнення, самозвинувачення, відкидання проблеми, відхід від соціальної підтримки, визнання своєї поразки [8].

Різноманіття поведінкових, емоційних і інтелектуальних копінг-стратегій особистості показали, що в основі кожної з них може лежати не один, а декілька різних захисних психічних механізмів.

Поняття «копінг» більш широке за своїм змістом, ніж поняття «захисний механізм». Стратегії подолання розглядають не тільки як усвідомлені варіанти несвідомих

захистів, але і як ширше поняття, що включає в себе як несвідомі, так і усвідомлені захисні техніки. Співвідношення між копінг-стратегією та захисними механізмами може бути більш складним[6]. В рамках цього, автоматизми психологічного захисту виступають лише як один з можливих способів реалізації копінг-стратегії.

Для подолання важкої життєвої ситуації, людині необхідно за діяти весь свій потенціал. Ймовірність розвитку психологічного стресу залежить від особливостей особистості, що обумовлюють ступінь стійкості до стресу. Подібні риси, що підвищують ресурси протидії стресогенним ситуаціям, позначаються як відчуття особистісної витривалості, стресостійкість, як потенційна здатність активного подолання труднощів[6]. Ресурси особистості в значній мірі визначають здатність побудувати інтегровану поведінку, що дозволяє навіть в умовах фрустрації, психічної напруженості, зберегти стійкість основної лінії поведінки, пропорційно враховувати власні потреби і вимоги оточення, співвідносити негайні результати і наслідки тих чи інших вчинків. Психічна стійкість пов'язана з умінням людини орієнтуватися на певні цілі, характером тимчасової перспективи, організацією своєї діяльності. В зарубіжних дослідженнях широку популярність мала концепція S. Kobasa і S.R. Maddi, в якій особистість, особистісні властивості і подолання розглядалися в термінах «твердість, витривалість» особистості. Твердість це тенденція індивіда сприймати стресори як «виклик», як стимул для особистісного розвитку і готовність протидіяти їм. Даний концепт розумівся авторами як ресурс резистентності до стресу [4].

Стратегії поведінки являють собою інтегральні форми особистісної адаптації. Стратегія характеризує не лише вектор дій і вчинків, але й залученість особистості до переживання, що надає поведінці своєрідних відтінків. А особистість виступає в ролі основного регулятора реалізації стратегії, забезпечуючи якісну своєрідність та визначаючи її динамічні особливості. Це структурує загальний адаптаційний ефект, виділяє з поведінкових виявів ті, які необхідні особистості. Завдяки особистісній регуляції, з одного боку, збільшується кількість варіантів поведінки на рівні групи й суспільства, з іншого боку, зростають диференціація та вибірковість адаптаційної поведінки на рівні індивідуальності [5].

Термін «захист» вперше з'явився в роботах З. Фрейда для пояснення прийомів, які Я використовує в конфлікті і які можуть привести до неврозу. За первинними уявленнями, психологічний захист є вродженим і виступав як засіб вирішення конфлікту між свідомістю і несвідомим. Мета захисту заключає, за словами З.Фрейда, в послабленні інтрапсихічного конфлікту (напруги, занепокоєння), обумовленого протиріччям між інстинктивними імпульсами несвідомого і вимогами зовнішнього середовища, що виникають в результаті соціальної взаємодії [4]. Нездатність особистості вирішити «внутрішній конфлікт» викликає зростання внутрішньої напруги. У такі моменти активізуються спеціальні психологічні механізми захисту, які захищають свідомість індивідуума від неприємних, травмуючих переживань.

Згодом захисні механізми стали розглядатися як функції «Я» при загрозі цілісності особистості, саме захисні механізми відповідають за інтеграцію і пристосування до реальних обставин. За словами А. Фрейд, в окремі періоди життя і відповідно з своєю власною конкретною структурою індивідуальне Я вибирає то один, то інший спосіб захисту і може використовувати його як свій конфлікт з інстинктами, так і в захисті від вивільнення афекту. А. Фрейд розширила уявлення про захист, більш того, вона зробила спробу узагальнити і систематизувати знання про механізми психологічного захисту. А. Фрейд вказувала, що захисні механізми призупиняють дезорганізацію і розпад поведінки, підтримують психічний гомеостаз особистості. На її думку, набір захисних механізмів індивідуальний і характеризує рівень адаптованості особистості [9].

Захисні механізми виступають також у ролі буферів по відношенню до свідомості особистості. Так, Ф.Б.Бассін вважав, що психологічний захист є механізмом функціонування нормальної психіки, який попереджає виникнення різного роду розладів. Це особлива форма психологічної активності, що реалізується у вигляді окремих прийомів переробки інформації з метою збереження цілісності Его [2]. Г. Тарт, яка детально вивчала захисні механізми, зазначала, що людина використовує захисні механізми в тих випадках, коли у неї виникають інстинктивні потяги, вираз яких знаходиться під соціальною заборонаю. Перенесені всередину заборони, відносяться до структури особистості Над-Я. Сильне Над-Я може наповнювати людину почуттям тривоги і страху, коли вона починає думати про заборонені дії. А захисні механізми, через які людина не усвідомлює заборонені потяги, запобігають атаці з боку «Над-Я».

Як зазначає Л.В. Куліков, психологічний захист слід розглядати як функцію особистості в цілому, що представляє собою складну структурно-функціональну систему. У цій системі можна виділити наступні взаємопов'язані компоненти: світоглядні, що включають переконання і погляди особистості; розумові, куди входять сумнів, недовіра та інші; емоційні, що включають антипатію, боязкість, страх тощо; вольові – принциповість, негативізм, тощо.

Великий внесок у вивчення психологічного захисту і розробку методів вимірювання вніс Р.Плутчік. В рамках своєї психоеволюційної теорії емоцій він пов'язував механізми психологічного захисту з базовими емоціями, стверджуючи, що захисні механізми спрямовані на регулювання і контроль емоцій. Дослідник виділив 8 захисних механізмів, поставивши їх за шкалою примітивності зрілості, а також в залежності від періодів їх формування в онтогенезі, і також пов'язував їх з когнітивними процесами: заперечення, витіснення, регресія, компенсація, проєкція, заміщення, інтелектуалізація [4].

На думку Ф.Б. Березіна, механізми психологічного захисту забезпечують регуляцію, спрямованість поведінки, редукують тривогу і емоційне напруження людини. Він виділяє чотири типи механізмів психологічного захисту:

1. Ті, що перешкоджають усвідомленню факторів і викликають тривогу, тобто фактори, що викликають тривогу не сприймаються (витіснення і заперечення).
2. Дозволяють фіксувати тривогу на певних стимулах (фіксація тривоги), тобто тривога пов'язується з якимось певним об'єктом, що може викликати тривогу (перенесення).
3. Знижують рівень спонукань, тобто зменшення тривоги може бути досягнуто за рахунок зниження рівня спонукань і знецінювання потреби (регресія, гіперкомпенсація).
4. Модифікація тривоги за рахунок формування стійких концепцій (концептуалізація). Автор також вказує на певну ієрархію психологічних захистів [3].

Багато авторів вказують на тісний взаємозв'язок копінгу та механізмів психологічного захисту. Одні автори вважають психологічний захист своєрідним «інтрапсихічним копінгом», або «механізмом з внутрішньою тривоگوю»; інші автори відносять копінг до зовнішніх, поведінкових проявів механізмів психологічного захисту.

Таким чином, існуючі підходи до проблем копінг-стратегій та психологічного захисту особистості дозволяють не просто говорити про різні напрямки трактування цих понять, а свідчать про те, що в людини є дві основні і досить автономні спеціальні регулятивні системи, що забезпечують психологічну захищеність, відповідно, від внутрішнього психологічного дискомфорту і від зовнішнього психологічного впливу. Ці системи мають складну будову і забезпечуються різними психологічними механізмами.

2. Результати дослідження

Для дослідження копінг-механізмів студентів-першокурсників нами використана методика Р.Лазаруса, в адаптації Васермана та співавторів. Було визначено вісім способів подолання труднощів в різних сферах психічної діяльності: конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-унікнення, планування рішення проблеми, позитивна переоцінка.

За середніми значеннями найбільш представлені в студентів на високому рівні копінг-механізми – прийняття відповідальності (70,21), планування рішення проблеми (68,36), позитивна переоцінка (65,44), пошук соціальної підтримки (64,74). Це говорить про те, що студенти передбачають визнання своєї ролі у виникненні проблеми і відповідальності за її рішення. Включаються в більш широкий контекст роботи над саморозвитком. Стратегія планування вирішення проблеми передбачає спроби подолання проблеми за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації і можливих варіантів поведінки, вироблення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням минулого досвіду і наявних ресурсів. Але студенти-першокурсники потребують емоційної підтримки, хоча самі вони залучають різні способи вирішення проблеми.

У студентів-першокурсників на середньому рівні визначені копінг-механізми конфронтація (54,90), дистанціювання (52,38), самоконтроль (58,90), втеча-унікнення (56,88). Це свідчить про те, що студенти використовують різні спроби подолання негативних переживань, придушуючи та стримуючи емоції. Приховують свої переживання, часто бояться саморозкритися, що призводить до сверхконтролю поведінки. При виразній перевазі стратегії уникнення у студентів можуть спостерігатися неконструктивні форми поведінки в гострих стресогенних ситуаціях, може спостерігатися імпульсивність в поведінці, ворожість, енергійність при вирішенні проблемних ситуацій. Також використання інтелектуальних прийомів раціоналізації, перемикання уваги, відсторонення, гумору тощо. Низького рівня копінг-стратегій не спостерігалось, студенти-першокурсники використовують усі копінг-механізми.

Для діагностики механізмів психологічного захисту студентів-першокурсників нами був використаний опитувальник Плутчика Келлермана Конте – методика Індекс життєвого стилю (LifeStyleIndex, LSI). Тест використовувався для діагностики різних механізмів психологічного захисту. За середніми значеннями найбільш представлені в студентів на високому рівні такі механізми психологічного захисту, як: проєкція (66,67), компенсація (58,24), раціоналізація (56,88). Це говорить про те, що студенти неприйнятні для себе почуття і думки приписують іншим людям. Часто це проявляється в спробах знайти реальну або уявну заміну нестерпного почуття, найчастіше за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, цінностей, поведінкових характеристик іншої людини. При раціоналізації студенти подавляють переживання, викликані неприємною ситуацією за допомогою логічних установок і маніпуляцій, обгрунтовують свої переживання, дії.

Нормативні значення отримали механізми психологічного захисту студентів: заперечення (47,23), гіперкомпенсація (46,09), регресія (42,46). Тобто студенти заперечують ситуації фрустрації, деякі аспекти зовнішньої реальності, які не приймаються та не визнаються ними. Вони запобігають неприємним почуттям шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень. За допомогою регресії студенти в своїх поведінкових реакціях прагнуть уникнути ситуацій фрустрації шляхом переходу від складного завдання на більш просте і доступне.

Низький рівень механізмів психологічного захисту студентів виявлено за витісненням (35,22) та заміщенням (31,96). Коли виникають ситуації, що травмують

студентів не усвідомлюються, вони витісняють сам факт якогось вчинку. Але внутрішній конфлікт зберігається, а викликане ним емоційне напруження сприймається як зовні невмотивована тривога. Тому витіснення, як психологічний механізм проявляється в невротичних і психофізіологічних симптомах, а також в розрядці пригнічених емоцій, які направляються на інших, що становлять меншу небезпеку або більш доступні. Додавання психологічного механізму заміщення може привести студентів до несподіваних та безглузвих дій. Все це, в свою чергу, виглядає як активна протидія самоаналізу та саморозвитку.

В результаті аналізу кореляційних зв'язків між показниками копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту було встановлено позитивні кореляційні зв'язки між конфронтацією та витісненням ($r \leq 0,375$), конфронтацією та регресією ($r \leq 0,427$), конфронтацією та заміщенням ($r \leq 0,351$). Також прямі кореляційні зв'язки визначили між показником самоконтролю та запереченням ($r \leq 0,322$), між копінг-стратегією втеча-уникнення та регресією ($r \leq 0,416$), між показником позитивна переоцінка та раціоналізація ($r \leq 0,387$).

3. Висновки

Таким чином, значимість копіngu полягає в тому, щоб ефективніше адаптувати особистість студента до вимог ситуації, дозволяючи оволодіти нею, постаратися уникнути або звикнути до них, погасити стресову дію ситуації. Головне завдання копінг-стратегій, дійсно, забезпечення і підтримка благополуччя студентів, їх фізичного і психічного здоров'я та задоволення соціальними стосунками. Разом із тим, у студентів-першокурсників спостерігається вираження стратегій прийняття відповідальності, планування рішення проблеми, позитивна переоцінка, пошук соціальної підтримки. Стають більш напруженими захисні механізми проєкція, компенсація, раціоналізація, але зменшена напруженість психологічних механізмів витіснення та заміщення. У процесі експериментального дослідження виявлено, що студенти в процесі вирішення учбових завдань, більш використовують копінг-стратегії, ніж механізми психологічного захисту.

Література

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. М.: ЮНИТИ, 2000. – 551 с.
2. Бассин Ф.В. Проблема бессознательного в неосознаваемых формах высшей нервной деятельности / Ф.В. Бассин. – М.: Медицина, 1968. – 468 с.
3. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
4. Исаева Е.Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. – СПб.: Издательство СПбГМУ, 2009. – 136 с.
5. Посохова С.Т. Психология адаптирующейся личности: субъективный подход: Дис. ...д-ра психол. наук: 19.00.01 / Посохова Светлана Тимофеевна. – СПб., 2001. – 340 с.
6. Психологическая защита в чрезвычайных ситуациях: Учебное пособие / Л.А. Михайлов [и др.]; под ред. Л. А. Михайлова. – СПб.: Питер, 2009. – 256 с.
7. Психологический словарь/ Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – СПб.: Прайм – Еврознак, 2007. – 672 с.32
8. Романова Е.С. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика / Е.С. Романова, Л.Р. Гребенников. – Мытищи: Изд-во «Талант», 1990. – 144 с.
9. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа: пер. с англ. и нем. Е.Биневой, М.Гинзбурга, С.Иванченко, Я.Когана, О.Чекановой / А.Фрейд // Собрание сочинений в 2 т. Том 1. – М.: ООО Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 384 с.

Психолого-педагогічні аспекти здорового способу життя студентів

Ірина Сундукова

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира

Винниченка

вул. Шевченка, 1,

м. Кропивницький, 25006, Україна

E-mail: irisha15@i.ua

Abstract. The article covers the concept of "health" and "healthy lifestyle". The leading components of health are characterized, namely: physical, mental, spiritual and social health. It is stated that even with a fairly wide involvement of students in information and education activities on reproductive health and healthy lifestyles, relevant knowledge in this area remains at a rather low level. It is emphasized that one of the problems of the educational process in high school is the lack of guidance in the majority of young people on observance of norms of a healthy lifestyle and their unaware of responsibility for their own actions.

Keywords: health, healthy lifestyle, components of health, educational process in high school.

1. Вступ

Складні умови життя в сучасному суспільстві, процеси євроінтеграції та швидкі темпи розвитку висувають підвищені вимоги до ефективного, адекватного функціонування людини на всіх рівнях життєдіяльності, що негативно позначається на здоров'ї сучасної молоді. Проблема стану фізичного і психічного здоров'я студентів набуває особливої гостроти, оскільки сучасна ситуація обтяжується високими показниками захворюваності молоді, зниженням якості медичного обслуговування, погіршенням екологічної ситуації, морально-духовною кризою. Спираючись на сучасні дослідження, серед загальної кількості студентів, до моменту набуття вищої освіти, здоровими залишаються лише 4%, близько 50-55% випускників мають морфологічні відхилення, а 50-65% – хронічні захворювання, третя частина випускників мають обмеження у виборі професії. Зниження рівня здоров'я і фізичної працездатності у студентської молоді є наслідком значного психоемоційного навантаження, порушень гігієнічно-необґрунтованого режиму дня і харчування [5].

1.1. Методологія

Відповідно до поглядів українського вченого О.І. Сібіля, проблема здоров'я розглядається науковим світом, світовою спільнотою як одна із найсерйозніших загроз всесвітнього масштабу – це не просто генетична, а навіть більше, – це антропологічна катастрофа [7, с. 6]. В сучасному ракурсі проблема здоров'я є як об'єкт споживання, це найсуттєвіший, головний життєвий вклад капіталу, не тільки індивідуальна, а й суспільна цінність, сучасне явище, що системно, динамічно, постійно взаємодіє з оточуючим середовищем. Здоров'я – це не просто відсутність хвороб або фізичних вад, здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, який дає змогу кожній людині відчувати себе щасливою, маючою можливість прагнути й добиватись чогось у своєму житті, досягати успіхів і дарувати можливість бути щасливими іншим людям [1]. Тому з твердою впевненістю можна запевнити, що здоров'я розглядається не лише як певний соціальний ресурс, а як життєва мета. Здоров'я людини більш ніж на 50% зумовлено її способом життя, близько 40% – соціальними і природними умовами, а також спадковістю, і лише 10% залежить від медичного обслуговування [5].

Як зазначали Д.П. Плахтійний та О.В. Яременко, здоров'я студентів розглядається як комплексна проблема, яка включає фізичне, психічне, соціальне та духовне здоров'я і розглядається як окрема медична категорія, як об'єкт споживання, як індивідуальна і

суспільна цінність, явище системного характеру, яке динамічно, постійно взаємодіє з оточуючим середовищем [6; 8].

Розглянемо більш детально вищезначені компоненти здоров'я.

Фізичне здоров'я – це природний стан організму людини, обумовлений нормальним функціонуванням усіх його органів і систем. Фізичне здоров'я характеризується станом фізичного розвитку, який відображає поточний функціональний стан органів і систем організму людини, відповідність біологічного та паспортного віку, відсутність аномалій у розвитку, природжених та набутих каліцтв та інвалідності, що знижують чи обмежують фізичну й функціональну активність людини. Фізичне здоров'я передбачає досконалість процесу саморегуляції, гармонію фізіологічних процесів, максимальну адаптацію, ріст і розвиток органів і систем організму.

Психічне здоров'я визначається як стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих проявів і забезпечує адекватну до умов дійсності регуляцію поведінки й діяльності. Психічне здоров'я індивіда залежить від стану головного мозку і визначається рівнем і якістю мислення, розвитком уваги й пам'яті, ступенем емоційної стабільності, розвитком вольових якостей; його характеризує відчуття комфортності особистості в соціумі, відсутність вад особистісного розвитку, здатність протидіяти стресу та адаптуватись до умов довкілля.

У тісному зв'язку з психічним здоров'ям знаходиться *соматичне здоров'я*, яке тлумачиться як поточний стан органів і систем організму людини. Будь-яке соматичне порушення, так чи так, пов'язане зі змінами в психічному стані людини. В одних випадках психічний стан стає причиною хвороби, а в інших – фізичне нездужання викликає психічні переживання.

Соціальне здоров'я базується на тих принципах, які є основою соціального життя людини, тобто життя в людському суспільстві. В загальному вигляді воно детерміноване характером і рівнем розвитку головних сфер суспільного життя – економічної, політичної, соціальної, духовної. Соціальне здоров'я пов'язане з економічними чинниками, стосунками індивіда із структурними одиницями соціуму – сім'єю, освітніми закладами, організаціями, з якими в людини встановлюються соціальні зв'язки: робота, відпочинок, побут, соціальний захист, охорона здоров'я, безпека існування тощо. Цю сферу здоров'я характеризують: соціальна активність, адекватність світосприйняття та світоставлення, інтерес до довкілля, спрямованість на суспільно корисну працю, альтруїзм, емпатія, оптимізм, що сприяє задоволенню соціальних інтересів і потреб особистості, дотриманню норм поведінки та протидії соціальній дезадаптації особистості.

Духовне здоров'я – це свідомо готовність і вміння людини слідувати тому духовно-моральному ідеалу, який закладений у ній як природна моральність. Духовне здоров'я залежить від духовного світу особистості, зокрема складових духовної культури людства – освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Свідомість людини, її ментальність, життєва самоідентифікація, ставлення до сенсу життя, оцінка реалізації власних здібностей і можливостей у контексті власних ідеалів і світогляду – все це обумовлює стан духовного здоров'я індивіда, яке включає в себе розвиток духовної сфери особистості – освоєння культури, розвиток громадянської, національної, релігійної та професійної відповідальності, пізнання й самопізнання. На цій основі відбувається політичне, релігійне, ідеологічне та культурне самовизначення особистості.

Моральне здоров'я – це спосіб життя людини, прояв її моральної свідомості та внутрішньої свободи. Моральним здоров'ям опосередкована духовність людини, так як воно пов'язане з загальнолюдськими істинами добра, любові, краси і передбачає наявність у людини позитивних моральних якостей. Потреба в збереженні та розвитку

морального здоров'я реалізується в діяльності людини, у взаємодії з іншими людьми. Головними ознаками морального здоров'я людини є, насамперед, свідоме ставлення до праці, оволодіння надбаннями культури, активне неприйняття поведінки, що суперечить загально визнаним моральним нормам.

З огляду на те, що духовне й моральне здоров'я близькі за своєю сутністю, в науковій літературі набув поширення термін «духовно-моральне (або морально-духовне) здоров'я». *Духовно-моральне здоров'я* за своєю сутністю – це комплекс характеристик потребнісно-інформативної сфери життєдіяльності, основу якої визначає система цінностей, установок і мотивів поведінки індивіда. Показниками духовно-морального здоров'я вважаються: наявність мети і сенсу життя, надії і сподівання людини, її переконання, ідеали, бажання жити. Духовно-моральне здоров'я характеризується здатністю людини до творчості, сформованістю в структурі особистості внутрішньої картини здоров'я, що відображає певну цільову установку людини, її уявлення про майбутнє. Формування духовно-морального здоров'я особистості, як правило, ототожнюється з вихованням моральних якостей, гуманістичною місією, долученням до загальнолюдських цінностей.

Зрозуміло, що в реальному житті всі чотири складових – фізична, психічна, соціальна, духовна, діють одночасно, їхній інтегрований вплив визначає стан індивідуального здоров'я людини як цілісного складного феномена. Саме тому основним завданням сучасної освіти є сформувати позитивне ставлення студентів до здоров'я як до найвищої цінності, дати необхідні для життя кожного індивідууму валеологічні знання, навчити дотримуватись здорового способу життя.

2. Результати дослідження

Здоров'я людини залежить від способу життя, який вона для себе обирає. Спосіб життя людини загалом включає: матеріальні умови життя, соціально-етичні установки та переконання людини, звичаї, традиції, яких вона дотримується, а також природні умови, що впливають на її поведінку. Спосіб життя може бути нездоровим, стихійним, неорганізованим, а може бути наближеним до здорового, досконалого.

Здоровий спосіб життя (ЗСЖ) – це комплекс оздоровчих заходів, іацілених на гармонійний розвиток та зміцнення здоров'я людини, підвищення працездатності та збільшення тривалості життя. Наявність у людини здорового способу життя передбачає: плідну трудову й громадську діяльність, щасливе сімейне життя, оптимальну рухову активність, повноцінне харчування, здоровий сон, відмову від шкідливих звичок (куріння, вживання алкоголю тощо), загартування засобами природи; управління емоціями, порушення організації режиму праці й відпочинку, дотримання особистості та громадської гігієни тощо [6].

Сучасна наука приділяє питанням ЗСЖ все більше уваги, розуміючи, що стан здоров'я сучасної молоді є запорукою благополуччя країни. Але, враховуючи, що ми живемо в умовах науково-технічного прогресу, де кожного дня на нас чекає великий обсяг інформації яку необхідно осмислити, опрацювати, що може призвести до емоційних стресів, порушення психічної активності. Крім того, технічний прогрес, забруднення навколишнього середовища, посилення впливів на здоров'я різних біологічних, психологічних і соціально-економічних чинників, значне зростання стресогенності збільшують ризик розвитку хронічної втоми та хронічних захворювань [1]. Саме тоді час подумати про зміну способу життя і залучення студентів до занять фізичною культурою, впровадження в повсякденне життя науково обгрунтованих методик щодо раціонального режиму праці, харчування, рухової активності та відпочинку [5]. Дотримання здорового способу життя передбачає: прагнення до фізичної досконалості; досягнення душевної гармонії в житті; забезпечення повноцінного харчування; виключення з життя самодеструктивної поведінки;

очищення організму та його загартовування. Такий спосіб життя людини впливає не лише на формування, збереження і зміцнення індивідуального здоров'я, а й створює передумови для інтелектуального й духовного розвитку особистості підвищує працездатність, допомагає долати психічні, фізичні, емоційні навантаження, ефективно вирішувати педагогічні проблеми. Студентські роки – це унікальний етап становлення людини пов'язаний з періодом розквіту її фізичних та духовних можливостей, адже в цьому віці відбувається інтенсивна соціалізація особистості та розуміння важливості власного інтелектуального та фізичного розвитку як передумови успішної фахової підготовки до майбутньої творчої діяльності. Щоб знайти себе у нових умовах, студенту необхідно оволодіти не тільки інтелектуальними знаннями, які є результатом самостійного і критичного осмислення фактів та інформації, а також їй необхідні прикладні навички, що призначені допомагати вирішувати проблеми у світі та у суспільстві [8]. Освітній процес у вищій школі передбачає не тільки навчання і виховання, але й і оздоровлення студента. Саме здоров'я в значній мірі буде визначати стан населення України в XXI столітті. Вже ніхто не суперечить з приводу того факту, що сьогодні обсяг освіти перевищує всі допустимі норми сприйняття та характеризується неможливістю повноцінного засвоєння студентом обсягу знань, який весь час зростає. Великі обсяги інформації, які молодій людині треба запам'ятати, негативно впливають на її творчі здібності та здоров'я. Неправильний спосіб життя створює підґрунтя для прояву генетично закладених ендогенних факторів ризику захворювань внутрішніх органів [3]. Саме тому усунення або зменшення впливу екзогенних факторів, які сприяють їхньому розвитку (гіподинамія, нераціональне харчування, паління, зловживання алкоголем, психосоціальні стреси), є одним з провідних напрямків виховної роботи зі студентами. В цьому контексті формування здорового способу життя та культури дозвілля студентської молоді повинно стати однією з важливих сфер діяльності вищих закладів освіти.

3. Висновки

Таким чином, поступове усвідомлення на державному рівні значущості профілактики, збереження, підтримки та відновлення здоров'я студентської молоді передбачає знаходження шляхів підвищення у молодого покоління усвідомлення цінності здоров'я, здорового способу життя. Пріоритетним завданням системи освіти є формування в особистості відповідного ставлення до власного здоров'я і здоров'я свого оточення як найвищих суспільних та індивідуальних цінностей.

Література

1. Амосов Н.И. Раздутье о здоровье / Н.И. Амосов. – М: «Молодая гвардия», 1979. – 190 с.
2. Ананьев В.А. Основы психологии здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья. / В.А. Ананьев. – СПб.: Речь, 2006. – 384 с.
3. Бондин В.И. Здоровьеберегающие технологии в системе высшего педагогического образования // Теория и практика физической культуры. – 2004. – № 10. – С. 151 – 180.
4. Кобильченко В.В. Формування особистості як психолого-педагогічна проблема / В.В.Кобильченко // Нові технології навчання. – Київ, 2001. – Вип. 31. – С. 3-12.
5. Оржеховська В. М. Формування здорового способу життя: сучасна стратегія розвитку / В.М.Оржеховська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – Вип. 9, кн. II. – С. 265-273.
6. Плахтінний Д.П. Про здоров'я та здоровий спосіб життя / Д.П. Плахтінний, Н.С. Славина, С.І.Драчук та ін. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 224 с.
7. Сібіль О.І. Теоретичні засади формування здорового способу життя в умовах гуманістичної школи // Формування здорового способу життя в умовах гуманітарної школи художньо-естетичного спрямування. – Запоріжжя: ЛІПС Лтд, 2002. – С. 6-8,
8. Яременко О. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О.Яременко, О. Вакуленко. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 207 с.

Формування готовності майбутнього вчителя фізичної культури до попередження шкідливих звичок школярів

Анатолій Турчак

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
вул. Т.Шевченка, 1
м. Кропивницький, 25006, Україна
E-mail: vega0604@ukr.net

***Abstract.** This article reviews new approaches to training future teachers of physical culture to work to prevent bad habits of students. A structure and principles of preparation of future specialists of different specialities, directions and profiles are certain to pedagogical activity that is examined as a multivariable process of purposeful implementation of actions for the decision of educational educator tasks. Coming from the capacities and requirements analysed by scientists for the future teacher of physical culture as specialist, the constituents of his readiness are shown out to work from warning of pernicious habits of students.*

***Keywords:** professional, educational commitment, bad habits, physical development, prevention activities, risk and professionalism.*

1. Вступ

Педагогічна діяльність – це складний багатофакторний процес виконання системи дій для розв'язання різноманітних навчально-виховних завдань. Тому підготовка до педагогічної діяльності становить складну цілісну багатобічну динамічну систему, що функціонує відповідно до мети, структури та принципів підготовки фахівців різних напрямів і профілів.

1.1. Методологія

Значний внесок у вирішення проблем професійної підготовки вчителя зробили вчені: А.Алексюк, Ю. Бабанський, І.Богданова, І.Зязюн, М.Кларін, Н.Ничкало, О.Пехота, І.Підласий, В. Радул, Г. Селевко, С. Сисоєва, Л.Сушенко, Н.Тализіна, О.Тищенко та ін. Поліпшення стану здоров'я молоді через освіту розглядалися у наукових дослідженнях Г.Апанасенка, В.Бобрицької, Е.Булича, В.Войтенко, В.Горашука, В.Москаленка, О.Петрика, С.Путрова. Особлива увага приділяється проблемам зміцнення здоров'я підростаючого покоління (В. Ареф'єв, В. Бутенко, Ю. Гавриленко, І.Гавриш, М.Гончаренко, М.Гриньова, В.Єфімова, В.Оржеховська, В.Петренко, І.Солоненко, С.Страшко, В.Шахненко).

2. Результати дослідження

Завдання загально-педагогічної підготовки – це формування вчителя, який володіє основами педагогічної теорії і спеціальними вміннями та навичками, що забезпечують студентам наукове пізнання й оволодіння майбутньою професійною діяльністю, закладає загальнотеоретичний фундамент для подальшої самоосвіти та підвищення кваліфікації вчителя [1]. Окремі фахівці у науковий обіг вводять поняття “особистісно орієнтована професійна підготовка майбутніх вчителів – це науково обґрунтована система суб'єкт-суб'єктної взаємодії студентів і професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу, в основу побудови якої покладено принцип особистісного підходу, яка інформаційно навантажена за змістом, індивідуалізована за формою, інтенсивна в часовому вимірі, має за мету формування смислової парадигми особистості майбутнього педагога [4].

У наукових працях сучасних авторів обґрунтовано доцільність визначення структури готовності вчителя до професійної діяльності. Тому на загальнотеоретичному рівні

аналізу на засадах системного підходу вона розглядається як і інтегративна характеристика особистості. Її структура вважається тотожною структурі відповідної функціональної психологічної системи, до якої входять такі компоненти: інформаційний (інформаційна основа діяльності), операційний (блок прийняття рішення і підсистема професійно-важливих якостей особистості) та мотиваційний (мотиви діяльності, цілі діяльності). Вони, відповідно, характеризують знання, способи діяльності та потреби. Кожний з виділених компонентів грає свою роль в їх взаємодії. Функцією мотиваційного компоненту є активізація прояву інших компонентів (або їх елементів). Функція інформаційного компоненту складається в забезпеченні міри використання ресурсних можливостей інших компонентів для досягнення цільового результату (дії із знанням справи). Функція операційного компоненту перебуває у визначенні відношень між компонентами у процесі реалізації ресурсного потенціалу у просторі та часі. У педагогічних дослідженнях різних видів діяльності за основу беруть характеристику готовності як складової структури, до складу якої входять мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оцінний компоненти.

Установлено, що термін «підготовка» збагачує поняття «готовність»: підготовка до професії розглядається як процес формування готовності до неї, а готовність – як результат професійної підготовки. Наукові джерела стверджують, що «професійна підготовка» – це система організаційних та педагогічних заходів, які забезпечують формування у особистості професійної спрямованості знань, навичок, умінь та професійної готовності. А «професійна підготовленість» – оптимальний результат професійної підготовки та освіти особистості.

З'ясовано, що професійно-педагогічна підготовка вчителя пов'язана з педагогічною освітою. Остання розглядається у трьох контекстах: процесуальному – процес формування у майбутніх освітян готовності до професійної діяльності; когнітивному – сукупність загальнотеоретичних педагогічних, спеціальних знань, практичних умінь і навичок, що дозволяють випускнику вищого навчального закладу здійснювати навчально-виховну роботу за обраним фахом; контекстно-діяльностному – забезпечення можливості успішної праці вчителя за фахом процесом отримання сукупності спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду та норм поведінки. Професійна підготовка вчителя фізичної культури в педагогічному університеті є складною системою, яка базується на таких загальноприйнятих принципах, як :

- *принцип безперервності освіти* (злиття базової та фахової підготовки до трудової і суспільної діяльності в єдиний, цілісний освітній процес, який сприяє формуванню стійкого інтересу й потреби в постійному поповненні знань та удосконаленні практичних умінь і навичок);
- *принцип інтегративності* (планування безперервного процесу підготовки, що відбивається по висхідній лінії як інтегративне ціле відносно самостійних складових);
- *принцип фундаменталізації* (полягає не у застосуванні навчальних дисциплін, традиційно віднесених до фундаментальних, а в широті та ґрунтовності, які забезпечують у перспективі професійну мобільність фахівця, розширюють його професійну компетентність, формують готовність до оперативного реагування на можливі зміни у сфері професійної діяльності);
- *принцип гуманізації* (перенесення уваги із складових професійної підготовки (методів, прийомів, форм, засобів) на суб'єкт професійної підготовки (майбутнього фахівця), врахування особистісних цілей і інтересів студентів, наповнення олюдненим змістом навчальних дисциплін, застосування активних методів і форм дидактики, де оволодіння знаннями здійснюється в процесі пошуку істини, зіткнення думок, поглядів, позицій, розвитку самоконтролю і самооцінки випускників);
- *принцип самостійності* (можливість студентів самим визначати траєкторію

оволодіння професією де стрижнем самостійної роботи студента є наявність пізнавальної задачі та способу її розв'язання без прямої допомоги з боку викладача або з мінімальним його втручанням, при цьому самостійна діяльність студента завжди спрямована на перехід від способу відтворення до принципово іншого – творчого вирішення завдань та ін. [2]. Виходячи з проаналізованих науковцями здібностей та вимог до майбутнього вчителя фізичної культури як спеціаліста, здатного працювати у сфері оздоровчої фізичної культури, аналізу структури його готовності до професійної діяльності, професійно-кваліфікаційних характеристик фахівця з фізичного виховання виведемо складові готовності майбутнього вчителя фізичної культури до роботи із попередження шкідливих звичок учнів:

1. *Психологічна готовність до роботи вчителем фізичної культури* (світогляд, мотивація, теоретичний інтерес до майбутньої професійної діяльності і ціннісні орієнтації).

2. *Практична готовність педагога до проведення з учнями різноманітних форм організації фізичного виховання*: яка передбачає

а) глибокі загальноосвітні знання і знання анатомії, фізіології людини, спортивної медицини, теорії і методики фізичного виховання, оздоровчої фізичної рекреації, особливостей теорії і методики ведення роботи із попередження шкідливих звичок учнів;

б) формування основних, зорієнтованих на майбутню діяльність умінь і навичок;

в) основні якості випускника педагогічного вищого навчального закладу, необхідні для здійснення професійної діяльності із попередження шкідливих звичок дітей: здатність установити контакт з оточуючими, комунікабельність, уміння відстоювати свою точку зору, слухати і переконувати учнів, ведення бесіди, вирішення конфліктних ситуацій тощо;

г) здатність працювати зі школярами, враховуючи їх особистісні якості, психіку, фізіологічні особливості, функціональний стан, бажання, потреби та мотивацію.

3. *Уміння майбутнього вчителя фізичної культури як дослідника сфери профілактики і попередження девіантної поведінки учнів*: уміння аналізувати, узагальнювати, обгрунтовувати різноманітні точки зору на досліджувану проблему у сфері профілактики шкідливих звичок школярів; оптимальне використання методів наукових досліджень; оцінка отриманих результатів, тобто, уміння досліджувати та розробляти нові засоби і методи ведення роботи із профілактики девіантної поведінки учнів.

4. *Найважливіші риси характеру випускника факультету фізичного виховання педагогічного вищого навчального закладу як творчої, вольової й інтелектуально розвитої особистості*: допитливість у пошуках нових методик і знань; творча одержимість і ініціативність; продуктивність у створенні якісно нових способів і прийомів педагогічного впливу, які мають значення для вирішення задач попередження шкідливих звичок учнів; здатність використовувати нестандартні й оригінальні підходи у постановці і досягненні цілей навчально-тренувального процесу; цілеспрямованість; відповідальність; рішучість; прагнення до лідерства і т.д.

5. *Складові фізичного розвитку та володіння технікою різновидів організації оздоровчої фізичної культури і спортивно-масової роботи*: високий рівень функціональної підготовленості; відмінне здоров'я; високий рівень працездатності; ведення здорового способу життя із системою розумних потреб, негативне відношення до алкоголю, наркотиків, тютюнопаління; наявність «запасу» динамічного здоров'я, що визначає професійне довголіття та особисте володіння технікою виконання вправ з різних видів оздоровчої фізичної культури.

Необхідно визнати, що студентські роки у педагогічному університеті – це не лише

роки професійного становлення й зростання фахівця, а ще й період формування власного способу життя, усвідомлення значення впливу здоров'я на свою подальшу життєдіяльність. Успіх вирішення цього завдання цілком залежить від рівня професійної майстерності викладачів вищої школи, від їх уміння донести кожному студенту значущість здорового способу життя як складової частини всебічного гармонійного розвитку особистості. Нормою життя студента повинно стати зміцнення й збереження його здоров'я, загартовування, свідоме дотримання правил режиму дня, харчування, турбота та відповідальність про себе й своїх близьких за допомогою набутих в університеті соціальних знань, умінь і професійних навичок. Вважаємо, що саме так повинна розпочинатись підготовка майбутнього вчителя до процесу виховання дітей, до усвідомлення значущості власного здоров'я та здоров'я оточуючих. Тільки тоді можливо говорити про успіх сучасного вчителя у вихованні здорової нації, а у недалекому майбутньому – вже і як про вихователя власних дітей. Успішність роботи вчителя фізичної культури залежить від рівня професіоналізму, який, визначається мотивами і сенсом, що має в його житті конкретна професійна діяльність, яку особистісну мету він ставить, а також які технології, засоби педагог використовує для досягнення цієї мети. Деякі автори зауважують, що навчання у вищому навчальному закладі забезпечує визначений рівень професійної готовності випускника, а чим вищий цей рівень, тим більше шансів, що становлення професіоналізму в майбутньому буде більш вдалим, тому що професіоналом особистість стає тільки у процесі професійної діяльності [2].

Інтерес до проблеми збереження здоров'я з боку вчених викликаний не тільки погіршенням фізичного, психічного і морального здоров'я молоді, але й новою ідеєю – ідеєю відродження України. Зупинити тютюнопаління, алкоголізм та наркоманію, попередити їх подальше поширення, повернути хворих до життя можливо лише за рахунок спільних зусиль різних державних інституцій, педагогічного колективу, батьків та громадськості. Подібні негативні тенденції вимагають перевірки якості професійної освіти, підготовки відповідних фахівців взагалі та змісту окремих дисциплін, що повинні орієнтувати студентів вищів на майбутню професійну діяльність у контексті формування культури здоров'я та оздоровлення учнів зокрема. Саме учитель фізичної культури є основною дійовою особою у неперервній здоров'я формувальній освіті, де він не тільки виконує функції вихователя, але і є ідеологом становлення культури здоров'я дітей та підлітків. Навчання здоров'язберігаючих технологій передбачає систематичний комплекс заходів, спрямованих на усвідомлення здорового способу життя як цінності шкільного колективу, що сприятиме гармонійному розвитку психофізичних здібностей учнів. Школа має забезпечувати засвоєння учнями комплексу конкретних знань про здоровий спосіб життя, зокрема, про прості та дійові заходи протидії організму інфекціям; значення гігієни, дотримання чистоти, правильного харчування для здоров'я людини; необхідність вакцинації для профілактики хвороб тощо. Турбота про правильну поставу учнів, загальну гігієну та функціональний стан кожної дитини повинна стати предметом особливої уваги педагогічного колективу. Важливим напрямом їх професійної діяльності має бути також і навчання учнів гігієни розумової праці з метою уникнення перевантажень. При цьому актуальними залишаються заходи щодо запобігання та протидії з боку школи шкідливим звичкам учнів – курінню, алкоголізму, вживанню наркотиків. У процесі формування умінь та навичок здорового способу життя слід враховувати пріоритети: вірити в майбутнє кожної дитини; дотримуватись конфіденційності; надавати позитивну інформацію; бути радником, а не моралістом; поважати думку й позицію школяра; акцентувати увагу дитини на власних позитивних рисах, характеристиках і здобутках. Досвід профілактичної роботи передбачає відповідність змісту роботи потребам особистості: вивчення існуючих запитів та орієнтація змісту, форм роботи на їх задоволення; своєчасне виявлення учнів "групи ризику" та надання їм кваліфікованої

професійної допомоги; активізація зворотного зв'язку надавати можливість висловлювати свої думки та почуття, особливо підліткам; добровільність – мотивувати та пропонувати, а не примушувати та диктувати; моральна спрямованість – зміцнення позитивної позиції особистості щодо власної спроможності підтримання оптимального стану здоров'я; опора на позитивні моменти – не стільки залякувати наслідками шкідливих звичок, скільки привертати увагу й посилювати симпатію до людей, які дотримуються здорового способу життя; розвінчування створених рекламними компаніями стереотипів "героїв з цигаркою", які асоціюються з активністю, успішністю та процвітанням; об'єктивність – інформація не повинна зводитись до залякування або формальних гасел. Варто пам'ятати, що некваліфікована, необережна інформація може створити атмосферу таємничості та загадковості, спровокувати реакцію на "заборонений плід". Доцільно уникати милітаризованої термінології, широко залучати батьків, медичних працівників, психологів, соціологів, юристів до пропаганди та сприяння утвердженню у свідомості учнівської молоді принципів здорового способу життя. Передбачати систематичність дій – вся профілактична робота з превентивного виховання – це комплекс заходів, спрямованих на формування свідомого ставлення до власного здоров'я, основою якого повинно бути врахування вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини.

Досліджуючи в педагогічній теорії загальні визначення професіоналізму, слід виділити такі етапи його формування під час підготовки майбутнього вчителя фізичної культури до оздоровлення школярів:

1) етап усвідомлення проблеми стрімкого погіршення здоров'я, низького рівня культури здоров'я учнів та значущості особи вчителя фізичної культури як безумовного персоніфікованого зразку культури, зокрема, фізичної;

2) етап оволодіння необхідними оздоровчими технологіями та навичками повсякденної роботи з метою виявлення, правильної оцінки фізичних і творчих здібностей школярів, пошуку найбільш раціональних та ефективних методів їх оздоровлення;

3) етап реалізації майбутніми фахівцями отриманої підготовки на практиці у співпраці з медиками (для допомоги контролювання процесу оздоровлення), із самими учнями (здійснення оздоровлення та навчання технологіям оздоровлення) і їхніми батьками (підвищення валеологічних знань щодо оздоровлення їх дітей).

3. Висновки

Таким чином, на основі аналізу спеціальної та психолого-педагогічної літератури можливо зробити висновок, що у наш час найважливішим завданням педагогічного процесу підготовки майбутнього вчителя фізичної культури слід вважати формування високого рівня його професіоналізму, готовності вирішувати складні педагогічні проблеми, пов'язані з навчанням, вихованням і оздоровленням учнів. Сучасна освіта вимагає вчителів – професіоналів, які повно уявляють наукову картину своєї професійної діяльності, усвідомлюють свою соціальну відповідальність за здоров'я підростаючого покоління, постійно дбають про своє особистісне і професійне зростання, уміють досягти нових педагогічних та оздоровчих цілей; мають високий рівень особистої фізичної культури та сприяють її набуттю школярами шляхом не просто передачі знань, а насамперед навчаючи учнів користуватися ними; володіють методикою формування педагогічно доцільних відносин зі школярами і колегами, знають прийоми педагогічної взаємодії з батьками учнів; які є науковцями, дослідниками та в змозі самостійно навчатися й оволодівати досвідом попередників на творчому рівні у системному, інтегрованому вигляді, з широким діапазоном діяльності, а також уміють застосовувати знання в умовах жорсткого обмеження навчального часу і оптимальним темпом. Великий освітньо-виховний потенціал з формування

професійної готовності студентів факультетів фізичного виховання педагогічних університетів до виховної роботи щодо пропаганди й реалізації здорового способу життя закладено у вивченні дисциплін фундаментального циклу, проходженні соціально-педагогічної практики, організації й проведенні позааудиторної роботи у виші. Якісний розвиток й вдосконалення педагогічних умінь та навичок майбутніх фахівців з профілактично-виховної роботи можливо досягти, забезпечуючи творчий підхід, різноманітність, інноваційність у виборі форм та методів навчання і виховання.

Література

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка в системе высшего образования / Абдуллина О. А. – М. : Просвещение, 1990. – 142 с.
2. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності. 13.00.04. автореф. дисс. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук. – Луганськ, 2006. – 44 с.
3. Педагогическое физкультурно-спортивное совершенствование: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Ю.Д. Железняк, В.А. Кашкаров, И.П. Кравцевич / Под ред. Ю.Д.Железняка. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 384 с.
4. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Сущенко Л. П. – Запоріжжя : Запоріж. держ. ун-т, 2003. – 442 с, 211.

Системний аналіз базових понять розвитку професійної медіакультури майбутніх учителів мистецьких дисциплін

Тетяна Фурсикова

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
вул. Т. Шевченка, 1
м. Кропивницький, 25006, Україна
E-mail: tan_u@ukr.net

Abstract. *The systematic analysis of the basic concepts of the development of professional media culture of future teachers of artistic disciplines has been made in the article. The conducted scientific analysis of scientific and pedagogical works on the subject of research has shown that the media culture of future teachers of artistic disciplines simultaneously serves as a category of general culture and a subsystem of professional culture of a teacher, who have close connection with each other, and the sources are in inextricable connection of a man and culture. Consequently, the study of the development of media culture of future teachers of artistic disciplines requires, first of all, clarification and specification of the terminological field of the study, since its leading definitions are interpreted by scientists in a mixed way. In our opinion, the concept of «media culture» is in the synthesis with the concept of «professional culture». Professional culture is a complex of value orientations, ideological and special expertise, knowledge, and skills, personal and professional qualities, the possession of which provides the skill and efficiency of subject-work activities of a specialist of specific type of work. We study vocational and pedagogical culture as a dialectically integrated unity of pedagogical values, professional knowledge, skills, qualities and methods of pedagogical activity, which determines the professional skill and social activity of the teacher. Media culture is a system of material and intellectual values in the media field, a level of personality development, capable of perceiving, analyzing, evaluating media information, engaging in media literacy, and acquiring new knowledge through media.*

Keywords: *development, professional culture, media culture, future teachers, artistic disciplines.*

1. Вступ

Сучасні тенденції розвитку українського суспільства, інтеграція країни в європейський освітній простір потребують підвищення якості професійно-педагогічної освіти, підготовки вчителя, спроможного до активної творчості, професійної мобільності, гармонізації власних стосунків із соціумом. У свою чергу, це вимагає вирішення проблеми формування професійної медіакультури майбутнього педагога – людини культури, носія та творця культури інформаційного суспільства. Такі завдання окреслені Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки (2011 р.), Педагогічною Конституцією Європи (2013 р.), Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.), Концепцією «Нова українська школа» (2017 р.).

1.1. Методологія

Розвиток професійної медіакультури набуває особливої актуальності у процесі підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін, що зумовлюється низкою чинників.

1. Мистецькі дисципліни впливають не лише на розум людини, а й на її почуттєво-вольову сферу, є невичерпним джерелом пізнання й самопізнання, уможливають завсесня загальнолюдських і національних цінностей, формування світогляду, етичних орієнтирів і переконань, культури міжособистісної взаємодії людей, а значить, сприяють духовно-моральному зростанню особистості.

2. Рівень розвитку професійної медіакультури майбутніх учителів мистецьких дисциплін впливає на ефективність залучення педагогом виховного потенціалу мистецтва, утвердження в освітньому просторі авторитету духовності, дієвість впливу вчителя на розвиток медіакультури школярів, їхньої орієнтації на культурні еталони й цінності.

3. Методологія професійної підготовки вчителів мистецьких дисциплін зорієнтована на традиційні парадигми організації освітнього процесу вищої педагогічної школи, які поступаються місцем інноваційним, що ґрунтуються на компетентнісному, культурологічному, ресурсному, інформаційно-семіотичному та інших підходах.

Отже, практика педагогічної вищої освіти вимагає розв'язання проблеми розвитку професійної медіакультури майбутніх учителів мистецьких дисциплін як одного з провідних факторів забезпечення їхньої якісної фахової підготовки.

Аналіз сучасних наукових досліджень засвідчує, що в теорії і практиці педагогічної вищої освіти накопичено значний потенціал, який може стати основою забезпечення розвитку професійної медіакультури майбутніх учителів мистецьких дисциплін. Зокрема, загальні закономірності педагогічного процесу у вищій школі обґрунтовують В. Андрєєв, В. Кремень, В. Луговий та ін., наукові засади професійної підготовки майбутніх учителів досліджують С. Гончаренко, І. Дичківська, І. Зязюн, Н. Кузьміна, В. Радул, С. Сисоєва та ін., теоретичні та практичні аспекти підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін вивчають Л. Бабенко, С. Коновець, В. Орлов, О. Отич, Т. Стрітьєвич та ін., особливості впровадження медіаосвіти в Україні студіюють Н. Духаніна, О. Барішполець, О. Коневщинська, Л. Найдьонова, Г. Онкович, Н. Шубенко та ін. Однак, зазначимо, що нині відсутні комплексні, концептуально скоординовані дослідження процесу розвитку професійної медіакультури майбутніх учителів мистецьких дисциплін.

2. Результати дослідження

Сучасний стан наукового знання характеризується інтенсивним зростанням обсягу наукової інформації, розширенням меж досліджуваних явищ і процесів, поглибленим розумінням їхнього змісту і взаємозв'язків. Це призводить до змін у понятійному апараті науки, збагаченні його новим змістом і включення до нових картин світу.

Відтак у кожному науковому дослідженні постає завдання уточнення і визначення базових понять і категорій.

У дослідженні «поняття» розуміємо як мисленнєву форму відображення єдності істотних властивостей, зв'язків і відносин предметів (речей, явищ, процесів), що зумовлює можливості їхнього узагальнення, логічного упорядкування і віднесення до певного класу феноменів за спільними і специфічними ознаками. Обговорення й уточнення понять є складником наукового дослідження, запорукою його теоретичної значимості та наукової об'єктивності.

Розвиток професійної медиакультури майбутніх учителів мистецьких дисциплін є складним і багатоелементним процесом, тому вважаємо за необхідне означити основні поняття дослідження.

У працях сучасних учених поняття «розвиток» охоплює ті зміни, які відбуваються в мисленні, поведінці людини як результат біологічних процесів організму і впливів навколишнього середовища. Так, Г. Костюк визначає розвиток як процес, кожній стадії якого «притаманні риси фізичного розвитку, власна структура психічної діяльності, власні особливості внутрішніх зв'язків психічних процесів і властивостей особистості, її взаємозв'язків з навколишнім середовищем» [5, с. 70].

О. Нестерова визначає «розвиток» як процес внутрішніх, послідовних кількісних та якісних змін фізичних та духовних сил людини [9]. А. Маслоу акцентує увагу на тому, що сутність розвитку полягає в прагненні людини якомога повніше розкривати і реалізовувати власний життєвий потенціал у процесі життєдіяльності [6]. Саме у цій дефініції, на наш погляд, спостерігається зв'язок розвитку із самореалізацією особистості.

Аналіз змісту вихідного для нашого дослідження поняття «розвиток» дозволив простежити його зв'язок з діяльністю (навчання, професійна підготовка) та визначити взаємозалежні засади цих явищ.

І. Хоржевська зазначає, що в діяльності відбувається формування особистості, складається її індивідуальність, виробляється система відносин до світу, до суспільства, до себе. Та особливе місце серед різноманітних видів соціальної діяльності особистості займає професійна діяльність. Саме професійна діяльність надає більшості людей можливість задовольнити все різноманіття своїх потреб, розкрити свої здібності, ствердитися як особистість. Але при цьому вчена переконана, що такий погляд на проблему вимагає конкретизації, оскільки з'являється необхідність визначення негативних чи деструктивних аспектів особистісного професійного розвитку людини. Соціальне, задаючи певний напір життєвої кар'єри, виступає як «гніт», що вводить людину до потрібного стану. Проте через низку причин вплив соціуму може виявитися недостатнім. Незважаючи на постійний розвиток та самовдосконалення людини, можливості її обмежені. Для окремої людини недоступне цілісне пізнання світу, воно їй не під силу і не відповідає життєвому циклу, враховуючи, що обсяг знань – нескінченний. Таке пізнання доступне лише людству в цілому, та й то лише як перспектива [10, с. 304].

Поняття «культура» має велику кількість визначень, що пояснюється багатогранністю й багатоаспектністю цього феномена. Як сфера людського духовного життя, культура характеризує всю життєдіяльність людини; її можна розглядати як зріз суспільного життя, характеристику рівня розвитку особистості, систему соціальних регулятивних норм, механізмів трансляції досвіду, феномен самодетермінації тощо.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці сьогодні немає єдиних загальноприйнятих підходів до поділу культури за її видами. Вони є досить невизначеними, що припускає множинність варіантів означеної класифікації. У науковій літературі переважає підхід до виділення видів культури відповідно до видів людської діяльності (культура праці,

дозвілля, економічна, політична, естетична, моральна тощо). За джерелами формування виділяють культуру народну (найбільш яскраво представлена фольклором, хоча лише ним не вичерпується) та професійну.

Культура як особистісна характеристика відображає рівень оволодіння певною діяльністю, розвиток якостей, умінь і здібностей, необхідних для її ефективного виконання. В умовах глобалізаційних перетворень суспільства зростають і вимоги до ділових якостей, до культури фахівця. В українському педагогічному енциклопедичному словнику професійна культура визначається як соціально-професійна якість суб'єкта праці, яка включає сукупність принципів, норм, правил, методів, які сформувалися історично, регулюють професійну діяльність людини. Основу професійної культури складають знання та цінності, вироблені конкретною соціально-професійною групою та закріплені у традиціях її життєдіяльності [2, с. 383].

Професійну культуру особистості складає комплекс ціннісних орієнтацій, світоглядних і спеціальних знань, умінь, навичок, особистісних і професійних властивостей, володіння якими забезпечує майстерність та ефективність предметно-трудової діяльності фахівця конкретного виду праці. Ми визначаємо професійну культуру майбутніх учителів як діалектично інтегровану єдність педагогічних цінностей, професійних знань, умінь, якостей і способів педагогічної діяльності, що визначає професійну майстерність та соціальну активність учителя.

Сучасна наука характеризується зростанням інтересу до теоретичного обґрунтування та практичного розвитку медіакультури майбутніх фахівців. Питання визначення змісту медіакультури та значення медіакультурної діяльності особистості є предметом наукових досліджень значної низки вітчизняних і зарубіжних учених: О. Барішпольця, О. Бондаренко, В. Возчикова, Н. Зражевської, Н. Кирилової, Л. Найдюнової, Г. Онкович, О. Федорова, І. Челишевої та ін.

З філософських позицій медіакультуру вивчають як домінуючу культуру інформаційного суспільства, що має способом побутування діяльність традиційних та електронних засобів масової інформації, які відтворюють соціокультурну картину світу за допомогою словесних, звукових і візуальних образів; культуру-універсум, що містить у собі функціональне різноманіття масової, народної, елітарної культур та їхніх модифікацій, онтологічно вкорінена в життєдіяльності людини; культуру-метаповідомлення про світогляд людства на певному етапі його існування. Медіакультура, на думку В. Возчикова, є «закодованою» дійсністю, символічним існуванням реального досвіду у вигляді медіаповідомлень, призначених для сприйняття. Зазначимо, що такий напрям дослідження має свою специфіку, спрямовану на філософський аспект функціонування медіакультури в суспільстві [1, с. 359-360].

З погляду культурології медіакультуру визначають як сукупність інформаційно-комунікативних засобів, сформованих людством у процесі історичного розвитку; сукупність матеріальних (технічних) і духовних цінностей у сфері медіа, історично сформована система їх виробництва та функціонування. Медіакультура – це знакова система зі своєю «мовою», «кодами» передачі реалії дійсності, що виконує поліфункціональну роль у процесі репрезентації. Вона містить у собі як культуру передачі інформації, так і культуру її сприйняття; вона є одночасно і показником рівнів розвитку особистості, здатної сприймати, аналізувати, оцінювати медіатекст, займатися медіаторчістю, засвоювати нові знання за допомогою медіа тощо [4, с. 13]. Як бачимо, із культурологічних позицій, медіакультура є показником рівня сформованості медіацінностей і характеристикою особистості, яка володіє культурою сприйняття інформації.

Н. Зражевська вивчає медіакультуру в соціокомунікаційному аспекті, розглядає її місце в системі соціальних комунікацій, що дає змогу інтерпретувати насамперед як

«комунікаційний феномен, пов'язаний з передаванням культурних артефактів і змістів у соціальному середовищі, формуванням образів і знаків, через які здійснюється ідеологічний, політичний, культурний вплив на аудиторію» [3, с. 126]. У зв'язку із зазначеним стає зрозумілою пріоритетна роль медіаінформації у розвитку культури особистості.

Як бачимо, сукупність інформаційно-комунікаційних, матеріальних і духовних цінностей, характеристика рівня розвитку суспільства і конкретної людини, творча діяльність зі створення, збереження, освоєння і передачі цінностей, медіаінформації – лише деякі визначення медіакультури.

У психолого-педагогічній літературі нами знайдено різноманітні трактування медіакультури, однак загального визначення цього поняття не існує. Під медіакультурою розуміють уміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують [8]. Л. Найдьонова, О. Барішполець відокремлюють у змісті медіакультури систему потреб, орієнтацій, знань, умінь, навичок особистості, сформованих і розвинених у процесі перебування в медіасередовищі з використанням саме засобів мас-медіа заради отримання соціальної інформації. Така система, на думку дослідників, визначає комплекс настановлень щодо характеру інформаційного продукту, отримуваного від мас-медіа, а також інших соціальних характеристик особистості, сформованих і розвинених у процесі соціалізації [7, с. 70-72]. Таке визначення, на нашу думку, досить вдало характеризує зміст медіакультури.

Медіакультура – частина загальної культури, пов'язана із засобами комунікації, насамперед масової комунікації. Цей термін розуміється у двох аспектах. З одного боку, в соціальному плані – культура суспільства – медіакультура суспільства. У цьому значенні розуміються соціокультурні явища, пов'язані з медіа (світ книг, світ телебачення, світ газет і журналів, світ радіо, світ Інтернет-ресурсів). З іншого боку, в особистісному плані культура людини – медіакультура людини, коли сприймається творче самовираження через комунікаційні засоби, які зрештою забезпечують повноцінне залучення людини до суспільства.

3. Висновки

Узагальнюючи зазначене вище, можна стверджувати, що однозначної думки стосовно визначення поняття «медіакультура» нині не існує. Більшість авторів наукових праць, публікацій з питань формування і розвитку культури інформаційного простору схиляється до позиції, згідно якої основу медіакультури повинні становити система (сукупність) матеріальних та інтелектуальних цінностей у сфері медіа, рівень розвитку особистості, здатної сприймати, аналізувати, оцінювати медіатекст, захоплюватися медіатворчістю, засвоювати нові знання через медіазасоби.

Література

1. Возчикова В. А. Філософія образования и медиакультура информационного общества : дисс. ... доктора філософії : 09.00.11 / Возчикова Вячеслав Анатольевич. – СПб., 2007. – 413 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко; [видання друге, доповнене і виправлене]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Зражевська Н. І. Феномен медіакультури у сфері соціальних комунікацій : дис. ... доктора наук із соціальних комунікацій : 27.00.01 / Зражевська Ніна Іванівна. – К., 2012. – 427 с.
4. Кириллова Н. Б. Медиакультура как интегратор среды социальной модернизации : дисс. ... доктора культурології : 24.00.01 / Кириллова Наталья Борисовна. – М., 2005. – 354 с.

5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколенко; Григорій Силевич Костюк. – К. : Рад. Школа, 1989. – 460 с.
6. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики/А.Маслоу. – СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.
7. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: Навчальний посібник / О. Т. Барішпольць, Л. А. Найдюнова, Г. В. Мироненко, О. Є. Голубева, В. В. Різун та ін.; За ред. Л. А. Найдюнової, О. Т. Барішпольця. – К. : Міленіум, 2010. – 440 с.
8. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волощенко; за наук. ред. В. В. Різун. – К. : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.
9. Нестерова О. В. Педагогическая психология в схемах, таблицах и опорных конспектах / О.В.Нестерова. – М. : Айрис – пресс, 2006. – 114 с.
10. Хоржевська І. М. Характеристика професійного становлення особистості / І. М. Хоржевська // Науковий вісн. Миколаїв. держ. ун-ту імені В. О. Сухомлинського: Серія: «Психологічні науки»: зб. наук. пр. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2013. – Т.2, вип. 10 (91). – С.304-307.

Соціальні умови формування в учнів середнього шкільного віку позитивного ставлення до здорового способу життя

Олександр Холодний

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Г. Батюка, 19

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: holodnijalexandr@ukr.net

Abstract. *The article analyzes the social determinants of the formation of a positive attitude towards a healthy lifestyle among students of middle school age. It is shown that under the healthy way of life most pupils understand absence of harmful habits and physically active way of life. The got materials showed that basic information on this question they get from parents teachers. Mass Medias and friends substantially do not influence on their understanding of essence of healthy way of life.*

Keywords: *healthy way of life, necessities, physical activity, sport, information, habit.*

1. Вступ

Останніми роками в Україні спостерігається значне погіршення стану здоров'я різних верств населення. Так, на сьогодні більше ніж 70% дорослого населення України має низький і нижче середнього рівень фізичного здоров'я, а середня тривалість життя в Україні посідає одне з останніх місць у Європі. Основна причина розвитку відміченої негативної тенденції зумовлена соціально-економічними умовами, що склалися в країні, відносно низьким життєвим рівнем більшості населення, незадовільним в цілому станом фізкультурно-спортивної бази, відсутністю суспільного усвідомлення негативного впливу на здоров'я шкідливих звичок, слабкою інформаційною пропагандою здорового фізично активного способу життя, а також іншими чинниками, що мають, як прямий, так і опосередкований вплив на здоров'я людей. Проте найбільш значущим фактором, що впливає на здоров'я більшості населення України, є недостатня рухова активність. Нині лише 13% населення України залучено до занять фізичною культурою і спортом, в той час як у розвинених країнах різними видами рухової активності займаються в середньому більше 30% дорослого населення.

Підвищення рівня здоров'я підростаючого покоління являється одним з пріоритетних напрямків соціального розвитку країни [2]. Це пов'язане з тим, що

загальна захворюваність серед підлітків останніми роками зростає в 2-3 рази [1, 5], з першого по одинадцятий клас майже у два рази збільшується кількість учнів, які включені до спеціальної медичної групи [4], близько 80-90% дітей і підлітків мають різні відхилення у фізичному розвитку [3]. Наведена статистика свідчить про необхідність дослідження соціально-педагогічних чинників, що лежать в основі виховання в учнів потреби здорового фізично активного способу життя, та забезпечують формування у них діяльного відношення до фізичної культури, а в кінцевому рахунку формують фізичну культуру особистості.

1.1. Методологія

Сучасні вчені, які вивчали проблематику формування способу життя дітей та молоді, дійшли висновку, що спосіб життя людини – дуже складне, багатогранне та динамічне явище, форми прояву якого у значній мірі визначаються соціокультурним середовищем у якому відбувається реалізація особистих цінностей та інтересів конкретної дитини. Спосіб життя не визначається лише характером чи поведінкою людини, що позитивно або негативно впливає на її здоров'я. Сам характер поведінки людини обумовлений оточенням, культурним середовищем, вихованням, матеріальними можливостями. На формування способу життя впливають стереотипи відносин між людьми, їхній життєвий досвід і соціальні умови, що визначаються середовищем і залежать від нього. Здоровий спосіб життя – це культурний, цивілізований, гуманістичний спосіб життя, турбота про власне здоров'я, як до такого, що є високою цінністю [6]. Здоровий спосіб життя – характеризує життєдіяльність людини, спрямовану на формування, збереження, зміцнення, відновлення здоров'я. У механізмі формування здорового способу життя дітей та молоді важливу роль відіграє існуюча система фізичного виховання [2], одним із головних завдань якої є формування у школярів фізичної культури особистості, в основі якої саме і лежить потреба у здоровому фізично активному способі життя. Вказане вище у цілому підтверджується тим, що реалізація механізму формування здорового способу життя закладена у сучасні навчальні програми по фізичному вихованню дітей та учнівської молоді. Однак у дослідженнях сучасних вчених [3, 4, 5], відмічається, що серед більшості молоді, зазвичай, не сформована потреба піклуватися про власне здоров'я. Вони покладаються на діяльність лікувальних закладів і нехтують ефективними та економічно вигідними засобами оздоровлення – фізичними вправами. Це свідчить про низьку ефективність освітньої системи щодо формування здорового способу життя у дітей та молоді, а також по формуванню у них потреби у використанні фізичних вправ задля власного оздоровлення. Відповідно до цього, практичне впровадження механізму формування здоров'я та дієвого ставлення учнів загальноосвітніх навчальних закладах до нього лежить у мотиваційно-потребнісній площині, що потребує розробки та впровадження в практику нових організаційно-педагогічних технологій. На уроках, в тому числі і на уроках фізичної культури, потрібно застосувати підходи щодо формування в учнів морально-ціннісного ставлення до свого здоров'я і здорового способу життя. Необхідно визначати оптимальні шляхи впливу на мотиваційно-потребнісну сферу школярів з метою активного впровадження здорового способу життя, як важливої соціальної умови організації життєдіяльності людини. Застосування саме такого підходу є необхідним, оскільки орієнтація на здоровий спосіб життя та систематичні заняття фізичною культурою і спортом, формуються значною мірою в дитячому та підлітковому віці.

У дослідженні Т. Круцевич [4], вказано, що потреби мотиви та інтереси дітей, що формуються у них під впливом системи фізичного виховання, мають свої вікові особливості які пов'язані з психологічним розвитком, соціальним формуванням особистості, темпераментом, соціально-економічними умовами життя конкретної сім'ї [30]. У спеціальній літературі як чинники, що підвищують інтерес дітей до фізичної

культури, а також сприяють формуванню у них цілеспрямованості до занять фізичною культурою і спортом, найчастіше вказується можливість вибору спортивної спеціалізації на основі особистої зацікавленості підлітків, на необхідність створення конкурентного середовища на заняттях. Однак, з точки зору В. Земцової [3] у літературі залишаються недостатньо висвітлені підходи, які впливають на формування мотивації школярів до фізичного самовдосконалення, а також стимули які мотивують школярів до систематичних занять фізичними вправами у відповідності до індивідуальних і типологічних особливостей нервової системи дітей, соціально-економічних умов їх життя, організаційно-методичних умов забезпечення процесу фізичного виховання у школі в різних регіонах України. На думку більшості фахівців [3, 4, 5] розв'язання вищезначених проблем сприятиме вдосконаленню організаційно-методичних підходів, які використовуються у системі фізичного виховання школярів, воно буде сприяти перетворенню учня з об'єкта у суб'єкт педагогічного процесу, та підвищить його активність і зацікавленість у досягненні високого рівня власного фізичного здоров'я

Виходячи з наведеного вище необхідно визнати, що спосіб життя у найбільш загальному вигляді визначається соціальною роллю яку відіграє дитина в трьох основних сферах життєдіяльності – у сім'ї, в сфері освіти, в сфері дозвілля. Із виділених вище основних сфер соціальної діяльності людини інститут сім'ї відіграє провідну роль у формуванні способу життя дитини. У визначальній мірі саме під впливом сім'ї у дітей формується потребово-мотиваційна сфера, яка зумовлює, фактично, характер їх взаємовідносин з оточуючими, а також основні напрямки діяльності дитини, в тому числі і по використанню фізичних вправ за для власного оздоровлення та фізичного удосконалення.

Другою важливою складовою способу життя дітей та молоді, яка суттєво впливає на їх здоров'я, являється форми проведення ними дозвілля. Результати дослідження даної проблеми свідчать, в цілому, про не сформованість у дітей потреби у проведенні здорового фізично активного дозвілля, а також про необхідність більш глибокого вивчення процесів, які розгортаються в молодіжному середовищі, адже саме у цьому середовищі проводять засвоєння індивідом цінностей і норм властивих суспільству. Проведені В.Сутулою, Т.Бондарем (2010) дослідження свідчать про те, що організація сфери дозвілля дітей та молоді являється важливою соціально-педагогічною проблемою, вирішення якої пов'язано, по-перше, з використанням в системі фізичного виховання широкого спектру педагогічних технологій залучення дітей та молоді до фізично активного та здорового способу життя, через формування у них відповідних потреб та мотивацій; по-друге, з удосконаленням існуючих позакласних форм фізкультурно-оздоровчої роботи з школярами, які як раз і можуть впливати на характер проведення ними дозвілля; по-третє, з подальшим розвитком інфраструктури доступних для дітей фізкультурно-оздоровчих та культурних закладів; по-четверте, зі зміною суспільного ставлення до проблеми формування сфери дозвілля підростаючого покоління, яка відіграє значну роль не тільки у забезпеченні здоров'я дітей, а й у формуванні їх як особистостей.

Як свідчать результати аналізу спеціальної літератури, особливу роль в організації способу життя дітей та молоді відіграє школа. Відзначимо, що саме в школі створюються передумови для формування фізичного здоров'я дітей. Під час навчально-виховного процесу школярів задається і регулюється, через використання різноманітних фізкультурно-оздоровчих заходів, режим їх рухової активності протягом дня, що є основою їх фізичного здоров'я.

Матеріалом для, даної статті послужили результати спеціального соціологічного дослідження яке проводилося в два етапи. На першому етапі були підготовлені спеціальні анкети, які містили ряд питань по досліджуваній темі, та проведена їх

експертна оцінка. На другому етапі у листопаді-грудні 2016 року було проведено анкетне опитування школярів Донецької області. В опитуванні приймали участь 286 учнів середнього шкільного віку. Використовувалась анкета закритого типу. Респондентам було запропоновано відповісти на ряд питань, що стосуються: а) їх розуміння здорового способу життя; б) основних чинників, які впливають на формування у них даної потреби; в) особливостей проведення ними дозвілля та інше. По кожному із запропонованих питань визначалась (в процентах) кількість респондентів які позитивно відповіли на поставлене питання.

2. Результати дослідження

Проведені дослідження показали, що в одинадцятирічному віці у 66,6% хлопців здоровий спосіб життя асоціюється в першу чергу з «фізично активним способом життя». Важливість цього чинника також відмітили 58,3% респондентів дівчат. Окрім цього вони виділили, як важливий елемент здорового способу життя, «відсутність шкідливих звичок» (58,3%).

У дванадцятирічному віці хлопці та дівчата значимість відмічених у анкеті чинників, які характеризують здоровий спосіб життя, оцінюють практично як рівнозначні. Так, «заняття спортом» як значимий фактор відмітили 45,5% хлопців та 40,6% дівчат, «відсутність шкідливих звичок», відзначили, відповідно, 54,5% і 31,2% респондентів, а «фізично активний спосіб життя» виділили, відповідно, 48,5% і 31,2% учасників опитування.

Результати дослідження також показали, що тенденція в оцінці значимості факторів, яка виявлена у хлопців попередньої вікової групи, характерна і для хлопців 13 літнього віку (відповідно, 46%, 60%, 54%). На відміну від них дівчата даної вікової групи найбільш значимим фактором, що характеризує здоровий спосіб життя, виділили «фізично активний спосіб життя» (62,8%).

Описана вище закономірність в оцінці факторів здорового способу життя проявляється і в групі чотирнадцятирічних хлопців. Вони приблизно однаково оцінюють значимість таких факторів, як «заняття спортом» (52%), «відсутність шкідливих звичок» (61%) та «фізично активний спосіб життя» (52%). На думку дівчат цієї вікової групи з вище названих факторів найбільш значимими являються два останні. Їм віддали перевагу, відповідно, 69,5% та 52% респондентів.

Результати дослідження показують, що серед чинників, які визначають здоровий спосіб життя, 15 річні хлопці найбільш значимим вважають «заняття спортом» (50%). На думку дівчат цієї вікової групи три перші фактори приблизно рівнозначні. Перший фактор, як значимий, відмітили 36,8% респондентів, другий – 31,5%, а третій – 42%.

Матеріали проведеного дослідження свідчать також про те, що для багатьох хлопців та дівчат сутність здорового способу життя зводиться до «життя за для власного задоволення». Цей чинник відмітили, як важливий, учні усіх вікових груп. Причому значимість даного чинника достатньо висока. Йому віддали перевагу від 3,7% до 17,4% респондентів.

Друга група питань, поставлених у анкеті, стосувалась оцінки учнями середнього шкільного віку значимості джерел одержання ними інформації відносно здорового способу життя. Результати анкетного опитування показали, що у 11 річному віці таку інформацію хлопці отримують переважно від батьків (41,6%) та учителів (58,3%), в той час як дівчата в основному від учителів (58,3%) та через засоби масової інформації (ЗМІ) (58,3%).

Як показали результати дослідження, починаючи з 12 річного віку у підлітків формуються відносно стабільні джерела отримання інформації відносно здорового способу життя. Такими джерелами являються батьки та учителі. Вагомість цих чинників (42%-79%) практично не залежить від віку та статі респондентів. Звертає на

себе увагу той факт, що засоби масової інформації та друзі, як носії інформації про здоровий спосіб життя, не являються визначальними для хлопців і дівчат усіх вікових категорій, які приймали участь у анкетуванні. Така тенденція цікава на фоні того що більшість підлітків відмітили, що вони та їх друзі займаються спортом.

Результати анкетного опитування також показали, що достатньо багато учнів середнього шкільного віку часто хворіють різними простудними захворюваннями. На це питання позитивну відповідь дали 8% хлопців та 16,6% дівчат у віці 11 років, 6% хлопців та 28% дівчат у віці 12 років, 24% хлопців та 20% дівчат у віці 13 років, 18% хлопців та 18% дівчат у віці 14 років, 21% хлопців та 5% дівчат у віці 15 років.

3. Висновки

Проведений вище аналіз спеціальної літератури та соціологічне дослідження показує, що головна причина погіршення здоров'я учнів обумовлена не стільки з відсутністю в них належного обсягу рухової активності, а в першу чергу пов'язана з недостатнім використанням системного підходу до проблеми формування у школярів здорового способу життя [4, 5], який саме і забезпечує свідоме використання ними фізичних вправ задля оздоровлення. Така ситуація потребує нових підходів до розв'язання оздоровчих, освітніх і виховних завдань у процесі фізичного виховання молодого покоління, зокрема комплексного підходу до організації роботи вчителів з формування здоров'я у учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Проведені дослідження показали, що більшість учнів середнього шкільного віку найважливішими чинниками, які визначають сутність здорового способу життя, вважають «фізично активний спосіб життя» та «відсутність шкідливих звичок». Слід також відмітити, що у хлопців, які приймали участь у дослідженні, здоровий спосіб життя в більшій мірі, а ніж у дівчат, асоціюється з заняттям спортом.

Результати аналізу матеріалів анкетного опитування учнів середнього шкільного віку свідчать про те, що для більшості підлітків основними джерелами інформації відносно здорового способу життя являються батьки та вчителі.

Матеріали, одержані в ході дослідження вказують на достатньо високий рівень захворюваності серед учнів середнього шкільного віку. У хлопців цей показник знаходиться на рівні 6%-24%, а у дівчат на рівні 5%-28%.

Результати проведеного аналізу свідчать про необхідність додаткових досліджень соціально-педагогічних та індивідуальних факторів, які формують у підлітків потребу здорового фізично активного способу життя, що являється основою фізичної культури особистості, та чинників, що впливають на рівень їхнього здоров'я.

Література

1. Денисенко Н., Педік Л., Фукс Л., Чипс Р. Особливості рівня здоров'я, фізичної підготовленості, самопочуття та ведення здорового способу життя в учнів загальноосвітніх шкіл і гімназій. // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 3. – С. 44-46.
2. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 роки // Наука в олімпійському спорті. – 2007. – № 1. – С. 122-130.
3. Земцова В. Валеологічні аспекти теорії фізичного виховання. // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 3. С. 59-63.
4. Круцевич Т., Петровський В. Физическое воспитание как социальное явление // Наука в олимпийском спорте, 2001. – № 3. – С. 3 – 15.
5. Пахомова Л.Э., Нестеренко Г.Л., Кадуцкая Л.А. Образ жизни современных школьников и его влияние на здоровье и качество жизни. // Теория и практика физической культуры. – 2007. – №9. – С. 19-23.

Діагностика психологічної культури вихователів дошкільних навчальних закладів

Оксана Чекстере

Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України

пр. П.Тичини, 12-А, кв.33

м. Київ, 02098, Україна

E-mail: achextere@ukr.net

***Abstract.** The article presents the results of the empirical research of the psychological culture of teachers – preschoolers. On the basis of the analysis, generalization and systematization of scientific sources, indicators of the formation of such basic components of psychological culture of teachers as cognitive, affective, value-sense, behavioral (related to activity), motivational, reflexive-perceptual and creative were determined. Levels of psychological culture of teachers are recognized and analyzed. The conclusions drawn in the article can be used during theoretical substantiation and practical development of the methodology of personal development of teachers.*

***Keywords:** psychological culture of the teacher, preschoolers.*

1. Вступ

В той час, коли наша країна виявилася втягнутою у військовий конфлікт, і майже кожна родина зазнала гіркої втрати, коли психологічно травмованими виявилися і дорослі, і діти, вкрай необхідною стає гуманізація освіти. Необхідною умовою такої гуманізації є створення оптимального педагогічного спілкування – такого спілкування педагога з дітьми, яке забезпечує ефективні умови для розвитку особистості і творчого потенціалу дітей. Але чи буде педагогічне спілкування оптимальним, чи буде сприяти прояву найкращих гуманістичних сторін психічного світу дитини і забезпечити їх розвиток, в основному залежить від педагога – від ступеню розвитку його психологічної культури.

Актуальність дослідження проблеми психологічної культури педагога обумовлена провідною роллю цієї якості в процесах життєдіяльності людини, її спілкування, соціальної адаптації, продуктивного особистісного розвитку. Аналіз досліджень, присвячених даній темі, дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного розуміння сутності та структури даного феномена. У той же час для сучасної психологічної думки характерно визнання того, що представлені в психологічній культурі цінності тілесної, душевної та духовної розвиненості, зрілості фактично інтегровані в число базових цінностей сучасного суспільства і існують як аксіоми культури.

Звернення до дослідження психологічної культури обумовлено тим, що дане поняття займає провідну позицію в структурі особистості та діяльності професіонала. Його вивчення є не тільки науково, а й соціально значущим. Педагог повинен бути не тільки професійно, але і в першу чергу особистісно готовим до самореалізації в педагогічній діяльності в сучасних умовах, коли воєнні дії та проведення Антитерористичної операції на сході України послугували причиною появи цілого шару населення – вимушених переселенців. Стрес, пов'язаний із позбавленням домівки, відсутністю стабільності та звичного стану речей, втратою годувальників, друзів, родичів, батьків, позбавлення їхньої турботи і любові, негативно впливає на особистість цих людей і особливо гостро відбивається на дітях. Скрутне становище, в якому опиняються діти, призводить до відчуття дискомфорту, зниження активності та самооцінки, підвищення тривожності, агресивності, виникнення негативного ставлення до інших. Для роботи з такими проблемами дітей – переселенців педагогам не вистачає психологічних знань, глибокого розуміння психологічних умов і сенсу педагогічної діяльності, психологічної

готовності до неї як глибоко специфічної, що вимагає особливого ставлення, особливих знань і власного особистісного зростання. На підставі аналізу запропонованих різними авторами варіантів структури психологічної культури, ми вважаємо можливим зробити деяку інтеграцію і сформувані на базі отриманих результатів перелік основних компонентів психологічної культури: когнітивний; афективний; ціннісно-смысловий; поведінковий (діяльнісний); мотиваційний; рефлексивно-перцептивний; творчий.

1.1. Методологія

Когнітивний компонент пов'язаний, в першу чергу, з освоєнням комплексу знань, що включає в себе психологічні знання, навички та вміння, здатність використовувати їх у діяльності; розпізнавати психічні стани особистості, риси характеру іншої людини [1]; наявність стабільної мотивації в роботі з учнями; наявність почуття такту, терпимість до інших; спостережливість, здатність до фактичного аналітизму, систематизації та узагальненню; творчу яву [2]. Самопізнання людини передбачає прийняття себе як особистості.

Афективний компонент будується на наступних складових. Психологічна стійкість (Л.М. Аболін, Б.А. Вяткін, Є.П. Крупник, С.Л. Рубінштейн), її високий рівень істотно знижує напруженість діяльності педагога, що дозволяє зберігати ресурси для розвитку педагога. Стійкість до емоційному впливу позитивно впливає на здатність педагога до терпимості [3].

Перейдемо до аналізу мотиваційного компонента, який характеризується сформованістю системи цінностей, професійною спрямованістю на особистість учня, що призводить до педагогічного прогнозування. Л.С. Колмогорова виділяє наступні індикатори психологічної спрямованості особистості: виражена і стабільна зацікавленість в отриманні психологічних знань, у пізнанні психологічного аспекту дійсності, внутрішнього світу людини; у вірному виборі діяльності, що сприяє розкриттю та утвердженню внутрішньої спрямованості особистості; наявність психологічної позиції [4].

Поведінковий компонент психологічної культури педагога будується на комунікативній складовій, під якою Семікін В.В. розуміє систему комунікативних властивостей і комунікативних психічних механізмів, що забезпечують адекватний, ефективний, гуманний і безпечний інформаційний процес [5].

Поведінковий компонент виявляється і в певному стилі поведінки; методах досягнення взаєморозуміння у спілкуванні; умінні вирішувати конфлікти, які неминучі у педагогічній діяльності.

Розглянемо рефлексивно-перцептивний компонент, який, з нашої точки зору, включає в себе розвинену спостережливість. Підкреслюючи її важливу значимість у соціальній взаємодії, Л.А. Регуш виділяє три основні риси. Перша обумовлюється необхідністю виявити внутрішній психічний стан особистості через специфіку зовнішній поведінки і рис обличчя. Друга риса пов'язана з диференціацією ознак, за допомогою яких людина позиціонує себе в суспільстві. В якості третьої риси автор роботи розглядає інтерес до особистості як об'єкту сприйняття і спостереження [6].

Значуще місце в рефлексивно-перцептивному механізмі займають процеси децентрації, ідентифікації та проектування, які в рамках міжособистісної взаємодії є компонентами структури досліджуваного поняття.

На наш погляд, дуже важливим компонентом психологічної культури виступає ціннісно-смысловий, що формується з цінностей, відносин, соціальних поглядів і установок – комплексу явищ, що визначають ставлення особистості до інших людей. У структурі особистості важливу роль відіграють особистісні цінності, оскільки вони виконують функцію внутрішніх носіїв соціальної регуляції [7]. Даний компонент відображається в зрілості особистості.

Творчий компонент психологічної культури формує особливості розумової педагогічної діяльності, її особливий стиль, обумовлений значимістю результатів, їх новизною, необхідністю складного синтезу всіх психічних сфер (пізнавальної, емоційної, вольової і мотиваційної) педагога [8]. Професійна творчість педагога має ряд особливостей. С.Л.Іванова відзначає, на наш погляд, найосновніші: спільний творчий процес у взаєминах педагога та учнів, педагога та його колег, заснований на єдиній меті та взаємній зацікавленості в діяльності; вміння педагога контролювати емоційно-психологічний стан, що сприяє адекватній поведінки учнів; здатність організувати педагогічний процес, як творчий діалог, якій не пригнічує ініціативу і винахідливість учнів, якій створює необхідні умови для самореалізації та розкриття творчого потенціалу [9].

2. Результати дослідження

Враховуючи вищезначені компоненти психологічної культури, ми створили батарею тестів: Оцінка рівня товарищескості (тест В.Ф.Ряховського), Опитувальник для визначення стилю спілкування вихователя з дітьми в педагогічному процесі ДНЗ, Методика для діагностики рівня емпатійних здібностей (В. В. Бойко), Методика оцінки комунікативних та організаторських здібностей особистості Б.У. Федорішин и В.Р.Синявський, методика «Самооцінка», «Емоційний інтелект» (Н. Холл), опитувальник «Діагностика спрямованості особистості вихователя» і провели дослідження, в процесі якого були вирішувані такі завдання: вивчення стану готовності педагогів – дошкільників до роботи з дітьми; визначені показники сформованості основних компонентів психологічної культури педагогів; виявлені рівні психологічної культури педагогів.

Всього нами було протестоване 48 педагогів дошкільних навчальних закладів Дніпровського району міста Києва.

Виділені нами критерії психологічної культури ми використали для узагальненого визначення наявного рівня психологічної культури педагогів. Для цього ми всі вищезначені критерії, які були оцінені нами у сирих балах, перевели в рівні, які вважали вихідними показниками для аналізу рівнів психологічної культури.

У таблиці 1 показано переведення сирих балів у рівні розвитку психологічної культури педагогів та розподіл цих рівнів за всіма використаними нами методиками.

Таблиця 1

Переведення сирих балів у рівні психологічної культури і розподіл цих рівнів

Методика	Рівні		
	1 низький	2 середній	3 високий
Оцінка рівня товарищескості (тест В.Ф.Ряховського)	25-30 бал	14-24 бал	3-8 бал
Опитувальник для визначення стилю спілкування вихователя з дітьми в педагогічному процесі ДНЗ	авторитарний	ліберальний	демократичний
Методика для діагностики рівня емпатійних здібностей (В. В. Бойко)	21 бал і менш	22-29 бал	30 бал і вище
Методика оцінки комунікативних та організаторських здібностей особистості Б.У.Федорішин и В.Р. Синявський	0	0,5	1
Методика «Самооцінка»	10-20 занижена 60-70 завищена	21-34 тенд. до заниження 46-59 тенд. до завищення	біля 40 адекватна
«Емоційний інтелект» (Н. Холл)	39 бал і менш	40-69 бал	70 бал і вище
опитувальник «Діагностика спрямованості особистості вихователя»	3 бал і менш	4-7 балів	8 балів і більш

Після присвоєння рівнів за кожною методикою шляхом знаходження середнього значення ми одержали загальний рівень розвитку психологічної культури педагогів (табл. 2 і рис.1).

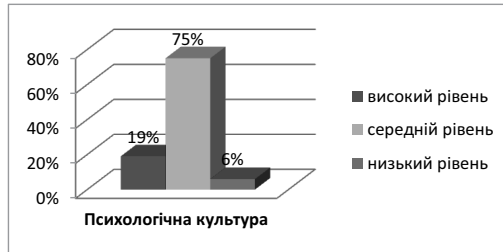
Таблиця 2

Загальний рівень розвитку психологічної культури педагогів

19%	високий
75%	середній
6%	низький

Рис.1

Загальний рівень розвитку психологічної культури педагогів

З даних таблиці видно, що 19% досліджуваних педагогів мають високий рівень психологічної культури, 75% педагогів посіли середній рівень і 6% досліджуваної вибірки педагогів мають низький рівень психологічної культури.

3. Висновки

Буремні події останнього часу показали значення і велику цінність окремої особистості, її роль у суспільно-історичних змінах. У часи соціальних потрясінь якраз і виявляється увесь наявний потенціал особистості. Особисто це стосується педагогічних працівників. У даний час кожен педагог має показати суспільству, все на що він здатний, виявити високий професіоналізм, відповідальність перед людьми, чуйність і повагу до кожної дитини. На підставі аналізу запропонованих різними авторами варіантів структури психологічної культури, нами була сформована батарея тестів для оцінки рівнів психологічної культури педагогів – дошкільників. До неї увійшли: Оцінка рівня товариськості (тест В.Ф.Ряховського), Опитувальник для визначення стилю спілкування вихователя з дітьми в педагогічному процесі ДНЗ, Методика для діагностики рівня емпатійних здібностей (В. В. Бойко), Методика оцінки комунікативних та організаторських здібностей особистості Б.У. Федорішин и В.Р. Синявський, методика «Самооцінка», «Емоційний інтелект» (Н. Хол), опитувальник «Діагностика спрямованості особистості вихователя».

Було проведено дослідження на базі дошкільних навчальних закладів Дніпровського району м.Киева. В процесі дослідження були визначені показники сформованості таких основних компонентів психологічної культури педагогів як когнітивний, афективний, ціннісно-смысловий, поведінковий (діяльнісний), мотиваційний, рефлексивно-перцептивний; виявлені рівні психологічної культури педагогів.

Підводячи та узагальнюючи висновки щодо нашого дослідження, ми відмічаємо, що отримані результати показали наступне:

19% досліджуваних педагогів мають **високий рівень** психологічної культури. Для них характерний дуже високий рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей, здатні управляти своїми і чужими емоціями, використовувати емоції для спрямування уваги на пріоритетні для мислення речі, на важливу інформацію; мають не нижче середнього рівень емпатії, адекватну самооцінку, володіють демократичним

стилем спілкування, їм притаманні високі показники всіх форм професійного спрямування;

75% педагогів отримали *середній рівень* психологічної культури. Вони в цілому добре розуміють себе і інших в емоційному плані, відчують психологічне благополуччя, успішно керують своїми емоціями з допомогою певних вольових зусиль, комунікабельні і товариські, мають трохи знижені показники розвитку емпатії та завищені самооцінки, але показники всіх форм професійного спрямування досліджуваних педагогів знаходяться в межах норми;

6% досліджуваної вибірки педагогів мають *низький рівень* психологічної культури. Вони характеризуються вкрай низьким рівнем прояву схильностей до комунікативної і організаторської діяльності, неадекватною самооцінкою, зазнають труднощів в розумінні емоцій і почуттів інших людей.

Можна виділити два бар'єра, що стоять на шляху педагога до опанування високого рівня педагогічної культури. Перший з них (зовнішній) базується на тому, що педагогічний процес відображає в мініатюрі відносини в суспільстві в цілому; і якщо в останньому тривалий час відбувається військовий конфлікт і від травматичних подій страждають і дорослі і діти, то досить складно в окремому педагогічному колективі створити атмосферу відкритості, довіри і задушевності для виховання особистості, яка тонко відчуває іншого. Другий (внутрішній) включає в себе два аспекти: індивідуальні особливості особистості, не завжди сприяють розумінню і підтримці інших, а також психологічні стани (тривожність, стрес, емоційне вигорання та ін.), що посилюються специфікою педагогічної праці.

Література

1. Алферов А.Д. Опыт и проблемы повышения психологической компетентности учителя // Вопросы психологии №5. – 1988. – С. 116-120.
2. Дмитриренко Е.А. К вопросу о ведущих компонентах структуры личности учителя // Проблемы формирования профессионального мастерства учителя. Алма-Ата, 1985. – С. 10-11.
3. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. Казань.: Изд-во Казанского университета, 1987. – 262 с.
4. Колмогорова Л.С. Становление психологической культуры личности как ориентир современного образования // Педагог: наука, технология, практика. Барнаул, 1997. – С. 30-49.
5. Парыгин Д.Б. Анатомия общения. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 301 с.
6. Регуш Л.А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. – СПб.: Речь, 2003. – 352 с.
7. Лежнева Е.А. Ценностно-смысловой компонент психологической культуры личности подростка // Психологическая культура человека: теория и практика. Саранск, 2012. – С. 47-50.
8. Слостенин В.А., Исаев, И.Ф., Шиянов, Е.Н. Педагогика. М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
9. Иванов С.Л. Современное образование и психологическая культура педагога. Псков, 1999. – 563 с.
10. Диагностика уровня эмпатических способностей В.В.Бойко / Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Ред. и сост. Райгородский Д.Я. – Самара, 2001. – С.486-490.
11. Диагностика «эмоционального интеллекта» (Н. Холл) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии. – 2002. – С.57-59
12. Захарова А.В. Структурно-динамическая модель самооценки / А.В. Захарова // Вопросы психологии / Ред. А.М. Матюшкин, О.А. Конопкин. – 1989. – №1. – С.5-15.

13.Жуйкова Т. П. Педагогическая направленность и профессионально значимые качества педагога // Молодой ученый. – 2014. – №6. – С. 705-708.

14.Истратова О.Н. Методика КОС (В.В. Сиявского и Б.А. Федоришина) / О.Н.Истратова, Т.В.Эксакусто. – Ростов-на-Дону, 2006 // Психодиагностика : коллекция лучших тестов / О.Н.Истратова, Т.В. Эксакусто. – Издание 3-е. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – С.339-344.

15.Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. – 490 с.

Особливості становлення професійного мислення майбутніх фахівців педагогічної праці

Олександр Шайда

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Г. Батюка, 19

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: shaydanatalya@gmail.com

***Abstract.** The article focuses on the analysis of modern approaches to the scientific definition of professional thinking in foreign and domestic psychology; the concept and basic characteristics of professional thinking of the personality are revealed; the development and formation of professional thinking in future teachers is considered; the psychological peculiarities of the formation of professional thinking of students in the process of professional training are analyzed. Established that the formation and development of professional thinking students – a complex process that requires the improvement of operations, processes, types and forms of thinking, as well as the qualities of the mind of the future specialist. On the basis of empirical research, a conclusion is drawn regarding the development of professional activity as a multi-level process, as a transition from lower levels of reproductive activity to higher, with the predominance of productive, creative actions based on mental actions. Accordingly, the development of professional thinking of students is presented as a transition from academic thinking to the thinking of a professional, as a transformation of certain types and properties of thinking activity in accordance with the tasks and conditions of future professional activities.*

***Keywords:** thinking, professional thinking, professional activity, future specialists, development, formation.*

1. Вступ

Актуальність проблеми становлення професійного мислення майбутніх фахівців-педагогів визначається тим, що мислення як складна внутрішня психічна діяльність повинно забезпечити як пізнання ним своєї професійної дійсності і себе самого, так і можливість свого професійного розвитку у процесі вирішення протиріч між соціально-професійними вимогами і можливостями особистості. В умовах нестабільності, постійних соціально-економічних змін, девальвації багатьох усталених в минулому культурних та моральних цінностей особливі вимоги висуваються до підготовки майбутніх фахівців освітнього простору, які покликані всебічно сприяти формуванню креативної особистості, розширенню кругозору, розкриттю творчого потенціалу.

1.1. Методологія

Методологічну основу окресленої нами проблеми професійного становлення майбутнього фахівця-педагога складають принцип єдності діяльності та свідомості

(Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн); принципи системного підходу в психології (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, П. Анохін, Л. Анциферова, Л. Виготський, Б. Ломов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн); концептуальні положення щодо професійної діяльності та професійного мислення (Л. Засекіна, О. Матюшкін, Н. Пов'якель, Я. Пономарьов, В. Шадриков); концептуальні положення щодо професійної освіти і становлення особистості майбутнього вчителя (Г. Балл, Ж. Вірна, С. Максименко, В. Семиченко, О. Сергєнкова, О. Солодухова); дослідження професійного педагогічного мислення та його становлення (О. Акімова, Т. Андрєнова, Н. Воронова, Л. Джелілова, Л. Засекіна, М. Кашапов, Ю. Корнілов, Н. Кузьміна, Ю. Кулоткін, Л. Мітіна, Ю. Поварьонков, І. Серафимович, Г. Сухобська та ін.).

Професійне мислення є окремим різновидом процесу мислення, залученого до різних видів практичної діяльності, розв'язання специфічних завдань за конкретних умов цієї діяльності. Професійне мислення власне щодо його практичної спрямованості є складовою структури професіоналізму педагогіку й відображає його операційний аспект.

Незважаючи на певні розрізнення думок щодо сутності професійного мислення, переважна більшість дослідників сходяться у поглядах на професійне мислення як використання прийнятних саме в даній професійній галузі прийомів розв'язання проблемних завдань, способів аналізу професійних ситуацій та прийняття професійних рішень. Так, наприклад, професійне мислення розглядається науковцем Н. Пов'якель у двох вимірах: з одного боку, як вищий рівень розвитку мислення (ідеальне мислення, мислення вищого ріння – «акме»), який тісно пов'язаний із ментальністю, самосвідомістю, професійною компетентністю та професіоналізмом взагалі, а з іншого, – як фахово-професійне мислення з точки зору специфіки фаху, діяльності, класів завдань, технологій їхнього вирішення. До того ж професіоналізм мислення обмежується критеріями та межами відповідної професії, специфікою професійної діяльності (6).

На думку Т. Кузенної, професійне мислення є перетвореною у форму внутрішнього когнітивного (розумового) процесу виконавської складовою професійної діяльності, адекватною нормативній (еталонній) моделі розумової діяльності відповідно до об'єкта праці залежно від предметно-професійної реальності (філологічної, педагогічної, технічної тощо).

Дослідники підкреслюють нерозривну єдність теоретичних і практичних компонентів у професійному мисленні. Б. Теплов відзначає, що інтелект у людини один і єдині основні механізми мислення, але різні форми розумової діяльності, оскільки різні є розумові завдання (7). Визначаючи в людині єдине мислення, єдиний інтелект, С. Рубінштейн виокремлював різні види й рівні цієї єдності. Ю. Корнілов відзначає загальні моменти, що об'єднують різноманітні форми мислення (3). Т. Кудрявцев потрактує єдність теоретичних і практичних компонентів технічному мисленні як сплав думки, образу й дії (4). Дослідники відзначають якісну специфічність, притаманну кожному виду професійного мислення. На думку А. Брушлинського, мислення, за контекстом діяльності особистості й вирішення професійних проблем і завдань, має характеризуватися і своїм специфічним предметним змістом, понятійним апаратом, власними засобами та прийомами (1).

Професійне мислення вчителя у роботах сучасних дослідників розглядається, як ієрархізований ланцюг розумових процесів, співвіднесених із цілями навчально-виховного процесу, які характеризуються своєрідністю структури, змістового (синтези спеціальних знань) і практично-дійового (сукупність інтегральних інтелектуальних умінь) фондів, що відрізняються своєрідними якісними характеристиками (опосередкованість об'єктом праці, проблемність, конструктивність, конкретність) (О. Осипова); складне інтегральне утворення, сукупність якостей, властивих як будь-якому

практичному мисленню (невідривність від реалізації та виконавця, пізнання взаємодіючої системи, дієвість тощо), так і специфічних для нього, найважливішими з яких є прогностичні та конструктивні компоненти (Н. Степанова); інтегроване психологічне утворення мотиваційних, змістовно-операційних, рефлексивно-самооцінювальних ознак у спрямованості особистості на виявлення, осмислення й вирішення професійних завдань, пов'язаних з навчанням і розвитком школярів (Л. Желілова); процес, пов'язаний з самою професійною діяльністю і зумовлений особливостями цієї діяльності й рівнем мислення самого вчителя (Т. Андропова); спрямованість розумових процесів на відображення особливостей об'єкта діяльності завдяки усвідомленню сутності педагогічних явищ (С. Каргін); як особливий склад розуму, специфічна спрямованість якого адекватна сутності виховної діяльності (В. Тамарін і Д. Яковлева); як своєрідне «педагогічне бачення» навколишнього світу, що відображає психолого-педагогічні і професійні знання, способи розумових дій і установок особи вчителя (Л. Турищева).

Педагогічне мислення є різновидом професійного мислення, якому притаманні ті ж характеристики, що й мисленню загалом. Поняття «педагогічне мислення» залучив до наукового обігу К. Ушинський. Він наголошував на необхідності виділення педагогічного мислення як об'єктивно реального специфічного типу наукового мислення, що має свій об'єкт відображення, власну систему принципів, законів і категорій, які демонструють істотні зв'язки й закономірності педагогічних явищ. У сучасній психолого-педагогічній науці педагогічне мислення дослідники трактують як відображення і творче перетворення явищ виховання й навчання, суб'єктивне конструювання педагогічного процесу; узагальнене й опосередковане відображення різних проявів педагогічної дійсності.

Акцентуємо увагу на неправомірності отожднення понять «педагогічне мислення» і «професійне мислення вчителя». Вочевидь, поняття педагогічного мислення охоплює площину й педагогічної науки, і педагогічної практики. Професійне ж мислення вчителя є, здебільшого, знаряддям практичної діяльності. Постійна спрямованість розумового процесу на рішення професійно-педагогічних завдань, безперервне використання конкретної сукупності компонентів діяльності, актуалізація одних і тих же комплексів знань, активізація специфічних для праці вчителя стратегій й тактики поведінки надають мисленню вчителя своєрідного характеру, формують непритаманний для інших професій склад розуму.

Одним з напрямків дослідження педагогічного мислення є теорія його категоріального ладу, найбільш повно представлена в роботі Ю. Кулюткіна і Г. Сухобської. Педагогічні категорії функціонують у свідомості вчителя і як найбільш загальні поняття, і як вихідні схеми мислення. Вони відображають найбільш істотні зв'язки й відношення реальної дійсності, направляють думку вчителя на пошук нових знань про цю дійсність з метою отримання найбільш фундаментальних характеристик об'єкта, дозволяють глибше осмислити будь-яку інформацію, що надходить. Володіння вчителем узагальненою системою наукових понять формує своєрідні «категоріальні межі», завдяки яким учитель сприймає й інтерпретує конкретні ситуації, які виникли в його професійній діяльності (5).

Перенесення теоретичних знань до царини практики пов'язане зі складним перетворенням теоретичних знань, інтегровальних навколо певної практичної проблеми, що, зокрема, має цілісний і значний характер знань, які перекладають на мову конкретних практичних дій вчителя. У категоріальній системі, яка регулює процеси прийняття педагогічних рішень, Ю. Кулюткін виокремлює різні, ієрархічно організовані рівні. Перший з цих рівнів – рівень провідних ідей, які визначають загальну спрямованість діяльності вчителя. Другий рівень – рівень конструктивно-методичних схем, у яких конкретизують загальні ідеї та принципи. Конструктивні

схеми розробляють та апробують в методиці навчання й виховання, проте їх реалізація залежить від конкретних умов роботи вчителя-практика. Третій рівень мислення вчителя пов'язаний з різноманітними технічними прийомами реалізації конструктивно-методичних схем в педагогічних ситуаціях (5).

Залежно від функцій праці вчителя його професійне мислення може змінювати свої характеристики. При виконанні одних функцій мислення вчителя є інтуїтивним і практично-ситуативним, при виконанні інших функцій – дослідним і навіть теоретичним. Специфіка професійного мислення вчителя зумовлена специфікою функцій цього мислення. Виконуючи одні функції, мислення вчителя наближається до науково-педагогічного, при виконанні інших функцій – до інтуїтивно-практичного. Водночас, будь-яка з цих функцій неможлива без певного творчого підходу вчителя до об'єкта своєї діяльності та пізнання.

В. Кан-Калік пропонує в структурі професійного мислення вчителя виокремлювати дві його підструктури: логіко-педагогічну й суб'єктивно-емоційну. На думку вченого, взаємодіючи між собою в кожному акті педагогічної діяльності, представляючи діалектичну єдність, обидві ці підсистеми утворюють феномен, який у літературі позначається як педагогічна майстерність.

При визначенні професійного мислення вчителя як феномена більшість авторів пов'язують його безпосередньо з педагогічною діяльністю. Т. Андропова звертає увагу на особливості діяльності вчителя, які є синтезом психолого-педагогічної та предметної діяльності. Професійне мислення як процес, пов'язаний з самою професійною діяльністю і зумовлений особливостями цієї діяльності й рівнем мислення самого вчителя (Андропова, 1984).

О. Осіпова трактує професійне мислення вчителя як сукупність властивостей, властивих будь-якому практичному мисленню (невідривно від реалізації та виконання, пізнання взаємодійної системи, дієвість тощо), так і притаманних йому. Найважливішими з них є проблемність, рефлексивність, комплексність, конкретність, конструктивність, самостійність, критичність, професійна компетентність, індивідуалізованість мислення (Осіпова, 2009).

Об'єктом педагогічного мислення є об'єкт діяльності вчителя – педагогічний процес. Зміст професійного мислення вчителя утворюють ті педагогічні явища й зв'язки між ними, які допомагають педагогу зрозуміти, що в педагогічній дійсності є цілим, що частковим, а що загальне і одиничне. Ці тези дозволили автору стверджувати, що сутність професійного мислення вчителя – спрямованість розумових процесів на відображення особливостей об'єкта діяльності завдяки усвідомлення сутності педагогічних явищ (Каргин, 1986).

Вочевидь, однією з особливостей педагогічного мислення вчителя є безпосереднє залучення до педагогічної практики (практична орієнтація); своїми результатами воно визначає педагогічну діяльність і, водночас, постійно коригується нею. З практичної орієнтованістю професійного мислення вчителя пов'язана така його властивість, як підвищений динамізм. Саме швидкоплинність розумових процесів, на думку А. Реан, спричиняє вибір дії як предмету психологічного аналізу педагогічної праці. Автор виділяє такі когнітивні дії педагога: окреслення проблеми; формулювання проблеми (спосіб окреслення проблеми визначає характер її рішення); класифікація розв'язуваної проблеми. Такі дії містять також аналіз педагогічної ситуації; встановлення причиново-наслідкових зв'язків і відношень між елементами ситуації та їх актуальним значенням; розпізнавання рівня випадковості – закономірності виникнення ситуації; моделювання в розумовій формі вже зазначеного в розв'язуваної ситуації (Реан, 1997).

На думку Н. Бочарової, у педагогічній діяльності домінує творчий компонент, оскільки праця вчителя вимагає постійного творчого пошуку. Водночас, у цій

діяльності постійно присутні нормативні психолого-педагогічні знання й досвід, але застосовують їх в статистичних, нестандартних ситуаціях. Отже, підкреслює автор, у педагогічній творчості завжди є взаємодія складових, зафіксованих нормами професійної діяльності та феномена творчості, спричиненого самою діяльністю, досвідом (Бочарова, 1991).

Кожна педагогічна спеціальність певним чином трансформує вчителя. Здійснення тієї чи тієї соціальної або професійної ролі, особливо якщо вона особистісно значуща для людини і виконується нею тривалий час, перетворює весь її психічний портрет. Дослідники визнають, що особливості, які визначає предметний зміст діяльності, впливають на педагогічно спрямоване мислення вчителя.

Професійне мислення – складна інтегральна якість, яка рівнозначно обумовлена не тільки об'єктивною логікою педагогічного процесу, а й логікою тієї науки, яка є засобом досягнення кінцевої мети навчання й виховання, а також її специфічними особливостями, які певним чином орієнтують педагогічне мислення. Тому професійне мислення вчителя фізики буде істотно відрізнятися від професійного мислення вчителя хімії, математики, літератури тощо.

Здійснений аналіз наукової літератури дозволив нам зробити висновок, що незважаючи на велику кількість досліджень, професійне мислення вчителя щодо його спеціалізації, тобто в конкретній специфіці діяльності, розглядається недостатньо. Роботи, присвячені студіюванню професійного мислення вчителя гуманітарного профілю, нами не виявлено. Треба зауважити, що поняття мислення виключно гуманітарія не ототожнюється з поняттям гуманітарного мислення, що є психологічною категорією.

Науковці визначають характерні ознаки мислення гуманітарія: а) високий рівень емоційного залучення до процесу пізнання та засвоєння дійсності; б) образність, метафоричність, наявність великої кількості аналогій та порівнянь; в) максимальність усвідомлення особливостей досліджуваного об'єкта; г) використання понять на рівні внутрішнього, безсловесного розуміння; д) засвоєння множинності нюансів змісту об'єкта-образу; е) переміщення однозначних змістових понять та формальних структур на внутрішній рівень, їх взаємодія з внутрішніми багатозначними, образними уявленнями. І взагалі, суб'єктивні, особистісно значущі цілі самого гуманітарія є не менш важливими та значущими, ніж об'єктивні наукові цілі, що й зумовлює більшу варіативність у їх досягненні (8).

Особливості притаманні й самому мисленню гуманітарія, який переважно спирається на так звану «міфологічну» свідомість, що забезпечує цілісність, повноту процесу мислення, яке відповідає його глибокому розумінню складності буття, суперечливості та неоднозначності реальності (8). Тобто існують стилі мислення, використовувані для вирішення конкретних завдань певною спільнотою, об'єднаною окремою галуззю (наприклад, математичне, фізичне, гуманітарне мислення). Майбутні вчителі, що обирають певну спеціалізацію, мають більшу схильність, звичку до засвоєння знань за тим чи тим стилем мислення.

Отже, професійне мислення вчителя має свої особливості, специфічну структуру та способи його розвитку, зумовлені особливостями діяльності вчителя у процесі викладання конкретного навчального предмету, формування наукового світогляду й логічної культури учнів.

2. Результати дослідження

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості (чинники, умови, технології), які сприяють становленню професійного мислення майбутніх фахівців-педагогів

Розвиток професійного мислення відбувається не тільки безпосередньо під час

практичної діяльності фахівця, а й в умовах вузівської підготовки у період студентства, найбільш сензитивного для розвитку значної кількості вищих психічних функцій. При цьому професійно спрямоване навчання передбачає необхідність його організації як досвіду діяльності, що адекватно відображає психологічну структуру та зміст професійно-педагогічних умінь.

З огляду на мисленнєво-діяльнісний підхід, В. Геніціанський виокремлює змістові рівні професійного мислення: перший – найвищий рівень – рівень професійно-педагогічних знань, чистого педагогічного мислення, другий – рівень мисленнєвої дії – рівень ситуативності, реальності, дієвості – практичне мислення, спрямоване на вирішення конкретних, ситуативних професійних задач; третій рівень – рівень мисленнєвої комунікації – мислення, яке забезпечує рефлексію організації своєї професійної діяльності (2).

На думку А. Маркової, характеристиками професійного мислення педагога є основні види мислення.

Водночас, своєрідне сполучення усіх цих видів мислення залежно від предмету, засобів, умов, результату праці може зумовлювати застосування специфічних видів професійного мислення – оперативного, управлінського, педагогічного, клінічного тощо. Звідси – удосконалення професійного мислення дослідники вбачають у його специфікації або ж у залученні більш широкого життєвого контексту професії, а також у зростанні цілісності, гнучкості тощо.

Своєрідність кожного виду практичного професійного мислення, на думку А. Карпова, пов'язана зі структурною організацією його властивостей. Автор зазначає, що ця структура містить загальні властивості для будь-якого виду практичного мислення; особливі властивості, відповідні суб'єкт-суб'єктному або суб'єкт-об'єктному типу діяльності; властивості, які є притаманними кожному окремому виду професійного мислення. Остання категорія властивостей детермінується змістом конкретної діяльності, вимогами до неї, і формується під час накопичення досвіду самостійного вирішення основних ситуацій, властивих певному виду професійної діяльності.

Зупинимося на результатах розвитку професійного мислення майбутніх педагогів-гуманітарів, здобутих нами на етапі емпіричного дослідження.

Діагностика мислення студентів здійснювалася із використанням методик: тест структури інтелекту Р. Амтхауера в адаптації В. Намазова і О. Жмирікова; «Порівняння понять» і «Виключення зайвого» (оцінка понятійного мислення); «Словесний лабіринт» та «Інтелектуальна лабільність» (визначення лабільності-ригідності мисленнєвих процесів), «Відгадування загадок» (діагностика художньо-метафоричного мислення, здатності формувати нове знання на основі співставлення відомих об'єктів та явищ), «Глумачення прислів'їв» (визначення рівня цілеспрямованості мислення, уміння розуміти й оперувати переносним значенням тексту, диференційованості та цілеспрямованості суджень, рівня розвитку мовленнєвих процесів), «Методика дослідження швидкості мислення», «Діагностика рівня сформованості рефлексивності мислення» (за Т. Пашуковим, А. Допира, Г. Дьяконовим), методика «Діагностика вербальної креативності» С. Медніка в адаптації А. Вороніна.

У групі студентів-філологів за результатами тесту Р. Амтхауера визначено: рівень інтелекту більшості випробовуваних відповідає віковим нормам і має тенденцію до підвищення від першого до п'ятого курсу; незалежно від курсу навчання найбільш успішні студенти у вербальних субтестах, а найменш успішні – у математичних. Також визначено, що від першого до п'ятого курсу зростає здатність відгадувати загадки, яка базується на здатності встановлювати асоціативні зв'язки та метафоричності мислення, а також підвищується швидкість мислення, показником якої у дослідженні виступали

час і точність відновлення слів з пропущеними літерами. Разом із тим, спостерігається зниження показників здатності переключатися з одного способу рішення завдання на інший від першого до п'ятого курсу (за результатами методики «Словесний лабіринт»).

У студентів п'ятого курсу порівняно зі студентами першого та третього курсів визначено більш високі показники вербальної креативності, аналітико-синтетичної діяльності, цілеспрямованості мислення, вміння розуміти переносне значення прислів'їв, вищий рівень розвитку мовних процесів.

Кореляційний аналіз зв'язків характеристик мислення студентів-філологів та їх компактне представлення у вигляді кластерних діаграм дозволили визначити для кожного курсу найбільш тісно пов'язані між собою групи показників. По першому курсу визначено три таких групи. До першої увійшли показники за субтестом «Узагальнення» і математичними субтестами (арифметичні задачі та числові ряди) тесту Р. Амтхауера. Друга група складалась з показників за субтестами «Виключення зайвого», субтестами конструктивних здібностей (просторова уява, просторове узагальнення), аналогії, пам'яті. До третьої групи увійшли показники понятійного мислення і здатності розуміти переносне значення прислів'їв. Тобто, структура професійного мислення студентів педагогічного ВНЗ першого курсу переважно характеризується зв'язками між загальними інтелектуальними здібностями.

На третьому курсі визначено дві кластерні групи. До першої увійшли показники за субтестами «Доповнення», «Виключення зайвого», «Числові ряди», що вимірюють здатність до абстрагування, аналізу і синтезу на вербальному і невербальному матеріалі. Друга група складається із субтестів «Пам'ять» і «Просторове узагальнення», а також показників рівня розвитку понятійного мислення, розуміння прислів'їв.

На п'ятому курсі, як і на першому, визначено три кластерні групи. До першої увійшли показники за субтестами «Узагальнення», «Доповнення», обома математичними субтестами, а також показники інтелектуальної лабільності і швидкості мислення. У другому кластері згрупувалися показники вербальної креативності, рівня розвитку понятійного мислення, успішності відгадування загадок і показник за субтестом «Аналогії». Третя група складається з показників лабільності мислення, його рефлексивності і розвитку короткочасної пам'яті. Таким чином, по п'ятому курсу отримано результат, що відображає інтеграцію змістовних і динамічних характеристик мислення студентів. Крім того звертає на себе увагу, що на відміну від груп студентів першого та третього курсів, тільки по групі студентів-п'ятикурсників з іншими особливостями пов'язані показники художньо-метафоричного мислення, вербальної креативності та рефлексивності мислення.

3. Висновки

Професійне мислення розглядається в психологічній науці як мислення людини, що розвивається в процесі професіоналізації і забезпечує процес рішення професійних задач у певній галузі діяльності. Особливості професійного мислення вчителя складаються під впливом вимог, зумовлених змістом і характером педагогічної праці, отже під професійним мисленням педагога можна розуміти сукупність характеристик мислення, які мають значення для продуктивного, цілеспрямованого, творчого виконання педагогічної діяльності.

Становлення професійного мислення вчителя обумовлене не тільки об'єктивною логікою педагогічного процесу, а й логікою тієї науки, яка є засобом досягнення остаточної мети навчання та виховання, а також її специфічними особливостями, які певним чином орієнтують мислення вчителя. Це вказує на необхідність врахування профілю навчання майбутніх вчителів при визначенні особливостей становлення їх професійного мислення, що зокрема стосується і майбутніх вчителів гуманітарного профілю.

Література

1. Брушлинский А.В. Мышление и общение / А.В. Брушлинский, В.А. Поликарпов. – Минск: Университетское, 1990. – 214 с.
2. Гинецинский В.И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии / В.И. Гинецинский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 144 с.
3. Корнилов Ю.К. Некоторые особенности педагогического мышления как вида мышления практического / Ю.К. Корнилов // Психология профессионального педагогического мышления. – М.: ИП РАН, 2003. – С. 7-30.
4. Кудрявцев Т.В. Психология технического мышления: Процесс и способы решения технических задач / Т.В. Кудрявцев. – М.: Педагогика, 1975. – 303 с.
5. Кулоткин Ю.Н. Индивидуальные различия в мыслительной деятельности взрослых учащихся / Ю.Н. Кулоткин, Г.С. Сухобская. – М.: Педагогика, 1971. – 111 с.
6. Пов'якель Н.І. Саморегуляція професійного мислення фахової підготовки практичних психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.І. Пов'якель. – К., 2004. – 28 с.
7. Теплов Б.М. К вопросу о практическом мышлении (Опыт психологического исследования мышления полководца по военно-историческим материалам) / Б.М. Теплов // Психология музыкальных способностей. – М.: Наука, 2003. – С. 283-351.
8. Neville H. Reflection in teacher education: towards definition and implementation. Teaching and teacher education / H. Neville, D. Smith // An international journal of research and studies. – Vol. 11, №1. – 1995. – P. 33-49.

Організаційно-методичні засади професійної підготовки студентів засобами ритміки і хореографії

Ольга Шевченко

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
вул. Шевченка, 1
м. Кропивницький, 25006, Україна
E-mail: gimnast.olga@gmail.com

***Abstract.** The article outlines the actual problem of forming the readiness of future teachers of physical culture with the help of rhythm and choreography. The training of students of faculties of physical education for the formation of a culture of motor activity is an indicator of high efficiency, health status and harmonious development and prevents diseases of the musculoskeletal system. Particular attention is paid to increasing the motivation of students to study: awareness of motivation, motivation, motivation, motivation in the character of students. The analysis of psychological and pedagogical literature made it possible to determine the structure of the motives of teaching and the ways of forming a positive motivational environment in the process of developing the readiness of the future teacher of physical culture. The professional readiness of the future teacher of physical culture is impossible without proper motivation, and for this purpose it is necessary to develop means of formation and development of motives of professional training of the future teacher of physical culture. We found out that in the educational process of the students of the faculty of physical education music should be used both for studying and for musical design outside of*

classroom sporting events. On practical classes of professional sports and pedagogical disciplines, we recommended the introduction of musical games into the preparatory and final parts. Musical techniques allowed to influence the organism of students on the physiological, lower and higher mental levels of perception. It is proved that providing students with modern pedagogical technologies will significantly improve the quality of the educational process, standardize its perceptions in higher education institutions, and increase the competitiveness of graduates in the labor market. It is determined that in order to successfully cultivate students' interest in educational activities, it is important to know and take into account the signs of the development of interest. To such manifestations we attributed the indicators of intellectual activity, emotional and volitional manifestations, free choice of different types of proposed activities, provided by the curricula of the disciplines of professional training.

Keywords: *professional training, motivation, interest, student, rhythm, music, means, motor action.*

1. Вступ

Система інноваційних змін в освіті посилює вимоги до рівня загальнокультурної та спеціальної підготовки студентів, а зміна освітніх парадигм, перехід від масово-репродуктивних форм і методів викладання до індивідуальних, творчих потребують підвищення професійно-педагогічної культури майбутніх учителів [4, 1]. Вчитель сьогодення покликаний бути носієм накопичених новітніх загальнолюдських цінностей, всебічно знати національні, культурні, історичні традиції свого народу.

Однією із важливих дисциплін у підготовці студентів до професійної діяльності вчителя фізичної культури є дисципліна – «Ритміка і хореографія», яка спрямована на вдосконалення музичної і рухової культури майбутніх фахівців.

Ритміка – система фізичних вправ, виконуваних у супроводі музики, що має на меті розвиток у студентів розумово-естетичного сприйняття, почуття ритму, музичної пам'яті та слуху, уваги, пластичної виразності рухів. До засобів ритміки і хореографії у вузі відносяться танцювальні, імітаційні рухи, стрибки, біг, які сприяють фізичному розвитку студентів, формуванню у них правильної постави, координації рухів. Ритмічні рухи під музику дозволяють вдосконалити процеси гальмування, виховати дисциплінованість, загальну організованість [6, 5-6].

На нашу думку забезпечення студентів сучасними педагогічними технологіями, а саме заняттями з ритміки і хореографії суттєво підвищить якість освітнього процесу, уніфікує його сприйняття у вищих навчальних закладах, підвищить конкурентну спроможність випускників на ринку праці.

1.1. Методологія

Для успішного впровадження інноваційних проектів на думку В. Химинець та М. Кірик необхідне мотиваційне середовище, яке створюють у педагогічному колективі. Формування такого середовища залежить від адміністрації навчального закладу. Необхідно створити мотиваційні умови, які спонукатимуть студентів до оволодіння професійно важливими якостями, самовдосконаленню і формуватимуть готовність до інноваційної діяльності [5, 142].

У психолого-педагогічній літературі існує кілька різних підходів до визначення професійно важливих якостей особистості. На думку А. В. Карпова, «Професійно важливі якості – це індивідуальні властивості суб'єкта діяльності, які необхідні і достатні для її реалізації на нормативно заданому рівні та які значно корелюють хоча б з одним (або кількома) її основними результативними параметрами – якістю, продуктивністю, надійністю». Дослідник виділяє чотири групи професійно важливих якостей, які утворюють структуру професійної придатності: абсолютні професійно

важливі якості – властивості, які необхідні для виконання професійної діяльності на нормативно заданому або середньому рівні; відносні професійно важливі якості, що визначають можливість досягнення високих («над нормативних») показників професійної діяльності; мотиваційна готовність до реалізації професійної діяльності. Висока мотивація може суттєво компенсувати недостатній рівень розвитку багатьох інших професійно важливих якостей (але не навпаки); анти – професійно важливі якості: властивості, які суперечать професійній діяльності. Структура професійної придатності передбачає мінімальний рівень їх розвитку або навіть відсутність.

Всі професійно важливі якості можна умовно розділити на дві категорії:

1. Провідні професійно важливі якості особистості, які характеризуються найбільш безпосереднім зв'язком з професійною діяльністю;

2. Базові професійно важливі якості особистості, мають найбільший внутрішньо системний зв'язок з іншими якостями, тобто займають одне із провідних місць в системі якостей. Автор зазначає, що саме базові професійно важливі якості є основою для формування підсистем професійно важливих якостей в цілому. Одна і та ж професійно важлива якість може виступати як провідна так і базова [2].

Підготовка студентів факультетів фізичного виховання до формування культури рухової діяльності, рухових дій на законах фізіології й біомеханіки в школі є важливою складовою професійної підготовки майбутніх фахівців, тому що культура рухів є показником високої працездатності, здоров'я та гармонійного розвитку людини, запобігає захворюванням опорно-рухового апарату. Формування культури рухової діяльності студентів дозволить їм у майбутній професійній діяльності в період росту й розвитку школярів усунути виявлені вади, збагатити рухову культуру, поліпшити координацію рухів і будову тіла, сформувати вірну поставу, запобігти деформаціям, артритам, артозам, остеохондрозам.

Використання будь-яких дидактичних засобів має бути узгодженим з усією системою навчання, співвідноситись з її принципами і цілями. Це означає, що дії студентів мають бути вмотивованими, вправи повинні зумовлювати зверненість та ситуативність, які є характерними для реального процесу спілкування [1, 6].

Ритміка і хореографія у сучасній системі підготовки фахівців фізичної культури різних освітньо-кваліфікаційних рівнів повинна зайняти провідне місце для того, щоб розширити й поглибити загально-методичну та професійну підготовку майбутніх фахівців з координаційної гімнастики.

Метою дослідження є визначення дієвих засобів музично-ритмічного виховання, які позитивно сприятимуть підвищенню готовності майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності. В процесі дослідження вирішувалися наступні *завдання*:

- дослідження особливостей підвищення якості освітнього процесу студентів факультету фізичного виховання засобами ритміки і хореографії;
- експериментальне обґрунтування методики удосконалення професійної і практичної підготовки студентів засобами ритміки і хореографії.

Наукова новизна полягає у встановленні нових наукових фактів про можливості і шляхи оптимізації освітнього процесу майбутніх вчителів фізичної культури засобами музично-ритмічного виховання.

У сучасній психологічній науці під мотивом розуміють внутрішнє спонукання, зовнішні та внутрішні умови, предмет діяльності та причину вибору дій. І всі ці чотири моменти викликають активність особистості і визначають спрямованість її діяльності. Готовність майбутнього вчителя фізичної культури до професійної діяльності неможлива без відповідної мотивації, а для цього необхідно розробити засоби

формування і розвитку мотивів професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити нам структуру мотивів навчання та шляхи формування позитивного мотиваційного середовища в процесі розвитку готовності майбутнього вчителя фізичної культури. Професійна готовність майбутнього вчителя фізичної культури неможлива без відповідної мотивації, а для цього необхідно розробити засоби формування і розвитку мотивів професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури.

2. Результати дослідження

Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Мотивацію студентів до навчання ми формували поетапно. Перший етап характеризувався усвідомленням спонукання, яке включало усвідомлення його предметного змісту, способів дії і результату. Усвідомлене спонукання виступало мотиваційною одиницею, якою були потреба, схильність, бажання. Другий етап – прийняття мотиву. Щоб усвідомлене спонукання перетворилося на особистісний мотив, інтерактивні засоби були внутрішньо прийняті студентами, тобто співвіднесені з ієрархією особистісних пізнавальних цінностей. Третій етап пов'язаний з реалізацією мотиву, на якому його спонукальна функція поєднувалася з функцією задоволення потреби. Якщо студент не в змозі був реалізувати прийнятий мотив, то у нього виникала фрустрація. В процесі дослідження у деяких студентів розвивалися психічні розлади, викликані об'єктивно непереборними труднощами виконання завдання і досягнення мети. Наслідком цього в деяких студентів знижувалася самооцінка і рівень навчальної настанови. На четвертому етапі мотив закріплювався в характері студента, перетворювався на властивість особистості, тобто – на потенційні спонукання. Кінцевим етапом в розвитку мотивів була актуалізація потенційних спонукань, тобто відповідний вияв їх як рис особистості в умовах внутрішньої або зовнішньої необхідності.

Особливе значення було приділено формуванню відчуття ритму студентів, яке передбачало засвоєння і виконання рухових дій, що відзначаються складною і завчасно детермінованою структурою діяльності. Саме у цих видах фізичних вправ найдрібніші відхилення від заданого ритму рухів, що виражаються у зміні напрямку, швидкості, прискорення, точності прикладених зусиль, чергуванні напруження і розслаблення м'язів, суттєво впливають на якість їх виконання.

Удосконалюючи відчуття ритму, ми звертали увагу студентів не лише на раціональне переміщення різних частин тіла, але й на послідовність і величину зусиль, на чергування напруження і розслаблення м'язів. На початкових етапах удосконалення орієнтувалися на прості вправи, а складні поділяли на частини. Доречним виявився елемент вибіркового удосконалення окремих елементів ритму (напрямок, швидкість, точність і величина прикладених зусиль тощо), при цьому необхідно орієнтуватись на точне відтворення подумки основних характеристик рухових дій.

Формування вміння орієнтуватись у просторі здійснювалось шляхом тренування довільної уваги, яке полягало у здатності студентів виділити з усіх різноманітних подразників ті, що є значимими для орієнтації в конкретній ситуації. Складність фізичних вправ збільшувалася за рахунок зміни просторових, часових і динамічних параметрів, а також за рахунок зовнішніх умов, змінюючи порядок розташування предметів, їх вагу, висоту; змінюючи площу опори або збільшуючи її рухливість у вправах на рівновагу; комбінуючи рухові навички; поєднуючи ходьбу зі стрибками, біг і ловлю предметів; виконуючи вправи по сигналу або за обмежений час. Специфічною особливістю занять ритміки і хореографії є її безпосередній зв'язок з музикою, яка

допомагає розкрити хореографічний образ у всій яскравості і повноті, впливає на його темпоритмічну побудову.

В освітньому процесі студентів факультету фізичного виховання музику використовували як для навчання, так і для музичного оформлення поза аудиторних спортивних заходів. На практичних заняттях фахових спортивно-педагогічних дисциплін нами було рекомендовано впровадження музичних ігор у підготовчу і заключну частини. Музичні прийоми дозволяли впливати на організм студентів на фізіологічному, нижчому і вищому психічному рівнях сприйняття. Дія музики на вищому психічному рівні сприйняття здійснювалась через внутрішню (мовну) сторону музичної форми, яка включала в себе вдумливе звукосполучення (мелодійні, гармонійні, ритмічні напрямки), потенційне звучання яких викликало супровідні уявлення, які об'єднані певною сюжетною лінією. Музичний ритм організував рухи, підвищив настрій студентів. Позитивні емоції викликали прагнення, що підсилювали їхній вплив на організм, сприяли підвищенню працездатності і оптимізували навчальний процес [3, 15].

Дія музики базувалася на тому, що ритмічні звукові коливання були пов'язані з відчуттям руху. Тому, коли під час рухової дії студент слухав музичну мелодію, то у нього довільно виникала слухомоторна координація рухової дії, яка полегшувала її виконання.

Фізіологічна характеристика емоцій, яка викликана музикою, пов'язана з розповсюдженням збудження з області гіпоталамуса на всі афекторні системи. Тільки в гіпоталамусі виникають емоційні збудження, в той же час весь організм з усіма його системами і периферійними органами залучаються в емоційний вираз, який призводить до:

- емоційного збудження, яке ініціює ту моторну діяльність організму, яка може задовольнити виникаючу потребу;
- забезпечення моторної діяльності за допомогою перебудови роботи внутрішніх органів;
- емоційного збудження активності рецепторних апаратів (органів відчуття), приймати участь в діяльності, по задоволенню потреб, які виникають.

Таким чином, здійснюється переключення функціонального стану організму на нові рівні життєдіяльності відповідно до емоційного. Під час роботи позитивні емоції знижують об'єктивні і суб'єктивні симптоми втоми, стимулюють увагу, сприйняття, уяву, пам'ять, мислення. Емоційна активізація приводить до підвищення можливостей організму, викликає натхнення, творче піднесення, вольові команди.

Особливі методи проведення занять стала фрагментарна структура. Під фрагментарною структурою ми розуміємо поділ заняття на окремі логічно завершені епізоди, тривалістю 10-20 хв., іноді і більше. В підготовчій частині заняття використовувалися 4 фрагменти:

1. Танцювально-бігові вправи були застосовані для виховання швидкості, «почуття темпу» і «почуття часу»; наприклад, виконувалися різновиди кроків і бігу на визначення темпу музики; при вистукуванні кроками заданого ритму музики, розвивалося «почуття ритму».

2. Вправи для розминки біля опори і на середині застосовувалися переважно для розвитку і зміцнення м'язів стопи, гомілки і стегна, рухливості суглобів ніг за принципом «зверху вниз», використовувалися пружинні вправи на середині і у опори, дрібні стрибки для виховання стрибучості (вибухової сили); для розвитку рухливості суглобів, гнучкості виконувалися вправи з положення сидячи і лежачи на підлозі та ін. З хореографічної підготовки були використані загальноприйняті вправи класичного або народного екзерсису біля опори або на середині, в традиційній послідовності.

3. Розвиток «почуття рівноваги» проводилося за допомогою навчання простим поворотом і не складній рівновазі (наприклад, поворот на 360° на одній, інша зігнута у коліні на 90°, або рівновага на одній, інша зігнута у коліні на 90°).

4. Стрибова підготовка включала дрібні хореографічні стрибки, вправи на розвиток стрибучості, «почуття динамічної рівноваги». Виконувалися прості стрибки однієї форми з багаторазовим виконанням: поштовхом однієї з приземленням на поштовхову, на махову ногу, прямі і з обертанням (наприклад, стрибки на двох ногах, потім зі зміною зігнутих ніг, стрибкові з'єднання різних форм і з'єднання стрибків з поворотами або з рівновагою та ін., серійний варіант). В кінці підготовчої частини проводились стретчинг-вправи на розтягування для нижньої частини тіла з метою підготовки суглобового апарату до широко амплітудним рухам основної частини уроку. Для проведення вправ з музичним супроводом ретельно підбиралась музика з урахуванням вікових особливостей студентів, а також жанру музичного твору та її ритмо-темпової характеристики, що згодом могло сприятливо впливати на розвиток «почуття ритму» і рухової координації.

Основна частина занять передбачала розучування і вдосконалення основних композиційних елементів. Експериментальна програма становила 2-3 фрагменти, залежно від поставлених завдань. Перший фрагмент полягав у формуванні у студентів умінь володіння предметами (скакалка, м'яч, обруч) і проводився за наступною схемою: спочатку пропонувалось виконання найбільш характерних для даних предметів рухів в повільному темпі, з поясненнями і виправленнями помилок. Потім виконувалися прості комбінації з предметом, з додаванням мінімальних рухів тіла. Другий фрагмент охоплював інший вид багатоборства, де навчання проводилося за тією ж схемою або у зворотній послідовності. Музично-рухові завдання вимагали попереднього розучування різноманітних рухів і вправ. Вони виконувалися, під час музичних ігор. При виконанні даних завдань студенти розпізнавали ритм, темп, динаміку рухів і опановували їх варіативний характер. Рухливі ігри та естафети використовувалися з метою розвитку швидкості і рухової координації.

В заключній частині занять використовувалися вправи на розтягування, що сприяло розвитку рухливості суглобів і гнучкості. Пропонувалися музично-ритмічні ігри на відтворення звуків ударами, постукуванням і притопуванням. Застосування в заключній частині музично-рухових завдань допомагали мобілізувати студентів і зняти емоційне і фізичне стомлення. Чітке визначення мети з самого початку кожного заняття забезпечує ефективність його проведення, так само і як підведення підсумку. Слово педагога в цьому процесі відіграє велику виховну роль. Він роз'яснює, як виконати завдання, оцінює роботу студентів. Ознайомлюючи з хореографічною термінологією, збагачує їх художньою інформацією про історію балету, види, жанри танцювального мистецтва тощо. Педагог конкретно формулює вказівки щодо хореографічних вправ, корегує процес їх виконання.

3. Висновки

Таким чином, в результаті освітнього процесу з ритміки і хореографії було визначено, що застосування музичного супроводу встановлює певні вимоги до організації і проведення практичних занять. Структура таких занять передбачала дидактичну мотивацію, оголошення теми та очікуваних навчальних результатів, надання необхідної інформації, застосування інтерактивних вправ (основна частина заняття), підведення підсумків, оцінювання результатів академічної діяльності. Заняття варто проводити так, щоб вони приносили студентам задоволення від пізнання нового і викликали в них свідоме бажання теоретично і практично вдосконалюватись у фаховій підготовці. При цьому особливу увагу необхідно приділяти стимулюванню пізнавальної активності студентів, що спрямована на формування у них свідомого ставлення до занять.

Для успішного виховання у студентів інтересу до навчальної діяльності важливо знати і враховувати ознаки, що свідчать про наявність розвитку інтересу. До таких проявів ми віднесли показники інтелектуальної активності, емоційні та вольові прояви, вільний вибір різних видів запропонованої діяльності, передбачених навчальними програмами дисциплін фахової підготовки.

Важливим показником якості навчання при організації і проведенні науково-дослідної роботи було підтримання позитивного емоційного настрою студентів під час занять, створення у них почуття впевненості у своїх діях.

Література

1. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі / К.О. Баханов. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 160 с.
2. Карпов А. В. Понятие профессионально важных качеств деятельности / А. В. Карпов // Психология труда. – М. : Владос-пресс, 2003. – 352 с.
3. Коджаспиров Ю.Г. Функциональная музыка в подготовке спортсменов / Ю.Г. Коджаспиров. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 64 с.
4. Лисевич О.В. Формування культури педагогічного спілкування майбутніх вчителів засобами діалогічних навчальних ситуацій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.В. Лисевич. – Кіровоград, 2011. – 20 с.
5. Химинець В.В. Інновації в початковій школі / В.В. Химинець, М.Ю. Кірик. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 312 с.
6. Шевченко О.В. Ритміка і хореографія з основами гімнастики художньої: Навчальний посібник / О.В. Шевченко, А.О. Шевченко. – Кіровоград: Центр оперативної поліграфії, 2012. – 252 с.

Інноваційні форми підготовки менеджерів готельно-ресторанного господарства

Леонід Яцун, Валентина Віннікова, Вікторія Віннікова

Харківський державний університет харчування та торгівлі

вул. Клочківська, 333

м. Харків, 61051, Україна

E-mail: kvedt@meta.ua

***Abstract.** At this time, the learning process requires constant improvement, as the priorities and social values are changing: scientific and technological progress is increasingly recognized as a means to achieve a level of production that best meets the needs of the individual, which is constantly increasing, the development of the spiritual wealth of the individual. Therefore, the current situation in the training of specialists requires a radical change in the strategy and tactics of studying in foreign countries. The main characteristics of a graduate of any educational institution is his competence and mobility. In this connection, the emphasis in the study of academic disciplines is transferred to the process of cognition itself, the effectiveness of which depends entirely on the cognitive activity of the student himself. The success of achieving this goal depends not only on what is learned (the content of studies), but also on how it is learned: individually or collectively, in authoritarian or humanistic conditions, with the support of attention, perception, memory or the entire personal potential of a person, with the help of reproductive or active methods of study. The labor market requires highly skilled specialists in hotel and restaurant business who meet the*

latest trends in the modern development of hotel and restaurant business. In accordance with this, it is necessary to improve and form a new content for the training of specialists and an innovative style of their activity. Therefore, today, in connection with accelerating the pace of scientific and technological progress, the training of specialists must be not only "modern", but "ahead". The article includes the ways and stages of introducing innovative forms of training managers in the sphere of services, namely, hotel and restaurant facilities. Innovative mechanisms for the formation of future specialists are proposed.

Keywords: *innovations, hospitality, hotel service, quality of services, specialists.*

1. Вступ

На даний час навчальний процес вимагає постійного вдосконалення, оскільки відбувається зміна пріоритетів і соціальних цінностей: науково-технічний прогрес все більше усвідомлюється як засіб досягнення такого рівня виробництва, який в найбільшій мірі відповідає задоволенню потреб людини, що постійно підвищуються, розвитку духовного багатства особистості. Тому сучасна ситуація в підготовці фахівців вимагає корінної зміни стратегії і тактики навчання у ВНЗ. Головними характеристиками випускника будь-якої освітньої установи є його компетентність і мобільність.

В зв'язку з цим акценти при вивченні навчальних дисциплін переносяться на сам процес пізнання, ефективність якого повністю залежить від пізнавальної активності самого студента. Успішність досягнення цієї мети залежить не тільки від того, що засвоюється (зміст навчання), але і від того, як засвоюється: індивідуально або колективно, в авторитарних або гуманістичних умовах, з опорою на увагу, сприйняття, пам'ять або на весь особовий потенціал людини, за допомогою репродуктивних або активних методів навчання.

Ринок праці потребує кваліфікованих з високим рівнем компетентності фахівців готельно-ресторанної справи, які відповідають новітнім тенденціям сучасного розвитку готельно-ресторанного бізнесу. Відповідно до цього необхідно удосконалювати і формувати новий зміст підготовки фахівців та інноваційний стиль їхньої діяльності. Тому сьогодні, у зв'язку з прискоренням темпів науково-технічного прогресу, підготовка фахівців повинна бути не тільки «сучасною», а «випереджальною»

1.1. Методологія

У працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців (Є. Алілуїка, О.Бондаренко, М. Галицької, Н. Горбатюк, І. Гриценко, І. Жорової, І. Зоріна, В. Квартальнова, М.Лобур, О. Марущак, Л. Сакун, В. Радкевич, Н. Свірідова, В. Федорченка та ін.) аналізувалися різні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування. Пошук оптимальних методів розвитку професійних компетентностей фахівців готельно-ресторанної справи розглядався у наукових працях Ю.В.Безрученкова, Г.Р. Наумової, І.О. Носової, О.В.Машкової, Л.Г. Хаєт та інших.

На якісне обслуговування в готельному підприємстві надає дію чотири основні чинники.

1. Стан матеріально-технічної бази: зручне планування і якісна обробка приміщень готелю, оснащення її громадських приміщень і житлових номерів сучасними меблями і устаткуванням, повні комплекти високоякісної білизни, сучасне високопродуктивне кухонне устаткування, зручне ліфтове господарство і ін.

2. Прогресивна технологія обслуговування має на увазі порядок і способи прибирання громадських приміщень і житлових номерів, реєстрацію і розрахунок з клієнтами, рецептури приготування блюд і напоїв в ресторанах і барах, форми обслуговування в торгових залах і ін.

3. Високий професіоналізм і компетентність обслуговуючого персоналу, його уміння

і готовність чітко, швидко і культурно обслужити гостя.

4. Безперервне підвищення якості обслуговування, що включає розробку і впровадження стандартів якості, навчання персоналу починаючи з ВНЗ, контроль, коректування, вдосконалення обслуговування на всіх ділянках діяльності готелю і всіх етапах формування і надання готельних послуг.

Представимо процес формування інфраструктури готельного сервісу у вигляді укрупненої послідовності ряду комплексних процедур.

Виділимо ряд взаємозв'язаних блоків, що забезпечують вирішення завдань блоку аналізу і превентивної підготовки кадрів для галузі готельного сервісу з ВНЗ:

- створення механізму формування моделі фахівця адекватного сучасним вимогам суспільства;
- формування вимог до професійних освітніх установ, що забезпечують їх підготовку.

При цьому слід врахувати наступні специфічні вимоги до формування моделі фахівця:

- задоволення очікування безлічі груп споживачів;
- облік специфічних поглядів цінностей і вимог груп споживачів;
- формування, опис і інтерпретація комплексної моделі майбутнього фахівця.

З метою виявлення компетенцій, необхідних для працівників туристсько-готельної сфери, необхідно провести анкетування, яке дозволить виявити вимоги до сучасного фахівця.

Для цього необхідно забезпечити вирішення наступних завдань:

- виділення категорії респондентів: працедавців, випускників і академічного співтовариства;
- формування переліку вимог до фахівця як результату освітньої діяльності в освітньої установи;
- підготовка методичних рекомендацій по вдосконаленню навчального процесу на основі компетентнісного підходу.

Додатково слід виділити наступні етапи робіт:

- розробка попереднього варіанту моделі вимог до фахівця;
- експериментальна апробація моделі (перевірка адекватності);
- доопрацювання і ухвалення остаточного варіанту моделі вимог до фахівця;
- аналіз і формування переліку організацій, що забезпечують побудову регіональних моделей вимог до фахівця;
- обробка і інтерпретація даних;
- представлення результатів.

Аналіз переліку дисциплін і принципів побудови навчального плану ВНЗ дозволяє зробити висновок, що варіативні можливості нових стандартів створюють конкурентні переваги ВНЗ високотехнологічних профілів.

Можливість включення в перелік дисциплін ряду предметів по суміжних технологічних спеціальностях ВНЗ дозволить забезпечувати спеціалізовану і різносторонню підготовку фахівців.

3. Висновки

Стрімкий розвиток новітніх технологій модифікація і тиражування в різних сферах діяльності кардинально перетворює традиційно прийняті підходи до образу сучасного фахівця як робочих, інженерних, так і професій в області готельного сервісу.

Якість послуг має на увазі відповідність очікуваним або встановленим стандартам. Таким чином, стандарти, їх реальна форма і зміст є критеріями якості обслуговування. Проте стандарти пов'язані з тим, як вони сприймаються споживачами, службовцями і керівниками готелів. Відносини, що виникають між цими трьома групами людей в процесі споживання послуг, завжди впливають на оцінку якості готельного обслуговування.

Зміна вимог до фахівця сфери обслуговування, його компетентності, зумовлена сучасністю, потребує постійної перебудови структурних елементів його підготовки. Визначення та відбір ключових компетентностей потребує широкого обговорення в освітянському середовищі та серед фахівців, роботодавців у готельно-ресторанному бізнесі. Тільки за цих умов можна здійснити відбір, ідентифікацію та забезпечити подальший розвиток ключових компетентностей та визначити індикатори їх розвитку. Відповідно, для удосконалення підготовки педагогів професійного навчання з готельно-ресторанної справи необхідним є вдосконалення навчальних планів і програм із врахуванням принципу випереджувачого навчання на прогностичній основі; структурування навчального процесу з використанням компетентнісного підходу; застосування сучасних технологій для якісної перебудови всієї системи підготовки фахівців; розгортання наукових досліджень відповідно розробленої структури.

Література

Головань М. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців фінансового профілю в умовах європейської кредитно-трансферної системи / Нова педагогічна думка, №1, 2012р. – С.139-143.

Носова І.О., Хаєт Л.Г. Тренінгові методи у розвитку професійних компетенцій фахівців готельно-ресторанної справи /Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві, 2013, вип. 1(2)

Носова І. О., Машкова О. В., Хаєт Л. Г. Концептуальні підходи до підготовки фахівців готельно-ресторанної справи [Електронний ресурс] / І.О.Носова, О.В.Машкова, Л.Г.Хаєт / Режим доступу http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/nosova_i_mashkova_o_hayet_l_the_concept_of_education_in_hotel_and_reaurant_business.pdf

Професійна діяльність і компетентність педагога. Сучасні підходи: Навчально-методичний посібник / Укл. В. І. Петrenchенко. – Запоріжжя: КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР, 2011. – 40 с.

Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за напрямом 6.140101 «Готельно-ресторанна справа» / кол.авт. під заг. кер. А.А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2007. – 46 с.

Section 3

Humanitarian aspects of society development

Modern public advertising in Ukraine: legal and ethical aspects

Iryna Firsova

Borys Grinchenko Kyiv University, the Institute of Human Sciences

18/2 Bulvarno-Kudryavska Street

Kyiv, 04053, Ukraine

E-mail: i.firsova@kubg.edu.ua

***Abstract:** The publication considers basic legislative initiatives in the field of public advertising in Ukraine, characterizes their major provisions and provides insight into the essence of legal and ethical aspects of modern public advertising in Ukraine.*

***Keywords:** public advertising, advertising activity, legal aspect, ethical aspect.*

1. Introduction

Public advertising in Ukraine is regulated mainly by the Advertising Act. Some aspects are also regulated by the TV and Radio Broadcasting Act, Printed Mass Media Act and some others. For a long time the first of them has been one of the most publicly debated laws in Ukraine. The high level of public attention given to regulation of advertising and intensive lawmaking process in this field is a result of the substantial growth of Ukrainian media and advertising market, which appears to be prospective and dynamic. First of all, this is due to the latest socio-political processes in Ukraine, which require the population of our country to pay more attention to socially important information. It should be noted that the role of social advertising in Ukraine has skyrocketed and many aspects of its existence deserve attention.

1.1. Methodology

The methodological basis of the contribution is system-structural, dialectical, comparative-legal, logical (analysis and synthesis), linguistic scientific methods of research and observation.

2. Public advertising and its characteristics

The term «соціальна реклама» is word for word translation from English “public advertising”. As a rule, the terms of non-commercial and public advertising correspond to it in the Western world. Non-commercial advertising provides the advertising activities paid by the public non-profit institutes or for their benefit concerning stimulation of donations, calls to vote for someone’s benefit or supply the public support, turn attention on the society problems, etc. The public advertising is focused on propagation of events, which are positive for the society and, as a rule, it is published for free in mass media.

According to the Law “On Advertising” in Ukraine, public advertising is information of any kind, distributed in any form, which is directed on achievement of socially useful aims, promotion of human values and which distribution is not aimed to profit receipt. The Law does not limit the range of subjects, which can be the public advertising spenders, and it determines a variety of substantial preferences regarding the public advertising development, which are specified in the Article 12 of this Law:

- extension of preferences provided for charity activity on persons, who produce and distribute public advertising for free or transfer their property and money for its production and distribution;
- 5% quote of advertising space or air time in state and public mass media for free

placement of public advertisement of state authorities, local self-government and public organizations;

- benefits on placement of public advertising in state and public mass media for state-financed institutions of education, culture, healthcare and charity organizations [1].

At the same time, the only legislative limitation of public advertising content is prohibition to include links to a certain product and/or its manufacturer, advertiser, legal intellectual objects, which belong to the product manufacturer or the public advertiser.

Till March 2008, this prohibition had concerned all advertisers. Some exceptions were made for cases, when a public organization is an advertiser according to the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Advertising” dated 18.03.2008 [2]. Public advertising is a very complex and delicate instrument for influence on society. The questions of ethics and responsibility of its customers and performers are particularly relevant in this regard. In particular, in Ukraine, like in other countries of young democracy, the most critical point in this regard is a clear distinction of public advertising from political and commercial advertising. Unfortunately, legislative preferences of social advertising create conditions of unfair use as a hidden element of propaganda or covert commercials.

The placement of greetings from officials and politicians of all levels became very popular under the guise of public advertising. Using names and positions de facto totally eliminates the main goal of social advertising, i. e. the socially beneficial aims achievement and human values promotion. Mention of names and positions of politicians de facto makes any advertising political. Improper use of public advertising remains the serious problem in Ukraine. Its use for political or commercial purposes largely discredits the very idea of such advertising, this constitutes threat to development of open civil society in Ukraine. Unfortunately, the recent legislative changes do not solve the problem, but rather create additional conditions for unscrupulous “advertisers”. This particularly concerns the allowance to place links to the advertiser – public organization – in public advertising. Good intentions of such idea are clear – to give public organizations the opportunities to promote their activities, placing socially useful promotional materials. But in practice, such “good intentions” are the wrong way, as the issues of status, activity forms, names of related public organizations, etc. remain undefined.

3. Conclusions and policy implications

Considering the above, it would be useful to come back to the previous revision of the relevant article of the Law and to forbid links to public advertiser without any exclusions. Besides, all moments of creation, placement and meaning of public advertising should be regulated more strictly, and its dishonest use by politicians and businessmen should be prevented maximally. Of course, the issues of public persons representation ethics in advertising activity is not limited to frames of public advertising. It would be naive to think, that it can be solved only by legislative and administrative means. This requires restructuring of the national political consciousness. But this will not happen without appropriate actions, particularly at the level of implementation of legislative restrictions.

Acknowledgement

This contribution is the result of the analysing of normative acts which have supreme legal force. They were adopted by the supreme representative body of state power in Ukraine and are active in its territory at the present time.

References

1. On Advertising : The Law of Ukraine, July 03, 1996 // Gazette of Verkhovna Rada of Ukraine. – 1996, No. 39, Art. 181
2. On Amendments to the Law of Ukraine “On Advertising” : The Law of Ukraine, July 11, 2003 p. // Gazette of Verkhovna Rada of Ukraine. – 2004, No. 8, Art. 62.

Doradca zawodowy w szkole, jego rola i zadania oraz waga poradnictwa zawodowego

Krystyna Łangowska-Marcinowska

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

ul. Niedziałkowskiego 18

45-085 Opole, Polska

E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Abstract. *A vocational counselor in school help students make decisions about their future profession. Choosing the educational and professional path is one of the most important decisions in their life. From the right fit the ability, interests, mental qualities and physical abilities of an individual to a profession depends on her success in her professional and personal life. The introduction of vocational school counseling offers many benefits not only to pupils, but also, in the long run, to the whole of society. Unqualified decisions on the choice of profession entail and discontent of the people concerned, the costs of re-training the human potential, or unemployment.*

Keywords: *career counseling, career counseling, occupational education, professional careers, professional pre-orientation*

1. Wprowadzenie

Decyzja o przyszłym zawodzie nie należy do łatwych. Często można spotkać się z opinią dorosłych już ludzi o tym, że wykonywany przez nich zawód jest pomyłką. W wielu przypadkach można by wymienić różne tego przyczyny, ale niewątpliwie jedną z nich jest niedojrzałość jednostki i brak pomocy w momencie podejmowania przez nią tak istotnej życiowej decyzji, jaką jest wybór zawodu.

Już w gimnazjum, a obecnie – zgodnie wchodzącą w życie z reformą szkolnictwa – w ostatnich klasach szkoły podstawowej młody człowiek musi zdecydować, czym chciałby się zajmować w przyszłości. Niestety, w wieku trzynastu czy czternastu lat mało kto ma sprecyzowane plany. Głównie dlatego, że człowiek nie zdążył jeszcze poznać samego siebie. Aby świadomie podjąć postanowienie o tak ważnym aspekcie życia, jakim jest szkoła średnia, wyższa, i potem praca zawodowa, potrzebna jest pomoc, fachowa pomoc. Dobra decyzja dotycząca wyboru zawodu jest istotna, ponieważ wpływa ona na powodzenia bądź porażki w przyszłym życiu zawodowym. Doradztwo zawodowe jest zatem ważnym elementem edukacji, mającym sprawić, by przyszłe życie zawodowe jednostki dawało jej satysfakcję.

2. Rola doradcy zawodowego w szkołach

Obserwacje pedagogów i psychologów zajmujących się doradztwem zawodowym wskazują, że tylko niewielki procent uczniów, kończących szkołę podstawową czy gimnazjum potrafi samodzielnie podjąć decyzję o wyborze szkoły średniej, a odsetek uczniów potrafiących dokonać trafnego wyboru zawodu jest jeszcze mniejszy¹. Dzieje się tak dlatego, że młodzież na tym etapie swego rozwoju postrzega zawód jako konkret dość jeszcze odległy. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy upatruje się w niedostatku dojrzałości poznawczej, emocjonalnej i społecznej młodej jednostki².

Własną karierę zawodową trzeba jednak świadomie zaplanować, najlepiej z wydatną pomocą doradcy zawodowego. Młody człowiek powinien wyznaczyć sobie cel, bądź cele, do których chce dążyć. Zanim to jednak zrobi, musi poznać szereg czynników warunkujących właściwe zaplanowanie przyszłości. Poznanie ich z jednej strony ułatwi mu odnalezienie się

¹Edukacja dorosłych. Doradca zawodowy. Rynek pracy, A. Stopińska-Pająk, Warszawa 2006, passim.

²W. Rudnicki, *Nauczyciel jako doradca w nowej zreformowanej szkole. Podejmowanie decyzji w nowym rzeczywistości społeczno-politycznej*, red. B. Wojtasik, Wrocław 2001, s. 375.

na rynku pracy, a z drugiej – pozwoli na wybór ścieżki zawodowej zgodnej z jego możliwościami, predyspozycjami, przekonaniami, itd³. Szkolny doradca zawodowy powinien stanowić pierwszy filar modelu zintegrowanego poradnictwa zawodowego. Obecność takiego doradcy w szkole to korzyść i dla uczniów, którzy będą mogli uzyskać pomoc w trafnym wyborze kierunku edukacyjno-zawodowego, i dla nauczycieli, którzy uzyskają wsparcie w prowadzeniu zajęć zawodoznawczych, i dla rodziców, którzy otrzymają informacje mające zasadniczy wpływ na decyzje zawodowe ich dzieci⁴.

Wybór ścieżki edukacyjno-zawodowej jest jedną z najważniejszych decyzji w życiu człowieka. Od trafnego dopasowania własnych zdolności, zainteresowań, cech psychicznych oraz możliwości fizycznych do wykonywanego zawodu zależy powodzenie jednostki w jej byciu zawodowym i prywatnym⁵. Do niedawna w naszym społeczeństwie inaczej niż dziś postrzegano życie zawodowe. Obowiązywał model społeczno-zawodowy, którego trzema niezmiennymi składnikami były: etap przedzawodowy (uczenie się, zdobywanie zawodu); etap aktywności zawodowej (działalność zawodowa jako praca wykonywana w zasadzie w jednym zawodzie, w jednym miejscu);

etap postzawodowy (wycofanie z pracy, przejście na emeryturę). Wraz ze zmianą ustrojowej rzeczywistości i wystąpieniem szeregu nowych czynników ekonomicznych, gospodarczych, politycznych i społecznych, nastąpiło również przewartościowanie obowiązującego schematu aktywności edukacyjno-zawodowej człowieka. Odeszła w przeszłość wyżej wspomniana trójetażowość, a jej miejsce zajął model oparty na rozumieniu życia zawodowego w aspekcie planowania i realizowania kariery zawodowej⁶.

Przygotowanie młodych ludzi do planowania kariery i podejmowania decyzji w tej kwestii następuje poprzez:

- przekazywanie uczniom informacji o możliwościach kształcenia na różnych poziomach i na różnych etapach rozwoju zawodowego oraz informacji o możliwościach zatrudnienia po ukończeniu nauki i zdobyciu zawodu;

- kształtowanie ich umiejętności w zakresie samopoznania i samooceny własnych predyspozycji psychofizycznych;

- kształtowanie aktywnej postawy jednostki wobec własnej kariery zawodowej na podstawie wskazania roli aspiracji edukacyjnych i zawodowych w życiu człowieka oraz roli pozytywnej motywacji co do dalszego kształcenia⁷.

Tematyka zajęć grupowych przeprowadzanych przez doradcę zawodowego w szkołach może dotyczyć m.in.: poznawania przez ucznia własnych słabych i mocnych stron, rozwijania jego umiejętności podejmowania decyzji, kształtowania jego postawy asertywnej, doskonalenia jego umiejętności komunikacji werbalnej i pozawerbalnej, odkrywaniaprzez ucznia własnych umiejętności, możliwości i predyspozycji zawodowych, uczenia młodego człowieka analizy lokalnego rynku pracy, a także zasad sporządzania dokumentów aplikacyjnych oraz metod szukania pracy, a ponadto przygotowywania jednostki do rozmowy kwalifikacyjnej z pracodawcą.

Przygotowanie do wyboru szkoły i zawodu to dla ucznia najważniejszy etapw drodze do ostatecznego wyniku, jakim jest jego decyzja edukacyjno-zawodowa. Niezmiernie zatem istotnym elementem modernizacji systemu edukacji ogólnej i zawodowej jest wyposażanie

³A. Bańka, *Psychologiczne doradztwo karier*, Poznań 2005, s.45.

⁴Szerzej: K. Lelińska: *Czynniki determinujące wybór zawodu, szkoły i pracy*, „Pedagogika Pracy” 1990, nr 18.

⁵A. Skiert, *Korzyści wynikające z działalności szkolnego doradcy zawodowego na poziomie gimnazjum*, w: *Szkolny doradca zawodowy*, red. E. Żereł, M. Jedynak, Lublin 2008, passim.

⁶*Przygotowanie uczniów gimnazjum do wyboru zawodu*, red. G. Sołtysińska, J., Woroniecka, Warszawa 2001, s.102-105

⁷A. Pasykowska, R. Rogacy, *Psychologiczne podstawy wyboru zawodu, Przegląd koncepcji teoretycznych*, Warszawa 2002, s.35.

uczniów w wiedzę i umiejętności przydatne w podejmowaniu decyzji dotyczących wyboru zawodu. Jeszcze w 2010 r. Minister Edukacji Narodowej wydał rozporządzenie⁸, które nałożyło na placówki oświatowe obowiązek wprowadzenia m.in. zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu oraz z planowaniem kształcenia i kariery zawodowej – w przypadku uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych. Zajęcia takie powinny być organizowane w celu wspomagania owych uczniów w podejmowaniu przez nich decyzji edukacyjnych i zawodowych, przy wykorzystaniu aktywnych metod pracy.

Osoba doradzająca uczniom w kwestiach edukacji zawodowej musi na bieżąco śledzić odnośne przepisy prawne, doszkalać się, spotykać się z pracodawcami oraz utrzymywać kontakty z przedstawicielami urzędów pracy.

Wzmiankowany tu akt prawny (zastąpiony później nowymi przepisami) określił, że w przypadku braku doradcy zawodowego w szkole lub placówce dyrektor szkoły lub placówki wyznacza nauczyciela planującego i realizującego zadania z zakresu doradztwa edukacyjno-zawodowego. Niestety, częstokroć w praktyce utrzymuje się szkodliwa dla wszystkich tendencja do traktowania kompetencji edukacyjnych nauczyciela uprawniających do prowadzenia doradztwa ogólnego jako uniwersalnych kwalifikacji sprawdzających się we wszystkich innych formach doradztwa. Szkodliwość takiego założenia jest widoczna właśnie w przypadku doradztwa zawodowego i pośrednictwa pracy. Wykształcenie psychologiczne, pedagogiczne czy socjologiczne na poziomie ogólnym jest wystarczające do prowadzenia doradztwa ogólnego, ale nie daje ręką właściwego realizowania doradztwa eksperckiego, jak np. zawodoznawczego⁹.

A rolą doradcy zawodowego w szkole jest przecież rzetelne i profesjonalne przygotowanie uczniów do podejmowania decyzji edukacyjno-zawodowych, które w praktyce przekłada się na umiejętność wyboru przez nich przyszłego zawodu, a więc prowadzącej do niego ścieżki kształcenia, a także na umiejętność planowania, rozwoju i zarządzania własną karierą zawodową. Doradcy zawodowi z racji swojego specjalistycznego wykształcenia są w stanie zapewnić uczniowi istotne doradcze wsparcie w każdym obszarze: i osobistym, i społecznym, i edukacyjnym i zawodowym. Co więcej, doradcy zawodowi wspomagają kadrę zarządzającą szkołą w tworzeniu, analizowaniu i realizowaniu szkolnego planu doradztwa zawodowego, a także są pomocni podczas integrowania treści programowych z zakresu doradztwa zawodowego z treściami przedmiotowymi.

3. Zadania szkolnego doradcy zawodowego

Szkolny doradca zawodowy powinien zachęcać uczniów do podejmowania decyzji, rozwiązywania problemów, zmiany zachowań oraz do rozstrzygnięcia o ich własnym życiu. Aktywność ta może dotyczyć doradztwa osobistego, edukacyjnego czy pomocy w wyborze kariery zawodowej, albo może stanowić kombinację kilku ich typów.

Do nakreślonych prawem zadań doradcy zawodowego należą : 1. systematyczne diagnozowanie zapotrzebowania poszczególnych uczniów na informacje edukacyjne i zawodowe oraz pomoc w planowaniu kształcenia i kariery zawodowej; 2. gromadzenie, aktualizacja i udostępnianie informacji edukacyjnych i zawodowych właściwych dla danego poziomu kształcenia; 3. prowadzenie zajęć przygotowujących uczniów do świadomego planowania kariery i podjęcia roli zawodowej; 4. koordynowanie działalności informacyjno-doradczej prowadzonej przez szkołę czy placówkę; 5. współpraca z innymi nauczycielami w tworzeniu i zapewnieniu ciągłości działań w zakresie doradztwa edukacyjno-zawodowego.

---

⁸Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 17 listopada 2010r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz.U. 2010, nr 228, poz. 1487.

⁹Szerzej w tych kwestiach: A. Bańka, *Zawodoznawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy. Psychologiczne metody i strategie pomocy bezrobotnym*, Poznań 2005, s. 44 i n.

Dla wypełniania zadań doradców szkolnych niesłychanie istotny był fakt powstania specjalnych programów orientacji zawodowej. Różnią się one sposobami realizacji, niemniej mają pewne treści stałe i wspólne. Można je podzielić tematycznie na cztery bloki zalecające: 1. rozwijanie wśród uczniów świadomości szans i możliwości oferowanych przez szkoły, zawody i miejsca pracy, przy uwzględnieniu wymagań, jakie stawiają przed kandydatami; 2. rozwijanie wśród młodych ludzi własnych zdolności, umiejętności, kwalifikacji, potrzeb i wartości oraz zainteresowań w aspekcie życzeniowym i rzeczowym; 3. uczenie procesu podejmowania decyzji, stylów decyzyjnych oraz uświadamianie młodym jednostkom konsekwencji wyborów; 4. Uczenie młodych jak radzić sobie ze zmianą, rozwijać umiejętności pozwalające na adaptację do zastanych warunków, a także jak wychodzić naprzeciw nowym sytuacjom.

Poradnictwo jest kluczową częścią szkolnego programu doradczego i może być realizowane indywidualnie lub grupowo, a także jako część procesu kształcenia lub jako wsparcie w momentach kryzysów osobistych ucznia. Poradnictwo realizowane indywidualnie powinno być częścią programu pomocy, jaką zapewnia uczniom szkoła. W ramach czasu przeznaczanego na wypełnianie programu doradczego odpowiednia liczba godzin powinna być poświęcona na poradnictwo. W szybko zmieniających się warunkach społeczno-gospodarczych, realizacja specyficznych i złożonych zadań poradnictwa zawodowego wymaga od doradców nieustannego aktualizowania ich własnej wiedzy i doskonalenia umiejętności doradczych. Szkolny doradca zawodowy musi mieć zatem do swojej dyspozycji odpowiednią pracownię, wyposażoną w niezbędny mu sprzęt i materiały. W szczególności powinien to być sprzęt zapewniający i doradcy, i jego klientom (czyli uczniom, ale także ich rodzicom czy opiekunom) dostęp do aktualnej i rzetelnej informacji edukacyjnej i zawodowej, z uwagi na znaczącą rolę informacji w procesie podejmowania decyzji. Konieczne są więc w pracowni doradcy: komputery z dostępem do Internetu, programy komputerowe umożliwiające poznawanie zawodów, stanowisk pracy itp. oraz sprzęt multimedialny, a także laptop pozostający do wyłącznego użytku doradcy – do prowadzenia zajęć i dokumentacji. Doradca powinien też posiadać w szkole podstawowe zasoby informacyjne (np. poradniki) i takie narzędzia jak np. testy, kwestionariusze, przy czym on sam kompletuje sobie (w miarę możliwości) zestaw pomocy potrzebnych mu do realizacji zadań na terenie szkoły. Zapewnienie szkolnemu doradcy zawodowemu odpowiednich warunków pracy jest zadaniem dyrekcji szkoły oraz organu prowadzącego placówkę¹⁰.

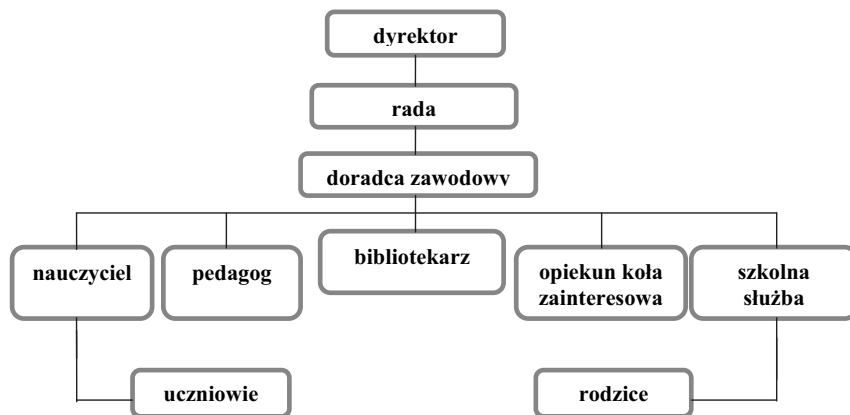
Aby idea doradztwa zawodowego w szkole miała być solidnie wypełniana musi istnieć wewnętrzny system doradztwa zawodowego. System ten stanowi formę wsparcia rozwijającą się wewnątrz szkoły, mającą charakter wewnętrznej sieci sprawnie działającej współpracy. Celem wszystkich działań tegoż systemu jest przygotowanie uczniów do wyboru dalszej szkoły, kierunku kształcenia lub zawodu. System tworzą wszyscy nauczyciele, a doradca zawodowy odgrywa w nim rolę kluczową jako koordynator i inicjator różnego rodzaju zajęć i działań wychowawczych związanych z podjęciem decyzji edukacyjno-zawodowej. Wewnątrzszkolny system doradztwa jest integralną częścią programu wychowawczego szkoły i w ramach rocznego planu pracy wszyscy członkowie rady pedagogicznej współpracują na rzecz wprowadzania treści z zakresu doradztwa zawodowego do treści różnych przedmiotów szkolnych, lekcji wychowawczych i zebrań z rodzicami. Tylko spójna, dobrze zaplanowana i uzupełniająca się praca wszystkich nauczycieli oraz innych pracowników szkoły (dyrektor, pracownik biblioteki, pracownik administracyjny, psycholog szkolny, pielęgniarka szkolna) stanowi o powodzeniu wewnątrzszkolnego systemu doradztwa zawodowego. Strukturę tego systemu przedstawia graficznie rys.1.

---

¹⁰Wg A. Łukaszewicz, *Wewnątrzszkolny system doradztwa, czyli przygotowanie, młodzieży do wejścia na rynek pracy w warunkach polskich, ABD poradnictwa zawodowego w szkole*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2008, s. 40.

Rys. 1

Struktura wewnętrznego systemu doradztwa zawodowego w szkołach

Wewnątrzszkolny system doradztwa zawodowego jako dokument zawiera spis osób odpowiedzialnych za jego realizację, a także osób współpracujących przy jego funkcjonowaniu, określa założenia i cele oraz priorytety, jak również ramy pracy z uczniem czy z jego rodzicami. Szczególne miejsce zajmuje w nim zapis o bliskiej współpracy doradcy zawodowego i pedagoga oraz wszystkich nauczycieli. W ramach tegoż systemu doradca zawodowy wypełnia następujące obowiązki: koordynuje działalność informacyjną szkoły, a także jej działalność doradczą, wspiera nauczycieli w poczynaniach doradczych przez organizowanie spotkań szkoleniowo-informacyjnych, świadczy pomoc nauczycielom i wychowawcom w realizacji związanych z wyborem przez uczniów zawodu treści w ramach nauczanego przedmiotu szkolnego, dba o umieszczenie w planie wychowawczym szkoły odpowiednich zapisów gwarantujących organizację obowiązkowych zajęć lekcyjnych przeznaczonych na poradnictwo zawodowe, prowadzi dokumentację zrealizowanych porad indywidualnych i prac grupowych, sporządza sprawozdania ze swojej działalności i przedstawia je na posiedzeniach rady pedagogicznej oraz podczas spotkań z rodzicami, projektuje i wdraża ewaluacje (szacunek i ocenę) wewnątrzszkolnego systemu doradztwa, aby pozyskać informacje, czy oferowana pomoc odpowiada potrzebom uczniów, proponuje zmiany ulepszące i usprawniające funkcjonowanie wewnątrzszkolnego systemu doradztwa zawodowego, a także dba o własny rozwój zawodowy, uzupełniając swoją wiedzę i kwalifikacje¹¹.

Przed laty Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej opracował projekt funkcjonowania wewnątrzszkolnego systemu doradztwa na poziomie gimnazjum¹². Ponieważ dokument ten może być pomocny przy praktycznym tworzeniu doradztwa zawodowego w reformowanym obecnie szkolnictwie podstawowym, warto przytoczyć tu jego założenia, modyfikując przy tym odpowiednio gradację klas szkolnych. I tak wzmiankowane tu opracowanie uwzględnia następującą tematykę:

1. Zadania rady pedagogicznej.

Utworzenie i zapewnienie ciągłości działania wewnątrzszkolnego systemu doradztwa zgodnie ze statutem szkoły. Określenie priorytetów dotyczących orientacji i informacji

¹¹Szerzej na ten temat por. WWW.doradca-zawodowy, I. Greiner, *Doradca zawodowy w szkole*.

¹²Szkolny doradca zawodowy (projekt); Warszawa 2003.

zawodowej w ramach programu wychowawczego szkoły na każdy rok nauki. Realizacja działań z zakresu przygotowania uczniów do wyboru drogi zawodowej, zawartych w programie wychowawczym szkoły.

2. Praca z uczniami.

W klasie I gimnazjum (w klasie VI szkoły podstawowej) – poznawanie przez uczniów siebie. W klasie II (VII) – poznawanie przez uczniów zawodów, podejmowanie przez nich wstępnych decyzji; indywidualna praca z uczniami, którzy mogą mieć problemy z wyborem szkoły i zawodu. W klasie III (VIII) – informacja edukacyjna i zawodowa, konfrontacja samooceny z wymaganiami szkół i zawodów + decyzje.

Na poziomie każdej klasy – włączanie uczniów, w szczególności we współpracy z nauczycielami informatyki, do działań związanych z tworzeniem bazy informacyjnej.

3. Praca z rodzicami.

W klasie I (VI) – prezentacja założeń pracy informacyjno-doradczej szkoły na rzecz uczniów, zajęcia psychoedukacyjne dla rodziców – wspomaganie rodziców w procesie podejmowania decyzji edukacyjnych i zawodowych przez ich dzieci. W klasie II (VII) – włączanie rodziców (jako przedstawicieli różnych zawodów) do działań informacyjnych szkoły. W klasie III (VIII) – przedstawianie aktualnej i pełnej oferty edukacyjnej szkolnictwa średniego (szkoły zawodowe, technika, licea ogólnokształcące, licea profilowane); indywidualna praca z rodzicami uczniów, którzy mają problemy: zdrowotne, emocjonalne, decyzyjne, intelektualne, rodzinne itp.; współpraca z poradnią psychologiczno-pedagogiczną.

4. Gromadzenie i systematyczna aktualizacja informacji edukacyjnej i zawodowej w ramach szkolnego punktu informacji zawodowej mieszczącego się na terenie biblioteki szkolnej.

Podkreśliłyśmy tu jeszcze raz, iż wybór zawodu nie jest dla młodocianej jednostki zadaniem łatwym. Musi ona dysponować bogatym zestawem różnorodnych informacji, aby móc podjąć w tej kwestii słuszną decyzję. Ponieważ zdarza się, że człowiek zmienia swój zawód kilka razy w życiu, więc tym bardziej powinien być dobrze przygotowany już na etapie szkoły podstawowej do dokonywania głębokiej analizy własnej osobowości¹³.

4. Znaczenie działalności szkolnego doradcy zawodowego

Wybór zawodu jest – jak już podkreślano – jedną z najważniejszych decyzji podejmowanych przez młodzież. Nie jest to akt jednorazowy, lecz długi proces decyzyjny, który obejmuje etap przygotowawczy, etap podjęcia decyzji i etap jej realizacji. Niezbędna jest tu zatem profesjonalna pomoc doradcy zawodowego i jego opieka we wspomaganii i przyspieszaniu dojrzałości młodocianych do podejmowania decyzji edukacyjno-zawodowych. W ocenie skuteczności poradnictwa zawodowego długofalowa i systematyczna praca doradcy z uczniem bezpośrednio przekłada się na wielorakie lepsze efekty.

Wprowadzenie do szkół zajęć z doradztwa zawodowego przynosi wiele korzyści nie tylko uczniom, ale także – w perspektywie czasu – gospodarce i całemu społeczeństwu. Nietrafione decyzje dotyczące wyboru zawodu pociągają bowiem za sobą nie tylko niezadowolenie samych zainteresowanych, ale również koszty związane z przekwalifikowywaniem potencjału ludzkiego czy też z bezrobociem. Korzyści indywidualnych odbiorców owego doradztwa, to przede wszystkim łatwy dostęp do informacji edukacyjnej i zawodowej zarówno uczniów, jak i ich rodziców, a także nauczycieli, poszerzanie edukacyjnych i zawodowych perspektyw uczniów, świadome, trafniejsze decyzje edukacyjne i zawodowe, ułatwienie wejścia na rynek pracy dzięki poznaniu procedur pozyskiwania i utrzymania pracy, świadomość konieczności i możliwości zmian w zaplanowanej karierze zawodowej, mniej niepowodzeń szkolnych, mniej zniechęcenia i mniej przypadków porzucenia szkoły, a potem pracy jako konsekwencji

¹³Wzmiankuje o tym m.in. W.Sikorski, *Korekcja zaniżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych młodzieży*, „Pedagogika Dorosłych” 1996, s. 86-88.

niewłaściwych wyborów. Korzyści dla szkół to m. in. realizacja zobowiązań wynikających z zapisów zawartych w ramowych statutach szkół oraz centrów kształcenia praktycznego oraz placówek kształcenia ustawicznego, zapewnienie ciągłości działań orientacyjno-doradczych szkoły i koordynacji zadań wynikających z programów wychowawczych szkół i placówek, utworzenie i funkcjonowanie na terenie szkoły bazy informacji edukacyjnej i zawodowej oraz zapewnienie jej systematycznej aktualizacji. Natomiast korzyści dla pracodawców sprowadzają się do tego, że poszukujący pracowników mają większe szanse znalezienia odpowiednio przygotowanych kandydatów, świadomych oczekiwań rynku pracy¹⁴. Zmiany na rynku pracy, bezrobocie, wzrastająca stale liczba informacji na temat zawodów i dróg kształcenia wpływają na zwiększenie popytu na usługi specjalistów z zakresu doradztwa zawodowego. W Polsce zawód ten powstał oficjalnie dopiero w 1995 r. i został opisany w Klasyfikacji zawodów i specjalności pod kodem 242304¹⁵. Umieszczany jest on w dużej grupie zawodów psychologicznych. Głównym zadaniem doradcy zawodowego jest udzielanie pomocy osobom poszukującym pracy, pomocy w wyborze optymalnego zawodu i miejsca zatrudnienia, jak też pomocy pracodawcom w wyborze odpowiedniego kandydata do oferowanego przez nich stanowiska pracy. Doradca zawodowy pomaga wyznaczyć jakąś ścieżkę, poznać siebie. Może on być przydatny każdym okresie życia człowieka – nie tylko na etapie wyboru drogi kształcenia i osiągnięcia zawodu, ale także np. w przekwalifikowywaniu jednostki czy w znalezieniu ścieżki dokoształcenia w celu przyszłego awansu, w konstruowaniu przebiegu kariery zawodowej człowieka i w rozumieniu jej jako „projektu życiowego”¹⁶.

Bibliografia

Bańka A., *Zawodownawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy. Psychologiczne metody i strategie pomocy bezrobotnym*, Studio PRINT-B, Poznań 2005.

Edukacja dorosłych. Doradca zawodowy. Rynek pracy, red. A. Stopińska-Pająk, PWN, Warszawa, 2006.

Lelińska K., *Czynniki determinujące wybór zawodu, szkoły i pracy*. Pedagogika Pracy, 1990, nr 18.

Łukasiewicz A., *Wewnątrzszkolny system doradztwa, czyli przygotowanie, młodzieży do wejścia na rynek pracy w warunkach polskich, ABC poradnictwa zawodowego w szkole*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2008.

Pasykowska A., Rogacy R. *Psychologiczne podstawy wyboru zawodu, Przegląd koncepcji teoretycznych*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2002.

Przygotowanie uczniów gimnazjum do wyboru zawodu, red. G. Sołtysińska, J. Woroniecka, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2001.

Rudnicki W., *Nauczyciel jako doradca w nowej zreformowanej szkole. Podejmowanie decyzji w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej*, red. B. Wojtasik, IP UWrocław 2001,

Sikorski W., *Korekcja zaniżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych młodzieży*, „Pedagogika Dorosłych” 1996 nr 28.

Skiert A., *Korzyści wynikające z działalności szkolnego doradcy zawodowego na poziomie gimnazjum*, w: *Szkolny doradca zawodowy*, red. E. Zereł, M. Jedynak, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Lublinie, Lublin 2008.

Szkolny doradca zawodowy (projekt), Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2003.

WWW.doradcazawodowy, I. Greiner, *Doradca zawodowy w szkole*.

---

¹⁴Por. np. „*Szkolny doradca zawodowy*”, (projekt) Warszawa, 2003.

¹⁵www.zawod.swspiz.pl

¹⁶Szerzej: „Zeszyty Informacyjno-Metodyczne Doradcy Zawodowego”2004 nr 22, Krajowy Urząd Pracy, Warszawa.

Аутопсихологічна компетентність державних службовців

Наталія Алюшина¹, Галина Кудринська²

¹ Національна академія державного управління при президентові України

вул. Ежена Потье, 20

м. Київ, 03057, Україна

E-mail: natalyushina@gmail.com

² Університет «Крок»

вул. Лагерна, 30-32

м. Київ, 03113, Україна

E-mail: kudrynska94@gmail.com

Abstract. *The article considers autopsychological competence, its types, criteria and role in the professional-personal formation of a civil servant. The algorithms and technologies of the formation of autopsychological competence of the person are considered.*

Keywords: *autopsychological competence, civil servants, self-development, readiness, activity, reflection, acmeological self-transforming activity, professionalization, inner potential of the person.*

1. Вступ

Державна служба, в першу чергу, покликана забезпечити виконання функцій держави, реалізацію державної політики, надання якісних і доступних адміністративних послуг населенню, формування позитивного іміджу владних інституцій і держави в цілому. Проте, це стає можливим, якщо сам державний службовець є не тільки компетентним у справі, яку виконує, але й володіє певним комплексом особистісних якостей, які формують самодостатню та стійку до зовнішніх впливів особистість.

Саме тому особливого значення набуває така професійно значима інтегральна характеристика, як аутопсихологічна компетентність.

1.1. Методологія

Як показав проведений аналіз літератури на цей час накопичена значна кількість результатів багатопланових досліджень, присвячених вивченню аутопсихологічної компетентності серед вітчизняних (А.А. Деркач, І.О. Зимня, Т.Е. Єгорова, В.Д. Зазакін, Н.В. Кузьміна, А.П. Ситніков, Н.О. Алюшина, О.В. Агейко, В.Б. Бондарева, І.В. Голубева, Л.М. Карамушка, В.В. Пантелеева) і зарубіжних (А. Маслоу, К. Роджерс, М. Хенсей, Х. Хекхаузен) авторів в контексті вивчення особистості, детермінант успішності і професійної діяльності, психології саморозвитку, самоактуалізації, самоконтролю.

1.1.1. Актуальність

Кадри державної служби складають основу апаратів органів державної влади і є об'єктом безпосереднього державного управління. Від якості роботи кадрів залежить ефективне функціонування всієї системи державного механізму. Орієнтація державної служби на професійний розвиток персоналу на основі компетентнісного підходу, закріплена у новій редакції Закону України «Про державну службу» та низці підзаконних актів, вказує на актуальність науково-практичної проблеми формування професійної компетентності працівників державних органів.

Проте варто звернути увагу на те, що основою якості формування професійної компетентності виступає аутопсихологічна компетентність, яка передбачає готовність державного службовця до цілеспрямованої роботи над собою та саморозвитку, до вдосконалення своїх умінь та навичок, а також сприяє підвищенню мотивації на

успішну кар'єру, на ефективне виконання покладених на нього доручень.

Метою даної статті є здійснення теоретичного аналізу літератури щодо аутопсихологічної компетентності, особливостей її формування та ролі в професійному становленні державного службовця.

2. Виклад основного матеріалу

Існує декілька підходів до розуміння поняття «аутопсихологічна компетентність». У сучасній психології аутокомпетентність розуміється, як специфічна готовність і, одночасно, здатність суб'єкта до постійної цілеспрямованої активності зі зміни особистісних рис і поведінкових характеристик, з розвитку та раціонального використання своїх психічних ресурсів.

На думку Т.Е. Єгорової аутопсихологічна компетентність заключається в оптимальному та ефективному функціонуванні системи психологічної саморегуляції, яка базується на високому рівню самосвідомості, забезпечує суб'єктивну успішність соціальної адаптації, самореалізацію в професії і можливість задоволення своїх духовних інтересів та потреб [5].

Психологи А.Н. Сухов, А.А. Бодальов, В.Н. Казанцев визначають аутопсихологічну компетентність, як уміння особистості, які спрямовані на самодіагностику, самокорекцію, сморозвиток, самомотивацію, ефективну роботу з інформацією, психолінгвістичну компетентність і характеризуються адекватною самооцінкою, прагненням до професійного зростання.

В.Б. Нарушак стверджує, що аутопсихологічна компетентність є інтегральним показником здатності особистості до саморозвитку [6].

За А.А. Деркачем аутопсихологічна компетентність – це готовність і здатність особистості до цілеспрямованої психологічної роботи щодо зміни особистісних рис і поведінкових характеристик [4].

На думку Г.Ф. Біаметова аутопсихологічна компетентність виступає однією з головних умов формування психологічної стійкості, що виявляється у високій мобілізації, умінні активно пригнічувати негативні емоції, зберігати самовладання і витримку в будь-якій обстановці [8].

Узагальнюючи дані наукової літератури, ми можемо зробити висновок, що аутопсихологічна компетентність – це базова інтегральна характеристика особистості, яка є результатом прояву сукупності особистісних властивостей, розвиток яких сприяє ефективній взаємодії з навколишнім середовищем, покращенню стійкості та адаптації, підвищує мотивацію, активізує внутрішній потенціал та ресурси особистості, формує адекватну самооцінку. Наслідком формування аутопсихологічної компетентності є самовдосконалення, саморозвиток та самоактуалізація особистості.

Аутопсихологічна компетентність особистості забезпечує не тільки знання про власні сильні та слабкі сторони, особливості характеру, мислення, емоційні реакції, а й дозволяє індивіду компенсувати негативні прояви і слабкі сторони (наприклад, людям холеричного типу темпераменту розвинути емоційну саморегуляцію), удосконалити наявні можливості (керівнику розвинути лідерський потенціал), сформувати в собі нові якості і вміння [9]. Отже, державний службовець з високим рівнем аутопсихологічної компетентності – це особистість, яка досягла високого рівня саморегуляції фізіологічних та інтелектуальних процесів, емоційного стану, має високий рівень самосвідомості, що дозволяє гармонійно будувати відносини зі світом, дотримуючись загальнолюдських цінностей та етики службових відносин.

В.М. Вронська виділяє такі підвиди аутопсихологічної компетентності:

1. Інтрапсихічну – це спроможність особистості до адекватної самооцінки, інтроспекції, віддзеркалення та самоусвідомлення свого “Я”, своїх характерологічних

особливостей, властивостей, можливостей тощо. Передбачає особистісне пізнання себе, свого внутрішнього світу (“Я є Я”, “хто є Я?”, “Чому Я є той, хто Я є?” тощо).

2. Інтраперцептивну – це спроможність особистості до ідентифікації, рефлексії, відзеркалення соціальних оцінок свого “Я”, сприйняття себе, адекватного уявлення про себе через співставлення себе з іншими людьми та результатами своєї діяльності. Передбачає пізнання себе у порівнянні з іншими, “очима інших”, через результати своєї діяльності.

В дослідженні аутопсихологічної компетентності важливим є визначення її критеріїв.

Нам імпонують погляди В.Б. Бондаревої, в яких вона визначає критеріями зрілості аутопсихологічної компетентності наступні складові:

- блок соціально-психологічних якостей (комунікативна компетентність, соціальна компетентність, психологічна компетентність тощо)
- блок особистісних якостей (самоповага, адекватна самооцінка, висока мотивація досягнень успіху тощо);
- блок світоглядних установок (ціннісні орієнтації, світоглядні орієнтації тощо) [1].

В своєму дослідженні підхід О.І. Бондарчук, в структурі аутопсихологічної компетентності майбутніх державних службовців також виокремлює ціннісно-смыслову та особистісну компоненти, проте компоненту щодо соціально-психологічних якостей подає більш розширено та виділяє: мотиваційну складову (внутрішня навчальна мотивація, сформована мотивація досягнень), операційно-регулятивну (активність в подоланні перешкод, вміння ставити цілі, інтернальний локус контролю), когнітивну (розвинуті пізнавальні потреби до саморозвитку та самопізнання) та регулятивну (активність в подоланні перешкод, вміння ставити цілі, інтернальний локус контролю).

Пантелєєва В.В. та Голубева І.В. виділяють більш процесуальні компоненти аутопсихологічної компетенції:

1) Когнітивно-рефлексивний компонент – виступає в двох аспектах: рефлексії змісту власної свідомості, яка відображає хід і результати виконання суб’єктивної діяльності (ситуативна, ретроспективна і перспективна – у відповідності з функцією по часу), і рефлексія внутрішнього світу іншої людини в процесі комунікації.

2) Проективний компонент – здатність планувати діяльність по самоосвіті.

3) Комунікативний компонент – забезпечує необхідність в здійсненні внутрішнього діалогу спрямованого на зміни і перетворення діяльності.

4) Конструктивний компонент – пов’язаний з ініціацією внутрішніх особистісних змін з ціллю активізації сильних і позитивних сторін особистості, а також нівелювання негативних утворень і слабких сторін.

5) Організаторський компонент – забезпечує здатність брати на себе відповідальність, ініціативу і здійснювати дії щодо самопізнання, саморозкриття, самокорекції, самовдосконаленню.

6) Прогностичний компонент – забезпечує корекцію власної поведінки і попереджує нерезультативність власних дій і незадовільний розвиток психологічних якостей [7].

Дослідженнями встановлено, що в процесі професіоналізації людини, аутопсихологічна компетентність знижує рівень тривожності, сприяє підвищенню його активності, впевненості в собі і своїх силах. У людини поступово з’являється потреба в рефлексії своїх дій і поведінки, що розширює межі власних уявлень про себе, в кінцевому підсумку, це призводить до різного роду професійним змін позитивного характеру.

Якщо говорити про професійну адаптацію фахівця, то аутопсихологічна компетентність прискорює процеси пристосування до мінливих умов діяльності. Високий рівень аутопсихологічної компетентності сприяє свідомій координації і регуляції з боку інтелектуальної активності фахівця. Крім того, у людини в цьому випадку підвищується мотивація, спрямована на подальший професійний та особистісний розвиток [3].

Існує закономірна взаємозалежність ефективної професійної кар'єри і сукупності особистісних факторів (самоефективності в сфері діяльності, інтернального локусу контролю, емоційної стабільності, низького рівня психотизма, мотивації до кар'єри). Ефективність кар'єрного просування підвищується з посиленням ступеня вираженості зазначених особистісних факторів [4].

Отже, процес формування аутопсихологічної компетентності як властивості особистості представляє собою високу ступінь розвитку саморегуляції в сферах самосвідомості, самопочуття і самодіяльності, має стимулюючий вплив на розвиток особистості у всіх областях її життєдіяльності.

Прикладний характер проблеми формування аутопсихологічної компетентності обумовлений практичними завданнями по формуванню високоефективного кадрового ресурсу в сфері державного управління. Реалізація завдань щодо підвищення аутопсихологічної компетентності державних службовців ускладнюється відсутністю комплексної програми щодо формування та моніторингу розвитку даних якостей у фахівців на державній службі нашої країни.

Багато дослідників пропонують свій алгоритм процесу формування аутопсихологічної компетентності. Соколова І.Ю. зазначає, що алгоритм формування аутопсихологічної компетентності особистості можна представити у вигляді таких положень:

1. Аутопсихологічна компетентність є метакомпетентністю, бере участь у розвитку інших видів психологічної компетентності (комунікативної, соціально-перцептивної, соціально-психологічної);

2. Формування загальної аутопсихологічної компетентності особистості відбувається в результаті розвитку і акумулювання специфічних аутопсихологічних здібностей (умінь і навичок в області емоційної саморегуляції, самоменеджменту, самомотивації і т.п.);

3. Аутопсихологічна компетентність розвивається в процесі формування акмеологічної самоперетворюючої діяльності; усвідомлене формування цієї діяльності дозволяє управляти процесом саморозвитку;

4. Існує алгоритм формування аутопсихологічної компетентності, який включає послідовну реалізацію стадій: актуалізації особистісно-професійних проблем; формування суб'єкта самоперетворюючої діяльності; завдання орієнтовної основи самоперетворюючих дій, формування операційно-технічної складової самоперетворюючої діяльності; перехід від зовнішніх матеріалізованих до внутрішніх психологічних дій.

Ефективність формування аутопсихологічної компетентності забезпечує технологічний модуль, що включає в себе програму тренінгових занять.

За метою програми тренінги можна розділити на два класи:

- універсальний тренінг, що передбачає формування базових навичок самоуправління: в емоційній сфері – зняття м'язової та психічної напруженості, навчання навичкам позитивного самоприняття та ін.; в когнітивній сфері – навчання прийомів удосконалення пам'яті, концентрації уваги, гнучкості мислення, креативності та ін.; в мотиваційно-смісловій сфері – навчання прийомів усвідомлення та

формулювання цілей, особистісної гнучкості та ін.;

- спеціалізоване тренування спрямоване на вироблення вмій у певній сфері саморозвитку (наприклад, підвищення стресостійкості, толерантності до невизначеності та екстремальності, управління тимчасовим ресурсом і т.п.) [9].

Треба враховувати при моделюванні розвитку аутопсихологічної компетентності, що цей процес відбувається в контексті "акмеологічної самоперетворюючої діяльності" (А.А. Деркач), що має певний алгоритм здійснення.

В акмеології описаний алгоритм формування аутопсихологічної компетенції: актуалізація особистісно-професійних проблем; формування суб'єкта самоперетворюючої діяльності; визначення навчальної основи перетворюючої дії; формування інструментального ряду; організація переходу від матеріалізованих зовнішніх до внутрішніх психологічних дій [4].

Згідно з Л.А. Степногою, аутопсихологічна компетентність складається з умінь, направлених на:

- самодіагностику (комплекс навичок самоаналізу, самооцінки, самовизначення, самосвідомості, самоконтролю);
- самокорекцію (включає використання техніки вирішення особистісних проблем – зняття стресів, затисків, комплексів, позбавлення від шкідливих звичок; техніки, що змінює внутрішній психічний стан – саморегуляція, самонавіювання, зняття болю і методи контролю функцій організму, самопереконавання, самогіпнозу);
- саморозвиток (припускає володіння техніками зміни особистісних рис, самопрограмування);
- самомотивування (формування і прийняття образів досягнення, постановка завдань, ресурсне підкріплення власних дій);
- ефективну роботу з інформацією (швидке читання, розвиток пам'яті, освоєння техніки переробки і аналізу інформації);
- психолінгвістичну компетентність (всі види робіт з текстом, формулювання контекстно-адекватних фраз, розуміння прихованого значення фраз).

Якщо розглядати аутопсихологічну компетентність переважно в регуляторному плані, як систему спеціальних умінь, то актуалізується питання про наявність аутопсихологічних здібностей особистості, умов і технологій їх розвитку.

Було доведено, що аутопсихологічні здібності чинять сильний вплив на такий компонент саморозвитку, як самовдосконалення. Ці здібності операціоналюють процеси енергоінформаційного перетворення в особистості, що розвивається, і перебачають інтеріоризацію, рефлексію і внутрішню адаптацію, інформацію про потенційні можливості в самовдосконаленні. Розроблено акмеологічні технології розвитку таких здібностей до високого рівня, зумовленого вимогами професіоналізму. Серед них особливо слід виділити рефлексію і конфліктологічну компетентність [2].

3. Висновок та перспективи подальших досліджень

Отже, аутопсихологічна компетентність має ключове значення у формуванні особистості державного службовця, оскільки забезпечує ефективну взаємодію з навколишнім середовищем, покращує стійкість, підвищує мотивацію та сприяє адаптації. Аутопсихологічна компетентність забезпечує готовність і здатність особистості до цілеспрямованої психологічної роботи щодо зміни особистісних рис і поведінкових характеристик. Від її рівня залежать: якість самоаналізу, адекватність самооцінки, рівень саморегуляції, самоефективність та інші найважливіші властивості.

В структурі формування аутопсихологічної компетентності державних службовців необхідно звертати увагу на такі її складові, як ціннісно-сміслову, особистісну, мотиваційну, операційно-регулятивну, когнітивну та регулятивну.

Незважаючи на достатню кількість розроблених алгоритмів щодо розвитку аутопсихологічної компетентності, комплексна програма щодо формування та моніторингу розвитку даних якостей у фахівців на державній службі нашої країни не є чітко визначення та вимагає подальшої розробки.

Література

1. Бондарева В.Б. Аутопсихологическая компетентность как психологическая детерминанта карьерной успешности государственных служащих : автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / В.Б. Бондарева; [Место защиты: Юж. федер. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2007. – 23 с.
2. Вакуленко В.М. Акмеологічний аспект проблеми компетентності та її видів / В.М. Вакуленко, В.С Савельєва // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 15 (250), Ч. I, 2012.
3. Голубева И.В. Аутопсихологическая компетентность как элемент профессиональной компетентности [Текст] / И. В. Голубева // Педагогика и психология: актуальные вопросы теории и практики : материалы VII Междунар. науч.–практ. конф. (Чебоксары, 3 июля 2016 г.) / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. — Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. — № 2 (7). — С. 255–258.
4. Деркач А.А. Развитие аутопсихологической компетентности государственных служащих [Текст] / А.А. Деркач, Л.А. Степнова. – М.: Изд-во РАГС, 2003. – 297 с.
5. Егорова Т.Е. Формирование аутопсихологической компетентности в условиях групповой интенсивной подготовки: автореф. дисс. ... канд. психол. наук. – М. 1997.
6. Нарушак В.Б. Оптимизация развития аутопсихологической компетентности государственных служащих: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2001.
7. Пантелеева В.В. Структурный анализ компонентов аутопсихологической компетентности в деятельности педагогов / В.В. Пантелеева, И.В. Голубева // Концепт. – 2015. – № 09 (сентябрь). – ART 15314. – 0,5 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/15314.htm>. – ISSN 2304-120X.
8. Скрыбин О.М. Аутопсихологічна компетентність працівників карного розшуку. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/563-putanya/14756-2011-01-19-02-06-56.html>
9. Соколова И.Ю. Психолого-педагогические технологии формирования аутопсихологической компетентности педагога // Психологическая наука и образование (электронный журнал). 2009. – № 1.

Гуманітарні чинники національної безпеки української держави

Микола Баюк

Хмельницький центр перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів
вул. Героїв Майдану, 8
м. Хмельницький, Україна
E-mail: cpk-metod@univer.km.ua

***Abstract.** The article focuses on the main principles of the formation of national cultural and educational institutions of Ukraine, Podillya during the formation of Ukrainian statehood at the beginning of the 20th century. The attention was focused on factors that prevented the implementation of state policy regarding the national-cultural revival of Ukraine: inconsistency in decision making by educational leaders with available opportunities; Insufficient control over the implementation of the decisions taken; The reluctance of the heads of institutions and organizations to implement the decisions of the newly formed state authorities; Russification of the urban population; Resistance to the processes of Ukrainianization of a significant part of secondary school teachers. The parallel of the identity of the causes of political destabilization, direct threats to the national security of*

Ukrainian statehood in the investigated period with modern conditions, peculiarities of Ukraine's development was conducted. It is suggested that the formation of Ukrainian statehood in the early twentieth century, lessons in national security should be transformed, taken into account by the authorities, the public in countering the threats from Russian chauvinism in defending sovereignty, independence of Ukraine.

Keywords: national security policy in the humanitarian sphere, Ukrainian statehood, cultural and educational activity, information security.

1. Вступ

Становлення України незалежної, суверенної держави засвідчує про наявність комплексу різнорівневих, багатогалузевих проблем, потреби своєчасного їх вирішення у внутрішній і зовнішній політиці, подолання відповідних ризиків у національній безпеці.

Значна їх частина стосується гуманітарної сфери. Загрози у гуманітарній безпеці України зумовлені багатьма взаємопов'язаними чинниками. До їх числа можна віднести: недостатньо послідовні процеси набуття української національної ідентичності; розвій громадянського суспільства за культурно-мовною, ідеологічними ознаками, в окремих випадках і їх поляризація за територіями; міжетнічні та міжконфесійні тертя і конфлікти; недовіра до влади; аполітичність, пасивність населення; низький рівень поінформованості та ін.

Проведений аналіз засвідчує, що важливими пріоритетами у вирішенні цих питань виступає освіта, культура, становлення та їх розвиток. Вивчення проблем становлення національних культурно-освітніх закладів, подолання інформаційних загроз у різні історичні періоди української державності є нагальною потребою для безпечного розвитку сучасного суспільства.

Концептуальні засади політики, проблеми становлення національно-культурних закладів, інформаційних засобів, їх вплив на подолання загроз для національної безпеки української державності були предметом наукових досліджень ряду вчених, зокрема: Г.Ситника, В.Горбуліна, Л.Чупрія, П.Гай-Нижника, В.Пироженко, С.Кіндзерського, О.Завальнюка, С.Пастернака, С.Сірополка та багатьох інших.

2. Виклад основного матеріалу

В Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. були наявні всі суперечності епохи. У цей період посилилась залежність України від великих закордонних капіталістичних об'єднань та фінансової олігархії. Україна стала колонією не тільки російського царату, а й західних монополістів, які привласнювали 75 % її загального національного доходу. У цих умовах в духовній сфері розгортається гостра боротьба х питань характеру української культури, шляхів її розвитку. Революційні події 1917–1920 рр. стали насправді переломними, знаковими в історії української державності.

У 1917 році розроблявся й одночасно втілювався план широкої націоналізації народної освіти. 26 червня 1917 р. Генеральний секретар освіти І. Стешенко – педагог, громадсько-політичний діячі, літературознавець, письменник, фундатор і голова Товариства шкільної освіти підписав циркуляр для інспекторів вищих, початкових, торговельних та інших шкіл України про розвиток національної школи і про необхідність запровадження в школах курсу українознавства, організацію при школах українських бібліотек тощо.

Розпорядженням від 29 серпня 1918 р. у нижчих початкових школах національних меншин вводилось щотижнєве чотиригодинне викладання української мови і літератури, історії та географії України. Українознавчі предмети були обов'язковими й у вищих початкових і середніх школах [1, с.1]. В учительських семінаріях крім спеціальних педагогічних предметів рекомендувалися богослов'я, українська та

російська мови, арифметика, музика і малювання [2, арк. 36]. Влітку 1919 року Рада Народних Міністрів прийняла закон «Про перетворення шкіл духовного відомства» (всі духовні школи, хлоп'ячі й дівочі, та перші чотири класи духовної семінарії) у загальноосвітні і підпорядкування їх Міністерству освіти [3, с. 44]. Крім того, Міністерство освіти наполегливо працювало над втіленням у життя закону від 1 січня 1919 р., згідно з яким українська мова була визначена як державна. Так, наказом Міністерства освіти від 27 серпня 1919 р. Кам'янець-Подільська хлоп'яча російська гімназія об'єднувалася з українською гімназією імені С. Руданського.

Гострою проблемою освіти стало викладання іноземних мов. За ухваленням Міністерством народної освіти планом єдиної школи у всіх вищих початкових школах потрібно викладати чужоземну мову. Саме цьому питанню було приділено особливу увагу на зібранні педагогічної ради Городоцької вищої початкової школи, яке відбулося 6 листопада 1918 р. Педагогічна рада ухвалила: «Навчання чужих мов ввести в школі негайно, щоб задовольнити бажання і вимоги батьків дітей, а також припинити перехід учнів в польську реальну школу, який в останні часи значно збільшився тільки через те, що в польській школі викладаються чужі мови».

На освітянському рівні важливим етапом у формуванні мережі національних шкіл в Україні стала нарада у справі організації народної освіти, яка проходила 15–20 грудня 1917 р. у м. Києві [4, с. 3]. Відповідно до проголошеної III Універсалом національної політики, де було заявлено: «Народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права свободи самоврядування в справах їх національного життя», нарада вирішила загальне управління шкільними справами кожної національності передати відділам народної освіти національних генеральних секретаріатів і шкільним радам при них. На місцях під керівництвом відповідних секретаріатів створювались національні ради освіти: губернські, повітові, міські, сільські та інші. Фінанси, які виділялись Генеральним секретаріатом освіти на шкільні потреби, розподілялись між національними секретарствами пропорційно кількості населення кожної національності.

Серед національних меншин Поділля початку XX ст. друге місце за чисельністю (після євреїв) займали поляки. У подільській губернії їх проживало 89 839 осіб, або 3,1 % всього населення [5, с.28]. Проте державної підтримки національно-культурного й соціального розвитку поляків не існувало, тому ця проблема залишалась відкритою. Варто відзначити, що на березень 1917 року в Подільській губернії функціонувало 34 парафіяльних і початкових польських шкіл, в яких навчалось 2 262 дітей [6, с.111].

Слід відмітити, що процес національного і духовного відродження в Україні супроводжувався появою, розвитком різноманітних інституцій, зокрема та функціонуванням різноманітних культурних, творчих об'єднань, товариств, спілок. У червні 1918 році, наприклад, розпочав діяти національний хор Кам'янець-Подільського, діяльність якого стала яскравою сторінкою у культурно-мистецькому житті тогочасного Поділля. Ідея створення подібних формувань належала представнику музичного відділу при Міністерстві освіти України О. К. Приходьку [7, с. 215], а також композитору К. Стеценку.

Відомим мистецьким колективом на Поділлі в 1919 році був державний Народний театр під керівництвом М. Садовського, що базувався в місті Кам'янець-Подільському. Актори цього театру докладали великих зусиль, щоб налагодити культурно-мистецьке життя в місті, підняти бойовий дух вояків УНР і навіть надавали їм посильну матеріальну допомогу [8, с. 2].

Національно-культурному відродженню в період УНР значною мірою сприяла діяльність газет і журналів. Від видавничо-інформаційної, публіцистичної діяльності в

значній мірі залежало вирішення найважливіших ідеологічних, політичних, економічних, воєнних, культурно-освітніх та інших завдань національно-культурного відродження, якими стали: роз'яснення серед населення офіційних документів і відомостей центральних і місцевих органів влади; аналізування стану справ в різних галузях і сферах, регіонах, населених пунктах, на фронті; пропаганда позитивного досвіду; політична агітація і пропаганда ідей та завдань УНР тощо; поширення політичних, економічних знань, відомостей з питань освіти, культури, релігії, міжнародних відносин; забезпечення новими українськими підручниками, посібниками, зошитами, популярними українськими читаннями, книжками для освіти народу; видання наукової, технічної, методичної, художньої літератури, плакатів, копій картин та ін.; реалізації важливого принципу демократичного суспільства — свободи слова громадян, взаємного діалогу влади і населення на сторінках преси; популяризація УНР на міжнародній арені, роз'яснення її зовнішньої і внутрішньої політики серед зарубіжних країн; піднесення соціальної активності широких мас, залучення їх до участі у вирішенні нагальних питань державного і місцевого життя.

У цей час в УНР виходили газети «Боротьба», «Визволення», «Вісник Української Народної Республіки», «Галицький голос», «Громада», «Наш шлях», «Новий шлях», «Новини Української Народної Республіки», «Подольська жизнь», «Подольський край», «Стрілецька думка», «Трудова громада», «Трудовий шлях», «Українське слово», «Український стрілець», «Шлях» та ін. [9, с. 353–397].

Значною подією стало видання двотомного «російсько-українського словника», підготовленого кам'янецькими просвітянами С. Іваницьким та Ф. Шумлянським. Його надруковано коштом Подільської губернської народної управи, яка й подарувала 25 примірників університетській книгозбірні. Це видання зацікавило бібліотеку Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові, і вона просила бібліотеку кам'янецького вузу вислати зазначений двотомник до Львова.

Зусиллями ректора І. Огієнка та викладацького складу в 1919-1920 рр. побачили світ 5 томів «Записок Кам'янець-Подільського державного українського університету». У них друкувалися окремі лекційні курси й уривки з посібників та підручників, які надалі виходили окремими виданнями. У I томі, редагованому приват-доцентом і літератором М. Драй-Хмарою, вміщена інформація, присвячена відкриттю університету. У II томі подано наукові статті та річний звіт про роботу вищого учбового закладу. У III та IV томах надруковано юридичний словник українською мовою. В останньому, V томі, вміщено підготовлений на богословському факультеті переклад українською мовою «Нового Заповіту. Діяння святих апостолів» [10, с. 97].

Заклад був незаперечним лідером серед вищих шкіл України щодо творення власної періодики, так необхідної для розвитку української науки, культури і духовності. Опубліковані тексти Св. Письма, наукові і публіцистичні статті і замітки, літературні твори та інформаційні матеріали частково примножили науковий доробок українських вчених, розширили умови для подальшої українізації православної церкви, виявили літературні здібності обдарованої молоді, нарешті, стали важливим джерелом знань про функціонування українського університету, його структурних підрозділів, громадських організацій, а також про бібліографічний поступ.

3. Висновки

Відновлення незалежності України як ми бачимо створило передумови для формування цілісного національного інформаційного простору. В гуманітарній сфері були започатковані складні й неоднозначні трансформаційні процеси. Історичні періоди становлення української державності підтвердили що інформаційна безпека охоплює сфери мистецької культурно-просвітницької діяльності національний ринок

друкованих ЗМІ, книговидання, інші культурно-мистецькі послуги, а також освіту, науку, діяльність структур громадянського суспільства.

Водночас існували чинники, які перешкоджали цьому процесу. Це, перш за все, – зросійщеність міського населення та сильний опір значної частини учителів середніх шкіл, неузгодженість у прийнятті рішень освітянським керівництвом з реальними можливостями галузі, низький рівень контролю за виконанням прийнятих рішень, відсутність у достатній кількості особливо на перших порах необхідних підручників та інших засобів навчання, неузгодженість дій державного керівництва з органами місцевої влади, небажання окремих керівників місцевого самоврядування виконувати рішення Міністерства освіти з питань українізації та їх надія на повернення старих порядків.

«Нація тільки тоді буде жити і розвиватися, коли кожне наступне покоління виховуватиметься в національному дусі на основі історичної правди. Адже якщо знищити духовну основу нації, вона перетвориться на бидло або групу бандитів, які вбиватимуть одне одного. Молоде покоління стає цинічним, не вірить в жодні ідеали. Це найгірше, що ми нарobili за роки незалежності України» [11].

Література

1. Kamyanets-Podilskyy Derzhavnyy Ukrayinskyy Universytet, vse misto Kamyanets-Podilskyy shchyro vitayut dorohykh hostey // Svyato Podillya: Odnodnevnna hazeta / Vydannya Podilskoho ukrayinskoho tovarystva «Prosvita». 1918. 22 zhovtnya. S. 1.
2. F.2201. Ministerstvo osvity Ukrain'skoi Derzhavy, m. Kyiv. Op. 5. Spr. 1. Obizhchyk Ministerstva narodnoi osvity i mystetstva vid 5 serpnia 1918 r. za № 1709/16103. Ark. 36-36zv.
3. Seredni shkoly v Kam'ianets'-Podil's'komu poviti // Ukraina. 1920. 4 lypnia.
4. Z zhyttia "Prosvit" // Nash shliakh. 1920. Ch. 98. 20 travnia. S.7.
5. Zinchenko A. L. Blahovistia natsional'noho dukhu (Ukrains'ka Tserkva na Podilli v pershij treti ni XX st.). K. Osvita, 1993. 256 s.
6. Teliachyj Yu. V. (2000). Reforma ukraïns'koi zahal'noosvitn'oi shkoly v roky natsional'no-demokratychnoi revoliutsii (1917–1920 rr.) : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Chernivtsi. 213 ark.
7. Baiuk M. I. (1999) Osvitn'o-prosvitnyts'ki peretvorennia na Podilli v 1918–1920 rr. // Malovidomi imena, podii, fakty. Vyp. 9. Istoriiia Ukrainy. K. : Ridnyj kraj. S. 215–223.
8. Semchysyn M. (1993) Tysiacha rokov ukraïns'koi kul'tury. Istorychnyj ohliad kul'turnoho protsesu. 2-he vyd. K. : Druha ruka, Feniks. 550 s.
9. Zaval'niuk O.M., Teliachyj Yu.V. (2001) Budivnytstvo ukraïns'koi zahal'noosvitn'oi shkoly v roky natsional'no-demokratychnoi revoliutsii (1917–1920): [Istorychnyj narys]. Kam'ianets'-Podil's'kyj : Abetka-NOVA. 212 s.
10. Zaval'niuk O. M. (1996) I.I. Ohienko i Kam'ianets'-Podil's'kyj derzhavnyj ukraïns'kyj universytet (1918–1920) // Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu. T. 2. Kam'ianets'-Podil's'kyj. S. 96–99.
11. Briukhovets'kyj V. (2004). Problemy suchasnoi osvity // Vysokyj zamok. 22 kvitnia.

Становление и развитие smart-философии как новой теоретической и прикладной науки XXI столетия

Валентина Воронкова¹, Ольга Кивлюк²

¹ Запорожская государственная инженерная академия

пр. Соборный, 226

м. Запорожье, 69006, Украина

ORCID 0000-0003-4361-1701

E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com

² Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова

ул. Пирогова, 9

м. Киев, 01601, Украина

ORCID 0000-0002-7900-9299

E-mail: panyolga@ukr.net

Abstract. *The relevance of the study of smart-philosophy is considered in the plane of the evolution of society from industrial to post-industrial, and from the informative to the smart-society. Conceptualization of measurements of the smart-society was presented as an intelligent, innovative, intellectual, high-tech. At the heart of a smart-society a smart-person is in demand, who works in a highly innovative environment, which is determined by information and communication technologies. The central problem of this study – The new interaction between man and society underlies the analysis of the smart-society, smart-management, smart-business, smart-state. The main task – to substantiate the conceptualization of a smart-society in the context of measurements, in the basis of which man as an object and subject of knowledge; to explore the conceptual-categorical apparatus of the topic and the evolution of the main categories in the measurements of «smart», and the relevance of man as a creator of an innovative environment. The methodological basis of the study is a synergistic approach, in the context of which the new realities of «smart», which transform the social aspects of the human being and society. The information approach to the analysis of society comes from synergetic, non-linear vision of ways to resolve the civilizational problems. Methods – anthropological and socio-axiological methods and approaches allow us to disclose the dimensions of a smart society, which based on people, education, movement towards the "society of innovation" and knowledge. Scientific novelty of the research. Conceptualization of a smart-society in the philosophical context is presented for the first time and developed its conceptual-categorical apparatus. It is concluded, that the breakthrough in the ICT system has determined the profound meaningful changes in all spheres of public and professional activity, which led to the emergence of a new phenomenon of smart-society and smart-man. Results of the research – the formation of the concept of a smart-society as the highest stage of civilization development of mankind. Conclusions – the concept of a smart-society requires its implementation at all levels of human activity, which confirms the high rating of the country's innovative development.*

Keywords: *smart-society, smart-man, smart-technologies, smart-economy, smart-business.*

1. Введение

Актуальность темы исследования в том, что матрица «smart-общество» дискурсомысливает взаимоотношения «человек-общество» и есть центральной во всей европейской философии. Данное измерение свидетельствует не только о общетеоретическом смысле постановки проблемы, но и ее праксеологическом значении на пользу человека. Новый подход к новому формату человека приводит к тому, что с середины 80-х гг. XX ст. формируется smart-философия как прикладная наука, которая исследует проблемы человека smart-города и пытается усовершенствовать бытие

человека smart-технологиями. В связи с этим smart-город рассматривается на уровне трехуровневой модели социального мира: 1) smart-город как социум, который требует усовершенствования smart-технологиями; 2) smart-город как системно-структурный мир и инновационный город; 3) smart-город как социомикро-и социомакромир повседневности.

1.1. Методология исследования

Методологические основания модели smart-общества и smart-технологий сводятся к использованию принципов: 1) конструктивность; 2) символичность; 3) идеализация; 4) инструментальная и функциональная значимость. Эпистемологическое допущение о характере и природе рациональности smart-общества имплицитно в теориях адаптации человека к окружающей среде. Антропологический и социоаксиологический методы и подходы позволяют раскрыть измерения smart-общества, в основе которого человек, образование, движение к «обществу инноваций» и знаний.

Проблема исследования – концептуализация измерений smart-общества и smart-технологий, в основе которых проблема человека как объекта и субъекта информационного общества, которое эволюционирует в smart-общество. Существенной особенностью всех европейских моделей города выступает рационально организованный человек, который обустроивает свое бытие в соответствии с законами красоты, что требует усовершенствования smart-технологий. Цель исследования – проанализировать измерения smart-общества и smart-технологий, которые свидетельствуют о прогрессе информационного общества, которое эволюционирует к инновационному городу, в котором все компактно обустроено для человека. Анализ измерений свидетельствует, что smart-общество базируется на антропологических, духовно-эстетических, аксиологических основаниях, потому что человек никогда не выступает как чистый агент экономических отношений, а владеет «социальным телом», способным выступать в духовно-эстетические процессы социума-экзистенции в корреляции с социокультурной деятельностью [Vorontkova, 2017].

Методологическое и общенаучное значение теории smart-общества как основы развития современного мира создает условия для формирования нового smart-человека и нового smart-мировоззрения, которое может быть определено как система взглядов на мир, которая обуславливает необходимость преодоления энтропийных процессов в городе (обществе) и требует использования smart-технологий для обустройства человека и его образа бытия. Новое smart-мировоззрение требует, чтобы в нем были реализованы идеи разумного (инновационного) города, нацеленного на социокультурный и социоэкономический прогресс общества. «Новое мировоззрение XXI столетия – это ноосферное мировоззрение, которое ставит своей целью реализовать идею В. Вернадского в онто-социо-природных процессах». Антропологическое измерение smart-города исходит из разума, утверждения ответственности человека за все, что происходит в мире, и выводит свое понимание человека и окружающей действительности из самого человеческого бытия, то есть из сущности человеческой жизни.

1.2. Понятийно-категориальный аппарат исследования

Концептуализация измерений smart-общества обеспечивает экстраполяцию инновационно-информационных технологий, а мультиинформатизация социума гармонизирует факторы культуры, науки, искусства, образования, что требует внедрения smart-технологий. Мультипроцессы в информационном обществе связаны с логико-математическими, логико-семантическими, мультисемантическими полимоделями-структурами и такими способами передачи информации, как телевидение, телефон, факс, которые модифицируют и развивают все процессы

информатизации. В результате этой эволюции и возникло «smart-общество» [Voronkova, 2017].

Характеристика термина «smart». Smart – это свойство объекта, которое характеризует интеграцию в данном объекте элементов, ранее не связанных, которые осуществляются при помощи Интернет. Например, Smart-TV, Smart-Home, Smart-Phone Smart-технологии, которые приводят к расширению трудовой мобильности: в образовании, на государственной службе, в дизайне и других сферах деятельности. В последнее время стали возникать мировые тренды в развитии Smart: Smart-города; Smart-страны; Smart-мобильности; Smart-экономики; Smart-образование; Smart-жизнь. Современная концепция Smart-правительства базируется на новой платформе «Smart Networks», а современная дизайнерская детальность модифицируется за счет внедрения различных видов дизайна (графического, экологического, веб-дизайна). Платформа Smart networks («разумных сетей») предвидит использование коммуникационных сетей для управления системами различной природы. Разумная сеть выражается как реализация трех составляющих развития Интернет: 1) межмашинное взаимодействие (M2M), то есть технологии, которые позволяют машинам обмениваться информацией между собой или передавать ее односторонним порядком; 2) исчисление (CC); 3) анализ больших данных (Big Data). Поэтому логическим продолжением информационного общества является smart-общество (smart-society), которое развивается на основе Smart-технологий [Castells, 2000].

Отметим, что впервые термин «smart-общество» ввел П. Друкер в 1954 году, первые литеры которого обозначают: S – Self-Directed; M – Motivated; A – Adaptive; R – Resourcenriched; T – Technology. Smart-критерии, которым должны отвечать цели: 1) specific – конкретный (что необходимо достичь); 2) measurable – измеряемый (в чем будет измеряться результат); 3) attainable – достигаемый (за счет чего можно достичь цели); 4) relevant – актуальный (определение истинности цели); 5) time-bounded – соотношение с конкретным сроком (определение временного соотношения с конкретным сроком (определение временного интервала, по истечению которого цель может быть определена). Термин «smart» в переводе на русский означает разумный, то есть такой, который способствует развитию разумных технологий и формированию разумного общества. Ключевым свойством термина «smart» есть способность взаимодействовать с окружающей средой и наделять систему способностью реагировать на изменения во внешней среде: 1) адаптации к условиям, которые трансформируются; 2) самостоятельному развитию и самоконтролю; 3) эффективного достижения результатов [Kyuviuk, 2014].

2. Концепции развития smart-общества

В процессе эволюции цивилизации концепции smart-общества сформировались в основе современных государственных программ Южной Коре. В Южной Корее Национальным социальным агентством разработана «Стратегия smart-общества», которая есть чрезвычайно актуальной. Smart-общество проникает во все сферы человеческой жизнедеятельности, управление, бизнес, образование, дизайн, делает их гибкими, разумными, интеллектуальными с использованием знаний и инноваций. Развитие информационного общества связано с началом эры знаний, которая эволюционировала в разум и интеллект, а те, в свою очередь, сформировали Smart-общество. В основе Smart-общества лежит развитие «общества знаний», цифровых технологий, цифрового общества, всего того, что называется «цифровой эрой» развития цивилизации. Smart-общество построено таким образом, что разумная работа есть основанием разумного (инновационного) города, который базируется на разумной инфраструктуре, которая играет центральную роль в создании инновационной культуры [Kyuviuk, 2014].

2.1. Результаты исследования

Smart-экономика, Smart-инновации. Smart-инновации рожают новую парадигму развития общества, которая считается самым важным фактором становления smart-общества, которое базируется на концепции smart-экономики. Не случайно это увеличение зафиксировано в документе «Европа – 2020: Стратегия разумного, устойчивого и инклюзивного развития» (Smart growth) – стратегия, которая включает развитие экономики. Экономика базируется на знаниях и инновациях и способствует устойчивому развитию (Sustainable growth), в основе которого более эффективное использование ресурсов. В основе данной концепции – инклюзивное увеличение (Inclusive growth) и укрепление высокой занятости населения, которому в целом способствует развитие Интернет-экономики [Kurychenko, 2017].

Smart-экономика – экономика, которая базируется на комплексной модернизации и инновационном развитии всех сфер на основе технологий нового поколения, которые обеспечивают высокую дополнительную стоимость, энергоэффективность, формирование качественной окружающей среды и социальную стабильность. Smart-экономика базируется на энергосберегающих технологиях и экологической инфраструктуре. В «сетевой» экономике формируется новое качество услуг, которое генерируют сами пользователи, граждане smart-общества, которые взаимодействуя с органами публичного управления и частным бизнесом не по вертикали, а горизонтально, делают бизнес интеллектуальным, креативным, творческим. При этом предвидится такая ситуация «fifth level service», когда сама услуга «находит» клиента, а не наоборот.

Применение ИКТ позволяет предприятиям добиваться значительных экономических успехов за счет быстрой адаптации к быстро изменяющейся бизнес-среде, использованию удаленных офисов, непрерывной коммуникации с потребителями и партнерами. Smart-общество кооперируется в общенациональную сеть, в которой трудовая деятельность организуется на основе коллективного (общественного) интеллекта, который рождает «smart-работу». В результате эволюции информационного общества в smart-общество как результат развития цивилизации формируются новые требования к трудовым ресурсам, в контексте которых главным выступает овладение коллективной сетевой компетенцией. «Smart-общество» включает развитие «разумных технологий», образование, управление городом, формирование новых технологий, что связано с развитием Интернет и способствует повышению эффективности новой роли информационных технологий, которые выступают в качестве единственной инфраструктуры нового общества, которая детерминирована интеллектуальными технологиями [Kurychenko, 2017].

2.2. Развитие Интернет-технологий и образования

Развитие Интернет-технологий и образования формирует уникальные условия для возникновения новых трудовых отношений с работниками и работодателями. В рамках технологии – smart-Стаффинга формируются новые высокотехнологические подходы к привлечению персонала. Специалисты, которые работают в одной команде на общий результат используются последовательно, а большая часть работников может выполнять трудовые функции в дистанционном режиме. Реализация технологии smart-Стаффинга происходит на основе распределительной интеллектуальной Интернет-b2bплатформе, при помощи которой работодатели на значительном расстоянии привлекают и перераспределяют между собой доступные компетенции сотрудников, а также заключают договора с удаленными работниками при помощи электронного документ-учёта. Эволюция образования сегодня происходит от электронного обучения к формированию Smart-университета, который выступает катализатором инноваций в образовании: продвижение на национальном уровне; система кибер-обучения в кибер-университетах. Образование, которое формируется за счет использования электронных

и коллективных технологий, становится все более массовым и эффективным, и соответственно smart-образование готовит разумных smart-граждан, которые есть высокоинтеллектуальными и используют самые современные информационные технологии. Зарубежные ученые считают, что развитие таких отраслей, как Smart-транспорт, Smart-энергетика, Smart-образование приведет к появлению Smart-мира, детерминированного цифровыми технологиями в условиях информатизации и глобализации. Необходимым условием формирования smart-общества есть smart-образование, в основе которого формирование smart-компетентностей как составляющей части формирования информационной компетентности, которая включает: знание о smart-среде и порядке формирования взаимодействия с ним; умений поиска и использования smart-ресурсов и smart-технологий. Взаимодействие в smart-среде должно осуществляться в контексте взаимодействия с медиасредой и киберпространством, что позволяет личности адаптироваться к реалиям сегодняшнего дня [Maksimenûk, 2016]

2.3. Цифровая экономика эпохи Интернет

Цифровая экономика эпохи Интернет способствует увеличению национального «кадрового потенциала». Часть «человеческого капитала» формируется за счет развития smart-общества и способствует увеличению «дополнительной собственности», то есть интеллектуального капитала. Для того, чтобы своевременно решать уникальные задачи и поддерживать свою конкурентоспособность, организации должны иметь доступ к кадровым ресурсам в нужное время, способствуя развитию «человеческого капитала», который есть интеллектуальной платформой, кадровой и социальной инновацией.

2.4. Принципы работы smart-business: smart-инновации

Миссия smart-business – предоставлять высококачественные, высокопрофессиональные услуги и внедрять инновационные технологии и решения в управлении бизнесом, в результате чего компании–клиенты стремительно будут расти и успешно развивать свой бизнес. Принципом работы smart-business есть формирование долгосрочных отношений с клиентами как результат эффективного управления персоналом и формирования пакета качества услуг. Smart-инновации рожают новую парадигму smart-общества.

3. Выводы

Таким образом, формирование smart-общества свидетельствует, что мир находится в состоянии системных глобальных изменений и глобальной трансформации человечества. В результате изменений формируются новые требования, которые выдвигаются к трудовым ресурсам, востребованным является управление коллективной сетевой компетенцией. В качестве ключевых ценностей выдвигаются – сетевая логика и рациональность, интеллектуальность, умение работать в команде, выработка коллективного (общественного) интеллекта, умение работать в Интернет с использованием интеллектуально-коммуникационных технологий, креативность.

1. Национальная система образования выступает как ключевой фактор глобальной борьбы за лидерство в современном мире. Способность граждан быстро адаптироваться к изменениям окружающей среды определяется быстротой усвоения инноваций и в первую очередь уровнем овладения современными образовательными технологиями – elearning.

2. Smart-компетентность и smart-культура есть условием развития и саморазвития субъекта, его smart-образования, что включает формирование информационного мировоззрения, развитие познавательной и деятельностной активности субъекта к smart-среде.

3. Субъект smart-общества должен развиваться, адаптироваться к этой среде, вырабатывать психологическую устойчивость субъекта к влиянию негативных (энтропийных) разрушительных проявлений этой среды, уметь защитить свое внутреннее и личностное информационное поле.

4. Smart-общество как антропологическая парадигма акцентирует внимание на том, что человек есть не только экономической и политической клеточкой общества, но и социокультурным феноменом, который вбирает в себя все когнитивно-творческое, когнитивно-познавательное, рационально-ценностное.

5. Прорыв в системе ИКТ определил глубинные содержательные изменения во всех сферах человеческой жизнедеятельности, поэтому сегодня есть все основания говорить об эволюции информационного общества в smart-общество, в контексте которого человек выступает объектом и субъектом.

3.1. Рекомендации

1. Для формирования концепции smart-общества как антропологической основы европейского вектора страны, следует формировать элиту гуманитарных менеджеров, осуществления ими социальной и гуманитарной политики, формирования ключевых задач гуманитарного менеджмента: а) смысловой (семиотической); б) личностного роста и деятельностиного самоопределения (антропологический вектор); в) стратегического мышления и политического действия, то есть создание условия для становления smart-общества. 2. Содействовать развитию smart-мировоззрения менеджера-управленца, в основе которого развитие индивидуальных способностей, умение анализировать явления общественной жизни, практических умений в принятии решений. 3. Содействовать развитию smart-технологий, которые представляют собой совокупность научно обоснованных приемов и специальных техник непрямого влияния на общество благодаря управлению smart-технологиями. 4. Формирование и развитие smart-культуры, в основе которой культура взаимодействия в smart-среде, осуществление мер smart-безопасности, компьютерной и информационной этики. 5. Содействовать развитию smart-городов и smart-технологий, за которыми будущее цивилизации.

References

1. Voronkova, V. G. (2017). *The formation of the smart community as a factor of sustainable development and its influence on the formation of a new educational paradigm*. Gileâ. Kiev. Issue 117 (2). Pp. 189-193.
2. Voronkova, V. G., Romanenko, T. P., Andriukajtene, R. (2017). *Genesis from the information society to the "smart-society" in the context of the historical evolution of the modern world: theoretical-conceptual context*. Gileâ. Kiev. Issue 116 (1). Pp. 128-133.
3. Castells, M. (2000). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I-II. Oxford: Blackwell Publishers, 1996-1998. Vols.1, 2 Russian translation ed. by O. Shkaratan. Moscow: GU-VshE, 2000. 608 s.
4. Kyvliuk, O. P. (2014). *Modelling of information processes in the context of the information society*. Gileâ. 2014. Issue 80. Pp. 222-226.
5. Kyrychenko, M. O. (2017). *Informatization as a factor of optimizing the ideology of the information society and ensuring its sustainable development*. Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». Issue 1 (9). Pp.46–50
6. Maksimenûk, M. Yu., Nikitenko, V. O. (2016). *Informational and communicative society as a kind of complex social systems and interaction*. Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy. Issue 66. Pp. 266-278.

Роль соціально-економічних та гуманітарних дисциплін у професійному становленні молоді

Ліна Гайдук

Бердянський медичний коледж

вул. Італійська, 66/28

м. Бердянськ, 71112, Україна

E-mail: elenalobur@gmail.com

Abstract: *The social institution of education plays a decisive role in the formation of ideological and value orientations, where young people not only learn, acquire a profession, but also grow as individuals and citizens.*

Keywords: *humanitarian, socio-economic disciplines contribute to the professional development of an individual, and also determine the viability of this person, a young citizen who will shape and develop their own future and future of their state.*

1. Вступ

Кризові явища в державі не подолати лише соціально-економічними перетвореннями чи політичними трансформаціями. Будь-які зміни та реформи в суспільстві можуть бути успішними лише за умови стійких світоглядних і ціннісних орієнтацій більшості громадян, особливо тих, хто здобуває освіту й кому належить майбутнє.

Складна історія сучасної України. У такий час приходить усвідомлення того, що кожна людина з її особистісними якостями відіграє роль у захисті своєї Батьківщини або її знищенні, в розбудові України або її руйнуванні.

Відомо, що високого рівня професіонали можуть бути корупціонерами, злочинцями, злодіями, мародерами, агресорами, терористами: просто непорядними людьми. Вони можуть досягати успіху особистого, але власне, така аморальна діяльність є причиною суспільних проблем і криз у всіх сферах. Отже, можна констатувати, що перед Україною постають гуманітарні виклики.

Визначальну роль у формуванні світоглядних і ціннісних орієнтацій відіграє соціальний інститут освіти, де молоді люди не тільки навчаються, здобувають професію, а й формуються як особистості, громадяни.

Сьогодні у світі змагаються три моделі освіти: фахова, культурна, і особистісна. Найпоширенішою серед них є фахова. У сучасному розвиненому світі ця модель вичерпала себе і виступає гальмом у розвитку інформаційного суспільства. Тому в світовій освіті змінюються орієнтири на культурну та особистісну моделі освіти.

І це визначає одну з тенденцій у світовому освітньому просторі: істотне збільшення гуманітарної складової. Одним з головних завдань, сформульованих освітніх програмах США, Франції, Німеччини й інших цивілізованих країн, стала принципова зміна стратегій вищої школи – не вузькопрофесійна, прикладна підготовка фахова, а формування високоосвіченої та культурної людини, підготовка її до життя й праці в складному світі, що швидко змінюється.

Гуманітарна складова, наприклад, у Франції в усіх університетах становить не менше 35%, США 25-30%, в інших розвинених країнах світу – не менше. В Україні – 18%, і то разом з фізкультурою, яку в інших країнах не відносять до гуманітарних дисциплін. Якщо її відкинути і рахувати з аудиторними годинами, то отримуємо лише близько 10%, а можливо і менше.

З огляду на те, що у XXI столітті значно зростає роль людини як найважливішого фактору формування якісно нового суспільства – «інформаційного суспільства»,

«суспільство знання» – «ера висококваліфікованого фахівця» передбачає повне розкриття креативних і лідерських якостей кожної окремо взятої тої людини.

2. Основні результати дослідження

Сучасне українське суспільство вимагає не вузькоспеціалізованого спеціаліста-гвинтика, а фахівця, який вміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, гнучкого, здатного працювати більше ніж в одній професійній позиції, зберігати продуктивність, самовладання в умовах невизначеності й кризових явищ. Це має бути не просто фахівець, а творча, духовно багата, інтелігентна людина, здатна до самовдосконалення і розвитку

Більшість учених сходяться в одному: реалізація цієї мети можлива на шляхах гуманізації та гуманітаризації освіти.

Законом чітко зазначено, що навчальних процес має передбачати виховання гармонійно розвинутої людини, а завданням вишу є «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності...» й «збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства».

Визначальною є роль навчальних закладів у реалізації таких державних національних програм, як «Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 р.», «Національна стратегія розвитку освіти на 2012-2021 роки», «Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді», затверджена наказом МОН від 16.06.2015. Вони передбачають посилення ролі соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі та їх трансформації. Гуманітарні дисципліни є теоретичною базою реформи виховання, науковим забезпеченням його гуманізації.

Гуманітаризація освіти у навчальному закладі передбачає підготовку не тільки висококваліфікованого спеціаліста, а й людину, моральні принципи якої не дозволяли б їй бути поганим спеціалістом. Сучасний фахівець-медик аж ніяк не може бути лише технократом, він житиме і працюватиме не в технічному світі, серед технологічних ліній, машин, а у світі соціальному, у нескінченій мережі людських стосунків, вчинків.

До складу його професійних функцій входить управління людськими відносинами, врахування індивідуальних особливостей працівників, їх внутрішнього світу, організація комунікаційних процесів. Він тим чи іншим чином братиме участь у функціонуванні та відтворенні економічних, політичних та інших соціальних інститутів, повинен бути підготовленим до врахування й використання в майбутній професійній діяльності людського фактору.

Сприяти становленню такого професіонала – головна місія соціо-гуманітарних наук. Відповідно до цих вимог викладання соціально-гуманітарних дисциплін перестає бути спрямованим тільки на розвиток загальної культури спеціаліста, але й набуває якості важливого, необхідного компонента його суто професійної підготовки.

Закон про освіту так визначає фахову компетентність, яка має бути досягнута в результаті навчання. «Компетентність – динамічна комбінація знань, вмій і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних якостей, морально-етичних цінностей».

За стандартом освіти компетентності поділяються на предметні та загальні.

Предметні компетентності є ключовими для здобуття освіти і безпосередньо пов'язані за спеціальними знаннями.

Загальні компетентності надають додаткові (часто вирішальні) перспективи для працевлаштування (формують здатність до працевлаштування).

Фахівець будь-якого профілю повинен бути, як це не дивно звучить, до певної міри філософом, й істориком і соціологом, і культурологом. Він повинен мати підготовку з соціальної психології, управління персоналом. Він буде безпорадним у сучасному суспільстві, якщо ми не озброїмо його знаннями про соціальний всесвіт, про духовні глибини, можливості людини та її культурні надбання, при тенденції глобальних соціальних, культурних та політичних змін. Забезпечити ціннісно-світоглядну складову професійної компетентності без соціально-гуманітарних дисциплін неможливо.

Соціально-гуманітарні науки – це цілісна система знань. До головних структурних елементів гуманітарної підготовки належать: світоглядно-філософська, соціально-політична, соціологічна складові, історична, культурологічна та філологічна, етична й естетична освіта, українознавча підготовка, політекономічна та економічна правова освіта, психологічна підготовка, валеологічна.

Завдання, які ми виконуємо при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін, сприяють професійному становленню студентів. Наведемо головні з них:

- визначення соціальної цінності обраної професії її місця в економічному, культурному, політичному просторі. Сприяння професійній соціалізації, професійній культурі;

- сприяння самоідентифікації особистості, без якої неможливо досягнути успіхів в обраній професії і в житті, з'ясування власної поведінки та поведінки оточуючих, зокрема в трудових процесах (психологія, соціологія);

- озброєння вміннями визначати сутнісні характеристики суспільства, основні його елементи, місце і роль людини в суспільстві, норми соціальної взаємодії, закони та категорії конфліктології й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності (соціологія, соціальна філософія, етика, право);

- сприяння формуванню особистості громадянської позиції, розуміння місця й ролі громадянського суспільства, його взаємодії з державою як соціальним інститутом (соціологія, право, політологія).

Виховання патріотизму, гідності, відповідальності за долю держави, суспільства й людства (усі дисципліни);

- активізація процесів залучення молоді до політичного, економічного, соціального, культурного життя країни (політологія, економічні дисципліни, соціологія, культурологія, історія, естетика);

Формування морально стабільного та відповідального за свої вчинки громадянина (етика, право);

- розвиток навичок професійного спілкування, уміння вести дискусію, керувати командою, володіти способами комунікації, оформлювати документи, вести наради, брати участь у процесі спілкування в різних життєвих ситуаціях, в тому числі з іноземними партнерами (професійний етикет, діловодство, українська та іноземні мови за проф. спрямуванням, етика);

- розвиток здатності до письмової й усної комунікації рідною та іноземними мовами в професійній діяльності (українська та іноземні мови, діловодство);

- сприяння збагаченню світовим та вітчизняним соціальним досвідом, закономірностями історичного розвитку світового співтовариства і своєї батьківщини (всесвітня історія, історія України);

- навчання цивілізовано взаємодіяти з навколишнім середовищем, з природою, зокрема в професійній діяльності (соціальна екологія, соціологія, право);

- розвиток філософського мислення, розуміння цілісності й багатомірності світу, сенсу людського буття (філософія);

- підготовка спеціаліста, здатного до самостійної і творчої діяльності в сучасному економічно-правовому та соціокультурному середовищі (соціологія, економічні, правові дисципліни, культурологія);

- виховання толерантності, вміння пристосовуватися й ефективно діяти в професійній діяльності, соціальних умовах, що постійно змінюються (психологія, соціологія, соціальна філософія, культурологія);

- формування здатності до співпраці, зокрема професійної, у межах відкритого полікультурного простору (людина і світ, соціологія, культурологія, професійний етикет);

- підготовка висококваліфікованого спеціаліста, компетентність якого буде сприяти процесам євроінтеграції України (усі дисципліни).

Викладачі циклової комісії загальноосвітніх і гуманітарних дисциплін нашого коледжу використовують усі можливості для реалізації цих завдань, про що неодноразово доповідали на педрадах, методичних об'єднаннях, методичних радах. Ефективними є міждисциплінарні зв'язки пов'язування матеріалу кожної теми із спеціальностями, професією; застосування технічних, педагогічних інноваційних технологій, бінарні заняття, виховні заходи тощо. А головне, щоденна наполеглива творча праця викладача й студента навіть за найважчих умов і найскладніших проблем.

Соціально-гуманітарні дисципліни сприяють розгортанню життєвого потенціалу молодої людини, допомагають їй у професійній соціалізації. Чи усвідомлюють це студенти нашого коледжу? Як ставляться вони до соціально-гуманітарних дисциплін у навчальному процесі? Щоб дослідити цю проблему було опитано через анонімне анкетування 100 студентів 2, 3, 4 курсів різних відділень.

Результати соціологічного дослідження такі:

1) На запитання "яку роль відіграють соціально-гуманітарні дисципліни в навчальному процесі?" отримали наступні результати:

1. Сприяють розвитку, становленню й вдосконаленню особистості – 40%
2. Формують світогляд, життєву позицію – 26%
3. Дають знання про людину і суспільство в якому вона живе – 18%
4. Виховну – 9%
5. Ніякої – 7%

2) Чи впливають знання з соціально-гуманітарних дисциплін на ділові якості й професійних розвиток майбутніх медиків?

1. Так – 78%
2. Ні – 11%
3. Не знаю – 11%

3) Чи впливають на професійну кар'єру соціально-психологічні характеристики особистості (спрямованість, життєва позиція, інтереси, мотиви до діяльності, вміння спілкуватися, інтелектуальний і культурний рівень та інше)?

1. Так, тому що – 80,2%
2. Ніколи над цим не замислювався – 16,5%
3. Ні, тому що – 3,3%
4. Не знаю –

Отже, за результатами дослідження, можна говорити про усвідомлення студентами важливої ролі соціо-гуманітарних дисциплін в розвитку особистості, але відповідаючи на питання що ж заважає їм при засвоєнні та вивченні гуманітарних дисциплін 28%

зазначили не розуміють необхідності вивчення цих дисциплін для майбутньої професії фельдшера чи медсестри.

3. Висновки

Дисципліни соціально-гуманітарного спрямування сприяють професійному становленню особистості, а також визначають життєздатність людини, молодого громадянина, який буде формувати та розвивати своє майбутнє та майбутнє своєї держави.

“Викладати не можна ліквідувати”. Дискусії щодо значення соціально-гуманітарних дисциплін відбуваються від найнижчої ланки до міністерства освіти. Але більшість вчених, практикантів, а також соціально-особистісної компетенції фахівців, підготовка вузькопрофільних виконавців, нездатних оцінювати тенденції суспільного розвитку, соціальне значення своєї професії, негативно позначається на всьому, навіть на безпеці нашої держави.

Якщо дисципліни соціально-гуманітарного спрямування та й, в цілому, фінансування освіти скорочуються через брак коштів у державі, то чи не заплатить за це держава набагато дорожче – незалежністю. Ми пам’ятаємо, що в перших, так званих, “гуманітарних конвоях” з країни агресора на окуповані території везли підручники, зокрема з історії як гуманітарну зброю. Без соціально-гуманітарних дисциплін Україна не виграє війну за свідомість, розум українця, не виграє інформаційну війну. І в цій боротьбі головною є постать педагога.

“Учитель нічого не виробляє, крім майбутнього”. Шлях до успішного майбутнього України окреслений вченими, викладачами, діячами освіти, науки та культури.

В улагодженні, порядності, гідності вбачали цей шлях з часів Просвітництва. Він визначений так: якщо ми будемо спільними зусиллями творити Професіоналів та Порядних людей, на Україну чекає благополуччя й розквіт.

Література

Шутак Л. Б., Навчук Г. В. Роль і місце гуманітарних дисциплін у процесі підготовки майбутніх медиків (2016). *Лінгвістика. Лінгвокультурологія*. Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, Україна, ст. 89-103. ISSN 2409 3238.

Л. В. Максимчук. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України* 2013. Вип. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrps_2013_3_17>. [відкрито 02.09.2017].

Стояцька, Г. М. Гуманітарна складова вищої освіти у стратегії євроінтеграції. *Грані. Вип. № 7 (123) липень 2015*, ст. 118-123. ISSN 2077-1800

Дубасенюк О.А., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. *Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: Монографія*. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. ISBN 978-966-485-149-4

Статті з питань освіти. Освітній портал. – *Особливості гуманітарної підготовки і професійної кваліфікації студентів в технічному університеті*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.osvita.org.ua/articles/136.html>>. [відкрито 03.09.2017].

Виртуально-сетевая культура личности как сложная диссипативная система дискурсивного пространства виртуальной реальности

Николай Кириченко

ГВУЗ «Университет менеджмента образования» НАПН Украины

Сечевых Стрельцов, 52-А

г. Киев, 04053, Украина

ORCID 0000-0003-1756-9140

E-mail: kmumo@i.ua

***Abstract.** This article deals with the virtual and network personality culture as a complex dissipative system of the information society discursive space. The importance is acquire because of the modern personality formation in the artificially created virtual world that forming the non-holistic and disintegrate the form of the personality. Therein lies the problem of devaluation of the information culture humanistic potential. Research objectives: conceptualization of the virtual and network personality culture as a complex dissipative system of the information society discursive space and the identification of spirituality key determinants, which forms the adaptive abilities to the information society. Aims. Reveal the formation and development of virtual and network personality culture as a complex dissipative system with the specific concreteness in inter-dynamic and inter-evolution of the rapidly changing world that humans are adapt. Research methodology: The axiological approach, which is based on the formation of online and network culture value orientations, in the context when person could be as the recipient, as the reader, as the onlooker and as the socratator by means of the discourse comprehending relations of network society, and constitutes the self-image within conscious and subconscious, culture and subculture. Results: In the context of virtual space, the personality should selective attention to the information and form value and semantic ideals that will be contribute to the integrity of the individual, rather than its disintegration. In general, culture is as an ontological, metaphysical, philosophical and scientific value paradigm, contributing to the formation of immanent personal qualities filled with value and real connections and relationships that cultivate the cultural space and contribute to the development of the personality. Conclusion: the virtual and network personality culture as a complex dissipative system of the information society contributes to the virtual personality formation as a complex dissipative system that fills in the vertical space of consciousness at the three levels: 1) nuclear; 2) substantive; 3) intellectual. All the processes that take place in the modern information space are necessary to study for penetrate the virtual sphere; to contribute to the development of a methodological tool for the study of a virtual personality, its consciousness unfolding problems, spiritual integrity, mutations in the structure of the individual consciousness and deviations from the sustainable development of psyche and consciousness.*

Keywords: virtual and network culture, simulacres, socio-cultural entropy, gaming activities, information society.

1. Введение

Актуальность исследования. Человек, который теряет человечность и гуманизм, теряет природу, социум, а сам перемещается в другой – виртуальный мир. Этому способствует антропологический кризис, потеря доверия к будущему, правовому государству, победа «одномерного человека», культивируемого массовым обществом, который порождает возможность управления сознанием молодежи в результате информационного и технологического управления. Важной чертой виртуальной культуры является ее мозаичность, связанная с особенностями процесса познания, соединяющая в себе элементы культур разных эпох и народов, которая выступает как ценностно-отобранный и символично-семиотический опыт многих людей, в результате чего не происходит

ценностного отбора и социального опыта как в случае целенаправленного процесса познания.

1.1. Методы и методология исследования

Аксиологический подход, в основе которого формирование ценностных ориентаций онлайн-сетевой культуры, в контексте которой человек может быть и реципиентом, и читателем, и созерцателем, и сокреатором, дискурсомысливая отношения сетевого общества и конституируя свой образ-«Я» на уровне сознания и подсознания, культуры и антикультуры (субкультуры). При исследовании виртуальной культуры был использован социокультурный подход, который регистрирует культуру как широкоэкстраполяционный комплекс социофеноменов и социофакторов, которые репрезентируют собой модусы функционирования виртуальной культуры, а также места и роли личности в этом виртуальном мире; а также аксиологический подход, в основе которого формирование ценностных ориентаций онлайн-сетевой культуры, в контексте которой человек может быть и реципиентом, и читателем, и созерцателем, и сокреатором, дискурсомысливая отношения сетевого общества и конституируя свой образ – «Я» на уровне сознания и подсознания, культуры и антикультуры (субкультуры)

Проблемная ситуация: исследование проблемных (болевых) точек виртуально-сетевой культуры в дискурсивном пространстве виртуальной реальности, в основе которых ценности виртуального мира, в который погружен человек, который пытается представить ее как достоверность, искусственно продуцируемую через сетевое общество, которое перцептирует общение в сети как игровое взаимодействие. В основе исследования дискурсомысливание сложных проблем виртуально-сетевой культуры, которая формирует не-целостного человека, который всего лишь однобоко реализует себя в какой-то одной сфере деятельности согласно игровой репрезентации себя как объекта сетевой онлайн-культуры, которая всецело погружает человека в мир своего бытия.

Задачи исследования: концептуализация виртуально-сетевой культуры личности в дискурсивном пространстве виртуальной реальности и выявление ключевых детерминантов духовности, которые формируют адаптивные способности человека к информационному обществу. *Цели исследования* – раскрыть становление и развитие виртуально-сетевой культуры личности в дискурсивном пространстве виртуальной реальности, специфическая конкретность которой состоит в интердинамичности и интерэволюционности быстро меняющегося мира, к которому адаптируется человек.

1.2. Понятийно-категориальный аппарат исследования виртуально-сетевой культуры личности

Онлайн-сетевое общество сделало ставку на омассовленного человека, «человека толпы», который разрушает привычную систему ценностей и делает ставку на игровую модель самореализации, потребительство и отсутствие креативности в мире онлайн-культуры. Игровая компонента становится составляющей доминантой современного виртуального мира, а сама игра маркером постмодернистского общества, в центре которого перформативное, игровое «Я», человека. Сегодня роль игры есть фактором самоидентификации личности, развития социальных коммуникаций, трансформации виртуальной реальности, утверждения полионтичности мира. В карнавальном способе бытия виртуализации прошлые табу традиционного общества отброшены, что и обусловлено появлением пространства игровой деятельности, в контексте которой формируется «автономный симулякр», чья достоверность воспроизводит дискурсреальность, в которой человек имеет дело не с вещами, а с симулякрами, масками, копиями, «копиями копий» [Voropkova, 2016]. Под влиянием игры виртуальной стихии интеграция экзистенциального и информационного полей трансформируется, человек теряет пути для поиска своих имманентных сил, самоидентификация теряется как процесс сущностных сил человека и превращается в игру, которая имеет некоторый элемент креативности.

1.2.1. Симулякры как выражение виртуально-сетевой культуры личности

В условиях формирования виртуально-сетевой культуры личности в дискурсивном пространстве виртуальной реальности человек формируется симулякрами, которые представляют собой заменители, стереотипы, стереопарадигмы, примитивные матрицы сознания. Симулякры есть одно из основных понятий постмодерна, репрезентируя собой образы виртуально-иррациональной реальности (все же реальности), которая лишь отражает некоторое правдоподобие оригинала, но не является подлинником. Симулякры – это трансцендентные, иррационалистические объекты-модели, за которыми как бы находится реальность-достоверность. Многие ученые постмодерна отмечают, что симулякры – это нулевая матрица, квази-вещь, квази-предмет, который имитирует-замещает деструктивную реальность посредством феноменов симуляции. Симулякры имитируют отсутствие данности и стирают дифференциальную разницу между достоверным и недостоверным знанием, то есть репродуцируют суррогатную, вторичную сущность со своими кодами, знаками, референциями, мультиголограммами. Симулякры отражают объекты – предметы – феномены – явления как иносказательно-мифологические новинки-раритеты. На первом плане виртуально-суррогатных процессов отражаются суррогатно-культурные, суррогатно-онтологические парадигмы, кичи, в основе которых приоритет примитивизма как носитель культурной деградации личности [Castells, 2000].

2. Концептуализация виртуально-сетевой культуры личности

Концептуализация виртуально-сетевой культуры личности в дискурсивном пространстве виртуальной реальности сводится к тому, чтобы: 1) защитить конвергенцию различного рода дифференциальных идей и художественно-эстетических течений и движений; 2) выявить диспозиции-ориентиры культуры на толпу-массу, а также на элитные боннды, кланы общества; 3) воздействовать средствами онлайн-культуры на политические, экономические, культурные процессы в обществе, а также на религию, информатику, дифференциальные науки-теории; 4) частично элиминировать шедевры классической культуры, художественных, эстетических приемов, апробировать феномены игры; 5) пропагандировать нападки на модернизм как теорию, которая якобы неглубоко и консервативно отражает и интерпретирует символику постиндустриального мира и поэтому нуждается в реформации; 6) пропагандировать нападки на парадигмы ортодоксально-классической эстетики, универсальных классических художественно-эстетических матриц; 7) способствовать отрицанию самобытности творчества, пересмотра классического художественного творчества, взамен этому они предлагают конструкты артефактов, которые были репродуцированы при помощи коллажа, аппликации, конвергенции стилей [Starzhinsky, 2016]. Концептуализация виртуально-сетевой культуры личности в дискурсивном пространстве виртуальной реальности представляет антиномичный характер, который репрезентирует плюральные процессы развития. В эволюционно-динамических процессах виртуального мира культура ориентируется на заданный эталон-парадигму развития личности. Виртуально-сетевая культура формирует механизм макромоделей виртуального социума и образ виртуального человека. Виртуально-сетевая культура эталонизирует индивидов, делает их похожими друг на друга, культивирует те феномены, которые приводят к деградации общественных нравов, ориентируется на традиции виртуального мира, мышления, сознания [Maksimenûk, 2016].

2.1. Постструктуралистская парадигма виртуально-сетевой культуры личности

Концептуализация сетевой онлайн-культуры личности в дискурсивном пространстве виртуальной реальности ведет к формированию культурных паттернов, которые проявляются в виртуальной среде. Культурные паттерны – это модели, образцы

или стереотипы поведения-ментальности, проявляющиеся в виртуальном социуме, которые дифференцируют социально-исторические и эволюционно-онтологические феномены, формируя макромоделю поведения субъектов. Поэтому та или иная модель виртуального социума формирует образ экзистенции, проявляющийся в духовно-интеллектуальном виртуальном пространстве, формируя его в определенных матрицах, эталонах культуры. Образ личности виртуального пространства – это матрица отражения определенной психики индивида, которая на уровне своей перцепции, памяти, воображаемых менталактов и рефлексиемоделей формирует образ своего «Я». Образы личности – это архетипы коллективного бессознательного, в которых выражена нацеленность на «готовый продукт» преобразования действительности [Кугученко, 2017]. Виртуально-онлайн культура существует вне официальных институций, но при развитии этого явления формируются субституции (субкультурный тип существования виртуальной культуры). Ключевой ценностью и смыслообразующим основанием виртуально-онлайн культуры выступает компенсаторный тип существования – своеобразная философия ценностного восполнения недостающего в объективной действительности.

2.2. Виртуально-сетевая культура личности как выражение эклектики

В основе виртуально-сетевой культуры личности в дискурсивном пространстве виртуальной реальности проявляется социально-культурная энтропия, которая отражает процессы снижения уровня модельно-сукцессивной сложности и несет с собой снижение систем-субмоделей этого культурного макрокомплекса виртуальной реальности. Социально-культурная энтропия, которая характеризует виртуальную реальность, представляет тотальную деградацию культуры как макросистемы-макромоделей виртуального мира, связанного с социокультурными нормами регуляции социовзаимоотношений. Энтропия социокультурная напрямую зависит от мультипроцессов механической инкультурации, ресоциализации личности в открытом виртуальном пространстве. Энтропия социокультурная репрезентирует собой деструкцию мультифункциональной целостности личности, что приводит к снижению эффективно-рациональной регуляции социовзаимоотношений, воспроизводит порождение различных моделей виртуально-онлайн культуры и ее ценностных ориентиров, приоритетов легитимных матриц, связанных с социостатусом личности. В основе постструктурализма – постижение текстов, языков, лингвомоделей, лингвоструктур, знаковосемiotической деятельности субъектов в виртуальном пространстве, которые несут с собой свою модель культуры (субкультуры) [Воронкова, 2016]. Культура начинает все больше утрачивать черты линейности и предсказуемости развития, становится, по определению постмодернистов, – ризомной, мозаичной, «блип-культурой». Размывая некогда строго заданные границы классического определения культурной реальности (закономерно развивающейся, структурированной, системно-функциональной), современная социокультурная реальность все больше отождествляется с виртуальностью [Кувлюк, 2014].

3. Выводы

1. Культура – это объекты, предметы, модели, абрисы, парадигмы, эталоны, которые репродуцированы человечеством на протяжении многих веков и тысячелетий в констелляции с феноменами социума, экзистенции, политики, экономики, индивидуальности. Культура включает совокупность исходных положений теоретического и практического характера, совокупность правил, норм, процессов, которые указывают на ценностно-смысловые и нормативно-регулятивные построения. Культура генерирует соционституты, социоучреждения, идеологии, смыслы, идеи, ориентиры социума и личности, устанавливает релевантные связи и отношения между людьми, определяет имидж экзистенции.

2. Термин «виртуальная реальность» вошёл в научный, масс-медийный и коммерческий обиход, используя для описания и исследования целый ряд явлений – экономических, политических, культурологических, психологических, эзотерических, эстетических. В виртуальной интерпретации постигается мир, социум, метаболические процессы, связь с природой, социумом, Вселенной, а также в связи с этим формируются ценности, идеалы, нормативы, ориентиры, смыслы, которые регулируют поведение индивида, его менталитет, мультифункционации.

3. Виртуальную культуру следует понимать в следующих ее характеристиках: 1) виртуальность как инобытие, несуществующая реальность: идея потенциально возможного бытия в форме онтологической оппозиции бытийного и инобытийного образований; 2) виртуальность как непознанная реальность: идея гносеологического разделения на познанную реальность и идеалистическая реальность: аксиологический конфликт должного и наличествующего социального устройства; 4) виртуальность как внутренний мир, субъективно-переживаемая индивидом реальность; 5) виртуальность как мнимая, имитационная реальность («псевдореальность»): симуляция или производство реальности, имиджевое конструирование действительности; 6) виртуальность как информационно-техническое пространство – киберпространство: технически-опосредованная среда, информационный ресурс современного общества, медийная среда культуры.

4. Виртуальная культура воздействует на все матрицы интеллектуального развития человечества, морально-этические и эстетические диспозиции и научно-концептуальное мировоззрение личности, формируя образ виртуальной культуры и виртуального человека в констелляции Эго-проекций и Эго-диспозиций. Индивид может не всегда эффективно результировать рационально свое Эго, опирается поэтому на виртуальные предписания и каноны виртуального мира.

3.1. Рекомендации

Теоретическое значение полученных результатов исследования состоит в научном осмыслении сущности и содержания виртуальной культуры, которая способствует формированию виртуальной личности как сложной диссипативной системы, которая заполняет вертикаль пространства сознания на трех уровнях: 1) ядерном; 2) смысловом; 3) интеллектуальном. Такая виртуальная культура имеет три вида механизмов: 1) ядерные – биологического происхождения; 2) смысловые, которые состоят из смысловых характеристик; 3) интеллектуального уровня, которые формируют свое мировосприятие, мироощущение, миропредставление. Интегральным продуктом такого взаимодействия выступает виртуальная культура, которая пронизывает интеллектуальный горизонт личности и рождает собственное мироощущение, на основе которого формируется морфогенезис личности и личность получает вектор своего развития.

Практическое значение исследования проблемы онлайн-виртуальной культуры в том, что сегодня необходимо изучать все процессы, которые происходят в современном информационном пространстве, чтобы проникнуть в сферу виртуальности; способствовать выработке методологического инструментария для исследования виртуальной личности, проблем разворачивания ее сознания, духовной целостности, мутаций в структуре сознания личности, отклонений от устойчивого развития психики и сознания. Феномены виртуальной культуры разнообразны и константно связаны с реализацией потребностей человека, с человеческой экзистенцией, специализацией культуры как процесса, расширением функций культуры в условиях информационного общества. В контексте виртуального пространства личность должна избирательно относиться к информации, ранжировать ее, не поддаваться на веру, формировать ценностно-смысловые идеалы, которые будут способствовать целостности личности, а

не ее разорванности. Культура в целом существует как онтологическая, метафизическая, философско-научная ценностная парадигма, которая способствует формированию имманентных качеств личности, заполненных ценностно-реальными связями и отношениями, которые культивируют культурное пространство и способствуют развитию личности. Таким образом, исследование онлайн-виртуальной культуры способствует углублению данного феномена, поиску путей социализации человека в сложных переплетениях информационно-виртуального бытия, которое воедино связывает мир и усложняет поиски человеком своего места в этом мире.

References

1. Voronkova, V. G. Sosnin, O.V. Nikitenko, V.O. Maksymenyuk, M.Y. (2016). *Philosophy Oof information and communication society: theoretical and methodological context* [Monograph] / ed by Dr.of Philos. Science, Prof. Voroncova V. G. – Zap.Stat. Engin. Acad. Zaporizhzhya ZSEA Publishing. 276 s. ISBN 978-617-685-025-0
2. Kyvliuk, O. P. (2014). *Modelling of information processes in the context of the information society*. Gileã. 2014. Issue 80. Pp. 222-226.
3. Kyrychenko, M. O. (2017). *Informatization as a factor of optimizing the ideology of the information society and ensuring its sustainable development*. Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». Issue 1 (9). Pp.46–50
4. Castells, M. (2000). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I-II. Oxford: Blackwell Publishers, 1996-1998. Vols.1, 2 Russian translation ed. by O. Shkaratan. Moscow: GU-VshE, 2000. 608 s.
5. Maksimenûk, M. Yu., Nikitenko, V. O. (2016). *Informational and communicative society as a kind of complex social systems and interaction*. Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy. Issue 66. Pp. 266-278.
6. Starzhinsky, V. P. Tsepalko V. V. (2016). *Towards society innovate: monograph*. Minsk: RÌVŠ. 446 s. ISBN 978-985-500-931-4

Попередження підліткових девіацій засобами мистецтва в умовах реабілітаційного центру

Наталія Коношенко

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Г. Батюка, 19

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: konoshenko.natalia77@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to highlighting the specifics of the use of fine arts as a means of preventing negative manifestations in the behavior of deviant schoolchildren. Fine art is substantiated as a natural factor in the socialization of a minor, which harmonizes the world and the activities of the child, influences the development of her spiritual, psychic, physical, laying the foundations of self-development and professional self-determination. It was found out that during the organization of socio-pedagogical work with deviant schoolchildren in the conditions of the rehabilitation center the mission of preventive pedagogy has the opportunity to be realized through the imaginative potential of the deviant student. Acquiring social competence through the visual arts provides the child with a unique experience of self-knowledge, receiving and orienting on psychological, spiritual, physical and social growth. It includes not only a certain system of knowledge about the technological aspects of visual activity, but also demonstrates to the very child his ability to become part of the positive*

spheres of social life due to his ability to creative. It is substantiated that in work with deviant pupils it is advisable to adhere to the rehabilitation and pedagogical principles (the principle of tolerant acceptance of the student as it is, the principle of reliance on the positive, the principle of relying on uniqueness, the principle of safe creativity, the principle of openness of creativity, the principle of improvisation), which promote person-oriented interaction of the participants of the visual activity. The article shows that fine arts contributes to the creation of conditions for the prevention and correction of deviations of schoolchildren through the removal of anxiety, the accumulation of socially significant acts: encouragement, finding compromises, mutual understanding, mutual assistance, etc. It is determined that in the process of individual and group rehabilitation work with the use of fine art, released associations help to eliminate stress for adolescents, expand imagination by experimenting with various materials, paints and techniques, and promote intellectual concentration and coordination of movements. Individual or group reproduction of the composition contributes to the dynamic shift in the psyche of a deviant personality, namely: the consolidation of the positive, the establishment of interpersonal contacts, the unification of the group, the increase sociometric status, identifies the need to enter the world of creative activity. In order to achieve sustainable results, it is necessary to include classes in fine arts in the system of education and rehabilitation as a complex of socio-psychological and pedagogical measures aimed at the development of adaptive resources of a deviant personality.

Keywords: *deviant behavior, teenager, prevention, visual arts, rehabilitation center*

1. Вступ

Сучасний період розвитку української держави характеризується змінами в усіх сферах людської діяльності. У цій ситуації діти перебувають у найтяжчому становищі внаслідок несформованості власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликає в них неадекватну реакцію на події навколишнього життя. Внаслідок дії несприятливих соціальних, психологічних, біологічних факторів збільшується кількість різних відхилень в особистісному розвитку й поведінці саме цієї категорії людей. Серед цих відхилень особливу тривогу викликають не тільки прогресуюча відчуженість, підвищена тривожність, духовна спустошеність дітей, але й їхній цинізм, жорстокість, агресивність. Найбільш гостро зазначені явища проявляються на рубежі переходу дитини з дитинства в підлітковий вік.

Недоліки шкільного навчання і виховання, недосконалість наступної реабілітаційної роботи призводять до збільшення кількості дітей, чия поведінка виходить за межі моральних і правових норм. Кількість правопорушень, здійснених дітьми, є закономірним наслідком процесу соціальної деградації особистості. Саме тому проблеми, пов'язані з профілактикою, реабілітацією девіантних школярів у різних закладах освіти, різними засобами постійно перебувають у центрі психолого-педагогічних досліджень.

1.1. Методологія

Використання образотворчого мистецтва в профілактичній та реабілітаційній діяльності набуло достатнього поширення. Серед практичних напрацювань у роботі з неповнолітніми такої діяльності присвячені праці О. Захарова, Е. Мاستюкової, Г. Грибанової, А. Московкіної, О. Яценко. Так, О. Захаров пропонує використовувати малювання та конструювання з метою корекції невротичних відхилень (Захаров, 2015). Високий ефект малювання та ліплення в роботі з дітьми із сімей хворих на алкоголізм підкреслюють Е. Мастюкова, Г. Грибанова, А. Московкіна. В. Роменець підкреслює, що «графічне відреагування особливо важливе для дітей, які не можуть виразити свої конфлікти й усвідомити їх, внаслідок бідності свого афективного словника» (Роменець, 2011). Образотворчу діяльність зайнятості, відволікання, накопичення позитивного досвіду розглядає М. Бурно. У галузі арт-терапевтичного підходу значними є методичні надбання

М. Буянова (Буянов, 2007). Утім, у працях авторів підхід превентивної функції образотворчого мистецтва розроблено недостатньо.

2. Результати дослідження

Мета статті полягає у висвітленні специфіки попередження підліткових девіацій засобами образотворчого мистецтва в умовах реабілітаційного центру. При організації соціально-педагогічної роботи з девіантними школярами ми виходимо з того, що місія превентивної педагогіки має можливість реалізуватись через образотворчий потенціал самого девіантного учня. Набуття соціальної компетенції через образотворче мистецтво забезпечує дитину унікальним досвідом самопізнання, отримання та орієнтування на психологічне, духовне, фізичне, соціальне зростання. Воно включає не тільки певну систему знань про технологічні аспекти образотворчої діяльності, але й демонструє самій дитині її здатність включитись у позитивні сфери соціального життя завдяки своїм здібностям до творчого. Не буде перебільшенням стверджувати, що умови для зайняття творчістю мають бути представлені як предмет обов'язкового компоненту в реабілітаційному закладі. Система розвитку творчої культури в реабілітаційному центрі представлена розмаїттям видів залучення в образотворче мистецтво через численні конкурси, олімпіади. Соціально-виховуюча інфраструктура насичена численними виставками, експозиціями, книжковими ілюстраціями, телевізійними програмами, соціальною рекламою. Проблема полягає у здатності образотворчого мистецтва бути значимим елементом соціального життя дитини та впливати на поведінку з превентивною щодо негативних явищ метою. На відміну від інших соціальних практик, мистецтво не має встановлених естетичних норм та чітких традицій. Воно унікальне неповторністю виявлення граней світу, в якому живе людство (Лебедева, 2003).

Образотворче мистецтво є унікальним здобутком цивілізації зі своєю історією, неосяжним розмаїттям творів. Наукові напрацювання теорії, методології, різноманітного інструментарію творчого є фантастичними ресурсами до розвитку дитини. Згідно з теоретичними поглядами різних наукових шкіл, унікальність образотворчого мистецтва полягає у здатності впливати на психічне, фізичне, соціальне. І хоча з цього приводу не існує єдиної думки спеціалістів різних наукових шкіл, методичні напрацювання в галузі творчості довели свою безперечну цінність. Усі вони базуються на вірі, що мистецтво розкриває внутрішній світ, виявлення якого стає рушійним чинником до нових мотивацій і сенсів життя. Один з найвідоміших українських психологів В. Роменець зазначав те, що творчість є генетично успадкованою здатністю людини до адаптації в просторі життєдіяльності. Науковець уважав, що місія мистецтва «подолання самотності і відчуженості, досягнення людської солідарності, якісний стрибок у процесі соціалізації, формування гуманістичного світосприймання, залучення до високих духовних цінностей людства» (Роменець, 2011).

Із точки зору превентивної педагогіки в ході роботи з девіантними учнями доцільно дотримуватись реабілітаційно-педагогічних принципів, які сприяють особистісно-зорієнтованій взаємодії учасників образотворчої діяльності:

1. Принцип толерантного прийняття учня таким, який він є – одна з умов налагодження взаємодії з різними групами превентивного впливу. Такі правила накладають заборону на порівняльні оцінки та характеристики учасників. Доцільно лише обговорення динаміки позитивних змін (наприклад, творче «Я» сьогодні – краще в порівнянні з «Я» – колишнім).

2. Принцип опори на позитивне зазначає, що у сприйнятті дитини оцінками є її позитивні сторони; існує мудрий вислів: якщо ми говоримо людині, якою вона є насправді, вона стає гіршою, але якщо ми кажемо про неї краще, вона змінюється на краще. Принцип опори на позитивне закладає умови виявлення творчого.

3. Принцип опори на унікальність зорієнтовує розглядати дитину як неповторну особистість. Визнання унікальності в особистості вводить так званого «важкого» учня в статус «автономності».

4. Принцип безпечної творчості. У розвитку дитини важливо, що вона почувалась у безпеці. За А. Маслоу, ця потреба є основою для здійснення подальшого розвитку. Створення безпечного простору – інтегральна характеристика місця, стилі взаємодії, самопочуття у творчості.

5. Принцип відкритості творчості сприяє переживання стану творця. Бути вільним у виборі стилів, жанрів, матеріалів, експериментувати, дає можливість не тільки пізнавати світ творчості, але й пізнавати себе в процесі діяльності. Слід виходити з того, що будь-яка художня творчість є вільною, у тому числі й технологія «графіті», на яку дорікають.

6. Принцип імпровізації націлює педагога-реабілітолога бути розкутим, шукати власну методику в роботі з девіантними учнями. Одночасно він примушує їх ретельно готуватись, продумувати етапи, їх зміст, бути майстром, отримувати задоволення від самого процесу (Пилипенко, 2014).

Опора на визначені педагогічні принципи мистецтвом реалізуються через заняття образотворчим мистецтвом.

В умовах реабілітаційного центру заняття образотворчим мистецтвом можуть бути неструктурованими і структурованими. Для неструктурованого заняття характерний високий ступінь волі вибору учасниками не тільки матеріалів, образотворчих засобів, інструментів, але також і самої теми творчої роботи. Структуровані заняття пріоритетні для тематично-орієнтованої арт-терапії. Вони, відрізняються заданістю теми чи рекомендацією використання образотворчих матеріалів.

Використовуються різноманітні механізми невербального самовираження та візуальної комунікації. Невербальне самовираження і комунікація носять менш спонтанний характер, оскільки базуються на природно виявлених потребах поглядом, жестами тощо. Вербальна – більш структурована; припускає обговорення, інтерпретацію, створення асоціацій.

Структура заняття з превентивною метою націлена на процеси, які зорієнтовані на динамічні перетворення в поглядах, цінностях, розвивають навички взаємодопомоги та самоконтролю.

В загальних рисах такий процес повинен мати такі етапи:

- 1 етап. Вхідження в процес – настрої та творчість, осмислення та прийняття завдань.
2. Творчий процес – участь у різних формах та техніках творчості;
3. Заключний етап – представлення та обговорення творчих робіт, рефлексія (Буянов, 2007).

Темп роботи має відносне значення, оскільки пов'язаний з поняттям індивідуалізації творчості; інша справа, що при виконанні групових завдань повинна бути синхронізація темпу. Вона визначається через узгодження індивідуальних темпів з процесом спільного творення.

У реабілітаційному процесі часто застосовується творчий метод, який дає змогу перервати канали деструктивності, насичувати позитивну творчу енергію саморегулюючими механізмами. Неконструктивні механізми психологічного захисту реконструюються в конструктивні, допоміжні, компетентні. І тоді емоції мають виняткове значення, бо допомагають позбавити ситуацію, що призвела до існування в підсвідомості деструктивних станів, актуальності. Це робить девіантну дитину відкритою для позитивних впливів і водночас – закритою для негативних.

Далі реабілітологом закріплюється набутий позитивний стан. Доцільне експериментування з формами та фарбами відбувається в різноманітних техніках: крапельній, пальцевої, тампонній, щіткової, лекальної. Терапевтичні композиції можуть створюватися за

допомогою розбризкування, видування, відбитків, розливання, вимальовування.

На першому етапі спрямованість робіт спрямовано на вивільнення тривожних асоціацій деструктивного ряду. Досягається це за рахунок свідомих чи спонтанних дій у заповненні площини паперу чи форматворчому ліпленні з послідовними за цими вправами «висміюваннями» чи «знищенні» композицій за рахунок соціальної дії, яку девіантний учень вибирає сам.

На другому етапі творчі композиції сприяють формуванню позитивних асоціацій. Емоційність підтримується за рахунок як індивідуальних, так групових вправ. Пропонується обговорення отриманих творчих продуктів через обговорювання робіт, спілкування, демонстрації на тимчасових чи постійно діючих виставках.

3. Висновки

Отже, творчість сприяє становленню процесу розвитку усвідомлення значимості превентивного підходу через розвиток потреб. Заняття пов'язані зі спільною діяльністю в осмисленні соціальних проблем. Образотворче мистецтво сприяє створенню умов для попередження і корекції девіацій школярів через зняття тривоги, накопиченню соціально значимих вчинків: підбадьорювання, знаходження компромісів, порозуміння, взаємодопомога тощо. Визначено, що в процесі індивідуальної та групової роботи на 1 етапі, вивільнені асоціації допомагають зняти напруження, розширити фантазування за рахунок експериментування з різноманітними матеріалами, фарбами й техніками, сприяють інтелектуальній зосередженості та координованості рухів. Індивідуальне чи групове відтворення композицій на 2 етапі сприяє динамічним зрушенням у психіці девіантної особистості, а саме: закріпленню позитивного, налагодженню міжособистісних контактів, єднанню групи, підвищенню соціометричних статусів, виявляє потреби до входження у світ творчої діяльності. Для одержання стійких результатів необхідно включити заняття образотворчим мистецтвом в систему освіти як комплекс соціально-психолого-педагогічних заходів, спрямованих на розвиток адаптивних ресурсів девіантної особистості.

Література

1. Арт-терапия в эпоху постмодерна / Под ред А.И. Копытина. – СПб.: Изд-во «Речь» – «Семантика-С», 2012. – 224 с.
2. Буянов М.И. Опыт психотерапии детей й подростков: Практ. руководство / М.И. Буянов. – К.: Вища школа, 2007. – 101с.
3. Захаров А.И. Как помочь нашим детям избавиться от страха / А.И. Захаров. – СПб.: Гиппократ, 2015. – 128 с.
4. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий / Л.Д. Лебедева. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.
5. Профілактика і терапія засобами мистецтва : науково-методичний посібник / Під заг. ред. О. Пилипенка. – К.: А.Л.Д., 2014. – 159с.
6. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник / В.А. Роменець. – К.: Либідь, 2011. – 288 с.

Динаміка коефіцієнту відмов до початку та під час проведення антитерористичної операції на Сході України: за даними проектів відомих соціологічних фірм та центрів

Катерина Котеленець

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

пл. Гоголя, 1

м. Старобільськ, 92703, Луганська обл., Україна

E-mail: Lnu.katemix@gmail.com

***Abstract.** The article outlines the main reasons for respondents' refusals during the survey. The data are compared for three ethics before a military conflict and during a military conflict. Data is amplified by personal research, by the method of an individual, in-depth interview with experts in this field. The expert interview helped to identify real problems in organizing and conducting a field stage of sociological research. Some contradictions and data from quantitative research have been illustrated among them and an increase in the number of respondents inaccessibility through migration; The process of mimicry is often traced through the exhaustion of the "field"; a slight increase in refusals to respond among respondents due to distrust and fear for their life and well-being, etc.*

Keywords:

1. Вступ

Зі розгорненням воєнного конфлікту, не тільки організація польового етапу зазнала змін, але й коефіцієнти відмов від відповіді, недосяжність та відмов брати участь у дослідженні респондентів. Проблема загострилася через розрізнену громадську думку, яка розколола громадськість на два протилежні табори, що наслідують за собою страх висловлювати власну думку. Хоча, як нам засвідчують деякі експерти, кількість проектів зросла, проте можна припустити, що із початком воєнного конфлікту коефіцієнти відмов та недосяжності респондентів зростає, і це обумовлено рядом причин, а саме: виснаженість поля, відповідальність (кримінальна, громадська) респондентів за свої відповіді, незацікавленість потенційного респондента в опитуванні тощо. Тому вирішено проаналізувати кількісні дані відомих проектів.

Для детальнішого аналізу необхідно розмежувати три види змінних: недосяжність респондента, відмова відповісти на запитання та позиція «важко відповісти». Недосяжність обумовлюється повною відсутністю потенційного респондента, тобто коли при маршрутному опитуванні ми натикаємося, коли людини взагалі немає вдома. А відмова від відповіді характеризується конкретною відмовою респондента від проведення опитування або відмови від відповіді на конкретне запитання з анкети [1, 108-114].

За думкою М. Чурилова «...для випадкових вибірок існує досить велика різниця між теоретично розрахованою вибіркою і реальною вибіркою. Це пояснюється тим, що частина респондентів недосяжні для інтерв'юєрів через деякі причини. Вони можуть носити як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. До суб'єктивних причин відносяться причини, які повністю залежать від учасників процесу спілкування – респондентата інтерв'юєра: невмотивована відмова від респондента опитування; невміння інтерв'юєра зацікавити респондента взяти участь в опитуванні; стан респондента, коли починати опитування не має сенсу; низька виконавча дисципліна інтерв'юєра, яка проявляється у відсутності бажання повторно або в третій раз відвідати респондента, який не зміг з тих чи інших причин у перше відвідування інтерв'юєра взяти участь в опитуванні тощо» [2,366]. Та існують й об'єктивні причини недосяжності респондентів, наприклад, відсутність респондента (з поважних причин)

під час проведення опитування (відрадження, хвороба, відпустка тощо); помилки в адресах респондента; відсутність будь-кого в квартирі під час дослідження тощо [2,366].

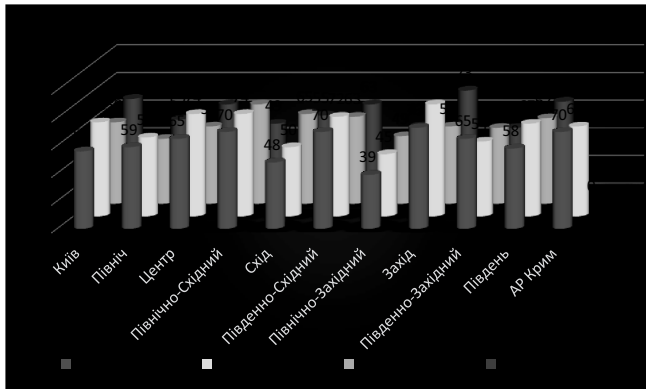
Щоб побачити повну картину необхідно застосувати триангуляцію методів дослідження, а саме: використати кількісні дані TNS (Marketing&MediaIndex та дані коефіцієнту недосяжності) та КМІС («Омнібус») у динаміці та відповіді експертів (експертне інтерв'ю), Що надає нам змогу більш детально проаналізувати причини відмов та побачити зміни, які виражені у коефіцієнтах.

Проблеми недосяжності можуть бути різного характеру, приклади таких проблем нам приводить менеджер «TNS» Дарина: *«Тобто усі ці проблеми існують і залишатимуться актуальними надалі. Саме для цього менеджери та бригадири соціальних фірм проводять інструктажі перед тим, як «випускати» інтерв'юерів в поле на масове опитування. Адже ніхто не застрахований від надзвичайних подій, які можуть відбуватися на полі».* Одним із прикладів поділилася бригадир TNS Юлія, відповідаючи на питання про додатковий інструктаж: *«Додатковий інструктаж в тому, що ми не ходимо в місія скупчення ДНР, якщо це опитування на підконтрольних територіях та інше, от і додатковий інструктаж. Якщо у них виникають проблеми з місцевою владою, зрозуміти ж, ми не їдемо на конфлікт, ми їдемо на всі поступки, так. Аж до того, що у нас виникло запитання, нам довелося залишити анкети на блокпосту – ми їх там залишили, ми не боролися і не воювали».* Тобто це говорить про те, що при масових опитуваннях може трапитися будь-що і інтерв'юер повинен знати про це, його необхідно максимально проінструктувати, щоб не виникало додаткових конфліктів.

За нашою гіпотезою коефіцієнт відмов від опитування збільшився через напружену соціально-політичну ситуацію в Україні.

Рис.1

Динаміка відмов респондентів від участі в опитуванні за регіонами України

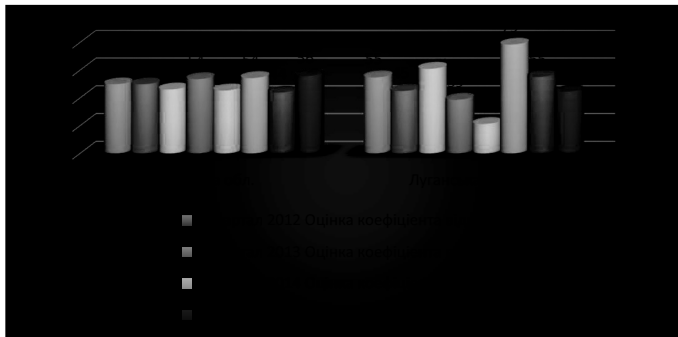
З рис.1 (надані дані TNS) можна побачити, що значущим зниженням коефіцієнту відмов є саме у Північно-Східному регіоні: за останні чотири роки він знизився (у 2012 році він склав 70%, а у 2015 – 49%) та до цього періоду мав стабільний коефіцієнт, який коливається від 70% до 74%), проте на Сході країни простежується поступове збільшення цього коефіцієнту і за чотири роки віз зріс на 7%, найвисокий зафіксовано у 4 кварталі 2014 року (65%). Незначні коливання простежуються у всіх регіонах України. Найстабільнішим коефіцієнтом відмов можна назвати Південь – в цьому регіоні стрибком у 9% є період 2013 року. Найзакритішим регіоном за високими

коефіцієнтами (73%, 81%, 56% та 73% відповідно) є Захід (Закарпатська та Чернівецька області), а найвідкритішим за низькими коефіцієнтами відмов (39%, 45%, 49%, 47% відповідно) можна назвати Північно-Західний регіон (Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області). Серед регіонів з високими показниками відмов можна ще назвати Північно-Східний (Донецька та Луганська області), Південно-Східний (Волинська, Ровенська та Хмельницька області) та Центральний (Харківська та Сумська області) регіони. Регіони, де зафіксовані менші показники є Схід (Дніпропетровська та Запорізька області) та Північ (Полтавська, Вінницька, Кіровоградська та Черкаська області) (рис.2).

Рис. 2

Порівняння динаміки коефіцієнтів відмов респондентів від участі в опитуванні Північно-Східного регіону

Таким чином, можна зазначити, що піком для збільшення коефіцієнту відмов є період 2014 року (4 квартал), що є очевидним, тобто напруженість населення пов'язана з соціально-політичними подіями, які відбувались у країні, проте у той самий час, коли у Північно-Східному регіоні відбувалася соціально-політична криза цей коефіцієнт був стабільно високим і лише у 2015 – знизився у рази. Якщо у Донецькій області він майже не коливався, то у Луганській він збільшується у 2 рази 2014 року порівняно з 2013, а у 2015 році досягає рівня 2012 року (у 45%). Дивлячись на діаграму (мал.3), можна припустити, що така тенденція може бути пов'язана з декількома факторами: по-перше, вона спеціально не досліджувалась та має підґрунтя для додаткової розвідки, і наукова робота не може вмістити ці результати, бо закономірності та обґрунтованості цим показником надати складно. По-друге, такі результати можуть бути ілюстрацією або недосконалістю звітної документації як бригадира, так і інтерв'юера, або пояснюватись недобросовісною заповнення цих звітів. Проте, гіпотеза підвищення коефіцієнту недосяжності може бути доведена саме через триангуляцію методів, бо експерти зазначали, що факт збільшення кількості недосяжних респондентів збільшується, про це свідчить менеджер КМІС Дарина: *«Я не можу сказати про якусь конкретну цифру, але я припускаю, що вона трошки збільшилась. Тобто, загалом, якщо по Україні середня цифра десь погоджуються до 40%, тобто 60% відмовляють, а 40% погоджуються. То зараз ну десь, це не точно, але десь до 30%, 70% десь відмовляються, а 30% погоджуються. А Луганська і Донецька обл., тут я думаю, що така якась ситуація приблизно дужче. Також вона зазначає ймовірні причини: «Ну по-перше, люди стали більш закритими, вони просто інколи не відкривають двері. Це не те, що вони, наприклад, відкрили двері, побачили що це інтерв'юер і сказали «я не хочу». Вони просто не відкривають двері, тобто скоріше рівень не response rate, а рівень недосяжності...Важче стало досягнути респондента. Плюс міграція по регіону відбувається, люди виїжджають там кудись, їздять за пенсією, ще кудись там в інші*

міста. Їх не завжди можна застати вдома. Можливо, недовіра, якась розчарування, взагалі».

Ще одним припущенням щодо причин відмов може бути збір даних для звіту інтерв'юєрів, а саме вказання імені та адреси в анкеті або у звіті. Такі дії можуть «відлякувати» респондентів. Про це свідчить менеджер КМСІ Дарина: «...анкети заповнюються цілком анонімно і конфіденційно. В окремий документ, який називається щоденник, там, або якась форма реєстрації, вноситься адресі і контакти, ну ім'я людини, якщо вона готова його вказати і якийсь контактний телефон – мобільний або домашній для того, щоб потім перевірити інтерв'юєра, чи справді було опитування у цьому домогосподарстві. Але це все записується на окремому бланку, де ми ніколи не зможемо, перепрошую, тобто це не конфіденційність, це анонімність, бо ми вже знаємо ім'я, адресу і телефон людини, але це конфіденційно». Підтверджує слова Дарини й Катерина бригадир ТНС: «Ну, більш охоче, скажімо так відповіді респондентів. Дивиться, однозначно це вплине, так. Але знову таки це потрібно якимось чином відстежувати. Коли людина приходить до респондента, він вже знає його адресу. А ось коли ти вже починаєш питати, ну, адресу ти вже можеш не питати, то ім'я просто для того, щоб познайомитися з людиною. Вік через те, що у тебе є вибірка». Бригадир Наталія називає ще одну з причин відмов приймати участь у дослідженні: «...складніше стало опитувати чоловіків, особливопризовного віку...»

Таким чином, проблема недосяжності відмов респондентів від участі в опитуванні респондента існувала й раніше, проте її загострення простежується саме зараз через соціальну напругу, соціально-політичну кризу, «втому поля», недовіру до дослідників, зневіру в громадському суспільстві та можливо недосконалість звітної документації та виконання Кодексу соціолога. Можна сказати, що надалі наша робота буде направлена на дослідження не лише коефіцієнтів недосяжності та відмов респондентів від участі в опитуванні, але й виявлення їх причин.

Проте для закінчення наукової роботи необхідно проаналізувати кількісні дані провідних дослідницьких компаній стосовно теми питання та позицій «немає відповіді» та «важко сказати». Ці дві позиції мають різне тлумачення та по-різному трактується під час аналізу даних. «Важко сказати» трактується як труднощі з відповіддю, а «немає відповіді» – небажання відповідати на конкретне питання. Проблема невідповідаючих має три основних аспекти: психологічний, соціальний, методичний. Перший аспект пов'язаний з ситуацією опитування на рівні міжособистісного спілкування і з психологічними особливостями різних соціально-демографічних груп. Другий має свої корені в соціальній ситуації в країні, на підприємстві, в первинних колективах і групах. Третій пов'язаний з якістю методики та проведення опитування.[1, 108-114]. Серед причин відмови від відповіді – три найбільш важливі: респондент недостатньообізнаний в предметі обговорення; у респондента недоброзичлива установка щодо інтерв'юєра або певних питань; контакту перешкоджають зовнішніобставини, незважаючи на інформованість респондента і бажання співпрацювати[3, 98-110]. Також, відсутність відповіді пов'язують, по-перше, з тими чи іншимихарактеристиками респондентів (вік, сімейний стан, дохід і т.д.) і, по-друге, з прорахунками дослідників при розробці інструментарію або безпосередньо приопитуванні [4,118-122]. Та додаємо ще один аспект, а саме: направленість або тематика питання. За цими критеріями проаналізовані дані двох проектів TNS (Marketing&MediaIndex) та КМІС («Омнібус»). А саме деякі питання. Для нашого дослідження ми вибрали декілька питань у динаміці, а саме: політичне питання (за даними «Омнібус» – «Якими б Ви хотіли бачити відносини України з Росією?»), фінансові питання (за даними Marketing&MediaIndex «Фінансовий статус/Дохід людини на місяць» та «Омнібус» – «Будь ласка, подивіться на картку і скажіть мені, яке

з тверджень найточніше відповідає фінансовому становищу Вашої сім'ї?»), демографічне питання (за даними Marketing&MediaIndex та «Оmnібус» про рівень освіти), споживацькі та меркетингові (за даними Marketing&MediaIndex споживання і покупка жувальних конфеток та мармеладу, наявність телефону та «Оmnібус» наявність телефону). Наша задача: довести, що на відсоток відмов впливає кожен із зазначених аспектів, виявити динаміку та додаткові причини відмов.

Проаналізувавши ці питання, отримали такі результати:

1. На політичні питання у респондентів фіксується найбільший відсоток позиції «важко відповісти». У грудні 2015 року є найбільший показник (8,6%), найменший – у грудні 2014 року (5%) (Табл.1). Цікавою тенденцією є протилежна зміна позицій Південного регіону та Донбасу у 2014 році. Так, у вересні цього року на Півдні зафіксовано найвищий відсоток позиції «важко відповісти» (13%), а у грудні – найменший (3,3%). З Донбасом картина дзеркально протилежна: у вересні – 0,6% та у грудні – 9,8% (що є відповідно найменшим та найвищим показником серед регіонів України). Можливо це пов'язано з тим, що у вересні вибірку Луганської області закривали за рахунок Донецької області. Незначне коливання і у показниках віку. Найчастіше позицію «важко відповісти» відмічають пенсіонери (від 60 та старше) та респонденти середнього віку (від 40 до 50). Найрідше – опитані мають від 30 до 39. Показники коливаються від 8% до 10%, від 9% до 7%, від 6% до 5% відповідно. Найвищий показник мають великі міста (100-499 тис.), а найменший – у маленьких (до 20 тис. мешканців).

Таблиця 1

Динаміка позицій «важко відповісти» та «немає відповіді» на політичне питання

Якими б Ви хотіли бачити відносини України та Росії?				
Позиція	01.09.2014 (n=2035)	01.12.2014 (n=2011)	01.09.2015 (n=2041)	01.12.2015 (n=2022)
Позиція «важко відповісти»	6,60%	5%	7,10%	8,60%
Позиція «немає відповіді»	0,30%	0,60%	0,30%	0,01%

2. Не підтвердилась гіпотеза про найвищий рівень відмов на фінансові питання на всій території України та Донбасу зокрема. Починаючи з 2013 року відсоток відмов значно зменшується (з 4,9% до 3,9%), проте хоча й у 2014 році показник зазначення варіанту відповіді «важко відповісти» зріс, порівняно з 2013 (з 1,6% до 2,8%), у 2015 має значне зниження (з 2,8% до 1,9%). Малюнок 6 підтверджує, що показники майже стабільні та незмінні, лише у 2013 році відсоток відмови збільшився на 1% та має найвищий показник (6,2%, 7,4%, 6,6%, 6,9% відповідно за період з 2012 по 2015 рр.). Що ж стосується регіонів, то на питання про фінансовий статус найбільше відмов у Києві (показник коливається між 5,3 та 3,6), хоча лідируючим показником за всі чотири роки є у 2012 році у Північно-Західному регіоні (12,3%). На Сході показник майже стабільний (у середньому 0,5%). Така ж тенденція зафіксована й з показниками типу міст. Найвищий показник у м. Києві (є майже стабільним у 3,6%), найменший у великих містах (від 1,5% до 1,1%). Але знайшло підтвердження припущення про найвищий рівень відмов від відповідей та зазначення позиції «важко відповісти» чоловічої статі. На питання про фінансовий статус показник коливається у майже 1% порівняно із відповідями жінок. Наприклад, у 2015 році жінок відмітило варіант відповіді «важко відповісти» 1,6%, а чоловіків – 2,5%. У попередніх роках ситуація кардинально не змінюється. Проте, результати аналізу відмов на питання про дохід надав нам змогу говорити про вирівнювання показників між жінками та чоловіками. Перші найчастіше відмовлялись відповідати на це питання або зазначали позицію «важко відповісти» ніж другі, хоча розрив не перевищує 0,5%.

Рис. 3

Динаміка відмов від відповіді та зазначення позиції «важко відповісти» на питання «Будь ласка, подивіться на картку і скажіть мені, яке з тверджень найточніше відповідає фінансовому становищу Вашої сім'ї» за даними КМІС («Омнібус»)

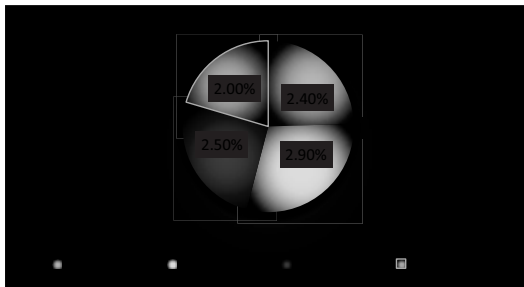

Рис. 3 має наді вищі ніж на попередніх (дані ТНС), але вони підтверджують, що показники кардинально не змінюються та підтверджують нашу думку про стабільність показників по регіонах, що в Центрі показники найбільші, а на Сході найменші.

3. Демографічні, споживацькі та маркетингові питання мають найменший відсоток відмов та позицій «важко відповісти» або взагалі відсутні. Про це свідчить аналіз однакових питань як в проєкті ТНС так і в проєкті КМІС. Дані мають ідентичні результати за заданими показниками, тому наведемо приклади результатів лише за 2015 рік (табл. 2, табл.3).

Таблиця 2

Дані на демографічне питання за 2015 рік

«Яка у Вас освіта?»		
Позиція	КМІС «Омнібус»	ТНС «Marketing&MediaIndex»
важко відповісти	0,01%	0,00%
немає відповіді	0,50%	0,00%

Таблиця 3

Дані на питання-фільтр за 2015 рік

Чи є у Вас телефон?		
Позиція	КМІС "Омнібус"	ТНС "Marketing&MediaIndex"
важко відповісти	0,00%	0,00%
немає відповіді	0,30%	0,00%

3. Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що позиція «важко сказати» або відсутність відповіді на питання найчастіше спостерігаються під час опитування, які мають політичну тематику, питання стосовно матеріального стану людини та її сім'ї тощо. Також людина відмовляється або відхиляється від відповіді, якщо немає достатньої інформації в тій чи іншій тематичі. Щоб зрозуміти причин відмов, треба звернутись до результатів експертного інтерв'ю. Можна навести відповіді експерта ГО «Вибір» Ольги: *«Це виражається в тому, що люди, що й раніше, звичайно, таке зустрічалось, таке, що говорили «ой, я боюся відповідати, не хочу, а що це, а кому це піде», зараз люди ще більш гостро на це реагують, був певний період, коли взагалі з людьми ні про що політичному можна було говорити. Це було занадто гостро, люди боялися буквально всього, суспільна свідомість травмовано. А зараз, начебто, трохи легше, але*

все одно... Люди втомилися від політичних тем і я сама особисто як би не стикалася, тому що переважно як би, я намагаюся проводити опитування, які йдуть за методом снігової кулі, які йдуть серед родичів і знайомих, але от мені розповідали ходили люди, от дійсно кожну N-ну квартиру багатопверхівки опитували – було дуже багато агресивного, як би поведінки по відношенню до інтерв'юерам і дуже багато відмов. Ну, і багато інтерв'юерів, з якими я працювала, говорять про втому поля. Тобто у зв'язку з тим, що наш регіон, фокус громадської думки й уваги, багато опитувань проводилося, виснажене поле, вже багато людей брали участь в опитуванні, а там же деякий період після цього можна проводити, знову проходити опитування. Або просто втомилися, що дуже великі анкети і стикаються інтерв'юери з тим, що люди не в змозі витримати повністю весь час опитування – переривають опитування». Підтримує Ольгу й Катерина бригадир ТНС: «Менше хочуть відповідати на політичні питання. Дохід. Ну про доходи завжди говорять набагато менше. В основному все те, що пов'язано з політикою. Люди не дуже охоче відповідають. Дуже важко йде опитування. Люди завжди неохоче йшли на політичні опитування. Зараз більше страху, ратом я скажу щось не те». Менеджер КМІС зазначає ще декілька причин відмов від питань різної тематики: «Я б сказала, чесно кажучи, це зараз не дуже змінилося. Переважно тут, ну як би, людина може соромитись і применшувати свої доходи, які в неї дуже великі. От це ми точно, ну багато років конфлікту, по всій Україні була така тенденція. Якщо ми наприклад досліджували витрати і доходи. І людина каже, що у неї дохід там тисячу гривень, грубо кажучи, ну добре, там 5 тис. гривень на місяць, коли ми сумували і складали її затрати, виходило, що вона витратила, там, 7 тис. гривень. Тобто у неї якось там свідомо применшила свій дохід, десь на 2 тис., от. Але зараз, ну в Донецькій і Луганській обл., видно що доходи у людей не дуже великі. Пенсіонери живуть на якусь мінімальну пенсію, то 1000 чи 1200 грн., населення живе там, на якісь дуже мінімальні заробітні плати. Мені здається, що коли, навпаки, у людини низький дохід, вони більш не хоче говорити про нього. Тому наразі я б сказала, що може навіть збільшилась кількість людей, які готові сказати, скільки вони заробляють, або скільки їхня родина заробляє на місяць, ніж це було до конфлікту. Це пов'язано з тим, що доходи зменшились, люди хочуть і говорять про низький дохід, а не про високий»

Таким чином, можна зробити висновок, що експертне інтерв'ю надало змогу виявити реальні проблеми при організації та проведенні польового етапу соціологічного дослідження. Пройлюстрували деякі протиріччя та дані кількісних досліджень. Серед них й збільшення кількості недосяжності респондента через міграцію; найчастіше простежується процес мімікрії через виснаження «поля»; незначне збільшення відмов відповідати серед респондентів через недовіру та страх за своє життя та благополуччя; зменшення кількості інтерв'юерів основної команди через перерозподіл території між Україною та проголошених республік та через складності при проведенні інтерв'ю.

Та довели, що дослідження недосяжності, відмов від участі у дослідженні та відповідати на деякі види питань потребує додаткового дослідження.

Література

1. Назарова И.Б. Качество опроса: факторы ответов // Социол.исслед. – 1999. – № 11. – С.108-114.
2. Чурилов Н. Типология и проектирование выборочного социологического исследования (история и современность) / Н. Чурилов. – К. : Факт, 2008. – 366 с.
3. Ключина Н.А. Причины, вызывающие отказ от ответа // Социол. исслед. – 1990. – №1. – С.98-110.
4. Бутенко И.А. «Нет ответа», анализ методической ситуации на страницах журнала «Public Opinion Quarterly» // Социол. исслед. – 1986. – №4. – С. 118-122

Стереотипи радянської ментальності як перепона на шляху формування сучасного економічного мислення у молоді України

Олена Лобур

вул. Італійська, 66/28

м. Бердянськ Запорізької обл., 71112, Україна

E-mail: elenalobur@gmail.com

Abstract. *Stereotypes of the Soviet mentality are passed on to the next generation as an infection, as a psychological pathology. The cure for this disease, apart from improving the educational programs, are active economic, scientific and personal European integration for Ukrainian society.*

Keywords: *Soviet mentality; European integration; economic education.*

1. Вступ

В нашому повсякденному житті, відвідуючи крамнички, ринки, супермаркети, часто приходиться чути, що люди залюбки використовують поняття «рубль» замість «гривня»...І це на 27- му році існування незалежної України та на 22-му році запровадження гривні у якості національної валюти. Можна зрозуміти немолоду людину, економічна свідомість якої сформувалася ще в радянські часи. Лексику на старість важко міняти і «рублі» для неї просто синонім грошей. Але часто «рублями» гривню називають і ті, хто народився після 1991 року. Цей незначний на перший погляд факт насправді є проявом цілої низки закономірних суспільно-економічних явищ, відмахуватись від яких не варто. Здавалося б, в Україні приділяється серйозна увага економічній освіті, починаючи зі школи. У будь-якому навчальному закладі післяшкільної освіти обов'язково викладаються різноманітні курси економічних знань, навіть якщо майбутня професія не пов'язана з економічною діяльністю. Це є, на державному рівні, усвідомленням потреб сьогодення. І все ж, «рублі» замість «гривень» у побутовому спілкуванні залишаються. Тривожним є те, що це – найменша з проблем, пов'язаних з недосформованою економічною ментальністю нашої молоді.

2. Основні результати дослідження

Відома прописна істина, що основним завданням економічної освіти є формування нового економічного мислення у студентів в умовах ринкових відносин.

Однак повноцінні ринкові відносини не можуть, як виявилось, скластися у гармонійну систему на фундаменті радянської ментальності так швидко, як би нам хотілося. Якщо бути відвертим, на такому фундаменті вони в принципі не можуть скластися. Замкнене коло. І тут ми традиційно згадуємо Мойсея, який водив свій народ по пустелі 40 років. Виявляється, притча про давніх іудеїв має глибокий реальний підтекст з огляду на сучасну Україну. Можна запровадити прекрасні плани з економічної освіти, надрукувати підручники з розумними текстами, навантажити учнів та студентів продуманими завданнями, які вони успішно виконують і увінчують правильними висновками. Ми складемо все це на полиці, напишемо звіти про виконання програм, а українська економіка продовжить гальмувати і «пасти задніх», маючи під ногами різноманітні неоціненні ресурси для процвітання. І знову, як до не вивченого уроку, приходиться нам повертатися до загадок своєї сутності, своєї ментальності. Ми маємо її покаліченою: напівкомуністична, напівкапіталістична. Зачиненою брамою не пускає вона Україну в омріяний економічний рай. Не виходить у нас «як у німців, як у данців, як у шведів».

Що ж нею не так? Якщо розглянути ще не відмерлу комуністичну складову, хіба у моральному кодексі будівника комунізму є щось злочинне? Ось текст кодексу, який є

частиною Третьої Програми КПРС, прийнятої на XXII з'їзді КПРС у 1961 році:

1. Відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму.

2. Сумлінна праця на благо суспільства — хто не працює, той не їсть

3. Піклування кожного про збереження й примноження суспільного надбання.

4. Високе розуміння суспільного обов'язку, нетерпимість до порушення суспільних інтересів.

5. Колективізм і товариська взаємодопомога, кожен за всіх, всі за одного.

6. Гуманні відносини і взаємна повага між людьми. Людина людині друг, товариш і брат

7. Чесність і правдивість, моральна чистота, простота й скромність у суспільному й особистому житті.

8. Взаємоповага в родині, піклування про виховання дітей.

9. Непримиренність до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства.

10. Дружба й братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національного й расового неприйняття.

11. Непримиренність до ворогів комунізму, справи миру й свободи народів.

12. Братерська солідарність з робітниками всіх країн, з усіма народами.

На перший погляд – прекрасний текст. Як для сторонньої людини, яка не жила життям радянського громадянина. Але, якщо розібратися, спотикатися починаєш через слово. І прямо з першого речення, де йдеться про «відданість справі комунізму», бо ця фраза, як мітла, вимітає з усіх подальших речень економіку. Її тут просто нема, залишається сама ідеологія, апофеозом якої є фраза про «непримиренність до ворогів комунізму». Ті, хто застав радянську школу, добре мають пам'ятати двох «китів», на яких тримався більшовизм(комунізм): диктатура пролетаріата і ліквідація приватної власності на засоби виробництва. Я пам'ятаю добре. Нас вчили декламувати ці слова, як мантру, як рецепт процвітання для всього людства. Ну і додати сюди згадану вже вище у кодексі «непримиренність до ворогів комунізму».Згадується чомусь О.Блок та його поема «Дванадцять»:

Мы на горе всем буржуям

Мировой пожар раздуем,

Мировой пожар в крови —

Господи благослови!

Пазли склалися. Така проста і зрозуміла навіть двієчнику картинка мала бути в голові кожної радянської людини. Тут були зразу всі відповіді на всі питання про те, хто правий, хто винуватий і яка економічна система краща, соціалістична чи капіталістична. І так з покоління у покоління. Скільки їх, таких поколінь, народила Україна за часи панування більшовицької ідеології, якщо рахувати 20-річчями? Приблизно п'ять поколінь українців виховувалися у душі непримиренної ненависті до свободи підприємницької діяльності. Взагалі будь-яке прагнення до свободи винищувалося із свідомості українського селянина, робітника, інтелігента голодоморами і репресіями, фальсифікацією історичної спадщини та національним приниженням. Радянська імперія, здавалося, завершила справу царської імперії і остаточно зламала стару традицію козацьких нащадків бути вільними або хоча б прагнути волі. Українці мали звикнути до того, що вони є «молодшою сестрою великої Росії», що вони є «кохли». Прізвисько це настільки живуче, що й зараз, як пресловуті «рублі», часто-густо може бути почуте в розмові між українцями. І так потроху, слово –

за слово, складається образ сучасного середнього українця, який, з одного боку, хоче жити краще і заздрить своїм західним сусідам, особливо коли на власні очі має нагоду побачити, як живуть у Західній Європі. Однак з іншого боку, не може реалізувати свій потенціал для отримання такого ж результату на рідній землі. І не один він винуватий. Суспільна ментальність визначає межу можливостей окремих особистостей.

Лише найсильніші пробують і долають перепони. Перші ластівки. Список порядних успішних українських підприємців, які прославляють свою державу на світових ринках, постійно зростає. І це не може не втішати. Втім, успіхів ще замало. Україна – одна з найбільших країн у Європі. Ми потужні, але й неповороткі. І сила інерції сформованих раніше стереотипів дуже міцна. Не можна скидати з рахунків і цілеспрямований колоніальний вплив на українську економіку Росії, на орбіті якої мала б приречено обертатися Україна. Саме спроби подолати таку однозначну залежність спровокували нашу сусідку на відверті воєнні дії, які є лише одним з багатьох її інструментів досягнення мети: унеможливити справжній суверенітет України.

Як відмічає у своїй статті Володимир Василенко, «відчувши втрату контролю над Україною, В. Путін вдався до збройної агресії, наслідком якої стало відторгнення Криму від України. Це була помста українцям за Майдан і одночасно широкомасштабна спецоперація, спрямована на упокорення України раз і назавжди». Ні для кого не секрет, що мало не основною опорою для агресора є частина українського населення, яка є або історичним носієм радянської ментальності (за віком), або, хоч і молода, але заражена цим недугом в результаті виховання. Саме тому стало можливим проведення у південно-східних регіонах України організованих спецслужбами РФ фейкових референдумів, які східний сусід визначив підставою для вторгнення в Україну. Не менш якриво вади ментального економічного виховання проявляються, коли українці намагаються займатися бізнесом за кордоном. В інтернеті безліч історій про те, що, спробувавши відкрити свою справу в «кращому кліматі» для бізнесу, ніж у українському корумпованому середовищі, наші співвітчизники терплять поразки. Змушені повертатися, вони зітхають з полегшенням, і роблять висновок, що вдома-таки легше. Чому так?

Дмитро Томчук, фінансист, засновник інвестфонду FISON, пояснює це дуже просто: «Тому що тут ми знаходимося в інформаційному полі, простіше кажучи – знаємо ходи, що та як, знаємо психологію чиновників, точніше – як саме підсунути, щоб взяли, знаємо, як вирішувати питання і хто вирішує питання...»

Хіба таке можна вчитати в підручниках з економіки, які ми пропонуємо студентам? Ну, хіба що в посібниках юридичних вузів, які готують спеціалістів для боротьби з економічними злочинами. Не те щоб українських підприємців можна було назвати суцільними злочинцями. В жодному разі. Йдеться про ту саме ментальність, яка виростає на руїнах комуністичного фундаменту соціалістичної економіки і поки що уявляє з себе дивний симбіоз підпільного мільйонера Корейко (персонаж видатного твору Ільфа і Петрова «Золоте теля») і сучасного підприємця, який хоче працювати в прозорому правовому полі. Поле наче вже є. Та тільки воно не спрацьовує через безліч правових і, знову таки, ментальних недосконалостей.

А ось зовсім свіжий приклад, який надихає. 5-7 вересня 2017 року в м.Криниця (Республіка Польща) відбувся 27 Економічний Форум. На ньому широко обговорювалися досягнення України в антикорупційній сфері, лібералізація адміністрування податків, електронні сервіси та інші позитивні зміни в інвестиційному кліматі. Зокрема, йшлося про можливість відкриття в Україні не тільки ритейла, а й виробничих підрозділів такої відомої світової марки як ІКЕА. Активісти цього процесу з української сторони – молоді українські підприємці: Антон Подільчак, голова Регіональної координаційної ради Західноукраїнського офісу Європейської Бізнес Асоціації, та Роман Матис, голова управління інвестиційної політики Львівської

обласної держадміністрації. Обидва – представники молодого покоління, які втілюють ідеї нового мислення, нових перспектив для нашої держави. Однак, ейфорія від події трохи спадає, варто лише переглянути коментарі до цього Форуму у українських соцмережах. Звідти, як з старого радянського підвалу, тягне сумом, недовірою, сарказмом, навіть розпачем: українці хотіли б всього цього, але не вірять. Досвід власний радянський, або набутий в перемінливий пострадянський період гальмує позитивне очікування ефективних змін. Всього друге покоління народжується у незалежній Україні. Маймо терпіння і розуміння, що суспільства розвиваються за певними законами, які не можна відмінити, як це спробували колись зробити більшовики. І нашому суспільству потрібен час, щоб звільнитися від токсичних залишок псевдонауочної марксистсько-ленінської економіки і виховати громадян із здоровим економічним, політичним, соціальним мисленням. Відділити ці два процеси один від одного неможливо. Спочатку вивчити на гарних підручниках і в закордонних університетах будівників нової України, а потім вони нам побудують рай з чистого листа? Примітивна фантазія. Насправді, в нас відбувається все і відразу: робимо помилки, виправляємо їх, часто невдало, сперечаємося з власними дідами, які сумують, що «націоналісти заперили комуністів, порушили пам'ятники вождю мирового пролетаріата, вандалы, такую страну развалили!», і дуже потроху просуваємось вперед, сподіваючись на молодь, яка краща і все виправить. Але молоде покоління, як бачимо, частково заражене старою ментальністю. Це ж ми його виховали, передаючи не тільки плюси, а й мінуси власного світосприйняття.

3. Висновки

В нашій країні економіка занадто тісно переплетена з історією, ідеологією. Базове поняття «власність» для багатьох громадян і досі є чужорідним. Багатство інших викликає заздрість, особливо якщо свіжоспечених мільйонерів пам'ятають у молодості звичайними інженерами (викладачами, чиновниками тощо). Як збагатіли? Відповідь одна й зрозуміла: все вкрадено! Радянська людина не була привчена оперувати історичними фактами і економічними закономірностями і не могла зрозуміти приреченості радянської економіки, неминучості краху СРСР. Тому нинішня Україна так потребує європейської інтеграції. Прогресивна частина суспільства щиро радіє безвізовому режиму. Руйнуючи залишки залізної завіси, побудованої за часів СРСР, ми швидше подолаємо вади своєї ментальності, виховаємо молодь, яка не прагнудиме втекти якнайдалі від своєї Батьківщини, а побачить найкращі перспективи для власного благополуччя та розвитку саме вдома.

Література

Українська радянська енциклопедія : у 12-ти т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. – 2-ге вид. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974–1985.

EBA Lviv-Western Ukrainian Office of The European Business Association. – *Дописи*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<https://www.facebook.com/ebalviv/posts/880472145437925>>. [відкрито 02.09.2017].

А. А. Блок. *Дванадцять*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://ilibrary.ru/text/1232/p.1/index.html>>. [відкрито 02.09.2017].

Лапіна Т. – *Формування економічного мислення у студентів-фахівців економічного профілю*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.stationline.org.ua/pedagog/106/19865-formuvannya-ekonomichnogo-mislennya-u-studentiv-faxivciv-ekonomichnogo-profilu.html>> [відкрито 02.09.2017].

Обозреватель-Блог-Последние новости Украина (24.08.2017). Томчук Дмитрій. – *Почему украинцам тяжело открыть бизнес в Европе*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<https://www.obozrevatel.com/society/pochemu-ukraintsam-tyazhelo-otkryit-biznes-v-evrope.htm>>.

Тиждень.UA. Василенко В. – *Агресія Росії: генеза, мета, способи протидії та правові наслідки*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/105356>. [відкрито 02.09.2017].

Проблема дуалізму у філософії

Світлана Манжара

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Вул. 30-річчя Перемоги, 58

м. Черкаси, 18005, Україна

E-mail: oleshko_1008@ukr.net

Abstract. *The article analyzes the scientific approaches to the study of the category of dualism in philosophy. The features of the category of substance and the ratio of spirit and matter in different philosophical concepts are considered. The problem of studying dualism is analyzed in the perspective of the psychodynamic paradigm, which takes into account the contradictions of the holistic psyche.*

Keywords: *dualism, ideal, material.*

1. Вступ

Висвітлення і уточнення поняття дуалізму ідеального і матеріального у філософії є важливим для розуміння дуальної природи психічного. Впродовж століть і під впливом розвитку культур та релігій, філософські школи по-різному пояснювали взаємозв'язок та співвідношення душі і тіла. Основу вивчення проблеми дуалізму ідеального і матеріального заклали філософи: Декарт, Мальбранш, Спіноза, Лейбніц, Кант, Гегель, Гвардіні та ін. Проблема дуальності є провідною проблемою філософських пошуків науковців. Завдання дослідження полягає у висвітленні та уточненні поняття дуалізму у філософії крізь призму психодинамічної парадигми.

2. Виклад основного матеріалу дослідження

Впродовж років еволюції, люди вірили, що світ розділений на два полюси – добро і зло, матерія і дух, внутрішній і зовнішній світ. Тому, відношення свідомості до буття (духовного до матеріального) є основним питанням філософії [14]. Виділяють три варіанти вирішення проблеми пізнання світу: матеріалістичний, ідеалістичний та дуалістичний. Матеріалізм – філософський напрям, який надає першість матерії (природі, фізичному, об'єктивному), і розглядає свідомість (дух, мислення, психічне, суб'єктивне), як якість матерії [14]. Ідеалізм – теорія філософії, яка стверджує, що свідомість (мислення, психічне, духовне) є первинною, основоположною, а матерія (природа, фізичне) – вторинна, залежна, обумовлена [14]. Дуалізм (від лат. dualis – двоїстий) – «філософське вчення, що виходить з визнання рівноправності і незвідності один до одного двох основних початків – духа і матерії, ідеального і матеріального» (цит. за: [14, с. 178]). Термін «дуалізм» був введений німецьким філософом Х. Вольфом для позначення двох субстанцій: матеріальної і духовної.

Основним поняттям філософії та метафізики є поняття субстанції. «Субстанція (сутність; щось, що лежить в основі) – об'єктивна реальність, яку розглядають зі сторони її внутрішньої єдності; матерія в аспекті єдності усіх форм її руху» (цит. за: [14, с. 660]). Подібно, у глибинному пізнанні психіка розглядається у єдності суперечливих тенденцій психіки (свідоме – несвідоме), як різні боки однієї і тієї ж реальності в їхній автономії та єдності.

У відповідності до способів пізнання світу та трактування поняття «субстанція» у філософських напрямках, виділяють наступні концепції: монізм (описує існування єдиної субстанції: один початок, одна основа), дуалізм (існування двох рівноправних субстанцій), та плуралізм («множинний»; кілька або безліч незалежних і рівноправних початків буття) [14].

Існує кілька підходів до вивчення дуалізму: онтологічний дуалізм описує гетерогенність і незвідність духовної і матеріальної субстанцій (Декарт, Мальбранш та ін.); антропологічний дуалізм окреслює протилежність душі і тіла (Спіноза, окказіоналісти, Лейбніц, Фехнер, Паульсен, представники психофізіологічного паралелізму); гносологічний дуалізм акцентує увагу на протилежності способів розгляду буття – об'єкта і суб'єкта (Юм, Кант та ін.); етичний дуалізм вивчає протилежність добра і зла; неокантіанство розглядає протилежність природного світу і свободи (Рікерт та ін.); доконцептуальні міфологічні і ранньоконцептуальні космологічні моделі (орфізм, зороастризм, маніхейство, гностицизм та ін.) досліджують дуалізм темних і світлих початків буття [8; 9].

Основоположником дуалістичного напрямку у філософії є Рене Декарт. Згідно його теорії, існує дві якісно різні субстанції – протяжна (тілесна, матеріальна) і мисляча (духовна), які можуть з'єднатись в людині за допомогою третьої (божественної) субстанції. Декарт виділив ознаки (атрибути) матеріальної субстанції: протяжність в довжину, ширину та глибину. Тобто тілесні частинки мають здатність поділятися, змінювати форму і місце знаходження відносно одна одної, рухатися у просторі. Духовна субстанція, за Декартом, – безтілесна, непротяжна і неподільна, та має єдиний атрибут – мислення [3]. Таким чином, «дух і матерія розірвані і протиставлені один одному» (цит. за: [3, с. 66]). У глибинній психології, два аспекти психічної реальності (свідоме – несвідоме) також виступають як інстанції, що взаємовиключають одна одну (свідомість і антисвідомість), оскільки вони функціонально несумісні.

Питання про взаємовідносини психічного і фізичного створюють психофізичну проблему. У філософському аспекті душа і тіло, психіка і організм були дуалістично роз'єднані. Однак, дані наступних наукових досліджень засвідчили про наявність між ними певних взаємин. З цієї метою, на основі дуалістичних передумов, встановлених Декартом, були висунуті дві основні теорії: теорія психофізичного паралелізму і теорія взаємодії. Обидві ці теорії виходять із зовнішнього протиставлення психічних і фізичних процесів [10].

При вирішенні психофізичної проблеми, з одного боку, необхідно розкрити органічно-функціональну залежність психіки від мозку, від нервової системи, від органічного «субстрату» психофізичних функцій; з іншого – відповідно до специфічної природи психіки як відображення буття – необхідно врахувати залежність її від об'єкта, з яким суб'єкт вступає в дієвий і пізнавальний контакт. Перший зв'язок психіки і її субстрату визначається положенням про єдність і взаємозв'язок будови та функції. Другий зв'язок – це зв'язок свідомості як відображення, як знання, з об'єктом, який в ньому відображається. Він визначається положенням про єдність суб'єктивного і об'єктивного, в якому зовнішнє, об'єктивне, опосередковане і визначає внутрішнє, суб'єктивне. Очевидно, що одночасне існування двох різнорідних і ніяк не пов'язаних між собою детермінацій не можливе [10].

Однак, Декарт окреслював, що «Я – мисляча річ, я не в змозі відрізнити в собі ніяких частин, але пізнаю і розумію цілком ясно, що я – щось безумовно єдине і ціле» (цит. за: [4, с. 403]). На підтвердження цього, психодинамічна теорія засвідчила, що психіка цілісна, хоча і за наявності функціональних відмінностей та автономії сфер свідомого та несвідомого. На противагу як дуалізму, який протиставляє психічне і фізичне, так і вченню про тотожність психічного і фізичного, глибинна психологія виходить на їхню єдність, усередині якої і психічне і фізичне зберігають свої специфічні властивості. У такій єдності обох співвідношень, в які включається психіка, до кінця долається психофізичний дуалізм, нездоланний, поки кожне з них береться порізно [10].

Метафізика Ніколаса Мальбранша є перехідною теорією від декартового дуалізму до пантеїзму Спінози. Згідно його теорії психофізичного паралелізму, психічні та фізіологічні процеси є двома рядами явищ, які відповідають одне одному і, водночас,

подібно до двох паралельних ліній, ніколи не перетинаються і не взаємодіють. Так, дух людини – проста, неподільна, нематеріальна і не протяжна субстанція, яка має два атрибути (властивості): розум (здатність мислити, сприймати та уявляти), та волю (здатність відчувати та бажати). Тіло (матерія) – це протяжність в довжину, ширину і глибину, і всі його властивості зводяться лише до руху і спокою, та до здатності набувати форму [7].

У той же час, за Мальбраншем, «душа і тіло – дві частини нас самих, які складають лише одну субстанцію» (цит. за: [7, с. 34]). Ми підтримуємо його теорію, оскільки вона схожа до нашої у дослідженні взаємозв'язків між сферами свідомого і несвідомого в їх суперечливій єдності та протистоянні. Суперечливі (непримиренні) поняття є різними сторонами однієї і тієї ж реально існуючої дійсності.

Бенедикт Спіноза та окказіоналісти досліджували співвідношення душі та тіла, як таких, що існують незалежно одне від одного, але насправді є тотожними, бо є атрибутами однієї й тієї ж субстанції. Основна думка його метафізики полягає в тому, що світ в цілому є єдиною субстанцією, ні одна з частин якої логічно не здатна існувати самостійно. Субстанція може бути тільки одна, оскільки вона містить у собі всю повноту буття, вона вічна в часі і не обмежена в просторі [12]. Також, Спіноза розглядав природу в її цілісності: «природа є вічною єдністю, нескінченна, всемогутня. Єдність поєднується з різноманітністю, яку я всюди зустрічаю в природі» (цит. за: [333, с. 37]). У глибинній психології психіка досліджується у єдності свідомих і несвідомих виявів, оскільки за пізнання лише сфери свідомого внутрішній світ людини буде сприйматися та вивчатися лише наполовину. Свідоме приєднане у навколишній, просоціальний світ, несвідоме ж асимільоване з глибинними інтересами, які прагнуть реалізуватися у повсякденній поведінці життєдіяльності суб'єкта.

У своїй філософії, Готфрід Вільгельм Лейбніц перейшов від дуалізму до плюралізму монад і визначав матеріальне як спосіб вияву духовного. Основним поняттям його теорії є монада – «проста субстанція, яка входить до складу складних; проста – тобто не має частин. Монади є справжніми атомами природи, елементами речей» (цит. за: [5, с. 413]). Вони не мають довжини і не знаходяться в просторі. Вони є центром діючої сили, духовною субстанцією, що безперервно змінюється, не виникають і не знищуються природним шляхом, є неповторними і не впливають одна на одну. Кожна монада – це своєрідний окремий світ, який відображає в собі весь світовий порядок (сприймає, переживає в собі Космос у всьому його багатстві і багатогранності), і має свою власну визначеність (є носієм певних якостей), якою вона відрізняється від інших [5]. Це є близьким до нашої теорії, оскільки, психіка людини є водночас підпорядкованою універсальним законам природи, і індивідуально неповторною.

Згідно Лейбніца, субстанція активна, рухлива, багатобарвна та здатна до самозміни і розвитку [5]. Ми солідарні з ним, адже глибина психологія досліджує феномен психічного в його динаміці та суперечливій єдності. Зокрема, акцентує увагу на проблемі статичності і динаміки в цілісності функційної організації психічного.

За Лейбніцом, кожна монада є втіленням всього універсуму, який влаштований в повному порядку. Відповідно до цього, порядок повинен бути також і в сприйнятті душі [5]. «Порядок» – це «організація», що означає як внутрішню упорядкованість автономних частин цілого, так і процеси, що спричиняють утворення взаємозв'язків між частинами цілого. У глибинному пізнанні ми йдемо за феноменом психічного, за його внутрішнім, імпліцитним порядком, який виражає інтереси як свідомого, так і несвідомого, тобто інтегрує силові поля обох сфер.

Згідно Імануїлу Канту, суперечності виникають у людському розумі при спробі сприймати світ як єдине ціле, маючи в якості основи ідею безумовного або абсолютного. Однією стороною дуалізму кантівської філософії є світ сприйняття і

розуму, другу сторону дуалізму, навпаки, представляє собою самостійність мислення, принцип свободи. У його вченні, свідомість – це діяльність, яка впорядковує досвід за своїми власними законами, відповідно до апріорних форм відчуттів, сприйняття і розуму [14]. Неокантіанці (Г. Ріккерт та ін.) вводять протилежність «цінностей» і «дійсності»; А. О. Лавджой окреслює дуалізм мислення і природи речей; Р. Рорті проводив думку про необхідність подолання дуалізму як традиції новоєвропейської думки [8].

У філософії Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, свідомість є дуальною: з одного боку, вона знає про певний інший, зовнішній для неї предмет, а з іншого боку, є для себе, має в собі цей предмет ідеальним [2]. Науковець показав, що суперечність є невід'ємною об'єктивною характеристикою духа, історичного буття і мислення. В діалектиці Гегеля, поняття антиномія було перетворене в поняття синтетично вирішуваної суперечності [14].

У сучасній філософії, Романо Гвардіні розвинув теорію, згідно якої все живе є суперечністю: динаміка і статика, форма і зміст, спільне і приватне, початкове і закон, іманентне (вічне) і трансцендентне (минуше), причина і наслідок. Згідно Гвардіні, суперечність – це два самостійні елементи, ні в якій мірі і ні з якого боку не пов'язані і, попри це, нерозривно пов'язані між собою. Життя завжди має два боки, і, в той же час, воно єдине. Рішення полягає не в тому, щоб усунути суперечність, а у тому, щоб витримати внутрішню напругу, і пізнати себе як суперечність в єдності [1]. Наша позиція близька до його філософії, оскільки глибинна психологія передбачає холистичний підхід – єдність ідеального і матеріального, який пов'яже поліморфні і складні утворення психіки із розумінням їх в цілісності.

Згідно доконцептуальних і ранньоконцептуальних моделей, космологічний дуалізм передбачає опозицію першоначал, з яких виникає Всесвіт; метафізичний дуалізм виражається у протиставленні Бога і світу, світла і темряви, життя і смерті, істини й незнання, свободи й несвободи; етичний дуалізм пов'язаний із опозицією знання і незнання. Особливістю зороастрійського дуалізму є те, що окрім боротьби двох космічних сил, полем битви виступає також людина. Боротьба добра і зла в людині стає головним дійством, від якого залежить успішність боротьби між Добром і Злом [8].

Маніхейство – релігійно-філософська концепція Близького Сходу. Ця теорія характеризується дуалізмом і існує в системі «трьох часів». «Перший час» передбачає існування двох першопочаткових, вічних принципів, які протистоять один одному: добра і зла, світла і темряви (або матерії). Під час «другого часу», відбувається змішання двох принципів: зло (матерія) вторгається у царство світла. Весь чуттєвий світ є ніби послідовним змішанням двох субстанцій у різних пропорціях. «Третій час» – час остаточного торжества добра над злом – настане в кінці процесу очищення світла від змішання з матерією [14].

3. Висновки

З наведеного вище, можна зробити наступні висновки. Філософські теорії описують дуалізм як протилежність душі і тіла, духа і матерії, ідеального і матеріального. Зокрема:

- головною ідеєю картезіанського дуалізму є ствердження про взаємне виключення субстанцій тілесної і духовної;
- Н. Мальбранш наголошує на протилежності між рухами і відчуттями, між тілом і духом, і, базуючись на законах природи, зазначає, що вони разом одне ціле;
- Б. Спіноза розглядав світ цілісним, єдиною субстанцією, а співвідношення душі і тіла – її атрибутами;
- в онтологічному вченні Г. В. Лейбніца, світ подається динамічним,

різноманітним, проте єдиним і злагодженим;

- у гносеологічному вченні І. Канта звертається увага на розрив між мисленням і речами;

- Г. Гегель описував суперечність, як обов'язковий аспект духа;

- у філософії Р. Гвардіні, все живе є дуальним, і, водночас, цілісним;

- міфологічні і космологічні моделі розглядають світ у світлі існування двох першопочатків.

У філософських концепціях, дуалізм трактується як паралелізм, принципова і фундаментальна несумісність альтернативних початків, світогляд, який передбачає вияв двох протилежних один одному початків, і, водночас, як невід'ємний аспект єдиної, цілісної субстанції. Разом з цим, питання дуалізму психіки людини залишається малодослідженим, що і спонукає до подальших напрацювань.

Література

1. Анзельм Грюн Раздиране от раздвоения к целостности [Електронний ресурс] / Перевод Евгении Рерих М.: Фазенда – «Дом надежды», 2003. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.psylib.org.ua/books/gruna01/index.htm>.
2. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1974. – 452 с.
3. Декарт Р. Избранные произведения / Р. Декарт. – М.: Политическая литература, 1950. – 712 с.
4. Декарт Р. Сочинения в двух томах / Р. Декарт. – М.: Мысль, 1989. – 654 с.
5. Лейбниц Г. Сочинения в четырех томах / Г. В. Лейбниц. – М.: Мысль, 1984. – 734 с.
6. Соловьев В. Мальбранш [Електронний ресурс] / Вл. Соловьев // Российские универсальные энциклопедии Брокгауз-Ефрон и Большая Советская Энциклопедия : объединенный словарь : – 2001-2012. – Режим доступу до ресурсу: http://gatchina3000.ru/big/063/63666_brockhaus-efron.htm.
7. Мальбранш Н. Разыскания истины / Никола Мальбранш. – Санкт-Петербург: «Наука» РАН 199034, 1999. – («Слово о сущем»). – 651 с.
8. Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Электронный ресурс]/ Институт философии РАН; Национальный общественно-научный фонд; Председатель научно-редакционного совета В. С. Степин. – М.: Мысль, 2000–2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://iphras.ru/elib/1026.html>.
9. Новейший философский словарь. Сост. и гл. н. ред. Грицанов А. А. 3-е изд., испр. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с. (Мир энциклопедий)
10. Предмет и метод психологии. Антология / Под ред. Е. Б. Старовойтенко. – М.: Академический Проект: Гаудеамус, 2005. – 512 с.
11. Психология. А – Я: Словарь-справочник / Пер. с англ. К. С. Ткаченко. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 448 с: ил.
12. Спиноза Б. Краткий трактат о Боге, человеке и его счастье; Трактат об усовершенствовании разума; Этика [Текст] / Бенедикт Спиноза ; пер. с голл. и лат. – Москва: Мир книги, 2007. – 480 с. – (Великие мыслители).
13. Спиноза Б. Этика [Електронний ресурс] / Б. Спиноза. – Минск: Харвест, Москва: АСТ, 2001. – 336 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://vzms.org/spinoza.htm>.
14. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
15. Яценко Т. С. Методологія професійної підготовки практичного психолога / Т. С. Яценко, О. В. Глузман, О. М. Усатенко. – Дніпропетровськ: «Інновація», 2014. – 192 с.

Цінність прав людини – критерій демократичності розвитку сучасного суспільства

Василь Омельчук

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

вул. Ломоносова, 18

м. Київ, 03022, Україна

E-mail: v.a.omel@ukr.net

***Abstract.** The article analyzes problems of definition of a person as a social value both for a society and a state and proper guarantee of its rights and freedoms in the present conditions. In the framework of this problem, a comparative analysis of the legal definition of the constitutions of different states of the importance of man, his life of health, honor and dignity, inviolability and security as real values for modern society is carried out. The essence of modern democratic society, its role and prospects is explored.*

***Keywords:** human rights, value, society, state, democracy, constitution, strategy, globalization.*

1. Вступ

За статтею 3 Конституції як Основного Закону України на рівні загальних засад зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю і саме права і свободи людини визначають зміст та спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. А головним обов'язком держави визначено утвердження і забезпечення прав і свобод людини [1]. Такі визначальні конституційно-правові принципи з огляду українського наукового загалу та спеціалістів практиків оцінюються скоріше як мета, дороговказ до розвитку як держави так і українського суспільства.

1.1 Мета

В контексті розгляду цінності прав людини, як критерію демократичності розвитку сучасного суспільства у цій публікації акцентуємо увагу на дослідженні проблематики окремих теоретико-правових аспектів правової значимості фактору цінності людини для розуміння демократичності розвитку сучасного суспільства та його сутності.

1.1.1. Законодавчо-правові основа і теоретико-правові напрацювання науковців з досліджуваної проблеми

З огляду на зазначене важливо наголосити, що саме засадничі конституційні норми, як знаковий регулятор суспільно-правових відносин у конкретній державі є одночасно певним показником зрілості сучасного демократичного суспільства.

Якщо в цьому ракурсі порівняти відповідні норми конституцій окремих держав, то стає очевидним, що крім України визначення людини як вищої цінності (не соціальна як в Конституції України) у різних нормативних конструкціях застосовується саме на пострадянському просторі в таких державах як Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Молдова, РФ, Таджикистан, Узбекистан та деяких інших. А от для держав Західної і Центральної Європи таке конституційне визначення не вживається. Так, як приклад, у розділі II Конституції Республіки Польща в загальних принципах констатується невід'ємність і непорушність прав людини і громадянина, а їх повага і захист визначені як обов'язок публічної влади (ст. 30 Конституції) [2].

В наукових публікаціях з досліджуваної у цій статті проблематики недавнього періоду часу українські вчені – фахівці в проблематики передусім прав людини, конституційного права активно дискутують щодо низки теоретико-правових питань, серед яких ключове місце займає проблема визнання в Основному Законі України

людини як найвищої соціальної цінності, чи у іншому варіанті людина – найвища цінність [3], [4]. В процесі конституційної реформи, що відбувається в Україні вже не один рік в середовищі науковців є й інші дискусійні питання з досліджуваної у цій статті проблематики.

2. Шляхи забезпечення цінності прав людини в умовах розвитку сучасного демократичного суспільства

Пошук реальних шляхів забезпечення прав і свобод людини має враховувати фактичні умови, в яких перебуває держава і суспільство на даний час, а також реальний потенціал, що може бути використаний з цією метою. Не маючи на меті аналізувати весь спектр факторів впливу на функціонування сьогоденної української держави звернемо увагу на окремі з них, передусім соціально-правового характеру, що безпосередньо є елементами нормативно-правового механізму забезпечення цінності людини і її прав. Таким знаковим фактом, на погляд автора, є затвердження Президентом України Національної стратегії у сфері прав людини [5]. Це стало знаковим подією на шляху становлення України як демократичної, соціальної, правової європейської держави. Потреба прийняття цього вагомого нормативно-правового акту була зумовлена далеко не тільки рекомендаціями органів ООН, Ради Європи, ОБСЕ, інших міжнародних організацій та у контексті необхідності на час прийняття імплементації Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Необхідність прийняття Стратегії зумовлена саме потребою більш ефективної конкретизованої реалізації в нових реаліях існування держави і суспільства передбаченої ст. 3 Конституції України основоположної засади – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, як головного обов'язку держави. Адже в умовах перебування українських громадян в зоні АТО на сході країни проблема гарантування людині її прав значно актуалізувалась. Підкреслюючи значимість Національної стратегії у сфері прав людини для забезпечення людини в Україні, як реально найвищої цінності, слід звернути увагу на тісний змістовний зв'язок з іншими концептуальними законодавчими документами, які визначають стратегію держави по вирішальних напрямках її розвитку та функціонування. У цьому зв'язку доречно акцентувати увагу на такому значимому документі як «Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020", яка в своїй основі є знаковим прогностичним документом з питань визначення та подальшої реалізації напрямків наступного реформування українського суспільства і держави на основі курсу європейської інтеграції. Показово, що як «Національна стратегія у сфері прав людини», так і «Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020" об'єднані одним п'ятирічним періодом їх реалізації і мають зв'язок саме в сфері забезпечення прав людини. Такі окремі елементи законодавчо-правового регулювання, що поряд з іншими спрямовані на реалізацію цінності прав людини в сьогоденній українській державі і сучасному демократичному суспільстві.

Подальший аналіз досліджуваної проблеми наводить на необхідність розгляду загально-теоретичних аспектів щодо розуміння сутності самого сучасного демократичного суспільства. Отже, значимість суспільства як у загальному його сприйнятті, так і демократичного суспільства конкретно, є – наріжним, визначальним чинником для становлення і розвитку будь-якої сфери правовідносин, а для прав та свобод людини – очевидним фактом. Адже первинною, відправною ознакою демократичного суспільства є саме пріоритет у ньому прав і свобод людини.

Формування самого демократичного громадянського суспільства не може бути штучним, форсованим з волі правлячої державної еліти чи привнесеним зовні. Хоча сприяння цьому процесу цілком імовірно і досить важливе. А права і свободи людини, як визначальна ознака сучасного демократичного суспільства, для соціальної, правової держави у цьому процесі мають стати її головним обов'язком. Інакше немає підстав констатувати наявність ні сучасного демократичного суспільства, ні правової держави.

У цьому зв'язку, щоб усвідомити значимість для реалізації прав і свобод людини демократичного суспільства важливо розглянути й інший, протилежний йому тоталітарний стан суспільства. Їх порівняння наочно демонструє роль і вагомість суспільства як для людини та її прав і свобод, так і для держави.

З цього питання і нині актуальною є оцінка відомого західноєвропейського філософа ХХ століття Карла Поппера, який ще в роки Другої світової війни, оцінюючи тоталітарне суспільство (до речі не тільки комуністичний чи фашистський його типи) виділяє такі його характерні риси, як авторитаризм, тиранію, закритість, надмірність державного втручання у сфері життя людини і суспільства та підпорядкованість їх інтересів державі і, головне для нас, надмірні обмеження прав і свобод людини на догоду політиці держави [6]. Поппер протиставляє тоталітарному інше суспільство, основною характерною ознакою якого на відміну, від тоталітарного, він бачить відкритість, тому визначає його «відкритим суспільством». Характеризуючи таке суспільство, К. Поппер наділяв його такими рисами, як політична й економічна свобода, демократизм, динамічність соціальної структури, висока мобільність, здатність до інновацій, критицизм, плюралізм ідеологій, індивідуалізм. Відкрите суспільство, за Поппером, значно менше відноситься до держави та її економіки і більше до людини та її свободи. У такому суспільстві людина сприймається і має оцінюватись як найвища соціальна цінність, а не бути, як за відомим висловом очільника комуністичного тоталітарного режиму Й. Сталіна, «гвинтиком» в державному механізмі.

Відомий сучасний послідовник ідеї «відкритого суспільства» Дж. Сорос, який, до речі, в студентські роки слухав лекції К. Поппера в Лондонській школі економіки, нині пропонує наповнити новим змістом розуміння відкритого демократичного суспільства, посилюючи на фоні «ринкових» інтересів саме соціальну цінність людини.

Важливою є така риса демократичного суспільства, як його самостійність у відношеннях із державою та здатність впливати на органи державної влади, а також зміст їх діяльності, насамперед з метою належного забезпечення нею прав і свобод людини. Тоді демократичне громадянське суспільство становить сферу суспільної взаємодії людей з приводу їх загальних цілей і задач. Воно також сприймається як особлива, відділена від держави і ринку сфера добровільної суспільної, громадської активності, яка разом з тим є не їх протиставленням, а своєрідним доповненням. Де суспільство не має достатнього простору для розвитку, там страждає демократія і відкривається простір для тоталітаризму.

Проявом функціонування громадянського суспільства вважається діяльність, що спрямована на захист основних цінностей і вдосконалення інституційних механізмів демократії. У цьому змісті громадянське демократичне суспільство – одночасно і політичне, адже політичні партії – це частина громадянського суспільства. Крім партій, елементами, структурами громадянського суспільства, як відомо, є неурядові організації, засоби масової організації, церква та інші релігійні організації, приватні школи та вищі навчальні заклади і місцеве самоврядування. Їх роль у механізмі демократичного цивільного контролю за дотриманням прав людини неперечна.

Але роль демократичного громадянського суспільства зводиться не тільки до функцій демократичного контролю. Історії відомі непоодинокі факти, коли навіть могутні держави у складні, загрозливі періоди для їх існування звертались до суспільства за допомогою, порятунком від зовнішнього ворога. Такі події зовсім недавно мали місце і в сучасній Україні. Тоді безпека людини, суспільства і держави стає загальною, громадянською або, як сьогодні її визначають, національною безпекою, для якої забезпечення прав і свобод людини та визнання її найвищою соціальною цінністю стають однією із головних цілей. Разом з тим, за умов наростання процесів глобалізації розглядати демократичне суспільство лише як людську спільноту в

кордонах певної держави буде помилкою. Завдяки міждержавним соціальним зв'язкам, транспортним сполученням, інформаційним технологіям спостерігається тенденція розмивання цих бар'єрів і формування цілісного планетарного суспільства чи точніше, ще поки системи суспільств. Нині чи не найбільш наглядно це проявляється в українсько-польських відносинах, передусім в сферах освітніх зв'язків і трудової міграції. На фоні таких глобалізаційних процесів щодо ролі суспільства як відмічають у своїх працях такі сучасні західні науковці як М. Кревельд «Розцвіт у занепад держави», С. Хантінгтон «Зіткнення цивілізацій» та інші мислителі, простежуються певні ознаки послаблення, нівелювання ролі держави та її регулятивних функцій. Тому вкрай важливо враховувати, що глобалізація, яка нині розвивається за ринковими а не керованими державницькими законами і характеризується відкритістю соціально-економічних, у тому числі й інвестиційних зв'язків, сприяє розвитку міжкультурної інтеграції, міграції населення, але разом з тим, як загальнопланетарне явище є спонтанним, навіть хаотичним процесом і призводить до певної цивілізаційної поляризації і навіть міжнародних конфліктів, і що, чи не головне для України, безжалісно карає неефективні держави.

3. Висновки та результати

Підсумовуючи результати цього дослідження важливо підкреслити, що цінність прав людини дійсно є критерієм демократичності розвитку сучасного суспільства. Або в іншому ракурсі основною демократичного суспільства є його спрямованість на підвищення цінності і ролі людини. Але тільки свідома, соціально активна людина може стати першоосновою демократичного суспільства. Тільки у відкритому демократичному суспільстві може сформуватись демократична, соціальна, правова держава, яка здатна сприйняти людину як найвищу соціальну цінність і забезпечити їй належні права і свободи. Отже, через демократичне суспільство і через демократичну, соціальну, правову державу людина реально стає найвищою цінністю.

Підтвердження

Викладені автором результати цього дослідження апробовані в цілому ряді публікацій автора у фахових наукових виданнях України та опублікованих тезах виступів на міжнародних та інших наукових конференціях. Зазначені положення використовуються в процесі викладання таких навчальних дисциплін як: «Теорія держави і прав», «Конституційне право України», «Юридична деонтологія», «Юридичний механізм захисту прав і свобод людини», «Конституційні права, свободи і обов'язки людини», які входили і входять до навчальних планів Вінницького національного аграрного університету та київського інституту бізнесу і права.

Література

1. Конституція України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>
2. Конституція Республіки Польща <http://www.wipo.int/wipolex>
3. Головатий С.П. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (ст. 3 Конституції України) // Право України 2015. – №1. – С. 13- 92; Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. – К.: Дух і Літера, 2016. – I–XXIV, 760 с.
4. Рабінович П.М. Основоположні права людини: терміно-понятєвий інструментарій дослідження та викладання. // Право України. – 2015. – №2. – С. 9-23
5. Указ Президента України від 25 серпня 2015 року №501/2015 Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / У 2-х т.; Перекл. з англ. О. Коваленка, О. Буценка. – К.: Основи, 1994. – Т. 1., С. 13, 16–17, 132–133, 212. 444 с. – Т. 2, С. 75–77, 338, 459–460.494 с.

Напрями вирішення безпекових проблем інформаційно-комунікаційної діяльності: теоретичні та праксеологічні аспекти

Олександр Соснін

ДВНЗ « Університет менеджменту освіти» НАПН України

Центральний інститут післядипломної освіти

вул. Січових Стрільців, 52-А

м. Київ, 04053, Україна

ORCID 0000-0003-4188-0887

E-mail: alvas.sosnin@gmail.com

***Abstract.** The urgency of the research topic is that in the confrontation with the modern world, information has become a hallmark of the main component of success in any field. In complete contradiction in the modern world there was a lot of conflicts related to information and communication activities. The purpose of the study is to identify the problems of information security, which is one of the key places in the system of ensuring the vital interests of all countries without exception, which stipulate the urgent need to create legislative framework for the information and communication environment of the global society. The objectives of the study are to identify global problems, saturated with weapons, separated by military blocs, resulting in an ever-increasing reality of information threats and information and communication conflicts. Avoiding this is difficult, and therefore the personality, both society and the state are constantly in a state of growing information danger. Research methodology – synergetic, systemic and structural-functional methods that allow to analyze security problems of information and communication activity, in particular, when using the concept of "fractal". The determinant character of information influences on personality, society and state is determined. The author highlighted the main threat to sustainable information and communication activities – the problem of unauthorized disclosure of national information sources (resources), the mechanisms of their violation and integrity. The result of the study is the protection of knowledge, information and all other intangible assets of the nation, which requires the introduction of experience in the standards of conventional accounting and property protection technologies. An important aspect is also the establishment of more perfect rules of law in socio-political relations that arise in the collection, processing, accumulation, storage, retrieval, transmission, distribution and consumption of information, especially through computer tools. The result of the analysis is the development of scientific and methodological approaches to the formation of security activities in the information and communication sphere, as well as the ways to increase the effectiveness of combating threats to national security, the formation of the concept of Ukrainian national security activities and the reform of the security sector. Conclusion – solving security problems of information and communication activities should take place with the support of the state, an active concept of national protection of information rights, the formation of the civil outlook of people.*

Keywords: information, information and communication technologies, information and communication activity, information security, information society.

1. Вступ

Актуальність дослідження в тому, що у протистоянні країн сучасного світу інформація набула ознак головної компоненти успіху у будь-якій сфері. У повному протиріччя сучасному світі з'явилося безліч конфліктів, пов'язаних із інформаційно-комунікаційною діяльністю. Технології здобуття і володіння інформацією як ресурсом визначають межі інформаційного простору (ІП) і комунікації країн. За оволодінням методами ІКТ в економічній, військовій, науково-освітній або просвітницькій політиці

держави політичні або бізнесові угруповання (еліти) завжди ведуть жорстку боротьбу. Сьогодні це помітно, коли міжнародні фінансово-промислові кола намагаються поставити на шлях розпаду США, Росію, Україну, для чого вміло послаблюють репутацію і повноваження національних лідерів і президентів. Сучасний етап розвитку людської цивілізації вони трактують як наднаціональний, як час четвертої глобальної промислової революції. Вона дійсно формується в умовах визрівання нового типу суспільно-політичного облаштування, яке приходить на зміну індустріальних суспільств. У західних наукових публікаціях це часто називають «knowledge society» – «суспільство, що засноване на знаннях» або «суспільство знань». В Україні більш часто використовують поняття «інформаційне суспільство», багато фахівців пропонують різні підходи щодо концепцій його створення. Проте, всі концепції головним ресурсом його розвитку визначають знання і інформацію органічно зв'язаними із ІКТ. Проблеми інформаційної безпеки посідають одне з ключових місць у системі забезпечення життєво важливих інтересів усіх без винятку країн і обумовили нагальну потребу створення законодавчих засад для інформаційно-комунікаційного середовища глобального суспільства [Castells, 2000].

1.1.1. Методи і методологія дослідження.

Складні ІКІ інтегрують в собі все документальне середовище сучасної країни, формують безліч кластерних структур відкритих і утаємничених знань – наукових публікацій, і розпорядчих документів влади – законів і підзаконних актів, щоденних і періодичних видань, які самі по собі є фракталами. Фрактал (Fractal) – нескінченно самоподібний (точно або наближено) об'єкт (множина), кожна частина якого повторюється при зменшенні масштабу, або фрактал – самоподібна множина нецілої розмірності. Підхід до безпекових проблем в інформаційно-комунікаційній діяльності дозволяє досягти великого об'єму знань про об'єкт, перейти від абстрактного, теоретичного рівня пізнання до осмислення конкретної реальності і співвіднести положення теорії безпекової діяльності з соціальною дійсністю, достатньо суперечливою. Комплексне дослідження проблем безпекової діяльності вимагає використання науково-концептуального знання, що репродукує вирішення проблем безпекової діяльності та їх дискурс осмислення в контексті комплексного методу чи підходу.

1.1.2. Проблемна ситуація

Проблемна ситуація дослідження в тому, що сьогодні ІП кожної країни зусиллями владних еліт перетворюються на плацдарми ведення війн проти конкурентів, куди втягується вся сукупність інформаційних ресурсів, технологій їх збереження та використання, а також інформаційно-комунікаційні і телекомунікаційні системи, які утворюють виключно складні інформаційно-комунікаційні інфраструктури (ІКІ) в сучасному світі. Інформація, яка будь-коли з'являлася (або з'являється) в медійному ІП будь-якої країни автоматично стає вибухонебезпечним елементом реальної політики. В ньому присутні постановка кадрів TV, різноманітні за забарвленням повідомлення від солдатів інформаційної війни – блогерів, журналістів і спостерігачів. Вони часто на свій розсуд фальсифікують (фантазійно породжують чи інтерпретують) неіснуюче і героїзують кожен по-своєму неральні «ігри» політтехнологів, які за їх допомогою «обкатують» свої методи задурювання свідомості народу. Все це стало реальністю жорсткої боротьби сьогодення у віртуальному інформаційно-комунікаційному просторі і обумовило зростаюче значення проблем безпеки при поводженні із інформацією. Така система прогностичних методів дозволила б зняти соціальну та економічну напругу, попередити великомасштабні катастрофи економічного, політичного, військового та екологічного характеру. Проблеми безпекової діяльності відносяться до числа найважливіших і найскладніших проблем сучасності. Їх важливість надзвичайно

є великою, тому всі методи, засоби, інструменти та технології, алгоритми їх вирішення повинні бути застосовані комплексно [Castells, 2000].

1.1.3. Задачі дослідження

Мета дослідження – виявлення проблем інформаційної безпеки, які посідають одне з ключових місць у системі забезпечення життєво важливих інтересів усіх без винятку країн, що обумовлюють нагальну потребу створення законодавчих засад для інформаційно-комунікаційного середовища глобального суспільства. *Цілі дослідження* – виявити глобальні проблеми, насичені зброєю, розділені військовими блоками, в результаті чого постійно зростає реальність інформаційних загроз та інформаційно-комунікаційних конфліктів

1.2. Концептуальна парадигма вирішення безпекових проблем інформаційно-комунікаційної діяльності

Концептуальні засади вирішення безпекових проблем інформаційно-комунікаційної діяльності потребують свого удосконалення, про які раніше ми не мали ні найменшого уявлення. Їх викликало до життя безпрецедентне проникнення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в усі сфери життя і діяльності людини, глобалізація інформаційно-комунікаційного середовища, інтеграція і розвиток мереж зв'язку, телебачення. Нове інформаційне світорозуміння і світогляд поки що не знайшло адекватного відбиття в масовій свідомості, формування якого починає істотно відставати від темпів розвитку цивілізації, що само по собі вимагає спеціальних наукових досліджень. Можна лише сказати, що пов'язано це із перетворенням інформації і комунікації не тільки на найважливішу економічну категорію, але й невизначеністю багатьох політико-правових проблем щодо процедур комунікації при обміні інформацією.

1.2.1. Загрози національній безпеці в різних сферах діяльності особистості, суспільства й держави

Сьогодні через недосконалість процесів розбудови інформаційно-комунікаційного середовища найчастіше здійснюються загрози національній безпеці в різних сферах діяльності особистості, суспільства й держави. Виникає глобальна за виміром потреба в переосмисленні національних програм інформатизації і інформаційно-комунікаційного законодавства. Глобалізація способу життя і джерел постачання інформації багато в чому вже дискредитували дії різноманітних маніпуляторів інформацією, сенс (зміст) інформаційних повідомлень. Ми, зокрема, стаємо свідками того, як це вже зруйнувало соціокультурну ідентичність наших громадян, а кількість факторів впливу так званої «м'якої сили» зростає і вони тягнуть за собою більш жорсткі наслідки для життя народу і суверенітету країни [Castells, 2000].

2. Механізми, що забезпечують безпекове використання технологій сучасного суспільства

Основним механізмом, що забезпечує безпекове використання технологій сучасного суспільства та їх функціонування в інформаційному середовищі, є інформаційна етика, що представляє складну, ієрархічну систему. Соціальні заходи інформаційної безпеки формують соціально-гуманістичну спрямованість інформаційного середовища, визначають ефективність морально-правового регулювання управлінських відносин у суспільстві, що базуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій. Осягнути ситуацію і точно визначити тут коло проблем, які нам сьогодні треба знати і вирішувати, ми поки що не змогли повною мірою. Крім досягнення відповідного науково-технічного рівня, потрібна постійна відверта і публічна дискусія фахівців із поверненням до витоків самої проблеми щодо гуманістичних методів управління суспільством і інформаційно-комунікаційною сферою зокрема в сучасних умовах.

Особливо прискіпливо ми маємо оглянути зростаючі проблеми роботи із великими масивами інформації, яка накопичується в електронних базах даних. В контексті вирішення проблем розбудови в Україні демократичного і захищеного від спотворення мережевого інформаційно-комунікаційного середовища, в умовах, коли проти нас розгорнута повномасштабна інформаційна і військова агресія, вони набувають величезного значення проблем національної безпеки. Зокрема йдеться про формування в суспільстві нового світогляду на процеси опанування таким явищем комп'ютерної доби як «Великі бази даних» (так званих Big Date), створення для них національної нормативної бази тощо. Поняття Big Date поки що ще можна трактувати досить широко, однак, просту базу абонентів телефонних мереж (навіть із прізвищами і паспортними даними) вже сьогодні не слід відносити до них. Вони потрібні на більш високих рівнях управління суспільно-політичними і економічними процесами. Скажімо, для прив'язки громадян до переміщень мобільних пристроїв, їх смакових характеристик і стану здоров'я, вирішення проблем, пов'язаних із міжнародним тероризмом. Проблема стимулює прагнення багатьох структур і організацій, зокрема правоохоронних, розширити поняття «персональні дані», яке вже частково визначено законодавством, однак, щоб персональними даними вважалися не тільки прізвище, ім'я, по-батькові, але й певний набір поведінкових факторів, на підставі яких можна було б більше зрозуміти про людину, як то: де купує товари, на які сайти заходить тощо, питання слід більше виносити на порядок денний [Castells, 2000].

2.1. Проблемні питання інформаційно-комунікаційної безпеки держави

Інтегруючи сенс різноманітних науково-практичних знань, а також пропозиції вчених-практиків та політиків щодо розв'язання названих проблем сьогодні неможливо уникнути проблемних питань інформаційно-комунікаційної безпеки держави. Можна спробувати назвати тут основну загрозу для нашої сталої інформаційно-комунікаційної діяльності – це проблема несанкціонованого розкриття національних інформаційних джерел (ресурсів), механізмів їх порушення і цілісності. Захист знань, інформації і всіх інших нематеріальних активів нації вимагає впровадження щодо них досвіду стандартів звичних технологій обліку і захисту майна. Це вимагає радикальних змін в національному інформаційно-комунікаційному законодавстві України і, можливо, виділення комплексної галузі інформаційного законодавства в окрему і самостійну науково-практичну. Виключно важливим аспектом стає і встановлення більш досконалих норм права в суспільно-політичних відносинах, які виникають при збиранні, обробці, накопиченні, зберіганні, пошукові, передачі, розповсюдженні та споживанні інформації, особливо, за допомогою комп'ютерних засобів. Взагалі багатьох у відносинах, пов'язаних з використанням комп'ютера, комп'ютерних систем і мереж при поширенні і збереженні (захисті) інформації [Кугушенко, 2017]. В умовах глибокої світової кризи, яка виплеснула на нас безліч проблем, і одночасно надавши для розвитку величезні можливості ІКТ, ми маємо відчутти потребу на новому рівні, як реалізувати їх можливості, залучивши свою і світову науково-технічну еліту заради відновлення і подальшого розвитку постіндустріальної економіки. Нажаль, сприйняття владою і суспільством нової реальності і адаптація самої людини до нових умов нової інформаційно-комунікаційних реалій, їх взаємодії відбувається у нас досить складно, і поки що важко сказати, чого більше – сподівань чи розчарувань. Можна сказати, що значним ступенем вони обумовлені протиріччями, які обумовлено загальною специфікою інформаційно-комунікаційною діяльності – невизначеністю і відкладенням (відтермінуванням) результату, асиметричністю процесів і форм інформаційного облаштування світу. Головне – це володіння інформацією, доступністю її дослідникам, новаторам, інвесторам, споживачам, а також особливими вимогами до кваліфікації і якості менеджменту. Ми ще не розуміємо, що реальною передумовою успіху в насиченому ІКТ суспільстві, є те, що знання і інформація починають виступати

об'єктом приватної власності окремих людей та їх професійних об'єднань. Знання та інформацію вони використовують в якості власного економічного ресурсу в інноваційній діяльності, підвищуючи конкурентоспроможність своїх організацій у будь-якій точці світу. Все це докорінно змінює організаційну структуру суспільства, перетворюючи її в нову і достатньо складну соціотехнічну систему, вводячи в економічний розрахунок все нові і більш досконалі характеристики ролі людини-творця у складі «інформаційного ресурсу» тощо, структурувавши вирішення проблем перетворення (трансформації) суспільно-політичних відносин щонайменше в чотирьох мега-сферах: державній інноваційній політиці, економіці, праві, інформаційному забезпеченні [Kyvliuk, 2014]. Сьогодні, на жаль, інформатизація, як можливий засіб демократизації країни та її інноваційного розвитку, гальмує, стикаючись з високим рівнем правового нігілізму громадян і низьким рівнем авторитету влади, Як наслідок, не вистає довіри до неї з боку громадян і суспільства. Процес інформатизації наших державних структур часто здійснюють аматори на свій розсуд, іноді він набуває ознак вдосконалення під тиском «раціоналізаторських пропозицій» зацікавлених осіб, однак, у нас ніхто не несе відповідальності за їх реалізацію, а тому всюди від нас, які вклали в інформатизацію величезні кошти, вимагають, крім паспорта, свідчити про свою особу різноманітними довідками, ідентифікаційним кодом. Наш законодавець цьому питанню поки що не приділяє достатньої уваги, а владні структури подовжують «продувати» концепції, які не поєднують в собі органічно проблематику побудови громадянського, інформаційного і, як наслідок, інноваційного суспільства. Все це має стати турботою інститутів влади і громадянського суспільства, але на сьогодні вони далеко не всі рівною мірою здатні зробити це. Ще багато чого має бути зроблено, щоб створити діючу модель інформаційної взаємодії всіх владних структур і осередків громадянського суспільства у процесі насичення його засобами ІКТ і підпорядкування інноваційного розвитку [Kyvliuk, 2014].

3. Висновки

У світі за допомогою сучасних ІКТ створено потужний інформаційний потік для обслуговування потреб суспільства споживання. Він існує виключно як шар оболонки Землі, а глобальні інформаційно-комунікаційні проекти виробляють за його допомогою ефективні засоби і методи формування парламентських, владних і науково-освітніх еліт, регулюють і втихомирюють ідеї патріотів і громадян, пригнічуючи і нівелюючи будь-яку ціну за їх творчі імпульси щодо організації продуктивної діяльності народу. Арсенал таких засобів і технологій безупинно оновлюється й удосконалюється, на це спрямовуються величезні кошти для найняття професійних кадрів, а ЗМІ, які культивують ненаситність бажань, почуття постійної незадоволеності, подовжують технологічно вдосконалювати засоби пропаганди переваг «розкішного життя», вчать «правильно» прагнути й «правильно» платити. В сучасному суспільстві інформація, яка генерується безпосередньо творцями, виступає в якості майже неконтрольованого продукту для масового споживання, а тому різноманітність і кількість безпекових інформаційних характеристик в суспільстві зростає швидко і майже стихійно. Це дозволяє зробити висновок про те, що ми ще не досягли такого рівня розвитку суспільства, коли знання та інформація відіграють не тільки роль інтелектуального чинника у науково-технічному прогресі, а й навіть не стали впливовою економічною й соціально-політичною силою, яку не можна не враховувати у різнопланових процесах взаємодії людини у соціумі, в якому інноваційна діяльність людини дедалі більше набуває економічного і політичного пріоритету. В умовах, коли людина сама, по собі починає визначатися в якості творця віртуального і реального світу одночасно, тут її інтелектуальне навантаження і сила творчої наснаги стають умовою її соціальної еволюції. Все це ставить перед людиною, суспільством і державою головну проблему щодо необхідності організації безперервного навчання фахівців і вдосконалення

освітньої сфери, що вже стало загальною тенденцією (трендом) світового розвитку і умовою розвитку засад інноваційного суспільства [Kyrychenko, 2017].

3.1. Рекомендації

Глибоке усвідомлення взаємозалежності проблем інноваційного суспільного розвитку і доступності до користування населенням інформацією власних інституцій сучасними ІКТ, інформаційна свобода та інноваційне мислення людини стають діючим стимулом для влади при формуванні всіх концепцій і програм розвитку країни, що підвищує її відповідальність при впровадженні більш досконалих етичних і юридичних норм поведінки, перш за все, еліт. Сьогодні Україна має потребу у впровадженні досконалих норм і принципів справедливості, етики поведінки громадян, що сколихує всі верстви сучасного українського суспільства. На тлі розвитку можливостей новітніх ІКТ, особливо мережових технологій, ЗМІ, які активно впливають на становлення в Україні нових уявлень про існуючі у світі права і обов'язки громадян в інформаційно-комунікаційній сфері є виключно актуальними. У сукупності вимог людина і суспільство прагне того, щоб люди, живучи у суспільстві, яке інформатизується, створювали активні соціальні структури для взаємодії з владою таким чином, щоб підтримувати й розбудовувати громадянське суспільство, змушуючи владу відпрацьовувати технології «відкритого урядування». Лише за таких умов поняття «свобода», «права людини», «законність» стають пріоритетними при визначенні інституціональних ознак держави, яка намагається встати на інноваційний шлях розвитку.

3.2. Практичне значення дослідження безпекових проблем інформаційно-комунікаційної діяльності

Потрібна постійна увага суспільства, моніторинг й розвитку умов формування інноваційного вектору у розбудові суспільства, використовуючи фактори інформатизації і структур громадянського суспільства. У сукупності вони стимулюватимуть роботу механізмів освоєння науково-технічного потенціалу країни та інформаційного права. Розвиток суспільства через інформатизацію та використання нових можливостей сучасних ІКТ має бути найважливішим завданням для всіх, хто стурбований розумінням упровадження інформаційного суспільства в нашій країні. *Результатом аналізу* є вироблення науково-методологічних підходів до формування безпекової діяльності в інформаційно-комунікаційній сфері, а також напрямів підвищення ефективності щодо боротьби з загрозами національної безпеки, формування концепції української національної безпекової діяльності та реформування сектору безпеки. Вирішення безпекових проблем інформаційно-комунікаційної діяльності повинно відбутися при підтримці держави, активної концепції національного захисту прав інформації, формування громадянського світогляду людей.

References

1. Castells, M. (2000). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I-II. Oxford: Blackwell Publishers, 1996-1998. Vols.1, 2 Russian translation ed. by O. Shkaratan. Moscow: GU-VshE, 2000. 608 s.
2. Kyvliuk, O. P. (2014). *Modelling of information processes in the context of the information society*. Gileã. 2014. Issue 80. Pp. 222-226.
3. Kyrychenko, M. O. (2017). *Informatization as a factor of optimizing the ideology of the information society and ensuring its sustainable development*. Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». Issue 1 (9). Pp.46–50.

Поняття національної ідентичності крізь призму нової картини світу в поезії «пражан»

Ольга Тищенко

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Г.Батюка, 19

м. Слов'янськ, 84116, Україна

E-mail: ukrkafedra@ukr.net

***Abstract.** The article defines the main directions of national identity with the help of subjective symbolic means, which creates certain aspects of national culture in order to separate from other nations. In this case, it is not about the national truth, but about dynamics, expansion, development, because nation is not something given by nature, the nation is a goal. Nations create, edit, change. Characters of the nations are not pre-historically or biologically defined, they are not once and for all established, they are "creatures of social and intellectual development, innumerable alternations of actions and reactions." If there was a sense of inadequacy or lack of a nation in relation to the nation, and the identity was threatened, there was a desire to transform it or create it. For the existence of a nation, it is important not only, but often not so much the presence of some objective features in culture or political history, how many people themselves see their distinctive feature, their distinction from other nations. This self-consciousness has an important component of certain value orientations and will – that is, the active affirmation of itself as a collective "personality". Identity change is not caused by a new idea or perspective. In order for transformations to take place, influential actors would want to be forced to survive them. The adoption of a national identity was somehow in line with the interests of those groups that introduced it. In particular, he was supposed to face dissatisfaction with this identity that they still had. Identity change is a prerequisite for the identity crisis.*

***Keywords:** identity, nationality, culture, personality, intellectual development.*

1. Вступ

На сучасному етапі розбудови української держави пошук власної неповторності, аналіз питання ідентичності, формування національної самосвідомості – одне з найважливіших завдань, від практичного розв'язання якого певною мірою залежить доля громадян і держави в цілому.

Актуальність даної проблеми зумовлена низкою факторів і причин, зокрема таких, як відмова від застарілих, часто примусово нав'язаних ототожнень, пошук нової системи цінностей, нових критеріїв при формуванні погляду на самого себе, відновлення історичної справедливості, сприяння становленню незалежної української держави, необхідність розуміння своєї національної самосвідомості, збереження української мови, культури тощо.

Додає актуальності даній проблемі і той факт, що за радянських часів наукове поняття «ідентичність» було вилучене практично з усіх енциклопедичних видань, розглядалося переважно як термін, введений у науку З. Фройдом, через що цьому поняттю не приділяли належної уваги.

1.1. Методологія

Вже після перших журнальних публікацій наприкінці 80-х років ХХ ст. вірші поетів празької школи звернули на себе увагу критиків і літературознавців. Відтоді зацікавлення «пражанами» не згасає, так само як залишається актуальним вивчення еміграційної літератури в період між двома світовими війнами. Отож упродовж останнього десятиліття поезію празької школи було не лише відкрито

літературознавцями та читачами, а й досліджено в багатьох аспектах. Вивчення цієї творчості еволюціонувало від оглядових, інформаційного характеру статей до глибокого аналізу із застосуванням різнобічних літературознавчих підходів, від передмов у поетичних збірках монографій.

Під пражкою поетичною групою розуміють українських екзильних письменників міжвоєнного періоду, чия творчість почалася і в еміграції – переважно у Празі та в Подєбрадах (М. Неврлий). До «пражан» зараховують Ю. Дарагана, М. Гриву, Є. Маланюка, Л. Мосендза, О. Стефановича, О. Лятуринську, О. Ольжича, Ю. Клена, О. Телігу, Г. Мазуренко, І. Ірлявського, І. Колоса, А. Гараскевича, а також прозаїків М. Чирського, Н. Королеву, У. Самчука, критика М. Мухіна.

Видання поетичних творів, літературно-критична спадщина поетів-«пражан», матеріали періодики різних років, епістолярна спадщина, літературознавчі статті та есеї, спогади сучасників «пражан», історіософські розвідки українських діячів (В. Липинського, Д. Донцова, Д. Чижевського).

2. Результати дослідження

Мета статті полягає у розкритті феномену пражкої школи як відображення складних процесів пошуку нового національного обличчя. Реалізація поставленої мети передбачає окреслення категорії національної ідентичності, дослідження процесу пошуків нової державницької ідеології «пражан».

Хоч ідентичність є необхідною умовою існування та влаштованості особистості, з нею пов'язані також певні небезпеки, зокрема, небезпека психічних інфляцій і втрати самості. К. Юнг наводить два типи таких процесів. Перший – самоототожнення людини зі службою або посадою. У цьому разі вона поводить себе так, нібито і є усім тим комплексним соціальним фактором, який репрезентує служба, нібито вона – не тільки носій служби, а водночас і санкція суспільства. Тим самим особа узурпує якості, які існують не в ній, а поза нею. «Держава – це я», – ось гасло таких людей. «Служба – така спокуслива, бо вона є посиленою компенсацією за дефекти особистості» [4; 201]. Однак по той бік індивіда існує не тільки суспільство, а й колективна психіка. «Людина може бути надто пов'язаною із світом або зникнути з нього. Останнє відбувається тоді, коли людині доведеться відкрити один з тих великих образів, які надають світові іншого виразу. Йдеться про чарівні колективні уявлення, що складають основу реклами, модні слова й, на вищому рівні, про мову поезії і релігії» [4; 201].

Однаково небезпечними є як ідентифікація дитини з батьком (коли дитина несвідомо позбавляє себе природних рис), так і ідентифікація з соціальною роллю – джерелом неврозів. «Людина не може безкарно позбутися самої себе за рахунок штучної особистості. Вже тільки спроба того обов'язково викликає підсвідомі реакції, настрої, афекти, фобії, нав'язливі уявлення, слабкості, вади тощо. Соціально сильний чоловік у приватному житті – найчастіше за все дитина щодо стану власних почуттів, його суспільна дисциплінованість (якої він так наполегливо вимагає від інших) в приватній сфері «буксеє». В тій мірі, в якій світ примушує індивідуума до ідентифікації з маскою, індивідуум зазнає впливу зсередини. Відсутність опору зовнішнім впливам означає аналогічну слабкість по відношенню до впливів підсвідомого; настроїв, стану душі, боязкості, навіть фемінізована сексуальність поступово беруть гору. Персона, ідеальний образ чоловіка, яким він має бути, компенсуються зсередини жіночою слабкістю, і як зовні індивідуум відіграє роль сильного чоловіка, так зсередини він стає бабою, анімою, оскільки саме аніма протистоїть персоні. І про свої слабкості думає тим менш, чим більшою є ідентичність з персоною» [4; 261].

Задля свободи й самоздійснення людина має ототожнювати себе з нацією. Людина без нації кидає виклик визнанням нормам і тим самим провокує відчуження. Шаміссо, француз-емігрант з Німеччини, в наполеонівську добу написав роман про людину, яка

загубила свою тінь – людина без тіні була людиною без нації. Знайомі Петера Шлемлія, помітивши цю ненормальність, починали цуратися його, хоч він і мав багато достоїнств. Цей художній образ навів на Е. Гелнера такі думки, що у людини має бути національність, як мають бути в неї ніс та два вуха; брак будь-якого з цих органів можна уявити, це іноді трапляється, але тільки внаслідок якогось лиха, і це само собою є лихом. Сказане становить серцевину проблеми націоналізму. Національна приналежність – не природжена людська властивість, але сьогодні сприймається саме так.

Як і людина, нація потребує певного обличчя, яке створюється відповідно до актуальної ситуації в національному житті.

На ідеї «нової місії української нації в космосі всесвіту» наголошували в своїй творчості В. Стефаник, Л. Мартович, О. Кобилянська, І. Франко і Л. Українка, «Молода Муза», М. Філянський, М. Орест, Г. Чупринка, М. Вороний. На перше місце серед завдань українського народу ставив В. Пачовський досконалення ментальності і виховання українського індивідуума до рівня, свідомого громадянина, члена модерної європейської громади, що зможе вільно розвинути лише за умови повної свободи розвитку українського духу. Від імені молодих митців молоді України він писав: «Молоду Україну захопила ідея активності для здійснення державної ідеї і можемо з гордістю сказати, що ми кидали перші вогні бою серед просвітян... Молода Україна показала, що наша поезія – не полова, а навіть не тільки вогонь, як писав Франко, – в одежі слова, а діло, диво з іскрою Прометей...» [3; 6].

Визначаючи константу московського світогляду, О. Ольжич відзначав, що українське героїчне світовідчуження є, «на жаль, твором останнього часу». «Сучасна українська поезія – це нові люди і нові слова», – стверджував він. Про необхідність «інших міфів» для формування нової свідомості писав С.Маланюк: «Утопійний міт України... не був би це, сам по собі, злом, і то смертельним, ставав міт той у зіставленні з нещадною історичною дійсністю, що безумовно вимагала мітів, але мітів зовсім а зовсім інших, діаметрально протилежних» [2, 258].

Про нагальну потребу зміни національної ідентичності українця ХХ ст. писав М. Шлемкевич, який виділяв кілька її форм: старосвітські поміщики (основа життя яких – біологічне існування); гоголівська людина (попри прив'язаність до України, її культури, служить Росії); сквородинська людина (не може задовольнитися біологічними потребами, відкидає пристосування до життя, тому шукає нового, кращого світу в своїй душі, в самовдосконаленні). Ці історичні типи, як стверджує М. Шлемкевич, існують і в сучасному житті. Мети створення й утримання держави можна досягти завдяки розвитку шевченківського типу: людини сильної, що дотримується ідеалів знань та справедливості.

Ця мета проголошується і в поезії пражкої школи.

1908 р. Фрідріх Майнеке першим звернув увагу на існування двох таких різних понять, як Kulturation, переважно пасивна культурна спільнота, і Statsnation, активна, самовизначальна політична нація. Новий вид політичного об'єднання (раціональна держава) і новий вид спільноти (територіальна нація) виникли спершу на Заході в тісному взаємозв'язку. Згідно з цією, західною або «громадянською» моделлю, кожна нація насамперед повинна мати компактні, чітко визначені території. Це має бути історична земля, рідний край. Адже саме рідний край – скарбниця історичної пам'яті та асоціацій, місце, де жили, працювали, молились і боролися святі та герої, де місцевість і народ взаємно і сприятливо впливали упродовж існування ряду поколінь.

Другий елемент – сукупність законів та інституцій з єдиною політичною волею. З розвитком правової та політичної спільноти з'являється відчуття юридичної рівності серед її членів, зокрема, громадянські та юридичні права становлять найсуттєвіший

елемент західної моделі нації.

Історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність, спільна громадянська культура та ідеологія – ось компоненти стандартної західної моделі нації. З огляду впливу Заходу на сучасний світ вони залишаються суттєвими елементами, хоч і в дещо зміненій формі, багатьох незахідних концепцій національної ідентичності.

Водночас у Східній Європі та в Азії сформувалась інша модель нації, яка, з погляду історії, є викликом західній і містить багато важливих елементів, відповідних зовсім іншим обставинам та шляхам розвитку.

Цю незахідну модель можна назвати «етнічною» концепцією нації. Її визначальна риса – наголос на спільності походження й культури. Якщо західна концепція проголошує, що індивід має належати до певної нації, але може вибрати, до якої саме (наприклад, для Р. Шпорлюка ознакою національної ідентичності є свідомість), незахідна, або етнічна концепція не припускає такої широти поглядів. Навіть коли людина емігрує до іншої країни, вона завжди, неминуче й органічно, залишатиметься членом спільноти, в якій народилась, і до кінця життя нестиме на собі її печать. Одне слово, нація – передусім спільнота людей, об'єднаних спільним походженням.

Варто зазначити, що існує кілька етнічних моделей нації. Одна з них ґрунтується не так на спільності території, як на походженні чи, радше, нібито походженні. Націю розглядають як якусь надродину, що пишається своїми родами та генеалогіями, часто вибудовуваними місцевими інтелектуалами, зокрема в східноєвропейських та середньосхідних країнах. Суть концепції в тому, що нація може простежити своє коріння до якогось умовного спільного предка і, отже, її члени – це брати й сестри або принаймні кривні родичі, чим і відрізняються від решти людства.

Такий наголос на нібито родинних зв'язках допомагає пояснити сильний народний, або демотичний елемент в етнічній концепції нації. «Народ», звісно, фігурує і в західній моделі, але тут його трактують як політичну спільноту, що підпорядковується єдиним законам та інституціям. В етнічній моделі народ, навіть коли його насправді й не мобілізувати до політичних дій, усе-таки є об'єктом національних сподівань і риторичним суддею в останній інстанції. Проводирі можуть виправдовувати свої дії та об'єднувати окремі групи і класи, лише покладаючись на волю народу, і тому етнічна концепція вочевидь стає більш міжкласовою та популістською за тоном, навіть коли інтелігенція не має наміру виводити маси на політичну арену. Отже, в етнічній концепції мобілізація народу відіграє важливу, якщо не реальну, то моральну й риторичну роль.

Місце, яке в західній громадянській моделі відведено закону, в етнічній моделі посідає народна культура, здебільшого мова та звичаї. Саме тому центральну роль на ранніх етапах розвитку націоналізму в Східній Європі та в Азії відігравали лексикографи, філологи та фольклористи.

Характер націоналізму залежить від історичних обставин, в яких перебуває нація. «Для тих націй, які твердо володіли своєю територією і які вже давно створили власну державу, націоналізм був реакційним явищем, що знаменував собою повернення до первісних чвар; для націй, які політично ще не сформувалися, були пригнічені або розрізнені, для людності, яка ще мала усвідомити свою національну приналежність, націоналізм був необхідним на шляху до прогресу. Там, де умови для створення національної держави вже існували, така свідомість становила радше сентимент, аніж ідеологію, – це, власне, був націоналізм в ослабленій формі. Там, де цих умов не було, посилювалися почуття племенні, локальні, національні, що розвинулися в націоналізм у його потужній формі, в політичну ідеологію, яка стає першим і основним пунктом порядку денного демократії» [1; 229].

За Є. Маланюком, нація – це «органічна частина родини, племені й народу, прив'язаного до певної території, певного краєвиду й певного історичного процесу» [2; 253]. Головною прикметою нації В. Гришинський вважав психологію етнічної групи, причому кожній нації відповідає властива лише їй психіка, тому російських українців можна вважати аномалією. До головних прикмет нації зараховує В. Гришинський етнічну мову й культуру, які можуть бути й відсутніми, а також – територію, на якій мешкає нація.

Національна ідентичність і нація – це складні конструкції з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних, політико-юридичних. Саме завдяки цій багатовимірності національна ідентичність стає досить гнучкою силою в сучасному житті й політиці і може ефективно поєднуватися з іншими могутніми ідеологіями та рухами, не втрачаючи власного характеру.

Національна ідентичність виконує як зовнішні, так і внутрішні функції.

До зовнішніх належать територіальні, економічні та політичні. Нації, по-перше, визначають певний соціальний простір, у якому індивід має жити й працювати, і демаркують історичну територію, що розміщує спільноту в часі і просторі. Крім того, вони визначають індивідам «святі місця» – об'єкти духовного та історичного поклоніння, які розкривають неповторність «духовної географії» тієї чи тієї нації.

Національна ідентичність виконує, крім того, й вужчі, внутрішні функції для індивідів у спільнотах. Найочевиднішою є згуртування її членів як представників однієї національності. Сьогодні цього досягають завдяки обов'язковій, стандартизованій державній системі масової освіти, за допомогою якої державна влада сподівається прищепити почуття вірності нації й самобутньої культури; цій діяльності більшість урядів, перебуваючи під впливом націоналістичних ідеалів культурної автентичності та єдності, віддаються з великим завзяттям.

Нація покликана також розвивати соціальні зв'язки між індивідами та класами, створюючи набір спільних цінностей, символів і традицій.

І, нарешті, почуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда в світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури. Саме спільна неповторна культура дає змогу визначитися, «хто ми такі» в сучасному світі. Наново відкривши ту культуру, ми «наново відкриваємо» себе, своє «автентичне «я» – принаймні саме так видається багатьом зневіреним і дезорієнтованим індивідам, яким судилося змагатися з надміру мінливим і неповторним сучасним світом. Націоналізм має також позитивні риси: він обстоює культуру меншин, відроджує втрачені історії та літератури, надихає культурні ренесанси, врегульовує кризи ідентичності, легітимізує спільноти й соціальну солідарність, закликає опиратися тиранії, проголошує ідеал народного суверенітету й колективної мобілізації і навіть мотивує самостійний економічний розвиток.

Всю складність поняття «ідентичність» добре усвідомлюють представники постколоніальної критики. Зокрема, С. Холл зауважує: «Ідентичність – не прозора й безпроблемна, як ми звикли вважати. Можливо, замість того, щоб думати про ідентичність як про факт, що відбувся, нам слід сприймати її як безперервний процес» [4; 394]. Існує принаймні два шляхи сприйняття культурної ідентичності. Перший передбачає визначення її в термінах однієї культури як виду колективної я-правди, що прихована всередині інших, більш поверхневих і штучно нав'язаних «я», спільних для людей одного походження. Тобто наші культурні ідентичності віддзеркалюють загальний історичний досвід і спільні культурні коди, котрі забезпечують нас як один народ стабільною, незмінною і тривалою рамкою послань і значень. Шлях до цієї ідентичності – у пошуках, розкопках, висловлюваннях. Даний підхід перебуває в центрі уваги поетів. Він має творчу силу, коли репрезентує людей, які перебувають «скраю».

Ф. Фанон сказав про такий вид: «Палке дослідження, що зумовлене таємним бажанням виявити під таємницею сьогодення, під самовідмовою, покірним зреченням певну чудову еру, існування якої поновлює нас у правах стосовно себе та інших» [4; 395].

Сутність іншого підходу полягає не у відкритті, а в створенні, не в пошуках, а в творчості. Адже, крім схожості, існують ще й критичні пункти значущої різниці, які складають те, чим ми справді є, або, точніше, те, чим ми справді стали під впливом історичних подій. Неможливо говорити про одну ідентичність, один досвід без визнання того, що культурна ідентичність – це також процес становлення поруч з існуванням. Вона є водночас майбутнім і минулим, нашою історією, а відтак перебуває в постійному рухові, зазнає певних, часто досить суттєвих змін. «Ідентичності – імена, котрі ми даємо різним шляхам, котрі торуємо. Кожна репрезентація – це сила, що полягає, як нагадує нам Фуко, у принципі сила\знання» [4; 397].

Тільки на основі другого підходу можна як слід зрозуміти весь трагічний, травматичний характер колоніального досвіду. Внутрішня відчуженість від культурної ідентичності деформує, породжує, за влучним висловлюванням Ф.Фанона, «особистостей без якоря, без обривів, кольору, статі, коріння – расу ангелів» [4; 398].

Культурні ідентичності – це не певний універсальний і трансцендентальний дух всередині нас, на який історія не наклала свій відбиток. Вони не є даними раз і назавжди. Це і не фіксоване походження, до якого ми повинні зробити крок. Водночас це й не просто примара. Не гра уяви. Вони мають власні історії з реальною, матеріальною та символічною силою. Минуле продовжує розмовляти з нами. Але воно не звертається до нас як накопичення подій. Історія завжди реконструюється через пам'ять, фантазію, поведінку і міф. Культурні ідентичності – це шви, які накладаються разом із мовою історії та культури. Ідентичності мають дві осі, які діють одночасно: вектор вічності й подібності та вектор несхожості й розриву; між чима осями існують діалогічні стосунки, відмінність існує поруч із цілісністю. Ця культурна п'єса розвивається не як проста опозиція – минуле\сучасне, їм\нам, північ\південь; її складність перевищує бінарну структуру презентації. У різних місцях, на різних часових відрізках, стосовно різних питань межі перерозподіляються. У будь-якій ідентичності завжди можна виявити кілька присутностей. Наприклад, у колоніальній ідентичності це погляд з позиції «іншого», який фіксує національне життя не тільки в своєму руйнуванні, ворожості й агресивності, ай у подвійності власне колоніальних бажань, що ставить обличчям до обличчя з європейською присутністю. «Амбівалентна ідентифікація расистського слова «іншість» вписана в помилковий палімпсест колоніальної ідентичності. Ще складніші ідентичності діаспори, які постійно створюють і перетворюють самих себе на нові» [4; 400].

Складність національної ідентичності добре усвідомлюють і письменники, що належать до національних меншин, зокрема, в Канаді. По-перше, існують два різні терміни емігрантської літератури: «emigre literature», тобто література письменників-емігрантів, які не бажають консолідації з новим суспільством, і «landed immigrant writing» – творчість тих, хто прагне порозуміння з аудиторією іншої країни, навіть якщо пишуть вони мовами національних меншин. Мова – найголовніша ознака національної ідентичності, але канадські письменники зазначають, що мова, яку національні меншини зберігають як мову батьків, може стати бар'єром для людей; «треба боятися не «смерті» батьків, а їх життя», – говорять вони [4; 136]. «Моя етнічність передана мені іншими шляхами, ніж мова, – зізнається Мірна Косташ. – Я відвідувала українську школу, українську церкву, але то були лише рудименти. Взагалі, з точки зору соціології, міфології, психології, ми всі – іммігранти» [4; 137]. Жорж Рига назвав винятком позицію Я. Славутича, який наполягає на українській мові для канадських українців, на протидії асиміляції домінуючої культури: «Ми, українці в третьому коліні, повинні визнати, що наші батьки не зробили внеску в канадську

інтелектуальну думку, вони лише проклали залізницю. Я вибираю мову не за етнічною приналежністю, я вибираю ту мову, якої потребую як письменник. Національні та релігійні корені – особиста справа кожної людини, не можна примушувати людину декларувати їх. Вони не повинні стати ласощами для політичного використання. Моя українська сутність виявляється в настрої або в розмальовуванні, крізь які я дивлюся на речі. І це не пов'язане з лінгвістичним аспектом» [4; 148].

3. Висновки

Отже, людям властиві численні ідентичності, – як індивідуальні, так і колективні, обсяг і сила яких варіюються залежно від часу, місця, віку. Ідентифікація пов'язана з процесом самоорієнтації – необхідної умови пошуку власного місця, власної неповторності, без чого оточуючий світ перетворюється на хаос. Це не лише наслідувальна поведінка, а й емоційне злиття з об'єктом. Ідентифікація виконує функції демаркації, орієнтації, захисту, опори, це могутній засіб самовизначення індивіда в світі крізь призму індивідуальної та колективної самотності. З ідентифікацією пов'язана й певна небезпека, коли людина свідомо позбавляє себе природних нахилів, намагаючись через ототожнення створити певне обличчя. Термін «ідентичність» використовується у багатьох галузях знань, зокрема, в психології, постколоніальній, феміністичній критиці, соціології. Може прислужитися він і при дослідженні поезії творців «національного міфу».

Література

1. Каменка Ю. Політичний націоналізм: еволюція ідеї // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 216–234.
2. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. – Торонто–Онтаріо: Гомін України. – Т. 1. – 1962. – 525 с.; Т.2. – 1966. – 480 с.
3. Пачовський В. Світова місія України / В.Пачовський. – Перемишль, 1993. – 16 с.
4. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн II. Літературознавство / Упоряд. І.Дзюба. – 2-ге вид. – К.: вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1151 с.

Освітньо-культурні українсько-польські зв'язки Кіровоградщини межі XIX-XX ст.

Наталія Токар

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
вул. Т.Шевченка, 1
м. Кропивницький, 25006, Україна
E-mail: vega0604@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the coverage of educational and cultural Ukrainian-Polish connections in Kirovohradshchyna of the late XIX – early XX centuries. Here is proposed the classification of interethnic contacts based on the examples of the activities of prominent public figures, educators and artists from Poland and Ukraine. Special attention is paid to the coverage of life and activities of well-known Poles, who for some time lived in Kirovohradshchyna and made a significant contribution to the development of education, science and public life of the region. In this context, the article analyzes the creative work and life of M. Hrabovskyi, M. Khoromanskyi, Y. Ivashkevych, K. Szymanowski and his family. An important place in the article is given to the well-known public and cultural Ukrainian figures

of Polish origin who, while working in Ukraine, maintained close relations with the homeland of their ancestors. The list of such people includes writer Y. Olesha and Ukrainian poet, writer, journalist and public figure O. Tarkovskiy. The article also describes the activities of prominent Ukrainians born in Kirovohradshchyna, who, because of the life severities, lived in Poland during a certain period of time, where they popularized Ukrainian culture and adopted the progressive educational and cultural tendencies of the Polish people. The leading role in these processes of mutual influence was played by Y. Malaniuk, D. Chyzhevskiy, V. Vynnychenko. A separate place in the article is dedicated to the coverage of the tour activities of the Yelysavethrad professional theater in Poland.

Keywords: *Ukrainian-Polish educational and cultural connections, Kirovohradshchyna, public figure, K. Szymanowski, O. Tarkovskiy, V. Vynnychenko, Yelysavethrad professional theater.*

1. Вступ

Історія України і Польщі протягом багатьох століть тісно взаємопов'язані. Починаючи з доби раннього Середньовіччя простежується потужний взаємовплив між двома етносами у політичній, економічній та освітньо-культурній сферах. Протягом багатьох століть українські землі перебували у складі різних державно-політичних об'єднань польської природи (Королівство Польське, Річ Посполита, Польша). Тому, безперечно, польський вплив на українську культуру і освіту важко перебільшити. Звісно, найбільш тісне переплетіння культур простежується на західноукраїнських землях, але й центральні регіони, до яких належить Кіровоградщина, не були виключені з цього процесу.

1.1. Методологія

Проблема освітньо-культурних зв'язків Кіровоградщини з Польщею є важливою складовою популярного сьогодні в Україні напрямку регіональної історії. Вона неодноразово висвітлювалася у дослідженнях кіровоградських краєзнавців С.Шевченка [1, 4], Г.Вервеса, Л.Куценка. Фрагментарно аналізували діяльність видатних представників польської культури на Кіровоградщині А.Полячок [5], Д.Полячок [6], В.Білошапка, Л.Хосіянова, Т.Солдатенко [12] та інші. Співпрацю двосторонніх українсько-польських культурно-освітніх взаємин висвітлювали Р.Кирчів, В.Панченко [11]. Дослідження українсько-польських взаємин Кіровоградщини в галузі освіти й культури на перетині XIX-XX ст. передбачає використання низки документальних джерел, пріоритет серед яких належить документам і матеріалам, які зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області (ДАКО) [3]. Також важлива інформація для вивчення даної проблеми міститься в джерелах епістолярного жанру та щоденниках і спогадах безпосередніх учасників культурного і громадського життя Кіровоградщини означеного періоду С.Чикаленка [2], Ю.Олеші [9], Д.Чижевського [10].

2. Результати дослідження

Взаємовпливи польської й української культур на Кіровоградщині у XIX-XX ст. найбільш повно простежуються при висвітленні життя і діяльності провідних громадських діячів, освітян та митців цієї доби. В даній статті ми розглянемо такі міжетнічні контакти, поділивши їх на три групи: 1) видатні поляки, що певний час проживали на Кіровоградщині і зробили вагомий внесок у розвиток освіти, науки, культури і громадського життя краю; 2) відомі громадські і культурні діячі України польського походження, які, працюючи в Україні, підтримували тісні зв'язки з батьківщиною своїх предків; 3) видатні українці – уродженці Кіровоградщини, які внаслідок певних життєвих колізій проживали в Польщі, де популяризували українську культуру і переймали прогресивні освітньо-культурні традиції польського народу.

Перша група нашої умовної класифікації представлена видатними постатями польської культури Міхалом Грабовським, Ярославом Івашкевичем, Каролом Шимановським, Михайлом Хороманським тощо.

М.Грабовський (1804-1863), письменник, літературний критик, історик, представник «української школи» в польськомовній літературі. Родове помістя Грабовських знаходилося в Олександрівці Чигиринського повіту Київської губернії (сучасна Кіровоградщина). М.Грабовський жив тут з 1825 р. епізодично, а протягом 1830-1850 рр. – постійно. Цим періодом датуються його повісті «Коліївщина і степи» (1838), «Гуляйпільська застава» (1840-1841), в якій показано, зокрема, життя населення Турії (сучасний Новомиргородський район Кіровоградщини) в польські часи, «Тайкури: повість народна» (1846) та історичне дослідження «Україна давня і теперішня» (1850). У маєтку Грабовського неодноразово гостювали польські й українські письменники П.Куліш, С.Гощинський, Т.Падура, Б.Залеський, Р.Підберезький і, навіть, Т.Шевченко, художник Н.Орда, російський державний діяч і вчений І.Фундуклей.

На Кіровоградщині М.Грабовський займався не лише літературною діяльністю. Так, він доставив для дослідження у комісію з опису губерній Київського навчального округу торф, знайдений у околицях Олександрівки, який виявився придатним для розробки, і подав клопотання про розробку родовищ [1, с.9].

У Єлисаветграді (сучасний Кропивницький (до 2016 р. Кіровоград)) народився і жив до 1924 р. польський письменник Михайло Хороманський (1904-1972). З 1915 р. він навчався в Єлисаветградській чоловічій гімназії, де вступив до революційного гуртка Тарковського [2, с.134].

В цій же гімназії навчався ще один відомий польський письменник Ярослав Івашкевич (1894-1980), родина якого переїхала до Єлисаветграда з початком російсько-японської війни і перебувала тут до 1909 р. Про ці роки Я.Івашкевич писав: «Я переживав там важливі події мого отроцтва: перші роки нормальної школи, перші релігійні враження, перші літературні і навіть редакторські проби, тому що ми видавали з моїми кузенами і колегами літературний альманах під назвою «Білий ворон» [3, 4 зв]. Дослідники творчості письменника вважають, що він у своїх творах неодноразово звертався до своїх українських дитячих і юнацьких вражень. Так, у верлібрі «Велике сафарі» він згадує цирк на Банному (тепер – Б.Хмельницького) майдані в Єлисаветграді. Також місто на Інгулі змальовано у повісті «Гіні» та в трилогії «Честь і слава» [1, с.27-28].

Найвідомішим із польських діячів культури, чие життя пов'язано з Єлисаветградом, є видатний музикант і композитор Кароль Шимановський (1882-1937). Його зв'язки з містом можна поділити на три етапи. Перший охоплює дитячі й юнацькі роки композитора (до 1901 р., коли він виїздить до Варшави). Саме в цей період К.Шимановський робив перші спроби компонування – писав невеликі п'єси для фортепіано та пісні. Збереглися назви двох «дитячих опер» на його власні лібрето – «Золотиста вершина» і написаний разом з братом Феліксом «Роланд» [4, с.9]. У своїх спогадах К.Шимановський зазначав, що саме в єлисаветградському театрі у десятирічному віці він вперше побачив оперу («Русалку» А.Драгомижського), і саме ця подія вплинула на його подальшу долю [5, с.148].

Протягом 1901-1917 рр. (другий період) К.Шимановський бував в Єлисаветграді нечасто. І, нарешті, третій етап (з кінця жовтня 1917 р. по листопад 1919 р.), коли він постійно перебував у місті. Саме ці два роки життя композитора були надзвичайно насиченими. К.Шимановський успішно поєднував композиторську, літературну та виконавську діяльність: співпрацював з Я.Івашкевичем, писав роман «Ефеб», давав концерти [6, с.57].

Варто відзначити, що не лише видатний музикант, а й уся його родина відігравали важливу роль в освітньо-культурному житті Єлисаветграда початку ХХ ст. Дім Шимановських, на думку Б.Громадського, був оазою високої, витонченої, привабливої культури [4, с.18]. Щотижня родина влаштовувала «флорентійські вечори», батько Кароля сам гра на віолончелі, сестра Станіслава мала чудовий голос і згодом стала співачкою, брат Фелікс був композитором і піаністом, входив до кола М.Римського-Корсакова, О.Бородіна, М.Балакірева наймолодша сестра Софія – авторка текстів до вокальних творів Кароля. До велими широкого родинного кола Шимановських належали Густав Нейгауз, Михайло фон Блюменфельд (відомий як польський поет і перекладач Міхал Квятковський (Квятек)), Рудольф Пржишховський, які зробили вагомий внесок у розвиток освіти і науки в Єлисаветграді. Густав Нейгауз – батько видатного піаніста Генріха Нейгауза – відкрив музичну школу, яка була однією з перших і кращих не лише в Єлисаветграді, а й в усій Новоросії. М.Блюменфельд офіційно працював у Єлисаветградському земському реальному училищі (далі ЄЗРУ) на посаді викладача французької мови, а фактично неодноразово виконував обов'язки директора і мав великий вплив на життя цього навчального закладу. Р.Пржишховський – викладач математики і фізики ЄЗРУ, автор праць «Курс фізики для середніх навчальних закладів», «Матеріали метеорологічної мережі в Херсонській губернії» – зніціював створення в місті метеорологічної станції. Завдяки їхнім зусиллям в тому числі ЄЗРУ перетворилося на провідний навчальний заклад регіону [5, с.139].

Серед відомих діячів культури і мистецтва не лише України, а й Росії, які мали польське коріння і завжди пам'ятали про це, варто відзначити видатних представників родини Тарковських, які проживали на Кіровоградщині.

Олександр Тарковський (1862-1924) – український поет, прозаїк, журналіст, громадський діяч – народився у с.Миколаївці Єлисаветградського повіту. У 1884 р. за участь у народовольчому гуртку в Єлисаветграді був засланий на п'ять років до Сибіру. Там у с.Тунці Іркутської губернії у хаті з ним жило троє засланців, у тому числі майбутній керівник Польщі Юзеф Пілсудський, з яким у О.Тарковського склалися дружні відносини. Після заслання заслання О.Тарковський повернувся в Єлисаветград. В голодні роки громадянської війни Ю.Пілсудський, довідавшись адресу свого товариша по заслання через Американську адміністрацію допомоги, вислав йому продуктів (какао, згущене молоко, ячний порошок, борошно, цукор) та речові (матерія, дві пари взуття) посилки і запросив до Варшави [7, с.23]. За зв'язки з Пілсудським Тарновському загрозували репресії, від яких його врятувало заступництво голови уряду Радянської Росії В.Леніна.

Син Олександра Тарковського Арсеній (1907-1989) відомий світовій громадськості як російський поет, народився в Єлисаветграді, але у 1923 р. переїхав до Москви. Природно, що його біографія і родовід привертала увагу літературознавців. Побутувала навіть версія про дагестанське походження представників цієї родини [8, с.9]. Але донька поета на підставі власних досліджень в українських архівах дійшла висновку, що коріння родини Тарковських походить із Польщі [1, с.14]. Не заперечує цей факт і син поета – всесвітньо відомий кінорежисер Андрій Тарковський.

Польське коріння мав і радянський письменник Юрій Олеша (1899-1960). Він народився в Єлисаветграді у родині збіднілого польського дворянина, яка згодом переїхала до Одеси. Першим твором, який прославив письменника, став роман-казка «Три товстуни», написаний у 1924. Пізніше на основі твору Ю.Олеша створив п'єсу, яка досі успішно йде на сценах багатьох країн світу. Її переклади на понад 15 мов. За мотивами казки згодом було створено балет і знято фільм. Говорячи про своє національне коріння, письменник зазначав: «За походженням я поляк – слов'янин, але католик» [9, с.167].

Вагомий внесок у зміцнення українсько-польських освітньо-культурних зв'язків здійснили видатні українці – громадські діячі, освітяни і митці, життя яких було пов'язане з Кіровоградщиною.

Тривалий час жив і працював у Польщі український письменник, культуролог-енциклопедист, публіцист, літературний критик Євген Маланюк (1897-1968). Він народився в селищі Новохангельськ (сучасна Кіровоградська область), закінчив Єлисаветградське реальне училище. Під час національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., перебуваючи у лавах армії УНР, перейшов кордон із Польщею і був інтернований до таборів, де провів три роки. У таборах він пише, перекладає, знайомиться з письменниками Польщі. З 1929 р., вдруге повернувшись до Варшави, Є.Маланюк активно співпрацював з місцевими письменниками, видавцями, журналістами, друкувався у «Бюлетені Польсько-Українському», «Всхуди», «Зеті», «Атенеумі», «Мархольті», «Думці Польській» тощо. Він підтримував дружні стосунки з М.Домбровською, С. і Є.Стемпковськими, Ю.Чапським, Ю.Лободовським, Я.Лехоном, К.Венжинським, Я.Івашкевичем.

Певним чином з Польщею пов'язана діяльність українського громадського діяча, філософа та літературознавця, ученого зі світовим ім'ям Дмитра Чижевського (1894-1977), уродження Кіровоградщини. У 1921 р. він емігрував через Польщу до Німеччини. До кола його наукових інтересів входила, зокрема, історія слов'янської (у тому числі польської) літератури. В числі перших Д.Чижевський відкрив ряд складних стилістичних явищ у польській поезії XVII-XVIII ст. [10, с.214]. В той же час, популяризуючи українську культуру, він видає у Варшаві свою працю «Філософія Г.С.Сковороди» (1934).

Одним із найвідоміших у Польщі українських письменників і політичних діячів є Володимир Винниченко (1880-1951), який народився у Єлисаветграді. Перебуваючи після поразки першої російської революції в еміграції, він цікавиться польською літературою, зокрема творами Г.Сенкевича та С.Пшибишвського [11, с.109]. У 1917-1919 рр. В.Винниченко очолював Генеральний Секретаріат Центральної Ради, уряд УНР, Директорію, а потім емігрував, відхиливши пропозицію радянської влади щодо посади в керівних структурах УСРР. У першій половині 1920-х рр. виходять переклади багатьох праць письменника, у тому числі й польською мовою. Його творчість (оповідання «Федько-халамидник», «Момент») представлена у виданій 1930 р. польсько мовній збірці оповідань. 1937 р. у «Бюлетні польсько-українському», що виходив у Варшаві, було опубліковано меморандум В.Винниченка Тимчасовому уряду (від 29.10.1917 р.) та його промову на III-му Всеукраїнському військовому з'їзді в Києві в 1917 р. У 1948 р. у книзі «Польська автономія народна на Україні 1917-1918» Г.Яблонський назвав В.Винниченка одним із найвидатніших українських письменників [1, с.37].

Важливу роль у зміцненні українсько-польських культурних зв'язків на межі XIX-XX ст. відіграв перший професійний Єлисаветградський театр, заснований 1882 р. М.Кропивницьким. Творчість останнього, не тільки як режисера, а й як актора і письменника, високо оцінили польський історик Ф.Равіта-Гавронський та польський критик М.Сарнецький [4, с.45]. На рубежі 1887-1888 рр. колектив театру гастролював у Гродно, Кракові, Лодзі. Польська письменниця Е.Ожешко, відвідавши вистави «Невільник» та «Назар Стодоля» за творами Т.Шевченка, висловила думку, що за сприятливих умов український театр має посісти гідне місце в історії світової культури [12, с.162]. «Газета польська», «Кур'єр Варшавські», «Газета Варшавська» давали високі оцінки таланту акторів, писали про подібність історичних доль українців та поляків. На зимових гастролях у Варшаві 1892 р. з аншлагами проходили п'єси «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», «Пошились у дурні», «Глитай, або ж павук», «За двома зайцями», «Шельменко-денщик» тощо. Під час наступного приїзду

трупі 1897 р. в її репертуарі була драма польського романтика Ю.Словацького «Мазепа». «Варшавські дзеннік» високо оцінив ідейно-художню спрямованість драми «Бурлаки», поставленої театральною трупіою Єлисаветградського театру 1908 р. у Варшаві та Кракові. А гру М.Заньковецької порівнювали з грою знаної польської актриси Х.Моджеєвської [13, с.156]

3. Висновки

Отже, українсько-польські освітньо-культурні зв'язки Кіровоградщини мають багату історію. Представники різних сфер – освіти, науки, мистецтва, літератури – які народилися або деякий час перебували в цьому регіоні, акумулювали досвід співробітництва, осмислювали складні міжетнічні взаємини і здійснювали вагомий внесок у налагодження добрих відносин між поляками й українцями, часто йдучи попереду політичних реалій.

Література

1. Шевченко С.І. На пограниччі культур: Кіровоградщина – Польща в літературних зв'язках (XIX – поч.ХХІ ст.). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім.В.Винниченка, 2004. – 56 с.
2. Чикаленко Євген. Спогади (1861-1907). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1955. – 502 с.
3. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), друкований фонд, інв. № 179 (Ивашкевич Я. Встречи с Шимановским. Глава «Елисаветград» / Пер. с польск. И.Блажкова. 16.3.1962. Рукопись).
4. Шевченко С.І. Кіровоградщина в українсько-польських мистецьких зв'язках (XIX-поч.ХХ ст.). – Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2014. – 76 с.
5. Полячок Александр. Елисаветград в жизни Кароля Шимановского и его семьи (до 1917 года) // Об'єднання поляків Кіровоградщини «Полонія» ім. Кароля Шимановського. Доли поляків на Кіровоградщині. Наукове видання. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2008. – С.134-148.
6. Полячок Д. Композиторська, виконавська та літературна діяльність К.Шимановського у Єлисаветграді в 1917-19 рр. // Поляки на Кіровоградщині / Polacy na Ziemi Kirowogradzkiej. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2006. – С.56-72.
7. Митина С. Из бесед с Арсением Тарковским // Искусство кино. – 1992. – № 10. – С.18-32.
8. Тарковский А. Собрание сочинений. В 3 т. Т.1. Стихотворения / Сост. Т.Озерской-Тарковской; Вступ.ст. К.Ковальджи; Примеч. А.Лаврина. – М.: Худож. лит., 1991. – 462 с.
9. Олеша Юрий. «Мы должны оставить множество свидетельств...». Дневники / Вступ. и публ. В.Гудковой // Знамя. – 1996. – № 10. – С.155-181.
10. Чижевський Дмитро. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1956. – 511 с.
11. Панченко Володимир. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900-1920 рр. у європейському літературному контексті. – Кіровоград: Народне слово, 1998. – 272 с.
12. Солдатенко Т. До проблеми українсько-польських культурних зв'язків (Є.Ожешко і український театр) // Українська драматургія і театр в сім'ї братніх культур: Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 100-річчю українського професійного театру. – Кіровоград: ВЦ, 1982. – С.160-163.
13. Талан: життя і творчість Марії Заньковецької. – К.: Мистецтво, 2004. – 288 с.

Гігієнічні основи харчування гімнасток

Валентина Черній

Центральноукраїнський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка

вул. Шевченка, 1

м. Кропивницький, 25006, Україна

E-mail: valchern1972@gmail.com

***Abstract.** The article is devoted to basing the way of optimization of gymnasts' nutrition. Hygienic researches revealed considerable defects in characteristic of actual nutrition and of normative ration of gymnasts, these defects are imbalance of protein, fat and carbohydrate imbalance in mass and energy contribution to actual ration and normative ration, gap of actual ration and normative ration energy supply from gymnasts' daily energy expenditures. Unbalanced nutrition negatively affects the resistance of an organism of athletes to physical and mental loads, health of young people. It is proved that only the scientific recommendations of the organization of rational nutrition are an adviser and a guide for decisive actions aimed at improving the health of athletes. In this context, it is important to develop practical recommendations for organizing a daily ration of nutrition of gymnasts, which will allow them to independently, simply and affordably, make corrections to their own ration of nutrition. The conducted research allowed to substantiate and offer a way of correction of the actual nutrition of the studied; to developed practical recommendations for improving the organization of the daily ration of nutrition of gymnasts, which is undoubtedly contributing to the athlete's health status, their adaptive and sporting potential.*

Keywords: gymnasts, actual nutrition, normative ration, status of nutrition, energy expenditure.

1. Вступ

Проблема організації раціонального харчування спортсменів є надзвичайно актуальною, оскільки за результатами багатьох наукових досліджень (О. О. Борисова, Н. Д. Гольберг, Л. О. Карпенко, С. О. Полієвський, Л. М. Путро, А. І. Пшендін, О. І. Циганенко, М. Й. Ячур та ін.) з'ясовано, що структура харчування молодих людей є незадовільною. Складне соціально-економічне становище в державі все більше вносить негативні корективи в харчування молоді, що проявляється в недостатньому споживанні повноцінної за вмістом поживних речовин їжі.

Особливої значущості набуває раціонально організоване харчування в умовах великих за об'ємом та інтенсивністю фізичних і нервово-психічних навантажень. Адже збалансований харчовий раціон підвищує працездатність спортсмена, сприяє прискоренню процесів відновлення та створює умови для досягнення високих спортивних результатів.

Невідкладним залишається питання про необхідність нормалізації харчування гімнасток, що обумовлено такими особливостями, як підтримка постійної, досить невеликої маси тіла при низькому вмісті жиру, необхідністю відносно малого об'єму мускулатури у поєднанні з пластичністю та високою функціональністю. Вищезазначене вимагає розв'язання складного завдання, а саме, забезпечення організму гімнасток усіма необхідними харчовими речовинами при відносно низькокалорійному раціоні [2]. Окреслена проблема ускладнюється ще й тим, що студентки-гімнастки не належним чином контролюють свою харчову поведінку, що потребує проведення корекції їхнього харчування.

У цьому контексті важливим є розробка практичних рекомендацій організації добового раціону харчування гімнасток, які дозволять студенткам самостійно, просто й

доступно проводити корекцію власного раціону харчування з відповідним покращенням їхнього фізичного розвитку. Актуальність окресленої проблеми, необхідність її розв'язання зумовили вибір теми нашого дослідження.

1.1. Методологія

Аналіз науково-методичних джерел підтвердив, що проблемі організації раціонального харчування спортсменів приділяли увагу багато фахівців. Так, раціональне харчування як засіб підвищення стійкості організму спортсменів до значних фізичних та психічних навантажень розглянуто науковцями О. О. Борисовою, Н. Д. Гольберг, Л. М. Путро, А. І. Пшендіним та ін.; основи індивідуального і колективного харчування спортсменів досліджено вченим С. О. Полієвським; проблему корекції морфофункціональних показників висококваліфікованих гімнасток з урахуванням стану харчового статусу вивчали О. І. Циганенко, М. Й. Яшур; питаннями раціонального харчування і регулювання маси гімнасток займалися Ю. К. Гавердовський, Л. О. Карпенко, Т. С. Лисицька, В. О. Рогозкін та ін.; особливості спеціалізованого харчування у художній гімнастиці представлено А. В. Плешкань.

Отже, на даний час розроблено чимало методичних рекомендацій, які впроваджено у навчально-тренувальний процес. Проте, ця проблема залишається актуальною й на сьогодні, оскільки тільки наукові рекомендації організації раціонального харчування є порадиником і орієнтиром щодо рішучих дій, спрямованих на підвищення ефективності тренувальної та змагальної діяльності гімнасток, прискорення процесів відновлення, збереження здоров'я і спортивного довголіття.

2. Результати дослідження

Метою даної статті є аналіз стану фактичного добового раціону харчування гімнасток та проведення корекції харчування, розроблення рекомендацій щодо покращення організації добового раціону харчування спортсменок. На формування характеру харчування кожної людини впливає багато факторів, серед яких одними із основних є фізіологічні, а саме: ріст і розвиток організму, ступінь рухової активності тощо. Організм гімнасток особливо чутливо реагує на зміни у характері харчування, оскільки, внаслідок значних м'язових навантажень спортсменок, порушення в структурі їхнього харчування можуть викликати негативні наслідки, а саме порушення морфофункціональних показників з розвитком проявів білково-енергетичної недостатності, що, у свою чергу позначається на резистентності організму спортсменів до значних фізичних та психічних навантажень, здоров'я молоді [9].

Для експериментального дослідження обрано 10 гімнасток, які тренуються у групі вищої спортивної майстерності факультету фізичного виховання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка віком 18-19 років, основної групи здоров'я; знаходились в однакових умовах навчання. Добовий раціон харчування складається на основі фізіологічних потреб організму людини. Тому необхідно, щоб калорійність засвоєної страви відповідала добовій кількості енергії, витраченої гімнастками, яку ми визначили за допомогою хронометражно-табличного методу (на основі даних О. П. Молчанової, Б. Д. Кравчинського, О. О. Мухіна та ін. [4]). Водночас необхідно враховувати і практичну роль складових елементів їжі. Тому для виявлення якісних характеристик харчування досліджуваних ми користувались розрахунковим методом за допомогою довідників хімічного складу харчових продуктів (за даними І. М. Скурихіна, М. М. Волгарева та ін.) [8]. Дівчата склали докладний перелік страв і продуктів свого типового добового раціону харчування, позначали кількість кожного вжитого продукту. Наступним кроком стало визначення потреб власного організму в білках, жирах, вуглеводах, вітамінах, мінеральних речовинах, а отримані дані студентки порівнювали з наведеними в таблиці 1 [2].

Таблиця 1

Норми вживання основних поживних речовин для представниць гімнастики художньої

Білки, г/кг	Жири, г/кг	Вуглеводи, г/кг	Вітаміни, мг									Мінеральні солі, мг						Калорійність, ккал
			С	В ₁	В ₂	В ₆	В ₁₂ мкг	РР	А	Е	Ca	Р	Mg	Na	К	Fe		
1,7–2,2	1,6–2,0	7,0–9,0	120–125	2,5–3,5	3,0–4,0	5,0–7,0	3,0–6,0	21,0–35,0	2,0–3,0	15,0–30,0	1100–1200	1800–2100	600–900	5500–6000	4500–5000	15–20	2500–3500	

Джерело: Полевский С. А. Основы индивидуального и коллективного питания спортсменов / С. А. Полевский. – М. : Физкультура и спорт, 2005. – С. 265.

На заключному етапі проведення окресленої методики здійснювали аналіз та порівняння відповідності характеристик добового раціону (кількість харчових речовин, їхня енергоцінність, відсотковий розподіл маси і калорійності за окремими прийомами їжі, співвідношення білків, жирів, вуглеводів) з фактичними потребами організму гімнасток та науковими рекомендаціями. До того ж, особлива увага досліджуваних зверталась на те, що калорійність добового раціону повинна відповідати добовій витраті енергії спортсменками, що визначена за допомогою попередньої методики. Отже, дівчата мали змогу вирахувати дефіцит чи надлишок харчових речовин та їхньої енергетичної цінності й внести певні корективи у власний раціон харчування.

Проведений аналіз фактичного добового раціону харчування досліджуваних дозволив виявити недоліки у кількісних і якісних характеристиках харчування гімнасток. Встановлено, що сумарна кількість білка у фактичному раціоні харчування майже на 14 г нижче, ніж у нормативному раціоні. Якщо врахувати рекомендації фахівців з гігієни фізичного виховання і спорту (О. О. Борисова, Н. Д. Гольберг, Л. М. Путро, А. І. Пшендінім, С. О. Полевський та ін.) щодо забезпечення білком спортсменів-гімнастів на рівні до 14–15 %, то його дефіцит у фактичному харчуванні становить майже 13 %, що не відповідає гігієнічним вимогам [1; 2; 8]. Це є істотним недоліком, оскільки нестача білка негативно впливає на функції кори головного мозку, знижується працездатність, порушується координація рухів.

Виявлено також незначне зменшення жирів у харчуванні гімнасток (у середньому на 11 г), хоча співвідношення тваринних і рослинних жирів не мали статистично значимої розбіжності (69% та 26% відповідно).

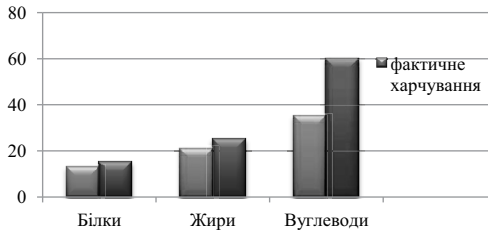
Звертає увагу значне зменшення вуглеводів у фактичному харчуванні дівчат (у середньому на 120 г), що склало біля 35 %. Відставання вуглеводної квоти в досліджуваних зумовлене, насамперед, необхідністю тримати під контролем масу власного тіла і знижувати її. Однак вуглеводи є важливим компонентом харчування спортсменок, оскільки потреба в них тісно пов'язана з енергетичними затратами гімнасток під час тренувань та змагань.

На жаль, співвідношення абсолютних величин у грамах, і відповідних їм енергетичних величин вказує на досить очевидний дефіцит вуглеводів у фактичному харчуванні досліджуваних (рис. 1).

Слід підкреслити, що калорійність добового раціону (2124 ккал) не відповідала добовій витраті енергії гімнастками (3332 ккал). Це пояснювалось, перш за все, тим, що у цей період недостатнє харчування дівчат ґрунтується на бажанні схуднути.

Рис. 1

Частка загальної калорійності раціону, %

Джерело: розробка автора

Виявлено і недостатню кількість споживання досліджуваними мінеральних солей кальцію і фосфору, оскільки в середньому фактичний добовий раціон харчування гімнасток містить 911,17 мг кальцію та 1456,12 мг фосфору, що відповідно на 79,2 % та 74,7 % задовольняє добові потреби спортсменок у них. Це зумовлено недостатнім збагаченням їжі, молоком і молочними продуктами, що видно з типового добового раціону харчування дівчат. Також гімнастки за рахунок однієї дієти не можуть задовольнити потреби організму в залізі. Даний компонент має важливе значення у транспорті кисню, його активації, синтезі гемоглобіну та міоглобіну. Дефіцит заліза безпосередньо впливає на фізичну працездатність за рахунок зниження здатності м'язів використовувати кисень [7; 10]. Відмічено також, що фактичний раціон харчування за вмістом вітамінів істотно поступається нормам, які рекомендовані для представниць гімнастики художньої [3; 6]. Особливо важливі для гімнасток вітаміни А, В, В₆, РР, С та Е. Нестача того чи іншого мікронутрієнта призводить до повільного відновлення, різкого зниження працездатності, зниження захисних сил організму спортсменок.

Слід наголосити й на одноманітності набору продуктів для харчування. Це може пояснюватись тим, що гімнастки практикують часті перекуси і не мають різноманітного харчування. Так, 29% гімнасток не мають повноцінного обіду, 70% дівчат у недостатній кількості споживають рибу, 38% – м'ясо, 22% – яйця.

Особливу увагу звернули й на дотримання гімнастками водно-сольового балансу. Адже відчуття спраги, що виникає під час інтенсивного фізичного навантаження, вказує на дефіцит води. Науковці не рекомендують поповнення витрат води за рахунок уживання напоїв, що містять кофеїн або алкоголь, оскільки вони мають небажаний фармакологічний вплив на організм кофеїну, тоніків, дубильних речовин, що входять до складу багатьох напоїв. Отже, з огляду на виявлені недоліки у харчуванні досліджуваних гімнасток, ми дійшли висновку, що таке харчування може негативно позначитися на показниках їхнього здоров'я, працездатності, механізмах адаптації і стійкості до несприятливих факторів, а також на спортивних результатах. Установлено необхідність внесення певних коректив у раціон харчування досліджуваних з урахуванням фізіологічних потреб організму спортсменок, дотримання правильного співвідношення продуктів тваринного та рослинного походження, раціонального розподілу прийомів їжі протягом доби, структури оптимального харчового раціону (табл. 2) та наукових рекомендацій [1; 2; 5].

3. Висновки

Проведений аналіз одержаних в ході наукового дослідження даних, дозволив зробити наступні висновки. Виявлено недоліки у харчуванні гімнасток. Встановлено необхідність внесення певних коректив у раціон харчування досліджуваних з урахуванням фізіологічних потреб організму спортсменок, дотримання правильного співвідношення продуктів тваринного та рослинного походження, раціонального розподілу прийомів їжі протягом доби.

Таблиця 2

Орієнтовний раціон харчування гімнасток

Перший сніданок	Тарілка вівсяної каші (приблизно 50 г пластівців), стакан молока, один банан, 75 г домашнього сиру
Другий сніданок	Свіжі фрукти
Обід	Тарілка овочевого супу, дві булочки із цільнозернової муки із невеликою кількістю масла або нежирного паштету, одна порція свіжих фруктів, одна коробочка нежирного йогурту (150 г), одна порція риби або м'яса (100 г)
Перед тренуванням	Паста з овочами та пармезаном, салат з моцарелою, томатами і базиліком, апельсиновий сік
Зразу після тренування	Нежирний йогурт, мюслі з сухофруктами
Вечеря	Гречана каша з цвітною капустою і молоком, рисовий пудинг з фруктами, трав'яний чай
Перед сном	Одне яйце некруто з хлібом або одна коробочка йогурту.

Джерело: розробка автора

Наведено власний варіант корекції фактичного раціону харчування досліджуваних на прикладі складеного добового раціону харчування гімнасток з урахуванням виявлених недоліків.

Література

1. Питание в системе подготовки спортсменов / Под ред. В. Л. Смольского. – К. : Олимпийская литература, 1996. – 222 с.
2. Полиевский С. А. Основы индивидуального и коллективного питания спортсменов / С. А. Полиевский. – М. : Физкультура и спорт, 2005. – 384 с.
3. Рогозкин В. А. Питание спортсменов / В. А. Рогозкин, А. И. Пшендин, Н. Н. Шишина. – М. : Физкультура и спорт, 1989. – 160 с.
4. Смоляр В. И. Рациональное питание / В. И. Смоляр. – К. : Наук. думка, 1991. – 380 с.
5. Фарафонов М. Г. Основы рационального питания : учеб. пособие / М. Г. Фарафонов. – Екатеринбург : [б.и.], 2000. – 121 с.
6. Художественная гимнастика / Под ред. Л. А. Карпенко. – М. : СПбГАФК им. П. Ф. Лесгафта, 2003. – 383 с.
7. Шевченко О. В. Ритміка і хореографія з основами гімнастики художньої: [навч. посіб.] / О. В. Шевченко, А. О. Шевченко. – Кіровоград : Центр оперативної поліграфії, 2012. – 252 с.
8. Энциклопедия питания : в 10 т. / Харьковский ун-т питания и торговли; ред. совет: А. И. Черевко (председатель) [и др.]; отв. ред. Валерий Михайлов. – Харьков : Мир Книг, 2013. – Т. 1 : Организм человека и питание / под общ. ред. А. И. Черевко, В. М. Михайлова ; сост.: В. Г. Горбань [и др.]. – Т. 2 : Нутриенты пищевых продуктов / под общ. ред. А. И. Черевко, В. М. Михайлова ; сост.: М. Б. Колесникова [и др.]. – 2013. – 353 с.
9. Ящур М. Й. Корекція морфофункціональних показників висококваліфікованих гімнасток з урахуванням харчового статусу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.01 «Олімпійський та професійний спорт» / М. Й. Ящур. – Київ, 2012. – 21 с.
10. Barr S. I. Nutrition knowledge of female varsity athletes and university students // J. Am. Diet. Assoc. – 1987. – 87. – P. 660.

ISBN 978 – 83 – 62683 – 24 – 6